SOSYAL BİLİMLERDE 2020 GÜNDEMİ

Türkiye ve Doğu Karadeniz

EDİTÖR

Doç. Dr. M. Yavuz ALPTEKİN

TRABZON - 2020

SOSYAL BİLİMLERDE 2020 GÜNDEMİ

Türkiye ve Doğu Karadeniz

EDİTÖR

Doç. Dr.
Musa Yavuz ALPTEKİN

TRABZON - 2020

SERANDER YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLERDE 2020 GÜNDEMİ
Türkiye ve Doğu Karadeniz

Editör:

M. Yavuz ALPTEKİN

Yayına Hazırlayan:

Veysel Usta

Genel Yayın Yönetmeni:

Kenan Sarıalioğlu

Dizgi ve Redaksiyon:

Dr. Hüseyin AYAZ

Yapım / Uygulama:

SERANDER

Yayım Tarihi:

Ekim 2020

Yayım Adresi:

http://www.seranderyayinevi.com/

E-ISBN: 978-9944-374-91-0

SERANDER

Gazipaşa Mahallesi, Uzun Sokak, No:

5/3 Ortahisar-Trabzon / TÜRKİYE

Tel. 0533 421 70 02

www.seranderyayinevi.com

e mail: serander@seranderyayinevi.com

ÖNSÖZ

Bu kitabın bölümleri 1-4 Temmuz 2020 tarihinde Trabzon'da düzenlenen Sempozyum (Bilgitoy)'da sunulan tebliğlere dayanmaktadır. Burada sunulan tebliğler yazarları tarafından yeniden gözden geçirilmiş ve birer kitap bölümü olarak buraya konulmuştur. Kitapta 24 makale bulunmaktadır. Bunların yaklaşık yarısı kadarı, on bir tanesi Doğu Karadeniz Bölgesinin tarihi, bugünü, ekonomisi, toplumu ve kültürü ile ilgili bölümlerdir. Geri kalanlar da genel sosyal bilimlerle ve doğrudan veya dolaylı olarak Türkiye'nin diğer bölgeleriyle ilgili bölümlerdir. Her ne olursa olsun, buradaki bölüm başlıkları, sosyal bilimlerde araştırmacıların gündeminin ne olduğunu az çok bize göstermektedir. Tam da bu göstergeden yola çıkarak kitabın adını *Sosyal Bilimlerde 2020 Gündemi* koymayı uygun bulduk. Genel olarak da bilimsel etkinliklerin konu dağarcığı iyi bir gözlemci için, o ülkedeki bilim adamlarının ve araştırmacılarının bilimsel çalışma konusunu ve gündemini çok açık bir şekilde ortaya koyabilecek veriler sunar. Bu çalışmanın da genel olarak Türkiye ve özel olarak Karadeniz Bölgesiyle ilgili okumaya değer bilgiler sunduğu kanaatindeyiz. *Bilgitoy*ların bir başka faydası da yazma kültürünü özendirmesi ve geliştirmesidir. Türkiye'de yazma kültürünün geliştirilmesine de çok büyük ölçüde ihtiyaç duyulduğuna şüphe yoktur. Özellikle tarihi konularda verileri bizim arşivlerimizden alıp, bizi konu edinen ama bizi bizden daha güzel ve daha etkili bir şekilde yazan yabancı tarihçileri yakinen biliyoruz. Bu kitaptaki bölümlerin, bizi kendimiz olarak daha etkili bir şekilde yazabilmemize hizmet edeceği, bizi bizden okuyabileceğimiz metinler olduğu kanaatindeyiz.

Yazma kültürünün gelişmesine katkı yapması dileğiyle, keyifli okumalar…

Doç. Dr.

M. Yavuz ALPTEKİN

KTÜ., Sosyoloji Bölümü

Trabzon/TÜRKİYE

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM: TARİH, SANAT TARİHİ, EDEBİYAT ve FELSEFE

DOĞU KARADENİZ'İN ANTİK KAVMİ: TZANLAR (Ali GENÇ)…….....1-11

KARADENİZ'DE BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN SON İZLERİ: TRABZON AYASOFYA KİLİSESİ (HAGIA SOPHIA) RESİM PROGRAMINDAKİ İSA'NIN VAFTİZİ SAHNESİNİN BİZANS İKONOGRAFİSİ BAĞLAMINDA YORUMLANMASI (Bahargül ATAŞ)……...12-27

ALİ CEVVÂD'IN 1888 YILI MALUMATLARINA GÖRE TRABZON VİLAYETİNİN GENEL DURUMUNA BİR BAKIŞ (Cuma KARAN)……28-54

TRABZON'UN YÜZYILLIK ÜRÜNLERİ: 1650-1750 ARASI TARBZON'DA YETİŞEN ZİRAİ ÜRÜNLER (Temel ÖZTÜRK)…….55-67

TRABZON KIRSAL YAŞANTISINDA MABEDLERİN SOSYAL HÜVİYETLERİ VE BUNUN ESTETİK YANSIMASI (HAYRAT DEREYURT MAHALLESİ ESKİ CAMİİ ÖRNEĞİNDE BİR DENEME) (İsmail HACIAHMETOĞLU)……68-91

EMİN HİLMÎ'NİN MÜNŞEATI VE HZ. PEYGAMBER'E YAZDIĞI ARZIHAL (Halil İbrahim HAKSEVER)…….…….92-108

İBN ZÜR'A'NIN KİTÂBU'L-KIYÂS Lİ-ARİSTÛTÂLÎS EL-HAKÎM ADLI ESERİNDE BİRİNCİ ANALİTİKLER'E İLİŞKİN BAŞLANGIÇ İLKELERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ (Ali TEKİN)……..109-131

İKİNCİ BÖLÜM: EKONOMİ, BANKACILIK ve TURİZM

ULUSLARARASI TİCARETTE TÜRKİYE İLE ÇİN'İN YERİ, EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE YENİ İPEK YOLU PROJESİ (Bedri ŞAHİN)……...132-163

TÜRKİYE'NİN MOTORLU KARA TAŞITLARI VE DEMİR-ÇELİK SEKTÖRLERİNDEKİ KÜRESEL REKABET GÜCÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ (Rahmi ÇETİN)……...164-185

TÜRKİYE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ETKİNLİK ÖLÇÜMÜ (Mustafa ÖZDEMİR)…..186-202

PAZARLAMA ARAÇLARININ OTEL İŞLETMELERİNE KATKISI: TRABZON İLİNDE BİR ARAŞTIRMA (Ceyhun AKYOL)…….203-215

PAMUKKALE DESTİNASYONUNDA TURİZM SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN YEREL HALKIN İLETİŞİM BECERİLERİNİN TURİSTLERCE ALGILANMASI (Seher CEYLAN)……....216-228

SAKİN ŞEHİR MARKALAŞMASI ARDINDAN ŞAVŞAT'TA YAŞANAN SOSYO-MEKÂNSAL DEĞİŞİMİN ANALİZİ (Sinem ÖZDEDE - Dalya HAZAR)……..229-252

LİMNİ GÖLÜ TABİAT PARKININ REKREASYON POTANSİYELİNİN GÜLEZ YÖNTEMİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ (Seda PEKÜNLÜ - Işık SEZEN - Serkan ÖZER)……..253-264

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TOPLUM, SİYASET ve KÜLTÜR

ABD'DE TÜRK DİASPORASINDA DOĞU KARADENİZ KÖKENLİLERİN KİMLİK DUYARLILIĞI (Hacı Musa TAŞDELEN)……..265-274

POPÜLİZMİ ANLAMAK: AŞIRILIKLAR ÇAĞINDA SİYASET VE KÜLTÜR (Armağan ÖZTÜRK)……275-283

GÜMÜŞHANE'DE AİLE YAPISI (Olcay TİRE - Orhan BİNGÖL)……..284-294

SOSYOLOJİK BAĞLAMDA KARADENİZ HALKININ GÜNDELİK YAŞAMI (Aliye KAÇMAZ)…….295-304

BUSINESS NAMING CHALLENGE IN AN EFL CONTEXT: LOCAL NAMES vs. ENGLISH NAMES (Raşide DAĞ AKBAŞ)……....305-318

KARL MARX'IN ON SEKİZ BRUMAİRE ESERİNDEKİ BONAPARTİZM ANALİZİ (Cansel DÖNMEZ)…….....319-339

THE HISTORY AND THE THEORETICAL FRAMEWORK OF RAPE AND RAPE CULTURE (Pınar KURANEL - Şeyma AYATA)……...…340-351

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: EĞİTİM

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN YALNIZLIK DÜZEYLERİ İLE HAYAT MEMNUNİYETLERİNİN İNCELENMESİ (Gülin YAZICI ÇELEBİ - Bülent ÇELEBİ)…….352-367

EĞİTİM VE EŞİTSİZLİK: YÜKSEKÖĞRETİMDE EŞİTSİZLİĞİN YENİDEN ÜRETİMİ (Engin ERİŞKEN)…….368-394

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ BAKIŞ AÇISIYLA FUTBOLUN SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİNE ETKİSİ (Tuğrul KÜLÜNKOĞLU - Ilgım YAMAN)……..395-408

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH, SANAT TARİHİ, EDEBİYAT ve FELSEFE

DOĞU KARADENİZ'İN ANTİK KAVMİ: TZANLAR (Ali GENÇ)…….....1-11

KARADENİZ'DE BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN SON İZLERİ: TRABZON AYASOFYA KİLİSESİ (HAGIA SOPHIA) RESİM PROGRAMINDAKİ İSA'NIN VAFTİZİ SAHNESİNİN BİZANS İKONOGRAFİSİ BAĞLAMINDA YORUMLANMASI (Bahargül ATAŞ)……...12-27

ALİ CEVVÂD'IN 1888 YILI MALUMATLARINA GÖRE TRABZON VİLAYETİNİN GENEL DURUMUNA BİR BAKIŞ (Cuma KARAN)……28-54

TRABZON'UN YÜZYILLIK ÜRÜNLERİ: 1650-1750 ARASI TARBZON'DA YETİŞEN ZİRAİ ÜRÜNLER (Temel ÖZTÜRK)…….55-67

TRABZON KIRSAL YAŞANTISINDA MABEDLERİN SOSYAL HÜVİYETLERİ VE BUNUN ESTETİK YANSIMASI (HAYRAT DEREYURT MAHALLESİ ESKİ CAMİİ ÖRNEĞİNDE BİR DENEME) (İsmail HACIAHMETOĞLU)……68-91

EMİN HİLMÎ'NİN MÜNŞEATI VE HZ. PEYGAMBER'E YAZDIĞI ARZIHAL (Halil İbrahim HAKSEVER)…….…….92-108

İBN ZÜR'A'NIN KİTÂBU'L-KIYÂS Lİ-ARİSTÛTÂLÎS EL-HAKÎM ADLI ESERİNDE BİRİNCİ ANALİTİKLER'E İLİŞKİN BAŞLANGIÇ İLKELERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ (Ali TEKİN)……..109-131

DOĞU KARADENİZ'İN ANTİK KAVMİ: TZANLAR

Ali GENÇ*

ÖZET

Antik dönemden itibaren Kuzeydoğu Anadolu'da pek çok kavim ya da topluluk yaşamıştır. Eskiçağ kaynakları bu kavim ya da topluluklar ile ilgili çeşitli bilgiler vermektedir. Eskiçağ kaynaklarının bahsettiği kavimlerden biri olan Tzanlar, Karadeniz'in ulaşılması güç dağlık bölgelerinde nispeten izole bir hayat yaşamaktaydılar. Etnik kökenleri tartışmalı olan Tzanlar, ülkeleri tarıma ya da diğer ekonomik faaliyetlere elverişli olmadığı için yağma ve çapul yaparak yaşamaktaydılar. Tzan ülkesi, Armenia ve Lazika krallığına yakın olması sebebiyle VI. yüzyılda devam eden Bizans-Sasani savaşlarında stratejik değer kazanmış ve Bizanslılar Tzanlar ile farklı politikalar geliştirmeye başlamıştır. Bizans İmparatorluğu'nun Tzanlar ile ilgili geliştirdiği politikalara bağlı olarak VI. yüzyıl kaynakları da Tzan kavmi ve ülkesi ile daha fazla bilgi vermeye başlamıştır. Ancak VI. yüzyıl sonrasındaki kaynaklar Tzan kavmi hakkında sessizliğe bürünmektedir. Bu çalışma, Tzanların etnik kökeni ve yaşadıkları bölge hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Bizans politikalarının Tzan kavmine ve bölgeye etkisi hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca VI. yüzyıl sonrasındaki tarihi süreçte Tzan kavminin durumu da çalışmanın kapsamı içerisindedir.

Anahtar Sözcük: Bizans, Tzan, Doğu Karadeniz.

GİRİŞ

Karadeniz'in kuzeydoğusu Antik dönemden itibaren Pontus adıyla bilinmekte olup dönem kaynakları bu bölgede farklı kavim ve toplulukların yaşadığına dair bilgi vermektedir. Herodotos, on dokuzuncu satraplığa bağlı halklardan olan, Tibaren, Kolkhis, Makron, Mossionik ve Moskhoilerin Pers-Yunan savaşlarında Perslerin safında yer aldıklarını belirtmektedir (Herodotos, 2015: 358).

Trabzon ve çevresindeki halklar ile ilgili değerli bilgiler veren kaynaklardan bir diğeri de Ksenophon'un "Anabasis" isimli eseridir. M.Ö. 401'de Babil'in kuzeyindeki Kunaksa'da girdikleri savaşı kaybeden Yunan paralı askerlerinin geri dönüş yolculuğunu konu alan eser bölge ile ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Uzun bir yolculuktan sonra Zigana dağlarına ulaşan Yunan askerleri ilk olarak Ksenophon'un "Makron" adını verdiği halkla karşılaşmış (Ksenophon, 1980, IV, 4-9), sahile yaklaştıkları zaman ise "Kolh" olarak adlandırılan topluluğun topraklarına girmiştir. Kolhlar'ın memleketinden vardıktan iki gün sonra Trapezus'a ulaşan Yunan askerleri, erzak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla (Ksenophon, 1980: IV, VIII, 18-23) Ksenophon tarafından bölgenin en savaşçı halklarından biri olarak tanımlanan Drillerin müstahkem kalesine saldırmıştır ve ele geçirdikleri erzakla geri çekilmişlerdir (Ksenophon, 1980: V, II: 1-5). Trapezus'tan batıya doğru ilerleyen Ksenophon ve askerleri iki günlük yürüyüşün ardından Kerasus (Giresun)'a ulaşmış, oradan daha batıya ilerleyince de

* Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, E-mail: aligenccbu@gmail.com

Mossynoiklerin ve sonrasında da Khalbylerin topraklarına girmişlerdir. Khalbylerin ülkesinden batıya doğru yürüyüşlerine devam eden Yunanlar, sonraki gün Tibarenlerin ülkesine ulaşmıştır (Ksenophon, 1980: V, III: 10-15).

Anabasis'te bahsi geçen Trapezus ve çevresindeki yerel halklardan sonraki dönemde kaleme alınmış antikçağ eserlerinde de bahsedilmektedir. "Periplous" adlı eserini M.Ö. IV. yüzyılda yazan Pseudo-Skylax, Asparos Nehri'nin batısından başlayarak önce Byzeres halkından daha doğuya gelindiğinde ise Ekekheirieis ve Bekheirike halklarından bahsetmekte, Trapezus civarında ise Makrokephaloi (Büyük-Kafalılar) halkının yaşadığını aktarmaktadır. Trapezus'tan batıya gidildikçe ise Mossynoikoi, Tibarenoi ve Khalybes halklarının yerleşik olduğunu yazmaktadır (Arslan, 2012: 249).

Strabon ise, M.Ö. I. yüzyılda yazdığı eserinde Pontos'un Paryadros dağları civarında vahşi Mossynoikoi kavminin yaşadığını, Trapezus (Trabzon) ile Pharnakia (Giresun) arasında ise Tibaranaoi, Khaldaioi kavimlerinin yaşadığını belirtmektedir (Strabo, XI, II: 17-18).

Bölgenin otokton halklarından bir diğeri de Tzanlar olup haklarında ayrıntılı bilgi veren ilk yazar VI. yüzyılda yaşamış Bizanslı tarihçi Prokopios'tur. Prokopios, erken dönemlerde Sanni adıyla bilindiğini söylediği bu halktan Tzan (τζανόι) ve onların memleketlerinden de Tzanika (τζανίκα) olarak bahseder(Procopios,1940: III, 6, 1-7). Strabo, Prokopios'un "Sanni" olarak bahsettiği kavim ile ilgili bilgi vermekte, eski zamanlarda Makron denilen kavmin kendi zamanında "Sanni" adıyla bilindiğini ve Sannilerin Trapezus ile Pharnakia yukarısındaki dağlık bölgede yaşadığını aktarmaktadır (Strabo, XII, III: 16-18). Benzer şekilde Stephanus Byzantinus da Sannilerin eskiden "Makron" adıyla bilinen halk olduğunu yazmaktadır (Stephanus Byzantinus, 1849). Öte yandan, Roma imparatoru Hadrianus zamanında yazdığı eserinde bölge ile ilgili bilgiler veren Arrian, Ksenophon tarafından "Dril" olarak adlandırılan savaşçı halkın aslında Sanniler olduğunu ve başlarında bir kral bulunmadan yaşayan Sannilerin Romalılara vergi verme konusunda istekli davranmadıklarını aktarmaktadır (Arrianus, 2005: XI, 1-2).

Kaynakların Tzan kavmi ile ilgili verdiği bilgilere bakıldığında bu topluluğun farklı yazarlar tarafından farklı coğrafyalara yerleştirildikleri ve farklı isimlerle anıldıkları görülmektedir. Ayrıca Tzanların etnik kökeni ve bölgeye nereden geldikleri konusunda da kaynaklar sessiz kalmaktadır. Esasında bu durum Anadolu'nun kuzeydoğusunda yaşayan bütün halklar için geçerliliğini korumaktadır. Dönem kaynaklarındaki bilgi yetersizliği ve kısıtlı arkeolojik veri, bölge ile ilgili araştırmalar yapan çağdaş yazarları kesin hükümlere varmaktan genellikle alıkoymaktadır. Diğer yandan bölgede yaşayan antik dönem kavimlerini Gürcü, Laz ya da Türklerle akraba topluluklar olarak kabul bazı araştırmacılar da bulunmaktadır. Bu

çalışmalar bölgenin antik kavimleri ile ilgili iddialarını ispatlayacak bilimsel dayanaktan yoksundur ve ideolojik eksenli olarak hazırlanmışlardır (Tellioğlu,2004: 44-45; Simonian, 2007: 21). İlerleyen dönemde bölgenin tarihi ve arkeolojisi ile geniş çaplı ve doyurucu çalışmaların yapılması konu ile ilgili daha bilimsel tezlerin üretilmesine imkân sağlayacaktır.

Tzanların Siyasi Tarihi

Tzanların VI. yüzyıl öncesindeki durumu ve Bizans ile ilişkileri hakkında dönem kaynakları kısıtlı bilgi sunmaktadır. Bu kaynaklar Tzanların çevre yerleşim bölgelerinde gerçekleştirdiği yağmalardan bahsetmektedir. Bahsedilen akınlardan ilki 441 yılında Bizans imparatoru Leo (457-474) döneminde, ikincisi ise imparator Anastasius (491-518) devrinde gerçekleşmiş ve Pontos Tzanların istilasına uğramıştır (İntagliata, 2018: 136-137).

İmparator Justin (518-527) döneminin son yıllarında Bizans ile Sasaniler arasındaki savaşlar tekrar başlamış ve bu gelişme kaynaklarda Tzanlardan tekrar bahsedilmesine imkân sunmuştur. Bizans tahtına Justinianos'un çıkmasından sonra da devam eden savaşın ilk aşamasında Laz krallığı üzerindeki Bizans hâkimiyeti devam ederken İberia bölgesi de Sasani hâkimiyetinde kalmıştır (Greatrex ve Lieu, 2002: 82). Kafkaslarda Sasanilere karşı güçlenmek ve hâkimiyet alanlarını genişletmek isteyen Justinianos, farklı bir strateji geliştirerek Trabzon'un güneyindeki dağlık bölgede yaşayan Tzanları hâkimiyet altına almaya çalışmıştır (Lee, 2013: 279). Eserlerinde Tzanlar hakkında bilgiler veren Prokopios, Tzanlar'ın yağma ve hırsızlık ile geçinen bir halk olduğunu ve ülkelerinde beslenme ihtiyacını karşılayacak bir ürün yetişmediğini anlatmaktadır (Procopius, 1940: III, 6, 1-5). Tzanların yaşadığı bölge hakkında da bilgiler veren Prokopios, onların memleketlerinin -eski yazarların söylediğinin aksine- Trabzon ile yan yana olmadığını ve Tzanilerle sahil arasında sarp, yüksek dağlar ve ormanlık araziler bulunduğunu anlatmaktadır. Prokopios'un aktardığı bilgilerden hareketle Tzanların Trabzon'un güneyinden Parhal dağlarına doğru uzanan bölgede yaşadıkları anlaşılmaktadır (Procopius, 1940: III, 6, 1-5, Adontz, 1970: 23). Bizans İmparatorluğu'nun onlara her yıl yağma ve talan hareketlerine son vermeleri amacıyla belli miktarda altın göndererek yemin ettirdiği Tzanlar bu yemine sadık kalmayarak Roma topraklarını ve Armenia'yı yağmalamaktaydılar. Yağma hareketlerinden sonra üzerlerine gönderilen Roma kuvvetlerine yenilen Tzanlar hızları sayesinde kaçarak dağlık ülkelerine sığınıyorlardı (Procopius, 1914: I, XV, 21-25). Anastasius devrinden itibaren başlayan Sasani savaşlarında Bizans ordularının Sasani saldırılarına yoğunlaşmasını fırsat bilen Tzanların otorite boşluğundan faydalanarak bölgedeki yağma faaliyetlerini yoğunlaştırdığı anlaşılmaktadır (Greatrex ve Lieu, 2002: 78).

Tzanları hâkimiyet altına alarak bölgedeki kontrolünü güçlendirmek isteyen Justinianos, Ermeni kökenli komutanı Sittas'ı görevlendirmiştir. 520'lerin sonunda bölgede birkaç yıl geçirdiği anlaşılan Sittas, Tzanları yenerek tam bir hâkimiyet altına almıştır. Böylece Tzanların bölgede sebep olduğu yağma hareketlerinin önüne geçilmiş ayrıca Armenia'ya ve Lazika krallığına yakın olan Tzanların yurdunda kontrol sağlanarak Sasani saldırılarına karşı savunma bölgesi oluşturulmuştur (Procopius, 1940: III, 6. 6, Greatrex ve Lieu, 2002: 83). Novella'da Justinianos'un kazandığı başarılardan gururla bahsedilmekte ve Tzanların daha önce hiçbir imparatorun başaramadığı şekilde imparatorluğa bağlandığı anlatılmaktadır (Novellae, 1888-1895: XXVIII; Evans, 1996: 93, Greatrex ve Lieu, 2002: 100).

Justinianos devri boyunca devam eden Sasani savaşları imparatorluğun Trabzon ve çevresine daha çok önem vermesini sağlamıştır. Savaşın en önemli çatışma noktalarından olan Kafkaslara ve Armenia'ya yakın olması Trabzon ve çevresinin stratejik önemini arttırmıştır. Bizans İmparatorluğu ile Sasaniler arasında 532 yılında barış antlaşması imzalanmış ve bu barışa göre Sasaniler Lazika'da Bizans hâkimiyetini kabul ederken İberia'daki Sasani kontrolü de Bizanslılar tarafından kabul görmüştür (Grousset, 2005: 230).

Bölgede gücünü korumak adına Justinianos'un uyguladığı yöntemlerden bir diğeri de Hristiyanlığın Bizans-Sasani sınırındaki halklar arasında yaymak olmuştur. Sınır boylarında misyonerlik faaliyetleri yapmanın önemini kavrayan ilk imparatorlardan biri olan Justinianos dini bağlar kurarak bölgede Bizans varlığını sağlamlaştırmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda ilk olarak imparatorluk tarafından gönderilen misyonerler vasıtasıyla 530'lu yıllarda Abhazlar arasında Hristiyanlık yayılmıştır (Greatrex, 2005: 490-491, Greatrex ve Lieu, 2002: 100). Bizans'ın Hristiyanlaştırma politikası uyguladığı halklardan bir diğeri de Tzanlar olmuştur. Eserlerinde Tzanların ağaçlara, kuşlara ve vahşi yaratıklara taptığını anlatan Prokopios, Bizans hâkimiyetine giren Tzanların kısa süre içinde dinlerini değiştirip yağmaya dayalı hayat tarzlarını değiştirdiklerini anlatmakta ve imparator Justinianos'un Tzanların tekrar eski dini inançlarına ve hayat tarzlarına dönmeleri ihtimalini düşünerek bazı önlemler aldığını anlatmaktadır. İmparator Justinianos bu amaçla, uçurumlar ve ormanlarla kaplı bir bölgede izole bir hayat yaşayan Tzanların diğer halklarla rahat bir şekilde iletişime geçebilmesi için bölgeye giden yolları düzenlemiş ve özellikle atlar için uygun hale getirmiştir. İmparator daha sonra Tzanların Tanrı'ya dua etmeleri ve diğer ibadetlerini gerçekleştirmeleri için bir kilise inşa ettirmiş ve Tzan ülkesinin her tarafında kaleler inşa ederek bu kalelere Roma garnizonları yerleştirmiştir (Procopius, 1940: III, 6, 8-26, Parnell, 2017: 42). Prokopios'un kaydettiği bilgilerden hareketle imparator Justinianos'un yeni ele geçirilen Tzan ülkesinde hâkimiyetini sağlamlaştırmak istediği anlaşılmaktadır. Sarp ve ulaşılması güç bir coğrafyada yaşayan

Tzanların yurdunda yol ağlarının genişletilmesi ve kalelerin inşa edilmesindeki esas amaç bölgeye kalıcı bir şekilde yerleşmektir. Hristiyanlığın Tzanlar arasında yayılması için yürütülen faaliyetler de aynı amaca hizmet etmektedir. Her ne kadar Prokopios durumu Tzanların diğer halklarla iletişime geçmesi ve Tanrı'ya ibadet etmek gibi iyimser bir bakış açısıyla açıklasa da esas amaç bölgedeki Bizans hâkimiyetini güçlendirmektir.

İmparator Justinianos, Tzan ülkesini Sasanilere karşı tampon bir savunma bölgesi olarak kullanmayı tasarladığı gibi kaynaklardan savaşçı bir kavim oldukları anlaşılan Tzan halkını da Bizans ordusunda asker olarak kullanmıştır (Teall, 1965: 296). Justinianus döneminde Bizans ordusu Balkanlarda, Kafkasya'da ve İtalya'da savaşırken ordu içerisinde Slav ve Hunlar gibi Tzanlardan oluşan birlikler de yer almıştır (Agathias, 1975: II, 20. 7- III, 20.9). Savaşçı ve pagan bir topluluk olan Tzanların Hristiyanlık ile tanışmalarını ve Bizans ordusuna girmelerini sağlayan Justinianus onların asıl kimliklerinden uzaklaşarak imparatorluk adına sorun oluşturmamalarını sağlamaya çalışmıştır (Teall, 1965: 298-300). Ancak Justinianus'un tüm bu faaliyetlerine rağmen Tzan ülkesinde Bizans otoritesinin tam olarak sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Zira Tzanlar 558'de Bizans İmparatorluğu'na isyan etmiş ve eski alışkanlıklarına geri dönerek çevrelerini yağmalamışlardır. İsyanı bastırmak üzere Tzan kökenli bir Bizans komutanı olan Theodore bölgeye gönderilmiştir. Bizans birlikleri isyanı bastırmış ve ayrıca Tzanlar daha önce vermekten muaf tutuldukları yıllık haracı ödemekle yükümlü tutulmuşlardır (Agathias,1975: V. 1. 2-3, Greatrex ve Lieu, 2002: 122).

Kaynaklar, VI. Yüzyıl ortalarında aktardıkları bilgilerden sonra Tzanlar ile ilgili sessizliğe bürünmektedir. A. Bryer, Arap coğrafyacı Mesudi'nin Muruc ez-Zeheb adlı eserinde Lazlarla yanyana yaşayan "Gumik" adında bir halktan bahsettiğini ve başlarında bir kral olmadan yaşayan bu halkın Tzanlar olabileceğini aktarmaktadır (Bryer, 1966: 188-189). Ancak Mesudi'nin bahsettiği Gumik halkı, Bryer'in iddaa ettiği gibi Lazların değil Arap kaynaklarında "el-Lan" olarak adlandırılan ve Kafkasların merkezinde yaşayan alanların komşusudur (Mesudi, 2011: 154). Alanların memleketi ile Tzanların ülkesi birbirinden uzak coğrafyalar olup bu iki halkı tarihi kaynaklar doğrultusunda yan yana getirmek mümkün değildir.

Tzanlar ile ilgili farklı bir iddia da Osman Turan tarafından dile getirilmiştir. Samsun ile Giresun arasındaki dağlar için kullanılan "Canik" isminin Tzanların bölgedeki hatırası olarak görülmesi gerektiğini ifade eden O. Turan, Arap coğrafyacı İbn Sa'id'in XIII. Yüzyıl ortalarında Samsun'un doğusundaki dağlık bölgede asi ve Hristiyan bir kavmin yaşadığından bahsettiğini ve bu kavmin "Çan" ya da "Can" adıyla bilinen kavim olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca O. Turan ve A. Bryer, Anadolu Selçukluları ile ilgili kaynaklarda Trabzon Komnenleri için "Melik-i Canit" ve Samsun'dan Batum'a kadar olan sahilleri tanımlamak için kullanılan

"Canit" ile "Mülk-i Canit" (İbn Bibi, 1993: 68) kavramlarının da yine bu kavim ile ilgili olduğunu belirtmektedir (Turan, 2014: 158, Turan, 2013: 530, Bryer, 1988: 163-166). Ancak Tzan kavminin memleketinin Trabzon'dan daha batıya uzandığına dair tarihi ya da arkeolojik bir veri yoktur. Antik kaynaklar ya da Prokopios'un eserleri incelendiğinde Tzanların memleketi Trabzon ve daha doğusundaki dağlık bölgedir. Ayrıca "Canik" ismi Tzanlarla bağlantı kurarak açıklamaya çalışıldığında Anadolu'nun diğer yörelerinde rastlanan Canik yer ismini açıklamak mümkün olmamaktadır. Sivas, Tunceli, Erzurum ve Van'da "Canik" ya da "Canikli" adında eski yer isimlerine tesadüf edilmesi ve bahsi geçen yörelerin Tzan kavmi ile ilişkisinin olmaması "Canik" ismi ile Tzan kavmi arasında bağlantı kurmayı zorlaştırmaktadır (Keçiş, 2009: 103-104).

VI. Yüzyıldan ortaçağın sonlarına uzanan süreçte Tzanların tarihi ile ilgili kaynaklarda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Trabzon Komnenosları tarihinde adlarına sıkça rastlanan "Tzanichitai" ailesi ile Tzan kavmi arasında bağlantı kurmak mümkündür. Tzanichitai ailesi, Trabzon çevresinin yerel ailelerinden biri olup Trabzon Komneneosları tarafından kendilerine çeşitli görevler verilmiştir. Bu ailenin kaynaklarda ismine rastlanan ilk temsilcisi II. Alexios Komnenos'a hizmet vermiş olan Theodore Tzanichites'tir. 1340'da bu ailenin bir temsilcisi olan Sebastos Tzanichites, Bizanslı aristokratlara karşı bir ayaklanma gerçekleştirmiş ancak isyan bastırılmış ve Tzanichites de idam edilmiştir. Sebastos Tzanichites'in isyan hareketi, ailenin gözden düşmesine sebep olmuş ancak bu durum Sebastos Tzanichites'in varisi Stephen Tzanichites'in 1344'de Büyük Muhafız (Grand Constable) ilan edilmesiyle son bulmuştur. Tzanichitai ailesinin durumu III. Alexios Komnenos'un Trabzon İmparatorluğu tahtına oturmasıyla değişmiştir. III. Alexios Komnenos (1349-1390) yerel ailelerle karşı takip edilen politikayı değiştirerek gücü kendi şahsında toplamaya çalışmış ve bu politik değişiklik, yerel aile temsilcilerinin merkezde güçlü konumlar elde etmesini engellemiştir. Bunun üzerine, Tzanichites beyleri merkezden çekilerek 1352'de atalarından kalma Tzanicha Kalesine yerleşmişlerdir. III. Alexios buraya bir sefer düzenleyerek kontrolü ele almış ve taraflar arasında uzlaşma sağlanmıştır. 1352'den sonraki süreçte ailenin üyeleri imparatorluğun merkezinde mevki sahibi olamamışlar ancak iç kesimlerde etkinliklerini korumuşlardır. XV. Yüzyıl başlarında Palaiomatzouka'yı idare etmekte olduğu bilinen Constantine Tzanichites, ailenin kaynaklardan takip edilebilen son üyesi olup XV. Yüzyıl sonrasındaki kaynaklarda Tzanlarla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmaktadır (Bryer, 1966: 189-190).

Tzanlarla İlgili Arkeolojik ve Topografik Veriler

Prokopios, Tzan ülkesinde gerçekleştirilen imar faaliyetlerinden ve bölgenin farklı noktalarında inşa edilen kale ve kiliselerden bahsetmektedir. Prokopios'un bahsettiği yapılarla bugün bölgede varlığını koruyan yapılar arasında tam bir eşleştirme yapmak arkeolojik verinin kısıtlı olması nedeniyle mümkün görünmese de bazı topografik benzerlikler bölgedeki kalelerin tarihsel kökeni ile ilgili değerlendirmelerde bulunmaya imkân sunmaktadır.

Prokopios ilk olarak "Tzanzacon" adıyla bir kaleden bahsetmekte olup bu yapı ile bugün Gümüşhane'nin iki km kadar kuzeybatısında kayalık bir arazide kurulmuş olan Canca Kalesi ile bağlantı kurulmaktadır. Canca Kelasi, sahilden iç kesimlere uzanan yaz güzergâhı üzerinde kurulmuş stratejik öneme sahip bir kaledir. Bölgede yapılan arkeolojik çalışmalarda yapının Justinianos döneminde kurulduğuna dair bir veriye rastlanmamıştır. Ancak topografik veriler ve kalenin kurulduğu kayalık arazinin stratejik konumu, bölgede eski devirlerde askeri bir yapının kurulmuş olma ihtimalini arttırmaktadır (İntagliata, 2018: 141).

Prokopios, Roma döneminde "Longini Fossatum" olarak bilinen kalenin yerine Justinianos tarafından "Bourgousnoes" adıyla yeni bir kale inşa edildiğinden bahsetmektedir. Prokopios'un bahsettiği bu yapı araştırmacılar tarafından Canca Kalesi'nin on bir km doğusunda bulunan Zindanlar Arazı-Murathanoğulları sit alanındaki tarihi kalıntılar ile ilişkilendirilmiştir(Bryer ve Winfield, 1985: 331). Sit alanında kalıntılar kale olarak kabul edilebilecek formda olup Canca Kalesi ile benzer şekilde yaz güzergâhını korumak amacıyla inşa edilmiştir. Ancak bu yapı ile ilgili daha ayrıntılı arkeolojik verinin bulunmayışı Bourgousnoes Kalesi ve Zindanlar Arazı-Murathanoğulları sit alanı ile ilgili kesin bir benzerlik kurmayı zorlaştırmaktadır (İntagliata, 2018: 140-141).

Prokopios, Justinianos'un imar faaliyetlerinden bahsederken Tzanika'da "Schamalinichon" adı verilen yerde bir kilise ve kale inşa ettiğinden bahsetmektedir. Bu dini yapı ile ilgili araştırmacılar tarafından farklı fikirler öne sürülmüştür ancak bugün Krom Vadisi'nde yer alan ve kiliseden dönüştürülmüş olan Şamanlı Camii ile "Schamalinichon" arasındaki isim benzerliği dikkat çekicidir. Arkeolojik veri yetersiz olsa da Prokopios'un bahsettiği bu yapılar yüksek ihtimalle Krom Vadisi'nde yer almaktadır (İntagliata, 2018: 141).

Prokopios Tzanlarla ilgili bilgili verirken sarp bir coğrafyada yaşadıklarını ve kabilelerden oluştuklarını aktarmaktadır. Bunlardan biri Prokopios'un "Okenites" olarak bahsettiği kabiledir. 1583 tarihli tahrir kayıtlarında Ogene (BOA TK. Gmd. 194: 215) ve 1935 nüfus sayımında da "Ogene-i Sufla" (Küçük Ogene) ve "Ogene-i Ulya" (Büyük Ogene) adıyla kayıtlı köyler bulunmakta olup bahsi geçen köyler bugün Çaykara ilçesine Köknar ve Karaçam köyleridir (1935 Genel Nüfus Sayımı, 1937: 212). Arkeolojik veri eksikliği Okenit kabilesi ile

Ogene köyleri arasındaki ilişki kurmayı güçleştirse de topografik benzerlik bu iddiayı dile getirmeyi mümkün kılmaktadır.

SONUÇ

VI. Yüzyıla kadar Anadolu'nun kuzeydoğusunda nispeten izole bir hayat yaşayan Tzanların yaşadığı bölge, Bizans İmparatorluğu ile Sasaniler arasındaki savaşların bu yüzyılın başlarında şiddetlenmesi ile önem kazanmıştır. Tzanika'nın savaş bölgelerine olan yakınlığı Bizans İmparatorluğu'nun bölge ile ilgili yeni politikalar üretmesine zemin hazırlamıştır. Tzanika'ya daha sağlam bir şekilde yerleşmek adına çeşitli imar ve misyonerlik faaliyetleri gerçekleştiren Bizans İmparatorluğu'nun bölgeye olan ilgisi dönem kaynaklarına da yansımış ve özellikle Bizans kaynakları Tzanlardan daha ayrıntılı şekilde bahsetmeye başlamıştır. Ancak Tzanların eski devirlere göre daha ön planda olduğu bu dönem kısa sürmüş ve Bizans-Sasani savaşlarının eski şiddetini kaybetmesi ile Tzanlar tekrar eski izole yaşamlarına dönmüştür. VI. Yüzyıldan sonraki dönemde kaynaklar Tzanlarla ilgili çok az bilgi paylaşmaktadır. Dönem kaynaklarında haklarında kısıtlı bilgi bulunan Tzanlar, Bizans İmparatorluğu'nun misyonerlik faaliyetleri sonucu Hristiyanlaşmış asli kimliklerini kaybetmişlerdir. Bölgedeki kale ya da kilise gibi yapılarda ve bazı yer isimlerinde Tzanlarla ilgili bazı izler olsa bile, arkeolojik ve yazılı kaynakların eksik olması bu yapı ve yer isimleri ile ilgili kesin sonuçlara varmayı zorlaştırmaktadır.

KAYNAKÇA

Adontz, Nicholas (1970). **Armenia İn The Period Of Justinian The Political Conditions Based On The *Naxarar* System**, Nina B. Garsoian (Trans.), Lisbon: Calouste Gulbenkian Foundation.

Agathias (1975). **The Histories**, Joseph D. Frendo (Trans.), Berlin: Walter De Gruyter.

Arrianus (2005). **Arriani Periplus Ponti Euxini/Arrianus'un Karadeniz Seyahati**, Murat Arslan, Çev., İstanbul: Odin Yay.

Arslan, Murat (2012). "Pseudo-Skylaks: Periplus", *Mediterranean Journal of Humanities*, (II/I), 239-257.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Tahrir Defterleri, nr.194.

Bryer, Anthony (1966), "Some Notes on the Laz and Tzan (I)", *Bedi Kartlisa*, (22), 174-195.

Bryer, Anthony ve A. Winfield (1985). **The Byzantine Monuments and Topography of Pontos**, Washington: Dumbarton Oaks.

Bryer, Anthony (1988). "Some Notes on the Laz and Tzan (II)", **Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus, 800-1900**, Anthony Bryer (Ed.), London: Variorum Reprints.

Evans J.A.S. (1996). **The Age of Justinian The Circumstances of İmperial Power**, London-New York: Routledge.

Greatrex, Geoffrey ve Samuel L. C. Lieu,(2002). **The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars Part II, AD363-630**, London and New York: Routledge.

Greatrex, Geoffrey (2005). "Byzantium and the East in the Sixth Century", Michael Maas (Ed.) **The Cambridge Companion to the Age of Justinian** içinde (ss.477-510), New York: Cambridge University Press.

Grousset, Rene (2005). **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi**, Sosi Dolanoğlu (Çev.), İstanbul: Aras Yay.

Herodotos (2015). **Tarih**, Müntekim Ökmen, (Çev.), İstanbul: İş Bankası Kültür Yay.

İbn Bibi (1993). **El Evamirü'l - Ala-iye Fi'l - Umuri'l - Ala-iye (Selçuk Name) I**, Mürsel Öztürk (Çev.), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay.

İntagliata, Emanuele E. (2018). "Rome and the Tzani in late antiquity: a historical and archeological review", *Anatolian Studies*, (68), 131-150.

Keçiş, Murat (2009). *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404,* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.

Ksenophon (1980). **Anabasis**, Carleton L. Brownson (Trans.), Cambridge: Harvard University Press.

Lee, A.D. (2013). **From Rome To Byzantium AD 363 To 565: The Transformation Of An Ancient Culture**, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Mesudi(2011). **Muruc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)**, (Ahsen Batur Çev.), İstanbul: Selenge Yay.

Novellae in Corpus Juris Civilis (1888-1895). R. Schoell (Ed.), Berlin:Weidmann

Parnell, David Alan (2017). **Justinian's Men Careers and Relationships of Byzantine Army Officers, 518-610**, London: The Palgrave Macmillan.

Procopius(1914). **History of the Wars**, H.B. Dewing (Trans), London-New York : William Heinemann-The Macmillan Co.

Procopius(1940). **On Buildings**, H.B. Dewing (Trans.), Cambridge-Massachusetts: Loeb Classical Library,Harvard University Press.

Simonian, Hovann H. (2007). Hamshen Before Hemshin The Prelude To Islamicization, Hovann H. Simonian (Ed.), **The Hemshin History, Society and İdentity İn The Highlands of Northeast Turkey** içinde (ss.19-41), Routledge: London and New York.

Teall, John L. (1965). "The Barbarians in Justinian's Armies", *Speculum,* (40/2), 294-322.

Tellioğlu, İbrahim (2004). **Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler**, Trabzon: Serander Yay.

The Geography of Strabo (1961). Horace Leonard Jones (Trans.), Vol.5, London: William Heinemann Ltd.

Turan, Osman (2013) Selçuklular Zamanında Türkiye, 12.Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat,

(2014). **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar *Metin, Tercüme ve Araştırmalar,*** 3. Baskı, Ankara: TTK.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Genel Nüfus Sayımı(1937). **Köyler Nüfusu**, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.

EKLER

Ek 1: VI. Yüzyılda Bizans-Sasani Sınırı ve Tzanika (İntagliata, 2018: 132)

Ek 2: Gümüşhane yakınlarındaki Canca Kalesi (İntagliata, 2018: 142)

KARADENİZ'DE BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN SON İZLERİ: TRABZON AYASOFYA KİLİSESİ (HAGIA SOPHIA) RESİM PROGRAMINDAKİ İSA'NIN VAFTİZİ SAHNESİNİN BİZANS İKONOGRAFİSİ BAĞLAMINDA YORUMLANMASI

Bahargül ATAŞ*

ÖZET

Konstantinopolis'in 1204 yılında Haçlılar tarafından alınmasından sonra, Komnenos Hanedanlığının kurduğu Trabzon İmparatorluğu; Doğu Roma'nın son dönemine damga vurmuş ve siyaset-ekonomi-dış ticaret konuları dışında sanat ve mimari bağlamında da son özgün örneklerini vermiş ve Karadeniz Bölgesi'nde söz sahibi olmuştur. Trabzon'da, günümüze kadar iyi biçimde gelebilen kiliselerden en önemlisi olan Trabzon Ayasofya Kilisesi (Hagia Sophia), İmparator I. Manuel Komnenos zamanında imar edilmiş ve Trabzon Bölgesi'nin kültürel ve dini yaşamına etki etmiştir. Geç Bizans kiliselerinin en iyi örneklerinden biri olan bu yapıdan; Evliya Çelebi (1648), Pitton de Tournefort (1701), Hamilton (1836), C. Texier (1864), Trabzonlu Şakir Şevket (1878), Lynch (1893), D. Winfield (1985) ve Clavijo gibi araştırmacı ve elçiler ayrıntılı olarak söz etmişlerdir.

Trabzon Ayasofyası'nın çağdaşı, İstanbul'da son dönem Bizans stratejisine örnek olan Kariye Kilisesi, Konstantinopolis için ne değer taşıyorsa; Trabzon Ayasofya Kilisesi de Karadeniz için aynı öneme sahip olmuştur. İsa, Meryem, Hristiyanlık gibi olguların ikonografideki yorumlamalarının, resim olarak yansıdığı kilisede, İncil konularının Bizans'ın son dönemine ait özellikler ile yansıtılmış olması da Karadeniz'de günümüze kalmış ve araştırılması gereken öznel konulardandır. Bu resim programı içerisindeki "İsa'nın Vaftizi" sahnesi de Hristiyanlık bağlamında ikonografisi derin bir örnektir. Çalışmamızda, Trabzon Ayasofya Kilisesi içerisindeki resim programına dâhil olan "vaftiz" konusu irdelenerek, geç dönem Bizans İmparatorluğu'nun Karadeniz'deki sosyal ve toplumsal değerler bağlamında İncil konularının yorumlanması ile birlikte; Bizans ikonografisine ve araştırmalarına akademik bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bizans Sanatı, Trabzon Ayasofyası, İkonografi, Fresk, Vaftiz.

ABSTRACT

After Constantinople was taken by the Crusaders in 1204, the Trabzon empire, founded by the Komnenos Dynasty, marked the last period of Eastern Rome and gave its last original examples in the context of art and architecture, apart from politics-economy-foreign trade, and had a say in the Black Sea region. Trabzon Hagia Sophia church (Hagia Sophia), which is the most important of the churches that can come in good form until today, Emperor I.It was built during the time of Manuel Komnenos and influenced the cultural and religious life of the Trabzon region. One of the best examples of late Byzantine churches, Evliya Çelebi (1648), Pitton de Tournefort (1701), Hamilton (1836), C.Texier (1864), Şakir Şevket (1878), Lynch (1893), D.Researchers and envoys such as Winfield (1985) and Clavijo have mentioned it in detail.

A contemporary of Trabzon Hagia Sophia, the Kariye Church, which is an example of the Byzantine strategy of the last period in Istanbul, has the same value for Constantinople; Trabzon Hagia Sophia church has the same importance for the Black Sea. In the church, where the interpretations of facts such as Jesus, Mary, Christianity are reflected as paintings, the biblical subjects are reflected with the features of the last period of Byzantium. The "baptism of Jesus" scene in this painting program is also a deep example of iconography in the context of Christianity. In our study, the subject of "baptism" included in the painting program in Trabzon Hagia Sophia church was examined and it was aimed to make an academic contribution to Byzantine iconography and research along with the interpretation of biblical subjects in the context of social and social values of the late Byzantine Empire in the Black Sea.

Keywords: Byzantine Art, Trabzon Hagia Sophia, Iconography, Fresco, Baptism.

* Uzman Sanat Tarihçi - Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCİD: 0000-0003-0591-9238, E-mail: bahargulatas@gmail.com

Bizans'ın Trabzon'daki Tarihi

Trabzon kenti ve çevresi Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye bölünmesinden sonra Bizans (Doğu Roma) hâkimiyetine girmiştir. Trabzon ve çevresinin Bizans hâkimiyetindeki ilk yüzyılda, I. Justinianus döneminden itibaren stratejik önem kazandığı bilinir.[1]

Antik dönemin, Karadeniz'in güneydoğusunda kurulan önemli ticaret şehirlerinden biri sayılan Trabzon'un tarihi M.Ö. VIII. yüzyıla kadar uzanır. Yakın bölgeler ile ticaret ağı geliştiren Trabzon, uluslararası ticaret yolları üzerinde olması ile de stratejik öneme sahipti. M.Ö. I. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine giren Trabzon kenti bu dönemde de stratejik bir liman kenti olma özelliğini devam ettirmiş ve ayrıca Roma orduları tarafından imparatorluğun doğu sınırlarında gerçekleştirilen seferlerde ikmal noktası olarak kullanılmıştır (Genç, 2019: 5).

Roma İmparatorluğu 395 yılında ikiye ayrılınca Trabzon, merkezi İstanbul olan Doğu Roma / Bizans İmparatorluğunun sınırları içinde kalmıştır. Bizans İmparatoru Justinianus (527-564) Trabzon'da kent surlarını restore ettirerek yeni bir imar etkinliğini başlatmıştır. Heraclius zamanında (610-641) imparatorluk askeri bölgelere ayrılmaya başlanmış, Trabzon, Teophilos zamanında (829-842) kurulan Khaldia Dağlık Bölgesi'nin de merkezi olmuştur **(Harita 1).**

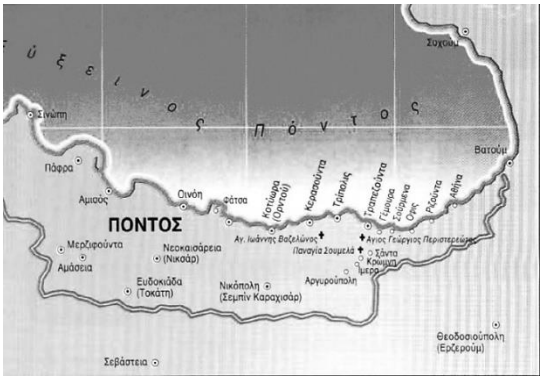

Harita 1: Trabzon Rum İmparatorluğu Dönemi (1204-1398)
(Konstantinos, "Η Γενεαλογία των Κομνηνών" 1984)

Müslüman Araplar 8. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'ya düzenledikleri seferlerle Doğu Karadeniz ve Trabzon'a gelmişlerdir (Vasiliev, 1936: 35.)

Bizans İmparatorluğunun 1204 de 4. Haçlı Seferleriyle gelen Latinlerin eline geçmesi üzerine, İmparator I. Andronikos Komnenos'un İstanbul'dan kaçan torunları Alexios ve David, Gürcü Kraliçesi Tamara'nın da yardımıyla Trabzon'da 1204 yılında bağımsız olarak Komnenos

[1] Bu dönemde Trabzon, "Trebizond İmparatorluğu" olarak anılmıştır. İbn Bibi'ye göre: "Tzaniti (Lazistan) Krallığı" olarak da anılmıştır (İbn Bibi, 1956: 729).

Krallığı'nı[2] kurmuşlardır[3]. Anadolu Selçukluları ile evlilik bağı oluşturarak ve vergi ödeyerek siyasi varlıklarını sürdürebilen Komnenos Krallığı, I. Manuel Komnenos (I. Manuil Megas Komninos/Yunanca: Μανουήλ Α΄ Μέγας Κομνηνός) zamanında (1238-1265) en parlak dönemini yaşamıştır. Bunu da şu an Gümüşhane Müzesi'nde yer alan I. Manuel Dönemine (yaklaşık 1218-1263) ait gümüş sikkelerden öğreniyoruz. Öyle ki bu sikkeler üzerinde *"en mutlu"* yazısının yer alması, dönemin özelliklerini hatırlatır niteliktedir **(Resim 1-2).**

Resim 1: Panagia Theoskepastos Manastırı'nda Eşi ve Annesi Arasında I.Manuel Treibzond
(Charles Texier'in Günümüze Ulaştırdığı Çizimin 3B İllustrasyonu'ndan İşlenerek)
(Bahargül Ataş Arşivi, 2019)

Resim 2: I. Manuel Dönemi Sikkesi (1237-1263)
(Üzerinde "En Mutlu" Yazısı bulunur)
(Gümüşhane Müzesi, 2019)

[2] Ayrıntılı bilgi için bkz. Kazhdan, 1991; Konstantinos, 1984; Ostrogorsky, 1940; Psellos, 1992.
[3] Trabzon İmparatorluğu'nun tarihini ilk kez yazan araştırmacı Fallmerayer, Gürcü kraliçesi Tamara ile Büyük Komnenos hanedanının akraba olduklarını ileri sürer. Cyril Taumanoff, Gürcü, Trabzon, Bizans ve Ermeni kaynaklarını kullanarak bu durumun aksini iddia eden bir çalışma ortaya koymuştur bkz. Taumanoff, 1940: 299-312.

I. Bayezid'in 1398'de Samsun yöresini almasından sonra Trabzon Komnenos Krallığı Osmanlı Devleti'ne yıllık vergi ödemiştir. David Komnenos, iktidarı döneminde (1458-1461) vergi ödemeyi durdurmak ve verdiği ödenekleri geri talep etmiştir. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmet'in öncülüğündeki Osmanlı Kuvvetleri bölgeyi kuşatarak, 1461 yılında Trabzon'u ele geçirmiş ve Komnenosların egemenliğine son vermiştir. Böylece, Trabzon'da Osmanlı çağı tamamen başlamıştır (Ostrogorsky, 1940: 50; Miller, 2007: 11-14).

Trabzon Ayasofya Kilisesi (Hagia Sophia) Tarihçe-i Mimarisi ve Resim Programı

Hıristiyanlık inancına göre Ayasofya, İsa'nın sıfatlarından biri olan *"kutsal bilgelik"* anlamına gelir. Trabzon Ayasofyası, 13. yüzyılda, 1238 yılında I. Manuel Komnenos tarafından inşa ettirildi. Ortahisar'da, sur içinden uzaklıkta yer almaktadır. Deniz kıyısında, bir blok üzerinde, eski bir Roma kilisesinin yerine inşa edilmiştir. T. Rice ise, Ayasofya'nın bulunduğu bölgede bir manastırın olduğunu bildirir (Rice, 1968: 50). Trabzon Devleti kurulurken Anadolu'da Moğol baskısı hissedildiği bilinir. Ayrıca, süslemelerde özellikle yakın kültür olan Selçukluların sanatının etkileri hissedilir. Bizans ve Hıristiyanlık ritüellerinde önde gelen kilisede, Komünyon ve Kudas Ayinlerinin yapıldığı bilinir (Albatov, 1927: 407), (**Resim 3).**

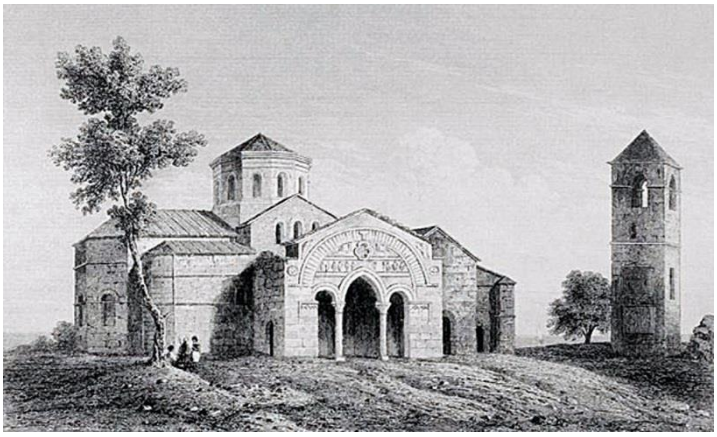

Resim 3: Trabzon Ayasofyası'nın Charles Texier Tarafından Yapılan Gravürü
(C.Texier – C. P. Pullan, Byzantine Architecture, London 1864, lv. 60)

Fatih Sultan Mehmet'in 1461 yılında Trabzon'u fethinden sonra da kilise olarak kullanılan yapı, 1584 yılında sultanın emriyle Kürd Ali Bey adlı bir ayân tarafından bir minber ve müezzin mahfili eklenerek camiye dönüştürülmüştür (Eyice, 1991: 222-223). 1610'da kente gelen Seyyah Julian Bordier camiye dönüştürülen yapının onarılmadığı için boş tutulduğunu ve ibadet için kullanıldığını bildirmiştir (Öztürk, 2011: 713). Daha sonra, Edinburgh Üniversitesi'nden Russell Trust tarafından temizlendikten sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek 1964 yılında müze haline getirilmiştir (Minas ve Anthony 1803: 25). Daha sonra da 28

Haziran 2013 yılında ilk Cuma namazının kılınması ile Ayasofya, tekrar cami unvanı almıştır **(Resim 4).**

Resim 4: Günümüzde Trabzon Ayasofyası/Müze
(B. Ataş 2019)

Geç Bizans Döneminin en güzel örneklerinden olan kilise, kapalı kollu yunan haçı plan tipindedir. Kilise, yüksek kasnaklı bir kubbeye sahiptir ve kuzey, batı ve güneyinde revaklı üç kiriş açıklıklıdır. Taş plastik süslemelerinin yoğun olduğu yapı, Anadolu'da yer alan ve Mengücek eseri olan 1228 tarihli Divriği Ulu Camii'nin üst örtüleri gibi farklı geçişlere sahiptir. Bu durum Selçuklu etkisini hatırlatır niteliktedir. Yapı batı girişinden itibaren, narteks bölümünün devamında naos bölümünün devamında apsisten oluşur. Dıştan üç köşeli, içten yarım yuvarlak apsis bölümünün iki yanındaki iki bölüm de, diakonikon ve prothesisten oluşur. İki yana açılan haç kollarından da, kuzey ve güney giriş açıklıkları sağlanmıştır. Yapının batısında ise, kare planlı bir çan kulesi yer almaktadır **(Resim 5), (Plan 1).**

Resim 5: Günümüzde Trabzon Ayasofyası/Müze
(B. Ataş 2019)

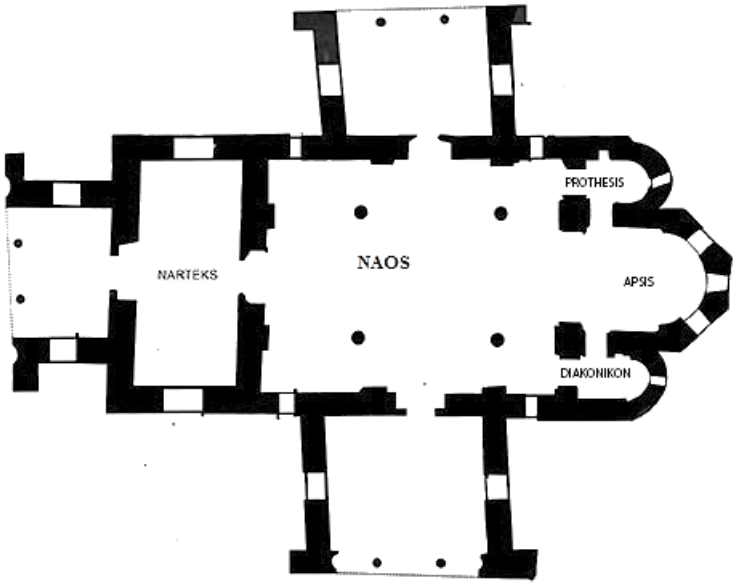

Plan 1: Trabzon Ayasofyası
("art.of.byzantine", 2019)

Trabzon Ayasofya'sının fresklerinin 1260 yılında yapıldığı bilinmektedir. Aslında burada Osmanlı'nın hoşgörüsü de hâkimdir çünkü kazınmadan sadece ahşap örtü ile örtülmüşlerdir. Yapının en görkemli cephesi güney bölümdür. Bu bölümde, Âdem'le Havva'nın yaratılışı kabartma olarak bir friz hâlinde resmedilmiştir. Güney cephesindeki kemerin kilit taşı üzerinde Trabzon'da 257 yıl hüküm süren Komnenos Hanedanı'nın sembolü olan "*tek başlı" Kartal* motifine yer verilmiştir. Kubbede ana tasvir İsa, onun tanrısal yönünü aksettiren Hristos Pantokrator *"Her şeye Kadir İsa"* motifi vurgulanır. Bunun altında bir kitabe kuşağı, daha altta ise melekler frizi yer alır. Pencere aralarında ise, on iki havari tasvir edilmiştir. Resim programında genellikle, İsa'nın doğumu, vaftizi, çarmıha gerilişi, kıyamet günü gibi sahneler betimlenmiştir. Kilisede özellikle, İncil'den alınma konulara yer verilmiştir. Kubbe'de *Pantokrator İsa*, onun altında *Melekler Korosu* ve yazıt kuşağı da dikkati çekmektedir. Kilise ana koridorun batısında, *Son Akşam Yemeği,* Hz. İsa'nın ayaklarının yıkanma sahnesi, kuzey koridorun doğusunda, Aziz tasvirleri ve ana naosta ise, *İsa Siklusu (Hayatı)* dediğimiz İsa'nın ve Meryem'in hayatından görünümler yer almaktadır **(Resim 6).**

Resim 6: Trabzon Ayasofyası Naos (İç Mekân)
(B. Ataş, 2020)

Trabzon Ayasofyası'nda (Hagıa Sophıa) İsa'nın Vaftizi Konulu Freskler

Trabzon Ayasofya Kilisesi'nde İsa'nın vaftizi sahnesine iki bölümde yer verilmiştir. İlki, ana kubbeye geçiş bölümü olan pandantifte, kuzeybatı yönde yer alır. İkincisi ise, narteksin güney kemerinde, doğu yönde yer almaktadır.

1.Sahne:

İsa'nın vaftizi, kendisinden altı ay küçük olan kuzeni Yahya[4] tarafından yapılmaktadır. Sahnenin ekseninde İsa, yürüyüş pozisyonunda durmakta ve hemen yanında himation içerisinde Yahya yer almaktadır. İsa'nın arkasında üç melek havlu tutmakta ve bu ana şahitlik etmektedir. Sahnenin ana temasını oluşturan vaftizin yapıldığı yer olan Şeria Irmağı[5], burada açık mavi tonu ile tasvir edilmiştir. Sahnenin perspektifini sağlayan ögelerin sağlı-sollu dizilişi, sahnenin sığdırıldığı bölüm olan kubbeye geçiş üçgeni yani pandantifin orta eksenini, kuzeybatısını kaplamıştır. İsa, Yahya ve melekler başlarında haleli şekilde tasvir edilmişlerdir. İsa ise, vaftizin arınma ritüeli çerçevesinde çıplak tasvir edilmiştir **(Resim 7).**

[4] Vatizci Yahya hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Matta 14: 3-12; Markos 6: 17-29; Luka 1: 36; Morris 1938: 1108; Sykes 1982).

[5] Şeria Irmağı: *Ürdün Irmağı* veya *Erden Nehri* olarak da bilinmektedir. Ortadoğu'da Filistin Özerk Bölgesi'nde bulunur ve Lut Gölü'ne dökülür. Ortodoks Hıristiyanlık inanışında, İsa'nın burada vaftiz edildiğine inanılır ve bu nehirde, vaftiz olunmak için Hac ibadeti yapılır (Armanoğlu 1992: 143-144).

Resim 7: İsa'nın Vaftizi, Trabzon Ayasofyası, (Fresk/13.yy), Kubbe-Kuzeybatı Pandantif
(B. Ataş, 2019)

2. Sahne:

Doğa ünitesi içerisinde geçen sahnede[6], izleyiciye göre solda Yahya başında halesi ile yer almış ve beyaz himationlu olarak tasvir edilir. Orta eksende İsa yine başında halesi ile yer alır fakat sahnenin deformasyona uğramış olması hasebi ile tam olarak bir görünüm elde etmek mümkün değildir. İzleyiciye göre sağda ise yine bir melek topluluğuna yer verilmiş ve melekler bu olaya şahitlik etmektedir. Arka fonda birbiri dik kesişen sıradağlara yer verilmiştir. Ayrıca sahnede gökyüzünden yansıyan ışık huzmesi de yine sahnenin sıra dışılığını hatırlatır vaziyettedir. Sahne, narteks bölümünün güney kemerinde yer alır **(Resim 8).**

[6] Günümüzde sahne oldukça tahrip olmuş vaziyettedir.

Resim 8: İsa'nın Vaftizi, Trabzon Ayasofyası, (Fresk/13.yy),
Narteks-Güney Kemerinin Doğusu
(B. Ataş, 2019)

1. sahnedeki ortam tamamen ırmak görüntüsünü empoze eder bir nitelik kazanmışsa da, 2. sahnedeki ortamda ırmak görüntüsü hissedilmeyip, ıssız bir doğa ortamı görülür. Sahnenin tahribe uğrayan bölümünde Şeria Irmağı'nın olduğunu düşünmek kuvvetle muhtemeldir. Bu anlamda 2. sahnedeki gökyüzünden aşağı inen ışık huzmesi de oldukça ilgi çekicidir. Her iki sahnede de "vaftiz" olgusunun önemi hissedilmekle birlikte, bu kilisede vaftiz konusu iki kez yer aldığı için önem taşımaktadır.

İncil'de ve Hristiyanlık İnancında Vaftizin Kökenine Dair

Yunancada "suya batırmak-yıkamak" anlamında olan "βαπτίζω (vaptizo)" kelimesinden türeyen vaftiz, Hıristiyanlıkta genellikle belli bir yaşa gelen çocuğa uygulanan bir ritüeldir. Genel anlamda, ilk günahı silmek ve Hristiyanlaştırmak ereğiyle yapılan dinsel işlemdir. Yunan mitologyasında Savaşçı Aşil'de görülen vaftiz ritüeli; İbrahimî dinler olan Musevilikte ve Hristiyanlıkta yaygın olarak görülür. Ayrıca Hinduizm'de de görülen bu ritüel, İslam coğrafyasındaki "abdest" olgusu ile örtüşür.

Hristiyan inanışına göre vaftiz edilen kişi, İsa ile birleşmek istediğini ifade etmiş sayılır. Mesih İsa öldü ve tekrar dirildi. Ve bu düşünceye göre, ona biat eden insanın eski günahlı hayatı ölür ve yeni kutsal bir hayat başlar. Vaftiz töreninde eski hayatın gömüldüğü ve yeni hayatın dirildiği simgesel bir anlamda gösterilmiş olur. Bu nedenle su ve suyun temizleyici etkisi de kullanılmış olur (Romalılar 6: 3-6). Bu bağlamda Ürdün'de Şeria Irmağı'nda temizlenmiş (Matta 3: 13) ve günahlarından sıyrılmış olan İsa'nın geleneği, günümüzde Hristiyanlık dininin Hac vazifesi ritüelleri içerisinde de önemli yer bulmuştur. İnanışa göre, Vaftizci Yahya, İsa'nın ilerde sırf suyla değil Tanrı'nın Ruhu'yla vaftiz edeceğini bildirmiştir (Matta 3: 11). Ve bu

gelenek bütün Hristiyanların temizlenmek duygusunu en saf hali ile hissetmeleri ve Tanrı ile bütünleşmeleri adına devam etmiştir. Daha da ilerisine bakacak olursak; Şeria Irmağı'na uzak bölgelerdeki Hristiyan kiliselerinde de vaftiz havuzlarına yer verilmiştir. Bu havuzları barındıran yapılara ise vaftizhane adı verilir. Bu havuz, temsili bir temizlik için yer verilen ritüeller arasındadır. Vaftizhanelere 4. yüzyılda Makedonya Stobi Kilisesi, 6. yüzyılda Efes Meryem Ana Kilisesi, 11. yüzyılda San Giovanni Floransa Katedrali gibi yapılarda önemli derecede yer verilmiştir.

Eski Ahit'te ve Yeni Ahit'te suyun kutsiyetine vurgu yapılarak, vaftizin önemi de vurgulanmıştır. Özellikle Tevrat'ta suyun ruhsal bir kutsiyeti olduğuna da vurgu yapılır:

"Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nın Ruhu suların üzerinde hareket ediyordu" (Yaratılış 1: 1-2).

Yine, İncil'deki vaftiz ritüeli yer ve zamanın da bildirilmiş olması ile ilgi çekmektedir. İncil'de, Vaftizci Yahya'nın İsa'yı temizleyişi ve İsa'nın kutsiyet kazanması şöyledir:

"…Bütün bunlar Şeria Irmağı'nın ötesinde Beytanya'da Yahya'nın vaftiz yerinde oldu" (Yuhanna 1: 28).

"İşte, dünyanın günahını ortadan kaldıran Tanrı Kuzusu" (Yuhanna 1: 29).

"Bütün halk vaftiz olduktan sonra İsa da vaftiz oldu. Dua ederken gök açıldı ve Kutsal Ruh, bedensel görünümde, güvercin gibi O'nun üzerine indi. Gökten, "Sen benim sevgili Oğlum'sun, senden hoşnudum" diyen bir ses duyuldu" (Luka 3: 21-22).

İncil'de arınmak anlamındaki vaftizin, sürekli "tevbe" kavramı ile beraber işlenmesi de yine, temizlenmek ve yeni hayata başlamak kavramlarını niteler şekildedir:

> O günlerde Vaftizci Yahya Yahudiye Çölü'nde ortaya çıktı. Şu çağrıyı yapıyordu: 'Tövbe edin! Göklerin Egemenliği yaklaşmıştır'. Nitekim Peygamber Yeşaya aracılığıyla sözü edilen kişi Yahya'dır. Yeşaya şöyle demişti: "Çölde haykıran, 'Rab'bin yolunu hazırlayın, Geçeceği patikaları düzleyin' diye sesleniyor." Yahya'nın devetüyünden giysisi, belinde deri kuşağı vardı. Yediği, çekirge ve yaban balıydı. Yeruşalim, bütün Yahudiye ve Şeria yöresinin halkı ona geliyor, günahlarını itiraf ediyor, onun tarafından Şeria Irmağı'nda vaftiz ediliyordu" (…) "Gerçi ben sizi tövbe için suyla vaftiz ediyorum, ama benden sonra gelen benden daha güçlüdür. Ben O'nun çarıklarını çıkarmaya bile layık değilim. O sizi Kutsal Ruh'la ve ateşle vaftiz edecek (Matta 3: 1-6-11).

Bizans İkonografisi Bağlamında Vaftiz Sahneleri

Bizans resim sanatı içerisinde özellikle *"İsa'nın Vaftizi"* konulu sahnelerde, ırmak ögesine sıklıkla rastlanır. Fakat asıl ögenin ve simgenin "İsa ve vaftiz" olduğu bu sahnelerde ırmak ögesi, daha çok simge olarak Şeria Irmağı'nı ifade etmektedir.

Şeria Irmağı, Trabzon Ayasofyası'nda özellikle 1. sahnede yer verilen bir tasvir olmuştur. Ayrıca, 1. ve 2. sahnelerde, özellikle İncil kaynağına uygunluk da dikkat çekmektedir. Buna ek olarak, Şeria Irmağı, simgesel anlamda, İsa'nın vaftiz edildiği saf ve temiz sudur. Bu

seremoninin yapıldığı yer olması nedeni ile kutsal bir anlam taşımaktadır. Tasvirlerdeki suyun dinginliği ve rengi de ilgi çekicidir. Epifanik bir eylem olan vaftizin önemi ve kutsiyeti 2. sahnede var olan doğa ortamında da daha belirgin bir anlam kazanmıştır. Nitekim İncil kaynağında da suyun ve vaftizin önemi şöyle ifade edilir:

"….Ben sizi suyla vaftiz ettim, ama O sizi Kutsal Ruhla vaftiz edecektir" (Markos 1: 8).

Vaftiz sahnelerinin her ikisinde de bir grup meleğin bu olaya şahitlik ettiği de görülmektedir. Kuşkusuz bu kompozisyon ressam tarafından imgesel bir boyutta resmedilmiş ve ikonografik anlamda tasvir edilmiş olmalıdır. Bu tasvirin, öykünün devamında şeytanla sınanacak olan İsa'nın, galip geleceğine dair bir işaret olması varsayılabilir. Meleklerin koruyuculuğunda gerçekleştirilen bu seremoni, kuşkusuz Bizans sanatında yer alan kutsiyet tasvirli ögelerdendir.

1. sahnedeki ırmak ögesinin yanında, 2. sahnedeki ıssız doğa ortamının da belirgin olarak verilmesi, yine Hristiyanlık inancındaki *"ıssız ve Tanrısal yer"* bağlamındaki kutsal terimleri hatırlatır niteliktedir.

Bizans resim sanatı, Hristiyanlık öğretisinin duvara yansımasıdır. İncil konularının çoğu zaman fresk veya mozaik olarak duvara yansıtılması, katakomplarda yaşayan ilk Hristiyanlardan günümüze kadar gelmiştir. 14. yüzyılda anıtsal örneklerini gördüğümüz Bizans resim sanatında yine *"vaftiz"* konusu da sıklıkla yer verilen ögelerden olmuştur. İsa siklusunun yer aldığı kilise duvarlarında *"İsa'nın Vaftizi"* ve "*Vaftizci Yahya'nın İsa'ya Şahitlik Etmesi"* konularına sıklıkla yer verildiği görülür.

Ravenna, Arianlar Vaftizhanesi'nde (5. yy) yer alan "İsa'nın Vaftizi" konulu mozaiğin, Şeria Irmağı'nın tasvir edilişi açısından önemlidir. Özellikle bu sahne en erken vaftiz konulu sahnelerdendir **(Resim 9).**

Resim 9: İsa'nın Vaftizi, Ravenna, Arianlar Vaftizhanesi, (Mozaik/5. yy.), ("ravenna.basilica.com", 2020)

11. yüzyıla tarihlendirilen Yunanistan Daphni Manastırı Kilisesi'ndeki "*İsa'nın Vaftizi"* konulu mozaik de, yine vaftizin işlendiği sahnelerdendir. Buradaki kompozisyonda İsa'nın çıplak oluşu, Vaftizci Yahya'nın ve meleklerin konumlandırılması, sahne içeriği bakımından Trabzon Ayasofyası'ndaki 1. nolu sahne ile benzerlik gösterir **(Resim 10).**

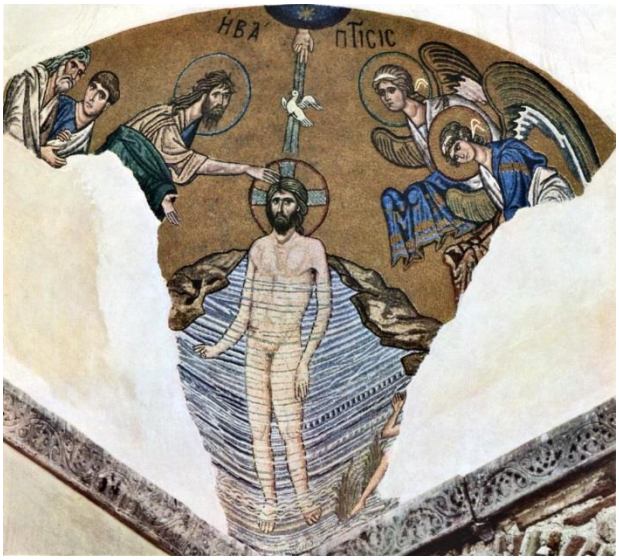

Resim 10: İsa'nın Vaftizi, Yunanistan, Daphni Manastırı Kilisesi, (Mozaik/11.yy), ("art.history.com", 2020)

Yine, 11. yüzyıla tarihlendirilen Hosios Loukas Kilisesi ve Nea Moni Kilisesi'nde de *"İsa'nın Vaftizi"* konulu sahneler, kompozisyon bakımından Trabzon Ayasofyası vaftiz sahneleri içeriğinden farklı olsa da aynı konuyu barındırması bakımından özeldir. Ancak, kompozisyondaki doğa ünitesi ve doğa ögelerinin dizilişi bakımından benzerlikler de söz konusudur **(Resim 11-12).**

Resim 11: İsa'nın Vaftizi, Yunanistan, Hosios Loukas, (Mozaik/11.yy) ("art.history.com", 2020)

Resim 12: İsa'nın Vaftizi, Yunanistan, Nea Moni, (Mozaik/11.yy), ("art.history.com", 2020)

Yine, Trabzon Ayasofyası'na yakın tarihlerde ve yakın bir coğrafyada tasvir edilen bir vaftiz sahnesini de Sümela Manastırı'nda[7] izlemek mümkündür. Bu sahnenin kompozisyon bakımından Trabzon Ayasofyası ile benzerliği de dikkat çekmektedir. Özellikle 1. sahnedeki Vaftizci Yahya, ortada İsa ve yanda yer alan meleklerin oluşturulduğu üçlü grubu 14. yüzyıl örneklerinde görmek mümkündür **(Resim 13).**

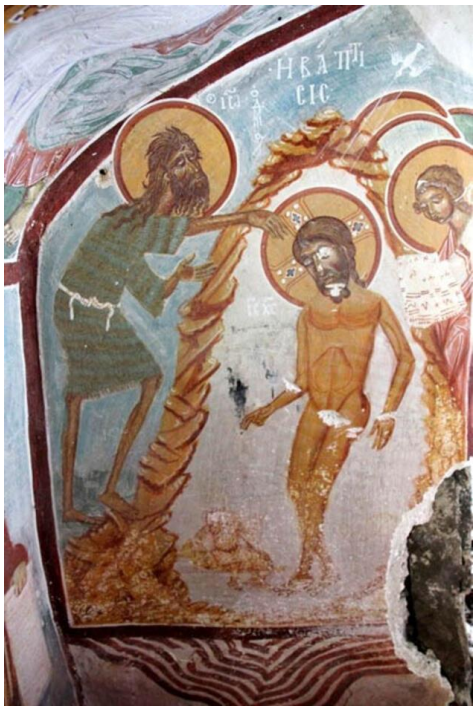

Resim 13: İsa'nın Vaftizi, Sümela Manastırı (Fresk/13-18.yy) (B. Ataş 2019)

[7] Sümela Manastırı'ndaki freskler genel olarak, III. Aleksios Dönemi olan 13. yüzyılın sonuna ve 18. Yüzyıla tarihlendirilir. Yapılan çalışmalarda üç ayrı dönemin varlığı saptanmış ve üç ayrı fresk tabakasına rastlanmıştır. Vaftiz sahnesi ise, çizim teknikleri, üslup ve renk olarak 13-14. yüzyıldaki tekniklere yakınlık arz eder.

Pammakaristos Kilisesi'nde (Fethiye Cami/Müze) "İsa'nın Vaftizi" mozaiği tarih olarak Trabzon Ayasofyası'na en yakın örnektir. Bu kilisedeki İsa tasviri ırmak içinde çıplak olarak betimlenmiş, Şeria Irmağı da yine sahneyi kaplamış olarak tasvirlenmiştir. Yine aynı tarihlere dayanan Kariye Kilisesi'ndeki vaftiz sahnesinde de İsa henüz ırmağa girmemiş hali ile betimlenmiştir **(Resim 14-15).** Bu örnekler, benzer tasvirler olmasa da aynı yüzyıllarda vaftiz konularının sıklıkla işlendiğini gösterir. Kariye'deki tasvirin İsa'nın giyinik olması ve henüz ırmağa yaklaşmamış olması ile karşılaşılan sayılı örneklerdendir (Ataş, 2020: 317).

Genel anlamda, vaftiz sahnelerinde İsa'nın Şeria Irmağı'ndaki vaftiz anı verilmişken, Kariye'de bu durum farklı olarak ele alınmış ve vaftiz anı değil; Vaftizci Yahya'nın şahitlik etmesi anı verilmiştir (Ataş, 2020: 317).

Resim 14: İsa'nın Vaftizi, İstanbul, Fethiye Kilisesi/Müzesi, (Mozaik/14.yy), (B. Ataş Arşivi, 2019)

Resim 15: Vaftizci Yahya'nın İsa'ya Şahitlik Etmesi / İsa'nın Vaftizi (Kat.No.31), Kariye, (Mozaik/14.yy), (Ataş, 2020: 318)

SONUÇ

İsa siklusu içinde özel bir anlamı olan saflık, arınma, temizlik gibi değerlerin kutsî bir karşılığı olan vaftiz, Bizans resim sanatı içerisinde kendine önemli bir yer bulmuştur. Bununla beraber, Hıristiyanlık inanışında da anlamlı bir yer ayrılmış olan vaftiz, kilise duvarlarında, el yazmalarında, minyatürlerde ve birçok görsel ögede geçmişi hatırlatır nitelikte göz önünde tutulmuştur. Trabzon Ayasofyası resim programında da iki ayrı bölümde yer verilen vaftiz sahnelerinden 1. sahne sıklıkla rastlanan ve Şeria Irmağı betimlemelerinin olduğu alışıldık sahnelerden olsa da; 2.si ıssız bir bölgede geçmesi, ışık huzmesinin ve dağ ögelerinin konu edinildiği bir doğa ünitesi içinde geçmekte ve bu özellikleri ile öznel bir örnek olmuştur.

Eski Ahit ve Yeni Ahit içerisinde de özel bir yeri olan vaftizin İsa'nın kurtarıcılığı ve tövbe edenlerin arınması gibi konulara tekabül ettiği ve ikonografik anlamda bu duyguları karşıladığı anlaşılır.

5. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar yoğun olarak tasvir edilmiş vaftiz sahnelerinin Bizans'ın anıtsal çağındaki Palaoilogos ve Komnenos Hanedanlıklarının dönemlerinde de görülüyor olması ve üslup birliğinin veya kompozisyon birliğinin önemli ölçüde izlenmesi de ilgi çeken ayrıntılardandır. Ressamlarını bilmediğimiz bu kıymetli tasvirlerin geçmişi hatırlatması adına korunması sadece çalışmamız içerisinde belgelerde kalmamalı korunmalı ve geleceğe aktarılmalıdır.

KAYNAKÇA

Ataş Bahargül (2020). **Bizans Anıtsal Resim Sanatında Doğa ve Ögeleri: Kariye Kilisesi**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2020.

Genç Ali (2019). **Bizans İmparatorluğu Döneminde Trabzon (Siyasi, İktisadi ve İdari Tarihi 395-1204)**, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Manisa, 2019.

İbn Bibi (1983). **El Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye**, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara.

Kazhdan A. P. (1991)."George Of Amastris", **The Oxford Dictionary Of Byzantium**, V.II, Oxford University Press, New York, pp.166.

Kazhdan A. P. (1991). "Phokas", **Oxford Dictionary of Bezentim**, V.1-2-3, Oxford University Press, New York, pp.1665-1666.

Kazhdan, A. P. (1991). "Tourma", **The Oxford Dictionary Of Byzantium**, V.3, Oxford University Press, New York – Oxford.

Kitap: (2016). **Kutsal Kitap (Eski ve Yeni Antlaşma)**, Yeni Yaşam Yayınları, Kore.

Köse İsmail (2010). **Trabzon Ayasofyası'nın Freskleri**, Akademi Kitabevi, Trabzon.

Miller William (2007). **Son Trabzon İmparatorluğu (1204-1461)**, (Çev. Nurettin Süleymangil), Heyamola Yayınları, İstanbul.

Ostrogorsky, Georg. (2011). **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev. Fikret Işıltan), 8. Baskı, TTK Yayınları, Ankara.

Özhan Öztürk (2011). **Pontus Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi**, Genesis Yayınları, Ankara.

Semavi Eyice (1991). "Ayasofya Camii", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, C.4, s.222-223.

Sykes, Robert H.(1982). **Friend of the Bridegroom: Meditations in the Life of John the Baptizer**, Publication, Inc.

Toumanoff Cyrill (1940). "On The Relationship Between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Thamar", **Speculum**, Volume:15, No:3, pp.299-312.

Vasiliev Alexander A. (1936). "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)", **Speculum**, V:XI, No:1, pp.3-57.

ALİ CEVVÂD'IN 1888 YILI MALUMATLARINA GÖRE TRABZON VİLAYETİNİN GENEL DURUMUNA BİR BAKIŞ

Cuma KARAN*

ÖZET

Karadeniz bölgesinin merkezi konumunda olan Trabzon, birçok yönüyle tarihte stratejik konumunu hep koruya gelmiştir. Anadolu coğrafyasının yanı sıra civar devletlerle olan bağından dolayısıyla da aynı şekilde hep gündemde olmuştur. Özellikle transport taşımacılıkta civar ülkeler için değerli bir liman, stratejik bir şehir olmuştur.

Trabzon'un bu konumunu Osmanlı son dönem tarih ve coğrafyacılarından biri olan kolağası Ali Cevad'ın 1888 yılında neşrettiği "Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati" adlı ansiklopedik eserinde yer verdiği toplumsal ve ekonomik verilerin o günün tarihleri itibariyle baktığımızda Trabzon açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Toplumsal ve ekonomik malumata ağırlık veren Ali Cevad, eyaletin o dönemdeki idari yapısını, toplumsal alandaki dini ve etnik durumunun yanı sıra ihracat ve ithalat ürünlerin isim ve miktarlarıyla beraber ihraç ve ithal edildiği yerleri tablo halinde zikrederek vilayetin o tarihteki durumunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu çalışmamızda müellif ve eserinin kısa bir tanıtımın yanı sıra yukarda bahsettiğimiz hususların geniş bir şekilde alt başlıklar halinde ele alınması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelime: Ali Cevad, Trabzon Vilayeti, Toplum, Ekonomi, Etnik, Din.

GİRİŞ

Trabzon günümüzde olduğu geçmişte de Karadeniz bölgesinin önemli bir merkezi ve yoğun bir yerleşim yeri olmuştur. Karadeniz ile özdeşleşen Trabzon, Cumhuriyet öncesinden geriye doğru gittiğimizde tarihin bütün dönemlerinde merkezi şehir olma özelliğini, Karadeniz'in ihtişamını, sosyal ve ekonomik ağırlığını hep üzerinde taşımıştır. Karadeniz'in liman şehri olması, stratejik konumu, onu vilayetin merkezine oturtmuştur. Osmanlının son döneminin önemli coğrafyacılarından olan Ali Cevad'ın 1888 yılında neşrettiği; "Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati" adlı ansiklopedik eserinde yer verdiği toplumsal ve ekonomik verilerin o günün tarihleri itibariyle Trabzon açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Bu tebliğimizde kısaca müellif ve müellifin bilgileri dayandırdığı eseri hakkında bilgi verilecek. Daha sonra Trabzon Vilayeti ile ilgili eserde yer alan genel malumatları alt başlıklar halinde sunmak, o malumatlar hakkında o günün şartları itibariyle bölgeyi anlamaya çalışmayı hedeflemekteyiz.

*Dr. Öğretim Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları ABD. cumakaran@hotmail.com

Ali Cevad ve "Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati" Eseri.

Osman son dönemin önemli tarih ve coğrafyacılardan biri olan Ali Cevad, yazdığı eserlerle bulunduğu dönemi ve yaşadığı Osmanlı İmparatorluğunu günümüzde daha iyi anlamamıza vesile olacak detay bilgileri ve önemli verileri bize aktarmıştır. Bu sebeple bu çalışmamızda kendisinden ve konu edindiğimiz Ansiklopedik eserinde kısa ayrı ayrı bahsetmekte fayda vardır.

Ali Cevad (ö. 1913)

Osmanlıda kolağası (Binbaşı) görevini de yürütmüş olan Ali Cevad'ın hayatı hakkında maalesef detay bilgilere sahip değiliz. Franz Babinger ile Bursalı Mehmet Tahir'in verdiği bilgiler ve Dersaadeten resmi görevleriyle ilgili birkaç yazıdan başka fazla malumat bulunmamaktadır. Üsküdarlı olan Ali Cevad Bey, İstanbul'da Harbiye okuduktan sonra dönemin birçok askeri okulunda hocalık yapmıştır. Daha sonra Bursa'da yarbay olarak görev almış ve Kanun-ı Esasinin değiştirilmesiyle bulunduğu yerde sürülmüş, affıyla beraber emekli olduktan sonra 1913 yılının 30 Kasım'ında Üsküdar'da vefat edip Karaca Mezarlığında defnedilmiştir.[1]

Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati adlı eserin ilk sayfasında kendisiyle ilgili olarak; "Topbaşı Askeri Rüşdi ve Üsküdar Mektebi İ'didadiyei Mülkiyesi coğrafya muallimi Kola Ağası Ali Cevad" şeklinde tanımlanmaktadır.

Osmanlının son döneminde Batıdan esinlenerek başlayan Ansiklopedik tarzı çalışmalara en güzel örnek çalışmamızın da konu olan müellifin, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati* adlı eserdir. Bunun dışında, tarih, coğrafya ve dini alanlarda da eserler yazmıştır.

Bunlardan tarih alanında olan eserler; *Mükemmel Osmanlı Tarihi, Muhtasar Tarih-i İslâm, Musavver Târîh-i İslâm, Mehd-i Medeniyyet-i Arabistan, Tarihin Kanlı Sahifeleri: Şehzâde-i Şehid Sultan Mustafa'dır.*

Coğrafya ile ilgili olan ise; *Bidayet-i Coğrafya, Resimli Mücmel Coğrafya, Fezleke-i Coğrafya-yı Umumî, Fezleke-i Fenn-i Coğrafya, Hülâsa-i Coğrafya-i Osmani ve Muhtasar Coğrafya-i Osmani,* eserlerdir. *Ravzatü'l Enbiya* ise dini alanda yazdığı eserdir.[2]

Bursalı Mehmet Tahir Efendi ise eserlerini topluca şu şekilde nakleder: *(Memâlik-i Osmaniye Tarih ve Coğrafya Lügati), (Mükemmel Osmanlı Tarihi), (Ravzatü'l-Enbiyâ),*

[1] Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992, s. 432. Bursalı Mehmet Tahir Efendi ise onun vefatını 1916 yılı olarak nakleder. Bk. Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, III/39.

[2] Babinger, s. 433; Geniş bilgi için bkz. Mehmet Akif Ceylan, "Ali Cevad'ın Hayatı Ve Türkiye Coğrafyasına Katkıları" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 61, Yıl: 2018, s. 246.

(Şehzade Mustafa), (Coğrafya-i Osmanî). (Muhtasar Tarih-i İslâm), (Fezleke-i Coğrafya-yı Umumî), (Musavver Tarih-i İslâm) ve (Mehd-i Medeniyet-i Arabistan) adlı eserlerdir.[3]

"Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati"

Ansiklopedi tarzıyla hazırlanmış olan bilgilerini paylaştığımız bu eser, 4 cilt olarak tek bir kitap halinde Dersaadet (İstanbul)'da hicri 1313 yılında basılmıştır. İsminden de anlaşılacağı gibi Ansiklopedik tarzda hazırlanmış olan bu eser Osmanlı devletinin hâkimiyet sürdüğü coğrafyanın yerleşim yerlerini, önemli mekânlarını alfabetik sıra ile ele almış ve bunların tarihini, coğrafyasını, ekonomik vb. diğer öne çıkan birçok alanında bilgileri paylaşmış, yer yer resim, şema, harita veya tablolarla bunları açıklamaya çalışmıştır.

Elimizdeki eserin içeriği bölüm ve zeyl olmak üzere ikiye ayrılmış ve üç ciltlik kısmı birinci bölümde toplanmış. Bu bölümde ise o devirde Osmanlı idaresi altında bulunan yerleşim merkezlerinin tabii, beşerî ve iktisadî coğrafyası ile idarî yapısı hakkında kısa bilgiler yer almaktadır.[4] Zeyl bölümü ise eserin dördüncü cildini oluşturmaktadır. Bu bölümde, Osmanlı devlet adamları ve şairlerinin biyografilerine ayrılmıştır. Elimizde bulunan ve üzerinde çalıştığımız bu eser toplam tek cilt halinde olup, 998 sayfadan oluşmaktadır.

Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati adlı eserin ilk sayfasında yazılmış olan şu bilgi eseri veciz bir şekilde tanıtmaktadır: "Memalik-i Osmaniyenin taksimat ve buldanı meşhure ve adi bir nahiye ve kasaba ve en ufak deresine varıncaya kadar kaffe-i nukkat ve mevaki' marufiyesini hurufu hece ile tertip ile tavsif ve beyan etmek üzere kaleme alınmıştır."

Aynı sayfada eser ile ilgili şu bilgilere de yer verilmiştir: "Umum Mekâtibi Askeriyenin kabulüne Meclis-i Mearifi Askeriye tarafından karar verilmiş olmakla bir hayli tashihat ve ta'dilat icrasıyla ilaveli olarak ikinci def'a tab' olunmuştur."

Vilayetin Tarih ve Coğrafyası

Ali Cevad Bey, Trabzon başlığının altında ilk olarak diğer yerlerin tanıtımında yaptığı gibi vilayetin tarihinden başlar. Daha sonra şehrin konumunu, coğrafi yapısını, dağlarını, nehirlerini vb. durumları hakkında bilgi verir.

Tarihi

Trabzon şehrinin en eski yerleşim merkezlerden biri olduğunu, Pont krallıklarının ve Roma kayserlerinin hâkimiyetinden geçmiş, onlardan çok sayıda geride eser bıraktığını

[3] Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Yayına Hazırlayan: İsmail Özen, (İstanbul: Meal Yayınevi 1975), III/39

[4] Eserin faklı basım ve tasnifi için bk. Ayhan Aykut, "Ansiklopedi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1991), III/220.

nakleden Ali Cevad Bey, özellikle eski bir ticaret merkezi olduğunu söyler. Eski tarihi yapılar ile ilgili olarak: "*Orta Hisar denilen cami ile üçüncü Alexi kavminin nam-ı Trabzon Hükümdarına mensup Ayasofya mabedi ve şehrin suru vesairesi meban-i meşhure-i kadimedendirler"* ifadeleriyle Orta Hisar denilen bugünkü *Orta Hisar Fatih Büyük Camisiyle Ayasofya Mabedine* dikkat çeker. [5]

Coğrafyası:

Trabzon vilayetinin coğrafi konumundan başlayıp, fiziki yapısını, dağlarını, nehirlerini, liman ve komşu olduğu coğrafyanın sınırlarını eserinde yer verir. Bu malumatları kısaca şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

Coğrafi konumu: Trabzon vilayetinin o dönemdeki coğrafi konumu: Karadeniz sahilinden 41 derece kuzey enleminden başlayıp 33:40 derece doğu boylamına uzanan, Kuzeyinde Karadeniz, Rusya Memleketi ve kısmen Erzurum vilayeti yer alırken, güneyde ise Erzurum, Sivas batıda ise Kastamonu vilayeti sınırlarını çizer. Alan itibariyle Trabzon vilayeti, 38.403.102 dönüm genişliktedir. Vilayet coğrafyası uzunluğu 434 Km iken enine olan mesafe ise 74 Km.'dir.[6]

Dağlar: Vilayeti, boydan boya Pontik dağ silsilesi uzanmış olup kendi içinde bölümlere ayrılmaktadır. Bu bölümler şunlardır:

1. Cimil Dağı Lazistan Sancağının hududunu teşkil etmiştir.
2. Kulat Dağı (8130 kadem) Aya Pavli, Zigana, Karaçam, Ermez, Kazankaya, Çal Dağı, Karagöl Dağı, Şaşaman Tepesi, Kaçbal Dağı (4700 kadem) gibi dağ ve tepeler Trabzon sancağı sınırları içerisinde yer alan yapılardır.
3. Tatan Dağı ve Kümbet Dağı Karahisar'ın (Şebinkarahisar) doğu tarafındadır.
4. Karadağ Samsun sınırları arasında yer almaktadır.

Enhar (Nehirler): Sahip olduğu coğrafi konum itibariyle batıdan doğuya doğru zengin bir nehir ve çay yatağına sahip olan Trabzon Vilayetindeki nehir ve çay hakkında Ali Cevad şu bilgileri paylaşır:

1. *Kızılırmak:* Sivas vilayetinden çıktıktan sonra çıktığı noktadan itibaren Bafra'ya kadar elli beş kilometre aktıktan sonra bulunduğu yerden 20 kilometre doğuda denize dökülür.
2. *Murad Irmağı:* Karadağ'dan çıktıktan sonra altmış kilometre kadar mesafe kat ettikten sonra Karadeniz'e dökülür.

[5] Ali Cevad, Cevad, Ali, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Mahmut Beğ Matbaası, Dersaadet 1313. s.516
[6] Ali Cevad, s.522

3. *Yeşil Irmak*: Bu ırmağın iki adet kaynağı vardır. Bunlardan birisi Kelkit kazasından, diğeri Tokat havalisinden gelir. Her ikisi de başta birbirlerinden çok uzak oldukları halde vilayetin 10 kilometre gerisinde birbirine kavuşurlar. Nehir oradan itibaren Yeşilırmak adını alarak gayet mahsuldar olan Çarşamba arasını sulayıp yetmiş kilometre vilayetin içinden aktıktan sonra değişik ağızlarla Karadeniz'e dökülüyor. Döküldüğü bu üç ağzın üçü de gemilerin yanaşmasına uygundur.

4. *Terme Çayı:* İki noktadan çıkan bu çay, ilin sınırına kadar 60 km. aktıktan sonra önce batıya daha sonra kuzeye yönünü değiştirerek Terme kasabasından geçip oradan da denize dökülür.

5. *Harşit Çayı:* Gümüşhane livasını tamamen suladıktan sonra geçmesi zor kayalıklar arasında çıkış yerlerinden akıp gitmektedir.

Bunlardan başka Değirmendere, Karadere, Of Çayı gibi sular varsa da diğerlerine göre çok da ehemmiyete haiz değillerdir.

Coğrafi yapılar arasında bunların dışında vilayetin içinden biri Bafra ile Alaçam arasında, diğeri Çarşamba'nın batısında yer alan iki adet göl vardır. Ancak müellif bu göllerin çok da önemli olmadıklarını nakleder.[7]

Liman: Vilayetin merkezindeki liman her ne kadar küçük ise konum ve iş görme açısından değeri pek mühim olduğunu nakleden müellif, fırtınalı havalarda Pulatahane denilen bugünkü Akçaabad'ta çok sayıda gemi burada toplandığını söyler.

Sevâhil (Sahiller): Vilayetin sahilinde mükemmel bir liman hemen hemen yok gibidir. Bu sebeple fırtınalı havalarda sığınılacak olan yerler şunlardır:

Vona - Pulatana – Zefre, Palana limanı, Yoros ve Zeytun biruneleriyle korumalı olunduğundan fırtınalı havalarda Trabzon'a sığınan gemiler için yegâne sığınaklardır. Zefre Giresun ile Tirebolu arasında bulunarak bilhassa yelken gemilerinin barınmalarına mahsus[8] olduğunu nakleder.

Fener: Sahildeki fenerin konumu batıdan doğuya doğru: Hopa, Rize, Trabzon, Yoros, Giresun ve Vuna, Çelti Samsun mevkileridir.

Ali Cevad'ın Trabzon vilayetinin coğrafyası ile ilgili verdiği bilgiler bugünkü Karadeniz sahilinin doğu, orta ve batını büyük kısmını kapsayan bölümü hakkında o dönem açısında önemli bilgilerdir. Bu coğrafi yapının liman ve gemi taşıma işlevi açısından o dönemde Osmanlı liman kentleri arasında giriş çıkış yapan gemiler itibariyle yüksek bir konumda olduğunu görebiliyoruz.

[7] Ali Cevad, s. 522.
[8] Ali Cevad, s. 523.

Sosyal ve İdarî Yapı

Trabzon vilayetinin sosyal ve idari yapısı ile ilgili olarak Ali Cevad, bölgenin nüfus, eğitim durumunu kısaca anlattıktan sonra idari yapını şema halinde sancak, kaza ve nahiyeler şeklinde sınıflandırır. Bu durumu sosyal ve idari yapı şeklinde iki ana başlıkta toplamak mümkündür.

Sosyal Yapı

Nüfus: Trabzon şehrinin merkez nüfusunun o dönemde 42.362 kişi olduğunu nakleden müellif bu nüfusun yarısının ancak Müslüman olduğunu, geri kalanın ise diğer milletlerden olduğunu nakleder.[9]

Vilayet nüfusu noktasında ise coğrafi alanı itibarıyla mevcut nüfusun en kalabalık bölgelerden biri olduğunu nakleden müellif farklı hesaplarla beraber en sahih hesaba göre vilayetin mevcudu 1.477.700 kişidir. Bunun 636.700 kadarı Müslüman, 193 bini Rum (44100) Ermeni ve gerisi ise diğer milletlerdendir. Bu umumi nüfusu arazi oranına bölüştürüldüğünde her kilometreye 78 düşse de bunu bütün bölge için kabul etmek mümkün değildir. Mesela Trabzon sancağına ise kilometreye düşen insan sayısı 170 kişidir.[10]

Eğitim: Trabzon merkezde eğitim merkezleri hakkında Ali Cevad önemli bilgiler verir. Müellife göre o dönemde Trabzon merkezde; askeri rüştiyesi denilen askeri ortaokul, (bugünkü Trabzon Lisesi olan) mülkiye idadiyesi, daru'l mualim[11] denilen öğretmen okulları ve rüştiye-i înas denilen kız askeri ortaokul ile bir hayli sıbyan (ilköğretim okulu) ve ibtidai mekteplerin[12] yer aldığını nakleder. O dönemde merkezde hastahane ve benzeri faydalı kurumların yanı sıra 19 adet Cami[13] ve 10 adet kilisenin[14] faal olduğunu söyler.[15]

Bu kurumlarla beraber vilayetin genelinde 2891 adet mektep ve medrese bulunmakla beraber buralarda 3061 muallim görev yapmakta olduğunu nakleden müellif bu muallimlere

[9] Ali Cevad, s.522.
[10] Ali Cevad, s.522.
[11] Darülmuallimin olarak kurulan bu okul 1. Dünya savaşı sırasındaki Rus işgali ile kapanmış; 1918'deki kurtuluştan sonra Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'nun müdürlüğünde yeniden açılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Hikmet Öksüz-Veysel Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı.* Serander Yayınları 2018
[12] Burada bahsedilen ibtidai mektepleri cumhuriyetten sonra kaldırılarak İlkokula dönüştürülmüştür. Bunlardan bazılarının binaları halen kullanılmaktadır. Ayrıntı için bkz. Hüseyin Albayrak, *Trabzon Milli Eğitim Tarihi*, Trabzon 2008.
[13] Trabzon'da bu metinde belirtilen tarihi camiler için bkz. Haşim Karpuz, *Trabzon Merkez ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar*, Atatürk Tarih Kurumu, Ankara 2018.
[14] Trabzon'da bugün faal durumda bulunan bir kilise vardır. Santa Maria adlı Katolik kilisesidir. Bkz. 1852-1874 yılları arasında inşa edilmiş olan kilise için bkz. Hamiyet Özen ve diğerleri *Trabzon Kent İçi Kültür Varlıkları Envanteri,* Trabzon Valiliği, Trabzon 2010, s. 161.
[15] Ali Cevad, s.517.

yıllık ödenen paranın 50 bin liradan fazla olduğunu söyler.[16] Ayrıca her sancakta farklı olmakla beraber okuma yazma oranı olarak 9.5 kişiden ancak 1 kişinin okuryazar olduğunu ve me'arifi en çok terke eden sancağın da Trabzon sancağı olduğunu söylemesi dikkat çekicidir.[17]

İdarî Yapı:

Osmanlıda daha önce kurulmuş olan eyalet sistemi 1864'te bunun yerine vilâyet sistemine geçildi.[18] Ancak, 22 Ocak 1871 (29 Sevval 1287) tarihinde yayınlanan idâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnâmesi ile vilâyet yönetiminde yeni bir düzenleme daha gidilmiş ve düzenlemeye göre Osmanlı Devleti idarî bakımdan 27 vilâyet ve 123 sancağa bölünmüştü. Böylece 11 vilâyet, liva (sancak), kaza, nahiye ve köy yönetimi tesis edildi.[19]

Ali Cevad'ın eserini yazdığı bu yıllarda Osmanlıda vilayet, sancak, kaza ve şeklinde idari taksimata tabi idi. Trabzon vilayeti de bugünkü Karadeniz'in sahilini kapsayan bölgenin ismi idi. Merkezi de Trabzon sancağı idi. Ali Cevad'a göre Trabzon vilayetinin idari sistemi şu şekilde oluşmuştu:

Trabzon Sancağı Trabzon vilayetinde

Nevahi :
- Maçka
- Bumura
- Şarlı (Beşikdüzü)
- Tonya

Kaza:
- Sürmene
- Akçabat
- Vakfı kebir
- Görele
- Tirebolu

Giresun / ordu
- Piraziz
- Keşap
- Ak kuyu
- İnal
- Bulancak
- Perşembe
- Ulubey
- Balaman (Boleman)
- Kay zaman
- Aybastı

Samsun sancağı Samsun vilayetin de
- Ünye
- Bafra
- Fatsa
- Terme
- Çarşamba
- Kavak
- Karakuş
- Alaçam

Lazistan / Rize:
- Of
- Hopa
- Ata
- Kara dere (Kalkandere)
- Mavira
- Vakıf
- Arhavi
- Hemşin
- Yehmundere ?
- Kusanic?
- (Furtug ?)

Gümüşhane:
- Torul

[16] Ali Cevad, s. 526.
[17] Ali Cevad, s. 526.
[18] Halil İnalcık, "Eyalet" *DİA,* İstanbul 1995, XI/448-450.
[19] İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler 1840-1878,* Ankara 1974, s. 48-49. Geniş bilgi için bk.Usta, Veysel& Okur Mehmet, "Karadeniz Bölgesinden Demografik Yapısına Dair Bir İnceleme", *History Studies,* Cilt: 1 Sayı:1, Yıl:2009. s.39.

- Şiran
- Kelkit

Ekonomik Durum

Geniş bir coğrafi alana sahip olan Trabzon vilayetinin ekonomik durumu oldukça zengin ve çeşitlidir. Zira bir yandan dağlık ve deniz sahil yapısına sahip olması değer taraftan da samsun bölgesinde Çarşamba, Bafra gibi önemli arazilere sahip olması bu çeşitliliği doğuran etkenlerin başında gelir. Ali Cevad Bey'in Trabzon vilayeti için verdiği ekonomik verileri şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

Mahsulat

Vilayette mısır buğdayı toplumun fakir kesimi ile evcil hayvanların temel yaşam maddesidir. Bundan dolayı mısır ekimi yaygındır. Bunun yanı sıra fındık ve ceviz Rusya ve Avrupa gibi ülkelere ihraç edilen ürünlerin başında gelir. Aynı şekilde Fasulye de Fransa'ya ihraç olunan diğer önemli ihraç mahsulüdür. Tütünün en iyisi Samsun sancağında yetişir. Gümüşhane'de yetişen meyve ve sebze ihraç olunuyordu. Asma ziraatı ise son yıllarda çıkan filoksera kurgusu denilen (Asma biti) hastalığından dolayı bu ziraatı geri bırakmıştır. Bunlar dışında Arpa, yulaf Samsun livasında bolca yetişip ekserisi Fransa'ya ihraç olunur.[20]

Ma'mulat

Uzun bir sahile sahip olmasının yanında ormanların yoğunlukta olması halkı bu doğrultuda zorunlu olarak balıkçılık ve kereste imalatına yönlendirmiştir. Bu sebeple kereste imalatının tarihi hayli eski olup sahilde kullanıldığından dolayı tahta ve direkler şeklinde imal olunuyordu.

Bunun dışında Trabzon sancağında kadınlara mahsus ipekli, renkli, zarif dokuma ile imal edilmiş olan peştamal, çarşaf ve hamam takımlarının yanı sıra Erzincan, Halep ve İzmir'in Kara Akmeşe metnuğu ve renkli alaca saçaklı keyfiye ve kuşaklar mevcuttur.

Çarşafların beyazı 300, 350 ve peştamallarla kafiyeleri 40 -50 kuruşa satılır. Ayrıca Trabzon kuyumcularının gümüşten telkâri iş denilen gümüş işleme ve savatlı denilen gümüş üstüne özel bir biçimde kurşunla işlenen nakış ürünleri imal edilmektedir. Bu konuda Trabzon'un ünü ve bu işe olan mahareti bilinir.

Yakın zamana kadar Trabzon'da iki adet sabun fabrikası vardı ve burada güzel sabun imalatı yapılırdı. Ayrıca Trabzon'da tabak ve kunduracı mağazalarında meşin ve yerli keçi derisinden yapılan yemen galoş ve mest toplumun ihtiyacını karşılamaya yetecek durumdaydı.

[20] Ali Cevad, s.524.

Aynı şekilde Rize'nin altınbaş ve keten bezi denilen ipek dokuması meşhurdu. Giresun'da olduğu gibi Rize'de dahi mükemmel kayık ve sandallar inşa olup tuğla ve kiremit için değişik atölyeler vardı.[21]

Hayvanat

Çarpa? Vahşi hayvanlara arasında; ayı, domuz, geyik yer alırken, kuşlardan da; kartal akbaba ve bıldırcın hayvanlarına rastlanılır. Ayrıca evcil hayvanların başında 40.000 inek ve öküz, 800.000 koyun ve keçi ile 50.000 at ve katır mevcuttur.[22]

Orman ve Maden

Ormanlar vilayetin beşte birini kaplar. Ormanın en yoğunlukta olduğu yerler başta Trabzon olmak üzere, Giresun, Samsun bölgeleridir. Buralarda başta karaağaç olmak üzere kestane, kayın, gürgen, kızılağaç, çam ve diğer ağaçlar yetişir. Canik sancağının ormanları ise meşe, kestane, kuru ağaç, diş budak kızılcık senevirdir. Gümüşhane ormanlarında kızılağaç, kestane, kayın, gürgen, çam yetişen ağaçların başında gelir.

Trabzon vilayetinin madenleri öncelikle yöre halkının başlıca geçimini oluşturur. Bu sebeple Trabzon sancağı Trabzon vilayetinde 120 adet maden mevcuttur. Bunların hepsi Pont dağ silsileleri üzerindedir. Bunlar içerisinde Trabzon sancağı sınırları içerisinde 21 simli kurşun, 34 bakır, 3 bakır mega kurşun, 2 manganez, 10 teymur (demir), 2 kömür maden ocakları yer alır. Gümüşhane sancağında ise; 38 simli kurşun, 2 bakır ocağı yer alırken, Canik sancağında bir simli kurşun ve bir adet manganez maden ocakları yer alır.[23]

İthalat ve İhracat

Ali Cevad Bey Trabzon'un özellikle ticarette önemli bir konumda olduğunu belirtir. Bu önemli konumu da doğal olarak ekonominin önemli iki saç ayağını oluşturan ithalat ve ihracat verileri olduğu ortadadır. Bu noktadan bakıldığında Ali Cevad Bey; *Trabzon şehri şark ile garb bir yanında pek mühim bir ender ticaret olmakla, hele İran transit ticareti için şayan hayret derecesinde ticaret edildiği*[24] şeklindeki ifadelerine ortaya koyduğu ithalat ve ihracat tablosundaki rakamlardır. (Bakınız Tablo…)

Trabzon limanına bir sene zarfında büyük devletlerden çok tonajlı gemilerin giriş yaptığını nakleden Ali Cevad Bey bu gemilerin geldiği başta İngiltere olmak üzere, Avusturya, Danimarka, Fransız, Yunan, İtalyan ve Rusya gibi ülkelerden yüklü oldukları tonajıyla şöyle sıralar:

[21] Ali Cevad, s.524.
[22] Ali Cevad, s.522.
[23] Ali Cevad, s.525.
[24] Ali Cevad, s.517.

-10.891 ton ağırlığında 12 İngiliz vapuru

-91.692 ton ağırlığında 100 Avusturya vapuru

-11.693 ton ağırlığında 10 Danimarka vapuru

-148.718 ton ağırlığında 103 Fransız bayrağına hamil vapur

-45.305 ton ağırlığında 54 Yunan bandıralı gemileri

-12.000 ton ağırlığında 18 İtalyan gemileri

-165.104 ton yüklü 8234 Osmanlı merakib bahriyesi

-92.460 ton ağırlığında 141 Rus ve Rum gemileri

Osmanlıya ait gemilerle beraber toplan limana giren gemi sayısı 8.673 gemidir. Bu gemilerin toplam taşıdıkları yük ise 578580 tondur. (İhracat Tablosu için bkz. Ekler)

Ali Cevad Bey ithalat rakamlarını bu şekilde verdikten sonra Trabzon limanından çıkan gemi sayısı ise yıllık 8.569 gemi olup toplam 579.539 ton ağırlığında olup bu gemilerin 8.129 adedi Osmanlı bandırası altında olduğunu nakleder.[25]

SONUÇ

Trabzon vilayeti Osmanlı vilayetleri içerisinde Karadeniz sahili boyunca uzanan coğrafyaya hâkim olan bir yanı Karadeniz bir yanı dağlık ve ormanlık arazisiyle madenlerin, dere ve orman ürünlerinin zengin olduğu bir vilayettir. Vilayetin içinde yetişen ve imal edilen ürünler halkın ihtiyacını karşılayacak durumdaydı. Çok eski bir tarihi geçmişi olan vilayetin merkezi olan Trabzon sancağının sahip olduğu liman, Trabzon şehrini ihracat ve ithalatında merkezi konumuna getirmiştir. Bu sebeple burası ülke içinden ve ülke dışında gelen yüklü tonajlı gemilerin uğrak yeri olmuştur. Özellikle de İran transit ticaretin de merkezi olmuştur. İran'ın batı ile olan ekser ihracatı ve ithalatı Trabzon üzerinde oluyordu. Bütün vilayet olarak yaklaşık 1.5 milyon genel nüfusun içinde Müslümanların oranı nakledilen verilere göre yüzde (%43) ellinin altında iken, Ali Cevad Bey Trabzon merkez için bu oranın yarı yarıya olduğu nakledir. Bu konuların belki de daha derinlemesine, sebep ve sonuçları açısından ele alınması uygun olacaktır. Birçok madenin yanı sıra tarım ürünleri içerisinde de özellikle de Samsun bölgesinde verimli arazilerde iç ve dış ticarete yönelik birçok ürünün yetişmiştir. Ali Cevad Bey Trabzon'u Osmanlı vilayetleri içerisinde eğitimin en zayıf olduğu yerlerden biri olarak nakleder. Trabzon sancağının merkezinde 19 caminin yanı sıra 10 kilisenin de faal olmasıyla Hristiyanlık inancının bölgede yoğunluğunu korumuştur. Bu durum, inanç hürriyeti açısından

[25] Ali Cevad, s.522.

önemli bir veri olmakla beraber Sümela manastırının bu duruma olan etkisi de belki de ayrı bir araştırma konusudur.

KAYNAKÇA

Cevad, Ali. **Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati (1313),** Dersaadet: Mahmut Beğ Matbaası.

Babinger, Franz. **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri (1992)** çev. Coşkun Üçok, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Usta, Veysel& Okur Mehmet (2009). "Karadeniz Bölgesinden Demografik Yapısına Dair Bir İnceleme", *History Studies,* Cilt: 1, Sayı:1.

Ceylan, Mehmet Akif (2018). "Ali Cevad'ın Hayatı Ve Türkiye Coğrafyasına Katkıları" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 61.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi. **Osmanlı Müellifleri III (1975),** Yayına Hazırlayan: İsmail Özen, İstanbul: Meal Yayınevi.

Aykut, Ayhan (1991), *Ansiklopedi,* **Diyanet İslam Ansiklopedisi,** (c.3, ss. 217-227) İstanbul: TDV Yayınları.

İnalcık, Halil (1995), *Eyalet,* **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, (c.11, ss. 448-450), İstanbul: TDV Yayınları.

İlber Ortaylı. **Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler 1840-1878 (1974),** Ankara.

Karpuz, Haşim. **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar (2018),** Ankara: Atatürk Tarih Kurumu.

Özen, Hamiyet ve diğerleri. **Trabzon Kent İçi Kültür Varlıkları Envanteri (2010),** Trabzon: Trabzon Valiliği.

Albayrak, Hüseyin. **Trabzon Milli Eğitim Tarihi (2008),** Trabzon.

Öksüz Hikmet-Usta, Veysel. **Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı (2018)**, Trabzon: Serander Yayınları.

EKLER

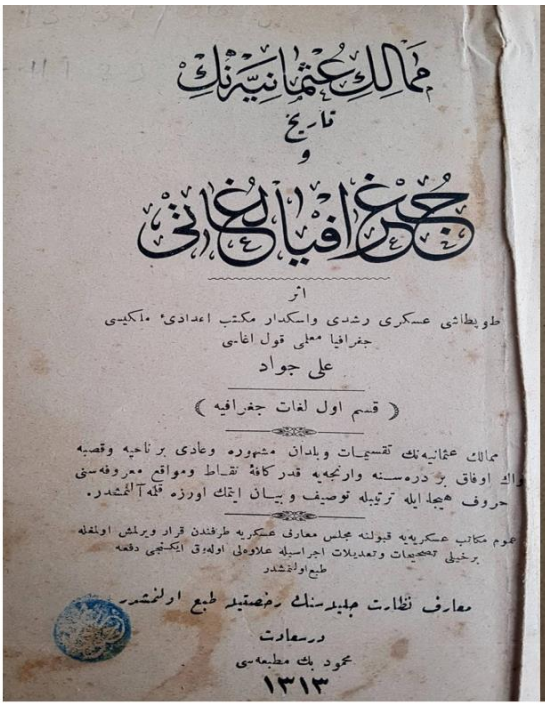

ممالك عثمانيه‌نك
تاريخ
و
جغرافياى غانى

اثر

طوپطاشى عسكرى رشدى واسكدار مكتب اعدادى، ملكيسى
جغرافيا معلمى قول اغاسى

على جواد

(قسم اول لغات جغرافيه)

ممالك عثمانيه‌نك تقسيمات وبلدان مشهوره وعادى برناحيه وقصبه
واك اوفاق بر درمسنه وارنجيه قدر كافهٔ نقاط ومواقع معروفه‌سنى
حروف هجا ايله ترتيبله توصيف وبيان ايتمك اورزه قلم آلنمشدر.

عموم مكاتب عسكريه‌يه قبولنه مجلس معارف عسكريه طرفندن قرار ويرلمش اولمغله
برخيلى تصحيحات وتعديلات اجراسيله علاوه‌تى اولەرق ايكنجى دفعه
طبع اولنمشدر

معارف نظارت جليله‌سنك رخصتيله طبع اولنمشدر

درسعادت
محمود بك مطبعه‌سى
١٣١٣

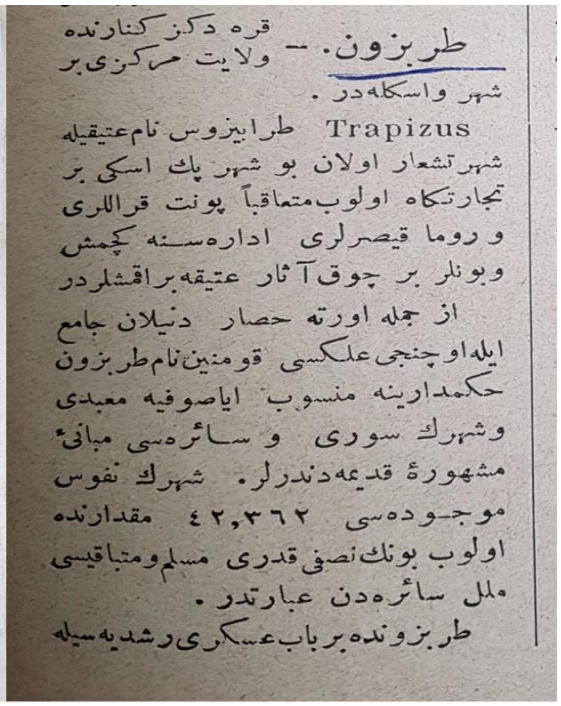

طربزون. — ولايت مركزى بر
شهر واسكله‌در.

Trapizus طرابيزوس نام عتيقيله
شهر تشعار اولان بو شهر پك اسكى بر
تجارتكاه اولوب متعاقباً پونت قرالرى
و روما قيصرلرى اداره‌سنه كچمش
وبونلر بر چوق آثار عتيقه براقمشلردر
از جمله اورته حصار دنيلان جامع
ايله اوچنجى علكسى قومنين نام طربزون
حكمدارينه منسوب اياصوفيه معبدى
وشهرك سورى و سائره‌سى مبانئ
مشهورهٔ قديمه‌دندرلر. شهرك نفوس
موجوده‌سى ٤٢,٣٦٢ مقدارنده
اولوب بونك نصفى قدرى مسلم ومتباقيسى
ملل سائره‌دن عبارتدر.
طربزونده برباب عسكرى رشديه سيله

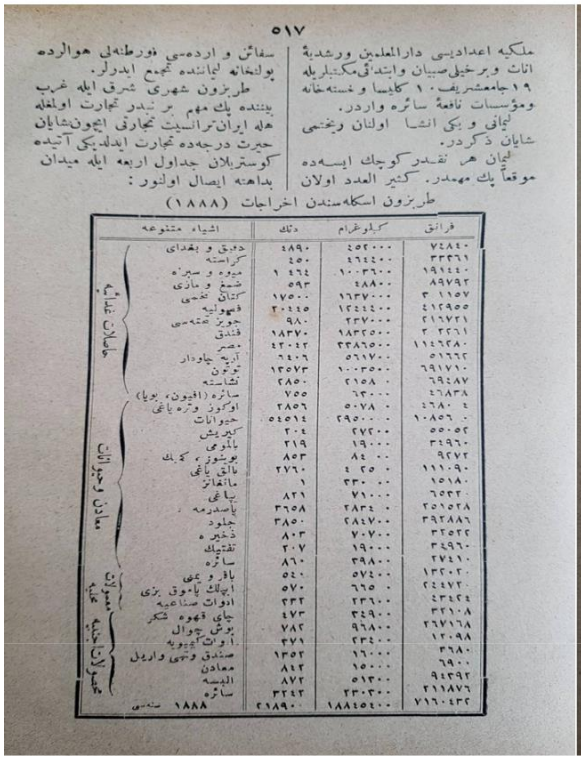

٥١٧

ملكيه اعداديسى دارالمعلمين ورشديهٔ
اناث وبرخيلى صبيان وابتدائى مكتبلريله
١٩ جامعشريف ١٠ كليسا وخسته‌خانه
ومؤسسات نافعهٔ سائره واردر.
ليمانى وبكى انشا اولنان رخمتى
شايان ذكردر.
ليمان هر نقدر كوچك ايسه‌ده
موقعاً پك مهمدر. كثير العدد اولان
سفائن واردەسى فورطنه‌لى هوالرده
بولنخانه ليمانده تجمع ايدرلر.
طربزون شهرى شرق ايله غرب
يننده پك مهم بر تيجارت اولمغله
هله ايران ترانسيت تجارتى ايچون شايان
حيرت درجه‌ده تجارت ايدلديكى آتيده
كوستريلان جداول اربعه ايله ميدان
بداهته ايصال اولنور:

طربزون اسكله‌سندن اخراجات (١٨٨٨)

	اشياء متنوعه	دنك	كيلوغرام	فرانق
حيوانات خانگيه	دوه و بغداى	٤٨٩٠	٤٥٢٠٠٠	٧٢٨١٠
	كراسته	٤٥٠	٦٦٤٤٠٠	٣٣٢٦١
	ميوه و سبزه	١ ٤٦٤	١٠٠٣٦٠٠	١٩١٤٤٠
	شمع و مادى	٥٩٣	٤٨٨٠٠	٨٩٧٩٢
	كتانى تخمى	١٧٥٠٠	١١٣٧٠٠٠	٣ ١١٥٧
	قهوه‌لايه	٢٠٤٤٥	١٢٤٤٤٠٠	٤١٢٩٥٥
	چوبوز تخمه‌سى	٩٨٠	٢٣٧٠٠٠	٢١٦٧٢١
	فندق	١٨٣٢٠	١٨٣٢٥٠٠	٣ ٢٢٦١
	مصر	٤٣٠٤٢	٣٣٨٦٥٠٠	١١٤٦٢٨٠
	آرپه چاودار	٦٤٠٦	٥٦١٧٠٠	٥١٦٦٢
	بوغون	١٣٥٧٣	١٠٠٣٥٠٠	٦٩١٧١٠
	تشاسنه	٢٨٥٠	٢١٥٨٠٠	٦٩٤٨٧
	سائره (افيون، بويا)	٧٥٥	٦٣٠٠٠	٤٦٨٣٨
	اوكوز وتره ياغى	٢٨٥٦	٥٠٧٨٠٠	٤٦٨٠٤
	حيوانات	٥٥٠٥٤	٢٩٥٠٠٠	١٠٨٩٦٠٠
معادن وجواهرات	كپريش	٢٠٠٩	٢٧٢٠٠	٥٥٠٥٤
	بالدوى	٢١٩	١٩٠٠٠	٣٤٩٦٠
	بوغسوز، كبك	٨٥٣	٨٤٠٠٠	٩٢٧٢
	باقلى ياغى	٢٧٦٠	٤٢٥٠٠	١١١٠٩٠
	مائقانز	١	٣٣٠٠٠	١٥١٨٠
	ياغى	٨٢١	٧١٠٠٠	٦٥٣٢٠
	پاصدرمه	٣٦٥٨	٢٨٣٤٠٠	٢٥١٥٢٨
	جلود	٣٨٥٠	٢٨٤٧٠٠	٢٩٢٨٨٦
	ذخيره	٨٠٣	٧٠٧٠٠	٣٤٥٢٢
	تفتيك	٢٠٧	١٩٠٠٠	٣٤٩٦٠
	سائره	٨٦٠	٢٩٨٠٠	٢٧٤١٠
معمولات يدويه وغيره	پاقر و يغى	٥٤٠	٥٧٤٠٠	١٣٤٠٢٠
	ايپلك پاموق بزى	٥٧٠	٦٦٥٠٠	٢٤٤٧٢٠
	ادوات صناعيه	٢٣٢	٢٣٤٠٠	٤٣٤٤٤
	چاى قهوه شكر	١٧٣	٣٤٩٠٠	٣١٠٨
	بوش چوال	٧٨٤	٩٦٨٠٠	٢٦٧١٦٨
	اواني كيوبويه	٢٧١	٢٣٤٠٠	١٢٠٩٨
	صندق وتهى واديل	١٣٥٢	١٦٠٠٠	٣٦٨٠
	معادن	٨٤٢	١٥٠٠٠	٦٩٠٠
	البسه	٨٧٢	٥١٣٠٠	٩٢٣٩٢
	سائره	٣٢٩٣	٢٣٠٣٠٠	٢١١٨٧٦
	١٨٨٨ سنه‌سى	٢١٨٩٠	١٨٨٤٥٤٠٠	٧١٦٠٤٣٤

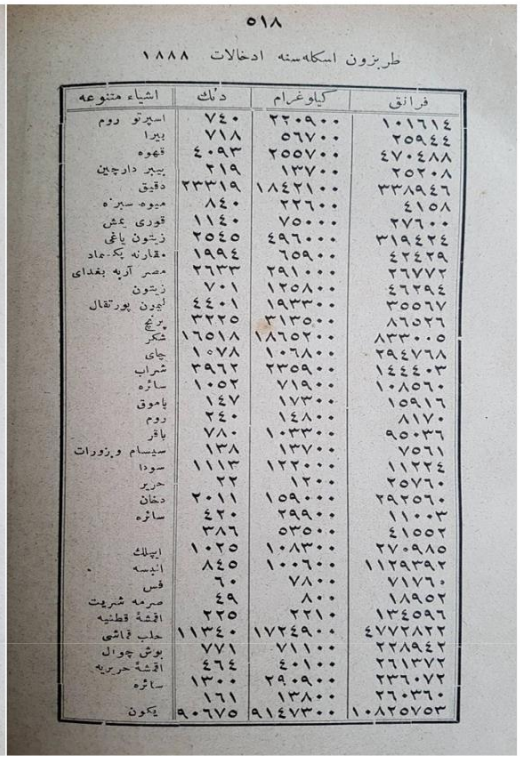

٥١٨

طربزون اسكله‌سنه ادخالات ١٨٨٨

اشياء متنوعه	دنك	كيلوغرام	فرانق
اسپرتو روم	٧٤٠	٢٢٠٩٠٠	١٠١٦١٤
بيرا	٧١٨	٥٦٧٠٠	٢٥٩٤٤
قهوه	٤٠٩٣	٢٥٥٧٠٠	٤٧٠٤٨٨
پيپر دارچين	٢١٩	١٣٧٠٠	٢٥٢٠٨
دقيق	٢٣٣١٩	١٨٤٢١٠٠	٣٣٨٩٤٦
ميوه سبزه	٨٤٠	٢٢٦٠٠	٤١٥٨
قورى عش	١١٤٠	٧٥٠٠٠	٢٧٦٠٠
زيتون ياغى	٢٥٤٥	٤٩٦٠٠٠	٣١٩٤٢٤
مقارنه يكـماد	١٩٩٤	٦٥٩٠٠	٤٢٤٢٩
مصر آرپه بغداى	٢٦٣٣	٢٩١٠٠٠	٢٦٧٧٢
زيتون	٧٠١	١٢٥٨٠٠	٤٦٢٩٤
ليمون پورتقال	٤٤٠١	١٩٣٣٠٠	٣٥٥٦٧
پرنج	٣٢٢٥	٣١٣٥٠٠	٨٦٥٢٦
شكر	١٦٥١٨	١٨٦٥٢٠٠	٨٣٣٠٠٥
چاى	١٠٧٨	١٠٦٨٠٠	٢٩٤٧٦٨
شراب	٣٩٦٢	٢٣٥٩٠٠	١٤٤٤٠٣
سائره	١٠٥٢	٧١٩٠٠	١٠٨٥٦٠
پاموق	١٤٧	١٧٣٠٠	١٥٩١٦
روم	٢٤٠	١٤٨٠٠	٨١٧٠
باقر	٧٨٠	١٠٣٣٠٠	٩٥٠٣٦
سيسام وزووات	١٣٨	١٣٧٠٠	٧٥٦١
سودا	١١١٣	١٢٢٠٠٠	١١٢٢٤
حرير	٢٢	١٢٠٠	٢٥٧٦٠
دخان	٢٠١١	١٥٩٠٠٠	٢٩٢٥٦٠
سائره	٤٢٠	٢٩٩٠٠	١١٠٠٣
	٣٨٦	٥٣٥٠٠	٤١٥٥٢
ايپلك	١٠٢٥	١٠٨٣٠٠	٢٧٠٩٨٥
البسه	٨٤٥	١٠٠٦٠٠	١١٢٩٣٩٢
فس	٦٠	٧٨٠٠	٧١٧٦٠
صرمه شريت	٤٩	٨٠٠	١٨٩٥٢
اقشهٔ قطنيه	٢٢٥	٢٢١٠	١٣٤٥٩٦
حلب قماشى	١١٣٤٠	١٧٢٤٩٠٠	٤٧٧٢٨٢٢
بوش چوال	٧٧١	٧١١٠٠	٢٢٨٩٤٢
اقشهٔ حريريه	٤٦٤	٤٠١٠٠	٢٦١٣٧٢
سائره	١٣٠٠	٢٩٠٩٠٠	٢٣٦٠٧٢
	١٦١	١٣٨٠٠	٢٦٠٣٦٠
يكون	٩٠٦٧٥	٩١٤٧٣٠٠	١٠٨٢٥٧٥٣

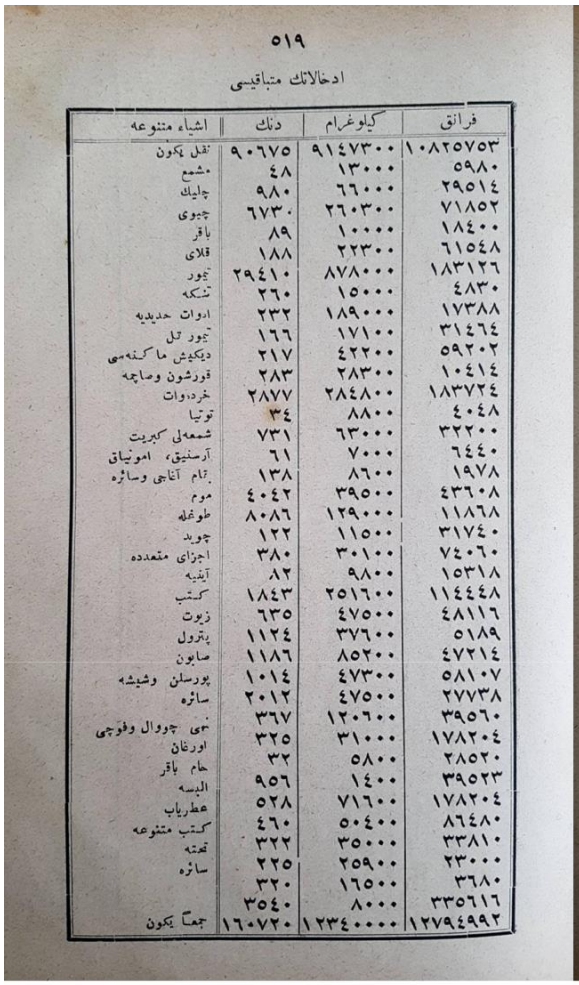

٥١٩

ادخالاتك متباقيسى

فرانق	كيلوغرام	دنك	اشياء متنوعه
١٠٨٢٥٧٥٣	٩١٤٧٣٠٠	٩٠٦٧٥	نقل يكون
٥٩٨٠	١٣٠٠٠	٤٨	مشمع
٢٩٥١٤	٦٦٠٠٠	٩٨٠	چاليك
٧١٨٥٢	٢٦٠٣٠٠	٦٧٣٠	چيوى
١٨٤٠٠	١٠٠٠٠	٨٩	باقر
٦١٥٤٨	٢٢٣٠٠	١٨٨	قلاى
١٨٣١٢٦	٨٧٨٠٠٠	٢٩٤١٠	چور
٤٨٣٠	١٥٠٠٠	٢٦٠	تشكه
١٧٣٨٨	١٨٩٠٠٠	٢٣٢	ادوات حديديه
٣١٤٦٤	١٧١٠٠	١٦٦	چور تل
٥٩٢٠٢	٤٢٢٠٠	٢١٧	ديكيش ماكنه‌سى
١٠٤١٤	٢٨٣٠٠	٢٨٣	قورشون وصاچمه
١٨٣٧٢٤	٢٨٤٨٠٠	٢٨٧٧	خرده‌وات
٤٠٤٨	٨٨٠٠	٣٤	توتيا
٣٢٢٠٠	٦٣٠٠٠	٧٣١	شممه‌لى كبريت
٦٤٤٠	٧٠٠٠	٦١	آرسنيق، امونياق
١٩٧٨	٨٦٠٠	١٣٨	بام آغاجى وسائره
٤٣٦٠٨	٣٩٥٠٠	٤٠٤٢	موم
١١٨٦٨	١٢٩٠٠٠	٨٠٨٦	طوغله
٣١٧٤٠	١١٥٠٠	١٢٢	چويد
٧٤٠٦٠	٣٠١٠٠	٣٨٠	اجزاى متعدده
١٥٣١٨	٩٨٠٠	٨٢	آيفيه
١١٤٤٤٨	٢٥١٦٠٠	١٨٤٣	كستب
٤٨١١٦	٤٧٥٠٠	٦٣٥	زيوت
٥١٨٩	٣٧٦٠٠	١١٢٤	پترول
٤٧٢١٤	٨٥٢٠٠	١١٨٦	صابون
٥٨١٠٧	٤٧٣٠٠	١٠١٤	پورسلن وشيشه
٢٧٧٣٨	٤٧٥٠٠	٢٠١٢	سائره
٣٩٥٦٠	١٢٠٦٠٠	٣٦٧	نى چووال وفوچى اورغان
١٧٨٢٠٤	٣١٠٠٠	٣٢٥	حام باقر
٢٨٥٢٠	٥٨٠٠	٣٢	اليسه
٣٩٥٢٣	١٤٠٠	٩٥٦	عطرياب
١٧٨٢٠٤	٧١٦٠٠	٥٢٨	كتب متنوعه
٨٦٤٨٠	٥٠٤٠٠	٤٦٠	تعتنه
٣٣٨١٠	٣٥٠٠٠	٣٢٢	سائره
٢٣٠٠٠	٢٥٩٠٠	٢٢٥	
٣٦٨٠	١٦٥٠٠	٣٢٠	
٣٣٥٦١٦	٨٠٠٠	٣٥٤٠	
١٢٧٩٤٩٩٢	١٢٣٤٠٠٠٠	١٦٠٧٢٠	جمعاً يكون

٥٢٠

١٨٨٨ سنه‌سى ايران ايچون طرزوندن ترانسيت طريقيله احرار اولنان اشيا

جنس اشيا	انكليز	عثمانى و مصر	اوستريا و المانيا	فرانسه	روسيه	السويچره و ايتاليا	بلجيقه و اسوج	رومانيا و يونانستان و اسبرقا	بلغارستان		
كبريت	٦٢٣٨	»	١٠٤٨٨٠	»	»	١٨٤٠	»	»	»	٢٦٩٣	١١٢٩٤٤
باطرق ايله‌لكى	٢٣٠٠٠	»	١٣٨٠٠	»	»	٦٣٤٨	»	»	»	١٨٠	٤٣١٤٨
لاچى قالى وچشن	٥٥٢٠	٧٢٩٠	١٤٧٢٠	٦٥٧٨٠	»	»	»	٧٣٩٠	»	٢١٥	١٠٠٧٤٠
چوقه ويروك معمولاتى	١١٥٠٠٠	»	١٠٩٩٩٠	١١٩٥٠٠	»	»	٩٤٠٠٠	»	»	١٤٢٤	١٢٩٦٤٦٠
طبل وغالون	»	٥٥٢٠	٢٢٠٨٠	٧٢٦٠	»	»	»	»	»	٣١	٠٤٩٦٠
آلتهٔ قطنيه	٨٩١١٣٤٠	٣٩٤٤٠	٤٦٦٩٠	٤٩٨١٢	»	٢٠٧٦	»	»	»	٤٨٣٣٣	٩٩٠٦٩٥٨
حرير وعطريات	٥٢٢٠	٤٧٦٠	٦٩٠٠٠	٥٧٩٦٠	»	»	»	١٧٩٤	»	٤٥١٠	٢٢٩٠٩٤
معادن	١١٠٠٠٠	»	٢٧٩٠٠	٤١١٠٠	»	»	٤٨٣٠٠	»	»	٥٢٢	١٣٤٩٤٠
كستب وكاغد	١٨٩٠٦	٩٦٦٠	٤٠٢٤٠	٨٢٨٠	»	١٨٤٠	»	»	»	٦٦٠	٥٨٩٢٦
پورسلن ومعمولات خارجيه	١٤٧٢٠	»	٧٠٣٦٢	٣٣١٢٠	»	١٣٨٠٠	٥٥٤٠	»	»	١٦٧٣	١٣٧٥٢٤
خرده‌وات	٣٨٦٤٠	٥٥٢٠	١٢٠٨٨٤	٢٢٠٨٠	»	»	١٩٣٢٠	١٨٤٠	»	٢٤٥٠	٢٠٨٢٨٨
آلتهٔ حربيه	١٨٤٠٠	٥٥٢٠	٦٩٥٦٠	٦٩٠٠٠	»	٤٦٠٠٠	»	»	»	١٣٠	٩١٠٠٠
تنكر	»	»	»	٢١٠٩٧٤	»	»	»	»	»	٤٤١٠	٢٠١٩٧٤
طاقى	١٦٦١٥٢٠	»	»	»	»	»	»	»	»	٤٤١٠	٢٠٢٠٠٠
آنه وجام	»	»	٤٤١٦	٣١٨٨	»	»	١٤٢٤٨	»	»	٢٤٩٦	٢٢٧٤٤
سائره	١٢٠٧٦	٢٠٧٠٠	٩٢٠٠	٥٥٤٠	»	٧٣٩٠	١٨٤٠	٤١١٠	٩٢٠	٩١٠	٦٣٠٠٠
	١٠٨٤٢٥٦٦	٨٦٦٨٠	١٦٥٤٥٥٦	٦٩٧٦٢٦	٥٥٢٠	١٠٢٤٤٤٤	١٨٦٦٠٨	١٥١٢٤	٩٢٠	٤٤	٥٨٢٠٠
										٥٤٨٧٦	١٤٨٨٥٧٤

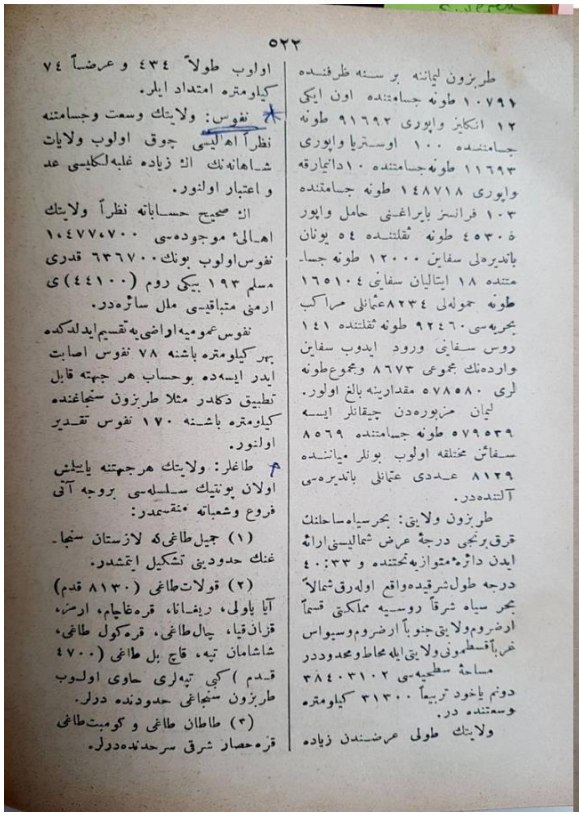

٥٢٢

طرزون لمانه بر سنه ظرفنده ١٠٧٩١ طونه جساءتنده اون ايكى ١٢ انكليز واپورى ٩١٦٩٢ طونه جساءتنده ١٠٠ اوسترياى واپورى ١١٦٩٣ طونه‌جساءتنده ١٠ داغيمارقه واپورى ١٤٨٧١٨ طونه جساءتنده ١٠٣ فرانسز باپراغنى حامل واپور ٤٥٣٠٥ طونه ثقلتنده ٥٤ يونان باندېره‌لى سفاين ١٢٠٠٠ طونه جساءتنده ١٨ ايتاليان سفاينى ١٦٥١٠٤ طونه حمولەلى ٨٢٣٤ عثمانلى مراكب بحريه‌سى ٩٢٤٦٠ طونه ثقلتنده ١٤١ روس سفاينى ورود ايدوب سفاين وارده‌نك مجموعى ٨٦٧٣ ومجموع طونه لرى ٥٧٨٥٨٠ مقدارينه بالغ اولور.

ليمان مزبوره‌دن چيقانلر ايسه ٥٧٩٥٣٩ طونه جساءتنده ٨٥٦٩ سفائن مختلفه اولوب بونلر ميانسنده ٨١٢٩ عددى عثمانلى باندېره‌سى آلتنده‌در.

طرزون ولايتى: بحرسياه ساحلنك قرق درنجى درجهٔ عرض شماليسنى اراءه ايدن دائرهٔ متوازيه تحتنده و ٣٣ : ٤٠ درجه طول شرقيده واقع اولەرق شمالاً بحر سياه شرقاً روسيه مملكتى قسماً اردرغوم ولايتى جنوباً ارضروم وسيواس غرباً قسطمونى ولايتى ايله محاط ومحدوددر

مساحهٔ سطحيه‌سى ٣٨٤٠٣١٠٢ دونم ياخود تربيعاً ٣١٣٠٠ كيلومتره وسعتنده در.

ولايتك طولى عرضندن زياده اولوب طولاً ٤٣٤ و عرضاً ٧٤ كيلومتره امتداد ايلر.

نفوس: ولايتك وسعت وجسامتنه نظراً اهاليسى چوق اولوب ولايات شاهانه‌نك اك زياده غلبه‌لكليسى عد و اعتبار اولنور.

اك صحيح حسابانه نظراً ولايتك اهالىٔ موجوده‌سى ١٠٤٧٧٠٧٠٠ نفوس اولوب بونك ٦٣٦٧٠٠ قدرى مسلم ١٩٣ بيكى روم (٤٤١٠٠)ى ارمنى متباقيسى ملل ساٸره‌در.

نفوس عموميه اواضيه تقسيم ايدلدكده هر كيلومتره باشنه ٧٨ نفوس اصابت ايدر ايسه‌ده بوحساب هر جهته قابل تطبيق دكلدر مثلا طرزون سنجاغنده كيلومتره باشنه ١٧٠ نفوس تقدير اولنور.

طاغلر: ولايتك هرجهتنه يايلش اولان يونتيك سلسله‌سى بروجه آتى فروع وشعباتله منقسمدر:

(١) جيل طاغى كه لازستان سنجاغنك حدوديني تشكيل ايتمشدر.

(٢) قولات طاغى (٨١٣٠ قدم) آيا پاولى، ريفاناك، قره‌غاچام، ارمزه، قزان قيا، چال طاغى، قره‌كول طاغى، شاشامان تپه، قاچ بل طاغى (٤٧٠٠ قدم) كبى تپه‌لرى حاوى اولوب طرزون سنجاغى حدودنده دولر.

(٣) طاطان طاغى و كومبت طاغى قزه‌حصار شرق سرحدنده‌دولر.

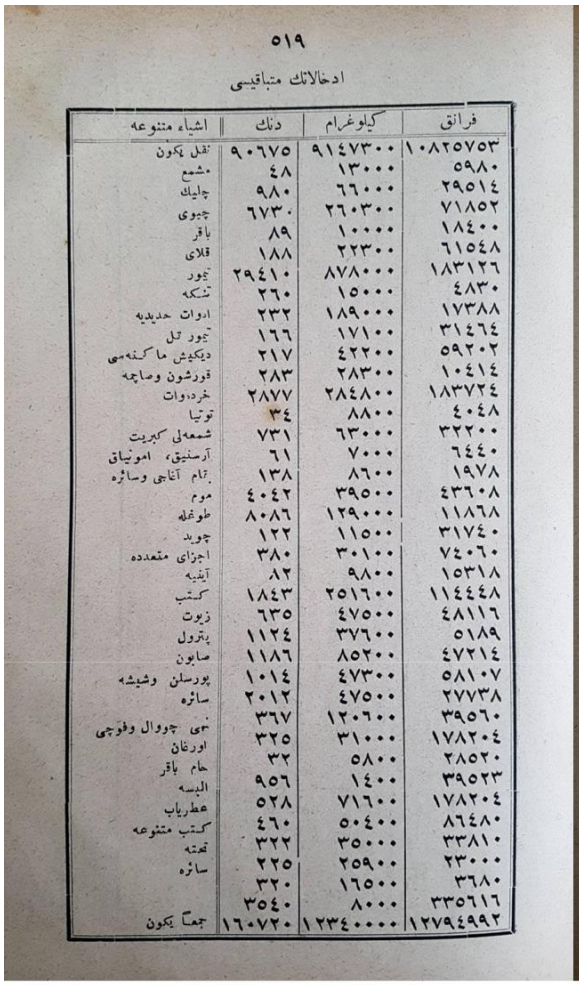

٥١٩

ادخالاتك متباقيسى

فرانق	كيلوغرام	دنك	اشياء متنوعه
١٠٨٢٥٧٥٣	٩١٤٧٣٠٠	٩٠٦٧٥	نقل يكون
٥٩٨٠	١٣٠٠٠	٤٨	مشمع
٢٩٥١٤	٦٦٠٠٠	٩٨٠	چاليك
٧١٨٥٢	٢٦٠٣٠٠	٦٧٣٠	چيوى
١٨٤٠٠	١٠٠٠٠	٨٩	باقر
٦١٥٤٨	٢٢٣٠٠	١٨٨	قلاى
١٨٣١٢٦	٨٧٨٠٠٠	٢٩٤١٠	چور
٤٨٣٠	١٥٠٠٠	٢٦٠	تشكه
١٧٣٨٨	١٨٩٠٠٠	٢٣٢	ادوات حديديه
٣١٤٦٤	١٧١٠٠	١٦٦	چور تل
٥٩٢٠٢	٤٢٢٠٠	٢١٧	ديكيش ماكنه‌سى
١٠٤١٤	٢٨٣٠٠	٢٨٣	قورشون وصاچمه
١٨٣٧٢٤	٢٨٤٨٠٠	٢٨٧٧	خرده‌وات
٤٠٤٨	٨٨٠٠	٣٤	توتيا
٣٢٢٠٠	٦٣٠٠٠	٧٣١	شممه‌لى كبريت
٦٤٤٠	٧٠٠٠	٦١	آرسنيق، امونياق
١٩٧٨	٨٦٠٠	١٣٨	بتام آغاجى وسائره
٤٣٦٠٨	٣٩٥٠٠	٤٠٤٢	موم
١١٨٦٨	١٢٩٠٠٠	٨٠٨٦	طوغله
٣١٧٤٠	١١٥٠٠	١٢٢	چويد
٧٤٠٦٠	٣٠١٠٠	٣٨٠	اجزاى متعدده
١٥٣١٨	٩٨٠٠	٨٢	آيفيه
١١٤٤٤٨	٢٥١٦٠٠	١٨٤٣	كستب
٤٨١١٦	٤٧٥٠٠	٦٣٥	زيوت
٥١٨٩	٣٧٦٠٠	١١٢٤	پترول
٤٧٢١٤	٨٥٢٠٠	١١٨٦	صابون
٥٨١٠٧	٤٧٣٠٠	١٠١٤	پورسلن وشيشه
٢٧٧٣٨	٤٧٥٠٠	٢٠١٢	سائره
٣٩٥٦٠	١٢٠٦٠٠	٣٦٧	نى چووال وفوچى
١٧٨٢٠٤	٣١٠٠٠	٣٢٥	اورغان
٢٨٥٢٠	٥٨٠٠	٣٢	حام باقر
٣٩٥٢٣	١٤٠٠	٩٥٦	اليسه
١٧٨٢٠٤	٧١٦٠٠	٥٢٨	عطرياب
٨٦٤٨٠	٥٠٤٠٠	٤٦٠	كتب متنوعه
٣٣٨١٠	٣٥٠٠٠	٣٢٢	تعتته
٢٣٠٠٠	٢٥٩٠٠	٢٢٥	سائره
٣٦٨٠	١٦٥٠٠	٣٢٠	
٣٣٥٦١٦	٨٠٠٠	٣٥٤٠	جمعاً يكون
١٢٧٩٤٩٩٢	١٢٣٤٠٠٠٠	١٦٠٧٢٠	

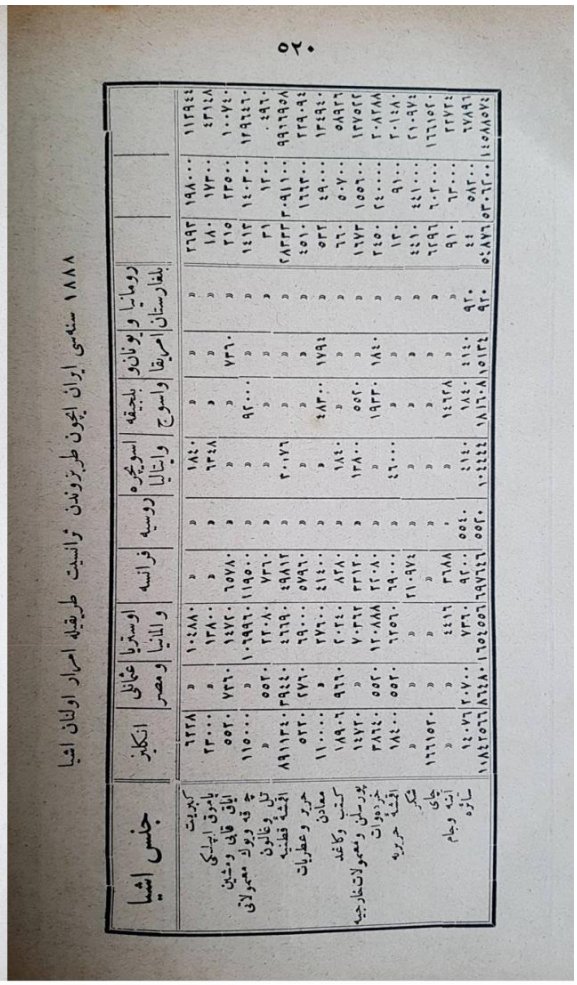

٥٢٠

١٨٨٨ سنه‌سى ايران ايچون طرزوندن ترانسيت طريقيله امرار اولنان اشيا

جنس اشيا	انكليز	اوستريا عثمانى و مصر	فرانسه	روسيه	السويچره وايتاليا	بلجيقه واسوج	رومانيا وبوغانور بلغارستان امريقا		
كيريت	٦٢٣٨	١٠٤٨٨٠	»	»	١٨٤٠	»	»	٢٦٩٣	١٩٨٠٠٠
باغرق ايپلكى	٢٣٠٠٠	١٣٨٠٠	»	»	٦٣٤٨	»	»	١٨٠	١٧٣٠٠
ايلق قالى وچشن	٥٥٢٠	١٤٧٢٠	٦٥٧٨٠	»	»	»	٧٣٦٠	٢١٥	٢٣٥٠٠
چوقه ويوك سمرلاى	١١٥٠٠٠	»	١١٩٥٠٠	»	»	»	٩٤٠٠٠	١٤٢٣	١٤٠٣٠٠
طبل وغالون	»	٥٥٢٠	٧٢٦٠	»	»	»	»	٣١	٤٩٦٠
اقمشهٔ قطنيه	٨٩١١٣٤٠	٣٩٤٤٠	٤٦٦٩٠	»	٢٠٠٧٦	»	»	٤٨٣٣٣	٩٩٠٦٩٥٨
حرير وعطريات	٥٢٢٠	٤٧٦٠	٥٧٨٦٠	»	»	»	»	٤٥١٠	٢٢٩٠٩٤
معادن	١١٠٠٠٠	»	٤١١٠٠	»	»	»	١٧٩٤	٤٨٣٠٠	١٦٦٣٠٠
كستب وكاغد	١٨٩٠٦	٩٦٦٠	٤٠٢٤٠	٨٢٨٠	١٨٤٠	»	»	٥٢٢	٤٩٠٠٠
پورسلن ومصنوعات خارجيه	١٤٧٢٠	»	٧٠٣٦٢	٣٣١٢٠	١٣٨٠٠	٥٥٤٠	»	٦٦٠	٥٠٧٠٠
خرده‌وات	٣٨٦٤٠	٥٥٢٠	١٢٠٨٨٤	٢٢٠٨٠	»	١٩٣٢٠	١٨٤٠	١٦٧٣	١٥٥٩٠٠
اقمشهٔ حريريه	١٨٤٠٠	٥٥٢٠	٦٣٥٦٠	٦٩٠٠٠	٤٦٠٠٠	»	»	٢٤٥٠	٢٤٠٠٠٠
تنكر	»	»	٢١٠٩٧٤	»	»	»	»	١٣٠	٩١٠٠٠
طلى	١٦٦١٥٢٠	»	»	»	»	»	»	٤٤٦٠	٤٤١٠٠٠
آنه وجام	»	»	٤٤١٦	٣١٨٨	»	١٤٢٤٨	»	٢٤٩٦	٦٠٣٠٠٠
سائره	١٠٤٠٧٦	٢٠٧٠٠	٩٤٠٠٠	٥٥٤٠	٤١٦٠	١٨٤٠	٤١١٠	٩١٠	٦٣٠٠٠
	١٠٨٤٢٥٦٦	٨٦٦٨٠٠	١٦٥٤٥٥٦	٦٩٧٤٢٦	١٠٤٤٤٤٤	١٨٦٦٠٨	٩٤٢٠	٤٤	٥٨٣٠٠
								٥٤٨٦٠٥٣٠٦٢٠٠	١٤٨٨٥٧٤

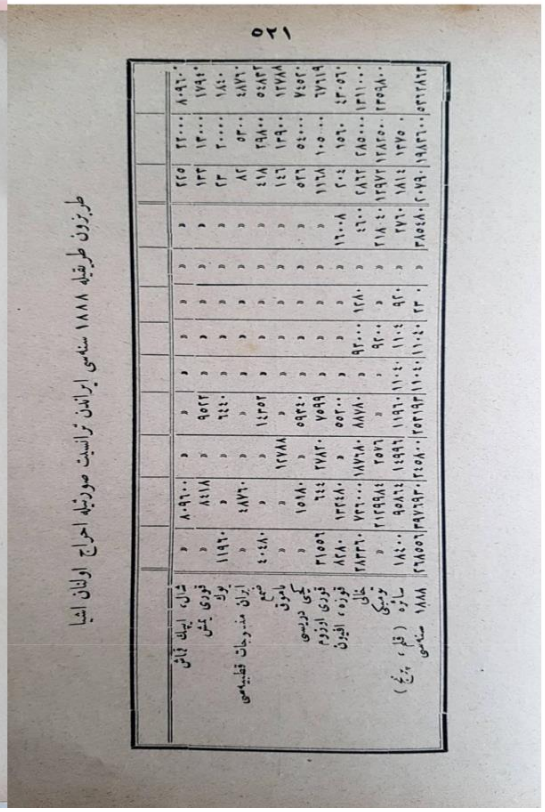

٥٢١

طرزون طريقيله ١٨٨٨ سنه‌سى ايراندن ترانسيت صورتيله احراج اولنان اشيا

| | | | | | | | |

Ali Cevad'ın *"Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati"* Adlı Eserinde Trabzon Maddesi:

Trabzon Karadeniz kenarında vilayet merkezi şehr ve iskeledir.

Trapizus nâm-ı atiiyle şehri tiş'ar olan bu şehir, pek eski bir ticaretgâh olup müt'akiben Pont Kralları ve Roma Kayserleri idaresinde geçmiş ve bunlar birçok asâr-i atika bırakmışlardır. Ezcümle: Orta Hisar denilen cami ile üçüncü Alexi kavminin nâm-ı Trabzon hükümdarına mensup Ayasofya mabedi ve şehrin suru vesairesi mebani-i meşhure-i kadimedendirler. Şehrin nüfus-ı mevcudesi 42,362 miktarında olup bunun nısfi kadarı müslim ve mütebakiyesi milel-i saireden ibarettir.

Trabzon'da bir bab askeri rüştiyesiyle mülkiye idadisi, daru'l muallimin ve rüştiye-i inas ve bir hayli sıbyan ve ibtidai mektepleri, 19 cami-i şerif, 10 kilise ve hastahane ve müessesat-ı nafia-i saire vardır.

Limanı ve yeni inşa olunan rıhtımı şayan-ı zikrdir. Liman her ne kadar küçük ise de mevkiyen pek mühimdir kesiru'l adet olan sefain-i varidesi fırtınalı havalarda Pulathane limanında tecemmu' ederler.

Trabzon şehri şark ile garb beyninde pek mühim bir bender-i ticaret olmakla, hele İran transit ticareti için şayan-ı hayret derecesinde ticaret edildiği atide gösterilen cedavil-i erba'a ile meydan-ı bedahete isal olunur.

Trabzon İskelesinde İhracat 1888

	Eşyay-i Mütenevvi'e	Denk ?	Kg.	Frank
	Dakik ve Buğday	4890	452000	74840
	Kereste	450	494400	33361
Hasılatı Gıdaiye	Meyve ve sebze	1464	1003600	191440
	(Zamğ?) ve meze	593	38800	89792
	Ketan-ı ...	17500	1637000	31157
	Fasulye	20455	1244400	412155
	Ceviz tahtası	980	237000	216771
	Fındık	18370	1832500	22261
	Mısır	42042	3386500	1146280

	Arpa, çavdar	6406	561700	51662
	Tütün	13573	1003500	691710
	Nişasta	2850	21580	69487
	Afyon, boya Saire	755	63000	46838
	Öküz ve tereyağı	3856	50780	46804
Maden ve Hayvanat	Hayvanat	54514	295000	108560
	Kiriş	204	27200	55052
	Balmumu	219	19000	34960
	Boynuz, kemik	853	8400	9272
	Balık yağı	2760	4250	1111090
	Manganez	1	33000	15180
	Yapağı	831	71000	65320
	Pastırma	3658	28340	251508
	Cülüd	3850	284700	392886
	Zahire (Hububat)	803	70700	32522
	Tiftik	207	19000	34960
	Saire	860	39800	27410
	Bakır ve yemeni	540	57400	1320201
	İplik pamuk bezi	570	6650	244720
	Edavat-ı sanaiye	332	23600	43424
	Çay kahve şeker	473	34900	32108
	Boş çuval	782	96800	267168
	Edavat-ı kimyeviyye	371	23400	12098
	Sandık ve tahta varil	1352	16000	2680
	Maden	842	15000	6900

	Elbise	872	51300	94392
Saire		3242	230300	211872
Sene 1888		218900	18, 845, 400	71, 604,32

Trabzon İskelesinde İthalat 1888

Eşya-i mütenevvia	Denk	Kg.	Frank
İspirto Rom?	740	220900	101614
Bira	718	56700	25944
Kahve	4093	255700	470488
Biber tarçın	219	13700	25208
Dakik	23319	1842100	338946
Meyve sebze	840	22600	4158
Kuru yemiş	1140	75000	27600
Zeytinyağı	2545	496000	319424
Makarrna peksimet	1994	65900	42429
Mısır arpa buğday	2633	291000	26772
Zeytin	701	125600	46294
Limon portakal	4401	193300	35567
Pirinç	3225	313500	86526
Şeker	16518	1865200	833005
Çay	1078	106800	294768
Şarap	3962	235900	144403
Saire	1052	71900	108560
Pamuk	147	17300	15916
Rom?	240	14800	8170

Bakır	780	103300	95036
Susam ve zıraat Gözden geçmeli	138	13900	8561
Soda	1113	122000	11224
Harir (İpek)	22	1200	25760
Duhan	2011	159000	292560
Saire	420	29900	11003
----	382	53500	41552
İplik	1025	108300	270985
Fes	60	7800	71760
Sarma şerit	49	800	18952
Akmişe-i kutniye (pamuklu kumaş)	225	2210	134596
Halep kumaşı	11340	1724900	4772822
Boş çuval	771	71100	228942
Akmişe-i haririye (İpek kumaş)	464	40100	261372
Saire	1300	290900	236076
-----	161	13800	260360
Yekün	90675	9147300	10825753

İthalatın Mütabakiyesi

Eşya-i Mütennevvia	Denk	Kğ.	Frank
Nakl-i yekün	90685	9147300	10825753
Muşamma	48	13000	5980
Çelik	980	66000	29514
Çivi	6730	260300	71852
Bakır	89	10000	18400
Kalay	188	22300	61548
Temür (demir)	29410	898000	183126
Teneke	260	15000	4830
Edavat-ı hadidiye	232	189000	17388
Temür tel (demir tel)	166	17100	31464
Dikiş makinası	217	42200	59202
Kurşun ve saçma	283	28300	10414
Hırdavat	2877	284800	183724
Tutya (Çinko)	34	8800	4048
Şemalı kibrit	731	63000	32200
Arsenik, Amonyak	61	7000	6440
Kam? Ağacı ve saire	138	8000	1978
Mum	4042	39500	43608
Tuğla	8086	129000	11868
Çiyit	122	11500	31740
Ecza-i müteaddide	380	30100	74060
Ayniye?	82	9800	15318
Kitap	1843	251600	114448

Züyut	635	470500	48116
Petrol	1124	37600	5189
Sabun	1186	85200	47214
Porselen ve şişe	1014	47300	58107
Saire	2012	47500	27738
Huni, çuval ve fıçı	367	120600	39560
Urgan	325	31000	178204
Ham bakır	32	5800	28520
Elbise	956	1400	39523
İtrıyat	528	71600	178204
Kütübü mutenevvia	460	50400	86480
Tahta	322	35000	33810
Saire	225	25900	23000
----	320	16500	3680
----	3540	8000	335616
Ceman yekün	160720	12340000	12794992

1888 Senesi İran İçin Trabzondan TransitTarikiyla İmrar (Geçirme) Olunan Eşya

Cins-i Eşya	İngiliz	Osmanlı Ve Mısır	Avusturya Almanya	Fransa	Rusya	İsviçre İtalya	Belçika İsveç	Yunan Amerika	Romanya Bulgaristan			
Kibrit	6228	‘’	104880	‘’	‘’	1840	‘’	‘’	‘’	2693	198000	112944
Pamuk ipliği	23000	‘’	13800	‘’	‘’	6348	‘’	‘’	‘’	180	17300	43148
Ayakkabı ve Meşin	5520	7360	14720	65780	‘’	‘’	‘’	7380	‘’	215	23500	100740
Çuka ve Yün mamulatı	11500	‘’	1069960	119500	‘’	‘’	92000	‘’	‘’	1413	140300	1296460
Tel ve galon	‘’	5520	22080	7360	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	31	1200	4960
Akmişe–i kutuniye	8911340	39440	46690	49812	‘’	30176	‘’	‘’	‘’’	28333	3091100	9966958
Harir ve ıtriyat	5220	2760	69000	57960	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	4510	166300	229094
Maden	110000	‘’	27600	41400	‘’	‘’	48300	1794	‘’	532	49000	134940
Kitap ve kâğıt	18906	9660	20240	8280	‘’	1840	‘’	‘’	‘’	660	50700	58926
Porselen ve Mamulat hariciye	14720	‘’	70362	33120	‘’	13800	5520	‘’	‘’	1673	155600	137522
Hırdavat	38640	5520	120888	22080	‘’	‘’	19330	1840	‘’	2450	240000	208288

Akmişe-i hariri	18400	5520	62560	69000	‘’	46000	‘’	‘’	‘’	130	9100	601480
Şeker	‘’	‘’	‘’	210974	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	4410	441000	210974
Çay	1661520	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	6296	602000	1661520
Ayna ve cam	‘’	‘’	4416	3688	‘’	‘’	14628	‘’	‘’	910	23000	22734
Saire	14076	20700	7360	9200	5540	4140	1840	4140	920	44	58200	67896
	11842566	86480	1654556	697646	5520	104444	181608	15134	920	54876	5306200	1458874

	Trabzon Tarikiyle 1888 Senesi İran'dan Transit Suretiyle İhraç Edilen Eşya											
Şal, ipek kumaş	‘’	809600	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	225	22000	80960
Kuru yemiş	‘’	8418	‘’	9522	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	133	13000	17940
Yün	11960	‘’	‘’	6440	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	23	20000	1840
İran menşucat-ı kutbiyesi	‘’	48760	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	82	5300	48760
Zem’a	40480	‘’	‘’	14352	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	418	29800	54832
Pamuk	‘’	‘’	12788	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	146	12900	12788
Keçi derisi	‘’	15180	‘’	59340	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	526	54000	74520
Kuru üzüm	31556	644	27820	7599	‘’	‘’	‘’	‘’	‘’	1168	10500	67919
Koza, Afyon	7280	132480	‘’	55200	‘’	‘’	‘’	‘’	16008	204	1560	430560
Halı	283360	736000	187680	88780	‘’	92000	1280	‘’	4600	2862	285000	1311000
Tömbeki	‘’	2129984	2576	‘’	‘’	9200	‘’	‘’	218040	12972	1282500	2359800
Saire (kalem, pirinç)	18400	95824	14996	11960	11040	1104	920	‘’	2760	1814	1370	
Senesi 1888	268556	3976930	245800	253193	11040	11040	230	‘’	385480	20790	1983600	5362863

Trabzon limanına bir sene zarfında 10891 ton cesametinde on iki İngiliz vapuru, 91692 ton cesametinde 100 Avusturya vapuru, 11693 ton cesametinde 10 Danimarka vapuru, 148718 ton cesametinde 103 Fransız bayrağına hamil vapur, 45305 ton sıkletinde 54 Yunan bandıralı sefain 12000 ton cesametinde 18 İtalyan sefaini 165104 ton hamuleli 8234 Osmanlı merakib-i bahriyesi, 92460 ton sıkletinde 141 Rus sefaini vürud idüb sefain-i varidenin mecmuu 8673 ve mecmu'-ı tonları 578580 miktarında baliğ olur. Liman-ı mezbureden çıkanlar ise 579539 ton cesametinde 8569 sefain-i muhtelife olup bunlar meyanında 8129 adedi Osmanlı bandırası altındadır.

Trabzon vilayeti: Bahr-i Siyah sahilinin kırk birinci derece arz-ı şimalisini irae eden daire-i mütevaziye tahtında ve 33: 40 derece tul-i şarkide vaki olarak şimalen Bahr-i siyah şarken Rusya memleketi kısmen Erzurum vilayeti cenuben Erzurum ve Sivas garben Kastamonu vilayeti ile mahad ve mahdududur. Mesaha-i sathiyesi 38403102 dönüm yahut terbi'en (metrekare) 31300 kilometre vüs'atındadır.

Vilayetin tulı arazisinden ziyade olup tulen 434 ve arzen 74 kilometre imtidad eyler.

Nüfus: Vilayetin vüs'at ve cesametine nazaren ahalisi çok olup vilayat-ı şahanenin en ziyade kalabalıklısı ad ve itibar olunur. En sahih hesabata nazaran vilayetin ahali-i mevcudiyesi 1,477,700 nüfusu olup bunun 636700 kadarı Müslüman 193 bini Rum (44100)ü Ermeni mütabakiyesi milel-i sairedir.

Nüfus-i umumiye, araziye taksim edildikde beher kilometre başına 78 nüfus isabet eder ise de bu hesap her ciheti kabil-i tatbik değildir. Mesela Trabzon sancağında kilometre başına 170 nüfus takdir olunur.

Dağlar: Vilayetin her cihetine yayılmış olan Pontik silsilesi ber-vech-i ati fürû' ve şu'abata münkasımdır.

4. Cimil dağı ki Lazistan sancağının hududunu teşkil etmiştir.

5. Kulat dağı (8130 kadem) Aya Pavli, Zigana, Karaçam, Ermez, Kazan kaya, Çal dağı, Karagöl dağı, Şaşaman tepe, Kaçbel dağı (4700 kadem) gibi tepeleri havi olup Trabzon sancağı hududundadirler.

6. Tatan dağı ve Kümbet dağı Karahisar-ı şarkî[26] serhadindedirler.

7. Karadağ Samsun arası hududunda kâindir

Enhar: Vilayeti sulayan nehr ve ırmaklar garbden şarka doğru olmak üzere şunlardan ibarettir:

[26] Bugün Giresun'a bağlı Şebinkarahisar ilçesi.

1. Kızılırmak: Sivas vilayeti dâhilinden neban ettikten sonra hudud-ı vilayete duhul ettiği noktadan itibaren Bafra'ya kadar elli beş kilometre kat etikten sonra mevki-i mezburun 20 kilometre şarkında denize dökülür.

2. Murad ırmak: Karadağ yığınından zuhur ederek hemen altmış kilometre kadar mesafe kat etikten sonra Bahr-i siyaha dökülür.

3. Yeşil ırmak'tır. Bunların iki adet menbağı vardır, birisi Kelkit kazasından diğeri Tokat havalisinden gelir ve ikisi de evvela yek değerinden gayet baid oldukları halde bilahir hudud-ı vilayetin 10 kilometre gerisinde birbirine kavuşurlar.

Nehir oradan itibaren Yeşilırmak namını alarak gayed mahsuldar olan Çarşamba ovasını iska ve mecrasının yetmiş kilometre mahali dâhil-i vilayetin dolaştıktan sonra müteaddit ağızlarla Karadeniz e dökülüyor ki bu üç ağzın üçü de seyr-i sefaine elverişlidir.

4. Terme çayı: iki noktadan neban ve hudud-ı vilayete kadar 60 kilometre mesafe kat' ve badehu hududu aşarak evvela garba ve sonra şimale doğru tebdil-i istikametle terme kasabasından bil-mürur denize dökülür.

5. Harşit çayı: Gümüşhane livasını kâmilen iska ve mecrasının kısm-ı azamı gayr-ı kabilü'l- takarrüb kayalıklar arasındaki boğazlardan mürur eder.

Bunlardan başka Değirmendere, Karadere, Of çayı gibi sular var ise de bin-nisbe ehemmiyetinden aridirler.

Vilayette biri Bafra ile Alaçam arasında diğeri Çarşamba kurbunda iki adet göl var ise de her ikisinin dahi ehemmiyetleri yoktur.

Sevahil: Vilayetin sevahilinde mükemmel liman hemen yok gibidir. Binaenaleyh fırtınalı havalarda gemilere melce olabilen mevaki' şunlardır:

Vona - Pulatana – Zefre,

Pulatana limanı Yoros ve Zeytun burunlarıyla muhafazalı olunduğundan fırtınalı havalarda Trabzon'a amed ü şüd eden sefain için yegâne melcedir. Zefre Giresun ile Tirebolu arasında bulunarak bilhassa yelken gemilerinin barınmalarına mahsustur.

Sevahildeki fener mevakii garptan şarka doğru: Hopa, Rize, Trabzon, Yoros, Giresun ve Vona, Çaltı, Samsun mevkileridir.

Mahsulat: Vilayette mısır, buğdayı fukara-i ahali ile hayvanat-ı ehliyenin yegâne medar-ı teayyüşü olmakla kesretle zer' olunur. Fındık, ceviz vilayetten Rusya ve Avrupa'ya kaliteli ihraç olunur. Fasulye bökrülce Fransa'da külliyetle sarf ve istihlak olmaktadır. Tütünün a'lası Samsun sancağında yetişir.

Meyve ile sebze Gümüşhane'de bulunup harice külli ihracat vuku bulur.

Asma ziraatı makaddema pek mühim idiyse de filoksera korkusu şimdilerde bu ziraatı geri bırakmıştır.

Arpa, yulaf Samsun livasında bereketli olup Fransa'nın bir büyük kısmında sarf olunur.

Ma'mulat: Sevahilin imtidadı ve ormanların kesret-i dâhilie nazaren ziyade olduğundan bu cehet ahalisinin başlıca sanatı balıkçılık ve kereste i'malidir.

Sevahilde kereste imalatı kadim olup revac-ı sarfiyatı ziyade olan tahta ile direkler kat' ve imal olmaktadır.

Ve Trabzon sancağında müteaddit ve mükemmel kadınlara mahsus ipekli ve renkli gayet zarif dokuma ve peştamal, çarşaf ve hamam takımları ve Erzincan ve Halep ve İzmir kârî akmişe-i mütenevvia ve renkli alaca saçaklı keyfiye ve kuşak destigahları mevcuttur.

Çarşafların beyazı 300, 350 ve peştamallarla kefyeler 40 -50 kuruşa satılır.

Trabzon kuyumcularının gümüşten telkari işi işlemek ve savatlı gümüş? avanı imal etmekte maharet nameleri vardır.

Yakın vakitte Trabzon'da iki adet sabun fabrikası küşad olunarak ait nefis sabun imal etmekte ve tabak ve kunduracı mağazalarında meşin ve yerli keçi derisinden ihtiyacat-ı mahalîye kâfi yemeni galoş ve mest gibi şeyler yapılmaktadır.

Rize'nin altınbaş ve keten bezi denilen mensucı ipek meşhurdur. Giresun'da olduğu gibi Rize'de dahi mükemmel kayık ve sandallar inşa olup tuğla ve kiremit için müteaddit deste-gâhlar mevcuttur.

Hayvanat: Çarpâ hayvanat-ı vahşiyeden ayı, domuz, geyik ve tuyurandan kartal, akbaba ve bıldırcın ve saireye tesadüf olunur. Hayvanat-ı ehliyeye gelince 40,000 inek ve öküz 800,000 koyun ve keçi 50,000 at ve katır mevcuttur.

Orman ve Maden: Ormanlar vilayetin beşte birini kaplamıştır. En ziyade ormanlığa semt-i Trabzon, Giresun, Samsun kazaları olup bunlardaki ağaçların başlıca cinsleri karaağaç, kestane, kayın, gülgen, kızılağaç, çam ve sairedir.

Canik sancağının ormanları meşe, kestane, karaağaç, dişbudak, kızılcık senevirdir?.

Gümüşhane ormanlarında ise kızılağaç, kestane, kayın, gülgen, çamdan ibarettir. Vilayetin madenleri mukaddema ahalinin başlıca maişetini teşkil eder idi.

Vilayette 120 adet maden mevcut olup cümlesi de Pont silsileleri üzerindedir. Bunlardan Trabzon sancağı dahilinde 21 simli kurşun, 34 bakır, 3 bakır maa kurşun, 2 manganez 10 timur, 2 kömür, Gümüşhane sancağında 37 simli kurşun, 6 bakır, Canik sancağında bir simli kurşun, bir adet manganez madenleri vardır.

Vilayet ber-veçh-i ati aksam-ı mülkiyeyi havidir.

Ma'arif: Vilayette 2891 bab mekatip ve medaris ve bunlarda 3061 muallim mevcut olup mesarifat-ı seneviyesi 50 bin liraya mütecavizdir.

Her sancakta muhtelif olmak üzere umum vilayet sakinesinin dokuz buçukta birisi okuyup yazma bilir. En ziyade ma'arifi terk eden sancak Trabzon sancağıdır.

Trabzon Sancağı	
Kaza	**Nevahi**
Sürmene	Maçka
Akçaabat	Yomura
Görele	Şarlı (Beşikdüzü)
Tirebolu	Tonya

Giresun	Pirazizz
	Keşap
	Akköy
	Eynal
	Bulancak
Ordu	Perşembe
	Ulubney
	Bolaman
	Kayzaman?
	Daybastı(Aybastı)
Samsun Sancağı	
Kavak	Samsun
Karakuş	Ünye
Alaçam	Bafra
	Terme
	Çarşamba
Lazistan Sancağı	
Karadere	Rize
Mapavri	Of
Vakıf	Hopa
Arhavi	Atina
Hemşin	
Gümüşhane Sancağı	
Yehmundra?	Torul
Kosanc?	Şiran
Fortuk?	Kelkit

TRABZON'UN YÜZYILLIK ÜRÜNLERİ: 1650-1750 ARASI TRABZON'DA YETİŞEN ZİRAİ ÜRÜNLER

Temel ÖZTÜRK*

ÖZET

Modern dönemlerin en önemli sorunları arasında doğa ve iklim ile uyuşan ürün yetiştirilmesindeki tercihler gelmektedir. Doğrudan beslenme politikasını etkileyen bu sorun, günümüzde tüketicileri çeşitli zorunluluklara itse de organik beslenme alışkanlıklarının tekrardan geri gelmesine yol açmaktadır. Zira hızla gelişen teknoloji, tarım politikaları çerçevesinde ürünler üzerinde ciddi değişikliklere yol açarken klasik beslenme alışkınlıkları yanında bir bölgenin ürün pörtföyünü de alt üst etmektedir. Yani geçmişte bir bölgede yetiştirilen ürünler zaman dilimi içerisinde yok olurken var olanlar da yeni çeşitler kazanmaktadır. Hal böyle olunca günümüzde tabir yerindeyse mumla aranan organik ürün ziraatı bizi destansı bir roman havasında geçmişe götürmektedir. İşte bu çalışmanın ana gayesi bu düşünce perspektifinde gerçekleşse de geçmişte yetişen ürünlerin tespit ve ortaya konması hem bu düşüncenin merkezini kuvvetlendirmekte hem de Trabzon gibi ticari yollar kavşağında bulunan liman şehrinde yetişen ürünlerin neler olduğunu ortaya koymaktadır. Her ne kadar Trabzon, tarihi ticari özelliğine bağlı birçok emtianın buraya geldiği bir yer olsa da konumuz gereği sadece Trabzon kaynaklı ürünler üzerinde durulacaktır. Diğer yönlü bir sınırlandırma da ürün cinsi üzerinden olup tarım yani zirai ürün çerçevesinde meyve ve sebze türünden ürünleri de çalışmanın kapsamında dikkatlere sunmaktadır.

Çalışmanın tarihsel aralığı klasik tarım uygulamalarının yapıldığı kelimenin tam anlamıyla organik üretimin geçekleştiği dönemdir. Bu dönemde Trabzon'da var olan ürünlerin tespiti ve analizi iki temel kaynak üzerinden izah edilebilir. Bunlardan biri arşiv merkezli olup Trabzon Kadı Sicilleri içerisinde yer alan narh listeleridir. Diğeri ise bir nevi tarihin canlı şahitleri olan dönemin seyahatnameleridir. Bunların yanında konuyla alakalı diğer basılı kaynaklar üzerinde de yapılacak inceleme ile mevcut ürünlerin tespiti ve ürünün anavatanı, yetiştiği iklim vs. özellikleri üzerinden izahatı gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Tarım, Zirai Ürün.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde ekonominin esası tarıma dayanmakta idi. Halkın geçimi yanında devletin ve ordunun iaşesinin sağlanması, kamu gelir ve masraflarını dengeleyen girdi, tarıma dayalı ziraatla gerçekleşiyordu. Zira zirai üretim, alt kademedeki reayadan üst dereceli devlet adamlarına kadar herkesin ihtiyaç duyduğu mahsulleri temin eden önemli bir iktisadi alandı. Bu alanda klasik Osmanlı döneminde timar sisteminin uygulandığı yerlerde miri araziye göre tarımsal ekonominin temel üretim aracı bir çift öküz ile çekilen sapan olup makineleşme dönemine kadar ciddi bir değişiklik geçirmemiştir. Bu süreç çift-hane uygulaması sonucu bir çift öküz ve aile emeğiyle birlikte işlenen bir mali ünite olarak karşımıza çıkar. Reaya çiftliklerinden oluşan bu mali ünitede toprak ziraat amacıyla çiftçilere tapu bedeli karşılığı verilirdi. Köylü hane reisi tapu bedeli karşılığında çıplak mülkiyeti devlete ait olan miri arazinin, çiftlik tabir edilen kısmının kullanım hakkına sahipti. Bu araziyi boş bırakmamak ve

* Prof. Dr., KTÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, tozturk61@gmail.com

gerekli vergilerini ödemek şartıyla ölünceye kadar kullanabilmekte ve tasarruf hakkını öldüğü zaman çocuklarına devredebilmekteydi. [1]

Zirai üretimin büyük çapta faaliyet gösterdiği alanlar kırsal bölgelerdi. Köylerden oluşan bu kırsal bölgeler şehre nazaran daha fazla zirai faaliyetle karşı karşıya kalırdı. Aslında bu da köylerin oluşumunda tarım temelli bir yerleşimin devamlılığına işaret etmekteydi. Bu yönde Osmanlı toplumunun önemli bir kesimi tarımla uğraşmakta ve bu alanda faaliyet gösterenlerin büyük çoğunluğu köylerde yaşamaktaydı. Her köy, köylü aileleri mevcuduna ya da eldeki işgücüne göre kendi içinde çiftlik birimlerine veya bunların alt parçacıklarına ayrılıyordu. Haliyle köylülerin bütün iş hayatlarına hayvancılık ve tarım işletmeciliği hâkimken üretimlerini muhafaza edebilmek için kolektif bir tutum sergilerlerdi.[2]

Köylü ailesi, tasarrufunda olan arazisinde genellikle hububat türü buğday, arpa vb. ürünler yetiştirmektedir.[3] Bunların haricinde bölgenin toprak ve iklimine bağlı olarak coğrafi yapı çerçevesinde yetiştirilebilecek ürünlerin ziraatını da yapabilmekte ve kanunnamelerde belirlenen ölçülerde üretimle ilgili vergilerini devlete ödemektedir. Bu yönde çiftçi köylü ailesinin vergi verebilmesinin temel şartlarından birisi elindeki arazide üretim yapmasıdır. Arazinin boş kalmaması ve üretim düşüklüğü ile karşılaşılmaması için devlet gerek merkezden atadığı görevlileri gerekse timarlı sipahileri aracılığıyla sistemi sıkı bir şekilde denetleyerek kontrol altında tutmaktadır.[4]

Öte yandan bahsi geçen kontrol sürecinde tarımsal faaliyetleri olumlu ya da olumsuz doğrudan etkileyen unsurların başında coğrafya ve iklim gelmektedir. Günümüzde olduğu gibi geçmişte de zirai üretim büyük ölçüde coğrafyanın iklimine göre şekillenmekteydi.[5] Osmanlılar zamanında tarım ürünlerinin çeşitliliği iklimin ve coğrafi şartların etkisi altındaydı. İklimin elverişliliği, ürünlerdeki gelişim sürecini artırdığı gibi olgunlaşmasını ve verim kalitesini de yükseltmekteydi. Bol yağmurlu mevsim bereketli ürünlere işaretti. Olgunlaşan ürün cinsine göre farklı yöntemlerle hasat edilirdi. Bu süreçte ilkbahar ve yaz mevsimlerinde altı aylık bir süre için (rûz-ı hızır ile rûz-ı kasım arası) yeni işçiler işe alınıyordu. Bunlar arasında "orakçı" ve "harmancı" diye adlandırılan gündelikçi işçilerin önemli bir yeri vardı. Zirai faaliyetin yoğunluğunun en yüksek düzeye çıktığı orak ve harman zamanı işe alınana bu işçiler günümüzde hala kullanım alanına sahip olan el orağı ile biçim yapmakta harman yerlerinde ise

[1] Halil İnalcık, "Çiftlik", *DİA*, 8 (1993), s. 392; Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", *İA*, 3 (1993), s. 313.
[2] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I (1300- 1600)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 222-223.
[3] Mehmet Öz, "XV-XVI. Yüzyıllar Anadolu'sunda Tarım ve Tarım Ürünleri", *Kebikeç*, 23 (2007), s. 118.
[4] Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C.1-2, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1990, s. 178.
[5] Osman Gümüşçü, *Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 274.

çakmak taşlı döğenlerle başakları büyük baş hayvanlara çiğneterek tanelerini saplarından ayırmakta idiler.[6]

Aslında tam bu noktada zirai üretimi etkileyen önemli bir unsur da kullanılan araç-gereçti. Osmanlı çiftçisi çoğunlukla ağaçtan yapılmış sapan, el orağı, tırpan, çapa, tırmık ve sürgü gibi araçlar kullanıyordu. Çift sürmede çoğunlukla kullanılan alet kara sapandı. Çift sürme işlerinde gücünden yararlanılabilen hayvanlar ise öküz, at ve katırdı. Bunlardan en çok öküz kullanılırdı. Ürün taşıma işlemlerinde de kağnı arabaları ve büyükbaş hayvanlardan istifade edilirdi.[7]

Devlet mahsulün bol olması için birçok teşviki uygulamaya koymakla beraber verimin arttırılmasında tohumlama ve sulama yöntemine büyük hassasiyet gösterilirdi. Zirai hayatın temel noktasını oluşturan toprağın tohumlanma süreci, çiftçilerin bundan sonraki tarımsal faaliyetlerini şekillendireceğinden büyük önem arz etmekteydi. Reaya, hazırlamış olduğu toprağına zamanında ve miktarınca tohum atmakla, iyi bir ürün almanın başlangıcını yapmış olurdu. Bundan sonraki süreç yağmura bağlı olmakla beraber yağmurun yetersiz olduğu dönemlerde sulama ile ürün veriminin arttırılması amaçlanırdı. Bu açıdan denilebilir ki; toprak birimi başına verimliliğin en yüksek oranda olması için ekilen toprağın sulamaya mümkün mertebe elverişli olması ve dinlenen toprağa her yıl ürün rotasyonunun yapılmış olması gerekli idi.[8]

Ziraatta en küçük yerleşim birimi olan mezra, tahrir kayıtlarında yerini almış ve zirai faaliyeti yanında barındırdığı nüfusla eşgüdümsel olarak köye dönüşmüştür. Nitekim ziraat Osmanlı toplumunda geniş bir iktisadi faaliyet sahasını içine aldığından kır iskân yerlerindeki nüfus yanında kasaba ve hatta şehirlerdeki nüfusun önemli bir kesimi de doğrudan ziraatla meşgul olmakta idi.[9] Miri, mülk ve vakıf arazi toprak sistemi içerisinde en çok zirai ürün istihsalinin yapıldığı miri arazide tımar uygulamaları çerçevesinde yapılan ziraat, iklim ve coğrafyanın etkisiyle ürün pörtfeyini çeşitlendirmekteydi. Verimli toprakların azlığı ve yağışın yetersizliğinden dolayı, toprakların %90'a yakın bir bölümünde buğday-arpa ekimi yapılırken, bağ ve bahçe tarımı ise sulama imkânlarının olduğu bölgelerde yapılıyordu. Özellikle şehir merkez çevresi bağ ve bahçelerle kaplıydı. Buralardaki bağ ve bahçe ürünleri çiftçi ailesinin kendi asli ihtiyaçları ise vergiye tabi olmaz ancak pazara sunulduğu takdirde bunlardan vergi alınırdı.[10]

[6] Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 76.
[7] Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 85-86.
[8] Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", Türkler, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 676; Ö. L. Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar I*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1943, s. 46.
[9] Turan Gökçe, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazası*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 320.
[10] Ahmet Akgündüz, a.g.e., s. 178.

Tahıl Üretimi ve Mahsulleri

Tarıma dayalı toplumların vazgeçilmez ürünü olan tahıllar kısmında hububat ziraatı önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa buğday ve arpa önemli yer teşkil etmektedir.[11] Zira bu mahsul halkın temel gıda maddesini oluştururken hazineye de mali açıdan ciddi miktarda gelir sağlıyordu.[12] Böylece öşrün yarısı gibi birçok vergi kaynağının temelini teşkil eden bu ürünün ziraatı da sürekli teşvik edilirdi.[13] Askeri açıdan da stratejik öneme haiz olan hububat üretimi nüzül, sürsat ve miri mübayaa emirleriyle üretim teşvikinde ayrı bir yere sahipti.[14] Bu yönde ihracı yasaklanmış olmakla beraber[15] dâhili nakil hareketliliği bile devletin kontrolünde gerçekleşirdi.[16]

Buğday, arpa ve benzeri tahıl mahsulünün biçilme vakti başaklarının sararıp tanelerinin sertleştiği ve ekinin sarardığı zamandır.[17] Ekinin biçilmesi akabinde mahsulün harman edilme zamanı kanunnamelerde açıkça belirtilmiştir.[18] Genelde evlerden uzak rüzgâra açık yerlerde dümdüz oluncaya kadar çiğnenen harman yerlerine üst üste yığılmış olan demetler yavaş yavaş çözülerek atılırdı. Tekerlek yerine üzerlerinde yarım düzine demir levha yerleştirilmiş birçok tahta silindirleri bulunan ve bir çift öküz tarafından çekilen bir döğen, tahılın üzerinde dönüp samanı keser, başakları tanelerdi. Bu işlem akabinde, iyice ölçülmüş olan taneler ambarlara doldurulur ve yem olarak kullanılan saman tartılıp samanlıklara yerleştirilirdi.[19]

Tahıl Ürünleri

Buğday

Buğday, halkın temel gıda maddesi olan ekmeğin ham maddesi olması yanında günlük hayatta en çok tüketilen bulgur, nişasta, erişte, tarhana vs. gıdaların da ana malzemesidir. Her türlü iklim şartlarında iyi kötü yetişebilmesi sebebiyle her zaman en çok rağbet edilen ürün olmuştur. Hatta kıtlık zamanları için fazladan buğday depolamak halkın en elzem

[11] Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 240.
[12] Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1964, s. 39.
[13] Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Yayınevi, Isparta, 2005, s.153.
[14] Lütfi Güçer, a.g.e., s. 40.
[15] Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 284.
[16] Bkz. Lütfi Güçer, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dâhilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13/1-4 (1952), s. 79-98.
[17] Ö. L. Barkan, a.g.e, s. 208.
[18] Ö. L. Barkan, a.g.e., s. 66.
[19] Abdülhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Itriyat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000, s.133.

görevlerindendi.[20] Buğdayın bu temel kullanımı yanında sefer zamanı ordunun ihtiyaç duyduğu miktarın verilmesi için ürünün üretilmesinde teşvik unsuru sürekli artırılmıştır. Buğdayın tohumdan üretime ve dağıtımına kadar devletin sıkı kontrolü üründe herhangi bir kıtlığın yaşanmasını engellemek içindi. Haliyle köylünün ürettiği buğday öncelikle kendi ihtiyacını karşılar artan miktar da ordunun ihtiyacı için tahsis edilirdi.[21] Zamanla nüfus artışı dönüm başına daha fazla gelir sağlayan ancak buğdayın kalitesinden daha düşük olan darının üretilmesini hızlandırdı.[22] Yine de bu tür bir ürüne araştırma döneminde Trabzon'da rastlanmayışı buğdayın üretim için öncellikli olarak bölgede tercih edildiğini gösterir. Aslında Trabzon'daki buğday üretimi ancak şehrin ihtiyacını karşılayabilecek düzeydeydi. Askeri amaçla kullanımı veya büyük şehirlere nakli gibi bir durum söz konusu değildi. Aksi halde şehre İmparatorluğun farklı bölgelerinden buğday nakli gerçekleştirilirdi.[23]

Arpa ve Yulaf

Hububat cinsinden buğdaydan sonra Anadolu'da en fazla üretilen arpadır. Arpa öncelikle hayvan yemi olarak kullanılması yanında bilhassa kıtlık zamanları temel gıda maddeleri arasında da yer almıştır.[24] Üretimi Osmanlı coğrafyası nezdinde hacim olarak farklılık göstermekle birlikte Trabzon piyasasında fiyatı buğdaydan daha fazla güncellenen ürünler arasında gelmektedir.[25]

Hububat türü ürünlerden olan yulaf 50-150 cm boyunda otsu tahıllardandır. Tanelerinden hayvan yemi olarak kullanılması yanında asıl saman olarak rağbet görmektedir.[26] Trabzon'da çok fazla üretimi olmayan bu ürün kayıtlarda sınırlı düzeyde zikredilmektedir. Ancak hayvan yemi cinsinden saman, çayır, fi ve yem üretiminin bölgede yine sınırlı kapsamda yapıldığını arşiv kayıtlarından anlamaktayız.[27]

Pirinç

Pirinç fazla su ve emek isteyen bir üründür. Genelde sulak bölgelerde ve suyun zaman zaman değiştirilmesinden ötürü vadi tabanlarının uygun yerlerinde yetiştirilirdi.[28] Yazın sıcak bölgelerde kanallar vasıtasıyla suyun yönlendirildiği üretim sahası bitkinin salkımlarında birbiri üzerine binmiş bir görüntü arz eden iki kavuzla örtülü tanelerine verilen isim dolayısıyla çeltik

[20] Mehmet Ali Ünal, a.g.e., s.154.
[21] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 47-50.
[22] Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Tarım" *Osmanlı,* C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 70.
[23] Trabzon Şer'ıyye Sicili (bundan sonra TŞS), No: 1866-Ek, s. 10; TŞS, No: 1874, s. 183; TŞS, No: 1896, s. 86.
[24] Turan Gökçe, a.g.e., s. 356.
[25] TŞS, No: 1877, s. 87; TŞS, No: 1903, s. 191; TŞS, No: 1907, s. 180.
[26] *Yulaf Ziraati,* Matbaa-yı Amire, Dersaadet, 1911, s. 14 -15, 18.
[27] TŞS, No: 1874, s. 182; TŞS, No: 1877, s. 87; TŞS, No: 1895, s. 3; TŞS, No: 1896, s. 86.
[28] Turan Gökçe, a.g.e., s. 367.

tarlaları olarak da ifade edilir.[29] Bileşiğinde şeker oranının yüksek olmasından dolayı uzun süre insanı tok tutan pirinç halk tarafından tercih edilen tahıl ürünüdür. Devlet tarafından da desteklenen bu ürün belirli statüdeki (çeltikçi reisi, çeltikçi reaya ve çeltik kürekçileri gibi) yapılanmayla yetiştirilirdi.[30] Trabzon'da da sancak sınırları içerisinde bilhassa Gönye'de ve Alahnas'ta üretimi yapılırdı.[31] Yine Giresun kırsalına doğru Batlama, Yağlıdere, Harşit vadilerinin tabanlarında pirinç üretimi gerçekleştirilirdi.[32] Bu üretimler özellikle Trabzon'da Gülbahar Hatun imaretinde tüketiliyordu. Burada her gün pirinç çorbası çıkıyor, ayrıca bayram geceleri, Ramazan geceleri ve Cuma geceleri pilav pişirilip dağıtılıyor, bunun yanı sıra imarete gelen misafirlere verilen yiyeceklerin başında da pilav geliyordu.[33]

Çeltiğin ekilme zamanı gelmeden reis, ekim alanlarını gezer çeltik ekilecek yerlere başka bir şey ekilmemesini sağlardı. Ekim zamanı hazır hale getirilen sulak araziye eminlerden alınan tohumlar tam zamanında bırakılırdı. Çeltik tarlasında olgunlaşma sağlandığında görevli olan eminler bu kez devlete ait tohumu geri aldıkları gibi devletin hissesine düşen miktar ki burada istenilenden fazla üretim olursa eminler devlet namına ürünün yarısını alırlardı.[34] Üretimin geri kalanından yerin sahibi olan sipahiye öşür olarak ayni ödeme yapılırdı. Öşür vergisinden sonraki kısım ise çeltik işçileri olan kürekçilere paylaştırılırdı.[35]

Baklagiller

Bu başlık altında Trabzon'da yetişen ürünler nezdinde kayıtlarda nohut, mercimek ve baklayı görmekteyiz.[36] Nohut hem pişirilerek hem de kavrularak yenen bir üründür.[37] Derin köklü olduğundan kurağa dayanıklı olup iklim seçiciliği olmayan bu bitki 60 cm boyunda çalımsı görünümlüdür. Buna bağlı Osmanlı coğrafyasının büyük bir bölümünde yetişebile bu ürün öneminden ötürü tercihini buğdaya bırakmıştır. Nohuttan genelde 1/10 oranında öşür alınmakta idi.[38] Nohut Trabzon piyasasında fiyatı en çok güncellenen zirai ürünler arasındadır.[39]

[29] Feridun Emecen, a.g.e., s. 248.
[30] Feridun Emecen, "Çeltik", *DİA*, 8 (1993), s. 265.
[31] TŞS, No: 1870-1, s. 124; TŞS, No: 1874, s. 183.
[32] Mehmet Fatsa, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Giresun Kırsalı'nın Sosyal ve İdari Tarihi*, Giresun Belediyesi Yayınları, Giresun, 2005, s.38-39.
[33] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. II, haz. Zekeriya Kurşun vd., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 50, 52.
[34] Mehmet Taştemir, *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadi Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 144.
[35] Yılmaz Kurt, "Osmanlı Toprak Yönetimi", *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 59-60.
[36] TŞS, No: 1895, s. 3; TŞS, No: 1896, s. 86.
[37] Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002, s. 244.
[38] Behset Karaca, a.g.e., s.244.
[39] TŞS, No: 1903, s. 191; TŞS, No: 1906, s. 113; TŞS, No: 1911, s. 4; TŞS, No: 1916, s. 61.

Mercimek çorba ve yemek yapımında tüketilen bu bitki olup Haziran ve Temmuz aylarında mahsul verir. 15-45 cm uzunluğu arasında değişen bitki hafif topraklarda yetişmekle birlikte harman sonrası böcekten korunması amacıyla uzun bekletilmez hemen satılırdı.[40] Trabzon'da kısıtlı miktarda yetişen mercimek kayıtlara da sınırlı sayıda yansımıştır.[41]

Trabzon üretimi için kayıtlarda bakla olarak kaydedilen ürün, yüksekliği 1200 metreyi aşmayan ve yaz mevsiminde sulamaya elverişli olan arazilerde yetiştirilmektedir.[42] Taze olarak pişirilerek tüketildiği gibi tanelerini kurutarak kış mevsiminde de tüketilen fasulyenin üretimi Osmanlı Anadolu'suna kıyasla Trabzon'da oldukça yaygındı.[43] Trabzon'da ziraatı yapılan ve bakla olarak bilinen bu ürün kayıtlarda taze bakla ve Gübya baklası olarak da farklı tür isimleriyle belirtilmektedir.[44]

Bağ ve Bahçe Ürünleri

Osmanlı Trabzon'unda araştırma dönemi içerisinde tahıl ve bakliyat ürünlerin yanı sıra bağ ve bahçe ürünleri olarak da bilinen meyve ve sebze üretimi de gerçekleştirilmekteydi. Zira köylü reaya, meyve ve sebze üretimi ile hem kendi asli ihtiyacını karşılamakta hem de bunları imkânları ölçüsünde pazara sunarak maddi gelir elde etmekteydi. Devlet de işte tam bu aşamada yani bağ ve bahçe ürünlerinin üretiminden pazara sunulması durumunda vergi almakta idi. Yani çiftçi-köylü ailesi kendi asli ihtiyacı için evinin bahçesinde veya tarlasının bir kenarında yaptığı üretim için vergiye tabi tutulmamaktaydı.[45] Bu açıdan çok çeşitli ürün pörtfeyini bu kategoride değerlendirebiliriz.

Bağcılık

Bağcılık denilince ilk akla gelen üzüm yetiştiriciliğidir. Bu ürün her türlü iklim şartlarında asma bitkisinin meyvesi olarak hububat ekimi açısından elverişli olmayan dağlık ve kır arazilerde Anadolu'da ve Rumeli'de fazla miktarda üretilmekteydi.[46] Üretilen üzümün büyük bir kısmından kurutularak istifade edildiği gibi[47] yaşından elde edilen şıra da Müslüman ahali tarafından pekmez, pestil ve sirke yapımında kullanılmaktaydı.[48] Gayrimüslimlerin de

[40] Hüseyin Kazım, *Ziraat Albümü*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1914, s. 58-59.
[41] TŞS, No: 1901, s. 94; TŞS, No: 1902, s. 63.
[42] İbrahim Atalay, *Türkiye Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1994, s. 351.
[43] Özellikle Trabzon coğrafyasına yakın olan Bayburt'ta önemli miktarda fasulye üretimi yapılmaktaydı. Bkz. İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul, 1973, s. 178.
[44] TŞS, No: 1895, s. 3; TŞS, No: 1912, s. 6; TŞS, No: 1918, s. 113.
[45] İbrahim Solak, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Meyve ve Sebze Üretimi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24 (2008), s. 220.
[46] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 108.
[47] Turan Gökçe, a.g.e., s. 378.
[48] Halime Doğru, *Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, AFA Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 158.

yetiştirdiği bu ürün her ne kadar devletin pek hoşuna gitmese de genellikle şarap yapımında kullanılırdı.[49] Aslında devlet şarap yapımından ziyade taze üzümün kurutulmasını, reçel, pekmez ve sirkesinin yapılmasını teşvik ederdi.[50] Bu yönüyle çok çeşitli kullanım alanı sunan ürün halkın temel tüketim ürünleri arasında ön sıralarda yer alırdı. Bu da bağcılığın gelişmesine katkı sağlardı. Bu üründen genellikle öşür alınmakla birlikte köylüye yük olmaması açısından da haraç alındığı da vakidir.[51] Trabzon'da araştırma döneminde yaklaşık 10 çeşit üzüm yetiştirilir ve piyasada yerini alırdı. Bunlar arasında razzaki üzümün boylu ve çöplü olanı yanında kırmızı, kızıl, siyah, bal, kişniş ve beylerce üzüm yetiştirilirdi.[52]

Meyve Üretimi

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu geniş coğrafyaya bağlı olarak zengin iklim çeşitliliği, farklı meyvelerin yetiştirilmesine ortam hazırlamıştır. Bu yönde Akdeniz iklimi çok farklı bir pörtfeyi ortaya koyarken Karadeniz iklimi de fındık ve karayemiş gibi kendine has kalıplaşmış ürünleri yanında diğer iklim kuşaklarına elverişli ürün pörtfeyini barındırmakta ve meyve üretiminin bölgede had safhalara çıkmasına zemin hazırlamakta idi.

Trabzon'da üretimi yapılan meyveler içerisinde elma, armut, kiraz, ceviz, kestane, incir, zeytin, palamut, fındık, kızılcık, kavun, karpuz, kiraz, karayemiş, erik önemli bir yere sahipti.[53] Bu meyveler içerisinde birçok yerde yetiştirilen ürün cevizdir. Karayemiş, kiraz ve fındık bilhassa bu bölge ile bütünleşmiş başka bölgelerde kolay kolay yetişmeyen ürünlerdendi.[54] Özellikle günümüzde Giresun ile özdeşleşmiş olan fındık 1580'li yıllardan sonra ekonomik bir değer olarak öne çıktı.[55] Cevizden sonra Anadolu topraklarında armut, incir, kavun, karpuz, zeytin üretimi yaygın olan diğer meyveler arasındadır. İncirin sarıca ve lob olmak üzere iki türü Trabzon'da yetiştirilmekteydi.[56] Yine burada Yomra elması gibi yetiştiği bölgeye has isimlendirilen meyve de bulunmaktadır.[57]

Zeytin üretimi Akdeniz ülkelerinde daha belirgin olsa da şartlar uygun olduğu takdirde kıyı şeridinde 200 metrelik bir mesafe içinde ve 600-700 m. yüksekliğe kadar olan yerlerde de yetiştirilir. Ağacı dikildikten 7-8 yıl sonra mahsul vermeye başlasa da en çok verim 10-15.

[49] Feridun M. Emecen, a.g.e., s. 263.
[50] Feridun Emecen, a.g.e., s. 263; T. Gökçe, a.g.e., s. 378.
[51] Behset Karaca, a.g.e., s. 256.
[52] TŞS, No: 1870-1, s. 124; TŞS, No: 1874, s. 182, 183; TŞS, No: 1877, s. 87; TŞS, No: 1885, s. 199; TŞS, No: 1890, s. 92, 174.
[53] TŞS, No: 1870-1, s. 124; TŞS, No: 1874, s. 182, 183; TŞS, No: 1877, s. 87.
[54] M. Hanefi Bostan, a.g.e., s. 498.
[55] Feridun M. Emecen, "Giresun", *DİA*, 14 (1996), s. 81; M. Fatsa, a.g.e., s. 321-322.
[56] TŞS, No: 1885, s. 199; TŞS, No: 1890, s. 92, 174.
[57] TŞS, No: 1877, s. 87.

yıllarda alınır.[58] Killi, kireçli, kuru ve su geçiren topraklarda iyi yetişen zeytin, Osmanlı Anadolu'sunda da denize kıyı olan bölgelerde üretilmekte idi. Bu yönde Trabzon'da şehir merkezinde bile zeytinliklere rastlanmaktadır.[59] Mesela 1515'te Trabzon sancağında 2,367 batman, yani 142,020 litre zeytinyağı üretilmekte idi.[60] Trabzon ve civarında üretilen zeytinler zeytinyağı ve meyvesi şeklinde sofralık ürün olarak tüketilmekteydi.

Meyvelerden alınan vergi türü ve oranı bölgeden bölgeye ya da ürünün türüne göre değişmekte idi. Bazen bu ürünün mahsulünden öşür alınırken, bazen de ağaç başına ya da dönüm miktarına göre vergi alınmaktaydı.[61]

Sebze Üretimi

Bahçe ürünleri olan sebzeler içerisinde en çok üretimi yapılan soğan ve sarımsaktır. Soğan ve sarımsaktan sonra karşılaşılan sebze türleri arasında patlıcan, şalgam, biber, turp, ıspanak, kabak, hıyar, marul, taze soğan, karanfil ve zaferan yer almaktadır.[62] Kabak türünden Trabzon'da kara kabak, tulum kabağı ve bal kabağı olarak üç çeşit kabak yetiştirilmektedir.[63] Trabzon'da yetiştirilen sebzeler öncelikle halkın kendi ihtiyacı için üretilen bu ürünler gelir açısından pazarda da günlük narh fiyatları üzerinden satılabilmekteydi.

SONUÇ

Osmanlılar kendilerinden önceki Türk-İslam devletlerinden devraldıkları toprak işletim sistemlerini kendi prensipleri çerçevesinde geliştirip en süt düzeyde zirai üretime elverişli bir hale getirmişlerdir. Bu üretimde ortaçağ toplumlarının belirgin özelliklerini kullanırken yeni metotlar da ilave etmeyi ihmal etmemiştir. Zira her toplum kendi coğrafi şartlarına uygun ziraat yapabildiğinden Osmanlılar da zamanın iklim-toprak özelliği yanında tarımsal teknik-metotların imkânları ölçüsünde üretimini gerçekleştirmiştir. Bahsi geçen bu hususlar Osmanlı Trabzon'unda coğrafi şartların ve iklimin ciddi tesiri altında oldukça geniş bir ürün yelpazesini ortaya koymuştur.

1650-1750 gibi klasik dönem içerisinde gerek Trabzon halkının gerekse devletin ekimine önem verilen hububat oldukça önemli bir yere sahiptir. Buğday başta olmak üzere arpa üretiminin rağbet edilen bir safhada olduğunu görmekteyiz. Tabi burada askeri beklentiler önemli yer tutsa da temel gıda maddesi arasında yer alan buğday ve arpanın depolarda hazır

[58] Hüseyin Kazım, a.g.e., s. 107.
[59] TŞS, No: 1895, s. 3; TŞS, No: 1896, s. 86; TŞS, No: 1898, s. 70, 94.
[60] M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat,* TTK Yayınları, Ankara, 2002, s. 506.
[61] İbrahim Solak, a.g.m., s. 228.
[62] TŞS, No: 1874, s. 183; TŞS, No: 1877, s. 87; TŞS, 1896, s. 86; TŞS, No: 1912, s. 6.
[63] TŞS, No: 1877, 87; TŞS, No: 1885, s. 199; TŞS, No: 1890, s. 92, 174.

olmasına oldukça dikkat edilirdi. Zira bu ürünlerin bilhassa buğdayın eksikliği bir takım istenmeyen sosyo-ekonomik sonuçlar doğurmaktadır. Bu yönde buğday insan gıda ihtiyacını karşılarken arpa da hayvan gıda ihtiyacı öncelikli üretilirdi. Bazen buğday kıtlığı yaşandığı dönemlerde insan gıda maddesi olarak arpa tüketimine de yer verilmekteydi.

Trabzon'da hububatın bu temel ürünleri yanında nohut, pirinç ve çeşitli bakliyat ürünlerinin de ziraatı yapılmaktaydı. Bu ürünler özellikle iklim ve toprak niteliği seçtiklerinden belirli alanlarda üretimler gerçekleşirdi. Mesela pirinç Alahnas ve Gönye'de yetiştirilirdi. Bunlar çok büyük çapta olmasa da Trabzon piyasasında tüketilen ürünler arasında bulunurdu. Birçok çeşidinin piyasa ürünleri arasında yer alan bakla hemen hemen Trabzon'un her kesiminde üretilmekteydi. Araştırma alanı bize gösterdi ki; Trabzon'da sanayi ürünlerine dair zirai bir üretim olduğunu söylemek oldukça güçtür. Aslında dericilik, bakırcılık ve sarraflık gibi ciddi sanayi kollarının burada bulunması bize aksini düşündürtse de şu an kayıtlarda kesif bir malzemeye rastlayamadık. Mesela dericilikte kullanılan palamut üretimine dair kayıtlara rastlayamadık. Yine zeytin, sabun imalatı gibi sanayi alanında da kullanılan ürün olsa da üretim ve tüketimi daha çok meyve ve yağ olarak yapılmaktaydı.

Trabzon'un sanayi ürünleri alanındaki darlık karşısında bağcılık, meyve ve sebze üretiminde durum tam tersine idi. Zira bu kategoride çoğu ürünün ziraatı yapılırken bunlardan bazısının bile kendi içinde onlarca çeşidini görebilmekteyiz. Bu yönde bağcılıkla örtüşen üzüm yetiştiriciliğinde sayısı onu geçen çeşidi görebiliriz. Benzer üretim kabak ve incirde de kendini göstermektedir. Ama bu alanda üretim ve coğrafyaya damgasını vuran fındık ve karayemişin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Burada yetişen ürünlerin hemen hemen hepsi imparatorluğun farklı coğrafyasında yetişme özelliğine sahipken fındık ve karayemiş sadece Trabzon bölgesinde yetişmektedir. Yani bu iki zirai ürün bölgeye has özel ürünlerdir. Meyve ve sebze üretiminde cevizinden kirazına, marulundan hıyarına kadar birçok ürünü burada ve diğer bölgelerde rahatlıkla görebiliriz. Ancak durum bu aşamada iken günümüzde bölge ürünü olarak ön plana çıkan karalahanayı o dönem için kayıtlarda görememekteyiz. Muhtemelen karalahana sonraki daha geç dönemde bölge tarımına kazandırılan bir ürün olmalıdır. Haliyle meyve gurubunda üzümün sebze grubunda da soğanın öne çıktığını söyleyebiliriz.

Neticede 1650-1750 arası Osmanlı Trabzon'unda zirai üretimin oldukça gelişmiş olduğu mevcut ürünlerle ortaya konulmakla birlikte bunların dönemin piyasasında oldukça geniş bir yelpazede yer aldıklarını görmüş olduk. Bu ürünlerden günümüzde devam ettirilenler olduğu gibi ziraatı kesilenler de mevcuttur. Bu sonuncusuna zeytin güzel bir örnektir. Ayrıca günümüzde olan limon, portakal, kivi gibi narenciye sınıfından bazı ürünlerin de araştırma döneminde Trabzon'da yetişmediğini görmüş olduk. Bu coğrafyanın iklimsel özellikleri

çerçevesinde ve ilerleyen tarım teknolojileri ölçüsünde yeni ürün pörtfeyini ortaya sunmakla beraber geçmişteki ürün analizlerinin de değerlendirilebileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

TŞS, No: 1866-Ek, 1870-1, 1874, 1877, 1885, 1890, 1895, 1896, 1898, 1901, 1902, 1903, 1906, 1907, 1911, 1912, 1916, 1918.

Basılı Eserler

Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C.1-2, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1990.

Arıkan, Zeki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, 1991, s. 279-306.

Atalay, İbrahim, **Türkiye Coğrafyası**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1994.

Bakır, Abdülhalik, **Ortaçağ İslam Dünyasında Itriyat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000.

Barkan, Ö. L., **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar I,** İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1943.

Barkan, Ömer Lütfi, "Çiftlik", **DİA**, 3 (1993), s. 393-397.

Barkan, Ömer Lütfi, **Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.

Bostan, M. Hanefi, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat**, TTK Yayınları, Ankara, 2002.

Doğru, Halime, **Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**, AFA Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Emecen, Feridun M., "Giresun", **DİA**, 14 (1996), s. 78-84.

Emecen, Feridun, "Çeltik", **DİA**, 8 (1993), s. 265-266.

Emecen, Feridun, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Evliya Çelebi, **Seyahatname**, C. II, haz. Zekeriya Kurşun vd., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.

Fatsa, Mehmet, **XV ve XVI. Yüzyıllarda Giresun Kırsalı'nın Sosyal ve İdari Tarihi**, Giresun Belediyesi Yayınları, Giresun, 2005.

Genç, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2010.

Gökçe, Turan, **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazası**, TTK Yayınları, Ankara, 2000.

Güçer, Lütfi, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dâhilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 13/1-4 (1952), s. 79-98.

Güçer, Lütfi, **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1964.

Gümüşçü, Osman, **Tarihi Coğrafya**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.

Güran, Tevfik, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998.

İnalcık, Halil, "Çiftlik", **DİA**, 8 (1993), s. 313-314.

İnalcık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I (1300- 1600)**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Karaca, Behset, **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002.

Kazım, Hüseyin, **Ziraat Albümü**, Tanin Matbaası, İstanbul, 1914.

Kurt, Yılmaz, "Osmanlı Toprak Yönetimi", **Osmanlı**, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 59-65.

Miroğlu, İsmet, **XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı**, Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul, 1973.

Öz, Mehmet, "Osmanlı Klasik Döneminde Tarım" **Osmanlı**, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 66-73.

Öz, Mehmet, "XV-XVI. Yüzyıllar Anadolu'sunda Tarım ve Tarım Ürünleri", **Kebikeç**, 23 (2007), s. 111-128.

Solak, İbrahim, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Meyve ve Sebze Üretimi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 24 (2008), s. 217-251.

Tabakoğlu, Ahmet, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", **Türkler**, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 653-694.

Taştemir, Mehmet, **XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadi Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

Ünal, Mehmet Ali, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Yayınevi, Isparta, 2005.

Ünal, Mehmet Ali, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

Yulaf Ziraati, Matbaa-yı Amire, Dersaadet, 1911.

TRABZON KIRSAL YAŞANTISINDA MABEDLERİN SOSYAL HÜVİYETLERİ VE BUNUN ESTETİK YANSIMASI (HAYRAT DEREYURT MAHALLESİ ESKİ CAMİİ ÖRNEĞİNDE BİR DENEME)

İsmail HACIAHMETOĞLU*

ÖZET

Araştırmanın konusu köy camilerinin içtimai hayattaki rolleri ve bunun sanat ve estetik yapılanmada ne denli tesiri olduğu yönündedir. Araştırmanın kapsamı genelde Trabzon vilayet sınırları dâhilindeki cami ve mescitler, özelde ise Hayrat ilçesi Dereyurt mahallesindeki tarihi ahşap caminin mimari ve tezyini hususiyetleridir.
Konu'nun hedefleri şöyle sıralanabilir.
1- Tarihi camilerin sosyal yaşam üzerinde ne denli bir vazife üstlendiğine işaret etmek
2- Trabzon kırsalındaki toplumsal hayatın tarihi eserler üzerindeki mevcudiyetini ve sanat ile estetik boyutunu irdelemek
Bahis mevzuu bu amaçlara ulaşılmasında şu soruların yanıtlanması da mühim bir katkı sunacaktır:
1- Eserler toplumsal hayatta hangi görevleri ifa etmekteydi?
2- Örnek olarak seçilen eserin Türk-İslâm Sanatları açısından öne çıkan hususiyetleri nelerdir?
3-Yöre Camilerinin içtimai yaşantı dikkati çekebilecek, ilgi uyandırabilecek yönleri var mıdır?
4- Neden Hayrat Dereyurt Köyü Camii üzerinden bir değerlendirmeye gidilecektir?
Trabzon kırsalında camiler sosyal hayatın birçok unsuruna hitap etmektedir. İbadethane olmalarının yanı sıra eğitim merkezi, toplanma yeri, önemli kararların alınma mahalli, yerel mahkeme görevi, misafirhane, postane-haber alma mevkii, asker uğurlama alanı, yardımlaşma müessesesi gibi hüviyete sahip yapılardır.
Mimari kuruluşları ve tezyinatları bu içtimai pozisyonuna gayet uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Küçük boyutlu ve iki katlıdırlar. Bazı hallerde harime bitişik veya harimin altında dershaneler, odalar yer alır. Giriş kısımlarında oturma yerleri olarak kullanılan seyirgâhlar ve sundurma tarzı düzenlemeler vardır.
Devrin sanat anlayışına uygun bezenmişlerdir. Sembolik anlamlı motiflerle daha farklı görünüme kavuşmuşlardır. Uçları laleli hayat ağacı, Mühr-i Süleyman, Ejderha, Zikzaklar, sarmal kordonlar gibi derin manalar içeren şekillerle donanmışlardır.
Tüm bunlar camilerin sadece dini hizmetleri değil toplumun diğer ihtiyaçlarına yönelik tasarlandığını ve buna layık şekilde de camilerin farkını hissettirecek biçimde süslendiklerini ortaya koymaktadır. Yöre camileri dile getirilirken veya bir konuda ele alınırken bahis mevzu sosyal hüviyetleri, hususiyetleri ve estetik seviyeleriyle zikredilmeleri şüphesiz daha isabetli olacak, işlenen düşünceye daha da zenginlik katacaktır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Cami, Sosyal, Kültürel, Mimari, Sanat.

ABSTRACT

The subject of the study is the roles of village mosques in social life and how much this affects art and aesthetic structuring. The scope of the research is the mosques and masjids within the borders of Trabzon in general, and the architectural and decorative features of the historical wooden mosque in the Dereyurt district of Hayrat district in particular.
It is the aim of this study to point out the role of historical mosques on social life and to examine the existence of social life in the countryside of Trabzon on historical artifacts and its artistic and aesthetic dimensions.
Answering the following questions will also make an important contribution to achieving these goals:
1- What tasks did the works fulfill in social life?
2- What are the prominent features of the work chosen as an example in terms of Turkish-Islamic Arts?
3-Are there aspects of the social life of the local mosques that may attract attention and arouse interest?
4- Why an assessment will be made over the old Mosque of Hayrat Dereyurt district?
Mosques in the countryside of Trabzon address many aspects of social life. In addition to being places of worship, they are structures that have characteristics such as a training center, a meeting place, a place where important

* Öğr. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü,
E-mail: ismail.haciahmetoglu@erdogan.edu.tr

decisions are made, a local court duty, a guesthouse, a post office-news office, a farewell area for soldiers, and a solidarity establishment.
Its architectural establishments and decorations have been designed to suit this social position. They are small in size and two-fold. In some cases, there are classrooms and rooms adjacent to or under the harim. In the entrances, there are spectators and porch-style arrangements used as seating places.
They are decorated in accordance with the art understanding of the period. They have gained a different appearance with symbolic meaningful motifs. They are equipped with shapes with deep meanings such as the tree of life with tulips, Mühr-i Süleyman, the Dragon, Zigzags and spiral cords.
All these reveal that mosques are designed not only for religious services but also for other needs of the society, and that they are decorated in a way that makes the difference of mosques felt. While mentioning the local mosques or dealing with a subject, it will be more accurate to mention them with their social identities, characteristics and aesthetic levels, and it will add more richness to the thought.

Keywords: Trabzon, Mosque, Social, Cultural, Architecture, Art.

GİRİŞ

"Camiler dini hüviyetleri haricinde sosyal hayatında merkezidir" ifadesi İslâm âleminde mabetler hakkındaki düşüncelerin en başında gelenlerdendir. Bu hususiyeti, kırsal kesimde yani kentlerin dışındaki mahalleler ve köylerde daha bariz bir şekilde kendini göstermektedir.

Genelde Doğu Karadeniz Bölgesi özelde Trabzon coğrafyası oldukça dağlıktır. Kırsal yaşam toplu bir yerleşmeye imkân tanımamaktadır. Bu durum camilere daha fazla görev yüklemektedir. Mabetler dağınık iskâna dayalı toplumsal ilişkileri düzenleme ve güçlendirmede başrolü üstlenmektedir. Dolayısıyla Trabzon kırsalı, "Camiler sosyal hayatında merkezidir" ifadesinin daha fazla hissedildiği bir alan olmaktadır. Camilerin gerek fiziki gerek tezyini yapısı da üstlendikleri vazifenin önemini vurgulayacak, toplum içindeki yerine işaret edecek nitelikte düzenlendiği fikrini uyandırmaktadır.

İşte bu konu Trabzon kırsalındaki camilerin sahip oldukları mimari ve tezyini yapısının toplum nezdindeki konumuna istinaden mi teşkil edildiği mevzusunu irdelemeye yöneliktir. Camilerin plân tertipleriyle süslemelerinin toplumsal yaşam içindeki vazifesiyle mütenasip olup olmadığının anlaşılması ve günümüzdeki konumuyla mukayese yapılmasına olanak tanıması açısından önemlidir.

Diğer bir yönden ise bu mevzunun işlenmesi Camilerin kırsal kesimde ne tür bir işleve sahip olduğunun ortaya konulması ve hatırlatılması bakımından da mühimdir. Bununla birlikte mabetleri yaptıranların ve yapan ustaların estetik dünyasını tanımak, dönemin zevkleri ile fikir âlemini tespit içinde ehemmiyete sahiptir.

Araştırmanın kapsamı, Trabzon vilayet hudutları dâhilindeki sosyal hayattaki etkin kurumlar ve bunların işlevleriyle buna bağlı estetik yansımasıdır. Zaman açısından 1950'li yılların ortalarına kadar olan süreç, mevki olarak il ve ilçeleri temsil eden kent merkezleri haricindeki mahalle ve köyleri içeren kırsal yöreler ve yapı türü olarak ise sadece camilerle sınırlandırılmıştır.

Bu yazının temel amacı, camilerin sahip oldukları seviyelerinin, toplum içindeki mevkiiyle paralellik arz edip etmediklerini belirlemektir. Eserlerin kırsal yörelerdeki içtimai hayatta ne tür ihtiyaçlara cevap verdiğini netleştirmek, tezyini motiflerin halk içinde temsil ettikleri manaları tespit etmekte diğer hedeflerdendir.

Tarihi ve kültürel varlıkların Sosyal yaşam içerisinde ne denli rol oynadığını ve ağırlığını belirlemek, sadece sanat ve mimarlık tarihçileri değil tarihçiler, kültür ve halk Bilimi araştırmacıları, ilahiyatçıların da dikkatlerini celbetmek, eserlerin sahip oldukları değerlerinin turizm açısından önemini hatırlatmak, bölge tarihi ve turizm ile ilgili projelere bir nebze olsun alt yapı oluşturmak, yörenin kültürel dokusunun ve zenginliğinin tanıtımına katkıda bulunmak, toplumsal duyarlılığı artırmak ve ecdada olan sadakati yerine getirmek, diğer gayeler olarak sıralanabilir.

Mevzu bahis amaçlara ulaşabilmek için şu sorulara da cevap aranması kolaylık sağlayacaktır; Trabzon Kırsal Camilerinin mimari ve tezyini özellikleri genel olarak nasıl tasvir edilebilir? Camiler toplumsal hayatta ne tür başroller üstlenmektedir? Camilerin plân ve tezyini hususiyetleri ile içtimai hayattaki konumu arasında paralellik mevcut mudur? Camilerin yapımında toplumsal ihtiyaçlar gözetilmiş midir? Camilerin inşasında ve tezyininde bani ve usta birikimi ne düzeydedir?

Konuya doğrudan temas eden, sosyal hayat ve estetik bütünlüğü içinde değerlendiren yazı veya neşriyat şimdilik mevcut değildir. Bunun yanı sıra mevzuyla dolaylı da olsa irtibat kurulabilecek yayınlarda vardır.[1] Camilerin sosyal yaşam işlevine ait en mühim kaynak sözlü aktarımlar ve hatıralardır. Araştırmanın ana temasını gözler önüne seren en mühim bulgular sözlü anlatımlardır. Mabetlerin bu yönüne ilişkin bilgiler Trabzon'un doğusundan batısına kadar birçok şahsın verdikleri malûmatlara dayanmaktadır.

Mimarlık ve sanat tarihi cihetinden yöre camileriyle ilgili tetkikat son yıllarda artmış olup, bilhassa eserlerin inşa usulleri ve tezyinatı hakkında zengin bilgiler içermektedirler[2]. Hayrat Dereyurt Camisini gerek özelden gerekse genel bir çalışma içinde bölüm olarak ele alan emek

[1]İsmail Hacıahmetoğlu, "Güneysu'da Dini Hüviyetteki Tarihi Eserler Ve Sosyal Hayattaki Ehemmiyetleri", **Güneysu'da Dinî - Sosyal - Kültürel Ve Sanatsal Hayat**, Ankara 2017, s.287-318.

[2] Murat İren, "Çaykara-Dernekpazarı Güney Kondu Mahallesi Camii", **Röleve ve Restorasyon Dergisi**, S. 5, (1983), s. 165-174; Haşim Karpuz, "Doğu Karadeniz Bölgesinde Bazı Ahşap Camiler", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 4, (1989), s. 37-45.; Haşim Karpuz, "Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Ahşap Camiler", **Vakıflar Dergisi**, S. 21, (1990), s. 285.; Haşim Karpuz, "Of İlçesinde Ağaçlı Köyü Camii", **Lale**, S. 8, (1992), s. 21-24; Mustafa Reşat Sümerkan – İbrahim Okman, **Kültür Varlıklarıyla Trabzon**, C. 1, (Trabzon: 1999); Mehmet Yavuz, **Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri**, (Ankara: 2009); Mehmet Yavuz, "Doğu Karadeniz Camilerinde Bezeme Anlayışı", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal of International Social Research**, Volume 2/6, (Winter 2009), s. 306-322.; İsmail Hacıahmetoğlu, "Mimarlık ve Sanat Tarihi Cihetinden Trabzon Ahşap Camileri", **I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, C.II, İstanbul 2016, s. 1085-1114.

mahsulü incelemelerde bulunmaktadır[3]. Tüm bu eserler ve sözlü anlatımlar konu hakkında yeterli veri elde edilmesine, bazı kanaatlerin netleşmesine imkân tanımaktadırlar.

Usul olarak, bu konuya tahsis edilen alana sadık kalmak niyetiyle fazla teferruata girilmeyecektir. Deneme olmasına binaen ana hatlarıyla incelenecek, değinilmesi ve vurgulanması icap eden bazı özel yönleri geneli bozmayacak biçimde ele alınacaktır. Örnek olarak alınan Hayrat Dereyurt Camii çok ayrıntılı takdim edilmeyecektir. Genel yönleriyle tasviri yapılıp kırsal kesim camilerinin tipik bir örneği olduğu vurgulanıp sosyal yaşamın ve buna bağlı estetik yansımanın örnekleriyle irtibatlandırılacaktır. Değerlendirme ve sonuç kısmıyla tüm inceleme ve bulgular umumi hususlarıyla sıralanıp, görüş, kanaatler ve tekliflerle tamamlanacaktır.

Tespitler

Hayrat Dereyurt Mahallesi Eski Camii

Hayrata 4 km mesafede Dereyurt mahallesinde eğimli bir arazide inşa edilmiştir (Foto. 1). Giriş kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre 1831 yılında yapılmıştır. 1834 tarihinde berat almıştır[4]. Harime bitişik vaziyette yapılmış dershaneyle burada mahalli seviyede ilim faaliyeti de icra edilmiştir. Günümüzde metruk ve tadilata muhtaç vaziyettedir.

Oldukça eğimli arazide düzleştirilmiş bir alana inşa edilmiştir. Zemin olarak taş malzemeden yapılmış bir subasman kısmı teşkil edilmiştir (Foto. 2). Kare planlı ve iki katlıdır. Harim, medrese ve giriş bölümlerinden ibarettir (Çizim). Yapının giriş kapısı batı cephesindedir. Bu cephe önünde altta iki yönden açık üstü odalı iki katlı bir düzenleme teşkil edilmiştir (Foto. 3). Buralarda sedirler yerleştirilmiştir. Hem manzarayı seyretmek hem de sohbet yapmaya müsait bir vaziyette kurulan bu mekân son cemaat yeri olarak da kabul

[3] Mustafa Reşat Sümerkan – İbrahim Okman," Hayrat İlçesi Dereyurt Köyü Merkez Eski Camii", **Kültür Varlıklarıyla Trabzon**, C. 1, (Trabzon: 1999), s.37-38.; Enbiya Yıldırım, " Dereyurt Köyü Tarihi Camii", **I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, C.II, İstanbul 2016, s.1115-1146.; İsmail Hacıahmetoğlu, "Mimarlık ve Sanat Tarihi Cihetinden Trabzon Ahşap Camileri", **I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, C.II, İstanbul 2016, s. 1085-1114.; Yavuz Sarı, **Trabzon'un Hayrat, Of ve Sürmene İlçelerindeki Köy Camileri**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2016, s.25-49.; Emriye Kazaz, **Trabzon Kırsal Cami Mimarisi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi Mimarlık Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2016.; Ogün Küçük, **Trabzon'un Çaykara, Dernekpazarı, Hayrat ve Of ilçelerindeki Osmanlı Dönemine Ait Bazı Ahşap Camiler (18-19. YY)**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2017, s.92-98.; **Sevgi ve Sabır Abideleri Doğu Karadeniz Camileri**, Ed. Haşim Karpuz- Atilla Alp Bölükbaşı, İstanbul 2017, s.272-273.; Hüseyin Tunçay, **Anadolu'nun Ahşap Camileri**, Ankara 2018, s.286-287.

[4] Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Evkaf 13751'de no'lu belge.

edilebilir (Foto. 4). Cami içten düz tavan, dıştan geniş saçaklı, dört yönden eğimli bir çatıyla örtülüdür. Harim kısmında ikinci katı oluşturan 'U' planlı bir mahfil katı bulunmaktadır.

Bütünüyle ahşap malzemeyle yapılan caminin duvarları geçmeli olarak örülmüş ve köşeler kurtboğazı denilen geleneksel bir teknikle birleştirilmiştir. Ahşap camilere has bir yöntem olan bu usul sanat tarihi ilminde "çantı" olarak adlandırılır. Beden duvarlarında çift sıralı dikdörtgen şekilli ahşap kafesli pencereler açılmıştır (Foto. 5,6,7).

Harime çift kanatlı kapıyla girilir. Mihrap ile neredeyse tavana kadar uzanan minber harime girişte ilk dikkat çeken unsurlardır (Foto. 8). Mahfil katı duvarlara oturmakta ve harimden de dört ayakla taşınmaktadır. Kuzey duvardan başlayıp yanlardan kıble duvarına kadar uzanır. Bu haliyle "U" şekilli bir plân arz eder. Harim katında ortadan güneye doğru taşırılmış bir müezzin mahfelide teşkil edilmiştir. İç mekânı örten düz tavan sonradan yenilenmiştir (Foto. 9).

Yapı dıştan sade bir görünüme sahipken içten adeta süs sandığı gibidir. Tezyinat kapı, mihrap, minber ve mahfilde toplanmıştır (Foto. 10,11,12,13). Desenler yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Hendesi ve nebati motifler ağırlıktadır. Lale, sepet örgü, çift sarmal kordon, rozet, yılankavi, kozalak, kıvrık dal, baklava dilimi, zikzak motifleri caminin sahip olduğu süs repertuarını oluşturan motiflerdir. Uçları laleli hayat ağaçları, stilize ejderhalar, Mühr-i Süleyman gibi sembolik anlamlı biçimler geniş yer tutar. Camiyi farklı bir havaya büründüren bu motiflerin haricinde eseri farklı bir boyuta taşıyan kuş motifleri de yapılmıştır. Minberin doğu kanadında korkuluk ile kapı sövesinin birleştiği noktada natüralist olarak işlenmiş üst üste konumlanmış olan bu kuş motifleri bölgedeki camilerde karşılaşılan bir durum olmayıp muhataplarını hangi amaçla yapıldığına yönelik sorulara gark etmektedir. Çünkü mabetlerin içinde figür tasviri yapmanın meşru kabul edilmediği İslâm sanatında, kırsal kesimdeki bir camide böyle bir uygulamayla karşılaşmak şaşırtıcı olmaktadır (Foto. 14-22 arası)

Camilerin Sosyal Hüviyeti

Camiler eğitim faaliyetlerinin ilk basamağıydı. Tevhid-i tedrisat kanununa kadar Trabzon Kırsalındaki camiler bir nevi sıbyan mektebi mesabesindeydi. Okuma ve yazma burada öğretiliyor, Kur'an öğretimi burada başlıyordu. Bunun yanı sıra dini bilgiler sistematik olarak bu mekânlarda veriliyordu. Sadece dini eğitim yapıldığı yönündeki husus yanlıştır. Tarih, coğrafya hatta matematik gibi konularda imkân ölçülerinde ele alınırdı. Hayrat Dereyurt Camiinde olduğu gibi bazı camilerde daha ileri seviyede tedrisat yapılırdı. Bu faaliyet camilerin bitişiğinde yer alan veya subasman olarak ta zemin teşkil eden ama daha yüksek yapılmış mekânlarda icra ediliyor ve buralar medrese olarak adlandırılıyordu.

Cumhuriyetin ilanından sonra tevhid-i tedrisat kanunu ile eğitim ve öğretimin yeniden düzenlenmesiyle temel eğitimin sadece Dini veçhesi bu camilere kalmıştı. Medrese hüviyetlerini kaybetse de Camiler bu görevi 1950'lere kadar halkın gayret ve teveccühüyle devam etmiştir. Buda camilerin eğitim faaliyetinin yerine getirilme ve takip etme noktasında toplum nazarında bu tür eserlere olan inancı ve ağırlığı uzun süre devam ettirdiğini göstermesi bakımından kayda değer bir durumdur.

Camiler kırsal hayat içerisinde en önemli toplanma mahallidir. Dağlık bir coğrafyanın insanları arasındaki iletişim ve ilişkilerin sıklaştırılıp güçlendirilmesine imkân tanıyan bir yapıya bürünmüştür. Günümüzdeki gibi çok resmi bir kisvede olmadığından, günlük hayata dair mevzular, memleket meseleleri, dini konular, yeni gelen veya yörede hâkim olan havadisler, siyasi mülahazalar hakkında koyu sohbetler, tartışmalar yapılırdı. Televizyon, radyo, internet gibi iletişim araçlarının bulunmadığı ya da kahvehane gibi sosyal mekânların yaygınlaşmadığı dönemler akla getirildiğinde bu tür toplumsal ihtiyacı karşılaması bakımından Cami, mühim bir mevkii tutmaktaydı.

Mabetler hizmet verdikleri köy veya mahallelerin en başta gelen karar alma mercidiler. İhtiyar heyeti ve yörenin sözü muteber şahsiyetlerin sahipliğinde mahalli sorunların ele alındığı, tartışmalı mevzuların çözüme kavuşturulduğu, ortak yaşamla ilgili halledilmesi gereken işlerin yapılmasına yönelik plânların ele alındığı, köy veya mahalle için müşterek tavır sergilenmesine yönelik karar verildiği yerlerdi. Örneğin yayla zamanı geldiğinde herkesin aynı ölçüde istifade etmesi için yaylaya çıkış zamanı burada tespit ediliyor uymayanlara tatbik edilecek yaptırımlar belirleniyordu. Yol veya su meselesine, köyde yayılan bir hastalığa karşı önlem alınmasına yönelik girişimler burada başlatılıyordu. Aileler arasında vuku bulan anlaşmazlıkların halli, köy-mahalle düzenini bozucu hareketlerin engellenmesi ve uyarısı gibi konular burada sonuçlandırılıyordu. Yani camiler bir nevi yerel mahkeme konumundaydı.

Camilerin bir başka ehemmiyeti haiz vasfı da yardım sandıklarının tesis edildiği kurumlar olmalarıydı. Bu yardım fonu fındık ve çayın başlıca gelir kaynağı olmadan evvel yöre ahalisi için adeta sigorta işlevi görüyordu. Camide kurulmuş ve gelir gider cetvelini içeren kayıt defterine sahip bu organizasyona maddi durumu müsait olanlar katkıda bulunur, bazı zamanlar genel bir yardım toplanarak ihtiyaç sahiplerinin istifadesine sunulurdu.

Bu tür yapılar bir nevi haber alma ve postane hizmeti de vermekteydi. Kaza merkezi veya vilayete gidip gelenler köye döndüklerinde aldıkları havadisleri aktarmak, duydukları ve gördüklerini paylaşmak için camiye gelirdi. Bu vesileyle cami cemaati gelişmelerden haberdar olur, burada müzakere edilir hanelerine malûmatları aktararak tüm muhite haberler yayılmış olurdu. Ayrıyeten eğer temin edinirse gazete alınır burada okumaya sunulurdu. Bazı hallerde

bir kişi okur diğer şahıslar dinler sonunda fikirler beyan edilirdi, tartışmalar yapılırdı. Bu anlar köyün tek düze yaşantısının belki de en renkli, en zevkli vaktine dönüşürdü.

Bunlara ilaveten köye gelen mektuplar, muhtara yetiştirilmesi gereken resmi yazılar-haberler, askere alınacaklar için çağrı pusulaları genelde camiye ulaştırılır ilgili kişilere buradan verilir veya yollanırdı. Bu durum camileri kırsal kesimin haber alma üssü haline getiriyordu.

Kırsal kesimin sade yaşantısına renk getiren etkinlikler arasında asker yollama törenleri ön plâna çıkmaktaydı. Asker uğurlama eğlence tarzında yapıldığı gibi dini bir merasim havasına da bürünmektedir. Asker adayı veya adayları için belirlenen bir günde camide bir araya gelinir dualar edilir, askerliğin vatana hizmetin kutsiyetini ele alan vaazlar verilir, sohbetler edilir, büyüklerin askerlik hatıraları dinlenirdi. Tüm bunlar asker yollama evresinin farklı ve renkli yönlerinden birini teşkil etmekte camilerin ev sahipliğiyle unutulmaz bir ana bürünmekteydi.

Trabzon kırsalında köy odası veya misafirhane gibi bir mekân yoktur. Köye yolu düşen seyyar kalaycı, bakırcı, nalbant, çerçi gibi muhtelif zanaat ve meslek erbabı, gezgin baytarlar veya ilçe pazarından dönenler, yaylaya giden yolculardan herhangi biri; havanın kararması, sağanak yağış gibi etkenlerden ötürü yola devam edemeyecek durumda kaldıklarında bulundukları yörenin camisine sığınır, orada konaklamaya çalışırlardı. Bu vaziyet camileri konuk evi, misafirhane konumuna getirmekteydi ki bazı camilerde ocakların yer aldığı odalar dahi teşkil edilebiliyor, yolcular için cami daha uygun bir konaklama mevkii haline bürünebiliyordu.

İrşad faaliyetleri camileri sadece dini hayat değil sosyal yaşam cihetinden de etkin bir pozisyona çıkarmaktaydı. Dini konuların ele alınması, ibadetlerin doğru biçimde ifa edilmesine ve güzel ahlâka yönelik tavsiyelerle doldurulan irşat faaliyetleri tabi ki en rahat ve en geniş katılımlı mekân olarak Camilerde icra edilmekteydi. Yörede tanınmış, dini ilimlere vukufiyetiyle ün salmış âlimlerin sohbetleri, imamların belli günlerde yaptıkları vaazlar, Muhammediye, Ahmediye, Hayatüs Sahabe okumaları, tarih, siyer üzerine muhabbetler, kırsal kesimde yaşayan insanların tekdüze hayatlarına hareket katmakta, birbirlerini görmek ve iletişime geçmek için önemli bir fırsat sunmaktaydı. Günümüzde televizyon ve internet ortamlarında dini muhtevalı programların ne surette rağbet gördüğü akla getirildiğinde bahse konu bu faaliyetlerin 1950'li yılların ortalarına değin toplum içinde ne denli tesiri ve ne denli kabulü olduğunu düşünmek ve anlamak daha da kolaylaşacaktır.

Değerlendirme

Trabzon kırsal kesim camileri sade bir yaşam içinde iletişimi ve birlikteliği güçlendirmeye olanak tanıyan en önde gelen yerlerdir. Değirmenler, düğün evi, yas evi, yayla

şenlikleri gibi mekânlar veya ortamlar ile mukayese edildiğinde halk yaşantısında ne denli geniş bir yer tuttuğu rahatlıkla idrak edilebilir.

Eğitim faaliyetleri, toplantı merkezi, önemli kararların alındığı meclis, günlük olayların, dini ve siyasi mülahazaların yapıldığı mekân, misafirhane, postane, haber alma merkezi, asker uğurlama mevki gibi yöre ahalisinin sosyal ihtiyaçlarına cevap veren etkin ve canlı bir kurumdu.1950'lerin ortalarına değin bu vasfını korumuş, ekonomik ile teknolojik imkânların ve toplumsal beklentilerin değişimiyle içtimai konumunu kaybetmiştir.

Hayrat Dereyurt Mahallesi Eski Camii bu duruma uygun düşecek bir şekilde tertip edilmiş güzel bir örnektir. Trabzon kırsalında vücuda getirilen mabetlerin mimari ve tezyini karakterini sergilemesi açısından da güzide bir temsilcidir. Mevzu bahis bu esere bakarak başta ahşap camiler olmak üzere Trabzon köy ve mahalle cami ve mescitlerinin genel şemasını, vaziyetini belirlemek mümkündür.

Mabetler küçük ebatlıdır. Dağınık köy veya mahalleleri teşkil eden hanelere eş mesafede yapılmaya özen gösterilmiştir. Ulaşılması kolay bir mevki tercih edilir. Genellikle köylerin anayolları veya en fazla tercih edilen güzergâhı seçilirdi. Kareye yakın dikdörtgen plânlıdırlar. Çoğunlukla dağlık arazi nedeniyle eğimli toprağın tesviyesi ile ortaya çıkarılan düz alana kurulurdu. En temelde yüksekçe tutulmuş subasman yer alırdı. Bazı yapılarda bu kısım medrese, kurs ve misafir ağırlama yeri olarak kullanılırdı. Harim, dershane ve oda gibi bölümler bunun üzerinde yükselirdi. İçten düz dam dıştan dört yöne eğimli çatıyla örtülüdürler. İki katlıdırlar ve genelde ikinci kata giriş mahremiyet nedeniyle birçok yapıda dışardan sağlanan bağlantıyla, ikinci bir kapıyla temin edilirdi.

Camilerin giriş cepheleri son cemaat yeri olarak ta kabul edilebilecek iki katlı bir seyirgâha veya sundurma şeklinde tesis edilmiş bir bölüme sahiptirler. Camilerin giriş kapısı topoğrafyanın vaziyetine göre değişik cephelerde açılabilir. Yani illa kuzey cephede duhul kapısı yer alacak diye bir kaide yoktur. Harim kısmı, yapıların kahir ekserisinde çift sıralı pencerelerle ışık almaktadır. İç mekânda ikinci katı temsil eden kadınlar mahfeli yer alır. Bu bölüm kuzey duvardan başlayıp yanlardan "U" şeklinde kıble duvarına kadar uzanır. Ortasından çıkıntı yapan minik bir balkon gibi düzenleme vardır. Burası Cuma ve bayram namazlarında müezzin mahfeli olarak kullanılır. Vaiz kürsüleri güney doğu köşede kurulmuştur.

Süslemeler kalem işi, taştan ve ahşaptan yüksek kabartma tekniğinde işlenmiştir. Giriş kapıları, mihrap, minber, vaaz kürsüsü, ayak başları, kadınlar mahfelinin ön yüzü ve taban göbeği tezyinatın yoğunlaştığı yüzeylerdir. Motiflerde zenginlik hâkimdir. Geometrik ve bitkisel desenler ağırlıktadır. Zikzaklar, sepet örgüler, yıldızlar, üzüm salkımları, sarmaşıklar, "S" ve "C" kıvrımları, balıksırtı, sepet örgü, halat, çarkıfelek desenleri dikkat çekmektedir.

Bunlara mukabil sembolik anlamlı motiflerde yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Selvi ağaçları, uçları lale biçimli ya ibrik, vazo veya bir kökten çıkan hayat ağacı, Mühr-i Süleyman, stilize ejderha, kuş gibi şekiller bunların başlıcalarıdır.

Camilerin tüm bu mimari ve süsleme tarzı ile sosyal yaşamdaki işlevi bir arada mütalaa edildiğinde bu eserlerin ibadetgâh amacı haricinde toplumun sosyal hayatına yönelik ihtiyaçlarını da giderecek biçimde plânlandığı ve inşa edildiği de anlaşılmaktadır. Alelade bir yapı olmadıklarını sergileyecek, ehemmiyetlerini ve hüviyetlerini vurgulayacak nitelikte müzeyyen kılınmışlardır. Bunun üzerinde düşünüldüğünde fiziki yapıları ve süs öğeleri, içtimai hayat unsurlarıyla bir araya getirilerek gündelik yaşama farklılık katma, mekânsal etkiyi artırma hedefi güdüldüğü kanaati oluşmaktadır.

Öncelikle bu işleve uygun bir şekilde yapıların inşa edileceği mevki seçilirdi. Köy ahalisinin rahatlıkla ulaşabileceği, mümkün mertebe herkesin istifade edebileceği bir noktada yapılırdı. Bu yaklaşım dağlık bir yerleşime sahip Trabzon kırsalı için çok anlamlı ve önemlidir.

Toplantı ve sohbet merkezi, önemli kararların alındığı mahâl olması, camilerin plânında bir takım tertibatı da beraberinde getirmiştir. Örneğin; camilerin giriş cephelerinde seyirgâh tarzı tasarlanmış, oturma sekilerinin yer aldığı çift katlı veya sundurma biçiminde düzenlenmiş son cemaat yerlerinde, memleket meseleleri, dini konular, yeni gelen havadisler hakkında koyu sohbetler, tartışmalar yapılırdı.

Eğitim faaliyetlerinin icrası, misafirhane olarak kullanılması, irşat çalışmalarının ve sohbetlerin kış aylarında da devam etmesi camilerin su basman kısımlarının yüksek tutulmasına, harime bitişik dershane ve ocaklı odaların kurulmasına vesile olmuştur.

Allah'ın evi olarak kabul görülmesi ve uhrevi etkinin artırılması için bu mekânlar, imkânlar el verdiğince bol miktarda desenlerle ziynetlendirilmiştir. Günün bazı vakitlerinde ibadetlere ve sosyal aktivitelere, yılın önemli zamanlarının değerlendirilmesine, bilhassa kış aylarının derin sohbetlerine ev sahipliği yapan camiler, alelade görüntüden uzaklaştırılmak, toplumun en önemli kurumuna layık hale getirilmek, insanları manevi iklimde bir takım düşüncelere sevk etmek için titizlikle süslenmişlerdir. İşlenen tezyini kompozisyonlar ve motifler iyi incelendiğinde derin manalar yüklü olduğu idrak edilir. Geçmişi çok eskilere dayanan akabinde İslâm düşüncesinin süzgecinden geçerek toplumun değer yargılarına ve inanç dünyasına uygun hale gelen bu şekiller banilerin ve ustaların fikir âleminin zenginliğini, devrin sanat anlayışına hâkimiyetini estetik bakışlarının daha ileri seviyede olduklarını ispat eder mahiyettedirler.

Bu hususu birkaç örnekle açıklamak yeterli olacaktır. Mühr-i Süleyman adlandırılan altın kollu yıldız şekli gerek İslâm âleminde gerekse diğer inançların süs repertuarında sıkça tesadüf

edilen bir desendir. Trabzon kırsal kesim camilerinde de bolca tatbik edilmiştir. Yaygın kullanılmasının sebeplerinden biri işlenişinin kolay olmasıdır. Uçları zıt yönde iki üçgenin üst üste yerleştirilmesiyle teşkil edilir. Bu yapımındaki kolaylıktan ötürü bir tercihtir. Birde arka plânı vardır ki İslâm öncesinde büyü yapmada tılsım olarak kullanılıyorken, İslâmiyet sonrasında Türklerde şeytanın bir mekâna girmesini engelleyen, nazardan, kötülüklerden korunmayı amaç edinen bir nevi nazar boncuğu vazifesi gören anlama bürünmüş[5] özellikle sadece camilerde değil sivil yapılarda da aynı mantıkla işlenmiştir. 1831 tarihli Dereyurt köyü camisinde de bu maksatla yapılan altı kollu yıldız 1947'de kurulan İsraillin bayrağında yer alması, Yahudiliği temsil ediyor düşüncesiyle bazı yapılarda kazınması, yıldızın bir kolunun silinmesi gibi tavırlar iki dönem arasında fikir ve bilgi seviyesinin ne derece farklı olduğunu ispat eder mahiyettedir.

Hayat ağacı motifi İslâm süsleme sanatlarında cenneti hatırlatan ahireti vurgulayan manaya sahiptir. Kur'an'da isimleri geçen Tuba ve Sidre ağaçları ile özdeşleştirilmiştir. Ayriyeten yapıldığı eserin merkezi ve önemli bir yapı olduğu mesajını verir.[6] Anadolu Selçuklu ve Osmanlı devri sanatında, mimaride çokça kullanılmıştır[7]. Trabzon köy ve mahalle camilerinde bu motif anlamını kaybetmemiş ama devrin sanat zevkine uygun biçimde ele alınmıştır. Bu devir camilerinde bilhassa minber ve mihraplarda bir kökten çıkan uçları laleli bitki şeklinde tasarlanmıştır.

Özellikle minberlerde kapı söveleri ile korkulukların birleştiği köşelerde veya minber kapısının üzerinde taç kısmını iki yandan sınırlayacak biçimde konuşlanmış stilize ejderha motifi, camileri ilgi çekici bir mahiyete büründürmektedir. Uçları kulaklı veya ağzını açmış yukarı doğru yükselen surette tasvir edilmiş, köşelerde ise ejderha sırtı olarak adlandırılan biçimde yapılmışlardır. Ejderha motifine minyatür, tezhip, çini ve maden sanatlarında çokça karşılaşılmaktadır. Özellikle Anadolu Selçuklu mimarisinde de tek başına yahut başka figür ve desenlerle birlikte işlenmiştir. Ama bunlara yapıların dışında rastlanırken Trabzon kırsal kesim camilerinde harimde tercih edilmesi bir başka enteresan yöndür. Ejderha, İslâm öncesi devirde ve sonrasında Türk sanatında pek çok anlamı barındıran bir figürdür. Bereketi ve koruyuculuğu temsil ettiği gibi şeytani kötülükler ile karanlığı da simgelemektedir. Bu tür birbirine zıt surete

[5] Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, İstanbul 2013, s.237.; Eda Öz Çelikbaş, "Türk Sanatında Mistik Bağlamda Geometrik Sembolizme Genel Bakış", **Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi**, C.1, 2018, S:1, s.62.

[6] Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi", **Belleten**, C. XXXII –,Ankara 1968, S: 125, s.36.

[7] Selma Öztekin, **Dinlerde Hayat Ağacı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s.111-120.; Saliha Ağaç - Menekşe Sakarya, "Hayat Ağacı Sembolizmi", **International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)**, Aralık 2015, S.1, s.7-8.

bürünmesi çok geniş bir coğrafyada farklı kültür ve inançlarda sıklıkla karşılaşılan bir imge olmasından kaynaklanır. Türklerin İslâm'a girişiyle özellikle mimari eserlerde daha çok hastalıkları gideren, insanları koruyucu bir sembol olarak yapılmıştır[8]. Saha çalışmalarında bilhassa yaşlıların sözlü malûmatlarına müracaat edildiğinde; minberin Peygamber makamı olarak kabul edildiği bunun yanı sıra arşa yükselişi, ahirete açılışı, cennet kapısını işaret ettiği yönünde bir tasavvurla karşılaşılmaktadır. Buna ilaveten ejderhanın yılanla aynı anlama geldiği ve Hz. Âdem (AS) yaratıldığında cennetin kapısını bekleyen bir bekçi, O'nun cennetten kovulmasında pay sahibi olduğu yönündeki inanç da zihin dünyalarında yer almakta ve bu olayın tasvir edildiği, bunun hatırlatıldığı yönünde düşünceler de mevcuttur. Ayrıyeten ejderhanın kötülükleri def eden muhafız rolüne işaret eden yorumlara da tesadüf edilmiştir. Tüm bu veriler ele alındığında bu motif üzerinde hassaten durulması kırsal camiler de bu nevi kullanılmasının köken ve gerekçelerinin irdelenmesi zaruridir. Şimdilik söylenecek tek şey, ejderha şeklinin Trabzon kırsalında camilerde yapıldıkları devirde ve akabinde yöre ahalisinin inançlarının, tahayyülünün günümüzden biraz daha farklı olduğudur.

Burada sembolik motiflerin haricinde Trabzon yöresi camilerinde daha da şaşırtıcı uygulamalara da gidilmiştir. Misal verilecek olunursa hayrat Dereyurt Köyü Eski Camii minberinin batı kanadında daire içindeki Mühr-i Süleymen motifinin üzerinde üst üste yerleştirilmiş iki kuş motifi vardır. Bunlar stilize olmayıp başı, gözü, kanadı, bacakları ve kuyruğuyla net bir şekilde, belirgin bir vaziyette yerleştirilmiştir. Hz. Peygamber'in (SAS) hicreti esnasında iltica ettikleri mağaranın önünde güvercinlerin yuva yaptığı mucizeyi akla getirse de şimdilik hangi maksatla yapıldığı bilinmemektedir. Fakat anlaşılan bir şey varsa o da şudur ki yöre ahalisinin mülahazası çok geniş ve zengindir. Buda tercih edilen motiflerle kendini göstermektedir.

SONUÇ

Trabzon kırsalında camiler sosyal hayatın birçok unsuruna hitap etmektedir. İbadethane olmalarının yanı sıra eğitim merkezi, toplanma yeri, önemli kararların alınma mahalli, yerel mahkeme görevi, misafirhane, postane-haber alma mevkii, asker uğurlama alanı, yardımlaşma müessesesi gibi hüviyete sahip yapılardır.

Mimari kuruluşları ve tezyinatları bu sosyal pozisyonuna gayet uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Küçük boyutlu ve iki katlıdırlar. Bazı hallerde harime bitişik veya harimin

[8] Yaşar Çoruhlu, **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, İstanbul 1995, s.70.

altında dershaneler, odalar yer alır. Giriş kısımlarında oturma yerleri olarak kullanılan seyirgâhlar ve sundurma tarzı düzenlemeler vardır.

Devrin sanat anlayışına uygun bezenmişlerdir. Sembolik anlamlı motiflerle daha farklı görünüme kavuşmuşlardır. Uçları laleli hayat ağacı, Mühr-i Süleyman, Ejderha, Zikzaklar, sarmal kordonlar gibi derin manalar içeren şekillerle donanmışlardır.

Tüm bunlar camilerin sadece dini hizmetleri değil toplumun diğer ihtiyaçlarına yönelik tasarlandığını ve buna layık şekilde de camilerin farkını hissettirecek biçimde süslendiklerini ortaya koymaktadır. Yöre camileri dile getirilirken veya bir konuda ele alınırken bahis mevzu sosyal hüviyetleri, hususiyetleri ve estetik seviyeleriyle zikredilmeleri şüphesiz daha isabetli olacak, işlenen düşünceye daha da zenginlik katacaktır.

KAYNAKÇA

Ağaç, Saliha ve Sakarya, Menekşe (2015). "Hayat Ağacı Sembolizmi", *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS),* (1), 7-8.

Çelikbaş, Eda Öz (2018). "Türk Sanatında Mistik Bağlamda Geometrik Sembolizme Genel Bakış", *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, (1/1), 55-66.

Çoruhlu, Yaşar (2013). **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Çoruhlu, Yaşar (1995). **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, İstanbul: Seyran Yayınları.

Hacıahmetoğlu, İsmail ((2017). "Güneysu'da Dini Hüviyetteki Tarihi Eserler Ve Sosyal Hayattaki Ehemmiyetleri", **Güneysu'da Dinî - Sosyal - Kültürel Ve Sanatsal Hayat** içinde (s.287-318). Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları.

Hacıahmetoğlu, İsmail (2016). "Mimarlık ve Sanat Tarihi Cihetinden Trabzon Ahşap Camileri", (s. 1085-1114), I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı, C.II, İstanbul: Değişim Yayınları.

İren, Murat (1983). "Çaykara-Dernekpazarı Güney Kondu Mahallesi Camii", *Röleve ve Restorasyon Dergisi*, (5),

Karpuz, Haşim (1989). "Doğu Karadeniz Bölgesinde Bazı Ahşap Camiler", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, (4), 37-45.

Karpuz, Haşim (1990). "Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Ahşap Camiler", *Vakıflar Dergisi*, (21), 285.

Karpuz, Haşim (1992). **"**Of İlçesinde Ağaçlı Köyü Camii**",** *Lale***,** (8), 21-24.

Karpuz, Haşim ve Bölükbaşı, Atilla Alp (Ed.) (2017), **Sevgi ve Sabır Abideleri Doğu Karadeniz Camileri**, İstanbul: Seçil Ofset.

Kazaz, Emriye, (2016). *Trabzon Kırsal Cami Mimarisi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Fakültesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trabzon.

Küçük, Ogün, (2017). *Trabzon'un Çaykara, Dernekpazarı, Hayrat ve Of ilçelerindeki Osmanlı Dönemine Ait Bazı Ahşap Camiler (18-19. YY)*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

Öney, Gönül (1968), "Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi", *Belleten,* (XXXII/125), 25-50.

Öztekin, Selma, (2008). *Dinlerde Hayat Ağacı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Sarı, Yavuz, (2016). *Trabzon'un Hayrat, Of ve Sürmene İlçelerindeki Köy Camileri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.

Sümerkan, Mustafa Reşat ve Okman İbrahim (1999). **Kültür Varlıklarıyla Trabzon**, C. 1, Trabzon: TC Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Tunçay, Hüseyin (2018). **Anadolu'nun Ahşap Camileri**, Ankara: Tunçay Yayıncılık.

Yavuz, Mehmet (2009). "Doğu Karadeniz Camilerinde Bezeme Anlayışı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal of International Social Research*, (2/6), 306-322.

Yavuz, Mehmet (2009). **Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri**, Ankara: TC Dernekpazarı Kaymakamlığı.

Yıldırım, Enbiya (2016). " Dereyurt Köyü Tarihi Camii", (s. 1115-1146), I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı, C.II, İstanbul: Değişim Yayınları.

Çizim ve Fotoğraflar

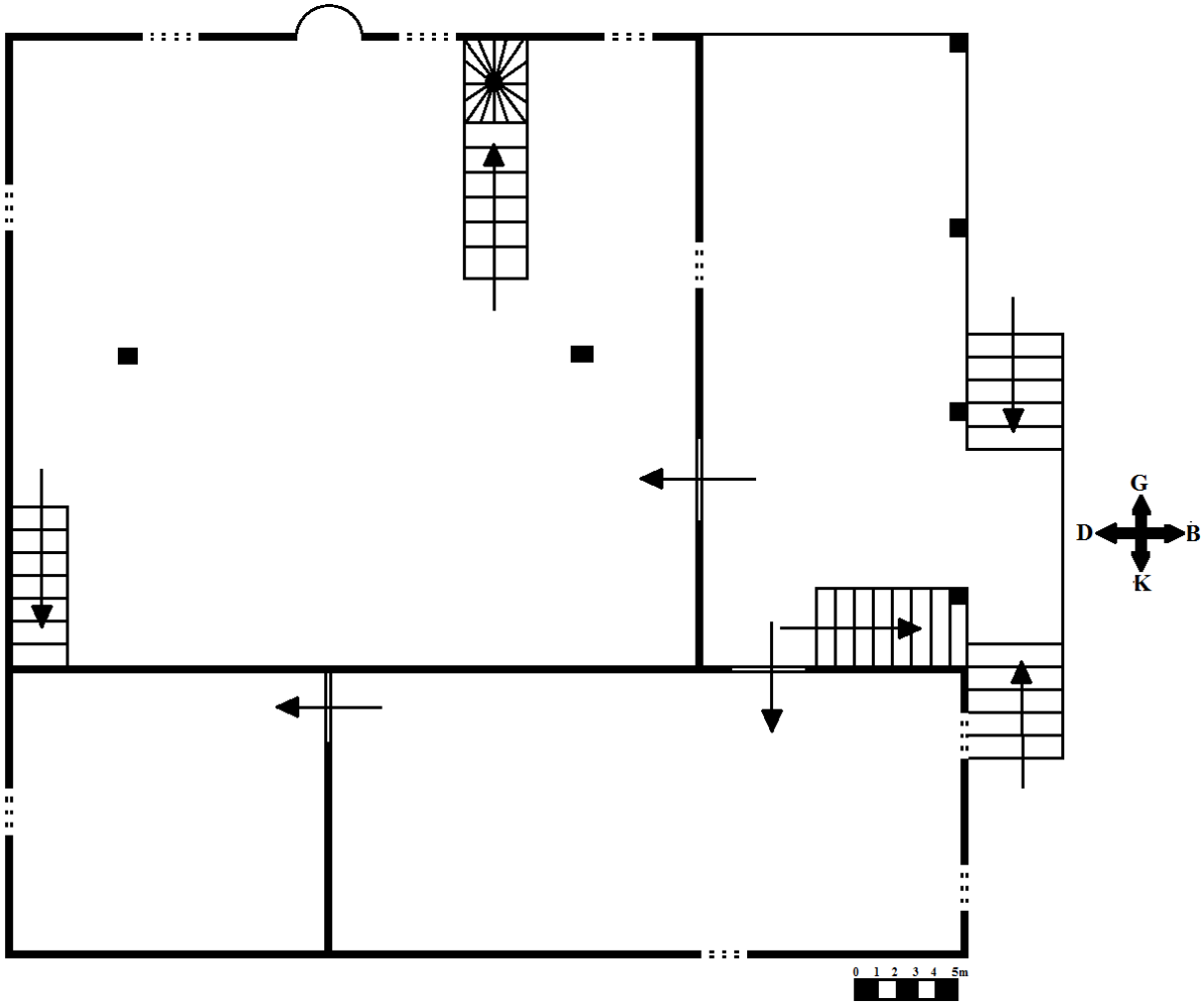

Çizim - Hayrat Dereyurt eski Camii Plânı (Yavuz Sarı'dan[9])

[9] Yavuz Sarı, **Trabzon'un Hayrat, Of ve Sürmene İlçelerindeki Köy Camileri**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2016, s.26.

(Foto. 1- Cami'nin yeri ok işaretiyle gösterilmiştir-Enbiya Yıldırım'dan[10])

(Foto. 2)

[10] Enbiya Yıldırım, " Dereyurt Köyü Tarihi Camii", **I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, C.II, İstanbul 2016, s.1115-1146.

(Foto. 3)

(Foto. 4)

(Foto.5)

(Foto. 6)

(Foto. 7)

(Foto. 8 -(Yavuz Sarı'dan)[11]

[11] Yavuz Sarı, **Trabzon'un Hayrat, Of ve Sürmene İlçelerindeki Köy Camileri**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2016, s.34.

(Foto. 9)

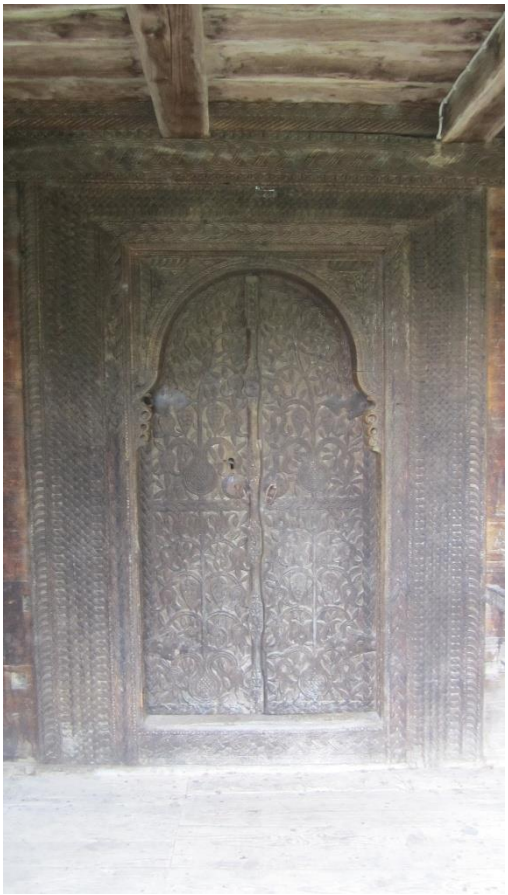

(Foto. 10-Harim kapısı)

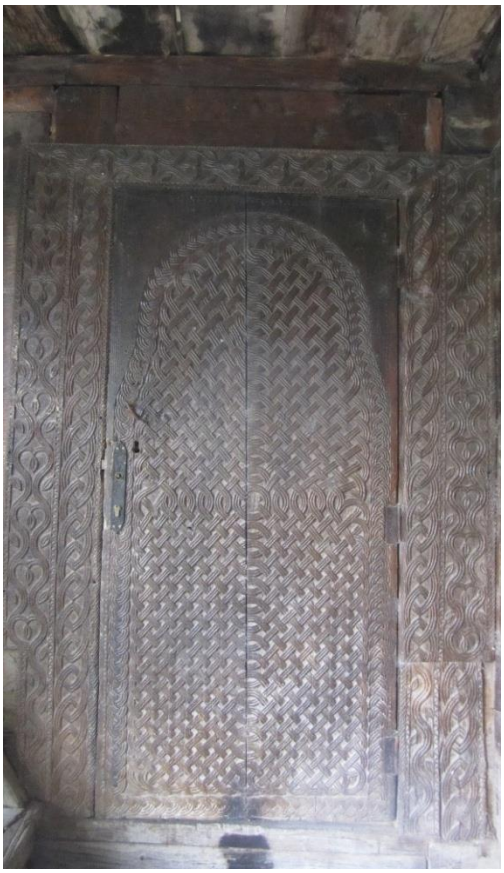

(Foto. 11-Dershane kapısı)

(Foto. 12a -Minber)

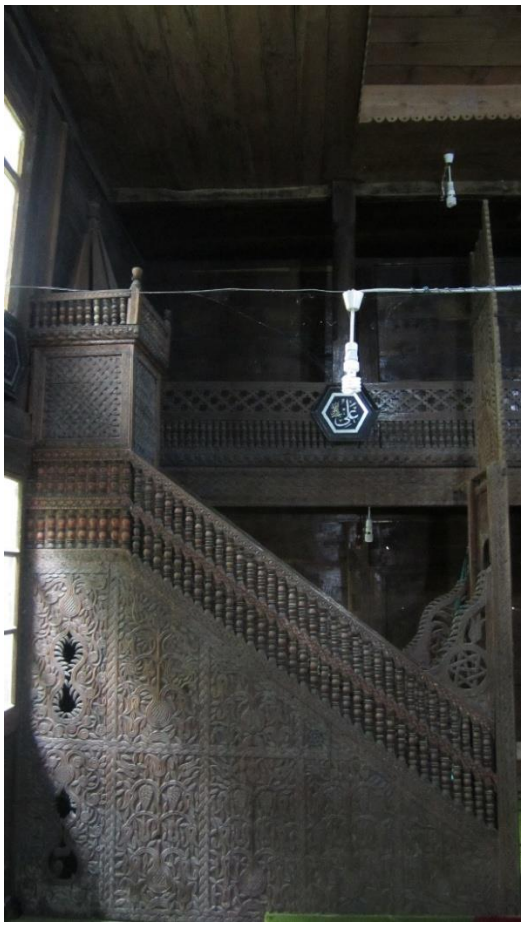

(Foto. 12b-Minber)

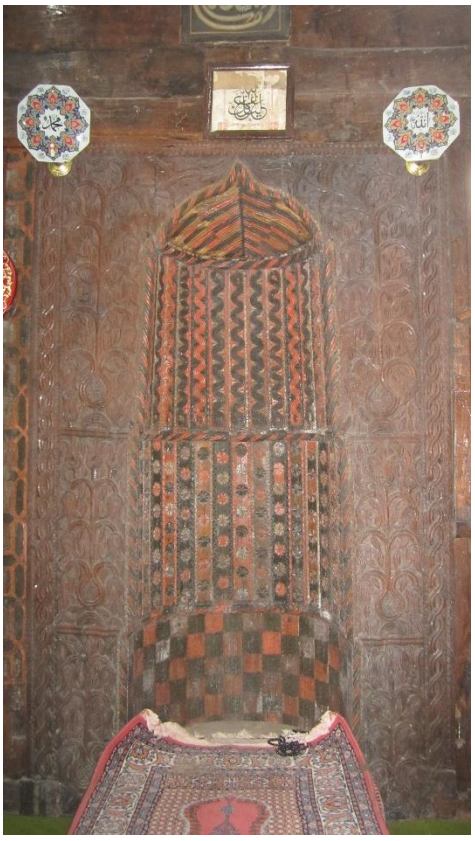

(Foto. 13-Mihrap)

(Foto. 14)

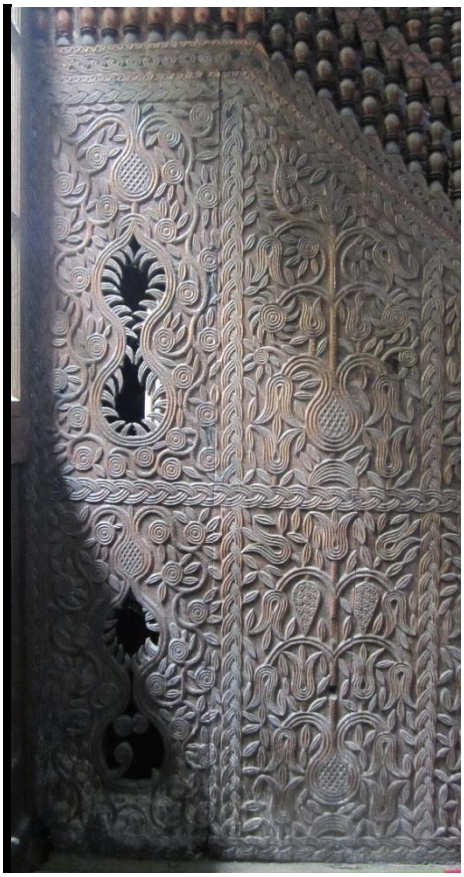

(Foto. 15)

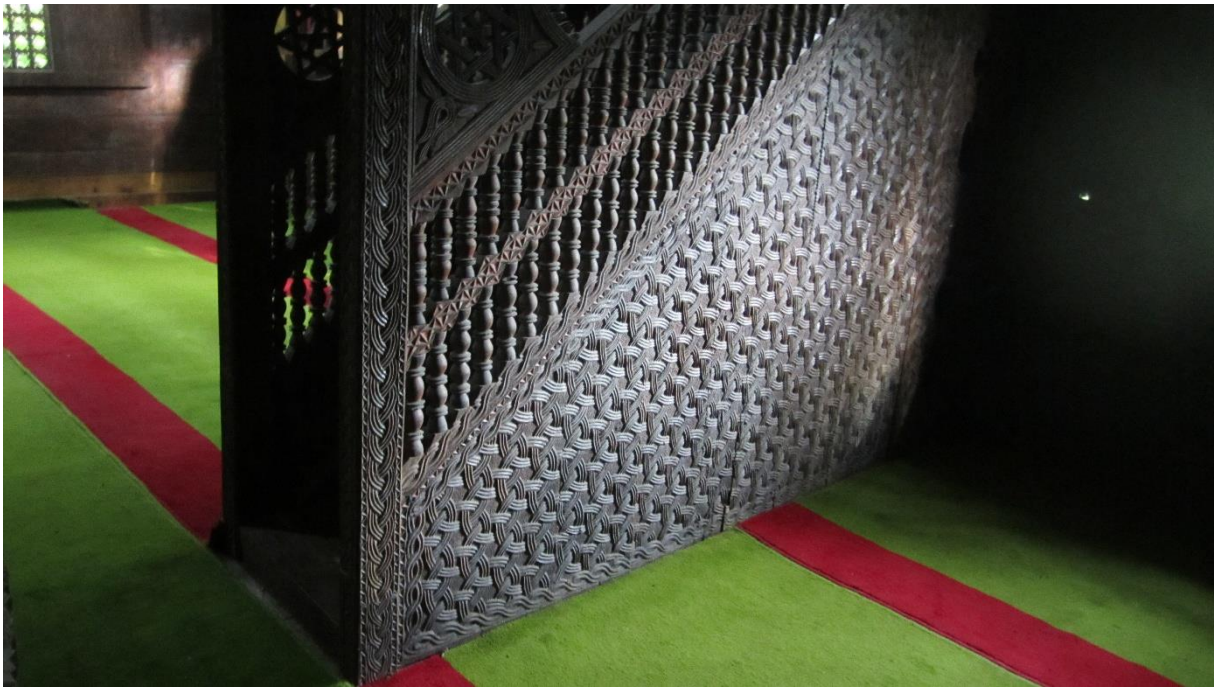

(Foto. 16)

(Foto. 17)

(Foto. 18-Mühr-i Süleyman, Ehderha Sırtı Motifleri)

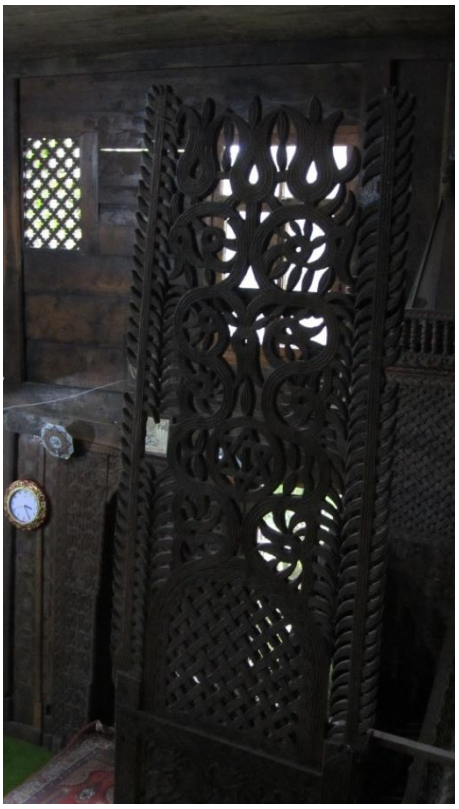

(Foto. 19-Mihrap Kapısı Taç Kısmı- Yanlarda yukarı doru uzanan ejderha motifileri)

(Foto. 20-Hayat Ağacı Şekilleri)

(Foto. 21-Kuş Figürü, Mühr-i Süleyman. Ejderha Sırtı şekilleri))

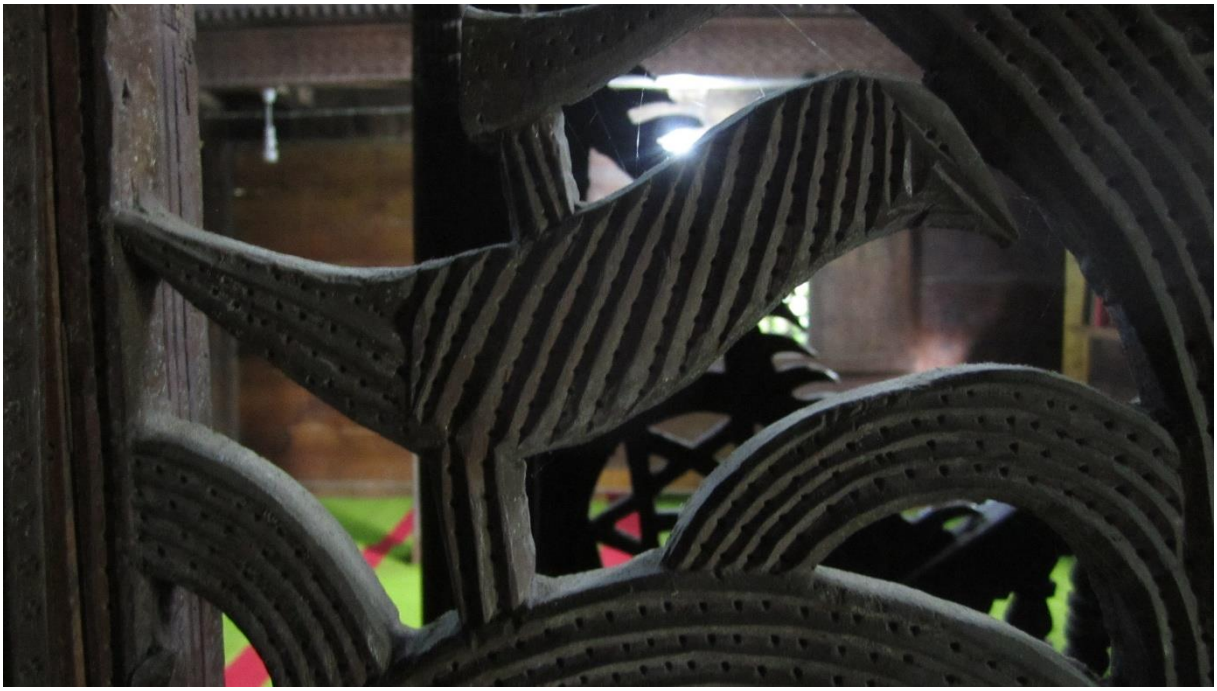

(Foto. 22-Kuş Figürü))

EMİN HİLMÎ'NİN MÜNŞEATI VE HZ. PEYGAMBER'E YAZDIĞI ARZIHAL

Halil İbrahim HAKSEVER*

ÖZET

Şair ve yazar Emin Hilmi 1831 yılında Trabzon'da doğmuş, 1884'te İstanbul'da vefat etmiştir. Medrese tahsilini yaptıktan sonra devletin çeşitli kademelerinde ve farklı bölgelerde memurluk yapmıştır. Arapça ve Farsça bilen yazarın Nakşıbendî tarikatına da intisabı vardır. Eserleri arasında yer alan 1293/1876 baskılı Münşeat'ında, çoğu kendine ait olan resmî ve hususî yazışma metinleri bulunmaktadır. Memleket meseleleriyle alakalı, çeşitli devlet kademelerine resmî işler için ve şahsî düşüncelerle yazılmış yazılar arasında dikkati çekenler vardır. "Mazbata, ariza, mahzar, arz-ı hâl, şukka, tahrirat" gibi isimlerle anılan bu yazılarda görevli tayini, resmî rapor, iş takibi, devlet merkezinden talepler vb. konular işlenmektedir. Ayrıca kişiler arası teşekkür, taziye, tavsiye, tebrik, muhabbet vs. konulu yazışma örnekleri de çoktur. Az sayıda olan edebî nitelikli mektuplar, yazarın üslup ustalığını gösteren inşa metinleridir. Bunlar arasında denizcilik, musıkî, çiçek, kuş terim ve tabirleriyle, bir ses/harf üzerine yoğunlaşan secili yazılar ve latifeli ifadelerle dolu sanatlı metinler göze çarpmaktadır. İçlerinde en dikkat çekeni, Hazret-i Peygamber'e hitaben yazılan arzıhal de dinî-edebî değer taşıyan bir inşa metnidir. Arzıhal, Emin Hilmi'nin dinî hassasiyetini de göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Makalede, eserdeki inşa/mektup metinlerinin muhtevalarına dair genel bilgi verilecek; arzıhal metni ise daha genişçe ele alınıp Latin harfleriyle sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Emin Hilmi, Münşeat, Peygamber'e Arzıhal

ABSTRACT

Emin Hilmi who is a poet and author was born in Trabzon in 1831. He died in İstanbul in 1884. After graduating from madrasah, he worked as a civil servant at various organizations of the state and in different regions. He can speaks Arabic and Persian. The author is also a member of Naqshbandi order. There are official and private correspondence texts that belong himself in his 1293/1876 printed *Münşeat*. These correspondence texts about the issue of the country, written to different organization of the state with personal thoughts for official affairs, are remarkable. Appointment of officers, official report, job foollow-up and request from the center of state etc. are discussed in those correspondence texts which are referred to "*Mazbata, ariza, mazhar, arz-ı hal, şukka, tahrirat*." There are also many examples of correspondence texts on the subject of thanking, condolence, advice, celebration and conversation etc. Few literary letters show the author's ability about turn of expression. Among them rhymed proses which focused on a sound/letter with the term and expression of maritime, music, flowers and bird; and artistic texts which are full of jesting expressions draw the attention. The most remarkable among them is the *arzıhal*, which is written to the Prophet Muhammed, with a religious-literary value. *Arzıhal* is important in the terms of showing Emin Hilmi's religious sensitivity.

In the article, general information about the content of the building / letter texts in the work will be given; *Arzıhal* text will be handled more broadly and presented in Latin letters.

Keywords: Emin Hilmi, Münşeat, Arzıhal to the Prophet.

* Dr. Öğr. Ü., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-mail: h.haksever@hotmail.com

Hayatı ve Eserleri

Trabzon'da yetişen önemli ilim, kültür ve sanat erbabından olan Emin Hilmi, yazılı eserleri olan seçkin bir şahsiyettir. Hayatı hakkındaki bilgiler özetle şöyledir:[1] Hüseyin Alemdar-zade Hacı Mustafa Arif Ağa'nın oğludur.1246/1831 yılında Trabzon'da doğdu. Asıl adı Mehmed Emin olduğu halde, şiirlerinde Hilmî mahlasını kullandığından Emin Hilmi namıyla tanınmıştır. Trabzon'daki ilk tahsilinden sonra İstanbul'da dayısı olan Hoca Pir Efendi'den ilim okumuş, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. 1849 yılında Trabzon valisi Hayreddin Paşa'nın divan kâtibi olarak başladığı memurluğu, vefatına kadar devam etmiştir. Trabzon Meclis-i Kebir azalığı, Trabzon Valiliği Mektubî Kalemi mümeyyizliği, İane-i Muhacirin Encümeni kâtipliği, Bahriye Nazırlığı Mektubî Kalemi müdürlüğü, İdare-i Mahsusa muhasebeciliği deruhte ettiği bazı memurluklardır. 1877'de açılan ilk Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda bir yıl Trabzon mebusu olarak görev yaptı. Çeşitli Osmanlı sancaklarında tahkikat görevleri yapan Emin Hilmi, başarılı çalışmalarıyla göz doldurmuş ve "rütbe-i sâniye, mütemâyiz, ûlâ sınıf-ı sânî" rütbeleriyle taltif edilmiştir. Trabzon Vilayet Gazetesi muharrirliği de yapan Emin Hilmi'nin Nakşibendi tarikatına intisabı vardır. Şair, 15 Zilhicce 1301'de (6 Ekim 1884) kalp rahatsızlığı sebebiyle İstanbul'da vefat etti.

Dindar kişiliğinin yanında ilim ve sanata, memleket meselelerine yakın ilgisi olan Emin Hilmi'nin, memurlukta zaman zaman sıkıntı çektiği, tayin ve terfi işlerinde yer yer zorluklar yaşadığı bilinmektedir. Makam sahiplerine yazdığı bazı yazılarında destek bekleyen ifadeleri görülür. Münşeatında buna dair örnekler vardır. Mesela Kastamonu valisi Edhem Pertev Paşa'ya (ö.1873) yazdığı arizada tayin işinin olması için yardım istediğini (Münşeat: 248); memurlukta "sâlise" rütbesinin verilmesi için Emin Muhlis Paşa'dan (ö.1874) tavassut rica ettiğini (Münşeat: 280); Maliye Nazırına gönderdiği arizada ise muhatabından gördüğü yardıma teşekkürlerini ilettiğini okuyoruz (Münşeat: 263). Emin Hilmi, yazdığı bazı kasideleri yine makam sahiplerine gönderip caize beklediğini belirtmiş (Münşeat:242); bazen de telif ettiği kitabın müsveddesini şair dostuna yollayıp fikrini sormuştur. Muhâkeme-i Ye's ü Emel adlı eserini şair Karahisarî Abdi Efendi'ye (ö.1885) gönderip tashih etmesini rica ettiği yazısı yine Münşeat'ında kayıtlıdır (s. 276).

Emin Hilmi'nin yazdığı eserler aşağıda kısaca değerlendirilmiştir:

1-Divan. Çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerin yer aldığı eserde, Canik mutasarrıfı Rıza Efendi'nin gerçekleştirdiği ıslahatı anlatan "Islâh-nâme-i Canik" adlı 124 beyitlik

[1] Şairin hayatı ve eserleriyle ilgili bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: (Uzun: 115-116); (İslamoğlu: 833-839); (Aksoyak: Hilmi, Mehmet Emin)

manzume ile birlikte çok sayıda tarih manzumesi vardır. Hilmi'nin kimi gazel ve kasideleri devrin bazı şairleriyle ortaklaşa söylenmiştir. Münşeat ile birlikte Trabzon'da 1293'te basılmıştır. Divanla ilgili bir yüksek lisans tez çalışması vardır.[2]

2-Münşeat. Eser, müellifin çeşitli görevlerde iken yazdığı mektup ve resmî yazılardan oluşmaktadır. Bu yazıların çoğu devlet işleri ve Trabzon iliyle alakalıdır. Eserde edebî ve dinî nitelikli yazılar ayrıca dikkati çekmektedir.

3-Muhâkeme-i Ye's ü Emel. Münazara tarzında yazılan nasihat içerikli bu mensur eser, 1284'te İstanbul'da, bir yıl sonra da Rusçuk'ta basılmıştır.

4-Pâresiz Kasidesi Şerhi. Âgah Paşa'nın "pâresiz" redifli kasidesinin şerhi olup yazarın vefatından sonra oğlu İlyas Sami Bey tarafından İstanbul'da 1325'te yayımlanmıştır.

Yazarın henüz yayımlanmamış diğer bazı eserleri ise şunlardır: İstiğfârnâme-i Hilmî, Muhâkeme-i İdbâr ve İkbâl, Mevzûn Durûb-ı Emsâl, Kasîde-i Kur'âniyye.

Münşeâtı

288+7 sayfa olan Münşeatta farklı adlarla başlıklandırılan 138 adet mektup, 2 kaside,1 hatime, 3 mensur takriz, 4 manzum takriz, 1 tarih kıtası, 1 tarih beyti bulunmaktadır. Münşeatın ilk metni Peygamber Efendimize hitaben yazılan bir arzıhaldir. Yazarın dinî duygusunu yansıtan ve edebiyat tarihimizde örneğini pek görmediğimiz tarzda yazılan bu metin, Emin Hilmi'nin dinî bilgi ve duygu birikiminin inşaî nesre yansımış çok güzel bir örneğidir. Eserdeki diğer yazıların birçoğu resmî devlet işleriyle alakalıdır. Bunlar "mahzar, ariza, mazbata, tahrirat, şukka, arz-ı hâl" gibi isimlerle kayıtlıdırlar. İçlerinde daha evvel gönderilen herhangi bir yazıya cevap başlığını taşıyanlar da çoktur. Yazıların bazıları edebî nitelikli olup başlıklarındaki kayıtlardan anlaşıldığına göre, belli bir konuyla ilgili çok sayıda ıstılah kullanılarak kaleme alınan ve hüner gösterme amacı taşıdığı belli olan yazılardır. Bunlar "bahr tabiratı, musıkî ıstılahı, çiçek tabiratı, latifeli tuyur isimleri, lâm harfleriyle secili tahrirat, levha-i mühmele" gibi başlıklar taşıyan daha şahsî ve duygusal üsluplarla yazılmış estetik nesir örnekleridir.

Münşeattaki metinlerin tamamını Emin Hilmi kaleme almıştır. Bazı başlıklarda görülen "âcizâne yazdığım, âcizâne takdîm olunan, taraf-ı âcizîden, ma'rifet-i âcizî, uhde-i âcizî" gibi ifade taşıyanların ona aidiyeti açıktır. Diğer mektupların çoğunun başlığında "falanca zata yazılan, falancanın yazdırdığı" gibi ifadelerin geçtiği metinleri, Emin Hilmi'nin görevi gereği başkası adına kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Yazar, belki söylediklerinin daha etkili olacağını

[2] Muhammed Duman, Trabzonlu Emin Hilmi Hayatı-Eserleri-Edebî Kişiliği ve Divanının Metni, Gazi Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

düşündüğünden, mektuplarında sıkça beyit ya da mısra yazarak yazılarına bir çeşni katmaya çalışmıştır. Metinleri gönderen görevlilerin veya metin kendilerine gönderilen kişilerin çoğunun isimleri kayıt edilmemişse de bazı başlıklarda Esad Muhlis Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Kemal Paşa**,** Fuad Paşa gibi isimler geçmektedir. Metin başlıklarında, yazıların gönderildiği kişilerin temsil ettikleri makamların şeref ve itibarlarına uygun bir üslup kullanılmıştır. Kişiler, bulundukları makamlarla birlikte yüceltici sıfatlarla anılmışlardır.

Tebrik, teşekkür konulu bazı özel mektuplarda da kimi kişilerin adları yer almaktadır. İsimsiz olanlar "küberâdan bir zâta, ahibbâdan bir zâta, vüzerâdan bir zâta" gibi ifadelerle verilmiş; bazı yazılar da başlıklarda "sûret, müsvedde" kelimeleriyle takdim edilmiştir.

Yazıların başlıklarına kaydedilen küçük bilgiler, muhtevaya dair ipuçları vermektedirler. Bir kısım mektupların genel konusu, bu cümlelerde görülen "tavsiye, teşekkür, tebrik, muhabbet, arz-ı hulus, taziye" gibi kelimelerden anlaşılmaktadır. Bazılarında ise birkaç satır bilgi ile kime, hangi amaçla yazıldıkları belirtilmektedir. Emin Hilmi'nin eserde yer alan iki kısa kasidesinden biri, her mısraı mücevher tarihli olup Bâb-ı Âlîye cülûs-ı hümâyûn şerefine yazılıp gönderilmiştir. Diğerinin Hacı Âkif Efendi'nin "memuriyeti vukuunda inşad" olunduğu kayıtlıdır.

Münşeatın 284. sayfasında mektup kısmını bitiren yazar, hâtime başlığı altında eseri yazma gerekçesini ve ne tür metinleri topladığını kısaca belirtmiştir. Sonraki sayfalarda takrîzât bölümü yer almaktadır. Eser için Hacı Âkif, Faik, Muhammed Nuri adlı kişiler kısa mensur takriz yazmışlardır. Manzum takriz yazanlar ise şair Osman Agâh Bey, Şakir Şevket Efendi, Mehmed Hulusi Efendi, Hasan Naci Efendi'dir. Emin Hilmi'nin oğlu İlyas Sami Efendi'nin de bir tarih kıtası vardır. 288 sayfa olan Münşeât'ın sonunda, Emin Efendi bir beyit ile eserin basım yılına tarih düşmüştür. Eser, "Trabzon vilayeti matbaasında tab' olunmuştur fî 24 Receb sene 1293" kaydı ile sona erer. Sonraki kısımda 5 sayfalık hata-savâb cedvelinden başka, Emin Hilmi'nin kendi hayatında yaşadığı bazı rastlantıları "garîb vak'alar" diye sunduğu kısa yazılar vardır.

Mektup Muhtevaları

Bazı mektupların muhtevalarından kısaca bahsedeceğimiz bu bölümde, kimilerinin başlıklarında verilen küçük bilgilerle yetinilecek; içlerinde içeriğiyle dikkat çeken bazılarından da özet bilgiler aktarılacaktır. Trabzon bölgesiyle ilgili çeşitli memleket meselelerinin konu edildiği bu resmi yazıların/mektupların bazıları, yöre halkı adına, onların namına kaleme alındıkları belirtilmiştir. Bu tür yazıların, başlıklarda verilen bilgilere göre yöre halkının düşüncelerini dile getirdikleri anlaşılmaktadır.

1. Trabzon'da Rüşdiye Mektebinin inşasına padişah tarafından 50 bin kuruşluk yardım gelmesine mukabil, "memleketçe" tanzim olunarak Hilafet makamına takdim edilen teşekkürü hâvî mahzar-ı umûmî.[3] Münşeâtta 165. sayfada yer almaktadır.

2. "Makâm-ı vekâlet-penâhî"ye mâlî konularla ilgili yazılan mahzar. Münşeâtta 167. sayfada yer almaktadır. Yazıda Padişaha inşa üslubuyla duadan sonra, tebaa arasında bir süreden beri tedavülde olan sikkelerin aslî kıymetinde artış olduğu, fiyatların da artmasından dolayı, halkın kullandığı paraların tedavülden kaldırılması kararı alındığı yazılmış; yerine konan mecidi altınının yüz kuruşla kıymetlendirildiğine dair mâlî piyasa ahvalinden bazı bilgiler aktarılmıştır. Bu ekonomik kararın halkın sevincini mucip olduğu belirtilerek kamuoyu adına padişaha teşekkürler edilmiştir.

3. Trabzon'da rüşdiye mektebi ve yapılması düşünülen hastahane inşası için Emin Muhlis Paşa (ö.1874) tarafından yardım toplama amacıyla kaza müdürlerine gönderilen tahrirat.[4] Münşeâtta 172. sayfada yer almaktadır.

4. Trabzon müftüsü Hacı Mustafa Necati'nin vefat etmesiyle, ahali tarafından bu makama lâyık olduğu düşünülen müderris Süleyman Zühdü Efendi'nin tayin edilmesi isteğini meşihat makamına bildiren mazbata. Münşeâtta 183. sayfada yer almaktadır.

5. 1292 hicrî senesi Rebîulevvel ayı gurresi perşembe gününün Peygamber Efendimizin veladetine denk gelmesi münasebetiyle, "kadim bir kaide" olarak o gün akşamdan ertesi gün ikindi vaktine kadar top atılması ve minarelerde kandillerin yakılması hususunun icrası için Trabzon kalesi topçu binbaşılığına yazılan resmî tezkire.[5] Münşeâtta 191. sayfada yer almaktadır.

6. Mahmud Celâleddin Paşa'nın (ö.1903) Dâhiliye Nezareti müsteşarlığına tayinini tebrik etmek üzere Emin Hilmi'nin bir kaside yazıp ekleyerek ve caize beklentisini de belirterek gönderdiği ariza.[6] Münşeât'ta 197. sayfada yer almaktadır.

7. İlim tahsiliyle meşgul bir gence nasihatname. Münşeâtta 223. sayfada yer almaktadır. Yazar, ilim ve marifet elde etmenin saadet-i ebediyyeye, hat sanatı ile yazı ve inşa kaidelerini öğrenmenin de dünya maişetini kazanmaya vesile olacağını söylemiş; hadis-i şerifler ve daha başka gerekçeler ileri sürerek muhatabını ilim ve sanata teşvik edici nitelikte bir metin yazmıştır.

[3]Mahzar:Resmî makamlara şikayet, talep, teşekkür vb. hususlar için sunulan çok imzalı arzuhal.(İpşirli, 2003: 398)

[4] Tahrirat: Osmanlı diplomatiğinde, İstanbul'daki merkez daireleriyle vilayetler, dış temsilcilikler ve bunların birbiri arasındaki yazışmalara verilen ad. (Kütükoğlu, 1994: 229)

[5]Tezkire: Aynı şehirdeki resmî makamlar arasında yapılan yazışma metinlerine denir. (Kütükoğlu, 1994: 245)

[6]Ariza: Alt makamdan üst makamdaki kişiye sunulan yazılara denmektedir. (Kütükoğlu 1995: 91)

8. Hüseyin Avni Paşa'ya (ö.1876) Girid valisi iken Trabzon vilayetinden gönderilen tahrirat. Münşeâtta 224. sayfada yer almaktadır. Paşa'nın bu göreve geldiğinden beri, yörede asayişin ve kanun hâkimiyetinin sağlandığına dair haberlerin gazeteler vasıtasıyla Trabzon'a ulaştığını söyleyen vilayet yetkilisi, ayrıca sevincini belirtip "Allah'ın yardımı üzerine olsun." şeklinde dua etmiştir. Bu başarıya "Cenâb-ı Pâdişâhî" tarafından hususi mükâfat olarak murassa bir "nişân-ı âlî-i Osmânî" ihsan edildiğini ve daima İlâhî yardıma mazhar olması için dualar edildiğini de belirtmiştir.

9. Bir cülûs-ı hümayun şehrâyînini arz için Trabzon vilayetinden Bâb-ı Âlî'ye yazılan ariza. Münşeâtta 227. sayfada yer almaktadır. Yazıda padişahın tahta geçişinin hayata kattığı mutluluk ve bereketten bahisle, her sene bu cülus gününde ahalinin ev ve dükkânlarını kandillerle süsledikleri, hükümet dairesini de avize ve çiçeklerle bezedikleri anlatılmıştır. Yabancı devlet temsilcilerinin de vilayete gelip tebriklerini bildirdikleri, mektep talebelerinin öğretmenler eşliğinde manzume kıraat ettikleri; daha nice halk kesimlerinin akşam da devam eden sevinç törenleri, yeme içme şenlikleri, eğlenceler ve benzeri tatbikat; detaylarıyla kaleme alınmış ve padişahın ömrüne dualar edildiği bildirilmiştir.

10. Vilayetten çevredeki hükümet dairelerine hızlı haberleşme konusunda umumi tahrirat yazısı. Münşeâtta 230. sayfada yer almaktadır. Taşra (mülhakat) bölgelerine daha önce muhaberat konusunda bildirim yapıldığı halde hızlı iletişimde aksaklıklar olduğu, bir cinayet soruşturması örneği ile anlatılmıştır. Geciken bildirimlerin doğuracağı zararlar kul hakkına da değinilerek ifade edilmiş; buna sebep olanların ceza göreceği hatırlatılmıştır. Yazıda, geri bildirim için on gün sürenin verildiği belirtilip bu ihtarın gereken yerlere ulaştırılması istenmiştir.

11. Dostlardan birine unutularak mühürsüz gönderilen bir yazı için özür beyanlı bir cevabname. Münşeâtta 239. sayfada yer almaktadır. Muhataptan gelen latifeli siteme mukabil, hasbelbeşer gafletle bu hatanın yapıldığı; ama gönülde muhabbetin var olduğu belirtilerek karşı taraftan af talep edilmiştir.

12. Kitap talep eden bir dosta latifeli cevabname. Münşeâtta 240. sayfada yer almaktadır. Yazar, kendisinden ödünç olarak bazı tezkire eserlerini isteyen dostuna, o kitapların kendi nezdinde bulunmadığını, sorduğu çevresindeki kişilerin de bunların adlarını dahi duymadığını şaka yollu ifade etmiştir. Yazar, istenen kitapların adlarıyla benzeşen kelimeler kullanarak nükteli cümleler kurmuştur. Mesela yanında Riyazî tezkiresinin bulunmadığını söylerken, "Bunun bulunması ashâb-ı riyâzatın kuvve-i kudsiyesine mahsûs" demesi; Âşık Çelebi tezkiresini elde etmeyi, "Her çelebinin kârı olmayıp buna dest-res olabilmek eser-i aşk-ı kâmile bağlı" diye ifade etmesi; Atayî'nin Şakayık Zeyli için de "Buraca bulunabilmesi hengâm-ı

zemherîde şükûfe-i şekâyıkdan eser-i berg ü bâr taharrî edilmesi kabîlinden" demesi latifeli ifadelerdir.

13. Teehhül eden bir dosta yazılan tebrikname Münşeâtta 242. sayfada yer almaktadır. Muhatabın düğün davetini aldığını belirten yazar, evlenme konusunda Hz.Allah'ın ve Peygamberimizin emir ve isteklerine uygun davranıldığını belirterek bu haberden çok sevindiğini yazmıştır. Kendisi şair olmak hasebiyle düğün hediyesi olarak, "Ya gazeldir ya kasîde armağanı şâirin" mısraı hükmünce, bir kıt'a kaside kaleme alarak mektup ile gönderdiğini belirtmiştir. Buna mukabil muhatabından da caize olarak elbise (esvâb-ı fâhire) beklediğini ekleyip yazısını bitirmiştir.

14. Samsun yoluyla Dersaâdet'e nakl olunan Na'lîn-i Şerif hakkında Emin Hilmi'nin gazetelere yazdığı tahrirat. Münşeâtta 243. sayfada yer almaktadır. Peygamber Efendimizin na'linlerinin mukaddes beldeden İstanbul'a naklinin Hakkari-Diyarbakır-Samsun yoluyla yapıldığını ve Samsun limanına gelişi esnasında icra edilen tören ve ziyaretlerden bahs eden yazıdır.[7]

15. Kastamonu valisi Edhem Pertev Paşa'ya (ö.1873) yazılan ariza. Münşeâtta 248. sayfada yer almaktadır. Yazar, Trabzon rüsumat müdürlüğüne gelen Rahmi Efendi'nin (ö.1894) mektupçuluğuna tayini çıkmış iken, bazı sebeplerden dolayı bundan vazgeçildiğini belirtmiş; bu göreve ehil olmadığı düşünülse de, "Yağsa bârân-ı kerem bahr ile sâhil birdir" sözü gereği, büyüklerin herkese şamil ikramının kendisine de nasip olmasını beklediğini yazmıştır. Mektup yazdığı valinin emrinde çalışma isteğini belirten yazar, "İşler vakitlerine bağlıdır." sözü gereği bu tayinden ümitvar olduğunu belirtip dua ile sözünü bitirmiştir.

16. Bir dosta yazılan tavsiye müsveddesi. Münşeâtta 250. sayfada yer almaktadır. Emin Hilmi, Mekke-i Mükerreme ahalisinden adını yazmadığı garip, a'ma bir hafızın yardım talebi (celb-i erzâk) için Trabzon'a geldiğini, şimdi ise muhatabının bulunduğu yöreye gideceğini ve yazısını da onunla gönderdiğini belirtmiş; "hamele-i Kur'ân" olan ve kıblegahımız bölgesinden gelen bu zata yardımcı olup duasını almasını istemiştir. Başkalarının yardımına delâlet etmesini de söyleyip garibin sevindirilmesini rica etmiştir.

17. Maârif Nezaretine şakirdanın imtihanına dair yazılan tahrirat. Münşeâtta 252. sayfada yer almaktadır. Yazıda Trabzon rüşdiye mektebi öğrencilerinin mezuniyet imtihanlarının her sene olduğu gibi temmuz ayında mülkî erkânın huzurunda geniş bir katılımla icra edildiği bildirilmektedir. Mektepte umumi bir meclis toplanarak önce padişaha dualar edildiği, sonra muallim Şaban Efendi'nin sahneye çıkan öğrencilere seviyelerine göre Arapça, Farsça,

[7] Bu konu hakkında geniş bilgi için (İslamoğlu:833-839)

hendese, harita, hesap fenlerinden sorduğu sorulara zekice cevaplar alındığı, toplam altmış dört öğrencinin mezuniyeti hak ettiği yazılmıştır. Törende öğrencilere ilim tahsil etmenin dünya saadeti ile ahiret feyizlerine kavuşma sebebi olacağına dair bir nutuk verildiği, akabinde yine dualarla meclisin sona erdiği belirtilmiş; öğrencilerin belgelerinin de bu yazı eşliğinde gönderildiği bildirilmiştir.

18. Halep vilayeti memurluğundan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye azalığına tayin edilen Halet Efendi'ye Trabzon vilayeti mektupçusu İbrahim Efendi'nin yazdırdığı tebrik. Münşeâtta 255. sayfada yer almaktadır. Yazar, devlet makamlarını İlahî tecellilerle dokunmuş manevi bir kaftana teşbih ederek, muhatabının atandığı muhakemat dairesi başkitabet görevinden dolayı memnuniyetini birtakım süslü cümlelerle belirtmiştir. Göreve lâyık olanları padişahlık makamının muhakkak değerlendireceği kanaatini de şu beyit eşliğinde dile getirmiştir:

Pâk-tıynet kûşe-i gurbetde hôr olsun mu hîç

Gevher âgûş-ı sadefden dûr olur rağbetlenür

19. Mısır hidivliğine takdim edilen arzıhal.[8] Münşeâtta 258. sayfada yer almaktadır. Emin Hilmi, bir vesileyle Dersaâdet'e gittiğinde, Mısır Hidivinin oraya gelişi şerefine verilen ziyafete katıldığını, orada gördüğü şenlik ve neşeli halleri anlatmış; hidive ithafen bir kaside yazdığı halde bunu imkân bulup sunamadığını üzüntüyle beyan etmiştir. İkramına nail olmak (lokma-hâr-ı âtıfet) arzusu ile buna benzer yazdığı başka bir kasideyi de yine kendisine ulaştıramadığını, bu kasidesini ise şimdi sunabildiğini ve lütuflarını beklediğini de belirtip dualarla arzıhalini bitirmiştir.

20. Es'ad Paşa'ya sadrazam iken yazılan ariza. Münşeâtta 262. sayfada yer almaktadır. Emin Hilmi, arizasına dua ile başlayıp muhatabının merhametli fikir ve düşüncelerinin ahali üzerine matuf olduğunu, aciz bir kul olarak kendisinin de "daire-i celîle"ye bendeliği şeref bildiğini belirterek, "merhamet ve adalet gereği" memuriyete iade olunduğunu sevinçle ifade etmiştir. Trabzon valisinin, ferman gereği önceden olduğu gibi gazete muharrirliği ile beraber mektubî odası mümeyyizliğini uhdesine tevdi ettiğini dualar ve minnetlerle beyan etmiştir.

21. Emin Paşa (ö.1871) tarafından Fuad Paşa'ya limon fidanı gönderilmesine dair yazılan şukka.[9] Münşeâtta 264. sayfada yer almaktadır. Muhtemelen Emin Hilmi'nin Emin Paşa adına kaleme aldığı şukkada, Paşa'nın konağının bahçesine dikilmek üzere Trabzon yöresinden istenilen limon fidanlarının gönderildiğine dair bilgi verilmektedir. On adet fidanın boyları ve kaliteleri hakkında bilgi verilmiştir.

[8] Arzıhal: Bir istek veya şikâyetin üst makama duyurulması, bunun için sunulan yazı, dilekçe. (İpşirli, 1991: 447)
[9] Şukka: Merkezle taşra veya taşradaki iki yer arasındaki yazışmalar için kullanılan belge. Üstten alta yazılan tahrirat diye de tarif edilebilir. (Kütükoğlu, 1994: 233)

Emin Hilmi, üstteki metnin akabinde, kendi divançesini yazmayı bitirdiğini ve münşeatın tertibinde de bu sayfalara sıra gelmişken, hicri 1298[10] Cemadiyelûlânın yedinci, 1292 sene-i rumînin On Sekiz Mayıs salı gününün Murad bin Abdülmecid Han'ın velâdet yıldönümü olması hasebiyle, onun vasıflarını dile getirmek üzere her mısraı mücevher tarihli (1293) bir kaside yazdığını belirterek takdim etmiştir.

22. Trabzon valisi Emin Muhlis Paşa (ö.1874) tarafından Kaptan-ı Derya Mehmet Ali Paşa'ya (ö.1868) hitaben, rüşdiye mektebi inşası için padişahtan yardım alabilme ümidiyle Emin Hilmi'ye yazdırılan ariza. Münşeâtta 267. sayfada yer almaktadır. Paşa'nın ağzından Trabzon ilinde halka canla başla hizmet edildiği belirtilerek, beldenin kalkınması için maarif alanında daha evvel inşası becerilemeyen rüşdiye mektebi ile bir hastanenin gerekli olduğu ifade edilmiştir. Yöre ahalisiyle yapılan müzakereye göre bina arsası olarak merhum bir paşanın şehir içinde yüksek ve geniş yerde bulunan harap konağının yeri uygun görülmüş; varislerinin istediği 50 bin kuruşun tedarikinin zorluğundan bahisle, padişahın himmetine muhtaç olduklarını beyan etmişlerdir. Bu miktar "Ceyb-i Hümayun"dan ihsan edildiği takdirde ahalinin hünkâra devamlı dua edecekleri süslü inşa üslubuyla yazılıp ifade edilmiştir. Beklenen yardımın gelmesi üzerine ahalinin teşekkürünü hâvî bu mahzar metnini Emin Hilmi Münşeâtına derc etmiştir.

23. Trabzon hükumet konağı yangınıyla ilgili vali tarafından Emin Hilmi eliyle (*ma'rifet-i âcizî*) Bâb-ı Âlî'ye yazılan mazbata.[11] Münşeâtta 270. sayfada yer almaktadır. Devlet merkezine yangınla ilgili detaylı bilgi verilerek binanın alt katındaki odalardan çıkan ateşin bütün binayı sardığı, bazı evrakın kurtarılabildiği, binada bulunan mahkûmların naklinin yapıldığı, çevrede bulunan bazı dükkânların da yandığı ifade edilmiştir. Böyle olaylarda halkın konuyu alevlendirerek abartabileceği ihtimaliyle resmî yoldan bu bilgilerin merkeze aktarıldığı ve yangına dair soruşturmanın başlatıldığı eklenmiştir.

24. Şair Karahisarî Abdi Efendi'ye (ö.1885) Emin Hilmi'nin yazdığı şukka. Münşeâtta 276. sayfada yer almaktadır. Yazar kendini âcizane şairler güruhundan sayarak, Abdî'nin daha önce yazdığı bir risaleyi taklit ile Muhâkeme-i Ye's ü Emel adlı "hatalarla dolu" bir eser kaleme aldığını, tedkik için ona gönderdiğini yazmıştır. Şair Abdî ile yüzyüze tanışmasa da, "Ehl-i dil birbirini bilmemek insâf değil" diyerek gıyabî bağlılık duygusuyla şahsın kemalinden istifadeye yöneldiğini belirtmiştir.

[10] Yazar kitabın sonundaki Hata-Savab cedvelinde bu tarihi 1293 olarak tashih etmiştir.
[11] Mazbata: Bir meclis veya heyetin müzakerelerinin neticesini göstermek üzere bir makama hitaben kaleme alınan belgelere denir. (Kütükoğlu, 1994: 324)

25. Erzurum'a tayini çıkan Emin Muhlis Paşa'nın (ö.1874), Emin Hilmi'ye rütbe tevcihi için müsteşar Mümtaz Efendi'ye (ö.1871) yazdığı tahrirat. Münşeâtta 379. sayfada yer almaktadır. Paşa, Trabzon sandık emini olarak çalışan Emin Hilmi'nin memuriyette hak ettiği üst dereceye terfi ettirilmesi talebini daha önce dile getirdiği halde gerçekleşmediğini, bundan da mahcubiyet duyduğunu belirtmiş; şiir, inşa fenlerinde ve hesap işlerinde maharetli olup her kademede verilen devlet görevlerini hakkıyla ifa ettiğini de eklemiştir. Memur olduğu her müşkül işi çözdüğünü, şimdi bulunduğu görevde taltifi hak ettiğini yazıp lütfen kendisine "rütbe-i sâlise" ihsan edilmesini "celîle-i keremkârîlerinden" niyaz etmiştir.

26. Emin Hilmi'nin müsteşar Mümtaz Efendi'ye arizası. Münşeâtta 380. sayfada yer almaktadır. Kendisi hakkında Muhlis Paşa'nın yazdığı üstteki yazıyla birlikte, rütbe tevcihi talebini aynı kişiye sunmuştur. Emin Hilmi, aynı konudaki beklentisini kendi kalemiyle ve etkili bir üslupla dile getirmiştir. Eski şairlerden birinin, ümitsizlik halini belirttiği

Tâli'imden öyle me'yûsum ki itmem i'timâd
Kevkeb-i bahtım girîbânımdan eylerse zuhûr

beytinin kendisine de uygun düştüğünü yazan Emin Hilmi,

Bunca zahm-ı teber-i kahrını çekdim feleğin
Âkıbet olamadım dehrde bir baltaya sap

beytini de eklemiştir. Gerçi "İşler vakitlere bağlıdır." diyerek bekliyorsa da;

Bir ukdenin ki hallini Mevlâ murâd ider
Eyler havâle nâhun-ı dest-i sühûleti

sırrının zuhur zamanı geldiğine inandığını söylemiştir. Hilmi, yaptığı devlet hizmetlerini belirterek "üçüncü rütbe"yi hak ettiğini, bu talebi Muhlis Paşa'nın da dile getirdiğini eklemiş; bununla birlikte muhatabının gönlündeki itibarının, dünyanın bütün rütbelerine değer olduğuna inanılmasını istemiştir. "Ubûdiyyet-i hâlisâne"sinin karşılık bulacağı ümit ve istirhamıyla talebini tekrarlamıştır.

27. Hatime bölümünde yazar, tabiatının sevkiyle inşad ettiği bazı "tevârîh, kasâid ve gazeliyât"ı toplayıp serlevha olarak da münacat ve na't-ı peygamberîyi koyduğunu, ölümünden sonra ruhunun rahat etmesi ve rahmetle yad edilme arzusuyla divançeyi yayımlama fikrinin olduğunu söylemiş; dostlarının kendisinden daha önceleri talep ettiği tebrik ve hulus yazıları ile çeşitli konulardaki yazışma örneklerini de ekleyerek aynı baskıda neşr edeceğini yazmıştır. Münşeâtta 384. sayfada yer almaktadır. İfadelerdeki hata ve kusurları dostların düzeltmesini beklediğini belirterek şu beyitle bu faslı bitirmiştir:

Eger gelürse elinden cihâna kıl ihsân

Buyurdı mefhar-i âlem *kemâ tedînü tüdân*[12]

Emin Hilmi'nin Arz-ı Hâl-i Risâlet-Penâhîsi

İslam medeniyet tarihinde Hz. Peygamber'in şahsı sayısız eserde konu edilmiş, onunla ilgili oluşan malumat pek çok edebî türün hem konusu hem de bilgi kaynakları arasında yer almıştır. Peygamberimiz; Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında daha çok şiirle övülmüş, çeşitli mazmunlara ilham kaynağı olmuştur.[13] Hz. Peygamber'in konu edildiği türler çoğunlukla manzum olsa da "gazavât, mucizât, esmâün-nebî" gibi mensur ya da manzum-mensur tarzda yazılan türler de az değildir. Doğrudan Hz. Peygamber'e hitap eder şekilde mektup tarzı mensur metinlere pek rastlanmaz. Çok değişik hitap ve yazışma örneklerinin görüldüğü münşeat mecmualarında, hep hayattaki kişilere yazılan veya yazılması düşünülen, "gönderilecek" metin örnekleri verilir, bu tarz yazıların kuralları öğretilirdi. Münşeâtlarda Peygamber'e yönelik hitap metinleri göze çarpmaz.[14] Dolayısıyla Emin Hilmi'nin burada konu edilen arzıhali çok nadir bir örnek olarak düşünülmelidir.

Emin Hilmi bu arzıhalinde münşiyane bir dil kullanmıştır. Süslü ve sanatlı bir üslupla uzun cümleler kurmuş, duygularını teşbih ve mecazlarla, ayet ve hadis iktibaslarıyla kaleme almış; küçük bazı manzumeler de kullanarak çok samimi bir ifade ile yazmıştır.

Yazar, önce Hz. Peygamber'in Cenab-ı Hak katında ne kadar üstün bir değere sahip olduğunu, ayetlerden ve Peygamberimizin kendi sözlerinden deliller getirerek belirtmiş; makamının yüksekliğini destekler nitelikte, Miracda Cibril'in gidemediği yerlere ulaştığını ifade etmiştir. Onun Hak katındaki değerini ifadeye çalışmanın edep çizgisini aşmak olduğunu belirterek, esasında insanlardan hiç kimsenin Resûl-i Ekremi tam anlatamayacağını da eklemiştir. Emin Efendi, kendi günahkâr halini itiraf edip ahiret dehşetinden çok korktuğunu, Hz.Peygamberin şefaatiyle Allah'ın affına kavuşmayı umduğunu dile getirmiştir. Yazdığı bu arzıhalin, Arasat'taki dehşetli günde Peygamberimizin imzasıyla eline kurtuluş beratı (Itıkname) olarak verilmesini ve ilgili ayette belirtilen "kendilerine korku olmayanlar, üzülmeyecek olanlar" grubuna dâhil olmayı temenni etmiştir. Dünyadaki bir emelinin de Hacca

[12] "Nasıl yaşarsanız öyle yönetilirsiniz." anlamında hadis. Zerkeşî, Tezkira 120; Süyûtî, Durer 162

[13] Hz.Peygamber'in İslam kültüründe hangi ilim-sanat dallarında konu edildiği, hakkında ne tür eserler yazıldığına dair geniş bilgi için bk. (Muhammed: ss 448-478), DİA, C.30, s.448-478

[14] Münşeatlara dair yaptığımız çalışmalarda, Peygamberimize doğrudan hitapla yazılan mektup türü edebî bir metne gözümüz ilişmemiştir. Yine de istisna kabilinden, böyle bir metnin münşeatlarda veya başka kaynaklarda görülebilme ihtimali vardır. Nitekim birkaç yıl evvel, vaktiyle Sultan Abdülaziz'in, Peygamberimizin ruhaniyetine yönelik duygusal bir mektup kaleme aldığı ve bu mühürlü mektubun Topkapı Sarayı Mukaddes Emanetler Dairesinde saklandığı haberi yazılı basında yer almıştı. (Bkz.Murat Bardakçı, 14.07.2015 tarihli Habertürk Gazetesi)

gidip Ravza-i Mutahharayı ziyaret etmek, yine onun şefaatiyle dünyada ve ahirette saadete ermek olduğunu ilave etmiştir.

Anlam muhtevasını bu şekilde belirtebileceğimiz Emin Efendi'nin arzıhalinde kullandığı hitap tarzı, klasik münşeat metinlerinde örneklerine çokça rastladığımız şekildedir. Edebiyatımızdaki tarihî seyir içerisinde maddi-manevi makam sahiplerine yönelik yazılan her türlü resmî-gayrı resmî yazılarda, kişilerin ve makamların şanına uygun bir hitap dilinin ve üslubun kullanıldığı yapılan münşeat çalışmalarında ortaya konmuştur.[15]

Kullandığı dil bakımından Hilmi Efendi'nin bu arzıhali, klasik dönem münşeâtlarındaki edebî yazışma üslubunu andırmaktadır. Arapça Farsça kelimelerin, tabirlerin, dini muhtevalı ibarelerin, kısa manzumelerin vs. yer aldığı; uzun, sanatlı cümlelerin kullanıldığı, esas metne giriş ve bitiriş ifadelerinin eski inşaî mektuplarla benzerliği görülmektedir. Yazar, cümleleri arasına dinî ibareleri metnin bütünlüğünü bozmayacak şekilde ustaca yerleştirmiş; araya aldığı ayet ve hadislerin manalarıyla kendi yazdıklarını ahenk içerisinde terkip etmiştir. Arzıhalde çokça görülen övgü ifadelerinde kendi kuracağı cümleleri yetersiz görmüş olmalı ki, düşündüğünü en iyi ifade edecek başka ara metinleri de (ayet, hadis, manzume vs.) tercih etmiştir. Esasen bu husus klasik inşa tarzında çok görülen bir durumdur. Bu tercih, yazarın metni kaleme alma gerekçesiyle de uyumludur.

Yazar gerek Peygamberimizi vasfederken gerekse kendi halini nitelerken, ayet ve hadislerin dışında da dinî çağrışımlı kelimeleri kullanmıştır. Meselâ Hz Peygamber'i "pâdişâh-ı risâlet-câh, bâlâ-nişîn-i evreng-i illiyyîn, mahbûb-ı nâzenîn-i Cenâb-ı Hudâ, keşf-i sürâdikât-ı ma'neviyyât, ta'rîf-i şems-i hakîkat-i Muhammediyye, dürdâne-i beşâret-i celîle-i Mustafaviyye, nebiyy-i ekrem ü emced ü muhterem, mahv-ı kebâ'ir-i çâkerâne, bâdî-i îcâd-ı mükevvenât"vs.sıfatlarla nitelemiş; kendini de "garîk-ı ummân-ı amîk-ı hayret, arz-ı hâl-i darâ'at-me'âl –i günehkâr, has ü hâşâk-i zünûb, kühlü'l-cevâhir-i uyûn-ı ehl-i dîn, sîne-çâk-i şerm ü ıztırâb" şeklinde tavsif etmiştir. Cenab-ı Hak'tan bahs ettiği kelimeler de diğerleri gibi ihtişamlı, terkipli ve literatürde yaygın nitelemelerdir: "Kadîr-i bî-çûn, Cenâb-ı âlem-âferîn, Rabbü'l-azameti ve'l-kibriyâ, Îzed-i müte'âl"

Emin Hilmi gerek duygularını mübalağalı anlatma isteğinden, gerekse klasik inşa tarzında öyle yaygınlaştığı için, bir-iki örnek dışında yaklaşık yarım sayfayı bulan uzunlukta cümlelerle yazmış; okuyanın zihninde cümlelerin anlamının topluca belli bir manaya tekabül etmesini sağlamıştır. Fakat bu süslü üslup, arzıhalin muhtevasına da uygun düşecek şekilde ve

[15]Çeşitli kişi ve makam sahiplerine hitap örnekleri ile inşa metinlerine dair bibliyografik kaynaklar için bkz. (Kütükoğlu: 1994; Gültekin: 2015)

manayı yitirmeyecek tarzda kaleme alınmıştır diyebiliriz. Arzıhal metninde 13 ayet iktibası olup bunların kimisi bir veya iki kelime ile kimisi tam kısa bir ayet ya da ayetten bir cüz şeklinde yer almıştır. Tek kelimelik ayet alıntıları, bir olay veya bilgiye telmihte bulunan ibarelerdir. Ayetlerin çoğu Peygamberimiz ile ilgilidir. Diğerleri Kur'an-ı Kerimin şifa oluşu, kıyamet ve ahiret ahvali, Allah'ın veli kullarının nitelikleri hakkında bilgi veren ayetlerdir. Metinde bir tane kudsî hadis, yedi tane hadis-i şerif, bir adet Cibril'e atf edilen bir söz, Bayezid-i Bistami'nin bir cümlesi, Farsça kelâm-ı kibar kabilinden bir ifade, altı adet Türkçe beyit ile Türkçe bir kelâm-ı kibar yer almaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak Emin Hilmi'nin Münşeat'ı, benzerleri daha önceki dönemlerde görüldüğü üzere, inşa tarzı bir nesirle kaleme alınmış, daha çok resmî ve hususî yazışma metinlerinden oluşan bir eserdir. Siyasî ve idarî işlerle ilgili yazıların benzerleri başka münşeatlarda çok görülüyorsa da, şahsî ve edebî yazılar belli oranda orijinal özellikler göstermektedir. Yazarın resmî görev icabı kaleme aldıkları bir yana, kişiler arası insanî ilişkileri sürdürmek ve kendisiyle ilgili bazı meselelerin takibi için gösterdiği azim ve sabrı yansıtan yazılar da ayrıca önemlidir. Üslup gösterisi niteliğindeki secili yazılar ve aynı konuya ait terimlerle oluşturulmuş metinler dikkat çekmektedir. Münşeat'ın en önemli özelliği ise, Peygamberimizle ilgili orijinal iki ayrı yazı metni içermesidir. Bunlardan biri, burada kısaca değinilen Hz. Peygamber'in "na'lin-i şerifi" hakkındaki yazı; diğeri ise metnini verdiğimiz arzıhaldir. Emin Hilmi'nin dinî kaynaklardan seçilmiş kelimelerle "inşa ettiği" bu metin, yazarın Peygamber sevgisine dair duygu ve düşüncesini ortaya koyan güzel bir örnek olmuştur.

Arz-ı Hâl-i Risâlet-Penâhî'nin Metni

Atebe-i melekût-mertebe-i hazret-i Risâlet-penâhîye âcizâne ve hakîrâne takdîmine cür'et olunan arz-ı hâl-i rakıyyet-me'âldir

Ey bülbül-i belîğu'l-beyân-ı gülistân-ı *Ene seyyidü'l-evvelîn ve'l-âhirîn*[16] ve'y tûtî-i fasîhu'l-lisân-ı sekkeristân-ı *Küntü nebiyyen ve Âdemü beyne'l-mâ'i ve't-tîn*[17] Sen ol pâdişâh-ı risâlet-câh-ı serîr-i berîn-i *Le-'amruk*[18] nebî-i kâ'ilü'l-hadîs-i *Hutime bî en-nebiyyûn*[19]ve bâlâ-

[16] Hadis. Az değişik şekliyle bkz. "Ben, Âdemoğullarının seyyidiyim." (Ebu Dâvûd, "Sünnet", 13; İbn Mâce, "Zühd", 37); "Ben kıyamet gününde insanların seyyidiyim." (Buhârî, "Enbiyâ", 3; Müslim, "Îmân", 327-328

[17] "Âdem ruhla beden arasında iken ben peygamber idim." Müsned, IV, 66

[18] (Rasûlüm) "Hayatın hakkı için onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı." Hicr 15/72

[19] Hadis. "Peygamberler benimle son buldu." Müsned.3/333

nişîn-i evreng-i illiyyîn-zemîn-i *Ve rafa'nâ zikrak*[20]resûl-i refÎ'u'l-kadr-i kadîr-i bî-çûnsun ki cenâb-ı âlem-âferîn menşûr-ı ulüvvü'l-'unvân-ı cenâb-ı rahmet-penâhîlerini ve *mâ hüve şifâ'ün ve rahmetün li'l-mü'minîn*[21]vasf-ı cezîl ü cemîliyle memdûh u mümtâz olan kitâb-ı celîlü'l-hıtâb-ı Rabbânîsinde tuğrâ-yı garrâ-yı *vemâ erselnâke illâ rahmeten li'l-'âlemîn*[22]ile tevşîh u tezyîn ve âyet-i uhrâ-yı kübrâda sırr-ı sûre-i na't-ı azîm-i nebevîlerini zer-hâme-i *ve inneke le-'alâ hulukin azîm*[23]ile nakş-efken-i levâyih-i kulûb-ı âlemîn eylemişdir. Ve ol sebeb-i inkişâf-ı cevher-i râz-ı *Küntü kenzen mahfiyyen*[24]ve matla'-ı fecr-i şu'â'-nevâz-ı *Sübhânellezî esrâ*[25]bir mahbûb-ı nâzenîn-i cenâb-ı Hudâ ve nûr-ı mahz-ı Rabbü'l-azameti ve'l-kibriyâsın ki seyâhat-i seniyye-i mi'râciyyelerinde mesîre-i fasîha-i diyâr-ı ceberût mahv-ı hudûd u cihât ve dîvân-hâne-i sâha-i vesî'a-i melekût keşf-i sürâdikât-ı ma'neviyyât eylediği ân-ı bî-în ü ânda ki *Sümme denâ fetedellâ fekâne kâbe kavseyni ev-ednâ*[26]ol hâl-i visâl-iştimâli vasfından kinâyedir. O hâlde *Lâ-yese'unî fîhi melekün mukarrabün velâ-nebiyyün mürselün*[27] nutk-ı kehribâr-ı nebevîleri fehvâ-yı sa'âdet-ihtivâsı üzre peyk-i vahy-i mübîn-i cenâb-ı Cibrîl-i emîn *Lev denevtü enmileten lahteraktü*[28]özrini arz-ı huzûr-ı ayn-ı nûr-ı nübüvvet ile bir parmak bile ilerüye remy-i retve-i cür'et idemeyüp ârâm-şikâh-ı mukaddesi olan sidre-i müntehâda bast-ı kadem-i sükûn u temkîn eylemişdir. El-hâsıl merâtib-i ulviyye-i Ahmediyyelerine silm-i ukûl-i selîme-i beşeriyye müntehâ olmak emr-i muhâl ve derecât-ı seniyye-i Mustafaviyyeleri nezd-i Îzed-i müte'âlde fevk-ı mâlâ-yütesavver-i âlü'l-'âl olup bu bahs-i mâlâ-yüdrek içün ümmet-i merhûme-i peygamberîleri e'izze-i ehlullâhından mazhar-ı medîha-i *el-ulemâ'ü veresetü'l-enbiyâ*[29]Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sırruhü's-sâmînin dervîşân oldukları *Lev bede'e li'l-halkı mine'n-nebiyyi sallallâhü aleyhi ve sellem zerreten lem-yekum bihe'l-arşu vemâ-dûne'l-arşi*[30]kelâm-ı melîhu'n-nizâmı sâmi'a-pîrâ-yı sekene-i âlemiyân ve fî-nefsi'l-emr medîha-gûy-ı şân-ı ulvî-i nebevîleri cenâb-ı Hudâvend-i dü-cihân olarak şu hâlde ya'ni ta'rîf-i şems-i

[20]"Senin şanını ve ününü yükseltmedik mi?" İnşirah 94/4 Ayette geçen "leke" kelimesi atlanmıştır.
[21] "O müminler için şifa ve rahmettir." İsrâ 17/82
[22] "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." Enbiyâ 21/107
[23] "Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin." Kalem 68/4
[24] Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 2/156
[25] "...Kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir." İsra 17/1
[26] "Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu." Necm 53/8,9
[27] "Benimle Allah arasında bir vakit vardır ki, o vakitte ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş bir nebi aramıza giremez." (Uludağ 1982:418)
[28] "Eğer bir parmak ucu daha yaklaşırsam yanarım." sözü, Cebrail'in miracda Hz. Peygamber'in gerisinde kalıp söylediği sözdür. (Bursevî: 103)
[29] Ebû Dâvûd, İlim 1 (3641), Tirmizî, İlim 19 (2682)
[30] Bayezid-i Bistamî'ye ait söz. "Eğer Hz.Peygamber'den (ve O'nun manevî azametinden) bir zerre halka görünse, arş altında bulunan hiç bir şey bunu taşıyamazdı." şeklindeki ifadeyle bk.(Uludağ 1979: 103)

hakîkat-i Muhammediyyeleri hakkında kulları gibi yüzbinlerce memâlik-i zerre-mikdâr ve belki evvelîn ü âhirîn âyîne-i vücûdda irâ'e-i cebîn iden bi'l-cümle ibâd-ı Kirdigâra göre adîmü'l-imkân ve bi'l-farz hâric-i dâ'ire-i de'b-i edeb olmak ve mihr-i semâya nisbetle zerre ve deryâya izâfetle katre kabîlinden bulunmak üzre îrâd-ı ba'z-ı nu'ût-ı cemîle idilse bile bu da emr-i ma'lûm ve mütevârî ayn-ı i'lâm u i'lândır. Ammâ ne çâre ki li-mü'ellifihi

Aceb korkudayım kesb itdiğim etmek azâbından
Elem sînemde kalmışdır bu havfın ıztırâbından

mü'eddâsı mâ-sadak-ı hâl ve bâdî-i tevâlî-i hüzn ü melâl-i müstmendânem olmasıyla min-gayri haddin şu mukaddimeden maksad ahvâl-i müstecmi'u'l-vebâl-i çâkerânemin kühlü'l-cevâhir-i uyûn-ı ehl-i dîn ve merdümek-ârâ-yı ebsâr-ı melâ'ike-i illiyyîn olan mübârek ü mu'allâ hâk-i pây-i âmâl-bahşâ-yı cenâb-ı risâlet-penâhîlerine ser be-ceyb-i hicâb ve sîne-çâk-i şerm ü ıztırâb oldığım hâlde ızhâr-ı mâ-zaher kabîlinden olarak arz u beyânile dünyâda ziyâret-i ravza-i mutahhareleriyle ki

Odur sadr-ı makâmât-ı sa'âdet
Odur dâru's-selâm-ı cümle ümmet
Degil sâde metâf-ı ibn-i âdem
Gürûh-ı kudsiyân eyler ziyâret

sa'âdet-i dîniyye ve dünyeviyyenin e'azz ü akdemidir. Bu şeref-i girân-bahâya nâ'il olup

Oldum âlemde dahîl-i cennet
Buldum anda nice a'lâ ni'met

kelâmını ömr oldukça zîb-i zebân-ı hayât itmek ve *Yevme yefirru'l-mer'ü min-ebîhi ve ahîhi*[31]ile mevsûfü'l-ahvâl olan mahşer-i dehşet-fezâ-yı câmi'u'l-ehvâlde dahi şefâ'at-i celîle-i nebeviyyeleriyle ki ni'am-ı uhreviyyenin en mukaddem ve mukaddime-i felâh-tev'emidir. O ni'met-i melekût-kıymete kesb-i mazhariyyet eylemek efkâr-ı dil-rîşânesinden ibâretdir. Fakat

İtdim kemâl-i dikkat ile pek güzel hesâb
Ömrümde hayf itmemişim hiçbir sevâb

vefkınca hasbe'l-beşeriyye gâh *emmâratün bi's-sû'*[32]olan nefs-i le'îme ve gâh İblîs-i dalâl-şekîmenin iğvâsıyla mürtekib-i envâ'-ı ism ü kabâhat oldığımdan dolayı

Hâk-i pâki kühl-i ayn-ı hûr-ı 'în
Her gubârı nûr-ı çeşm-i âlemîn

[31] Ayet metninde sehven takdim-tehir yapılmıştır. Kur''andaki şekliyle mana:"O gün kişi kardeşinden, annesinden ve babasından kaçar." Abese 81/34,35
[32] "Çünkü nefis aşırı bir şekilde kötülüğü emr eder." Yusuf 12/53

olan südde-i sidre-mahsûd-ı melekût-penâhîlerine ne yüzle arz-ı niyâz u hâcet ideceğimi şaşırarak ve galebe-i havf u hayâ ile murg-ı za'îfü't-tayerân-ı akl-ı âcizânemi âşiyâne-i serden kaçırarak garîk-ı ummân-ı amîk-ı hayret oldığım hâlde *O ki âmed zi-gayb bî-aybest*[33]hükmünce âlem-i gaybdan sımâh-ı câna *Şefâ'atî li-ehli'l-kebâ'iri min-ümmetî*[34]gevher-i yegânesi ta'lîk olunmağla bu dür-dâne-i beşâret-i celîle-i Mustafaviyyelerinin tezyîn-i silk-i tesliyet-i külliyye eylemesinden dolayı has ü hâşâk-i zünûb ve uyûb-ı çâkerânemin deryâ-yı rahm u eşfâk-ı aliyye-i risâlet-penâhîlerinde kem-şöde kenâr-ı izmihlâl olacağı i'tikâd-ı sahîhini tercîh-i cümle-i mu'tekıdât idüp bununla istihsâl-i tamâniyyet-i kalb-i hazîn ve def'-i dağdağa-i âh u enîn eylemekde bulunmuş isem de emrâz-ı elîme-i cürm ü günâh-ı abîdânem *Lütfun virir virir ise derd-i dile devâ* hükmünce mücerred devâ-yı serî'u'ş-şifâ-yı şefâ'at-ı uzmâ-yı nebeviyyeleriyle kesb-i iltiyâm ideceğine mebnî mihr-i münîr-i târeme ifâza-i nûr-ı etem iden mihr-i nübüvvetleri hürmetine mu'âyene-i kitâb u hisâb ve tertîb-i sevâb u ikâb içün vukû'ı *inne zelzelete's-sâ'ati şey'ün azîm*[35]ile sâbit olan arsa-i arasâta bölük bölük ba's olunacağımız yevm-i cezâda afv-ı sağâ'ir ve mahv-ı kebâ'ir-i çâkerânem içün hâtem-i celîl-i merhamet ve şefâ'at-i azîme-i peygamberîleriyle bi't-tahtîm ve'l-imzâ ıtık-nâme-i âcizânemin ihsân u i'tâsıyla *Lâ-havfün aleyhim velâ hüm yahzenûn*[36]mâ-sadakına mazhar olan zümre-i nâciye silkine dehâlet ve dünyâda da *men zâre kabrî vecebet lehü şefâ'atî*[37] eser-i âlî-cenâb-ı Ahmedîleri mübeşşir oldığı üzre mukâbilinde cevher-i cennet-bahâ-yı şefâ'at mev'ûd olan ziyâret-i ravza-i mukaddese-i peygamberîleri inâyet ü ihsân ve her hâlde emîn-i kemîn kullarının fi'd-dâreyn husûl-i fevz ü sa'âdetiyle handân u şâdmân buyurulması zeyl-i niyâz u istirhâmına teşebbüsen eczâsı sevâd-ı ma'sıyet ve eşk-i nedâmetden mürekkeb merkeb ile rûy-ı siyâhım gibi tesvîd olunan işbu arz-ı hâl-i darâ'at-me'âl-i günehkârânem ref' u takdîmine cesâret kılınmış olmağla ol bâbda ve kâtıbe-i ahvâlde emr u fermân u ihsân-ı bî-pâyân ve merhamet ü şefkat-i firâvân neyyir-i sabâh-ı *levlâk*[38]ve nûr-ı misbâh-ı *innâ erselnâk*[39]bâdî-i îcâd-ı mükevvenât şefî'u'l-müznibîn fî-yevmi'l-arasât Nebiyy-i ekrem ü emced ü muhterem ve Rasûl-i erham u a'zam u mükerrem sallallâhü Ta'âlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinindir.

[33] Gaybdan gelen ayıpsızdır.
[34] "Şefaatim ümmetimden büyük günah işleyenler içindir." Tirmizî, Kıyâme 11; İbn Mâce, Zühd 26
[35] "Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir." Hac 22/1
[36] "Bilesiniz ki Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de." Yunus 10/62
[37] "Kabrimi ziyaret edene şefaatim vacip olur." Dârekutnî, Sünen III, 334
[38] "Sen olmasaydın sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım." anlamında kudsî hadis. Hakîm, Müstedrek 4227; Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ 2/164
[39] "Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik." Enbiya 21/107

KAYNAKÇA

Aksoyak, İ.Hakkı, "Hilmi, Mehmed Emin", *teis.yesevi.edu.tr* erişim tarihi 21.07.2020

Bursevî, İsmail Hakkı, **Rûhu'l-Beyân I-X (1330/1911)**, I, Matbaa-i Osmaniyye, İstanbul.

Emin Hilmi, **Münşeât**, İstanbul 1293, Trabzon Vilâyeti Matbaası.

Gültekin, Hasan, **Türk Edebiyatında İnşa** (2015), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli (1993), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Hazırlayanlar Ali Özek vd., Ankara.

İpşirli, Mehmet (1991), "Arzuhal", **DİA**, C.3, İstanbul.

İpşirli, Mehmet (2003), "Mahzar", **DİA**, C.27, Ankara.

İslamoğlu, Abdülmecit, (2016), "Trabzonlu Emin Hilmi Efendi'nin Münşeat'ından Trabzon-Samsun Halkının Hz.Peygamber Sevgisine Dair Bir Kesit", **1.Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, C. II, İstanbul, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayın No: 112

Kütükoğlu, S.Mübahat, (1994), **Osmanlı Belgelerinin Dili**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı.

Kütükoğlu, S.Mübahat (1995), "Osmanlı Diplomatiğinde Birbirinin Yerine Geçen Belgeler: Ariza-Kaime, Tahrirat-Şukka", **Osmanlı Türk Diplomatiği Semineri**, Mayıs 1994, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Uludağ, Süleyman(1979), Kelâbâzî Taarruf, **Doğuş Devrinde Tasavvuf**, İstanbul, Dergâh Yayınları.

Uludağ, Süleyman (1982), Hucvirî Keşfü'l-Mahcûb, **Hakikat Bilgisi**, İstanbul, Dergâh Yayınları.

Uzun, Mustafa (1995), "Emin Hilmi Efendi", **DİA,** C.11, İstanbul.

İBN ZÜR‘A’NIN *KİTÂBU’L-KIYÂS Lİ-ARİSTÛTÂLÎS EL-HAKÎM* ADLI ESERİNDE *BİRİNCİ ANALİTİKLER*’E İLİŞKİN BAŞLANGIÇ İLKELERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Ali TEKİN*

ÖZET

Aristoteles bazı kitaplarının baş kısmına, konuya geçmeden önce daha ziyade kitabın konu ve amacına yönelik açıklamalar yaparak başlamaktadır. Klasik felsefe ve mantık geleneğinde sonraki filozoflar da, Aristoteles’in kitapları üzerine yazdıkları şerhlere, ilgili kitap hakkında bu türden ön bilgiler vererek başlamayı tercih etmişler ve bu bir gelenek halini almıştır. Mantıkçı ve filozof Ebû ‘Alî Îsâ bin İshâk İbn Zür‘a (ö. 1008) da Aristoteles’in *Organon* adlı mantık külliyâtının bölümlerine ilişkin yazdığı şerhlerin baş kısımlarında bu ilkelere yer vermeye çalışmıştır. İbn Zür‘a, Aristoteles’in, akıl yürütme teorisini konu edindiği *Birinci Analitikler* adlı eseri üzerine yazdığı şerhi olan *Kitâbu’l-Kıyâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm*’in başına sekiz bab eklemiş ve bu bablarda sekiz başlangıç ilkesine dair yorumlarda bulunmuştur. Filozof –sırasıyla– birinci babda kitabın amacını, ikinci babda kıyasın kısımlarını, üçüncü babda kitabın yararını, dördüncü babda kitabın isimlendirilmesini, beşinci babda kitabın mertebesini, altıncı babda kitabın hangi bilimin dalı olduğunu, yedinci babda kitabın bölümlemesini ve sekizinci babda kitapta kullanılan öğretim yöntemlerini ele almıştır. Klasik dünyada Yunanca ve Latince şerhlerde olduğu gibi Arapça şerhlerde de gerek İbn Zür‘a öncesi gerek İbn Zür‘a sonrası dönemlerde bu ilkelere dair farklı filozoflar tarafından farklı kitaplarda yorumlar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada İbn Zür‘a’nın *Kitâbu’l-Kıyâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm* adlı eserinde ileri sürdüğü bu sekiz başlangıç ilkesine ilişkin görüşleri ortaya konulacak ve Arap-İslam mantık geleceği açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, İbn Zür‘a, *Kitâbu’l-Kıyâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm*, Sekiz İlke

GİRİŞ

Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız Ebû ‘Alî Îsâ b. İshâk b. Zür‘a (943-1008) Bağdat’ta yaşamış, Hristiyan ve Ya‘kûbî bir İslam filozofudur. İbn Zür‘a, Fârâbî’nin (ö. 950) öğrencisi olan Yahyâ b. ‘Adî’nin (ö. 975) öğrencisidir. Mantık, felsefe, tıp ve Hristiyan ilâhiyatı gibi alanlarda çalışmış, bu alanlara ilişkin farklı eserler vermiş, bunun yanı sıra Süryaniceden Arapçaya tercümeler yapmış bir filozoftur. Filozofun mantık alanında günümüze üç eseri ulaşmıştır. Bunlar Aristoteles’in (ö. MÖ 322) *Yorum Üzerine* (*Peri Hermêneias: Kitâbu’l-‘İbâre*), *Birinci Analitikler* (*Analütika Protera: Kitâbu’l-Kıyâs*) ve *İkinci Analitikler* (*Analütika Hüstera: Kitâbu’l-Burhân*) adlı üç eseri üzerine kaleme aldığı, farklı açılardan değerlendirildiğinde *cevâmi* ve *telhîs* tarzlarında olduğu söylenebilecek şerhlerdir (Halîfat, 1999: 476-7; Cîhâmî ve el-‘Acem, 1994: 5-12). Bu araştırmada biz onun *Bilge Aristoteles’in Birinci Analitikler’i* şeklinde Türkçeleştirebileceğimiz *Kitâbu’l-Kıyâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm* adlı eserinin baş kısmını ele alacağız. İlk başlıkta kitabın neliği, kitabı oluşturan bölümlerden

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Mantık Anabilim Dalı, E-mail: aliutekin@gmail.com.

biri olan girişin neliği, giriş yazım tekniği hususunda Meşşâî filozofların teori ve uygulamaları ve İbn Zür'a'nın buna ilişkin görüşleri ifade edilmeye çalışılacak, ikinci başlıkta ise İbn Zür'a'nın *Birinci Analitikler* kitabına ilişkin sekiz başlangıç ilkesini nasıl ele aldığı farklı filozofların görüşleri ışığında tek tek alt başlıklar halinde tasvir edilecektir.

Klasik Dönem Meşşâî Felsefe ve Mantık Geleneğinde Kitap Girişi Yazımı Üzerine

İnsan, zihin gücü ile varlıkların suretlerini elde etmiş, bunlardan önemli gördüklerini hafıza gücü sayesinde muhafaza etmeye çalışmış, zihnindeki anlamları diğer insanlara seslerle aktarmış, kaybolmasını istemediklerinin sonraki nesillerin zihninde dolaşıma girmesi için ezberlemeye çalışmış, ezberlediklerini sözlü aktarım (şifâhî aktarım) yolu ile aktarmaya çalışmış, bazılarını kolay ezberlenmesi için ritim, nağme (ikisi bir şarkı) ve şiir haline getirip aktarmış, aktarılacak anlatı toplulukları zihni ve hafıza gücünü zorlayınca da yazıyı icat etmiş ve tüm bunları en basit halden bugünkü haline gelinceye dek farklı malzemelerle kitaplaştırarak kalıcı kılmaya çalışmıştır. Bugünün dünyasında bu kitaplar artık dijital ortamlarda farklı formlar kazanmaya da başlamıştır.[1]

Önemli bilgiler "kitap" dediğimiz araç sayesinde toplumsal yaygınlık kazanabilmekte ve sonraki nesillere kalabilmektedir. Kitap kelimesi dilimize Arapçadaki "*kitâb*" kelimesinden geçmiştir. Arapçada *kitâb* "toplamak, bir araya getirip dikmek, bağlamak; yazmak, istinsah etmek" gibi anlamlara gelen "*ketb*" kökünden türetilmiş bir mastardır ve "yazılarak bir araya getirilen bilgilerle bunların yazıldığı bilgileri" ifade eder. Kelimenin Batı dillerindeki karşılığı olan "*bibl*", kitabın malzemesi olan papirüsün ihraç edildiği, bugün Lübnan'daki Cebâil Limanı olan, Biblyos Limanı'nın adından gelmektedir. Bugünkü formunu kazanana dek kitap tarih içerisinde farklı merhalelerden geçmiştir (Bozkurt, 2002: 120; Labarre, 2012; Pedersen, 2018).

Kitap farklı parçalardan oluşan bir bütündür. Kadim dönem felsefe ve mantık kitaplarındaki gibi çok teknik ve teorik bir alt yapıya dayanmasa da modern dönemde de kitaplar belirli bölümlerden oluşacak şekilde tasarlanmaktadır. Bilindiği üzere günümüz dünyasında tezler ve kitaplar genelde önsöz, giriş, bölümler, sonuç, kaynakça ve dizin gibi parçalardan oluşmaktadır.[2] Kitabın her bir parçasının/bölümünün kendine özgü bir gayesi

[1] Bahsedilen süreç birçok medeniyetin yaşadığı bir tecrübedir. Fârâbî bu sürecin felsefî bir analizini yapmıştır (Tekin, 2009). İslam medeniyetinde özellikle hadislerin yazıya geçirilişi bağlamında bu deneyim ayrıca önem arzetmektedir (Bkz. Scholer, 2006; Tekin, 2015).

[2] Örnek olarak kitabı konu edinen kitapların "İçindekiler" kısmı bu gözle değerlendirilebilir (Labarre, 2012: 5; Pedersen, 2018: 11) Bilindiği üzere yüksek lisans ve doktora tez yazımı için üniversitelerimizin enstitülerinin tez yazım klavuzları vardır. Örnek olarak *Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Klavuzu*'na bkz: http://lisansustu.trabzon.edu.tr/Files/ckFiles/lisansustu-trabzon-edu-tr/S%C3%BCre%C3%A7ler%20ve%20Formlar/Tez%20Yaz%C4%B1m/Tez%20Yaz%C4%B1m%20KIlavuzu_Senato_22.pdf (11.07.2020)

olmalıdır. Bu parçalardan yine kendine özgü bir varlık nedeni olanı ya da olması gerekeni de "giriş"tir. Giriş için Arapçada "mukaddime", "takdim", "tavtie", "dîbâce", "sadr", "fâtiha", "istiftâh" gibi kelimelerin kullanıldığı görülmektedir (Durmuş, 2006: 31). İbn Zür'a Aristoteles'in *Peri Hermêneias*'ı ve *Analütika Protera*'sına yazdığı şerhlerin başında giriş sadedinde kaleme aldığı kısım için genel bir başlık kullanmamış, kitaplara "sekiz bab (*el-ebvâbu's-semâniye*)" ile başlayacağını ifade etmiştir (İbn Zür'a, 1994a: 23; İbn Zür'a, 1994c: 93).[3]

Peki, "giriş" nedir ve nasıl yazılır ya da yazılmalıdır? Türkçede "giriş" dediğimiz kısım için basit bir örnek olarak belli oranda standart hale gelmiş tez girişlerini düşünebiliriz. Yine mevcut kitapların giriş kısımları okunarak daha farklı tasarımlarla karşılaşmamız da pekâlâ mümkündür. Benzer bir kısa araştırma klasik dönemlerde yazılmış kitaplar üzerinden de yapılabilir. Dolayısıyla kitap girişi yazımı meselesi yeniden gündeme getirilebilir. Bu anlamda kanaatimizce Meşşâî gelenekte söz konusu olan kitap girişi yazım tekniğine ilişkin teori ve uygulamaların göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir. Aristoteles kitap girişinin nasıl yazılacağına ilişkin bir teori kurmamışsa da kaleme aldığı bazı kitaplarında bunu farklı şekillerde bilfiil uygulamıştır. Örneğin Aristoteles İbn Zür'a'nın burada ele alacağımız şerhine konu olan *Birinci Analitikler* kitabına en başta kitabın ne hakkında ve neyin üzerine olduğunu açıklayarak başlamakta ve burhan hakkında ve burhanî bilgi/bilim hakkında olduğunu söyleyerek kitabın konusunu ortaya koymaktadır (Aristoteles, 1998: 10-1). Yine Aristoteles *Ruh Üzerine* adlı eserine inceleyeceği konuyu ve bu incelemeyi yaparken kullanacağı yöntemi ifade ederek başlamaktadır (Aristoteles, 2000: 1-3). İslam dünyasında dinî ilimler de dâhil klasik ilim geleneğinde kitapların giriş kısımlarında benzer uygulamalara rastlamak mümkündür.[4] Bahsettiğimiz bu giriş yazımı Aristotelesçe uygulanmakla ve Aristoteles'in burhan teorisini konu edindiği *İkinci Analitikler*'inde bundan bahsedilmekle birlikte giriş yazımı teori haline sonradan getirilmiştir. Buna dair ilk örneğe Ammonius'un (ö. 520) Aristoteles'in *Kategoriler*'ine yazdığı şerhin başındaki prolegomena'da yani mukaddimede/girişte rastlıyoruz. Ammonius burada Aristoteles felsefesinin doğru tahsil edilebilmesi için en başta bilinmesi gereken hususlara ilişkin sorular sorar ve bu sorulara yanıtlar verir. Bunlardan dokuzuncusu "Aristoteles'in herhangi bir eserini incelemenin ne tür ön koşulları vardır ve bunlar kaç tanedir?" şeklindedir. Ammonius bunları Aristoteles'in ilgili

[3] İbn Zür'a *İkinci Analitikler* üzerine yazdığı şerhte "sekiz bab" ifadesini kullanmamış, bablarda ifade edilen başlangıç ilkelerinin bazılarını açıklayarak kitabına başlamıştır (İbn Zür'a, 1994b: 115-6).

[4] Üsküdârî'nin metni merkezinde bu başlangıç ilkelerine dair İslam düşüncesinde sonraki dönemde ele alınan hususlar hakkında bilgi için bkz. (Tiryaki, 2010: 41-70).

kitabının (i) amacı, (ii) yararı, (iii) mertebesi/sırası, (iv) başlığı, (v) nispeti (hangi bilime ait olduğu) ve (vi) bölümleri şeklinde altı maddede sıralar. Benzer açıklamalarla Ammonius'un öğrencileri Simplicus (ö. 560) ve Philoponus'ta (ö. 570) da karşılaşılmaktadır. Yunanca da "kafa", "baş" anlamına gelen *kefalos* ve çoğulu *kefalaia*'nın Arapça karşılığı *ra's*, *ru'ûs*'tur. Kitap girişlerindeki bu başlara, yani başlangıç ilkelerine Yunan felsefe-bilim geleneğini tevarüs etmiş olan İslam düşünce geleneğinde de devam edilmiştir. İslam dünyasında bu hususa değindiği görülen ilk kişi mantıkçı İbn Bihrîz'dir. İbn Bihrîz *Hudûdu'l-Mantık* adlı eserinde yedi başlangıç ilkesinden bahsetmiş ve bunları (i) amaç, (ii) yarar, (iii) nispet, (iv) mertebe, (v) başlık, (vi) bölümler ve (vii) yedinci olarak kendisinin eklediği kitabın amacına uygun olan ilimlerin neler olduğudur (Arıcı, 2020: 35-9). Bahsettiğimiz kitap girişi yazımı teorisi İslam düşüncesinde farklı ilim geleneklerinde farklı tarzlarda ele alınmış ve bu, son yüzyıllara kadar devam etmiştir (Tiryaki, 2010: 43-5; Arıcı, 2020: 39-42).

İslam mantık ve felsefe geleneğinde kitap girişinde ortaya konulan başlangıç ilkelerini sekiz olarak ifade eden, farklı bir kitabında bunun teorisini yapan ve başka bir kitabında da bunu bilfiil uygulayan mantıkçı filozofun Fârâbî olduğunu söyleyebiliriz. Fârâbî buna ilişkin teorik anlatıyı *Kitâbu'l-Elfâzi'l-Musta'mele fi'l-Mantık*'ta ortaya koymuş (Fârâbî, 2016: 68, 60-7), ilginç bir şekilde yine aynı eserinde bu teorik anlatıyı mantık biliminin kendisine uygulamış (Fârâbî, 2016: 78-84), mantığın alt dallarından biri için de aynı uygulamayı *Şerhu'l-'İbâre*'de yapmıştır. *Kitâbu'l-Elfâz*'da Fârâbî bu başlangıç ilkeleri için "öğrencinin her kitabın açılışında bilmesi gereken şeyler (*el-umûr elletî yenbagî en ya'rifehâ el-müte'allim fî iftitâhi külli kitâb*)" ifadesini kullanmakta, bunları sekiz adet olarak belirlemekte ve (i) "amaç", (ii) "yarar", (iii) "bölümleme", (iv) "nispet (hangi sanata ait olduğu)", (v) "mertebe", (vi) "başlık", (vii) "vaz edenin ismi" ve (viii) "kullanılan öğretim yöntemi" şeklinde sıralamaktadır. Fârâbî bu başlangıç ilkelerine ilişkin sözün çok uzatılmasını gereksiz bulmaktadır. Fârâbî, Aristoteles'in, kitaplarının başında bunlardan ihtiyaç duyulanları zikrettiğini, bunlardan amaç ve yararı çoğu kitabında belirttiğini, bazen bunlara nispet, mertebe ve öğretim yöntemini de eklediğini, bazı kitaplarında ise bunlara değinmediğini söylemektedir (Fârâbî, 2016: 68-9). Fârâbî başlangıç ilkelerine yönelik bu teorik anlatısını *Şerhu'l-'İbâre*'de uygulamakta ve kitabın (i) amacını, (ii) bölümlerini, (iii) başlığını, (iv) nispetini (ait olduğu bilimi), (v) yararı, (vi) mertebeyi, (vii) öğretim yöntemini ortaya koyarak başlangıç ilkelerinden yedisini açıklamakta, açık olduğundan olsa gerek vaz edicisini ayrıca ifade etmemektedir (Fârâbî, 1409: 1-8). Başlangıç ilkelerinin sıralamasının değiştiğini de göz önünde bulundurabiliriz. Teorisini yapmamakla birlikte İbn Sînâ da (ö. 1037) bu ilkelere yönelik uygulamada bulunmuştur. Örneğin o, *Kitâbu'ş-Şifâ: İkinci Analitikler*'de (i) amaç ve (ii) mertebeyi açıklamaktadır (İbn Sînâ, 2006a: 1-6). İbn Rüşd'ün (ö.

1198) de bu başlangıç ilkelerini uyguladığı görülmektedir. Örneğin İbn Rüşd *İkinci Analitikler*'e yazdığı *Büyük Şerh*'inin istiftâhında bunlardan (i) amaç, (ii) parçalar/bölümler, (iii) mertebe ve (iv) yararı anlatacağını söylemekte (İbn Rüşd, 1984: 157), sonra sırasıyla (i) amaç, (ii) parçalar/bölümler, (iii) yarar ve (iv) mertebeyi (İbn Rüşd, 1984: 157-60), devamında ise başta vaad etmemekle birlikte (v) isim, (vi) vazedici ve (vii) nispeti açıklamakta, öğretim yöntemine ise değinmemektedir (İbn Rüşd, 1984: 163).

İbn Zür'a bahsettiğimiz bu başlangıç ilkelerine Aristoteles'in mantık kitaplarından üçüne yazdığı şerhlerin başında değinmiştir. Filozof *Kitâbu Bârimînâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm*'in başında "Her kitabın başında getirilmesi âdet halini almış olan sekiz babı getirme hususundaki âdeti izlememiz gerekir" demekte (İbn Zür'a, 1994a: 23) ve bunlardan sadece amaç ve yararı anlatmakta (İbn Zür'a, 1994a: 25-9); *Kitâbu'l-Burhân li-Aristûtâlîs el-Hakîm*'de bunlardan sadece amaç ve yararı bildirme hususundaki âdeti takip edeceğini belirtmekte (İbn Zür'a, 1994b: 215) ve çalışmamızın konusunu teşkil eden *Kitâbu'l-Kıyâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm*'de ise "Girişmemiz gereken ilk şey müfessirlerin (şarih filozofların) her kitaptan önce îfâ etmeyi âdet edindikleri sekiz bab hakkında konuşmaya başlamaktır" (İbn Zür'a, 1994c: 93) demekte ve sırasıyla (i) birinci babda kitabın amacını, (ii) ikinci babda kitabın konusunu oluşturan kıyasın kısımlarını, (iii) üçüncü babda kitabın yararını, (iv) dördüncü babda kitabın isimlendirmesini, (v) beşinci babda kitabın mertebesini, (vi) altıncı babda kitabın hangi bilimlerden olduğunu (nispetini), (vii) yedinci babda kitabın bölümlemesini ve (viii) sekizinci babda kitapta kullanılan öğretim yöntemlerini anlatmaktadır.[5]

İbn Zür'a'nın *Birinci Analitikler* Üzerine Yazdığı Şerhinde Sekiz Babda Ele Aldığı Sekiz Başlangıç İlkesi

Birinci Bab: Kitabın Amacı

İbn Zür'a sekiz başlangıç ilkesini anlatmaya "amaç (*garaz*)" ile başlamayı tercih etmiş ve açıkça amacı diğerlerine öncelediğini ifade etmiştir. İbn Zür'a kitabın amacının mutlak kıyasın suretini araştırmak olduğunu belirtmiştir (*inne garaze hâze'l-kitâb hüve'n-nazar fî sûreti'l-kıyâsi'l-mutlak*) (İbn Zür'a, 1994c: 93). Mutlak kıyası yani saltık tasımı –ya da daha genelleştirerek söyleyecek olursak akıl yürütme kuramını– incelemek kıyası maddesi açısından söz konusu olan beş mukayyed kıyas türü ile kayıt altına almaksızın sadece sureti cihetinden yani formu yönünden incelemek demektir (Tekin, 2017: 78-9, 257-63). İbn Zür'a Aristoteles'e göre burhanî/apodeiktik sanatın tümünün amacı –ki buna mantık biliminin tümünün amacı da

[5] Bu babları aşağıda tek tek açıklayacağımız için burada sayfa numarası vermiyoruz.

diyebiliriz– aslında *Burhan Kitabı* yani *İkinci Analitikler* kitabıdır. Burhan dediğimiz kıyas türü cins ve ayrımdan oluşmaktadır. Burhanın cinsi mutlak kıyas, onu cinsinin diğer türlerinden ayıran ayrımı ise burhanî/apodeiktik öncül ve şartlarıdır. Aristoteles *İkinci Analitikler*'de maddesi açısından ilk sırada gelen burhanı diğer mukayyed kıyaslardan –İbn Sînâ'nın tabiri ile muhassas/özelleştirilmiş (*kıyâs muhassas*) kıyaslardan– (İbn Sînâ, 1964: 4) ayıran ayrımı olan kendine özgü öncülünü –ki bu burhanî öncüldür– temele alarak ortaya koymuştur. İbn Zür'a'ya göre Aristoteles *Kıyas Kitabı*'nda yani *Birinci Analitikler*'de ise burhanın cinsini yani mutlak kıyası araştırır (İbn Zür'a, 1994c: 93). Burada şunu da ifade etmeliyiz ki, İslam mantıkçılarına göre mutlak kıyas sadece burhanî kıyasın/apodeiktik tasımın cinsi değildir, mutlak kıyas beş sanatın (*es-sınâi'u'l-hams*) tümündeki kıyasların yani burhanî kıyasın yanı sıra cedelî/diyalektik, mugalatalı/sofistik, hatabî/retorik ve şiirî/poetik kıyasın da cinsidir.[6] İbn Zür'a'nın Aristoteles'in mutlak kıyas araştırmasındaki amacı burhanî kıyasa ve burhan sanatına özgü kılmasının nedeni aslında Aristoteles'in *Birinci Analitikler*'in daha ilk cümlesinde *Birinci Analitikler*'in amacının burhanî bilgi/bilim olduğunu bizzat kendisinin açıkça ifade etmesidir (Aristoteles, 1998: 10-1). Meşşâî mantık ve felsefe geleneğinde tüm mantığın ve özelde de mutlak kıyası konu edinen *Birinci Analitikler* kitabının nihâî gayesinin burhan sanatı/apodeiktik yöntem olduğu birçok filozof tarafından belirgin bir şekilde dile getirilmektedir (Tekin, 2017: 25-35).

İkinci Bab: Kıyasın Bölümleri

İbn Zür'a *Birinci Analitikler*'in başlangıç ilkelerini açıklarken ikinci sırada kıyasın bölümlerini (*fî aksâmi'l-kıyâs*) ele almaktadır.[7] Ona göre kıyas (i) yüklemli (*hamlî*) ve (ii) şartlı (*şartî*) olmak üzere ikiye ayrılır. Filozof önce şartlı kıyasları ele almakta, yüklemli kıyasın bölümlerini ise sonraya bırakmaktadır. Buna göre içerisinde şartlı öncül bulunan kıyasa şartlı kıyas denir. (ii) Şartlı kıyas beş türe bölümlenir. Bunlardan ikisi bitişik kıyas (*kıyâseyn*

[6] İslam mantıkçıları kıyası sonrasında gelen beş sanatın tümü için cins olarak görmüşler, mutlak kıyası öğrenmekten ilk amacın burhanî bilimlerin kurulması, ikinci amacın ise beş sanattan geri kalan dördünün bilgisinin ortaya konulması olduğunu düşünmüşlerdir. Bu bakış açısına sahip olanlardan biri İbn Sînâ'dır (İbn Sînâ, 1964: 3). Bu beş özel kıyas türü ve bu kıyas türlerinin merkezde olduğu sanatları ifade için yerleşmiş bir terim olan beş sanat (*es-sınâi'u'l-hams*) teriminin kullanıldığı bilinmektedir. (Örnek olarak bkz. Fârâbî, 1986: 14; İbn Sînâ, 1964: 5; İbn Rüşd, 1984: 165). Beş sanat teorisi İbn Zür'a tarafından da kabul edilmiştir. Ancak İbn Zür'a ilginç bir şekilde beş sanatı yüklemli kıyasın beş türü olarak ele almaktadır (İbn Zür'a, 1994c, 95).

[7] Burada şu hususa da dikkat çekmeliyiz ki, İbn Zür'a'nın *Kitâbu'l-Kıyâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm*'inin ilgili bölümlerinde köşeli parantez içerisinde verilen başlıklar filozofun bizzat kendisine ait olmayıp eseri neşreden Cîrâr Cîhâmî ve Refîk el-'Acem tarafından eklenmiştir. Burada eklenen başlıkların isabetli olduğu söylenebilir. İkinci bab için eklenen ana başlık "Kıyasın Kısımları Hakkında (*fî aksâmi'l-kıyâs*)" şeklindedir. Bu bab başlığı sayı verilerek "1. Şartlı Kıyasın Bölümleri Hakkında Söz (*el-kelâm fî aksâmi'l-kıyâsi'ş-şartî*)" ve "2. Yüklemli Kıyasın Bölümleri Hakkında Söz (*el-kelâm fî aksâmi'l-kıyâsi'l-hamlî*)" şeklinde iki alt başlığa ayrılmış ve bunun devamına sayı verilmeksizin "Mümkünün Bölümleri Hakkında (*fî aksâmi'l-mümkin*)" şeklinde bir başlık daha ilave edilmiştir. Bize göre bu son başlık çok gerekli değildir ve buna bağlı olarak yapılan paragraflandırma da sorunlu gözükmektedir (İbn Zür'a, 1994c: 94-5).

muttasileyn), ikisi ayrık kıyas (*munfasileyn*) ve geri kalan biri de olumsuzlama yolu üzere olan (*ellezî 'alâ tarîki's-selb*) kıyastır. (a) Bitişik kıyaslardan birincisinde önbitişenin ispatı ile ard birişenin ispatı söz konusudur. Buna örnek olarak filozof "Şayet gündüz mevcutsa ışık (*ziyâ*) mevcuttur. Fakat gündüz mevcuttur. Öyleyse ışık mevcuttur" kıyasıdır. (b) Bitişik kıyaslardan ikincisinde ardbitişenin kaldırılmasıyla önbitişenin kaldırılması söz konusudur. Buna örnek olarak ise filozof "Şayet bu gelen (*mukbil*) insan ise o konuşandır. Fakat o konuşan değildir. Öyleyse o insan değildir" kıyasıdır. Ayrıklar da kendisi içerisinde ikiye ayrılır. İbn Zür'a ayrıkları, yani ayrık şartlı kıyasları sadece örnek vererek ifade etmiştir. Buna göre bunlardan (c) birincisi için verilen örnek "Şu gelen ya insandır ya attır. Fakat o insandır. Öyleyse o at değildir" kıyasıdır. (d) Ayrıkların ikincisi için ise "Şu gelen ya insandır ya attır. Fakat o at değildir. Öyleyse o insandır" kıyası örnek verilmektedir. (e) Olumsuzlama yolu üzere olan kıyas için ise İbn Zür'a'nın verdiği örnek "Şu gelen insan ya da at değildir. Fakat o insandır. Öyleyse o at değildir" kıyasıdır (İbn Zür'a, 1994c: 94).

Az önce değindiğimiz üzere İbn Zür'a yüklemli kıyasları şartlı kıyaslardan sonra bölümlemektedir. İslam felsefe ve mantık geleneğinde akıl yürütme teorisi ve bu teorinin en önemli bölümü olan kıyasın anlatıldığı kıyas kitapları yani *Birinci Analitikler*'e karşılık gelen kitaplarda kıyaslar formel açıdan bölümlenerek anlatılır ve bu formel yapı, sonrasında gelen beş sanatın tümü için genel bir alt yapı olacak şekilde ifade edilmektedir (İbn Sînâ, 1964: 3-5). Ancak İbn Zür'a ilginç bir şekilde beş sanatı yüklemli kıyasın beş türü olarak ifade etmekte ve böylelikle şartlı kıyasların beş sanatla ilişkisinin nasıl kurulacağına ilişkin bir problemin ortaya atılmasına zemin hazırlamaktadır. Yani maddesi açısından kıyas diye de ifade edilen beş kıyasî sanat yüklemli kıyasın türleri olduğunda şartlı kıyasların mantık biliminde ele alınmasının amacı ne olacaktır? Bu soru bu çalışmanın sınırlarını aşmakla birlikte ayrıca tartışılmayı hak etmektedir. Ancak kısaca şunu ifade edebiliriz ki, bilindiği üzere Aristoteles *Birinci Analitikler*'de sadece yüklemli kıyasları konu edinmiş, şartlı önerme ve şartlı kıyaslar mantığa Aristoteles sonrasında Stoacılarca dâhil edilmiştir (Fârâbî, 1971: 53; Çapak, 2018: 168-9). Fârâbî ise *Kitâbu'l-Burhân*'ında yani *İkinci Analitikler*'inde asıl olanın yüklemli kıyas olduğunu, şartlı kıyasların ise yüklemlilere döndürülebileceğini ifade etmektedir (Fârâbî, 2012: 9).

İbn Zür'a yüklemli kıyası (i) üzerine kıyas getirilen şeylerin varlık tarzları (*mine'l-umûr elletî el-kıyâs 'aleyhâ*), (ii) kıyasın kendisi (*mine'l-kıyâs nefsihî, min kıbeli'l-kıyâs*), ve (iii) kıyasî kuvvet (*mine'l-kuvveti'l-kıyâsiyye*), yani kıyasın nispet edildiği nefs gücü olmak üzere üç bakımdan, (i) burhanî (*burhânî*: apodeiktik), (ii) cedelî (*cedelî*: diyalektik), (iii) sofistik (*sûfestâî*), (iv) retorik (*hatabî*), ve (v) poetik (*şi'rî*) şeklinde beş türe ayırmakta ve bu beş türün

her birine dair örnekler vermektedir (İbn Zür'a, 1994c: 95). İslam dünyasında mantıkçılarca kabul edilen bu beş kıyas türüne dair İbn Zür'a'nın örneklerini önce verelim, sonrasında ise beş kıyas türünün hangi bakımlardan ayrıştırıldığını anlatalım. İbn Zür'a yüklemli kıyasın bu beş sınıfını şu örneklerle ifade etmektedir: Buna göre burhanî kıyasın örneği "İnsan konuşandır. Konuşan canlıdır. Öyleyse insan canlıdır"; cedelî kıyasın örneği "Haz iyiliğin bulunduğu şeyler ile olmaz. Bu sıfatta olan hiçbir şey iyi değildir. Öyleyse haz iyi değildir"; sofistik kıyasın örneği "Ağır olan, yeryüzünün üstündedir. Bir şeyin üzerinde olan her şey o şeyden ağırdır. Öyleyse ağır olan, yerden daha ağırdır"; retorik kıyasın örneği "Falanca süslenmiştir. Her süslenen zina eder. Öyleyse falanca zina edendir" kıyasıdır. İbn Zür'a poetik kıyas için ayrıntılı bir örnek getirmemekte, poetik kıyası "tümü imkânsız olan öncüllerin getirildiği ve kendisinden 'İnsan gökyüzüne ve denize benzer' şeklinde sonuç çıkan kıyas" şeklinde ifade etmektedir. Filozof yüklemli kıyasın ne fazla ne eksik olmaksızın bu beş türe ayrıldığını tekrardan dile getirmektedir (İbn Zür'a, 1994c: 95). Şartlı ve yüklemli şeklinde bir ayrıma gitmeksizin benzer hususa İbn Sînâ da değinmekte, zorunlu öncüllerden burhanîlerin, çoğunlukla mümkün öncüllerden cedelîlerin, eşit derecede mümkün öncüllerden retoriksellerin, azınlıkla mümkün öncüllerden sofistiklerin ve imkânsız öncüllerden şiirsellerin meydana geldiğini belirtmiş, devamında bunları ayrıntılandırmıştır (İbn Sînâ, 1964: 4-5).

İbn Zür'a ilgili başlangıç ilkesine dair anlatımının devamında yüklemli kıyasın beş türüne ilişkin (i) birinci olarak şeylerin, yani üzerine kıyas getirilen şeylerin varlık tarzları/yönleri bakımından yaptığı ayrıma açıklık getirmektedir. Buna göre şeyler (a) ya Yeryüzü'nün Güneş'in ışığını örttüğünde Ay'ın tutulmasında olduğu gibi varlığı zorunlu olanlardır, (b) ya çapın kenara ortak olması gibi imkânsız olanlar (c) ya da mümkün olanlar şeklinde üçe ayrılır. İbn Zür'a burada mümkünü ise (ca) çoğunlukla mümkün, (cb) azınlıkla mümkün ve (cc) eşit derecede mümkün olmak üzere kendi içerisinde üçe ayırmaktadır. Filozof çoğunlukla mümkün olana örnek olarak insanın beş parmağının olması, kışın yağmur yağması ve yazın sıcak olmasını; azınlıkla mümkün olana insanın altı parmaklı olması, yazın yağmur yağması ve kışın sıcak olmasını ve eşit derecede mümkün olana ise *raviyye*den (iradi şeyler üzerine düşünceden) sadır olan şeyleri örnek vermektedir. Şeyler biri zorunlu, biri imkânsız ve üçü mümkün olanlar şekilde ne daha fazla ne daha az olmak üzere beşe ayrıldığı için kıyas da beş bölüme ayrılır (İbn Zür'a, 1994c: 95).

İbn Zür'a'nın yüklemli kıyasın beş türüne ilişkin olarak yaptığı ayrım asıl anlamda birinci kritere göre yaptığı ayrımdır. Kanaatimizde ikinci ve üçüncü sırada gelen kriterler de birinciye dayanmaktadır. Buna göre filozofun yüklemli kıyasın beş türüne ilişkin olarak (ii) ikincileyin kıyasın kendisi bakımından yaptığı ayrım kıyasın içeriğini oluşturan ve az önce saydığımız

varlık tarzlarına dayanmakta, ancak kıyasın kendisini nazarı itibara almaktadır. Buna göre kıyas ya (a) zorunlu şeyler üzerine ya (b) imkânsız şeyler üzerine ya da (ca, cb, cc) mümkünün üç bölümüne göre mümkün olan şeyler üzerine getirilir. Dolayısıyla kıyas bu varlık tarzları üzerine olup bu varlık tarzları da beş olunca doğal olarak kıyaslar da beş tür olmaktadır (İbn Zür'a, 1994c: 95-6).

Filozofun yüklemli kıyasın beş türüne ilişkin (iii) üçüncüleyin kıyasî kuvvet bakımından yaptığı ayrım da kanaatimizce yine aslında birinci kritere dayanmakta, ancak kıyası yapan nefs gücünü nazarı itibara almaktadır. Buna göre insan nefsinin/ruhunun güçleri beştir. İbn Zür'a bu beş nefs gücünü duyu gücü (*kuvvetü'l-hiss*), hayal oluşturma/canlandırma gücü (*kuvvetü'l-mütehayyile*), fikir gücü (*kuvvetü'l-fikr*), akıl gücü (*kuvvetü'l-'akl*) ve görüş gücü (*kuvvetü'r-re'y*) şeklinde sıralar. İbn Zür'a duyu ve hayal oluşturma güçlerinin tekil şeyleri idrak ettiğini, kıyasın ise tümel şeylere dayandığını, bundan dolayı bu iki gücün kıyası kullandıklarının söylenemeyeceğini ifade etmektedir. İbn Zür'a akıl gücünün de kıyas yapmadığını (*ve lâ kuvvete'l-'akl eydan min şe'nihâ en tukîse*), aklın fiilinin tümel şeyleri istinbat etmek ve tanımları istihraç etmek olduğunu belirtmektedir. Aslına bakılırsa kanaatimizce kıyası yapan nefs gücünün akıl olması gerekmektedir. Ancak filozof burada akıl gücü ile akıl gücünün eylemi olan fikir gücünü birbirinden ayırdığı için böylesi bir yorum yapmaktadır diye düşünüyoruz. İbn Zür'a görüş gücü dediği gücün ise aklın deposu (*hazâne*) olduğunu, aklın inançları (*i'tikâdât*) elde etmesinin ardından görüş gücünün devreye girip bu inançları depoladığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu durumda filozofa göre nefsin beş gücünden sayılan dördünün kıyası kullanmadığı söylenebilir. Geriye sadece fikir gücü kalmaktadır. Buna göre fikir gücü ilk sırada saydığımız kritere, yani varlık tarzlarına göre eylemini gerçekleştirmekte; ya zorunlu, ya imkânsız ya da mümkünün üç sınıfına vukufiyeti sağlayan güç olmaktadır. İbn Zür'a böylelikle nefs gücü bakımından da –ki bu görüldüğü üzere sadece fikir gücüdür– yüklemli kıyaslamaların sınıflarının (*esnâfu'l-mekâyîsi'l-hamliyye*) beş olduğunu belirtmekte, bu hususa dikkati çekerek kitabın amacı hakkındaki anlatısını tamamlamaktadır (İbn Zür'a, 1994c: 96).

Anlaşıldığı üzere İbn Zür'a *Birinci Analitikler* kitabının başlangıç ilkelerinden ikincisi olarak kıyasın bölümlemesini getirmekte; ilk bölümlemede ikisi bitişik şartlı, ikisi ayrık şartlı ve birisi olumsuzlama yolu üzere olan kıyası getirerek beş kıyas sınıfını aynı yerde sıralamakta; sonrasında ilginç bir şekilde şartlıları ve olumsuzlama yolu üzere olanı dışarıda tutacak şekilde yüklemli kıyası burhanî, cedelî, sofistik, retorik ve poetik şeklinde beşe ayırmakta; devamında ise bu kıyas türlerinin beş tür olmasının nedenini ortaya koymak amacıyla üç kriteri saymakta, bunlardan ilki olan varlık tarzlarını esas alıp, diğer ikisi olan kıyasın kendisi bakımından ve

nefs gücü bakımından söz konusu edilen ayrımları kanaatimizce varlık tarzları üzerinden yaptığı ayrıma dayandırmaktadır.

Üçüncü Bab: Kitabın Yararı

İbn Zür'a *Birinci Analitikler*'in başlangıç ilkelerini açıklarken üçüncü sırada kitabın yararını/faydasını (*menfa'a*) ele almaktadır. Onun bu hususta orijinal görüşler ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. En baştan ifade edelim ki İbn Zür'a'ya göre *Birinci Analitikler* kitabının yararı insanın kendisi için açık olanların bilgisi aracılığıyla kendisi için kapalı/gizli olan şeylerin bilgisini elde etmesini sağlayacak olan sanatı ihtiva etmesidir (İbn Zür'a, 1994c: 97).

İbn Zür'a bu kitabın yararının iki kanıtla açık hale getirilebileceğini söyler. Birinci kanıt cevherlerin bilebilme gücü bakımından yapılan bölümlemesine dayanmaktadır. Buna göre bilebilme açısından cevherlerin sayısı üçtür: (i) Bazı cevherler şeylerin tümünü bilen cevherler (*'âlime bi-cemî'i'l-umûr*),[8] (ii) bazı cevherler bazı şeyleri bilip bazı şeyler ise kendilerine gizli kalan cevherler ve (iii) bazı cevherler ise –ki unsurlar, bitkiler ve konuşmayan canlılar böyledir– bilmeyen cevherlerdir (*gayr 'âlime*). (i) İlk sırada gelen tüm şeyleri bilen cevherler ilâhî cevherlerdir (*cevâhir ilâhiyye*). Heyûlâdan yani maddeden uzak olmaları, bilebilmek için duyulara ihtiyaç duymamaları ve şeyleri idrakten onları hiçbir şeyin alıkoymasının söz konusu olamaması dolayısıyla bu cevherler şeylerin tümünü idrak ederler. (ii) İkinci sırada ise insan cevheri (*cevâhir insâniyye*) gelmektedir. İlâhî cevherin aksine heyûlâ yani madde ile iç içe olduğundan, bilebilmek için duyulara muhtaç olduğundan ve bilgisi puslu, bulanık (*mütekeddire*) olduğundan dolayı insan için bazı şeyler açık iken bazı şeyler kapalıdır, gizlidir. İnsan kendisi için bilgisi açık olanlardan hareketle kendisine bilgisi gizli kalan şeyleri idrak edebilen bir varlıktır. Ancak bu bilme sürecinde insan hataya düşebilir ve bu yüzden bilmediklerini bildiğini, bildiklerini ise bilmediğini zannedebilir. Bu nedenle insan, kendisine açık olan şeylerin bilgisi aracılığıyla bilgisi kendisine gizli kalan şeyleri bilebilmesine yardımcı olacak bir alete, bir sanata ihtiyaç duymaktadır ki İbn Zür'a'ya göre bu sanat kıyas ve burhan sanatıdır. Bu iki sanat insanı bahsettiğimiz bilme sürecinde yanılgıya düşmekten ve hata yapmaktan alıkoyan sanatlardır (İbn Zür'a, 1994c: 97-8). Buradan hareketle İbn Zür'a'nın, sonraki süreçte mantık biliminin amacı olarak ifade edilen doğru ve kesin bilgiye ulaştırma,

[8] Kanaatimizce metinde geçen *li-enne minhâ cevâhir gayr 'âlime* ifadesindeki *gayr 'âlime* (bilmeyen) yanlış olup aslında *'âlime* (bilen) şeklinde düzeltilmelidir. Bağlam göz önünde tutulduğunda burada ilk sırada tüm şeyleri bilen cevherlerin anlatıldığı açıktır. Dolayısıyla *gayr 'âlime* ifadesindeki "*gayr*"ın metinde olmaması uygun gözükmektedir (İbn Zür'a, 1994c: 97).

insanı düşünürken hata yapmaktan alıkoyma gibi yararları mantık biliminin tümü için değil,[9] mantık biliminin asıl bölümü olan *Çözümlemeler*'in yani *Analitikler*'in iki alt bölümü olan kıyas ve burhan teorisini konu edinen *Analitikler* için kullandığını, bu açıdan daha belirgin bir görüş ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra İbn Zür'a'nın, yine sonraki süreçte birbirinden koparılan *Analitikler*'i mantığın yararı bağlamında beraber zikretmesi de mantık tarihi açısından önem arzetmektedir (Fârâbî, 2016: 80-1).[10]

İbn Zür'a'nın ileri sürdüğü ikinci kanıt klasik felsefe açısından insanın sahip olduğu en önemli yeti olan aklı ve bu yeti sayesinde elde edebileceği nihai ereği olan mutluluğu esas almaktadır (Bircan, 2001). Bu kanıt insan denilen cevherin kendine özgü suretinin var oluş amacına, buna ilişkin ölçüsünce tasarrufta bulunarak mutlu olabilmesine dayanmaktadır. İnsanın kendine özgü sureti konuşan nefstir (*nefs nâtıka*), insanın kendisi için var olduğu ve konuşan nefsi ölçüsünce tasarrufta bulunmaya çalıştığı, elde etmeye çabaladığı amacı ise mutluluktur (*sa'âde*). İnsanın nefsi ölçüsünce tasarrufta bulunup çaba gösterdiği şey hakkı bilip hayrı eylemesidir. Ancak hakkın ve hayrın bilgisinin bazısı kendisine açıkken bazısı gizli ve kapalı kalacağından yani hakkın ve hayrın bir kısmını bilip bir kısmını bilmemesinden dolayı insan şayet hataya düşmekten ve yanılmaktan kurtulmak istiyorsa, kendisine açık olanlar aracılığıyla kendisi için bilgisi gizli kalanların bilgisini elde etmek için takip edip kullanacağı metodolojiyi/yöntemi sağlayacak bir sanata ihtiyaç duyar ki, bu sanat yine kıyas ve burhan sanatıdır (İbn Zür'a, 1994c: 98).

İbn Zür'a'nın her iki kanıtı ifade ederken de kıyas ve burhanı aynı amaç ve yarar için birlikte zikretmesi dikkate değerdir. Ancak filozof burhan sanatına ve kıyas sanatına karşı çıkan farklı taifelerden de bahsetmeyi ihmal etmemiştir. Burada burhan ve kıyas sanatlarına karşı çıkan dört grubun söz konusu edildiği görülmektedir. (i) Birinci grup burhan ve bir bütün olarak kıyasın öğrenilmesinin bir yararının olmayacağını ifade etmiş, bu iddiasına kanıt olarak ise çoğu insanın birçok şeyin bilgisini kıyası bilmediği halde elde edebilmesini göstermiştir. İbn Zür'a bu kişilerin örnek olarak; kıyası bilmediği halde yararlı ilaçlara ilişkin bilgisi olanları, ziraatta başarılı olanları ve gemi kullanımına ilişkin sağlam fikir sahibi olabilenleri verdiklerini söylemiştir. İbn Zür'a burada bilgiyi rastgele isteme ile sanatsal bir yol ve yöntemle istemenin birbirinden farklı olacağını belirtmektedir. Bir şeyi rastgele bilen kişinin yanılması pekâlâ söz konusu iken sanatsal bir yönteme sahip olan kişi yanılgıdan korunabilir (İbn Zür'a, 1994c: 98).

[9] Mantık biliminde burhan sanatına kâfî derecede yer vermediği halde mantığı bununla tanımlayan, amaç ve yararını bu şekilde ifade eden birçok metinden bahsedilebilir. (Örnek olarak bkz. Magnîsî, 2009: 59-61).
[10] İslam dünyasında sonraki dönem mantıkçılarının burhan dâhil beş sanatı kısaca ele aldıkları bilinen bir hususdur. (Örnek olarak bkz. Teftâzânî, 2013: 97).

Daha sonra İbn Sînâ tarafından da ele alınacak ve çürütülecek bu iddiayı İbn Zür'a kısa ve anlaşılır bir şekilde ortaya koymuştur (İbn Sînâ, 2006b: 12-4).

(ii) İkinci gruba göre kıyasa ihtiyaç duyulsa bile bu hususta asıl belirleyici olan şey doğal yeteneklerdir (*karâih*). Bu kişilere göre Platon (ö. MÖ 347) ve Homeros (yd. MÖ IX.yy.) mantık sanatını bilmedikleri halde sanatları hususunda gayet vukufiyet sahibidirler. İbn Zür'a'ya göre bu kişilerin Platon'un mantıktan (*emru'l-mantık*) ve burhanın yasalarından (*kavânîn burhâniyye*) haberdar olmadığı şeklindeki iddiaları gerçeği yansıtmamaktadır. O, ilginç bir şekilde Platon'un bu sanatta yeterli bilgiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Dahası İbn Zür'a'ya göre Aristoteles mantık sanatının yasalarını (*kavânîn mantıkiyye*) hocası Platon'un sözlerinden hareketle çıkarmış ve ortaya koymuştur (*istahrace*). İbn Zür'a'nın iddiasına göre biz Platon'da mantık sanatının ve mantığın özü olan analitikler kuramının yasalarını bulamamakla birlikte, daha sonra Aristoteles tarafından vaz edilen bu yasaların Platon'da bir dereceye kadar bizzat uygulamasını pekâlâ bulabiliriz. İbn Zür'a "Bilmemiz gerekir ki sanatlar, sanat olmaksızın ortaya çıkan şeylerin kendilerinden çıktığı zeki doğalardan (*tabâi' zekiyye*) çıkarılır (İbn Zür'a, 1994c: 99)" demektedir. Nitekim ona göre Aristoteles burhan sanatını (*sınâ'a burhâniyye*) Platon'un burhan sanatı hakkındaki yasalarından hareketle (*min kavânîni Felâtûn*), poetikayı yani şiir sanatını (*sınâ'a şi'riyye*) ise Homeros'un şiir sanatına ilişkin yasalarından (*min kavânîni Umîrus*) hareketle inşa edip kurmuştur (İbn Zür'a, 1994c: 98-9). Aynı meseleye İbn Sînâ da değinmiş, bu hususta biraz daha müsamahalı yorumlar yapmıştır. İbn Sînâ mantık bilimini kesbe muhtaç bırakmayan bir özellikle desteklenmemiş insanların yetkinleşmesinde mantık biliminin bilinmesinin gereklilik olduğunu ifade etmiştir. İbn Sînâ mantık bilimi ile ilgili bu durumu izah amacıyla Arap dili için nahiv ilmini ve şiir için de aruzu örnek vermiştir. İbn Sînâ ilginç bir şekilde şiirde sağlam bir zevk sahibi olan kişinin aruza, Arap dilini fasih bir şekilde konuşan bedevî Arap'ın da nahiv ilmine ihtiyaç duymayacağını belirtmiştir. Bu sanata muhtaç olan kişiler nazar ve düşünme ile bilgi kazanan kişilerdir. İbn Sînâ buna ilişkin daha çarpıcı bir örnek vermekte ve Allah tarafından desteklenen kişiler karşısında düşünerek araştırma yapanların durumu ile bedevî Arap karşısında sonradan araplaşanların durumu arasında benzerlik kurmakta ve aslında doğal ve karakter olarak yapısı buna uygun olanların mantığa ihtiyaç duymayacaklarını, mantığa ihtiyaç duyacakların öğrenme, düşünme va araştırma ile bilgi elde edecek kişiler olduğunu işaret etmektedir (İbn Sînâ, 2006b: 14). Benzer bir örneği Türk kültüründen de verebiliriz. Örneğin hiç müzik eğitimi almamış bir ozan olarak Neşet Ertaş'ın (ö. 2012), bu konuda uzun yıllar eğitim almış uzman ve akademisyenler karşısındaki durumunu dile getirebiliriz. Ancak burada belki şu hususa dikkat çekmek gerekebilir ki Homeros'un yaptığı şey ile Aristoteles'in yaptığı şey kanaatimizce

birbirinden farklıdır. Homeros, Aristoteles'in de belirttiği gibi Yunan şiirinin zirve ismidir. Ancak Homeros şiir üretmektedir, şiirin doğasının analizini yapmamaktadır. Aristoteles *Poetika* kitabında bizzat poetika sanatını icra etmemiştir. Ancak şairlerce ortaya konulan tekil şiir ürünlerinin toplamı olan şeyin yani şiirin doğasına dair burhanî analizi ilk defa yapan kişi Aristoteles'tir. Bedevî Arap bozulmamış diliyle mükemmel konuşabilir. Ancak bedevînin konuştuğu dilin tümel bir incelemesini ve analizini yapması zor, hatta –eğitim almamışsa- imkânsızdır.

Burada İbn Zür'a'nın ifadelerinde bazı belirsizliklerin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu konu hakkında İbn Zür'a'nın hocasının hocası olan Fârâbî'nin de değerlendirmelerde bulunduğu ve Fârâbî'nin değerlendirme ve ifadelerinin daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Fârâbî *Kitâbu'l-Hatâbe*, *Kitâbu'l-Hurûf* ve *Kitâbu'l-Elfâzi'l-Musta'mele fi'l-Mantık* gibi eserlerinde bu meseleye değinmekte ve özetle Platon'un burhanı fark eden ilk kişi olduğunu, ancak Platon'un bunu sanatsal yasalar olmaksızın üstün bir doğa ve yetenek ile icra ettiğini, aynı şekilde Homeros'un da şiir sanatını mükemmel icra ettiğini, Aristoteles'in ise bu icradan şiir sanatının yasalarını çıkardığını belirtmektedir. Dahası Fârâbî sofistik sanatın da Protagoras tarafından icra edildiğini ancak sofistik sanatın yasalarını Aristoteles'in kurduğunu ifade etmektedir (Fârâbî, 2019: 74-5; 2008: 87; 2016: 83-4). Kısacası Fârâbî bu eserlerinde Aristoteles'in bu "varlık alanlarını" önceki tarihsel icralardan hareketle yasalaştırdığını ve öğrenilebilir ve öğretilebilir bir sanat haline getirdiğini söylemektedir. Dolayısıyla doğal kabiliyete dayalı üstün icra ile bu icralardan yasalar çıkararak sanat kurmak birbirinden farklıdır. Bu hususta İbn Zür'a'nın kullandığı ifadeler çok titiz değildir. Zira az önce de ifade ettiğimiz gibi o, Platon'a burhan sanatının yasalarını (*kavânîn*), Homeros'a ise şiir sanatının yasalarını (*kavânîn*) nispet ederken Aristoteles'e bu sanatları çıkarma (*istahrece*) ve yapma (*'amele*) eylemlerini nispet etmektedir (İbn Zür'a, 1994c: 98-9).

(iii) Üçüncü grup daha da Platoncudur. İbn Zür'a bu kişilerin mantık öğretiminde Platon'un eserlerini esas aldıklarını ve mantığın öğrenilmesi için Platon'un tüm kitaplarındaki sözleri ile yetinilebileceğini iddia ettiklerini zikretmektedir. İbn Zür'a bu iddianın çürütülmesinin gerçekten kolay olduğunu söylemektedir. Buna göre Platon eserlerinde bazen burhanı kullanmakta, bazen iknayı amaçlamakta bazen ise cedel yapmaktadır. Dolayısıyla kıyas ve burhanı Platon'un eserlerinden öğrenmemiz mümkün değildir. Dahası burhanı cedelden, cedeli ikna yani retorikten ayırabilmemiz ve tam olarak sanatsal bir şekilde öğrenebilmemiz ancak Aristoteles'in ortaya koyduğu bu eserlerdeki sanatlar ile mümkün olabilmektedir (İbn Zür'a, 1994c: 99).

(iv) Dördüncü grup ise matematiği esas alanlardır diyebiliriz. İbn Zür'a'nın aktardığına göre bu kişiler burhan öğreniminde matematikle yetinebileceğimizi iddia etmişlerdir (İbn Zür'a, 1994c: 99). Burhan teorisinin, daha açık bir ifade ile Aristoteles'in ortaya koyduğu bilgi ve bilim teorisinin yani felsefî usulün felsefede yetersiz olduğu ya da ancak matematik bilimlerde tutarlı bir şekilde uygulanabileceği iddiası modern dönemlerde olduğu gibi kadim dönemde de ortaya konulmuştur (Örnek olarak bkz. Sühreverdî, 2012: 25-9; Ross, 2011: 65-78). İbn Zür'a bu iddiaya da karşı çıkmakta ve matematiğin burhanın yasalarını içermediğini, matematiğin burhan sanatı için kullanıldığını ifade etmektedir (İbn Zür'a, 1994c: 99). Filozofa göre bir sanattan olan şeyleri kullanan kişinin o sanatı bildiğine hükmedilmesi söz konusu değildir. Ayrıca bu kişinin ilgili sanatta o şeyi kullandığının farkında olduğu, yani onu kullandığını bildiği de söylenemez. Bir sanatın bilinmesi demek o sanatın yasalarının bilinmesi demektir. İbn Zür'a çok açık bir şekilde matematiğin burhan sanatı yerine ikame edilmesinin söz konusu olamayacağını, dahası örneğin nefsin ölümsüzlüğüne ilişkin kıyas yapmak istediğimizde geometri ya da matematiğin hiçbir işimize yaramayacağını belirtmektedir. Bu iddiayı daha da genişletip İbn Zür'a'nın matematik dışındaki felsefî ilimlerin, daha özel bir ifade ile Meşşâî felsefede ilk bilim olarak görülen metafiziğin de burhan sanatı ile yapılabileceğini düşündüğü görülüyor. İbn Zür'a bu bağlamda bize yarar sağlayan yöntemin ancak Aristoteles'in burhan sanatı ve onun koyduğu bu sanatın yasaları olduğunu söyler. Bizim için bilgisi açık olan şeylerden hareketle bilgisi bize gizli kalmış şeyleri bilebilmede, bildiklerimizden hareketle bilmediklerimizi çıkarsamada uygun/münasip/sedîd yol/yöntem ancak odur, yani Aristoteles'in kıyas ve burhan sanatıdır. İbn Zür'a Platon'un bile matematiği bilgi değil zan olarak isimlendirmiş olduğunu ileri sürmüştür (İbn Zür'a, 1994c: 99).

Görüldüğü üzere İbn Zür'a bu kitabın yararının bilebilmeyi sağlamak olduğunu düşünmektedir. Filozof bu yarar için iki ayrı kanıt getirmiş, ilkinde insanın bilebilme hususunda nasıl bir cevher olduğundan, ikinci kanıtta ise insanın kendine özgü sureti olan konuşan nefsten ve nihai gayesi olan mutluluktan hareket etmiştir. İlk kanıtta bilebilme açısından cevherler bölümlenip insanın durumu açık hale getirilmiş, insanın bildiklerinden hareketle bilmediklerini elde etmesi için kıyas ve burhana ihtiyaç duyduğunu ortaya koymuştur. İkinci kanıtta ise insanın kendine özgü suretinin konuşan nefs olduğunu, insanın nihaî gayesi olan mutluluğa ancak hakkı bilme ve hayrı eyleme ile ulaşabileceğini, bildiklerinden hareketle bilmediklerinin bilgisini de yine ancak kıyas ve burhan ile elde edebileceğini, yani mutluluğun ancak kıyas ve burhan ile mümkün olabileceğini söylemiş, devamında ise kıyas ve burhana karşı çıkan dört gurubun iddialarını tasvir edip çürütmüştür.

Dördüncü Bab: Kitabın İsimlendirilmesi

İbn Zür‘a kitabın adının, ya da onun ifadesi ile tercümesinin adının *analütika* (*anûlûtîkâ*) olduğunu söyleyerek (*inne tercemete hâze’l-kitâb anûlûtîkâ*) *Kıyas Kitabı* ile *Burhan Kitabı* için ortak bir isim zikretmektedir (İbn Zür‘a, 1994c: 100). İbn Sînâ kıyas özelinde kıyasın öğretiminin, tahlilin/çözümlemenin/analizin bilimi (*‘ilmu’t-tahlîl*) diye isimlendirilmesinin âdet olduğunu ifade etmektedir (İbn Sînâ, 1964: 8-9). Nitekim bu isimlendirmenin nedeni hakkında çok daha eski dönemlerde açıklamalar yapıldığı bilinmektedir. Örneğin Alexander of Aphrodisias (ö. yk. 200) yazdığı *Birinci Analitikler Şerhi*’nde (Aphrodisias, 1998: 49-50) ve John Philoponus ise yazdığı *İkinci Analitikler Şerhi*’nde *Analitikler* isimlendirmesine değinmekte ve bu ismin “çözme”, “çözümleme” anlamına geldiğini ifade etmektedirler (Philoponus, 2009: 15). Zira bilindiği üzere *Kıyas Kitabı*’nın adı *Birinci Analitikler* (*Analütika Protera*), *Burhan Kitabı*’nın adı *İkinci Analitikler*’dir (*Analütika Hüstera*) (Tekin, 2017: 38-42). İbn Zür‘a *analütika* lafzının anlamının “tersine çözümlemeler (*tahlîlât bi’l-‘aks*)”[11] olduğunu ve bu isimlendirmenin iki kanıt ile açıklanabileceğini belirtmiştir. (i) Birinci kanıt Aristoteles’in bu kitapta kullandığı her şeyin çözümleme yöntemini takip etmesidir (*küllü mâ yesta‘miluhû fî hâze’l-kitâb innemâ yecrî ‘alâ tarîki’t-tahlîl*). Buna göre Aristoteles kitabın birinci faslında ikinci ve üçüncü şekil kıyasların birinci şekil kıyaslara nasıl çözümleneceğini/tahlil/analiz edileceğini; ikinci fasılda matlubun iki teriminin parçalarını özsel (*zâtiyye*), özgü (*hâssa*), ilineksel (*‘araziyye*) ve ayrık (*mübâyine*) yüklemlere çözümleyerek öncülleri ve orta terimi nasıl çıkarsayacağımızı; üçüncü fasılda ise her kıyasın çözümlemesinin darbına ve şekline nasıl döndürüleceğini öğretmektedir. (ii) İbn Zür‘a’nın ileri sürdüğü ikinci kanıt ise burhanın formu ve parçaları ile parçalarının parçalarına dayanmaktadır. Buna göre Aristoteles’in, mantık sanatının tümünden amacı burhandır. Burhan ise kıyastır. Bundan dolayı burhan terosi için mutlak kıyas teorisinin ortaya konulması gerekir. Mutlak kıyas ise öncüllerden oluşur. O halde mutlak kıyası bilebilmek için onun öncüllerini oluşturan önermeler teorisinin ortaya konulması gerekir. Önermeler ise anlama delalet eden yalın lafızlardan oluşur. O halde önermeleri bilebilmek için yalın lafızları oluşturan kategoriler teorisinin ortaya konulması gerekir. Bu nedenle Aristoteles burhan teorisini vaz etmek amacıyla her defasında bir adım geriye dönüp burhan teorisinin suretsel ve parçasal alt yapılarını inşa etmiştir. Dolayısıyla gayesi olan burhan teorisini vaz etmek amacıyla kategoriler teorisinden başlayıp

[11] İfade metinde *et-tahlîlât ve bi’l-‘aks* şeklinde geçmektedir. Buradaki *vâv* harfinin uygun olmadığı kanaatindeyiz. Bundan dolayı ifadeyi buna göre yazdık (bkz. İbn Zür‘a, 1994c: 100). Aynı ifade Fârâbî’de *Kitâbu’t-Tahlîlât bi’l-‘Aks* şeklinde, İbn Sînâ’da *Kitâbu’t-Tahlîl bi’l-‘Aks* ve İbn Rüşd’de *Tahlîl bi’l-‘Aks* şeklinde geçmektedir (Fârâbî, 2016: 79; İbn Sînâ, 1964: 9; İbn Rüşd, 1984: 157).

önermeler teorisine, sonrasında mutlak kıyas teorisine, en sonunda da nihaî amacı olan burhanî kıyas teorisine geçmiş ve asıl amacını yerine getirmiştir (İbn Zür'a, 1994c: 100-1).

Peki, bu kitabı yani *Kıyas Kitabı*'nı Aristoteles'in yazdığını nasıl bilebiliriz? İbn Zür'a bu problemle de ilgilenmiş ve kitabın vaz edicisinin Aristoteles olduğunu söylemiştir. Buna kanıt olarak ise kitabın içerik ve üslubunu ileri sürmüştür. Nitekim İbn Zür'a'nın ifade ettiğine göre müfessirler yani şarih filozoflar İskenderiye'deki mahzenlerde bulunan birçok *Analitikler* kitaplarını yani *Tahlîlât bi'l-'Aks* kitaplarını tek tek incelemişler, bunların kırk adet olduğunu tespit etmişler ve bu kırk kitaptan sadece bu kitabın Aristoteles'e ait olabileceğini belirtmişlerdir. Şarih filozoflar lafızlarının vecizliği, anlamlarının isabetli oluşu ve Aristoteles'in sözünün bilinen zorluğunu yansıtışı nedeniyle bu kitabın Aristoteles'ten başka birine ait olamayacağı kanaatine ulaşmışlardır (İbn Zür'a, 1994c: 101).

Beşinci Bab: Kitabın Mertebesi

İbn Zür'a kitabın mertebesine yani rütbesine göre belirlenmiş sırasına kısaca değinmekte, kitabın *Öncüller Kitabı* (*Kitâbu'l-Mukadimât*) yani *Peri Hermêneias* (*Yorum Üzerine*) kitabından hemen sonra ve *Burhan Kitabı*'ndan yani *İkinci Analitikler*'den ise hemen önce geldiğini belirtmektedir (İbn Zür'a, 1994c: 102).[12] Filozof kıyas ile burhanın beraberliğine vurgu yapmakla birlikte kitabın mertebesini anlatırken ayrıntıda kalan ama önemli olan bu meseleye açıklık getirmemiştir. Mertebe ile ilgili tartışma bu kitabın *İkinci Analitikler*'den ayrı bir kitap mı olduğu yoksa *İkinci Analitikler*'le birlikte *Analitikler*'in ilk bölümü mü olduğu ile ilgilidir. Ancak *Kategoriler* kitabı hakkındaki ayrıntılı tartışma doğal olarak bu kitabı da etkileyeceği için doğrudan olmasa da dolaylı olarak *Kategoriler*'in mantıktaki yerine ilişkin tartışma bu kitabın mertebe ve sırasını da etkilemektedir (Tekin, 2014: 61-72). Bununla birlikte dediğimiz gibi asıl mesele *Analitikler*'in tek bir kitap mı yoksa iki kitap mı olduğu ile ilgilidir. Bu meseleye Fârâbî'nin *Kitâbu'l-Elfâzi'l-Musta'mele fi'l-Mantık* adlı eserinde değindiğini görüyoruz (Fârâbî, 2016: 79-80). Tekrar etmek gerekirse, İbn Zür'a iki kitabın birlikteliğine vurgu yapsa da meseleyi ayrıntılandırmamıştır. Bu iki kitabın birlikteliğine dikkat edildikten sonra *Analitikler*'in tek kitap olup *Birinci Analitikler*'in bu kitabın birinci bölümü olması ile *Analitikler*'in iki ayrı kitap olup ilk sırada geleninin *Birinci Analitikler* olması tartışması kısmen ikincil hale gelebilir diyebiliriz.

[12] Bu hususa İbn Sînâ da işaret etmiştir. İbn Sînâ'ya göre genel olan bir şeyin araştırılması her zaman özel olanların araştırmasından önce gelir. Bu anlamda mutlak kıyas özel kıyas türlerinden genel olduğu için onlardan önce gelmelidir (İbn Sînâ, 1964: 4).

Altıncı Bab: Kitabın Hangi Bilimlerden Olduğu

Birinci Analitikler'in mantık biliminin bir bölümünü teşkil ettiğinde kuşku yoktur. Özellikle de İslam dünyasında sonraki mantıkçıların yazdığı eserlerde ve yine modern dönemdeki eserlerde mantığın en önemli bölümünün *Birinci Analitikler* olduğu ifade edilmiştir (Teftâzânî, 2013: 97). Dahası bugün bile mantık denildiğinde ilk akla gelen konu önermeler mantığı da denilen önermeler konusu ile birlikte, çıkarım mantığı da denilen akıl yürütme teorisi yani *Birinci Analitikler*'in konusudur (Öner, 2009: 28). Bundan dolayı olsa gerek İbn Zür'a bu babda *Birinci Analitikler*'in hangi bilimlerden olduğu meselesini kısaca ifade etmekte ve bu kitabın mantıksal bir sanatı ihtiva ettiği için mantığın bir bölümü olduğunu belirtmektedir.

Kanaatimizce *Birinci Analitikler*'le doğrudan ilgili olmasa da İbn Zür'a bu babda meşhur bir tartışmayı gündeme getirmektedir ki bu, mantığın felsefenin bir parçası/bölümü mü yoksa aleti mi olduğu tartışmasıdır (İbn Zür'a, 1994c: 102-3). Diğer bir deyişle, *Birinci Analitikler* mantığın bir bölümü olduğuna göre mantığın felsefenin yani bilimlerin bölümü mü yoksa aleti mi olduğu tartışması dolaylı olarak *Birinci Analitikler*'le de ilişkili görülebilir. Bu da kadim tartışmalardan biridir. Örneğin Yunan şarih filozof Alexander of Aphrodisias *Birinci Analitikler Şerhi*'nde İslam öncesi dönemde bunu gündeme getirmiştir (Aphrodisias, 1998: 41-3). Bu meşhur tartışma İbn Sînâ'nın *Kitâbu'ş-Şifâ*'sının *el-Medhal* ve *el-Kıyâs*'ında da karşımıza çıkacaktır (İbn Sînâ, 2006b: 7-9; 1964: 10-2).

İbn Zür'a mantığın konumu hakkında filozoflar arasında ihtilafın olduğunu söyler ve üç grubun görüşlerini tasvir edip kısaca değerlendirir. Mesele hakkında iddia ileri sürenler üç grupta toplanabilir. Buna göre (i) birinci grup mantık sanatının felsefenin bir parçası olduğunu, (ii) ikinci grup mantık sanatının felsefenin bir parçası ve aleti olduğunu (*fe-tâife ze'amet ennehâ cüz'ün mine'l-felsefe ve âletün lehâ*)[13] ve (iii) üçüncü grup ise mantık sanatının felsefenin aleti olduğunu iddia etmektedir.[14]

(i) Birinci grup mantık sanatının felsefenin ya parçası ya da parçasının parçası olabileceğini iddia etmiş, bu sanatın başka bir sanatın parçası ya da parçasının parçası olamayacağını, zira bilimlerin anası olan felsefenin başka bir sanata ihtiyaç duymasının ve başka bir sanatın parçasının parçası olmasının söz konusu olamayacağını ifade etmektedir. Görüldüğü üzere bu kişiler mantığın felsefe dışında bir sanatın parçası ya da parçasının parçası

[13] Bağlamdan anlaşılacağı üzere metinde geçen *fe-tâife ze'amet ennehâ cüz'ün mine'l-felsefe dâlle lehâ* ifadesinin sonundaki kısım *dâlle lehâ* değil, *ve âletün lehâ* şeklinde olmalıdır. Aksi takdirde tartışmanın anlaşılması mümkün olmamaktadır (İbn Zür'a, 1994c: 102).

[14] Burada iddia sahibi gruplar (*tâife*) ifade edilmekte, bir sıralama yapılmamaktadır. Tartışmayı daha anlaşılır kılmak amacıyla biz İbn Zür'a'nın devamındaki anlatımını da göz önünde bulundurarak sıralamada değişiklik yapmayı ve iddia sahibi grupları buna göre ele almayı uygun gördük (İbn Zür'a, 1994c: 102).

olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu durumda geride iki seçenek kalmaktadır. Bunlardan (a) ilki mantığın felsefenin parçasının parçası olması (b) felsefenin parçası olmasıdır. İbn Zür'a öncelikle ilk şıkkı elemekte ve bunu bir örnekle somutlaştırmaktadır. Buna göre bir şeyin parçasının parçası konu ve gayede parçaya ortak olur. Örneğin parmak elin bir parçasıdır ve konu ve gayede ele ortaktır. Zira elin konusu dört unsurdur, gayesi ise tutma ve dokunmadır. Parmak konuda da gayede de ele ortak olmaktadır. Filozof bu örneği mantık ile felsefe arasındaki ilişkiye tatbik etmektedir. Buna göre felsefe teorik (*'ilmî*) ve pratik (*'amelî*) olmak üzere iki parçaya ayrılmaktadır. İddiaya göre mantığın konu ve gayede felsefe ile ortak olması ve felsefenin bu iki parçasının parçası olması gerekir. Ancak bu mümkün değildir. Zira teorik felsefenin konusu şeyler (*umûr*), gayesi ise hakkın/gerçeğin idrak edilmesidir. Pratik felsefenin konusu nefs ve gayesi ise ahlakın güçlendirilmesidir. Mantık konuda da gayede de felsefeye ortak değildir. Bundan dolayı mantığın, felsefenin parçaları olan teorik felsefenin de pratik felsefenin de parçası olması söz konusu değildir. Mantığın felsefenin parçasının parçası olma ihtimali ortadan kalktığına göre bu iddia açısından geriye tek bir seçenek kalmaktadır ki o da mantığın felsefenin parçası olmasıdır. Birinci grubun iddiası bu şekilde tasvir ve iptal edildikten sonra tartışmaya tekrar yukarıdan bakılacak olursa geriye şu kalmaktadır ki, mantık felsefenin ya parçası ya da aletidir. Şayet parçası olmadığı ortaya konulursa geriye aleti olması kalacaktır (İbn Zür'a, 1994c: 102-3).

(ii) İkinci grup mantığın şeylerden soyutlanarak alınması bakımından alet, şeylerde kullanılması bakımından ise parça olduğunu iddia etmektedir. Burada İbn Zür'a "Şayet bu gurubun sözünü gerçek anlamda teemmül edersen mantık sanatının soyutlanarak alınan bir alet olduğunu ya da başka bir madde ile bağlantılı olarak alındığını bilirsin. Nitekim o, açık şeylerin kullanılması ile gizli şeylere vukufiyeti sağlayan bir yoldan/yöntemden daha fazlası değildir (İbn Zür'a, 1994c: 103)" demektedir. İfade çok belirgin olmamakla birlikte İbn Zür'a'nın şahsen bu ikinci grubun iddiasını daha tutarlı gördüğü ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir.

(iii) Üçüncü grup ise Meşşâîlerdir. İbn Zür'a Meşşâîlerin mantık sanatının alet olduğunu iddia ettiklerini belirtir. Meşşâîlere göre şeylerin birbiri ile iç içe girmesi ve birinin yaptığını diğerinin yapması doğru değildir. Örneğin göz elin fiilini el de gözün fiilini yapmaz. "Mantık teorik ve pratik felsefede yöntem olarak kullanıldığına göre felsefenin parçası olamaz. Yine şayet mantık felsefenin parçası ise o aynı zamanda tıbbın ve diğer sanatların da parçası olacaktır. Bu durumda tek bir şey birden çok şeyin parçası olur. Bu ise imkânsızdır. Yine şayet mantık sanatı felsefenin ve tıbbın parçası ise bundan, saygın olmayanın (*hasîs*) saygın olanı kullanıyor olduğu gerekir ki bu çirkindir (İbn Zür'a, 1994c: 103)".

Yedinci Bab: Kitabın Bölümlemesi

Bir kitabın kaç ana bölüm ve alt bölümden oluştuğu ve bu bölümlerde nelerin anlatıldığından (*kısmetu hâze'l-kitâb*) bahsetmek de kadim dönemde kitabın ana konusuna geçmeden önce ele alınan başlangıç ilkeleri arasında yer almaktadır. İbn Zür'a *Birinci Analitikler* kitabını bu açıdan da kısaca tanıtır. İbn Zür'a'ya göre bu kitap (i) birinci ve (ii) ikinci makale olmak üzere iki makaleden oluşmaktadır. Birinci makalede Aristoteles esas itibariyle kıyas için cevherî, özsel olan şeyleri ve kıyasa özgü olan özellikleri ele almakta ve bu ilk makale kendi içerisinde üç fasıldan oluşmaktadır. (i) Birinci makalenin (a) birinci faslında Aristoteles kıyasın suretinin nasıl ortaya konulacağını; (b) ikinci faslında öncüllerin ve orta terimin çıkarımını ve (c) üçüncü faslında ise kıyasın sureti itibariyle birinci şekle ve onun darblarına nasıl döndürüleceğini ele almaktadır. (ii) İkinci makalede ise İbn Zür'a farklı bir terminoloji kullanarak Aristoteles'in kitabın on sekiz tane amacını konu edindiğini zikretmektedir (İbn Zür'a, 1994c: 104).

Sekizinci Bab: Kitapta Kullanılan Öğretim Yöntemleri

Bahsettiğimiz sekiz başlangıç ilkesinden sekizinci ve sonuncusu ise kitapta kullanılan öğretim tarzları/yöntemleridir (*enhâu't-ta'lîm*). İbn Zür'a *Birinci Analitikler*'de Aristoteles'in dört öğretim yöntemi kullandığını söyler. Bunlar sırasıyla (i) bölümleme yöntemi (*nahv mukassim*), (ii) tanımlama/sınırlama yöntemi (*nahv muhaddid*), (iii) burhan getirme yöntemi (*nahv müberhin*) ve (iv) çözümleme/analiz yöntemidir (*nahv muhallil*). İbn Zür'a her bir öğretim yönteminin kullanımına ilişkin somut örnekler verme yolunu tercih etmiştir. İbn Zür'a kitapta kullanılan (i) bölümleme yöntemine örnek olarak öncülün nicelik açısından tümel, tikel ve belirsize bölümlenmesini, kıyasın kâmil ve kâmil olmayana bölümlenmesini, (ii) tanımlama yöntemine örnek olarak öncülün, kâmil kıyasın ve kâmil olmayan kıyasın tanımlanmasını, (iii) burhan getirme yöntemine örnek olarak tümel olumsuzun tümel olumsuza, tümel olumlunun tikel olumluya, tikel olumlunun tikel olumluya döndürülmesine ilişkin ve mümkün tümel olumsuzun kendine döndürülemeyeceğine ilişkin olarak burhan getirilmesini ve (iv) çözümleme/analiz yöntemine örnek olarak ikinci ve üçüncü şekil kıyasların birinci şeklin darblarına ve her kıyasın kendi şekline çözümlenmesini/analizini vermektedir (İbn Zür'a, 1994c: 105).

Tasvir ettiğimiz sekizinci ilkeyi de saydıktan sonra İbn Zür'a böylelikle eskiden beri şarih filozoflarca her bir kitaptan önce ele alınması ve araştırılması âdet haline getirilmiş olan sekiz başlangıç ilkesini ortaya koyduğunu ifade ederek kitabın birinci makalesine geçmektedir (İbn Zür'a, 1994c: 105).

SONUÇ

Bilimler dış dünyadaki farklı varlık alanlarının mümkün mertebe oldukları şekliyle zihnimizde oluşmuş düzenli bir aradalıklarıdır. Zihnimizdeki bu suretler topluluğunu farklı amaçlarla kitap, tez, makale gibi formlarda yazıya döküyoruz. Bir kitabı oluşturan kısımların ne olduğu ve olması gerektiğine ilişkin belirli kanaatlere sahibiz. Kitabın en önemli kısımlarından biri de giriştir. Eskiden beri farklı düşünce geleneklerinde kitap girişi yazımına ilişkin teori ve pratikler ortaya konulmuştur. Giriş yazımına özel bir ihtimam gösteren önde gelen düşünce geleneklerinden biri de Meşşâî gelenektir denilebilir. Yukarıda anlattığımız üzere Aristoteles'ten bu yana buna ilişkin teori ve pratik örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Yunan felsefesinde Ammonius'u, İslam felsefesinde ise Fârâbî'yi giriş yazım tekniğinin teorisinden bahseden filozoflar olarak zikredebiliriz. Fârâbî okulundan gelen İbn Zür'a da bu geleneği takip etmiş ve bazı kitaplarında bahsettiğimiz giriş teorisinin uygulamasını yapmıştır. Biz bu yazımızda onun *Kitâbu'l-Kıyâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm* adlı eserinin başındaki sekiz başlangıç ilkesini bahsettiğimiz anlatılar temelinde tasvir etmeye ve değerlendirmeye çalıştık. İbn Zür'a'nın konu hakkındaki düşünceleri farklı açılardan yorumlanıp değerlendirilebilir. Bizim buradaki gayemiz kadim mantık geleneği ve İbn Zür'a örneği üzerinden kitap girişi yazımını bir mantıkçı gözüyle günümüz dünyasında yeniden gündeme getirmek ve tasvir edilen teori zemininde mantıksal perspektifle bugün yazılacak kitaplar için giriş yazım tekniğine ilişkin yenilenmiş teoriler ortaya konulabilme imkânına işaret etmektir. Farklı meselelerde olduğu gibi klasik mantık biliminin bu meselede de bizim için ufuk açıcı bir birikim sağlayabildiğini göstermenin bu bağlamda önemli olacağını hatırlatmak istiyoruz. Bilimin, felsefenin, sanatın ve teknolojinin ne olduğu; bu alanların alt dallarının neler oldukları ve bu dallar arasında ne tarz ilişkilerin olup olmadığına ilişkin teorik bir düşünceye bugünün insanı belki kadim dönemin düşünürleri kadar önem vermiyor olabilir. Bugün felsefe ve bilimleri yeniden düşünmeye ihtiyacımızın olduğu açıktır. Dolayısıyla günümüz uzmanlarının yaptıkları çalışmaları gaye, yarar, önem, tertip, bölümleme, nispet, isim, yöntem, tasarım gibi başlangıç ilkelerinden hareketle ele alması ve bu başlangıç ilkelerine göre düzenlemeye çalışması, dahası bu başlangıç ilkelerini güncellemesi uğraş alanının anlamına ilişkin bir farkındalığının oluşup artmasına ve alanına daha tümel bir perspektifle bakabilmesine yardımcı olacaktır diye düşünüyoruz. İbn Zür'a'nın bahsettiğimiz görüşleri bu farkındalığın gelişmesinde bizler için güzel bir örnek sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Aphrodisias, A (1998). **On Aristotle's Prior Analytics 1.1-7**, Jonathan Barnes, Susanne Bobzien, Kevin Flannery ve Katerina Ierodiaokonu (Trans.). New York: Cornell University Press.

Aristoteles (1998). **Birinci Çözümlemeler**, Ali Houshiary (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Aristoteles (2000). **Ruh Üzerine**, çev. Zeki Özcan. Bursa: Alfa.

Arıcı, M. (2020). "Temel Problemler Ekseninde *Tasnîfu'l-ulûm* ve *Enmûzecu'l-ulûm* Literatürleri", Müstakim Arıcı (Ed.). **İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi** içinde (13-61). İstanbul: Klasik Yayınları.

Bircan, H. H. (2001). **İslâm Felsefesinde Mutluluk**, İstanbul: İz Yayıncılık.

Bozkurt, N. (2002). *Kitap*, Diyanet İslam Ansiklopedisi (c. 26, ss. 120-1), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Cîhâmî, C. ve Refîk el-'Acem (1994). "Mukaddime Tahlîliyye". İbn Zür'a, **Mantıku İbn Zür'a** içinde (ss. 5-15). Cîrâr Cîhâmî ve Refîk el-'Acem (nşr.). Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî.

Çapak, İ. (2018). **Ana Hatlarıyla Mantık**. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Durmuş, İ. (2006). *Mukaddime,* Diyanet İslam Ansiklopedisi (c. 31, ss. 115-7), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Fârâbî (1409). **Şerhu'l-'İbâre**. Muhammed Takî Dâniş Pejûh (Nşr.), Kum: Menşûrâtü Mektebeti Âyetillâhi'l-'Uzmâ el-Mer'aşî en-Necefî.

Fârâbî (1971). **Şerhu'l-'İbâre**. Wilhelm Kutsch ve Stanley Marrow (Nşr.), Beyrut: Dârü'l-Maşrık.

Fârâbî (1986). **Kitâbu'l-Cedel**. Refîk el-'Acem (Nşr.), **el-Mantık 'inde'l-Fârâbî** içinde (c. 3). Beyrut, Dâru'l-Maşrık.

Fârâbî (2008). **Kitâbu'l-Hurûf: Harfler Kitabı**. Ömer Türker (Çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık.

Fârâbî (2012). **Kitâbu'l-Burhân**. Ömer Türker ve Ömer Mahir Alper (Çev.), İstanbul: Klasik Yayınları.

Fârâbî (2016). **Kitâbu'l-Elfâzi'l-Musta'mele fi'l-Mantık: Mantıkta Kullanılan Lafızlar**. Yaşar Aydınlı (Çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık.

Fârâbî (2019). **Kategoriler ve Retorik: Kitâbu'l-Makûlât ve Kitâbu'l-Hatâbe**. Ali Tekin (Nşr. ve Çev.), İstanbul: Klasik Yayınları.

Halîfat, S. (1999). *İbn Zür'a*, Diyanet İslam Ansiklopedisi (c. 20, ss. 476-7), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İbn Rüşd (1984). **Şerhu Kitâbi'l-Burhân li-Aristûtâlîs**. Abdurrahman Bedevî (Nşr.), **Şerhu'l-Burhân li-Aristû ve Telhîsu'l-Burhân** içinde. Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatanî li's-Sekâfe ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb.

İbn Sînâ (1964). **eş-Şifâ, el-Mantık: el-Kıyâs**. Sa'îd Zâyid (Nşr.), Kahire: el-Hey'etü'l-'Âmme li-Şu'ûni'l-Matâbi'i'l-Emîriyye.

İbn Sînâ (2006a), **Kitâbu'ş-Şifâ: İkinci Analitikler**. Ömer Türker (Çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık.

İbn Sînâ (2006b). **Kitâbu'ş-Şifâ: Mantığa Giriş**. Ömer Türker (Çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık.

İbn Zür'a (1994a). **Kitâbu Bârimînâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm**. Cîrâr Cîhâmî ve Refîk el-'Acem (Nşr.), **Mantıku İbn Zür'a** içinde (ss. 23-79). Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî.

İbn Zür'a (1994b). **Kitâbu'l-Burhân li-Aristûtâlîs el-Hakîm**. Cîrâr Cîhâmî ve Refîk el-'Acem (Nşr.), **Mantıku İbn Zür'a** içinde (ss. 213-284). Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî.

İbn Zür'a (1994c). **Kitâbu'l-Kıyâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm**. Cîrâr Cîhâmî ve Refîk el-'Acem (Nşr.), **Mantıku İbn Zür'a** içinde (ss. 91-200). Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî.

Labarre, A. (2012). **Kitabın Tarihi**. Işık Ergüden (Çev.), İstanbul: Dost Kitabevi.

Magnîsî, M. H. (2009). **Mugni't-Tullâb**. 'İsâm b. Mühezzib es-Sebû'î (Nşr.), Beyrut: Dâru'l-Beyrûtî.

Öner, N. (2009). **Klasik Mantık**, Ankara: Vadi Yayınları.

Pedersen, J. (2018). **İslam Dünyasında Kitabın Tarihi**. Macit Karagözoğlu (Çev.), İstanbul: Klasik Yayınları.

Philoponus (?) (2009). **On Aristotle Posterior Analytics 2**. Owen Goldin (Trans.), London: Duckworth.

Ross, R. (2011). **Aristoteles**, Ahmet Arslan (Hazırlayan), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Schoeler, G. (2006). **the Oral and the Written in Early Islam**, London and New York: Routledge Studies in Middle Eastern Literatures.

Sühreverdî (2012). **İşrak Felsefesi**. Tahir Uluç (Çev.), İstanbul: İz Yayıncılık.

Teftâzânî (2013), **Şerhu'l-İmâm es-Sa'd et-Teftezânî 'ale'ş-Şemsiyye fi'l-Mantık li'l-İmâm el-Kâtibî**. Câdullah Bisâm Sâlih (Nşr.), Amman: Dâru'n-Nûri'l-Mubîn li'd-Dirâsât ve'n-Neşr.

Tekin, A. (2009). **Fârâbî'de Felsefenin Serüveni: Mantık Bilimi Temelli Bir Felsefe Tarihi Felsefesi**, Ankara: Araştırma Yayınları.

Tekin, A. (2014). "*Kategoriler Kitabı*'nın Meşşâî Mantıktaki Mertebesi Üzerine Tartışmalar". *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, (c. 4, sy. 1), 61-72.

Tekin, A. (2017). **Varlık ve Akıl: Aristoteles ve Fârâbî'de Burhan Teorisi**, İstanbul: Klasik Yayınları.

Tekin, D. (2015). "Batılı Araştırmacıların Hadislerin Yazılı-Şifâhî Rivayeti Meselesine Bakışları", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyatFakültesi Dergisi*, (c. 2, sy. 1), ss. 41-62.

Tiryaki, M. Zahit (2010). "Ruûs-ı Semâniye Kavramına Mukayeseli Bir Bakış", Adem Başpınar ve Murat Şentürk (Ed.). **Süreklilik ve Değişim Arasında Düşünce ve Hayat** içinde (ss. 41-70). İstanbul: Yedirenk.

Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Klavuzu'na bkz: http://lisansustu.trabzon.edu.tr/Files/ckFiles/lisansustu-trabzon-edu-tr/S%C3%BCre%C3%A7ler%20ve%20Formlar/Tez%20Yaz%C4%B1m/Tez%20Yaz%C4%B1m%20KIlavuzu_Senato_22.pdf (11.07.2020).

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİ, BANKACILIK ve TURİZM

ULUSLARARASI TİCARETTE TÜRKİYE İLE ÇİN'İN YERİ, EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE YENİ İPEK YOLU PROJESİ (Bedri ŞAHİN)……...132-163

TÜRKİYE'NİN MOTORLU KARA TAŞITLARI VE DEMİR-ÇELİK SEKTÖRLERİNDEKİ KÜRESEL REKABET GÜCÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ (Rahmi ÇETİN)……...164-185

TÜRKİYE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ETKİNLİK ÖLÇÜMÜ (Mustafa ÖZDEMİR)…..186-202

PAZARLAMA ARAÇLARININ OTEL İŞLETMELERİNE KATKISI: TRABZON İLİNDE BİR ARAŞTIRMA (Ceyhun AKYOL)…….203-215

PAMUKKALE DESTİNASYONUNDA TURİZM SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN YEREL HALKIN İLETİŞİM BECERİLERİNİN TURİSTLERCE ALGILANMASI (Seher CEYLAN)…….....216-228

SAKİN ŞEHİR MARKALAŞMASI ARDINDAN ŞAVŞAT'TA YAŞANAN SOSYO-MEKÂNSAL DEĞİŞİMİN ANALİZİ (Sinem ÖZDEDE - Dalya HAZAR)……..229-252

LİMNİ GÖLÜ TABİAT PARKININ REKREASYON POTANSİYELİNİN GÜLEZ YÖNTEMİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ (Seda PEKÜNLÜ - Işık SEZEN - Serkan ÖZER)……..253-264

ULUSLARARASI TİCARETTE TÜRKİYE İLE ÇİN'İN YERİ, EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE YENİ İPEK YOLU PROJESİ

Bedri ŞAHİN*

ÖZET

Soğuk Savaş döneminden sonra kurulan yeni dünya düzeni içinde bu bölge içinde kapalı kalan ülkeler dünya ile bütünleşme sürecine girmişlerdir. Çin dünyanın ucuz üretim üssü niteliği taşıyan ihraç mallarını dünya piyasasına iletmek amacıyla Orta Asya devletleri dünya ile iletişime geçmek için bir arayışa girmişlerdir. Böylece teknolojinin iletişim bakımından sınırları ortadan kaldırdığı bir dönemde ipek yolu dünyanın yeniden gündemine gelmiş durumdadır. Tarihi devirler içinde önemli görevler üstlenmiş ipek yolu, bugün de aynı derecede ve farklı biçimlerde görevler üstlenebilecek gibi görünmektedir. Kültürler arası etkileşim ve küreselleşme bakımından yeni ortaya çıkan bu durum irdelenmeye değer bir nitelik taşımaktadır. Birçok ülkenin tarihi İpek Yolu'ndaki yüzlerce yıl öncesi ilişkiler Yeni İpek Yolu Projesi ile canlandırılmaya çalışılmaktadır. Tarihi İpek Yolu'nun olduğu gibi Yeni İpek Yolu Projesi'nin de en önemli merkezlerinden biri niteliğini taşıyan Türkiye'nin Çin'in ortaya koyduğu bu yeni projede de önemli bir unsur olacağı tahmin edilmektedir. Projenin hayata geçirilmesiyle anahtar ülke konumundaki ülkeden biri olacak Türkiye, Çin'i en fazla destekleyen ve projeye katılmak için en çok istekli olan ülkelerin başında gelmektedir. Doğu ile Batı arasındaki güzergâhın yeniden canlanmasını önemseyen Türkiye, projenin hayata geçirilmesiyle Güney Asya piyasasına daha kolay ulaşma imkânını yakalayacaktır. Bu çalışmada; 2013 yılında Çin devlet başkanı Xi Jinping'in ilk kez Kazakistan'da; "tek yol, tek kuşak" (one belt, one road) sloganıyla ileri sürdüğü ve o tarihten itibaren Pekin'in en önemli dış stratejik ve politik hedeflerinden biri haline gelmiş olan Yeni İpek Yolu Projesi'nin Türkiye ve Çin ilişkilerindeki yerini belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Yeni İpek Yolu Projesi, Kültürlerarası Etkileşim, Küreselleşme

INTERNATIONAL TRADE WITH CHINA'S PLACE IN TURKEY, ECONOMIC RELATIONS AND NEW SILK ROAD PROJECT

ABSTRACT

The countries that remained closed in this region within the new world order established after the Cold War era have entered the process of integration with the world. In order to transmit the export goods, which are the cheap production base of the world, to the world market, the Central Asian states have entered into a search to communicate with the world. Thus, at a time when technology eliminated the boundaries in terms of communication, the silk road has come to the agenda of the world again. The silk road, which has undertaken important tasks in historical periods, seems to be able to undertake tasks in the same and different ways today. This newly emerging situation in terms of intercultural interaction and globalization is worth examining. Many countries ' historical Silk Road relations hundreds of years ago are trying to be revived with the New Silk Road project.It is expected that Turkey, which is one of the most important centers of the New Silk Road project as well as the historical Silk Road, will be an important element in this new project put forward by China. Turkey will be one of the key countries with the implementation of the project, and is one of the countries that supports China the most and is most willing to participate in the project. Considering the revival of the route between East and west, Turkey will be able to reach the South Asian market more easily through the implementation of the project. In this study; In 2013, The New Silk Road project, which Chinese President Xi Jinping first put forward in Kazakhstan under the slogan "One belt, One Road", has since become one of Beijing's most important foreign strategic and political goals, is to determine the place in Turkey and China relations.

Keywords: New Silk Road Project, Intercultural Interaction, Globalization

* Doktora Öğrencisi Beykent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, E-mail: sahinbedri@gmail.com. Orcid No: 0000-0002-1045-9478

GİRİŞ

Uluslararası ticaret kavramı, günümüzde artık sınırları kaldıran ve ülkelerin gelişmelerinin temel koşullarından biri durumuna gelmişti. Dış ticaret yapmayan ülkeler ilerlemesi ve ekonomik bir güç durumuna gelmesi mümkün değildir. Dünya için ve özellikle dünya ülkeleri için bu denli büyük önem taşıyan uluslararası ticaret, uzmanlığa ve bilgi birikimine ihtiyacı olan bir alandır (Dorman, 2000: 46).

Uluslararası ticaret, ülkelerin gelişmişlik sürecinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Dünya ülkelerinin ekonomik durumlarına bakıldığında refah, gelir seviyesi ve yaşam standartları bakımından gelişmiş ülkelerle diğer ülkeler arasında büyük farklar olduğu görülmektedir. Ülkelerin yükselen ekonomik hedefleri olduğu dikkate alınırsa dış ticaret olgusunun ne düzeyde bir önemi olduğunu anlamak zor olmayacaktı.

Kalkınma süreci içindeki ülkeler için uluslararası ticaretin oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Ülkenin sermaye yapısında sürekli bir yükselme, dış borcun azalma göstermesi, ödemeler dengesinde karşılaşıla sorunların giderilmesi ekonomik kalkınmanın işaretleridir. Dış ticaret de bir ülkenin kalkınmasını ve refah düzeyinin en önemli göstergelerinden birisidir. Geri kalmış ülkelere, ticari akımları ağır olan yavaş olan ülkelere bakıldığında zaman çoğunun dış ticaret alanında gelişme sağlayamamış ve bundan dolayı rekabet ortamında ayakta kalamamış olduklarını tespit etmek mümkündür.

Tarihi gelişme sürecinde ticari anlamda Doğu, öne çıkan ve örnek alınan bir seviyedeyken dış ticaret alanında ortaya konulan önemli gelişmeler sonucunda Batı, önemli bir gelişmişlik seviyesi yakalamış ve böylece ülkeler arasında sert bir rekabet ortamı yaşanır oluşmuştur (İsayev ve Özdemir, 2011: 112). Bu rekabet ortamının aynı zamanda birtakım fırsatlar ve avantajlar sağlaması da mümkündür Bununla beraber teknolojik zemin birliği ve alışverişler ve kültürel entegrasyonlarla ülkelerin birçoğunda siyasal ve ekonomik ilişkilerde payda ortaklığı oluşmuştur. Ülkelerin iktisadi stratejilerinde ve işletmelerin yapacakları yatırımlarda dış ticareti oluşturan ithalat ve ihracatın göz ardı edilmesi düşünülemez. Ayrıca dış ticaret, ödemeler dengesi hesaplamalarında mutlaka önemli bir yere sahipti.

Çin, son dönemde en fazla ticaret hacmi olan ülkeler arasında ilk üçün içinde bulunmaktadır. Çin'in bu başarıya ulaşmasında uyguladığı politikaların yanında kur politikaları, özel ekonomik bölgeler oluşturması ve ihracatı teşvik sistemi gibi faktör etkili olmuştur (Gökdemir ve Mor, 2006: 55).

Dünya tarihi içinde en kadim devletlerden biri olan; tarih boyunca güçlü devlet yapısı ve sağlam bürokratik yapısıyla bilinen Çin Halk Cumhuriyeti, son dönemlerdeyse hızlı yükseliş yakalayan ekonomik yapısıyla dünyanın gündemine girmiştir. 1970'lerin son dönemine kadar

dışa kapalı siyasal rejiminden dolayı üçüncü dünya ülkelerinden biri konumunda bulunan ve ülkenin potansiyelini bilenler tarafından "uyuyan dev" olarak adlandırılan Çin 1978'den sonra âdeta bu uykudan uyanmıştır. Bu tarihten sonra uyguladığı ekonomik reformlar sayesinde dünyanın en güçlü ekonomisi olan ABD'nin tek rakibi olarak görülür olmuştur. Önceki çeyrek yüzyıl içinde dünya ticareti içinde %1 olan payını, %7.5'lere yükselten Çin'in bu başarıyı yakalamasında en önemli etken yakaladığı başarılı dış ticaret düzeyidir. Çin'in uluslararası ticarette yakaladığı bu başarı ve uyguladığı politikalar, bütün dünya ülkelerinde hayranlıkla izlenmiş, bu başarının arkasındaki gerçekleri anlamak için birçok araştırma ve çalışmanın yapılmasına neden olmuştur.

Dünya ihracat sistemi içinde %10'a yakın bir payı olan Çin, bir yandan da dünyanın en önemli ithalatçılarından birisidir. Ticaretin dev oyuncularından bir olan Çin'in ticari alanlardaki politika ve uygulamaları, dünyanın ticari ve ekonomik hayatını büyük ölçüde etkilemektedir.

Türkiye ile Çin'in arasında yüzyıllar öncesine dayanana siyasi ve ekonomik ilişkiler bulunmaktadır. Tarihi dönemlerde dönem dönem gerginlikler ve sıcak ilişkiler yaşayan ama ilişkilerini daima devam ettiren iki ülke, özellikle son dönemlerde iyice yakınlaşarak özellikle ekonomik ve ticari alanlarda iyice güçlenen bir ilişki içine girmişlerdir.

Bu araştırmanın amacı; 2013 yılında Çin devlet başkanı Xi Jinping'in ilk kez Kazakistan'da; "tek yol, tek kuşak" (one belt, one road) sloganıyla ileri sürdüğü ve o tarihten beri Pekin'in en önemli dış stratejik ve politik hedeflerinden biri haline gelmiş olan Yeni İpek Yolu Projesi'nin Türkiye ve Çin ilişkilerindeki yerini belirlemektir. Bu projenin Avrupa ile Asya arasında, tarihi süreçte olduğu gibi yeniden ekonomik bir koridor oluşturması beklenmektedir. Çin'e ekonomik, politik ve kültürel birçok imkân sağlayacak olan bu çok yönlü bir strateji, Çin'in çok fazla etkili olmadığı bölgelerin birçoğunda da etkin olmasını sağlayacaktır. Ayrıca bu teşebbüs, ABD'nin tek kutuplu dünya oluşturmasına karşı olan ülkelerin de desteklediği bir stratejidir (Atlı, 2014: 75).

Çalışma toplam üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde uluslararası ticaret teorileri, politikaları, kavramları ve kapsamı, ikinci bölümde Çin ve Türkiye'nin uluslararası ticaret anlayışları değerlendirilerek bu iki ülkenin dünya ticaretindeki yerleri ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise Çin ile Türkiye'nin ticari ilişkileri ve Yeni İpek Yolu Projesi ele alınmıştır.

Uluslararası Ticaret

Uluslararası Ticaret Kavramı

Mal ve hizmetlerin kazanç sağlanmak amacıyla parasal karşılığı olan başka bir maddeyle değiştirilmesine ya da takas edilmesine, alınmasına ve satılmasına ticaret adı verilmektedir.

Üretenler, tüketenler ve aracılar; ticaretin taraflarıdır. Ürünlerin üreticiden tüketiciye ulaşmasını sağlamak suretiyle kâr elde etmek, ticaretin temel amacıdır.

Sermaye ve malların üretilmiş olduğu ülkenin milli sınırları dışına çıkarılması, satılması veya pazarlanması uluslararası ticaretin alanına girmektedir. Uluslararası ticaret; hammadde veya ürünlerin alınıp satılarak gerçekleşmesi bakımından ithalat (dışalım) ve ihracat (dışsatım) olarak ikiye ayrılmaktadır. Ülkelerin belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmasında ihracatın önemli bir yeri vardır. Ülkeler, ihracatı arttırmak ve ithalatı azaltmak amacıyla ciddi ve uygulanabilir tedbir ve kararlar almak suretiyle dış ticaret politikalarına şekil vermektedirler. Sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanması sürecinde kilit bir rolü olan ihracat, kalkınmışlık olgusunun vazgeçilmesi mümkün olmayan unsurlarından biri niteliğindedir. İhracatta artış sağlamak, milli geliri yükselterek kalkınma sürecine katkıda bulunmanın yanında, döviz darboğazından kurtularak ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi sürecinde etkili olmaktadır. Bundan dolayı, ihracatın artırılmasına yönelik çalışmalar, daima uluslararası ticaret sahasında rekabet ortamının oluşmasını sağlayan temel unsur olma niteliği taşımaktadır.

Küreselleşen dünyada ticaretin yanında, artık ülkeler uluslararası ticari faaliyetlerini yalnızca kendi ülke gereksinimlerini karşılamak için değil, çeşitli sebeplerle, serbest ticaretin kurallarına uygun olarak ellerinde bulunan mal ya da hizmetleri, başka ürün veya hizmetlerle değiştirmek suretiyle ticaretin daha verimli duruma gelmesini sağlamaktadırlar.

Günlük hayatta kullanmakta olduğumuz çoğu ürünler yabancı ülkelerde üretilerek ülkemizdeki vatandaşların kullanmaları için sunulmuştur. İnsan hayatında zorunlu olan ve hayatı kolaylaştıran malzeme ve ürünlerin çoğu yabancı ülkelerden ithal edilmiş ve yurt içinde üretilmiştir. Bununu mukabilinde yurt içinde üretilen ürünlerin birçoğu, yurt dışındakilerin de yararlanması için ihraç edilmektedir. Yurt dışında ürünlerin tüketiminde azalma olması, doğal olarak ülke içindeki üretimin azalmasına yol açmaktadır. Bu azalma da dolaylı olarak işsizlik sorununun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Ülkelerin uluslararası sınırlar ve bölgelerde yaptıkları mal ve hizmet ticareti olan uluslararası ticaret; ülkelerin birçoğunda gayri safi yurt içi hasılanın önemli kısmını oluşturmaktadır (Avcı, 2007: 4).

Uluslararası Ticarette Etkili Olan Örgütler

II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ekonomik ilişkilerin artırılması ve çok taraflı dış ticarette gelişme sağlanması için birtakım örgütler kurulmuştur. İki dünya savaşı arasında yer alan süreçte, ulusların kendi içlerine dönerek dışa kapalı bir politika takip etmelerine ve uluslararası ekonomik ilişkileri yükseltme gayretleri bir tepki biçiminde gelişim göstermiştir. Uluslararası ticaretin serbestleştirilme sürecine girmesi, iyimser bazı iktisatçılar tarafından

uluslar arasında bulunan siyasal sınırların öneminde azalma olacak, dünya ekonomisi içinde içerisinde bütünleşen ulusal ekonomiler eriyecek, bu sistemin egemen olduğu dünya ekonomisinin birimleri de uluslar veya da ulusal ekonomiler değil, üretim ve değişim sürecini gerçekleştirmiş olan özel girişimler ve bireysel sermaye olacaktır (Turan, 1980: 83).

20. Yüzyılın başlarında sömürgeci ülkeler arasında ortaya çıkan çıkar çatışmalarının patlama noktasına varması, bu durum I. Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasındaki yıllar içinde de tırmanan bu gergin ortam, yeni bir savaşa zemin hazırlamış; dünya, II. Dünya Savaşı'nı yaşamak mecburiyetinde kalmıştır.

1929 Ekonomik Krizi'nin etkisiyle, dış denge ve dış ödeme sorunuyla karşı karşıya kalan birçok ülke, ticaret engelleri ve kambiyo kontrolleri gibi ticareti kısıtlayıcı stratejilere müracaat etmiş; bu durum uluslararası ekonomik ilişkilerin oldukça kötü noktalara varmasına yol açmıştır. Bundan dolayı II. Dünya Savaşı'nın sonuna dek dünya genelindeki üretim kapasitesinde ve ticaret hacimlerinde dikkate değer önemli bir gelişmeler söz konusu olmamıştır. II. Dünya Savaşı bittikten sonra hem sömürgeci devletlerin sosyo-ekonomik durumları, hem de savaştan sonra meydana gelen dünyanın yeni siyasal zemininden dolayı dünyanın ekonomik sisteminde yeni bir yapılanma süreci ve ticari ilişkilerinin tamir edilmesine yönelik çalışmalara gidilmiştir (Adıgüzel, 2011: 370). Uluslararası ekonomik, siyasal ve toplumsal yapılanmanın tesis edilebilmesi için; II. Dünya Savaşının sonlanmasıyla beraber Amerika Birleşik Devletleri'nin önderliğinde Birleşmiş Milletler örgütü kurulması sağlanmış; ardından da Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (IBRD) kurulmuştur. Uluslararası ticaretin serbest hale getirilmesi için ise GATT (General Agreement on Tariffs and Trade/Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) imzalanmıştır (Adıgüzel, 2011: 371).

1944'te yapılan Bretton Woods Konferansı ile Dünya ticaret sisteminin serbest hale getirilmesi, ödemeler bilançosundaki dengesizliklerin çözülmesi için somut adımlar atılmıştır. Bu konferansla beraber dünya ekonomisi, Uluslararası Para Fonu, Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası adlarıyla kurulan üç kurum etrafında organize edilmeye çalışılmıştır. Uluslararası Para Fonu, kalıcılığı bulunmayan dönemsel mali sıkışıklıkların giderilmesi için attığı adımlarla ekonomik yapıdaki uluslararası tıkanıklıkların giderilmesinde aktif rol oynamış, böylece global ticari tıkanmalara karşı önlem alınmaya çalışılmıştır. Dünya ticaret sisteminde istikrarlı bir ortam oluşturulması ve uluslararası ticaretin serbest hale getirilmesi istikametinde bir teşkilat yapısı oluşturulması ve uluslararasında farklılık gösteren tarifelere engel olunması düşüncesiyle ile hareket edilmesinin sonucunda ITO'nun kuruluşu gündeme gelmiştir (Şanlı, 2003).

Bütün ülkelere olumsuz etkileri olan kısıtlayıcı dış ticaret stratejilerinin azaltılmasıyla ilgili geniş bir mutabakata varılmıştır. Elli kadar ülkenin temsilcisiyle 1947-1948 yıllarında Havana'da bir araya gelerek Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) adlı örgütün kuruluş yasalarının hazırlanmasını sağlamıştır. Gelişmiş kimi ülkeler tarafından ve en başta ABD tarafından Uluslararası Ticaret Örgütü'ne onay verilmemesiyle ITO'nun kurularak faaliyetine başlamasına engel olunmuştur. Böylece 1947'de kısmen de olsa ITO'nun faaliyetlerinin yerine getiren Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması imzalanmıştır.

1960'ların ortasından sonra gelişmekte olan ülkelerin dışa açık gelişme istikametinde önemli adımlar atıldığı görülmüştür. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve Bretton Woods kurumlarının 1945'ten sonraki kırk yıllık süreçte ekonomik faaliyetlerin dünya çapında yaygınlaşmasını, ticaretin liberalleşmesine dair bazı uygulamalara gidilerek ticari sistem ve ödemeler için uluslararası bir ekonomik sistem geliştirilmesi sağlanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki kırk yıllık süreç, ulus devletlerin koordinasyonu ve denetlemesiyle sürdürülmüştür. Ürün ve hizmetlerde değişiklik yapılması, 1950-1960 yılları arasında yer alan on yıllık dönemde ise karşılıklı ekonomik bağımlılıklar gözetilerek sağlanmıştır (Ethier, 1984: 227).

1980'den sonraki dönemde ise en başta ihracata yönelik ticaret politikalarının takip edilmesi için gereken şartlar oluşturulmuştur. Bunun neticesi olarak gümrük vergilerinde önemli düzeyde indirime gidilmiş, ithal ürünler için uygulanan kısıtlayıcı kotalar kaldırılmak suretiyle ekonomilerin serbest kambiyo rejimine açılmaları sağlanmıştır. 1990'larla beraber uluslararası ticarette görülen önemli artış ve liberalleşme süreciyle ekonomik bakımdan tek kutuplu bir dünya ekonomisi oluşması istikametinde gidiş olarak kabul edilen küreselleşme, en önemli gösterge ve gerekçelerinden biri olmuştur. Dünya ihracatı, 1990'lı yıllarda artış oranının -II. Dünya Savaşı sonrasında- yükseldiği ve bir yandan da önemli yapısal bir değişikliğin olduğu dönem olmuştur (Alagöz ve Yapar, 2007: 11).

Avrupa Birliği (AB), ekonomik bütünleşmenin en önemli örneklerinden birisidir. Türkiye, 1 Ocak 1996 tarihinde AB ile bütünleşmek istikametinde Gümrük Birliği'ne katılmıştır (Yazgaç, 2005: 105).

1986 ile 1994 yıllarında, dünya ticaretinin değişen şartlarına uyabilmek amacıyla GATT kuralları ve tamamlayıcı anlaşmaları, Uruguay Round Ticaret görüşmeleriyle güncelleştirilmiştir. Uruguay Round'dan önce yapılmış olan müzakere ve görüşmelerde gümrük vergilerinde azaltmaya gidilmesi amaçlanmış fakat dünya ticaretindeki kural ve ticaret disiplinlerin güçlendirilmesine yönelik Uruguay Round'da bu üye tüm ülkelerinde taraf olduğu

anlaşma, bütün olarak onaylanmıştır. Yapılan bu anlaşma ve Uruguay Round'da alındığı bilinen kararlar, GATT 1947 olarak bilinmektedir (Ertürk, 1993: 178).

15 Nisan 1994 tarihli Nihai Senet ile kurulan ve dünya ekonomisi için çok ileri bir adım olan DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü), GATT'ın yerini almıştır. Türkiye uluslararası alanda GATT Anlaşması'na imza verdiği gibi dünya ticaretinin de genelde kabul ettiği birçok ekonomik ve ticaret anlaşmalara katılan taraf olmuştur. Türkiye'nin üyesi veya tarafı olduğu anlaşmalar şunlardır:

- Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD),
- Dünya Bankası (WB/IBRD),
- Uluslararası Para Fonu (IMF),
- İslam Konferansı Örgütü (İKÖ),
- İslam Kalkınma Bankası,
- Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (COMCEC),
- Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Teşkilatı'dır.

Çin ile Türkiye'nin Uluslararası Ticarette Yeri ve Ekonomik İlişkileri

Türkiye'nin Dış Ticareti

Türkiye; Dünya Bankası'nın 2017 yılı Nisan ayında açıklamış olduğu Dünya Ekonomik Görünüm Raporu verilerinde belirttiğine göre 2016 yılında, satın alma gücü paritesine (SGP) değerlendirildiğinde dünyanın 13. ve Avrupa'nın ise 5. büyük ekonomisi durumundadır (Kalkınma Bakanlığı, 2017).

Türkiye, 2010-2016 yılları arasında % 6.3'lük bir olan büyüme ortalamasına ulaşmıştır. 2017 yılının ilk altı ayında da % 5.1'lik büyüme sağlanmıştır. Türkiye ekonomisinin, 2017 yılı ilk altı ayındaki bahsedilen oranın % 3.9'u ihracat ve yatırımlardan sağlanmış olması, büyümenin kalitesini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu nitelikli büyüme sonucunda üçüncü çeyrekte % 11.1'lik bir büyüme yakalanması da önemlidir. Bu çarpıcı büyümenin etkisiyle ilk dokuz aylık dönem içinde büyüme ortalaması % 7.4 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye, 2017 yılının ilk dokuz aylık döneminde OECD, Avrupa Birliği ve G20 ülkeleriyle karşılaştırıldığında büyüme oranları bakımından ilk sırayı almıştır. Türkiye'nin 2017 yılının tamamında büyüme oranı ise %7,4 seviyelerinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2017).

Türkiye, 2016'da toplam dış ticaret hacmi olarak 341 milyar ABD Doları düzeyine ulaşmıştır; bu hacmin 142 milyar Dolarlık kısmı ihracat, 199 milyar Doları kısmı ise ithalat olarak gerçekleşmiştir. 2005-2016 yılları arasındaki süreçte Türkiye'nin ihracat artış oranı %

6.4, dünya genelinde ise bu oran %4.3 ortalamayla tamamlanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2020). 2017 yılında ise Türkiye'nin ihracat rakamları 2016'ya göre %10,2'lik bir artış göstererek 157 milyar 94 milyon dolar, ithalattaki rakamlar ise %17,9 oranı artmak suretiyle 234 milyar 156 milyon dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. Dış ticaret hacminde 2016 yılına göre %14,7'lik bir artış olmasıyla 391 milyar 250 milyon dolar seviyeleri yakalanmıştır. Aynı dönemde, İhracatın ithalatı karşılama seviyesi %67,1 olmuş, dış ticaret rakamlarındaki açık ise %37,5 düzeylerinde artış göstererek 77 milyar 63 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2017).

Tablo 1. 2016-2019 Türkiye İhracat ve İthalatı Karşılaştırma Tablosu

Yıl	İhracat (Milyar dolar)	İthalat (Milyar dolar)	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi
2016	142.5	198.6 1	-56.1	341.1
2017	157.0	233.8	-76.8	390.8
2018	167.9	223.0	-55.1	391.0
2019	171.5	202.7	-51.5	374.2

Kaynak: TÜİK, rapory.tuik.gov.tr

Türkiye'nin dış ticaretiyle ilgili bir değerlendirme yapılmak istenirse bilgiler aşağıdaki gibi maddeler halinde sıralamak mümkündür (TİM, 2017):

- Ortalama 24 milyar USD tutarına ulaşan ihracat tutarıyla otomotiv sektörü en çok ihracat yapılan sektör olma özelliğini sürdürmektedir.
- İthalatta ise hammadde ve yarı mamul madde gibi girdiler türünde ürünler ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Bu ürünler, toplam ithalat içinde %85 civarında bir hacme sahiptir.
- İthal edilen girdilerin ürün çeşitleri ele alındığında; petrol, petrol türevi gibi ürünlerin önemli bir tuttuğu görülmektedir. 2017 yılında bu ürün grubu için yapılan ithalat toplamı ortalama 38 milyar USD olarak gerçekleştirilmiştir.
- İhracat ve ithalat ilişkisi içinde olunan ülkeler değerlendirildiği zaman, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin %50 seviyelerindeki hacmiyle ağırlıklı bir yere sahip olduğu görülmektedir.
- İhracat rakamlarının ithalatı karşılama oranlarında düşüş gerçekleşmiş ve bu oran %67,10'a gerilemiştir. Bununla birlikte dış ticaret açığı, 2016'ya göre yüzde 40 civarında bir artış görülerek 77 milyar USD seviyelerine yükselmiştir.

Türkiye'nin 2017 yılı verileri değerlendirildiğinde; ithalat alanında gerçekleşen artışın ihracat alanındaki artıştan daha fazla olduğu görülmüş; bu durum ithalata olan gereksinimin bağımlılık düzeyini iyice arttırdığı sonucuna varılabilir. Son dönemlerde ithalata getirilmiş olan tarife ve tarife dışı engellere karşın ithalat rakamlarında azalma olmadığı görülmektedir. İthal edilen ürünlerinin ağırlıklı olarak hammaddeler ve girdilerden oluşması, ithalata bağımlılığın sürekli arttığını göstermektedir. Üretimin ihracat ve ithalat arasında bir doğru orantı

bulunmaktadır. Daha fazla üretim yapmak ve ihracatta bulunmak için daha fazla ithalata gereksinimi duyulmaktadır (TİM, 2017).

2017 yılında da Türkiye'nin en önemli ve en büyük dış ticaret ortağı, Avrupa Birliği ülkeleri olmuştur. Veriler değerlendirildiğinde, AB'nin Türkiye'nin dış ticaret hacminde ortalama % 50'lik bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bundan dolayı Türkiye'nin dış ticareti (özellikle de ihracatı) açısından AB ülkeleriyle olan ekonomik ilişkileri ve bu bölge içindeki ekonomik gelişmeler büyük önem taşımaktadır (TİM, 2017).

Uluslararası Ticarette Çin'in Yeri

Çin'de 1978'de Deng Xiaoping'in başa geçmesi ile beraber başlatılan reform hareketlerinden, kuşku yok ki en çok değişen alanlardan biri dış ticarette ortaya çıkmıştır. Deng Xiaoping'in yönetimi ele almasından önce Çin'in dış ticaret politikası, sosyalist anlamda bir sanayileşme atılımı sağlama hedefine yönelmiş özellikteydi. Bu istikamette ihracattan elde edilen gelirler, ithalatı finanse etmek amacıyla kullanılmış; bundan dolayı da dış ticaret, devamlı surette "Dış Ticaret Kurumları" ile denetim altında tutulmuştur. Çin'in uluslararası ticareti, 1979 yılındaki ekonomik dışa açılım sürecinden sonra hızlı bir artış göstermiştir.

Çağımızda dünya genelindeki en yüksek ticaret hacmi bulunan ülkeler içinde daima ilk üçün içinde bulunan Çin'in bu başarılı ivmesi ve uygulamış olduğu politikalar tüm dünyada ilgileri üzerine toplamıştır. Bu başarıya ulaşılması sürecinde genel ekonomi politikalarının yanı sıra kur politikaları, özel ekonomik bölgeler kurulması, ihracatı teşvik sisteminde yapılan düzenlemeler gibi birçok faktörün önemli etkileri olmuştur. Bunun yanında Çin'in elinde bulunan rekabetçi avantajların bazıları, dünya mal piyasalarındaki bazı alanlarda egemen güç haline gelmesi, son dönemler içinde kimi çevrelerin endişelenmesine yol açmıştır. Fakat bu endişelere yol açan risklerin bir yönüyle de birtakım olanakları yanında getirdiği, ülkeler tarafından zaman içinde anlaşılmaya başlanmıştır. Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmasıyla birlikte dış ticarette kendisine engel olan unsurları zamanla bir bir aktif olarak kaldıran Çin'in lider bir ithalatçı durumuna gelmesi, birçok ülkenin ticari anlamda önemli kazançlar sağlamaktadır. Çin'in uluslararası ticarette sağladığı bu başarı, dünya ticaretinde önemli bir gelişme olana küreselleşmenin de önemli basamaklarından birini meydana getirmektedir.

Çin'in gelişme süreci, ihracat denetimlerinde bir gevşeme olmasından sonra gelişme süreci yavaş seyretmiş; ancak önemli düzeyde tarife indirimlerine gidilmesinin de içinde olduğu kapsamı geniş ticaret reformlarının yapılmasıyla 1990'lı yıllarda büyük bir hız kazanmıştır. İhracatla beraber ithalat da devamlı artış sağlanmış ve Çin'in dünya ticareti tablosundaki payı, 2000'lerde iyice yükselmiştir. Örnek vermek gerekirse 1970'li yılların sonunda dünya

ihracatında Çin'in payı %1 seviyelerindeyken çağımızda %10 düzeylerin e yaklaşmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Ülkelerin Dış Ticaret Rakamları 2017- 2018

Ülkeler	İhracat (Milyar $)	İthalat (Milyar $)	Dış Ticaret Açığı	Nüfus (Milyon Kişi)
Çin	2.263	1.960	303	1.415
ABD	1.547	2.409	-862	237
Almanya	1.448	1.217	231	82.2
Japonya	698	822	-124	127.1
Hollanda	652	586.76	65.24	17
Güney Kore	574	525.51	48.49	54.4
Hong Kong	550	600.61	-50.61	7.1
Türkiye	157	242.18	-85.18	81.9

Kaynak: En Çok İhracat Yapan Ülkeler 2018, finans.tercihiniyap.net/analiz

Çin'in dolar bazında ihracatı, 2017 yılında bir önceki yıl olan 2016'ya göre %7,9, ithalatı da %15,9 yükselme gösterirken ülke ticaretinde 443 milyar dolar fazla vermiştir. Dünya ülkeleri arasında en büyük ihracatçı özelliği taşıyan Çin'in dolar bazında ihracat ve ithalat rakamları Çin Gümrük Genel İdaresi tarafından açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre Çin'in ihracatı 2017 yılında %7,9 artış göstererek 2 trilyon 260 milyar dolar düzeyine, ithalat rakamları da yüzde 15,9 artış göstererek 1 trilyon 840 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır (Cnnturk, 2018).

Dünyanın ikinci büyük ekonomisi unvanını elinde bulunduran Çin'in 2017'de 443 milyar dolarlık bir ticaret fazlası oluşmuştur. Çin, yine 2017 yılında Amerika Birleşik Devletleri aleyhine vermiş olduğu ticaret fazlası da 2016'ya göre yüzde 8'lik bir artışla 275 milyar dolar düzeylerine ulaşmıştır. Sözü edilen dış ticaret fazlası, Çin'in gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret fazlası toplamının %62'sine denk gelmiştir. Bununla birlikte Çin, 2017'de geçen yıl Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyadaki en büyük ham petrol ithalat eden ülke unvanını, depolama kapasitesinde artış yaparak ve özel alımlara giderek Amerika Birleşik Devletleri'nin elinden almıştır (Cnnturk, 2018).

Uluslararası ticaretin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içinde oranı 2016 yılında %37 seviyesindedir. Son yıllarda gerçekleştirdiği muazzam seviyede ticari fazlası veren Çin, ihracatta dünya birincisi, ithalatta ise ikincidir.

Euro bölgesi içinde yaşanan krizden dolayı 2011'de azalmış olan ticaret fazlası, ithalat alanındaki düşük seviyedeki yükselme ve gayrimenkul piyasasındaki durgunluktan sonra yeniden istikrar içinde bir artış göstermiştir. Bu yükselme 2016 yılında sona ermiş ve ticaret fazlası 2015 yılıyla (576 milyar USD) kıyaslandığında azalma göstererek 494 milyar USD düzeyinde kalmıştır.

Güneydoğu Asya ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği ülkeleri, Çin'in başlıca uluslararası ticaret ortaklarıdır.

Tablo 3. Çin'in Yıllara Göre Dış Ticaret Göstergeleri

Dış Ticaret Göstergeleri	2015	2016	2017
İhracat (milyon USD)	2.273.468	2.097.637	2.271.796
İthalatı (milyon USD)	1.679.564	1.587.921	1.840.957
Dış Ticaret Hacmi (Amerikan Doları)	3.953.032	3.685.558	4.112.753
Dış Ticaret Dengesi (Amerikan Doları)	593.904	509.716	430.839
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	169	163	123

Kaynak: Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu, 2019: s. 13.

Tablo 4. Çin'in İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler

Sıra	Ülkeler	2017	Toplamdaki Pay %
	TOPLAM İHRACAT	**2271.796.142**	**100.0**
1	ABD	431.664.273	19
2	Hong Kong	280.975.081	12,4
3	Japonya	137.368.622	6
4	G. Kore	102.834.413	4,5
5	Vietnam	72.117.144	3,2
6	Almanya	71.224.289	3,1
…	…	…	…
28	Türkiye	18.143.520	0,8

Kaynak: Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu, 2019: 13.

Türkiye - Çin İlişkileri

Tarih boyunca Türklerin ilk ilişki kurduğu devletlerden biri olana Çin, aynı zamanda en çok ilişki kurduğu devletlerden birisidir. Çin'ini sınırları içinde hem Müslüman bir nüfusun olması hem de Doğuya, dolayısıyla Çin'e egemen olma düşüncesiyle ilişkiler sürekli olarak sıcak olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da bu ilişkiler sürdürülmüştür. Türkiye ile Çin'in ekonomik ve ticari ilişkileri, Çin Cumhuriyeti döneminde başlayarak 1971 yılında Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla da sürdürülmüştür. 1974'ün Temmuz ayında Çin Dış Ticaret Bakanı Li Qiang ile Dışişleri Bakanı Turan Güneş arasında imza edilen ticaret anlaşması, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerinin temelini atmıştır. 1981'in Mayıs'ında imza edilen ticaret protokolü, Aralık 1982'de 1983-1984 Türkiye-Çin Ekonomi, Sınaî ve Teknolojik İşbirliği Karma Komitesi Tutanağı'nın imzalanmasıyla beraber iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler, yasal bir zemin üzerinde gelişme sürecine girmiştir. Ne var ki 1980'lerin ortalarına

doğru iki ülke arasındaki düşük ticaret hacmine karşın Türkiye'nin aleyhine oluşan bir ticari dengesizlik oluşmuştur. Bu tarihlerden sonra ikili ekonomik ticaret ilişki sürecinde Türkiye aleyhine verilen açık ilerlemeye başlamıştır (Ekrem, 2012: 15).

Türkiye, dünyadaki ülkelerin birçoğu gibi, 1971'e dek Tayvan'daki Milliyetçi Çin hükümetini Çin'in meşru temsilcisi olarak kabul ediyordu. 1949'da kurulmuş olan Çin Halk Cumhuriyeti'yle o tarihe dek kurulmuş resmi bir ilişki kurulmamıştı. Türkiye dünyadaki ülkelerin birçoğuyla beraber 4 Ağustos 1971'de Çin ile ilk kez diplomatik ilişki kurmuştur.

Bu dönem içinde Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ve Batılı ülkelerin birçoğunu yaptığı gibi Tayvan rejimini Çin'in genel temsilcisi kabul etmekteydi. NATO üyeliği sürecinde Kore Türkiye'nin Savaşı'na asker göndermesi, kendi hudutlarını muhafaza etmek ve Batılıların Çin'e girmesine engel olmak için mücadele eden Çinliler ile karşı karşıya gelmesi de bir ideolojik zıtlaşma oluşmasına yol açmıştır. Bu dönem içinde iki ülke arasında soğuk savaş dönemi özelliklerine uygun bir gerginlik yaşanmıştır. Çin, resmi bir görüş olarak Türkiye'nin "ABD kuklası" bir ülke olduğu kanaatindeydi; Türkiye ise Batıdan ödünç aldığı bir vizyonla Çin'i 'kızıl tehlike' olarak nitelendirmekteydi (Tezkan, 2002:1).

Bu dönem içinde Türkiye ile Çin ilişkileri, Kore Savaşı, Doğu Türkistan'daki Uygurlarla ilişkileri ve NATO üyesi Türkiye'nin Batı ile beraber komünist pakta bakışı içinde şekil almıştır. Öte yandan NATO birlikleri ile Kore savaşına müdahale edilmesi, Türk ve Çin askerlerinin bir savaş içinde karşılaşmasına yol açmıştır (Bilgin, 2010: 59).

1964'de Kıbrıs'ta yaşanan sıkıntılardan dolayı Türkiye'nin Kıbrıs'a muhtemel bir askeri müdahale yapmasını gündeme getirmişti. Kıbrıs'taki gergin ortamda, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Johnson, devrin Başbakanı İsmet İnönü'ye bir mektup göndererek Türkiye'yi sert bir biçimde ikaz etmişti. Bu süreçte dış politikasını tekrar değerlendiren Türkiye, bu dönem sonrasında alternatifli bir dış politika izleme kararına varmıştır. Bunun sonucunda Türkiye, Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişki kurmasının gereği üzerinde muhalefet partisi Adalet Partisi'nin de desteği ile düşünmeye başlamıştı. Bu süreçte Çin, Türkiye'de gelişen Amerikan karşıtı eylemlere destek vermekteydi. ABD, SSCB'nin günden güne artış gösteren tehditlerine karşı bir stratejik denge oluşturmak amacıyla, SSCB'ye karşı Çin kartını ileri sürme kararına varmıştı. Çin Halk Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu düşüncesi ideolojik bir kılıfa sokulmak suretiyle SSCB'yi revizyonist davranmakla suçlamış fakat esasında realist bir yaklaşımla yanıtlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Moskova'yı jeopolitik manevralarla sıkıştırmasına yardım ederek üzerindeki Amerikan baskısından kurtulduğu gibi bir de uluslararası topluma iyi ilişkiler kurmuştur. 1963-1964 yıllarında önce İsmet İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümeti, sonra da Suat Hayri

Ürgüplü hükümeti dönemlerinde Çin'i tanıma girişimlerinde bulunan Türkiye, 1965 yılında, ABD paralelinde politikalardan dolayı Çin'in tanınması bir süre ertelenmiştir (Adıbelli, 2007: 190).

Asya'nın güçlü ekonomilerinden Çin ve Hindistan gibi ülkelerle birlikte Soğuk Savaş Dönemi'nin süper gücü Rusya'nın komşusu olması ve Ortadoğu'dan sonra en zengin doğal gaz ve yataklarına sahip olması, Orta Asya havzasının küresel güç dengelerinde önemli bir öğe olmasını sağlamaktadır. Çin, Orta Asya'da iyice yükselen etkinliğini kullanmak suretiyle bölgedeki Rusya etkisini azaltarak bölgede egemen hale gelmeyi hedeflemektedir. Bununla birlikte ABD'ye ağırlıklı gücüne karşı alternatifi olan bir dünya oluşturulması gayreti, Çin'in Orta Asya politikasının özünü meydana getirmektedir. Orta Asya ve Çin piyasasına yönelik gelişmeler, Orta Asya'daki doğalgazın Çin piyasasına kadar ulaşmasıyla beraber Çin, ülkesinin Orta Asya'daki politik ve ekonomik aktörlerden biri haline geldiğini ortay koymuştur. Kuzeydoğu Asya'daki Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore; Güneydoğu Asya'daki ülkeler ve Hindistan ile Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri ve Rusya, Çin'in istikrarını ve bölge güvenliği zora sokmuştur. Çin, kendisi için sıkıntılar yaratan bu bölgelerde özü "barışçı yükseliş" olan bir politika saptamıştır. Pekin'in çevresel stratejik yaklaşımları, Çin'in uzun vadedeki stratejik menfaatlerinin de hedeflemiştir. Sözü edilen stratejiler:

- Ülkenin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini muhafaza etmek
- Çevrenin istikrar ve barışını sağlamak
- Çevre bölgede işbirliği ve diyalogun geliştirilmesini sağlamak

Genel anlamda bu politik yaklaşım, Çin'in çevresel dış politik anlayışına hizmet etmektedir. Çin'in çevresel dış politikası son yıllar içinde belirli ölçüde başarı sağlamasına karşın komşularla sorunlar, etnik çatışmalar, özellikle Sincan Özerk Bölgesi'nde yaşanan istikrarsızlıklardan ötürü siyasal, ticari ve güvenlik zorluklarla karşılaşılmıştır (Toğa ve Çelik 2011).

1980'lerin ortalarından itibaren Türkiye ile Çin ticaret ilişkilerinde, Türkiye aleyhine gelişme gösteren bir denge meydana gelmeye başlamıştır. Türkiye ile Çin'in kalkınma çabası içinde olan iki ülke olarak üretmiş olduğu ürünlerin benzer nitelikler taşıması ve hedef piyasaların da aynı olması, rekabet ortamında Türkiye'nin Çin'e karşı zayıf kalmasının en önemli nedenidir. Bununla birlikte Türkiye'nin Çin'den gelecek ürünleri engellemek için birtakım kotalar uygulamasına karşın Çin'in ucuz mallarının çekiciliğinden kaynaklı olarak Çin'den daha çok ürün ithaline gitmesi ve Türkiye'nin Çin'e ihraç mallarının önemli bir bölümünü ham maddelerin oluşturması da bu dengesizliğin nedenlerindendir. Bu ticari ilişkide görülen yapısal problemlerin, Çin'in ekonomik yapısında ortaya çıkan değişmelerle, yani

üretim alanında teknolojik katmanda ve diğerlerinde artış sağlanmasıyla giderilmesi mümkündür. Fakat Türkiye de bu seviyelere yükseldiği zaman, Türkiye ile Çin arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerde yeni seviyelerde daha önce yaşanmış sorunları yaşanması söz konusu olabilir. Türkiye ile Çin arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler, teknoloji ve sermaye sahibi Amerika Birleşik Devletleri ile gücünü üretimden alan Çin arasında yaşandığı gibi olmamaktadır; bu iki ülke şimdiye kadar birbirlerini tamamlamaya yönelik ilişki yapısı oluşturamamıştır (Ekrem, 2010).

2010 yılında açıklanmış olana rakamlara göre Türkiye'nin Çin ile gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret hacmi seviyesi 17 milyar dolarlara ulaşmış durumdadır. Çin ile Türkiye aralarında muhtelif anlaşmalar yapmışlar; ekonomik işbirliği, müteahhitlik hizmetleri ve İpek Yolu'nun canlandırılması birçok konuda ortak çalışmalara yapacak heyetler oluşturmuşlardır. Gıda güvenliği, sivil havacılık alanında işbirliği, Türk tütününün Çin'e ihracının gerçekleşmesi, vize işlemlerinde kolaylık sağlanması gibi konularında da önemli ilerlemeler sağlanmıştır.

Yükseliş içinde olan Çin'in bölgesel ve küresel seviyedeki etkisi, ekonomik gücü ile askerî kapasitesi mevcut uluslararası yapıda değişime yol açabilecek noktadadır. Çin'in bu durumu, Türkiye'nin küresel ve bölgesel menfaatlerine etki edebileceği gibi siyasal, iktisadi ve güvenlikle ilgili çıkarlarını da ilgilendirmektedir. Çin'in ekonomik yapısını ve etkisini yüzeysel tanımak ve üstünkörü anlamak, uluslararası sistemin geleceğiyle ilgili Türkiye'nin gelecek dönemdeki çıkarlarına negatif düzeyde etki edecektir. Buradan hareketle Türkiye'nin siyasal, ekonomik, kültürel ve düşünceyle ilgili kuruluşlarının Çin'i yalnızca görünürdeki yapısını değil, daha ülkenin içi yapısını daha ayrıntılı olarak araştırmaları gerekmektedir (Ekrem, 2010).

Yeni İpek Yolu Projesi

İpek Yolu'nun Kısa Tarihi

İpek Yolu, sadece dünyanın doğusundan en batısına yapılan ipek ticaretini sağlayan sıradan bir güzergâh değil; kurumsal hale gelmiş bir ticaret kültürünün de ismidir. İpek Yolu'nun dikkate değer bir kısmı Türklerin yaşadıkları coğrafyada yer almaktadır. Bundan dolayı İpek Yolu'nun Türklerin kültür ve tarihlerinde çok çok büyük bir önemi vardır. Türklerin yaşamış olduğu geniş coğrafyaların tek bağlantısını sağlayan tek ulaşım imkânını oluşturan İpek Yolu, bu özelliğini yanında ticari ilişkilerin yoğunlaşmasını Türklerin zenginleşmesini sağlamış; birlik ve beraberliğin kurulmasında, uygarlık düzeyleri gelişmiş, büyük yerleşim birimlerinin kurulması sürecinde etkili olmuştur (Budaqov, 1998: 65). Türkler, İpek Yolu üzerinde yer alan bu yollar üzerinde kurmuş oldukları Urumçi, Turfan, Baş Kurgan, Kaşgar, Yarkent, Aksu, Hotan, Kuça, Karaşar, Semerkand, Bişkek, Buhara, Taşkent, Merv, Trabzon,

Malatya, Erzurum, Hatay gibi tarihi kentlerde kurdukları pazar yerlerini işletmek suretiyle ticarî faaliyetlerde bulunmuşlar; aynı zamanda bu bölgelerdeki ticareti meta olarak değerli olan madenleri de işlemişlerdir. Türkler, İpek Yolu aracılığıyla ipek ve demirle beraber genel ve özel tüketim ürünlerinin, önemli madenlerin, zırhlı malzemelerin, silahların, kürk, deri ve deriden yapılmış ürünlerin, süs eşyaları ve günlük hayatta kullandıkları bütün ürünlerin ticaretini yapma imkânı bulmuşlardır. İpek Yolu güzergâhında bin yılı aşan egemenlikleri olana Türk devletleri, bu egemenlikleri sürecinde yalnızca zenginleşmekle kalmamışlar, Doğu ile Batı arasında uzanan ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmasını ve denetlemesini yapmışlardır (Yereli, 2014: 302). "Kâinatta iki büyük yol vardır. Biri gökyüzünde Samanyolu, diğeri de Dünyada İpek Yolu'dur" sözü, Türkler için İpek Yolu'nun taşıdığı önemini göstermektedir.

Bu alanda yapılan araştırmalar değerlendirildiğinde İpek Yolu'nun bir tek yoldan meydana gelmediği ve devrin şartlarına uygun olarak açılan yeni güzergâhlarla oldukça karmaşık bir yol ağı niteliğinde olduğu görülecektir. İpek Yolu ağı, genel olarak iki ana kanaldan ve çok fazla tali kanallardan meydana gelen bir güzergâhtan oluşmaktadır.

Kuzey Yolu

İpek Yolu'nun bilinen ilk güzergâhıdır. Çin'deki Henan eyaletinde yer alan Luoyang'dan başlayarak batı istikametinde sırasıyla Shanxi, Ningxia Hui ve Gansu eyaletlerine bağlı Xian, Lanzhou, Jinchang, Wuwei, Zhangye ve Jiayuguan şehirlerinden geçerek Taklamakan Çölü'nün doğusundaki Gansu eyaletindeki Dunhuang'a ulaşmaktadır. Luoyang'dan başlamakta olan kuzey yolu, Hubei ve Hunan eyaletlerini takip ederek Güney Çin Denizi'nde yer alan Hong Kong'un Guangzhou Limanı'na inerek orada güney deniz yoluyla birleşmektedir (Aksoy, 2014: 22).

İpek Yolu, Dunhuang şehrinden Taklamakan Çölü'nü ortada bırakacak şekilde kuzeydeki Altay Dağları'nın güneyinden ve Tanrı Dağları'nın kuzeyinden geçmek suretiyle ve güneyde yer alan Karakurum ve Karanlık Dağları'nın kuzey eteklerinden geçecek biçimde üç ana güzergâha ayrılmaktadır.

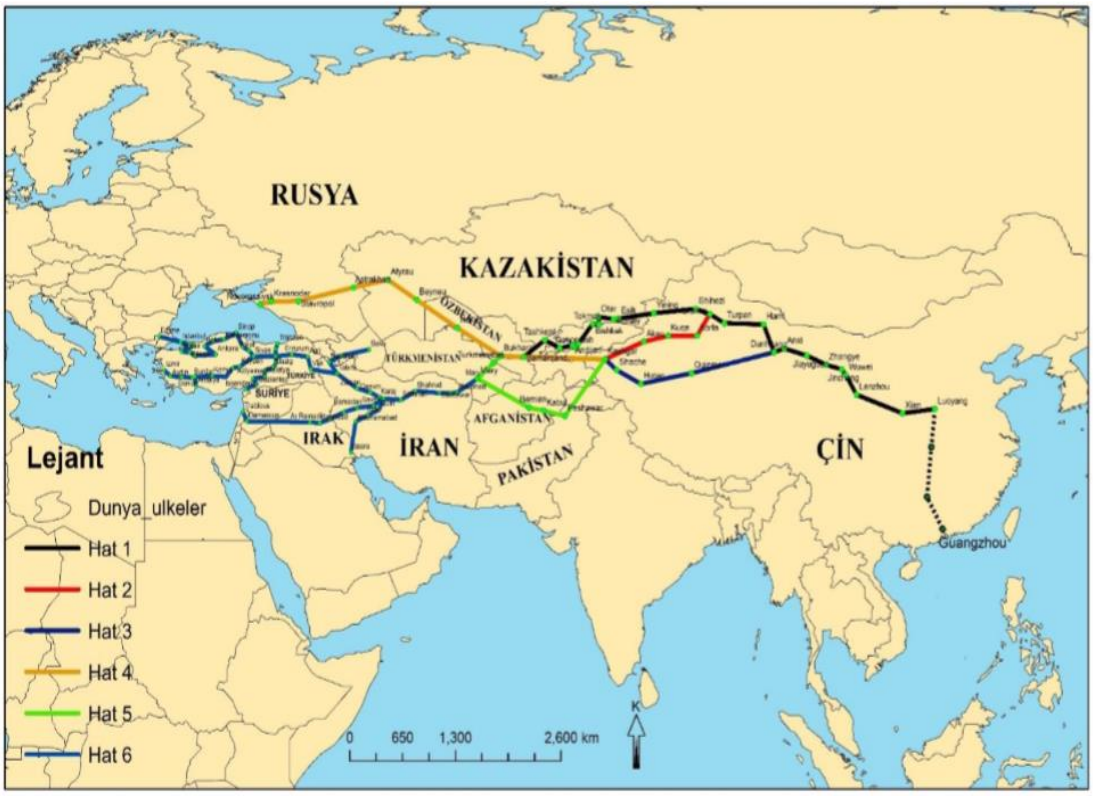

Şekil 1. İpek Yolu Karayolu Güzergâhı Haritası
Kaynak: Aksoy, 2014: 201

Ana Kollardan İlki Yani Kuzey Kolu

Dunhuang kentinden başlayarak Altay Dağları'nın güney yönünde, Tanrı Dağları'nın kuzey doğusu istikametinde Sincan Uygur Özerk Bölgesi içindeki Cumhuriyeti içindeki Anxi, Piçan, Turfan, Urumçi, Manas, Kuytun, Shihezi, Usu, Ebinur Gölü'nün güney bölümü, Güney Sayram Gölü, Gulca üzerinden; Kazakistan'da bulunan Panfilov, İli Nehri, Esik, Almatı, Yengikent, Tarban, istikametinden Kırgızistan'ın Tokmok, Bişkek, Talas Vadisi, Celalabad ve Oş bölgelerinden Özbekistan sınırları içindeki Fergana Vadisi, Andican, Kokand, Çirçik Vadisi, Taşkent ve Semerkand'dan geçerek devam etmekte ve Buhara'ya ulaşmaktadır (Aksoy, 2014: 22).

Orta Kol

Dunhuang'dan başlayarak Altay Dağları'nın güney yönünde, Tanrı Dağları'nın doğuşu yönünde yer alan kuzey etekleri istikametinde Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Anxi, Hami Piçan, Turpan, şehirlerinden geçmek suretiyle Urumçi'den güney istikametine yönelmektedir. Bosten Gölü'nün kuzey yönünde ilerledikten sonra sırasıyla Tiemen Geçidi, Bayingöl, Korla, Kuqa, Toksu, Aksu, Atuş ve Kızılsu şehirlerinin bulunduğu bölgeyi izleyerek Taklamakan Çölü'nün batısındaki Karakurum Dağları'nın kuzeyindeki bölgede kurulmuş olan Kaşgarlı Mahmut'un memleketi Kaşgar'a ulaşmaktadır.

Ana Kollardan Diğeri Yani Güney Kolu

Dunhuang'dan başlayarak Karanlık Dağları'nın kuzey kıyılarında yer alan Sincan Özerk Bölgesi sınırları içindeki Çerçen Irmağı hattında Kilizhen, Aksai, Lenghuzhen, Kazıhiang, Çakılık, Ruokeyaxiang, Damagouxiang, Keriya, Çira, Hotan, Poskam ve Kargılık şehirlerinden aştıktan sonra Karakurum Dağları'nın kuzey eteklerindeki çöl bölgesinde bulunan şehir Yarkent istikametinden kuzey yönünde giderek Yengisar'a varır; Yengisar'dan da Shule'yi geçtikten sonra Taklamakan Çölü'nün batı bölümündeki Karakurum Dağları'nın kuzey yönünde kurulmuş olan Kaşgar'a ulaşır.

Bu istikametinde giderek kuzey yolunu meydana getiren üç ana kolun birincisi Buhara şehrine ulaşır; diğer iki yol, Taklamakan Çölü'nü kuzey ve güney yönlerinden ilerleterek bu çölün batı bölümünde yer alan Kaşgar'da bir araya gelir. Kaşgar'da yeniden iki ana kola ayrıldıktan sonra batı yönünde sürer (Mehbalıyev, 2000: 4).

Ana Kollardan İlki Yani Kuzey Kolu

Kuzey Kolu olarak bilinen yol, Kaşgar'dan başlayarak Tanrı Dağları'nın güneyindeki bölgeden geçtikten sonra Kırgızistan'ın Oş, Batken; Özbekistan sınırları içinde yer alan Fergana Vadisi, Andican, Kokand, Semerkand, Timur'un doğduğu şehir Şehrisebz, Buhara, Urgenç ve Nukus'u geçtikten sonra Amuderya Nehri'nin kuzey eteklerinin izleyen hattan ilerleyerek Özbekistan'ın batısını ve güneyini boydan boya geçerek Turan Ovası üzerinden Üst Yurt Platosu'nu aşmaktadır. Hazar Gölü'nün kuzey bölgesinde Hazar Çukurluğu içinde yer alan Ural ve Volga Nehirleri vadilerinin olduğu bölümleri geçtikten sonra Kazakistan topraklarındaki Beyneu, Atırau yöresine girer, bu bölgeden Rusya'nın Astrahan şehrine ulaşarak Kuzey Kafkasya istikametine yönelir. Stavropol ve Krasnador eyaletlerinden geçtikten sonra Novorossiysk üzerinden Azak Denizi, Kırım ve Karadeniz'in kuzeydeki kıyılarına varır. Buradan batıya yönelerek İstanbul ve Çanakkale boğazlarından sonra Güney İtalya'daki Napoli'nin Pozzouli Limanı'na ve daha sonra kuzeydeki Roma şehrinde bulunan Ostia Limanı'na ulaştırılan mallar, bu limana bağlı olan ticaret yollarıyla Avrupa'nın iç bölgelerine aktarılmaktaydı.

Ana Kollardan Diğeri Yani Güney Kolu

Kaşgar şehrinden başlayan İpek Yolu'nun güney kolu, Pamir Platosu üzerinde Taxkorgan'ı geride bırakıp batı istikametine yönelmektedir. Tacikistan'ın güney bölgesindeki Hindikuş Dağları'nın kuzey etekleri istikametinde Afganistan'la Çin'in bağlantısı niteliğinde olan ve doğuda Çin, batıda Afganistan kuzeyde Tacikistan ve güneyde Pakistan arasında yer alan Vahan Vadisi boyunca ortalama 350 km'lik bir yolda üzerinden ilerledikten sonra önce güneyde Kuzeydoğu Pakistan'da bulunan Peşaver'den sonra Hayber Geçidi'ni takip ederek batı

yönünde bulunan Afganistan'ın başkenti Kabil'e geçmektedir. Afganistan'da sırasıyla Kabil'in batısında bulunan Wardak eyaletinin kuzeybatısı bölgesinde yer alan Bamyan eyaleti ve Murgab Nehri'nin Afganistan içine uzanan vadiyi takip etmek suretiyle Gor ve Badghis eyaletlerinden Türkmenistan'a ulaşmaktadır. Bu bölgede Murgab Nehri hattında ilerledikten sonra Murgab'dan geçtikten sonra Karakurum Çölü'nün doğu yönündeki Merv (Mary) şehrine ulaşmaktadır. Merv şehrinden kuzey istikametine doğru ilerlemekte olan yol, Türkmenistan sınırları içinde bulunan Bayramaly ve Türmenabad şehirlerini aşarak Özbekistan'daki Buhara şehrinde bulunana kuzey yoluyla birleşmektedir.

Merv şehrinden batı yönünde uzayan yol, sırasıyla Saragt, Meşhed, Nişabur, Sabzewar, Şahrud, Simnan ve Rey şehirleri üzerinden Tahran'a ulaştıktan sonra üç kola ayrılmaktadır. Bu yollatdan birincisi kuzeye doğru ilerleme göstererek Kerec, Kazvin, Zencan, Miyane, Tebriz ve Merend şehirlerinden batıdaki Van'dan Doğu Anadolu'ya; kuzeybatıda Ordubad, Culfa, Nahcivan, Şerur ve Sederek üzerinden Nahcivan'a ve kuzeydoğuda Azerbaycan'a; ikinci olarak Tahran'dan batı istikametine ilerledikten sonra İran Platosu'nda yer alan Save, Hamedan, Kirmanşah şehirlerini geçmektedir, Irak sınırındaki Mandali şehrinden Bağdat'a ulaşmaktadır, Fırat Vadisi'ni boydan boya aşarak Ar Ramadi üzerinden antik Palmira şehri ve Şam üzerinden Suriye Çölü'nün kuzeybatı ucundaki Trablus'a; üçüncüsü ise Tahran, Kum, Arak, Hürremabad, Şuş şehirleri üzerinden Irak'ın Basra Körfezi kıyısındaki Basra şehrine uzanmaktadır. Buradan Basra Körfezi, Hürmüz Boğazı, Umman Körfezi hattını geçerek Umman Denizi'ne ulaştıktan sonra burada güney deniz yoluyla birleşmektedir.

Kaşgar'dan başlayarak Anadolu'ya kadar gelen yol, Erzurum'dan başlamaktadır. Daha sonra sırasıyla Erzincan ve Gümüşhane istikametinden Karadeniz kıyısındaki Trabzon'a; Erzincan üzerinden Sivas, Tokat, Amasya, Sinop, Kastamonu, Safranbolu, Bolu, Ankara, Eskişehir, Bilecik, Bursa, Sakarya, Kocaeli, İstanbul ve Edirne'yi geçerek Balkanlara; Sivas hattından Kayseri, Nevşehir, Aksaray, Konya, Isparta'dan nihayet Akdeniz kıyısında yer alan Alanya'ya; Isparta hattından da Burdur, Denizli ve Milet üzerinden Ege kıyısındaki Efes'e ulaşmaktadır. İpek yolu bu istikametten Yunanistan'da Atina ve Mısır'da İskenderiye limanlarına ve oradan da Güney Avrupa'da yer alan İtalya limanlarına varmaktadır.

Çağımızda doğuda yer alan Şam şehriyle batıdaki Akdeniz sahil hattı arasındaki bölgede kalan alan Lübnan ve Filistin topraklarını belirten Levant; Tartus ve Lazkiye Limanlarından dolayı Akdeniz ticaret gemileri tarafından İtalya'ya gidiş güzergâhında her zaman kullandıkları bir çizgidir. Literatürde belirtildiğine göre bu ticaret kapsamında Kuzey İpek Yolu'nda hareket eden kervanlar, İran'dan hurma, antepfıstığı ve safran; Somali'den tütsü, sakız ile od ağacı;

Mısır'dan cam şişe; Hindistan'dan sandal ağacı başta olmak üzere dünyadaki öteki bölgelerde bulunan diğer kıymetli ve pahalı malları Çin'e taşımışlardır (Aksoy, 20104: 22).

Güney Yolu / Deniz Yolu Güzergâhı

Bu güzergâh batı ve doğu olarak ikiye ayrılmaktadır.

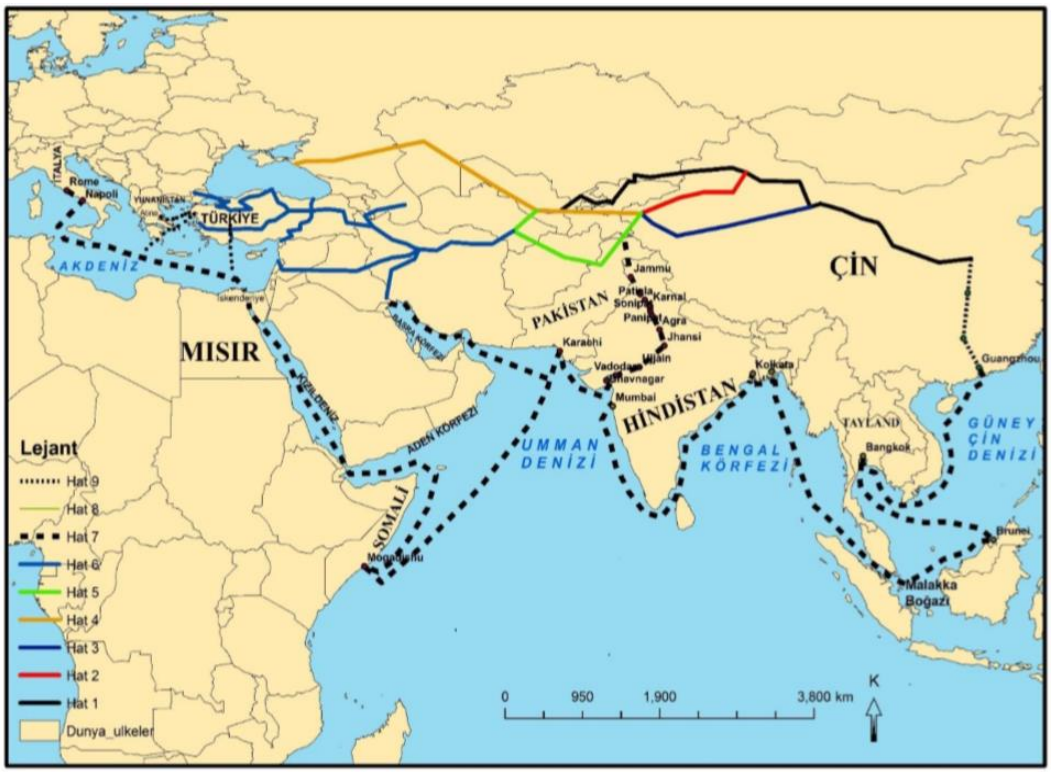

Şekil 2: İpek Yolu Denizyolu Güzergâhı Haritası
Kaynak: Deniz, 2016.

Batı Kolu

İpek Yolu'nun batı güzergâhı, Akdeniz'de bulunan İtalya'nın Napoli ve Roma limanlarından başlamaktadır, doğu istikametine uzanmaktadır, Mısır'ın İskenderiye Limanı'na uğradıktan sonra Süveyş Kanalı'nı geçmek suretiyle Kızıldeniz'den ve sonra Aden Körfezi'nden geçer, Umman Denizi ile Basra Körfezi istikametinden devam eden kuzey yoluyla birleşerek güneyde Somali Mogadişu Limanı'na uğramaktadır. Mogadişu Limanı'ndan Pakistan'daki Karaçi Limanı ve sonrasında Narmada Irmağı'nın Hint Okyanusu'yla birleştiği Kanbay Körfezi'nde yer alan Hindistan'ın liman kenti Bargosa şehrine ulaşmaktadır. Buradan kuzey yönünde devam eden karayolu hattında devam ederek Ujain, Jhansi, Yeni Delhi, Panipat, Patiala ve Jamu istikametinden İndus Vadisi'ni de geçerek Hindikuş Dağları'nda bulunan Pamir Platosu'ndaki Vahan Vadisi'nde bulunan kuzey yoluyla birleşmektedir.

Doğu Kolu

İpek Yolu'nun doğu kolu, Güney Çin Denizi'nde yer alan Hong Kong'un Guangzhou Limanı'ndan başlamaktadır; Bangkok, Brunei, Malakka Boğazı, Myanmar, Hindistan sınırları içindeki Kalküta limanlarından geçmektedir. Daha sonra Bengal Körfezi'ne uğrayarak Kuzey Sri Lanka'ya ve oradan da Hindistan'daki Bombay Limanı'na ulaşmaktadır. Bombay Limanı'ndan sonra kuzeye yönünde ilerleyerek Narmada Nehri'nin Hint Okyanusu'na dökülmüş olduğu Kanbay Körfezi'nde bulunan, Hindistan'ın liman kenti olan, Bharuch şehrine ulaşmak suretiyle batı koluyla birleşmektedir (Mehbalıyev, 2000: 5).

Çağımızda İpek Yolu denildiği zaman Asya, Avrupa ve Afrika ülkelerinin kaçınılmaz olarak bir arada düşünülmesi gerekmektedir. Toplam nüfusu 5 milyar kişi civarında olan üç eski kıtanın büyük bir pazar niteliğiyle bütünleşmesinin tam olarak gerçekleşememiş olmasının temelinde, tarihsel ve toplumsal ve en önemli siyasi nedenler yatmaktadır. Milletlerin tarih boyunca devam etmiş anlaşmazlıkları, üç kıtada yer alan ülkelerin ekonomik refaha ulaşmasını engelleyen tehditlerin en önemlisidir. Ticaretin istenilen seviyelere ulaşmamış olması, toplumlar arası kaynaşmanın en önemli engeli kabul edilmekte ve bu engellerden dolayı da kendi sınırları içinde faaliyet gösteren bölgesel nitelikteki ekonomik pazarların meydana gelmesine sebep olmaktadır (Yereli, 2014: 304).

Yeni İpek Yolu Projesi'nin Deniz Yolundaki Derin Limanları

Çin'in öncülüğünü yaptığı Yeni İpek Yolu Projesi'nin "Bir Kuşak Bir Yol (OBOR)" teşebbüsünün XXI. yüzyılda yeni jeopolitik sonuçlara da sebep olacak önemli siyasal, ekonomik ve toplumsal nitelikte bir projedir; bu projenin kara ve deniz ayakları bu alanlarda, hiç kuşku yok ki, farklı yaratacağı etkiler yaratacaktır. Karayolları, demiryolları, boru hatları, karasal temele dayanan iletişimle ilgili kablo hatları, alt yapı unsurları, serbest bölgeler ve lojistik üsler projenin kara ayağının vazgeçilmez unsurlarıdır. Deniz ayağının ise gemiler, limanlar, tersaneler, sualtı boru hatları, haberleşme kablo hatları gibi unsurlar ayrılmaz parçalarıdır. Deniz yollarının güvenliği ve kesintisiz ulaşımın seyir serbestisi içinde sürdürülmesi genellikle OBOR'un deniz unsurundaki ülkeleri ilgilendiren en önemli konular olduğu da bilinmektedir.

2016 yılında ticari değeri toplam 17 trilyon dolar olarak tespit edilen toplamda 11,7 milyar ton ağırlığındaki yükün neredeyse %50'lik bölümü, deniz ipek yolu kapsamında olan deniz ulaşım rotalarından geçmiştir. Yalnızca Güney Çin Denizi üzerindeki güzergâhta 5 trilyon dolar değerinde yük taşınmıştır. 2030'da dünya genelinki deniz ticaret hacminin 25 milyar tonu bulacağı tahmin edilmektedir. 2030'a dek yalnızca Çin'in petrol gereksinimi 2,5 kat; doğal gaz

gereksinimi ise 10 kat artacaktır. Yine bölgenin en büyük potansiyele sahip ülkesi Hindistan'ın ise doğal gaz ve demir gereksiniminin 20 kat artacağı öngörülmektedir. Bu yoğun trafik artışına OBOR'un içinde yer almayan Güney Kore, Japonya gibi Çin'in rakibi konumunda olan ülkelerin lojistik ihtiyaçları ile önümüzdeki yıllarda Avustralya'nın dünyadaki en önemli doğal gaz ihracatçılarından biri olacağı ve bölgede olağanüstü artış gösterecek LNG tanker trafiğini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

Hem OBOR hem de Asya deniz ticaretinin güzergâhı üzerindeki Malakka, Hürmüz, Bab-el Mandeb ve Türk Boğazları ile Süveyş Kanalı deniz ulaşımının önemli noktaları arasındadır. Bu düğüm noktalarında problem olmaması deniz ipek yolunun akışının kesintiye uğramaması için çok büyük önem taşımaktadır. Kontrolü ABD Donanması tarafından yapılmakta olan sözü edilene deniz ulaşım hattı ile geçiş noktalarının ABD ile yaşanacak bir krizden dolayı sıkıntıya uğramaması için Çin, bu rotalarda bir emniyet sistemi oluşturmak amacıyla bazı arayışlara girmiştir. Bundan dolayı ticari anlaşmalarını yanı sıra Bangladeş, Pakistan, Myanmar, Sri Lanka, Cibuti ve Şeyseller'de üs bölgeleri ile lojistik destek kolaylıkları elde etme çabası içine girmiştir.

Malakka Boğazı ve Çin

Deniz İpek Yolu'nun en stratejik noktalarından ikisinin Hürmüz ve Malakka Boğazları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu iki Boğazdan özellikle önem derecesi bakımından Malakka Boğazı daha da önem arz etmektedir. Bir gün içinde 15 milyon varillik petrol trafiğinin gerçekleştiği bu boğaz, 2030 yılında, denizlerde dolaşmakta olan petrolün dörtte biri olan, 17 milyon varillik bir geçişin gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

Şekil 3. Yeni İpek Yolu Projesi'nde Malakka Boğazı
Kaynak: https://www.paraborsa.net

Myanmar-Çin İlişkileri ve Akyab Derin Limanı

2010'da Çin ile Myanmar petrol ve doğalgaz boru hatlarıyla ilgili projenin çok konuşulduğu bir dönemdir. Sözü edilen yıldan biri petrol diğeri doğalgaz taşımak üzere Arakan'dan başlayarak Çin'in Yunnan eyaletine ulaşan iki boru hattı yapılmaya başlanmıştır. Arakan'ın başkenti olana Akyab'da yapılan ve enerji terminalleri ve derin deniz limanı sayesinde Arakan petrolü başta olmak üzere 30 senelik süreçte Orta Doğu ve Afrika'dan Çin'e giden yük gemilerinin yüklerini boşaltılacağı bir liman olması öngörülmektedir (www.mepanews.com).

Şekil 4. Yeni İpek Yolu Projesi'nde Akyab (Sittwe) Derin Limanı
Kaynak: http://world-news-research.com/19dec2015.html

Myanmar ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki yakın ilişkilerden dolayı Myanmar ile arasında stratejik bir uzaklaşma yaşamış olan Çin, Amerika Birleşik Devletleri'nin son dönemde biraz geri durmasıyla bu ülkeyle ilişkilerini yeniden geliştirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Asya politikalarındaki kararsız tavrı Myanmar'ı mecburi olarak Çin'e yaklaştırmıştır. Bu ülkeyi Hint Okyanusu'na bir köprü olarak düşünen Çin'in Myanmar ile ilişkilerini geliştirmesinde konumu itibarıyla, Çin'e Ortadoğu'dan ulaşmakta olan petrole alternatif transit bir güzergâh oluşturması, Myanmar'ın coğrafi yapısı Çin'e Andaman

Denizi'nde olanaklar vermesi ve Çin'in petrol ve doğalgaz tedariki için kritik rotaları üzerinde olması gibi belli başlı faktörler bulunmaktadır (sputniknews.com).

Anaklia Derin Limanı

Çin ile Avrupa'yı bağlayacak olan en kısa güzergâh olacağı ve demiryolu bağlantısıyla Türkiye'ye bağlanana Anaklia Derin Limanı, Çin Hükümeti ile Gürcistan Hükümeti arasındaki anlaşmalarla Gürcistan'ın Karadeniz kıyılarında kurulması planlanmaktadır. 2021 yılında tamamlanacağı öngörülen Anaklia Limanı'nın Çin ve Avrupa ticari ilişkilerinde önemli bir kargo terminali olması hedeflenmektedir (www.7deniz.net/haber)

Şekil 5. Yeni İpek Yolu Projesi'nde Anaklia Derin Limanı
Kaynak: www.businesswire.com

Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkileri

Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle birlikte ülkeler arası ilişkileri seyrini meydana getiren ideolojik sınırlar ve saplantıların etkisiz hale gelmesi, Çin'e dünyadaki ülkelerin birçoğuyla iletişime geçme fırsatı vermiştir. 1978 yılında Deng Xiaoping yöntemde olduğu dönemde ortaya çıkan ekonomik bakımdan dönüşüm adımları, 1990'lı yılların son döneminde Çin'i dünyadaki sayılı ekonomik güç odaklarından biri durumuna getirmiştir. Özellikle 2001'de Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmasıyla beraber Çin ekonomisi tamamen dünya piyasasına açılmış; Çinli liderler, Avrupa, Latin Amerika ve Afrika başta olmak üzere dünyadaki bölgelerin birçoğunda ekonomik ve siyasal bir güç merkezi olmak için çok önemli ciddi diplomatik hamleler yapmıştır.

Ekonomik bakımdan yaşanmış olana yapısal dönüşümle birlikte Çin'in proaktif ve daha etkin bir dış politika takip etmesine imkân sağlamıştır. Özellikle 11 Eylül'de gerçekleşen saldırılar sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin için "yaşam alanı" niteliğindeki bölgelere yönelmesiyle Çin; küresel ve bölgesel nitelik taşıyan ekonomik ve siyasal birçok oluşuma öncülük etmek suretiyle Amerika Birleşik Devletleri'nin tek kutuplu yaklaşımına karşı ciddi anlamda bir itirazı olmuştur. Bu süreçte Çin, dış politikasında köklü değişiklikler yaparak özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne ve onun tasarlamış olduğu yapıya alternatif olma özelliğinde yeni bir düzen oluşturma gayretine girmiştir. Pekin, uluslararası sistem anlamında paralel nitelikte yapılar kurmak suretiyle varlığını dünya çapında ortaya koyma ve yerini güçlendirme çabasına girmiştir. Bu maçına uygun olarak bir yandan mevcut uluslararası kurumlarla ilişkisini sürdürürken, bir yandan da bu kurumları belli ölçüde tamamlayıcı belli ölçüde de onlarla rekabete girmesi mümkün bir mekanizma kurmaya uğraşmaktadır (Özdaşlı, 2015: 586).

ABD'nin hegemonyasına karşı oluşan tepkilerden beslenmekte olan bu politik yaklaşımıyla Çin'in önderliğini yaptığı bazı siyasal, iktisadi ve askeri örgütlerle dünya üzerindeki nüfuzunda günden güne bir artış görülmektedir. Bu güç kazanmaysa bağlı olarak ortaya çıkan Yeni İpek Yolu Projesi, Çin'in yeni dönemlerdeki yumuşak güç ögeleri kullanarak etkinliği yüksek bir uluslararası aktöre dönüşmesindeki en çarpıcı örneklerinden biri olma özelliğini göstermektedir. 2000'lerden sonra izlemiş olduğu çok unsurlu ve çok çeşitli yönleri olan dış politik stratejilerinin bir parçası olma özelliğindeki bu projeyle Çin, önceleri pek de etkisinin olmadığı bölgelerin birçoğunda daha aktif bir güç odağına dönüşmeyi hedeflemektedir. 2017 rakamlarına göre Çin'in dolar bazında ihracatında %7,9'luk artışla 2,26 trilyon dolara, ithalatı da %15,9 oranında yükselmeyle 1, 84 trilyon milyar dolara ulaşan Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi'nin gerçekleşmesiyle birlikte daha da büyüme göstereceği öngörülmektedir. Yu Hongyang, ekonomik yapıdaki bu hızlı gelişmeler sürerse Çin'in gelecek beş yıllık süreçte trilyon dolarlara ulaşan mal ve ürün ithalin bulunması, yurtdışına 500 milyar dolar civarında doğrudan yatırım yapması ve 500 milyon Çinli turistin yurtdışına çıkacağı öngörülmektedir (Cnntürk, 2018). Dünya genelinde gerçekleşen bütün ticaret hacminin ortalama %10'luk bölümünü Çin'in gerçekleştiriyor olması (Putten ve Meıjnders, 2015: 7) bile ülkenin küresel anlamda ekonomik değerini ortaya koyması bakımından çok büyük önem taşımaktadır. Ne var ki bütün bu pozitif tabloya karşın küresel krizin etkilerinden dolayı dış piyasalardan gelen taleplerin daralması ve bunun yanında girdi maliyetleri ve işgücünde görülen yükselme için ihracat alanındaki rekabette avantajlarında gerileme olan Çin'in yeni sermayeye, kaynağa ve piyasalara gereksinimi olduğu inkâr edilemez bir gerçektir (Atlı, 2014:

76). Bu açıdan Çin'in son yıllarda ciddi anlamda gayret ettiği Şanghay İşbirliği Örgütü, BRICS gibi yapılanmaların yanında 2013 yılında gündemine aldığı Yeni İpek Yolu Projesi; Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı devam ettirilen küresel mücadelenin bir unsuru olmakla beraber Çin'in ekonomik gelişmesin devam ettirecek yeni kaynaklara ulaşmasını sağlayacak bir olanak olarak görülmektedir. Özetlemek gerekirse, Çin'in işgücü hacmi bütün dünyaya yaygınlaşmış geniş pazar ağını Avrupa sermayesi ile bir araya getirmeyi amaçlayan bu projenin, Orta Asya'daki bakir kaynaklarının da katılmasıyla dünyanın ekonomik yapısına bir hareket katacak dikkate değer bir proje olduğu düşünülmektedir (Özdaşlı, 2015).

Yeni İpek Yolu Projesinin Dünya Ticaretine Potansiyel Etkileri

2000'lerin ilk yıllarından itibaren küresel piyasalar üzerinde ağırlığı olan ve dünya imalat sektörünün en büyüğü konumuna gelmiş olan Çin, son birkaç yıldır ekonomik büyümesinde bir yavaşlama tehdidi olduğu görülmektedir. Çin'in en önemli ticari ortakları ABD, AB ve Japonya'da etkisi fark edilen 2008 yılında yaşanan Küresel Ekonomik Krizi taleplerde düşüşe yol açmış ev ihracata dayalı Çin ekonomisinde bir yavaşla olmasına neden olmuştur (Bloomberg HT, 2017).

Orta vadede en önemli hedeflerinden birinin yüksek seyreden ekonomik büyüme çizgisini devam ettirmek olduğu düşünüldüğünde 2016'da %6,7 olarak gerçekleşen ekonomik büyüme rakamlarının son 27 yıldaki en düşük seviyedeki büyüme oranı olması, Çin'in yeni ekonomik arayışlara girişimlerde bulunmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri'yle Avrupa Birliği arasında gerçekleşmiş olan Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşması'nın (Transatlantic Trade and Investment Partnership-TTIP) yürürlüğe girmesini ihracat oranlarındaki gerilemenin en önemli faktörü olarak kabul eden Çin, Modern İpek Yolu projesine ayrı bir değer vermektedir Avrupa Birliği dış ticaretindeki yüksek bir paya sahip olan Çin'in Modern İpek Yolu projesini hayata geçirmek suretiyle Avrupa Birliği ile aralarındaki ticaret hacminin iyice yükselmesi de öngörülmektedir. Sözü edilen proje, dış ticaret potansiyelinin %25'lik kısmını Asya ülkeleri ile yapmakta olan Avrupa Birliği'nin bu ülkelerle daha da yakınlaşmasını sağlayacaktır (Gür, 2015).

Çin'in 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) üye olmak için müracaat etmesi, Avrupa Birliği tarafından desteklenmesi, AB ile Çin yakınlaşmasını gösteren durumlardan biridir (Doğan, 2010). Ayrıca 2016 yılında Çin'e 170,4 milyar avroluk ihracatı olan AB'nin 344,6 milyar avroyu bulan ticaret hacmi, Çin ile AB arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından anlamlıdır. Modern İpek Yolu projesinin hayata geçirilmesi ile Çin ile AB arasındaki ticaret hacminde hiç kuşku yok ki bir arış olacaktır. Bu durum, küresel ekonomik kriz sürecinde ekonomisinde daralma görülen AB ülkeleri için de bir fırsat olacaktır (Şensoy, 2007).

Modern İpek Yolu projesi aynı zamanda TTIP (Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı) gibi Çin'in küresel ekonomideki konumuna negatif istikamette etki edebilecek anlaşmaların olası etkilerinde azalma görülecektir. Çin'in Avrupa Birliği ile ekonomik ilişkilerini geliştirmesini sağlayacak bir proje olmasının yanında 2008'de yaşanacak Küresel Ekonomik Krizi'ne kadar önemli pazarlardan saymadığı gelişmekte olan ülkeler ile ekonomik ilişkilerini de artıracağı öngörülmektedir. Modern İpek Yolu projesiyle Çin'in kazanacağı ekonomik yararların yanında projede kapsamındaki öteki ülkelerin de ekonomik ilişkilerini iyice geliştirmesi beklenmektedir.

Geçtiği istikametteki ülkelerde refahını artırmasını sağlayacak ve yeni istihdam alanları açacak olması, ticari faaliyetler bir canlanma getirecek olması, bu projenin daha büyük pazar payı hedefleyen Ortadoğu ülkelerini ve özellikle Orta Asya ülkelerini pozitif yönde etkileyecektir. Proje güzergâhındaki ülkelerin ticaret hacminde artış sağlaması ve bölgelerinde bir güç odağı haline gelmelerini sağlayacağı öngörülmektedir.

Enerji kaynakları ile dikkatleri çeken ve gelişmekte olan ülkeler adı verilen Orta Asya, Afrika ve Ortadoğu ülkeleri günümüze kadar küresel sermaye dolaşımına yeteri seviyede katılamamış; içinde oldukları coğrafya haricine çıkamamış ve sahibi oldukları doğal kaynaklardan yeteri seviyede yararlanamamışlardır. Bu anlamda Modern İpek Yolu projesi, güzergahında yer alan ülkelerin küresel ekonomik sisteme entegre olmalarını sağlayabilecek ve ülkenin içindeki refah düzeyinin artmasını mümkün kılabilecek bir vizyon ortaya koymaktadır.

Doğu ile Batı arasında uzanmakta olan Modern İpek Yolu projesine yönelik başlatılmış olan çalışmalar, güzergâh üzerinde yer alan ülkelere dış sermaye girişinin sağlamasının yanında sözü edilen ülkelerde istihdam artırılmasına yardım edecektir. Modern İpek Yolu projesinin hayata geçmesiyle kişi başına düşen milli geliri düşük seviyelerde olan, İran başta olmak üzere, ülkelerde milli gelirde artış sağlanması ve kalkınmada belli bir ivme kazanması beklenmektedir (Anadolu Ajansı, 2017).

Modern İpek Yolu projesinin içinde yer alan bölgeler arası altyapı sisteminin geliştirilmesi, önemli enerji kaynaklarına sahip olan Orta Asya ile Ortadoğu'nun ve yoğun enerji ihtiyacı olan Avrupa'nın arasında enerji transferini sağlayacak bir güzergâh sunması da önemlidir. Bu bağlamda yeni enerji anlaşmalarına da imkân verecek olan bu projeyle enerji piyasalarına bir hareketlilik getirilmiş olacaktır. Modern İpek Yolu projesinin öte yandan Avrupa Birliği'nin özellikle Ukrayna-Rusya krizinden sonra gündeminden düşmeyen ve enerji sunum güvenliği sorununu çözecek yöntem olarak kabul ettiği Orta Asya ve Ortadoğu piyasalarından enerji transfer edilmesinde de önemli rolü olacağı tahmin edilmektedir.

Yeni İpek Yolu Projesi ve Türkiye

Eski İpek Yolu'nun olduğu gibi Yeni İpek Yolu Projesi'nin de en önemli merkezlerinden biri niteliğini taşıyan Türkiye'nin Çin'in ortaya koyduğu bu yeni projede de önemli bir unsur olacağı tahmin edilmektedir. Projenin hayata geçirilmesiyle anahtar ülke konumundaki bir ülkeden biri olacak Türkiye, Çin'i en fazla destekleyen ve projeye katılmak için en çok istekli olan ülkelerin başında gelmektedir. Doğu ile Batı arasındaki güzergâhın yeniden canlanmasını önemseyen Türkiye, projenin hayata geçirilmesiyle Güney Asya piyasasına daha kolaya ulaşma imkânını yakalayacaktır.

Yeni İpek Yolu Projesi'nin hayata geçmesiyle Çin'in yatırımlarında artış olacağını fakat bunun belli ölçüler içinde olacağı ifade edilmektedir. Bu bağlamda iyi işleyen bir İpek Yolu Projesi sayesinde Türkiye'nin Batı ile Doğu arasında bir köprü durumuna gelecek olması, Türkiye'nin en esaslı kazanımı olacaktır. Böylece Türkiye'ye yönelik yatırım akışı olması, dış ticarette ve hatta enerjide önemli kazanımlar sağlaması mümkün olacaktır (Milliyet, 27.04.2015).

Yeni İpek Yolu Projesi kapsamında Çin ile Türkiye ve arasında kaydedilen en önemli yakınlaşma, Çin Başbakanı Wen Jiabao'un 2010 yılında 7 ile 9 Ekim arasında Türkiye'ye gerçekleşmiş olduğu ziyaretle olmuştur. İki ülke arasında bu kapsamda imzalanmış olan Yeni İpek Yolu Bağlantısı Ortak Çalışma Grubu Kurulmasına İlişkin Mutabakat Zaptı, Ulaştırma Altyapısı ve Denizcilik Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı, Demiryolu İşbirliği Anlaşması İpek Yolu'nun hayata geçirilmesi yönünde büyük önem arz eden anlaşmalar olma niteliği taşımaktadır (Atlı, 2014: 19). Bu anlaşma çerçevesinde İstanbul'un Pekin'e bağlanmasını sağlayacak demiryolu hattının inşa edilmesi yönünde bir ortak çalışma grubu oluşturulması kararına varılmıştır. 26 Nisan 2015 tarihinde Çin Ankara Büyükelçisi Yu Hongyang bir açıklama yaparak Yeni İpek Yolu Projesi'nde birçok yol planlandığını fakat bütün yolların kesinlikle Türkiye'den geçeceğini ifade etmiştir. Hongyang'a göre 65 ülkeyi ilgilendiren bu projeyle 21 trilyon dolarlık bir güç söz konusu olacak ve kuşakta yer alan devletlerin ekonomik hacimlerinde önemli artışlar sağlayacaktır (Milliyet, 2015).

Yeni İpek Yolu Projesi'nin en önemli iki ülkesi özelliğini taşıyan Türkiye ve Çin'in son yıllar içinde ekonomik ve ticari ilişkilerin yükselmesi de projenin bir ivme kazanmasını sağlamaktadır. 2014'te Çin, Türkiye için en büyük 19. ihracat ülkesi ve 2. ithalat ülkesi konumundadır. Türkiye ile Çin arasında İpek Yolu Projesi'ne bağlı olarak yakın ilişkiler bulunmakta, Türk yetkililer, fırsat buldukça bu alanda Çin ile işbirliğine gitmeye hazır olduklarını belirtmektedirler. Türkiye'nin Yeni İpek Yolu Projesi bağlamında en önemli projelerinden biri olan ve Edirne'den Kars'a kadar inşa edilmiş olan Doğu-Batı Yüksek Hızlı

Tren Hattı'nın faaliyete geçmesi, İpek Yolu Projesi'nin tam anlamıyla devreye girebilmesi için önem taşıyan gelişmelerden birisidir. Bu hattın inşa aşamasında olan ve 2015'te tamamlanması düşünülen ancak gecikmelerle planlanan, ancak bazı gecikmelerle 2017'de tamamlanmış olan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu hattının açılmasıyla Türkiye, Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan transit ülke konumunu iyice güçlendirmiştir. Sözü edilen yolun diğer tercihlere göre maliyetinin düşüklüğü ve daha güvenli olması Çin'in Türkiye'ye vermiş olduğu önemin artmasını sağlamaktadır (aa.com.tr, 2017). Hattın devreye girmesiyle beraber Pekin'den Londra'ya kesinti olmadan demiryoluyla ulaşma imkânına kavuşulmuştur. Hatla Çin'den yüklenen bir vagonun Kazakistan ve Türkmenistan'ı boydan boya geçerek Hazar Denizi'yle Bakü Alat Limanı'na, oradan da Gürcistan ve Türkiye'yi aşarak Avrupa'ya ulaştırılması öngörülmektedir. İlk basamaklarında yılda ortalama 1 milyon yolcu ile 6,5 milyon ton yük taşınması mümkün hâle gelebilecektir. Söz konusu taşıma kapasitesi, 2034 yılına kadar 17 milyon ton yük ve 3 milyon yolcu seviyelerine yükseltilmesi planlanmaktadır.

Türkiye, Yeni İpek Yolu Projesi'nin gerçekleşmesiyle çok fazla etkili olamadığı Asya piyasasına daha ucuz ve hızlı yollardan girme imkânına kavuşacaktır. Türkiye'nin son dönemlerdeki dış ticaret rakamları çözümlendiği zaman Asya'daki etkisinin çok alt düzeyde olduğu görülmektedir. Atlantik ekseni tekelinde olan uluslararası sistemin güç odağının artık çok kutupluluğa yönelmiş olduğu ve dünyadaki ekonomik gücün Asya'ya geçtiği bu dönemde Türkiye'nin bölgede aktif durumda olmaması önemli eksikliklerden biridir. Bölge ile Türkiye arasında yaşanan ulaşımla ilgili sıkıntılar, bu konuda birçok sebep olmakla beraber en önemli sorunlardan biridir. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini doğrudan kurması hem güvenlik bakımından riskli hem de lojistik bakımdan yüksek maliyetlidir. Bundan dolayı Türkiye'nin Yeni İpek Yolu Projesi içinde olana ülkelerden biri olması, günden güne gelişmekte olan Asya pazarına ulaşmasında kolaylık sağlayacaktır.

SONUÇ

Dünya genelinde ve özellikle Asya ile Avrupa arasındaki hatta ticari faaliyetlere canlılık kazandırmak amacıyla Çin'in liderliğinde yeniden konuşulmaya başlanan Yeni İpek Yolu Projesi, birçok coğrafya ve ülke için önemli ekonomik ve ticari potansiyeli barındırmaktadır. Yeni İpek Yolu Projesi içinde hayata geçirilmesi planlanan "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" ve "Deniz İpek Yolu" hatlarının kıtaları birbirine bağlamasıyla, küresel ticaret yolları yeni rotalara kavuşacaktır. İlk kez 2013 yılında Çin tarafından duyurulmuş olan projenin gerçekleştirilmesi yolunda bugüne kadar çok önemli çalışmalar yapılmıştır. Yeni İpek Yolu Projesi'ni finanse etmesi için 2014'te İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Fonu'nun oluşturulması ve bu fona 40 milyar

dolar kaynak aktarılması, hiç kuşku yok ki projenin hayata geçmesi yolunda çok büyük önem arz eden icraatlar arasındadır. Bu fonun kuruluşundan sonra yine projeye destek sağlamak için 2015'te tarihinde 50 milyar dolar sermaye ile Türkiye'nin de kurucu ortaklarından birisi olduğu Asya Altyapı Yatırım Bankası kurulmuştur.

Yeni İpek Yolu Projesi, birçok ülkenin tarihi İpek Yolu'ndaki ilişkilerden kaynaklanan yüzlerce yıl önceki ilişkiler canlandırılmaya çalışılmaktadır. Yeni İpek Yolu Projesi, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD önderliğindeki Batı Avrupa ülkelerinin savaşın neden olduğu yıkımların giderilmesini ve yaraların sarılarak dünyanın yeniden dizayn edilmesini amaçlayan Marshall Planı'ndan sonra Yeni İpek Yolu Projesi, dünyadaki en önemli ekonomik altyapı girişimidir.

Yeni İpek Yolu Projesi, proje hattı üzerinde yer alan ülkeleri birbirine demiryolu ağlarıyla bağlamaktadır. Bundan dolayı bu projeye, Demir İpek Yolu (Iron Silk Road) da denilmektedir.

İpek Yolu için jeopolitik ve jeostratejik bir öneme sahip olan Türkiye, çok boyutlu dış politika kapsamında yeni İpek Yolu girişimi en başından benimsemiş ve projeyi desteklemiştir.

Yıllardır aralarında ticari ilişkiler olana Türkiye ile Çin ilişkileri, yeni dönemde tamamlanan projeler sayesinde ülke firmalarının birbirlerine olan güvenin artmasın sağlamıştır. İki ülke 2010'dan bu ya yılından beri stratejik ortaklık olarak tanımladıkları ilişkileri, zaman içinde Çin ile Türkiye'nin birbirlerine kaçınılmaz olarak ihtiyaç duydukları bir ilişkiye dönüşmüştür. Çin, Yeni İpek Yolu Projesi'nin merkezi konumundaki ülkelerden biri olan Türkiye ile ilişkilerini gelişmek suretiyle İpek Yolu'nu yeniden canlandırmaya çalışmaktadır.

Türkiye hızla büyüyen ekonomik yapısından dolayı sürekli olarak yeni ticari açılımlara ve yatırımlara gereksinim duymaktadır. Türkiye'nin bir ulaşım ve enerji köprüsü olmasını sağlayacak 2017 yılında tamamlanan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesinin sağladığı kolaylık ve Yeni İpek Yolu Projesi'nin gerçekleşmesiyle Türkiye birçok ekonomik ve ticari olanaklara kavuşacaktır.

KAYNAKÇA

Adıbelli, Barış (2007). **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye - Çin İlişkileri,** İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Adıgüzel, D. M. (2011). **Ekonomik, Kültürel ve Politik Küreselleşme ve Sonuçları,** Ankara: Nobel Yayınları.

Aksoy, Bülent (2014). "İpek Yolu Güzergâhı", **Türk Ocakları Genel Merkezi İpek Yolu'nda Tür Kültür Mirası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Alagöz, Mehmet ve Sinem Yapar (2007). "Görünmez Engeller: Serbest Ticarette Bir Engel mi?". **Akademik Bakış**, (11), 1-11.

Anadolu Ajansı, "Türkiye, AB'nin Dış Ticaretindeki Önemini Koruyor", **Anadolu Ajansı**, 21 Şubat 2017. https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-abnin-dis-ticaretindeki-onemini-koruyor/754790 (Erişim tarihi: 10.03.2020)

Atlı, Altay (2014). "Çin ve Yeni İpek Yolu Projesi". **Analist**, (44),74-77.

Bilgin, Hasan (2010). **Stratejik Açıdan Çin,** Ankara: Uşak Yayınları, Asya Pasifik Dizisi.

Bloomberg HT (12 Mayıs 2017). "Modern İpek Yolu Projesi'nde Bilmeniz Gerekenler", **Bloomberg HT**.

Cnntürk (2018), "Çin'in 2017 İhracat ve İthalat Rakamları Belli Oldu" https://www.cnnturk.com/ekonomi/dunya/cinin-2017-ihracat-ve-ithalat-rakamlari-belli-oldu (Erişim tarihi: 09.03. 2020).

Çin Halk Cumhuriyeti "Ülke Raporu, Kocaeli Ticaret Odası", (2019, Aralık 6), http://koto.org.tr/images/upload/89b346072129d1bcfe998f7bf152e909.pdf; Erişim tarihi: 14.03.2020).

Deniz, Taşkın, (2016). "Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası". **Marmara Coğrafya Dergisi**, (34), 195-202.

deniz.net, "Malakka Boğazı", http://www.7deniz.net/haber/45882/anaklia-derin-limani-terminali-cinden-avrupaya-kopru-olacak.html (Erişim tarihi: 12.03.2020)

Dış Ticaret Mevzuatı (1997). **Ankara**: Türk Dış Ticaret Vakfı Yayını.

Dışişleri Bakanlığı (2020). http://www.mfa.gov.tr/turk-ekonomisindeki-son-gelismeler.tr.mfa (Erişim tarihi: 08.03.2020).

Doğan, Tuğba (2010). **AB Dış Ticaret Politikası,** İzmir: İzmir Ticaret Odası.

Dorman, Peter (2000). **Actually Existing Globalization,** New York: Palgrave.

"En Çok İhracat Yapan Ülkeler 2018", (2018, Temmuz 1), https://finans.tercihiniyap.net/analiz/en-cok-ihracat-yapan-ulkeler-2018/ (Erişim tarihi: 14.03.2020)

Erkin, Ekrem (2012). "Türkiye-Çin İlişkilerinin 40 Yılı (1971-2011)", **Raporu, Stratejik Düşünce Enstitüsü,** Ankara, 9 Nisan, s. 16-17, 37-40.

Ertürk, Emin (1993). **Ekonomik Entegrasyon Teorisi,** Bursa: Ezgi Kitabevi.

Ethier, Wilfred J. (1984). **International Economics**, London: Macmillan.

Gökdemir, Levent ve Gül Mor (2006). "Dirijistik Çin Modeli ve Türkiye Çin Ekonomik İlişkileri". **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, 43(504, 54-66.

Gür, Nurullah, (2015). "Çin Ekonomisindeki Son Gelişmeler Ne Anlama Geliyor?", **SETA Perspektif**, (111), 1-5.

IMF, International Financial Statistics, (Çeşitli Yıllar ve WTO), International Trade Statistics.

İsayev, Elbrus ve Mustafa Özdemir (2011). "Büyük İpekyolu ve Türk Dünyası". **ZFwt Dergisi**, 3, (1), 111-120.

Kalkınma Bakanlığı (2017). http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/775/DEG%20Temmuz-Eylül-19102017.pdf (Erişim tarihi: 12.03.2020).

Mepanews, https://www.mepanews.com/myanmar-petrolune-ingiliz-ortakligi-5205h.htm (Erişim tarihi: 12.03.2020).

Milliyet (27.04.2015). "Yeni İpek Yolu için Türkiye Kilit Olacak", http://www.milliyet.com.tr/yeni-ipek-yolu-icin-turkiye-kilit/ekonomi/detay/2050114/default.htm, (Erişim tarihi: 09.03.2020).

Modern İpek Yolu Projesi: Beklentiler ve Kuşkular http://www.dw.com/tr/modern-ipek-yolu-projesi-beklentiler-ve-kuşkular/a-38832963 (Erişim tarihi: 28.02.2020).

Mehbalıyev, M. M. (2000). "Tarihi İpek Yolu ve Onun Harita Şeması", **İpek Yolu Dergisi**, (2), 5-6.

News-research, "Akyab (Sittwe) Derin Limanı", http://world-news-research.com/19dec2015.html (Erişim tarihi: 28.02.2020).

News-research, "Anaklia Derin Limanı", https://www. news-research /i/dunya-ekonomisinde-tarihe-donusmu-yeni-ipek-yolu-ve-degisen-ekonomik-guc-dengesi/ (Erişim tarihi: 28.02.2020).

Özdaşlı, Esme (2015). "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkiler". **Turkish Studies**, 10 (14), 579-596.

Sputniknews, https://tr.sputniknews.com/asya/201709081030051069-bm-arakan-bin-olu/ (Erişim tarihi: 28.02.2020).

Şanlı, Cemal, (2003). **Uluslararası Ticaret Hukuku**, Kırklareli: Beta Basım Yayın.

Tezkan, Yılmaz (2002). **Uzak ve Eski Komşumuz Çin,** İstanbul: Ülke Kitapları.

TİM (2017). "Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu 2017", http://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/TİM_Ekonomi_Raporu_2017.pdf (Erişim tarihi: 14.03.2020).

Toğa, Hakan ve Mustafa Çelik (22 Eylül 2011). **Küresel Güç Dengeleri ve Orta Asya,** Stratejik Düşünce Derneği Yayınları, http://www.tuicakademi.org/kuresel-guc-dengeleri-ve-orta-asya/ (Erişim tarihi: 11.03.2020).

TUİK (2017). http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=27825 (Erişim tarihi: 17.04.2018).

TUİK, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24822 (Erişim tarihi: 17.04.2018).

Turan, Gül Günver (1980). **Uluslararası Para Sistemi, Dünü ve Bugünü,** Ankara: Türkiye İş Bankası.

WTO – World Trade Organisation (2015). World Bank.

Yazgaç, Suavi Kemal (2005). **AB,** İstanbul: İnsan Yay.

Yereli, Ahmet Burçin (2014). "Yeniden Canlanan İpek Yolu'nda Ekonomik Stratejiler" (ss. 301-307), **İpek Yolu'nda Türk Kültür Mirası Sempozyumu Bildiriler Kitabı,** Ankara: Türk Yurdu Yayınları

TÜRKİYE'NİN MOTORLU KARA TAŞITLARI VE DEMİR-ÇELİK SEKTÖRLERİNDEKİ KÜRESEL REKABET GÜCÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Rahmi ÇETİN**

ÖZET

Bu çalışmada, Türk imalat sanayindeki nispi ağırlıkları giderek artan motorlu kara taşıtları ve demir-çelik sektörlerinin küresel rekabet gücünün belirlenmesi ve dönem içerisindeki değişmelerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu analizde, Harmonize Sınıflandırma (HS) sistemine göre 2 ve 4 hane düzeyinde hazırlanan 2001-2018 dönemi dış ticaret verileri kullanılmıştır. Ülkenin bu sektörlerdeki uluslararası rekabet gücünün ölçülmesinde Balassa (1965) ve Vollrath (1991) tarafından geliştirilen iki farklı Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (RCA) endeksinden yararlanılmıştır. Ana sektörler için yapılan analizlerin sonucunda, Türkiye'nin motorlu kara taşıtları üretimi ve ihracatında rekabet avantajına sahip olduğu, ancak demir-çelik üretimi ve ihracatında, Vollrath endeksinin ortalama değerinin negatif olması sebebiyle, rekabet gücüne sahip olmadığı görülmektedir. Ayrıca, her iki sektörün alt ürün grupları için yapılan analizlerin sonucunda, Türkiye'nin orta seviyede teknoloji içeren yolcu ve eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar ve uzun haddeli ürünlerde yüksek düzeyde rekabet avantajına sahip olduğu, ancak ileri teknoloji gerektiren 7208 kodlu yassı haddeli ürünlerinin üretimi ve ihracatında ise 2013 yılından itibaren orta düzeyde rekabet avantajına kavuştuğu gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Motorlu Kara Taşıtları, Demir-Çelik, Rekabet Gücü, Türkiye

AN EVALUATION OF GLOBAL COMPETITIVENESS OF TURKISH ROAD VEHICLES AND IRON-STEEL INDUSTRIES

ABSTRACT

The purpose of this study was to determine and evaluate changes in global competitiveness in road vehicles and iron-steel industries that have a relatively increasing role in Turkish manufacturing sector. In this analysis, trade data, which are prepared according to the Harmonized Classification system at the 2 and 4 digits level for the period 2001-2018, have been used. In measuring the country's international competitiveness within these sectors, we have utilised two different Revealed Comparative Advantage indices (RCA), developed by Balassa (1965) and by Vollrath (1991). The results of analysis at the aggregate industry level show that Turkey has a weak competitiveness in the world market for the production and export of road vehicles, while it has a competitive disadvantage in the production and export of iron-steel commodities due to the negative mean value of the Vollrath index. In addition to this, the analyses at the 4-digit industry level indicate that Turkey tends to be highly competitive in the productions of and exports of road vehicles carrying passengers and goods and long products that require medium level of technology, while it has acquired mid-level competitiveness, since 2013, in the production and export of slab that requires high level of technology.

Keywords: Road Vehicles, Iron-Steel, Competitiveness Power, Turkey

* Bu çalışma, 3-4 Temmuz 2020 tarihlerinde Trabzon'da yapılan Birinci Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş bir versiyonudur.

** Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İrtibat Tel.: +90-344-3001543. E-mail: crahmi@hotmail.com

GİRİŞ

Demir-çelik ve motorlu kara taşıtları sektörleri geçmişte gelişmiş ülkelerin, günümüzde de gelişmekte olan ülkelerin istikrarlı bir biçimde büyümesinde, dış ticaret açıklarının kapatılmasında, teknolojik gelişmelerin hızlanmasında ve diğer sektörlerin büyümesinde lokomotif roller üstlenmektedirler. Demir-çelik sektörü inşaat, otomotiv, beyaz eşya, gemi inşası, savunma, altyapı ve makina gibi birçok imalat sektörüne girdi sağlarken, motorlu kara taşıtları sektörü demir-çelik, petro-kimya, plastik, elektronik, cam ve tekstil gibi sektörlerin üretmiş olduğu ara malların alıcısı ve tarım, turizm, altyapı, inşaat, ulaştırma ve savunma gibi birçok sektörün ihtiyaç duyduğu motorlu araçların tedarikçisi durumundadır.

24 Ocak 1980 Kararları ile Türkiye'nin iç piyasasını dışa açması sonucunda ılımlı bir rekabet ile tanışan yerli motorlu taşıt üreticileri 1996 yılında AB ile Gümrük Birliği antlaşmasının imzalanmasından sonra daha yoğun bir rekabet ile karşılaşmıştır. Bu tarihten itibaren dünyanın önde gelen firmaları Türkiye'den yurtdışına otomobil ihraç etmek üzere yerli firmalarla ortak üretim tesisleri kurmaya başlamış ve bu tesislerde 2004 yılından itibaren gerçekleştirilmeye başlayan Ar&Ge faaliyetleri sayesinde yüksek katma değerli yeni modeller üretilmeye başlanmıştır. Böylece, Türkiye motorlu taşıtlar sektörü 2005 yılından bu yana en fazla ihracat yapan sektör konumuna yükselmiştir. Motorlu kara taşıtların bir alt ürün grubu olan hafif ticari araçlarda 2018 yılı üretim hacmiyle Türkiye Avrupa'nın 3. ve dünyanın ise 11. en büyük üreticisi konumunda bulunmaktadır. Sektörde yaşanan tüm gelişmelerin neticesinde sektörün karşılaştırmalı üstünlük yapısında, dolayısıyla rekabet gücünde önemli değişimlerin yaşanması beklenmektedir.

Demir-çelik sektöründe 1970li yıllara kadar sadece kamu kuruluşları eliyle üretim yapılırken, bu tarihten itibaren üretimde özel sektörde yer almaya başlamış, 1980 yılından itibaren ise yeni kurulan büyük ölçekli fabrikalar ve ekonomik yapıdaki gelişmelere paralel olarak üretim kapasitesinde hızlı artışlar yaşanmaya başlamıştır. 2007 yılından itibaren ise yabancı şirketlerin büyük sermaye ve yüksek teknoloji gerektiren yüksek katma değerli yassı ürünlere yatırım yapmaya başlamasıyla üretim kapasitesinde ve ürün çeşitliliğinde büyük dönüşümler yaşanmaya başlamıştır. Böylece, 1980 yılında ham çelik üretimi 4,2 milyon tondan ilk olarak 2001 yılında 15 milyon tona, ardından 2018 yılında da 37,3 milyon tona yükselmiştir. Dünya sıralamasında da 2001 yılında 15. sıradan 2018 yılında 8. sıraya yükselerek dünyada önemli bir oyuncu olduğunu göstermiştir. Türkiye demir-çelik ürünlerinin her çeşidini üretmekle beraber yüksek teknoloji ve büyük sermaye gerektirmeyen uzun haddeli ürünlerde rekabet avantajına sahip olduğu görülmektedir.

Ülkelerin birbirleriyle ticaret yapmasının nedenlerini açıklayan dış ticaret teorilerden biri olan karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin geçerliliğini, Türkiye'de motorlu kara taşıtları sektörü için test eden çok sayıda ampirik çalışma bulunurken (Filiztekin ve Karaata, 2010; Özdamar ve Albeni, 2011; Başkol, 2011; Gülmez, 2012; Bağcı, 2016 ve Pişkin, 2017), demir-çelik sektörü için az sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır (Türkiye Kalkınma Bankası, 2006; Bağcı, 2016; Türker, 2017 ve Çeştepe ve Tuncel, 2018). Ancak, bu çalışmaların büyük bir kısmı karşılaştırmalı üstünlüğü derecelendirmede aynı aralık tanımlamasını kullanmazken, bir kısmı da alt ürün grupları için analizi eksik bırakmışlardır. Dolayısıyla, bu çalışma literatürdeki bu boşlukları doldurmak için gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada, 1990'lı yılların sonundan itibaren Türkiye ekonomisindeki ağırlığı giderek artan motorlu kara taşıtları ve demir-çelik sektörlerinin uluslararası rekabet gücünün ne yönde değişim gösterdiği 2001-2018 verileri yardımıyla incelenecektir. Analizler, dış ticaret verilerinin analizinde sıklıkla kullanılan Balassa (1965) ve Vollrath (1991)'nın geliştirmiş oldukları "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler" endekslerine dayalı olacaktır. Balassa endeksi bir ülkenin bir malın dış ticaretinde sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüğü gösterse de, karşılaştırmalı çalışmalardaki faydası çok sınırlı ve problemlidir (Hillman, 1980; Bowen, 1986; Deardorff, 1994; Dalum vd. (1998) ve Hoen ve Oosterhaven, 2006). Birçok çalışma Balassa endeksini bir ülkenin farklı mallarda sahip olduğu göreli karşılaştırmalı üstünlükleri sıralamak için, sıralamada genel problemler mevcut olmasına rağmen, kullanmaktadır (Yeat, 1985). Balassa endeksindeki eksiklikleri gidermek için bir dizi alternatif RCA endeksleri geliştirilmiştir (örneğin, Vollrath 1991, Dimelis ve Gatsios, 1995; Laursen, 1998).

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde, motorlu kara taşıtları ve demir-çelik sektörlerinin Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemi üretim, tüketim ve dış ticaret açısından incelenmiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde, konu ile ilgili literatür özetlenmiş ve ardından Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüklerinin ölçülmesinde kullanılan yöntem ve veri setinden bahsedilmiştir. Beşinci bölümde, bu iki ana sektörün ve alt sektörlerinin uluslararası rekabet gücündeki gelişmeler açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksleri hesaplanmak suretiyle analiz edilmiştir. Son bölümde ise, analiz sonuçları değerlendirilmiş ve Türkiye'nin sahip olduğu rekabet avantajlarının daha da yükseltilmesi ve yeni ürünlerde rekabet avantajlarının elde edilebilmesi için politika yapıcılara önerilerde bulunulmuştur.

Türkiye'de Motorlu Kara Taşıtları ve Demir-Çelik Üretimi, Tüketimi ve Ticaretindeki Gelişmeler

Sanayileşmenin temeli ve kalkınmanın lokomotifi olarak kabul edilen demir-çelik sektörü inşaat, otomotiv, beyaz eşya, savunma, altyapı ve tarım gibi birçok sektöre girdi sağlamanın yanı sıra mamul mallar üretimiyle de ekonomiye büyük katkı sağlamaktadır. Motorlu kara taşıtları sanayi tüm gelişmiş ülkelerde ekonominin lokomotifi olarak kabul edilmekte ve demir-çelik, petro-kimya, plastik, elektronik, cam ve tekstil gibi sektörlerin üretmiş olduğu mamullerin alıcısı konumundadır. Tarım, turizm, altyapı, inşaat, ulaştırma ve savunma gibi birçok sektörün ihtiyaç duyduğu motorlu kara taşıtları yine bu sektör tarafından tedarik edilmektedir. Türkiye'de motorlu taşıtlar sanayi; yarattığı katma değer, istihdama katkısı, yeni teknolojilerin ülkeye transferi ve vergi gelirlerinin yanı sıra birçok sektör için itici güç olması nedeniyle ekonomik açıdan büyük önem taşımaktadır.

Harmonize Sınıflandırma (HS4) sistemine göre demir-çelik sanayinin alt sektörlerinde 29 farklı ürün bulunurken motorlu kara taşıtları sanayinin alt sektörlerinde 16 farklı ürün bulunmaktadır. Demir-çelik sektöründe bulunan 29 farklı ürün literatürde; uzun haddeli ürünler ve yassı haddeli ürünler olmak üzere iki kategori altında toplanmaktadır. Uzun haddeli ürünlerin toplam demir-çelik üretimi içerisindeki payı 2008 yılında %83'ten 2017 yılında %67'ye gerilemiştir (Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, 2018: 24; Çeştepe ve Tuncel, 2018). Yassı haddeli ürünlerin üretiminin ileri teknoloji gerektirmesi nedeniyle göreceli olarak daha yavaş bir gelişme seyri göstermiştir. Kamuya ait bir iktisadi kuruluş olan İsdemir, yassı çelik üretmesi kaydıyla 2002 yılında özelleştirilmiş ve ardından 2008 yılında yassı çelik üretilmeye başlanmıştır (Yaşar, 2009: 51). Özel sektörün yassı çelik üretimi için 2007'den itibaren yoğunlaşan yeni yatırımları ile birlikte 2012 yılında sektörün bileşenlerinin katkısıyla kurulan Malzeme Test ve İnovasyon Laboratuarı (MATİL) ve 2016 yılında kurulan Çelik Test ve Araştırma Merkezi (ÇETAM) sektörün son yıllarda büyük bir atılım içerisine girdiğine işaret etmektedir.

Motorlu kara taşıtları sektöründe üretilen 16 farklı ürün ise literatürde şu üç kategori altında toplanmaktadır; binek otomobil, yolcu taşımaya mahsus motorlu taşıtlar (minibüs, midibüs ve otobüs) ve eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar (kamyonet ve kamyon). Bu ürün gruplarının Türkiye'nin toplam motorlu kara taşıtları üretiminden aldığı paylar 2017 yılında sırasıyla %65,3 %3,8 ve %27,7 olarak gerçekleşmiştir (www.osd.org.tr, 28.04.2020).

Türkiye'nin 167,9 milyar ABD doları olan 2018 yılı toplam ihracatı içerisinde motorlu kara taşıtları 26,7 milyar dolarlık ihracat ve %15,9'luk pay ile birinci sırada yer alırken, demir-çelik ürünleri ile demir ve çelikten eşyalar 18 milyar dolarlık ihracat ve %10,7'lik pay

ile ikinci sırada yer almaktadır. Yine Türkiye'nin 223 milyar dolar olan toplam ithalatı içerisinde demir-çelik ürünleri ve demir ve çelikten eşyalar 21,2 milyar dolarlık ithalat ve %9,5'lik pay ile mineral yakıtlar ve yağlar ve makinalar, nükleer reaktörler ve kazanların ardından üçüncü sırada yer alırken, motorlu kara taşıtları 13,9 milyar dolarlık ithalat ve %6,2'lik pay ile elektrikli makinalar ve bunların ekipmanların ardından beşinci sırada yer almaktadır.

Dünya mal üretimindeki artışa paralel olarak, özellikle inşaat, otomotiv ve makine üretimindeki artışlar, bu sektörlere girdi temin eden demir-çelik sektöründe üretim, tüketim ve buna bağlı olarak dış ticaretin artmasına neden olmuştur. Benzer bir eğilim Türkiye'de de izlenmiş ve demir-çelik üretimi ve tüketimi son yıllarda önemli ölçüde artış göstermiştir. Örneğin, 2001 yılında ham çelik üretiminde 15 milyon tonla dünyada 15. sırada yer alan Türkiye, 2018 yılına gelindiğinde 37,3 milyon tonla dünyada 8. sıraya yükselmiştir (worldsteel.org, 15.03.2020). Türkiye'nin 2018 yılı itibariyle ham çelik üretiminin %66'sı kütük, %34'ü ise slab üretiminden oluşturmaktadır. Kütük uzun ürün imalatında, slab ise yassı ürün üretiminde kullanılmaktadır. Yassı demir-çelik ürünleri otomotiv, buzdolabı gibi eşyaların yapımında kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında nitelikli ürün olan slab üretiminin toplam üretimin yalnızca %34'üne karşılık gelmesi Türk demir-çelik sanayisinin slab üretiminde yetersiz kaldığını göstermektedir. Yine tüketim miktarları incelendiğinde, Türkiye'de ham çelik tüketimi ise 2001 yılında 10,7 milyon tondan 2018 yılında 30,6 milyon tona yükselmiştir. (worldsteel.org, 15.03.2020). Tüketimdeki bu yüksek düzeyde artışın ardında havaalanı, köprü, otoyol gibi altyapı yatırımları başta olmak üzere yoğun çelik tüketimi gerektiren yatırımlardaki artışlar yatmaktadır (Yayan, 2016).

Benzer biçimde motorlu kara taşıtları üretiminde de Türkiye'nin önemli bir ilerleme kaydettiği görülmektedir. Dünyanın toplam motorlu kara taşıtları üretimi 2001 yılında 56.304.925 adetten 2018 yılında 95.706.293 adet düzeyine çıkarken, Türkiye'nin toplam motorlu kara taşıtları üretimi 2001 yılında 270.685 (dünya üretiminin %0.48'i) adetten yaklaşık 6 katlık bir artışla 2018 yılında 1.550.150 (dünya üretiminin %1,62'si) adet düzeyine yükselmiştir (www.oica.net, 15.02.2020). Bu rakamlarla Türkiye'nin motorlu kara taşıtları üretiminde dünya sıralamasındaki yeri 9 basamak birden yükselerek 24. sıradan 15. sıraya çıkmıştır. Buna karşılık, Türkiye'nin motorlu kara taşıtlarının bir alt segmenti olan hafif ticari (minibüs ve kamyonet) araç üretimindeki sıralaması daha yüksek seviyelerde bulunmaktadır. Örneğin, 2018 yılında 486.295 adet hafif ticari araç üretimiyle Fransa ve İspanya'nın ardından Avrupa'nın en büyük 3. ülkesi konumundadır (www.oica.net, 15.02.2020).

Tablo 1'de aralarında Türkiye'nin de bulunduğu dünyanın en fazla demir-çelik ürünleri ihracat ve ithalatını gerçekleştiren 19 ülkenin 2001 ve 2018 yılı verileri görülmektedir. Demir-çelik sektörünün dış ticaret verileri incelendiğinde, Türkiye'nin bu sektörde 2001 yılında net ihracatçı konumunda iken, bu yıldan itibaren net ithalatçı konumuna geçtiği görülmektedir. Bu değişimde, demir ve çelik ürünlerinin yoğun biçimde kullanıldığı inşaat, alt-yapı, motorlu taşıtlar ve beyaz eşya sektörünün Türkiye'de son yıllarda hızla gelişmesi ve ham çelik üretiminde kullanılan hurda demirin ağırlıklı olarak (%70) yurtdışından ithalat edilmesinin büyük etkisi olmuştur (Çeştepe ve Tuncel, 2018: 118). Entegre üretim tesislerinin çelik üretiminde kullandığı bir diğer ham madde olan demir cevherinin %40'ı yerli kaynaklardan, %60'ı ithalat yolu ile temin edilmektedir (TMMOB, 2015: 15). Tablodan ayrıca Türkiye'nin dünya demir-çelik ihracatında 2001 yılında 19. sıradan 2018 yılında 12. sıraya yükseldiği, ithalatta ise aynı dönemde 18. sıradan 5. sıraya yükseldiği görülmektedir. Aynı tabloda Çin'in demir-çelik sektöründe, Türkiye'nin aksine, 2001 yılında net ithalatçı ülke konumundan 2018 yılında net ihracatçı ülke konumuna yükseldiği göze çarpmaktadır.

Tablo 2'de motorlu kara taşıtları sektöründe dünyanın en fazla ticaretini gerçekleştiren 24 ülkenin verileri gösterilmektedir. Bu dış ticaret verilerinin incelenmesinden, Türkiye'nin motorlu kara taşıtları ticaretinden 2001 yılında çok az bir dış ticaret fazlası elde ettiği görülürken, 2018 yılında bu dış ticaret fazlasının yıllık 13 milyar $ gibi rekor bir seviyeye çıktığı görülmektedir. Bu gelişmede Avrupa Birliği ile 1996 yılında Gümrük Birliği anlaşmasının imzalanmasının ardından motorlu kara taşıtları üretimi yapan çok sayıda firmanın ilgisinin Türkiye'ye yönelmiş olması ve ihracat odaklı yeni otomobillerin üretimi için Türkiye'ye doğrudan yabancı yatırım yapmalarının büyük etkisi bulunmaktadır. Tablodan ayrıca Türkiye'nin dünya motorlu taşıt ihracatında 2001 yılında 23. sıradan 2018 yılında 17. sıraya yükseldiği, ithalatta ise aynı dönemde 36. sıradan 24. sıraya yükseldiği görülmektedir.

Tablo 1: Dünyada Demir-Çelik Dış Ticaret Verileri (Milyon ABD Doları)

	İhracat				İthalat			
	Ülkeler	**2001**	**Ülkeler**	**2018**	**Ülkeler**	**2001**	**Ülkeler**	**2018**
1	Japonya	11.165	Çin	46.917	Çin	10.953	Almanya	33.294
2	Almanya	11.023	Japonya	29.929	ABD	10.486	ABD	31.096
3	Fransa	7.594	Almanya	29.130	Almanya	9.422	Çin	22.377
4	Belçika	7.080	G. Kore	24.756	İtalya	7.616	İtalya	21.863
5	Rusya	5.547	Rusya	23.357	Fransa	6.839	**Türkiye**	**18.401**
6	G. Kore	5.101	Belçika	19.764	G. Kore	4.935	G. Kore	16.454
7	ABD	4.985	ABD	16.496	İspanya	4.562	Belçika	14.943
8	Ukrayna	4.976	Fransa	16.392	Belçika	4.078	Fransa	13.953
9	İtalya	4.249	İtalya	14.995	İngiltere	3.575	Tayland	12.531
10	İngiltere	3.626	Hollanda	13.942	Tayvan	3.171	Vietnam	12.003

11	Tayvan	3.490	Brezilya	11.804	Meksika	3.050	Hindistan	11.968
12	Hollanda	3.017	**Türkiye**	**11.546**	Kanada	2.936	Meksika	11.641
13	İsveç	2.989	Tayvan	10.444	Hollanda	2.724	İspanya	11.223
14	Brezilya	2.846	Hindistan	9.975	Tayland	2.485	Hollanda	10.911
15	İspanya	2.695	Ukrayna	9.936	Japonya	2.481	Polonya	10.800
16	Çin	2.237	İspanya	8.553	Hong Kong	2.365	Endonezya	10.246
17	Kanada	2.199	İngiltere	7.875	İsveç	1.936	Tayvan	9.593
18	G. Afrika	2.117	Kanada	7.345	**Türkiye**	**1.797**	Japonya	8.266
19	**Türkiye**	**2.070**	İsveç	7.145	Malezya	1.639	Kanada	7.935

Not: Tüm veriler www.trademap.org adlı siteden alınmıştır.

Tablo 2: Dünyada Motorlu Kara Taşıtları Dış Ticaret Verileri (Milyon ABD Doları)

	İhracat				İthalat			
	Ülkeler	**2001**	**Ülkeler**	**2018**	**Ülkeler**	**2001**	**Ülkeler**	**2018**
1	Almanya	99.602	Almanya	263.809	ABD	159.333	ABD	306.526
2	Japonya	81.834	Japonya	154.067	İngiltere	44.425	Almanya	131.359
3	ABD	59.131	ABD	130.730	Almanya	41.901	Çin	81.392
4	Kanada	53.075	Meksika	115.509	Kanada	38.226	Kanada	75.457
5	Fransa	37.891	Çin	75.094	Fransa	30.669	İngiltere	74.748
6	Belçika	27.963	G. Kore	61.176	İtalya	27.147	Fransa	74.038
7	Meksika	27.910	Kanada	60.513	İspanya	24.674	Belçika	56.437
8	İspanya	26.749	İspanya	57.303	Belçika	22.422	İtalya	50.875
9	İngiltere	21.591	Fransa	56.535	Meksika	17.110	İspanya	47.292
10	İtalya	19.838	İngiltere	54.586	Hollanda	12.560	Meksika	43.056
11	G. Kore	15.400	Belçika	51.753	Japonya	9.798	Avustralya	30.070
12	İsveç	8.887	İtalya	44.897	Avusturya	8.209	Hollanda	29.659
13	Hollanda	8.881	Çekya	40.912	Avustralya	8.027	Polonya	26.331
14	Avusturya	6.788	Tayland	30.446	İsviçre	7.084	Japonya	24.588
15	Çekya	5.334	Polonya	29.982	İsveç	5.938	Rusya	23.623
16	Çin	4.777	Slovakya	27.845	Portekiz	5.301	Avusturya	20.967
17	Brezilya	4.427	**Türkiye**	**26.758**	S.Arabistan	5.137	BAE	20.462
18	Tayvan	3.911	Hollanda	26.283	Çin	4.531	İsveç	19.251
19	Portekiz	3.485	İsveç	23.618	Polonya	3.984	Çekya	18.739
20	Tayland	2.766	Macaristan	20.491	Brezilya	3.808	G. Kore	16.829
21	Macaristan	2.716	Avusturya	19.792	Danimarka	2.994	İsviçre	15.506
22	Slovakya	2.370	Hindistan	18.238	Çekya	2.968	Slovakya	15.068
23	**Türkiye**	**2.335**	Romanya	13.832	Norveç	2.962	Brezilya	14.026
24	Avustralya	2.208	BAE	12.888	**Türkiye[a]**	**1.827**	**Türkiye**	**13.895**

Not: a üst simgesi Türkiye'nin 2001 yılı motorlu taşıtlar ithalatında 36. sırada olduğunu göstermek için kullanılmıştır. Tüm veriler www.trademap.org adlı siteden alınmıştır.

Literatür Taraması

Literatürde motorlu taşıtlar sektörünü rekabet gücü açısından inceleyen çok sayıda çalışma bulunurken, demir-çelik sektörünü aynı açıdan inceleyen az sayıda çalışma bulunmaktadır. İlgili sektörler için rekabet gücü analizlerini, ağırlıklı olarak Balassa ve Vollrath'ın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük endeksleri ile gerçekleştiren bu çalışmalardan üç önemli sonuca ulaşılmaktadır. Birincisi, motorlu kara taşıtları sektörünün alt

segmenti olan yolcu ve eşya taşımaya mahsus taşıtlardaki rekabet avantajı binek otomobile nazaran daha yüksektir. İkincisi, demir-çelik sektörünün alt segmenti olan ve üretiminde orta seviyede teknoloji içeren uzun ürünlerde rekabet avantajı söz konusu iken, üretiminde yüksek teknoloji ihtiva eden yassı ürünlerin tamamında rekabet avantajı söz konusu değildir. Üçüncüsü, bu çalışmalarda rekabet gücünün zayıf (düşük), orta ve yüksek olmak üzere sınıflandırılmasında farklı endeks değerlerine farklı üstünlük dereceleri atfedildiğinden çalışmalar arasında tutarsızlık oluşmaktadır. Bu çalışmada, Hinloopen ve Van Marrewijk (2001) tarafından belirlenen endeks aralıklarına göre bu önceki ampirik çalışmalarda elde edilen karşılaştırmalı üstünlük değerleri yorumlanmak suretiyle çelişkili durum ortadan kaldırmaya çalışılmıştır.

Türkiye Kalkınma Bankası tarafından 2006 yılında yapılan bu ilk çalışmada, aralarında demir-çelik alt ürünlerinin de yer aldığı toplam 965 imalat sanayi ürünlerinde Türkiye'nin rekabet gücü açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi hesaplanarak belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada dış ticaret sınıflamaları içinde yer alan SITC Rev. 3'ün 2000-2004 yıllarına ait beş haneli ticaret verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, demir-çelik ürünlerinin 17'sinde yüksek bir rekabet gücünün olduğu, 6'sında zayıf veya orta düzeyde rekabet gücünün olduğu ve 33'ünde de rekabet gücünün olmadığı tespit edilmiştir.

Motorlu kara taşıtlar üretiminde Türkiye'nin rekabet gücünü belirlemek ve aynı zamanda Almanya ve İtalya ile karşılaştırma yapmak için Filiztekin ve Karaata (2010) tarafından yapılan bu çalışmada, 1995-2008 dönemi için göreli ihracat endeksleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarında, Türkiye'nin motorlu kara taşıtları ana sektöründe ve alt ürün grubu olan yolcu taşımaya mahsus motorlu taşıtlarda 2004'ten itibaren zayıf bir rekabet üstünlüğüne kavuştuğu, eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlarda ise 2002-2005 arasında orta seviyede, 2006'dan itibaren ise yüksek düzeyde rekabet üstünlüğüne sahip olduğu görülmektedir.

Özdamar ve Albeni (2011) yaptıkları çalışmalarında, Türkiye otomotiv sanayisinin alt sektörlerindeki rekabet gücünü üç farklı Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük endeksi kullanarak 1990-2008 dönemi için analiz etmişlerdir. Analizlerden elde edilen sonuçlara göre, Türkiye binek otomobil üretiminde 2004 yılından itibaren zayıf bir rekabet avantajına, eşya taşımaya mahsus taşıtlar üretiminde 2002-2004 döneminde orta ve 2006-2008 döneminde yüksek bir rekabet üstünlüğüne sahip olurken, yolcu taşımaya mahsus taşıtlar üretiminde ise 1994 yılından itibaren orta düzeyde bir rekabet avantajına sahip olduğu görülmektedir.

Başkol (2011), çalışmasında 1996-2010 dönemi verilerini kullanarak Türk otomotiv sektörünün uluslararası rekabet gücünü Balassa endeksini hesaplamak suretiyle analiz

etmiştir. Araştırma sonuçlarından, Türkiye'nin otomotiv sanayinde 2003 yılından itibaren ise dünya piyasasında zayıf bir rekabet gücüne ulaştığı görülmektedir. Analiz sonuçları, ayrıca, Türkiye'nin alt sektörlerden binek otomobilde 2004 yılından itibaren zayıf bir rekabet üstünlüğüne, eşya taşımaya mahsus taşıtlarda 2002 yılından itibaren orta seviyede bir rekabet avantajına ve yolcu taşımaya mahsus taşıtlarda ise 1996-2004 döneminde orta düzeyde, 2005 yılından itibaren ise yüksek düzeyde rekabet üstünlüğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Gülmez (2012), çalışmasında Balassa endeksini kullanarak gümrük birliği sonrası dönemde Türk otomotiv sektörünün Avrupa Birliği pazarında rekabet gücündeki değişimleri araştırmıştır. Elde edilen bulgular, otomotiv ana sanayinde 2006 yılından, binek otomobilde 2004 yılından itibaren düşük bir karşılaştırmalı üstünlüğe kavuşulduğunu, ticari araçlarda ise 2001'den itibaren yüksek düzeyde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunduğunu göstermektedir.

Bağcı (2016) tarafından 1995-2014 döneminde Türk imalat sanayilerinin uluslararası rekabet gücündeki değişmeleri analiz etmek için yapılan çalışmada, aralarında Balassa ve Vollrath'ın karşılaştırmalı üstünlükler endekslerinin de yer aldığı 5 farklı endeks kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, Balassa endeksine göre, Türkiye'nin motorlu kara taşıtları üretimi ve ihracatında 2003 yılından itibaren zayıf bir rekabet gücünün olduğu, demir-çelikte ise tüm yıllarda orta düzeyde bir rekabet gücünün olduğu tespit edilmiştir. Vollrath endeksi sonuçlarına göre ise, her iki sektörde de Türkiye'nin rekabet avantajının olduğu görülmektedir.

Pişkin (2017), çalışmasında 2001-2015 döneminde Türkiye'nin otomotiv ana sektörü ve alt ürünlerinde rekabet gücündeki değişimleri RCA1 ve RCA2 endekslerini hesaplamak suretiyle incelemiştir. Araştırma sonuçları, Türkiye'nin otomotiv ana sektöründe, RCA1 değerlerine göre 2006-2011 yıllarında orta düzeyde geri kalan yıllarda düşük, RCA2 değerlerine göre ise tüm yıllarda rekabet gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Alt segmentler için hesaplanan RCA1 endeks değerlerine göre, Türkiye otomobilde düşük düzeyde karşılaştırmalı üstünlük sahibiyken, eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlarda 2004 yılından ve yolcu taşımaya mahsus motorlu taşıtlarda ise tüm yıllarda yüksek rekabet gücüne sahip olduğu görülmektedir.

Türker (2017), çalışmasında Türkiye'nin demir-çelik endüstrisinin rekabet gücünde meydana gelen değişimi, demir-çelik ana sektörü ve alt ürün grupları için incelemiştir. 1989-2016 dönemini kapsayan analizde Balassa'nın açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi kullanılmıştır. Analizlerden iki önemli sonuç ortaya çıkmıştır. Birincisi, Türkiye demir-çelik ana endüstrisinde orta düzeyde bir rekabet üstünlüğe sahiptir. İkincisi ise, 2016 yılı verilerine göre, demir-çeliğin alt ürün gruplarında yer alan 676 kodlu filmaşin, çubuk ve profillerde

yüksek rekabet gücüne sahip olduğu, 672 kodlu külçe ve diğer şekillerdeki yarı mamullerde, 677 kodlu demiryolu malzemesinde, 678 kodlu teller ve 679 kodlu borular ve içi boş profillerde ise orta düzeyde rekabet gücüne sahip olduğudur.

Çeştepe ve Tuncel (2018), Balassa ve Vollrath'ın açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endekslerini kullanmak suretiyle, 2007-2016 döneminde Türk demir-çelik sektörünün uluslararası rekabet gücündeki değişmeleri 3 haneli ürünler bazında incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, genellikle yassı haddeli mamullerde ülkenin rekabet dezavantajına sahip olduğu, ancak uzun haddeli ürünlerde yüksek bir rekabet avantajına sahip olduğu görülmüştür. Türkiye'nin tüm yıllarda rekabet üstünlüğüne sahip olduğu ürünler; filmaşin, çubuk, profiller, teller ve borular iken, bunlara 2014 yılından itibaren demiryolu malzemeleri de eklenmiştir.

Rekabet Gücünün Ölçüm Yöntemleri ve Veri Setleri

Türkiye motorlu kara taşıtları ve demir-çelik sektörlerinin küresel rekabet gücünü belirlemeyi ve dönem içerisindeki değişmeleri analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (Revealed Comparative Advantages) endeksi kullanılmıştır. Rekabet gücünü ölçmeye yönelik pek çok yöntem bulunmakla birlikte, bunlar arasında en sık kullanılan ve bu alanda öncülük yapan yöntemlerin başında Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler yöntemi (RCA) gelmektedir.

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler kavramının temeli klasik dış ticaret teorisi ile atılmıştır. Bir ülkenin diğer ülke ya da ülke gruplarına karşı karşılaştırmalı üstünlüğünü belirleyen fiyat ve fiyat dışı değişkenlerin, çok sayıda ülke ve çok sayıda ürün yönünden ölçülmesinin zorluğu ve ticaret öncesinde göreceli fiyatların oluşmaması sebebiyle ticaret sonrası verilere dayalı olarak hesaplaması gerekmektedir (Balassa, 1989). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler kavramını ilk ortaya atan Liesner (1958) olmasına karşın, yöntemi geliştiren Balassa olmuştur. Bu yöntem, ülkelerin dış ticaretteki sektörel rekabet güçlerinin kaynaklarını açıklamak veya belirleyicilerini ortaya çıkarmaktan ziyade, mevcut dış ticaret yapısında ülkeler arasında dış ticaretteki üstünlükler bakımından karşılaştırma yapılmasına olanak sağlamaktadır. Balassa, bir ülkenin belli bir mal ya da sektör ticaretindeki karşılaştırmalı üstünlüğünü ölçmek için, bu malın ihracatının toplam ihracattaki payını bu malın dünya ihracatının toplam dünya ihracatındaki payına oranlamak suretiyle bir endeks oluşturmuştur. Bu endeksi Balassa (1965) aşağıdaki gibi formüle etmiştir:

$$RCA1 = (X_{ij} / X_{it}) / (X_{nj} / X_{nt}) \qquad (1)$$

Burada X ihracatı, i bir ülkeyi, j bir malı, t tüm malları ve n tüm ülkeleri temsil etmektedir. RCA1>1 olması durumunda i ülkesinin j malının ihracatında rekabet avantajına sahip olduğunu, RCA1<1 olması durumunda ise rekabet dezavantajına sahip olduğunu ifade etmektedir. Ancak endeksi asimetrik değerler içermesi, yani karşılaştırmalı üstünlük sahibi bir ülke için endeks 1 ile sonsuz arasında değer alırken, karşılaştırmalı dezavantaja sahip bir ülke için 0 ile 1 arasında değer alması, ilgili malın ağırlığının abartılmasına yol açmaktadır (Dalum vd. 1998). Bu sebeple bir diğer rekabet gücünü sınıflandırma yöntemi de Hinloopen ve Van Marrewijk (2001) tarafından yapılmıştır. Buna göre, RCA1 endeksinin 0 ile 1 aralığında olması rekabet gücünün olmadığını, 1 ile 2 aralığında olması zayıf (düşük) bir rekabet gücünün varlığını, 2 ile 4 aralığında olması orta derecede bir rekabet gücünün varlığını, 4'den büyük olması ise yüksek bir rekabet gücünün varlığını ifade etmektedir.

Literatürde sıklıkla kullanılan bir diğer karşılaştırmalı üstünlük veya rekabet gücünü hesaplama yöntemini Vollrath (1991) Balassa endeksinden hareketle elde etmiştir. İthalat verilerinin de hesaba katılması suretiyle elde edilen karşılaştırmalı üstünlük endeksi (RCA2) iki farklı kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki göreli ihracat üstünlüğü (RXA), ikincisi de göreli ithalat üstünlüğüdür (RMA). Vollrath bu her iki endeksin logaritmasını aldıktan sonra ilkinden ikincisini çıkartmak suretiyle yeni bir endeks oluşturmuştur. RXA'nın formülü yukarıdaki RCA1 endeksi ile aynıdır, bu sebeple aşağıda tekrar verilmeyecektir, fakat RMA ve RCA2 endeksleri ise şu şekilde formülleştirilmiştir:

$$RMA = (M_{ij} / M_{it}) / (M_{nj} / M_{nt}) \quad (2)$$

$$RCA2 = \ln RXA - \ln RMA \quad (3)$$

Burada M ithalatı ve ln logaritmayı temsil etmektedir. RCA2>0 olması, bir ülkenin bu değere sahip ürün ya da sektörde rekabet gücüne sahip olduğunu gösterirken, RCA2<0 olması ise rekabet gücünün olmadığını göstermektedir. Vollrath endeksi, arz ve talep dengesini içermesi nedeniyle ampirik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır.

Türkiye ve dünya dış ticaretine ilişkin veriler Uluslararası Ticaret Merkezine (ITC) ait trademap.org isimli internet sitesinden elde edilmiştir. Harmonize Sınıflandırma (HS) sistemine göre 2 ve 4 hane seviyelerinde tasnif yapılan bu veri tabanında motorlu kara taşıtları ve demir-çelik sektörüne ait olan ürünlerin kodları ve adları şunlardır:

Tablo 3: Motorlu Kara Taşıtları ve Demir-Çelik Ürünleri ve Adları

Ürün Kodu	Ürün Adı
87	Motorlu kara taşıtları

8701	Traktörler
8702	10 veya daha fazla yolcu taşımaya mahsus motorlu taşıtları
8703	Binek otomobiller ve insan taşımak üzere üretilmiş diğer motorlu taşıtlar
8704	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar
8705	Özel amaçlı motorlu taşıtlar
8708	Karayolu taşıtları için aksam, parça ve aksesuarlar
72	Demir-çelik
7202	Ferro alyajlar
7204	Dökme demirin, demirin veya çeliğin döküntü ve hurdaları
7208	Sıcak haddelenmiş, kaplanmamış demir veya alaşımsız çelikten yassı hadde ürünleri
7209	Kaplanmamış demir veya alaşımsız çelikten yassı hadde mamulleri
7210	Kaplanmış demir veya alaşımsız çelikten yassı hadde mamulleri
7213	Demir veya alaşımsız çelikten filmaşin
7214	Demir veya alaşımsız çelikten çubuklar
7216	Demir veya alaşımsız çelikten profiller
7219	Paslanmaz çelikten yassı hadde mamulleri

Kaynak: TÜİK, https://biruni.tuik.gov.tr, (12.01.2020)

Türk Motorlu Kara Taşıtları ve Demir-Çelik Sektörlerinde Rekabet Gücünün Analizi

Bu çalışmada, Balassa ve Vollrath tarafından geliştirilen açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksleri Türkiye'nin 2001-2018 döneminde motorlu kara taşıtları ve demir-çelik sektörlerinde uluslararası rekabet gücüne sahip olup olmadığının tespiti için kullanılmıştır. Motorlu kara taşıtları ve demir-çelik ana sektörlerinin alt ürün grubunda (4 hane seviyesinde) yer alan ürünler için karşılaştırmalı üstünlük endeksleri hesaplanırken, bunlar arasından Türk dış ticaretinde önemli payı olanlar seçilmiştir. Trademap adlı veri tabanında motorlu kara taşıtlarında 16 adet ve demir-çelik sektöründe 29 adet alt ürün grubu yer almaktadır. Analizlere ilk olarak ana sektörler ile başlanacak, ardından alt ürün grupları ile devam edilecektir. Motorlu kara taşıtları ve demir-çelik ana sektörleri için hesaplanan RCA1 ve RCA2 endeks değerleri Tablo 4'te verilmişlerdir.

Tablo 4'ten anlaşıldığı üzere, RCA1 endeksinin ortalama değerlerinin motorlu kara taşıtları için 1 ila 2 ve demir-çelik sektörü için 2 ila 4 aralığında elde edilmiş olması, Türkiye'nin 2001-2018 döneminde motorlu kara taşıtları ihracatında zayıf, demir-çelik ihracatında ise orta seviyede bir rekabet üstünlüğüne sahip olduğunu göstermektedir. Yine Tablo 4'ün son iki sütunundan görüldüğü üzere, RCA2 endeksinin ortalama değerinin motorlu kara taşıtları için sıfırdan büyük olması, Türkiye'nin bu sektörde ihracat açısından rekabet üstünlüğünün olduğuna işaret ederken, demir-çelik sektörü için negatif olması, ülkenin bu sektörde ihracat bakımından rekabet dezavantajının olduğunu göstermektedir. Demir-çelik sektörü için elde edilen negatif endeks değerleri, ekonomideki gelişmelere paralel

olarak, bu sektörün ürünlerine yönelik yurtiçi talebin yurtiçi üretimden daha hızlı artması ile açıklanmaktadır.

Tablo 4'teki RCA1 ve RCA2 endeks değerlerini yatay (sektörler arası) ve dikey (yıllar itibariyle) olarak karşılaştıracak olursak, karşımıza şu ilginç sonuçlar çıkacaktır. Yatay karşılaştırma sonucunda, RCA1 endeksine göre, Türkiye hem demir-çelik hem de motorlu kara taşıtları endüstrisinde rekabet avantajına sahip iken, ilkinde ikincisine oranla oldukça yüksek bir rekabet üstünlüğü söz konusudur. Demir-çelik sektörünün kuruluşunun motorlu taşıtlara göre daha eski tarihlere dayanması sebebiyle bu sonuç beklemektedir. Aynı karşılaştırmayı RCA2 endeksi için yapacak olursak, Türkiye'nin sadece motorlu kara taşıtları üretiminde uluslararası rekabet gücüne sahip olduğu gözükmektedir. RCA1 ve RCA2'ye göre rekabet gücünde oluşan bu farklılığın temel sebebi, RCA2 endeksi hesaplanmasında ithalat hesaba katılırken, RCA1 endeksinde ithalatın hesaba katılmamış olmasıdır.

Dikey karşılaştırma sonucunda, her iki sektör için hesaplanan karşılaştırmalı üstünlük endeksleri yıldan yıla ve genellikle de dönemsel olarak değişim göstermektedir. İlk olarak, motorlu taşıtlar sektöründe ekonomide 2000 sonu ve 2001 yılı başlarında yaşanan finansal kriz dolayısıyla 2001 ve 2002 yıllarında ihracat bakımından rekabet avantajını yitiren Türkiye, 2003'den itibaren zayıfta olsa rekabet avantajını tekrar elde etmiş ve bunu 2008 yılına kadar artırarak sürdürmeyi başarmıştır. Bu yıldan sonra küresel çapta yaşanan krizin etkisiyle ihracat azalırken, buna paralel olarak ta RCA1 endeksinde 2015 yılına kadar sürekli düşüş yaşanmıştır. 2016 yılından itibaren ise Türkiye'nin rekabet gücü ikinci kez tekrar yükseliş trendine girmiştir. İkinci olarak, Türk demir-çelik endüstrisinde rekabet gücü, motorlu kara taşıtlarının aksine, 2001-2007 döneminde sürekli ve hızlı bir düşüşün ardından 2008-2013 döneminde en yüksek seviyeleri gördükten sonra 2013-2017 döneminde tekrardan sürekli bir düşüş eğilimine girmiştir.

Özet olarak, bu çalışmada Türk motorlu kara taşıtları sektörü için hesaplanan ortalama RCA1 ve RCA2 endekslerine göre, sektörün ihracat piyasasındaki rekabet gücünün zayıf olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu literatürdeki diğer tüm çalışmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir. Ayrıca, demir-çelik sektörü için hesaplanan RCA1 ve RCA2 endeks değerleri birlikte ele alındığında, Türkiye'nin demir-çelik ihracatında rekabet üstünlüğünün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, literatürde ana sektör düzeyinde yapılan ampirik çalışmalardan Türker (2017)'inkiyle örtüşürken, Bağcı (2016)'nınkiyle örtüşmemektedir.

Tablo 4: Türkiye'de Motorlu Kara Taşıtları ve Demir-Çelik Sektörlerinin RCA Endeks Değerleri: 2001-2018

Yıllar	Motorlu Kara Taşıtları	Demir-çelik	Motorlu Kara Taşıtları	Demir-çelik
	RCA1	RCA1	RCA2	RCA2
2001	0,82	3,67	0,22	0,21
2002	0,96	3,27	0,30	0,06
2003	1,17	2,85	0,15	-0,02
2004	1,43	3,00	0,09	0,01
2005	1,48	2,50	0,15	-0,06
2006	1,65	2,62	0,23	-0,05
2007	1,74	2,52	0,30	-0,07
2008	1,78	3,43	0,33	0,01
2009	1,73	3,25	0,27	-0,03
2010	1,68	2,95	0,21	-0,05
2011	1,67	3,20	0,21	-0,01
2012	1,40	3,23	0,20	-0,03
2013	1,55	3,11	0,22	-0,04
2014	1,54	2,67	0,25	-0,09
2015	1,50	2,28	0,15	-0,17
2016	1,63	2,28	0,18	-0,16
2017	1,84	2,49	0,31	-0,12
2018	1,99	3,13	0,40	-0,08
2001-2018	**1,53**	**2,91**	**0,23**	**-0,04**

Not: Tüm veriler International Trade Center (ITC)'a ait trademap.org isimli internet sitesinden alınmış ve endeksler araştırmacı tarafından hesaplanmıştır.

HS2 seviyesinde seçilmiş iki endüstri dalında Türkiye'nin rekabet gücündeki değişimlerin değerlendirilmesinden sonra, sıra şimdi aynı endüstri dallarının hangi alt ürün gruplarında Türkiye'nin rekabet gücünün olduğunu tespit etmeye gelmiştir. Bunun için HS4 seviyesindeki alt ürün gruplarının ticaret verilerinden RCA1 ve RCA2 endeksleri hesaplanmış ve elde edilen değerler Tablo 5 ve 6'da sunulmuştur. Burada alt ürün grupları için yapılan rekabet gücü analizleri her bir RCA endeksi için ayrı ayrı ele alınmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 5'te 2001-2018 döneminde motorlu kara taşıtları ve demir-çelik sektörlerinin alt ürün grupları için hesaplanan ortalama RCA1 endeksleri incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır. İlk olarak, motorlu kara taşıtları ana sektörünün alt ürün grubunda yer alan altı ürünün ikisinde (yolcu ve eşya taşımaya mahsus motorlu kara taşıtları) ve demir-çelik ana sektörünün alt ürün grubunda yer alan on ürünün üçünde (filmaşin, çubuk ve profiller) Türkiye'nin yüksek rekabet avantajına sahip olduğu görülmektedir. Bu ürünlerin üretiminin emek-yoğun olması ve orta seviyeli teknoloji ihtiva etmesi sebebiyle diğer alt ürün gruplarına göre rekabet gücünün seviyesi göreli olarak yüksek çıkmaktadır. Ayrıca, yolcu ve eşya taşımaya mahsus motorlu kara taşıtlarının yurtdışına satımında elde edilen başarıda 1996 yılında AB ile imzalanan Gümrük Birliği antlaşmasının önemli payı bulunmaktadır. Gümrük Birliği neticesinde, sektörde yabancı firmalarla ortaklık kurma olanakları artmış, hammadde

ve ara mallarına erişim ucuzlamış, teknolojik yenileme ve Ar-Ge faaliyetleri hızlanmış ve mevzuatın hafifletilmesi sayesinde tarife dışı engeller kısmen elimine edilmiştir. Böylelikle, sektörde üretici sayısının artması ve daha büyük pazarlara erişimin sağlanmasıyla üretim maliyetleri düşmüş ve verimliliğin artmasıyla rekabet gücü artmıştır (Pişkin, 2017; 28).

İkinci olarak, motorlu kara taşıtları ana sektörünün alt ürün grubunda yer alan altı ürünün üçünde (binek otomobil, traktör ve karayolu taşıtları için aksam, parça ve aksesuarları) ve demir-çelik ana sektörünün alt ürün grubunda yer alan dokuz ürünün ikisinde (kaplanmamış yassı hadde ürünleri ve kaplanmamış yassı hadde mamulleri) Türkiye'nin zayıf bir rekabet avantajına sahip olduğu görülmektedir. Ancak, RCA1 endeksinde son yıllardaki gelişmelere bakıldığında, kaplanmamış yassı hadde ürünlerinde 2013 yılından itibaren orta düzeyde bir rekabet üstünlüğüne ulaşıldığı, ayrıca kaplanmamış yassı hadde mamulleri ile kaplanmış yassı hadde mamullerinde 2017 yılından itibaren tekrardan düşük düzeyde rekabet üstünlüğüne ulaşıldığı gözlenmektedir. Burada binek otomobil konusuna ayrı bir parantez açmak faydalı olacaktır. Binek otomobil ihracatında Türkiye'nin 2004 yılında ilk defa rekabet üstünlüğü kazanmasında 1996 yılında AB ile imzalanan Gümrük Birliği antlaşmasından sonra ülkeye gelen ihracat odaklı doğrudan yabancı yatırımların payı oldukça fazladır. 2000 yılından sonra küresel otomobil firmaları Türkiye'de yalnızca montajlama sürecini genişletmek için yatırım yapmak yerine, rekabeti artırmak için teknolojik yenileme, yeni model yatırımları ve Ar-Ge çalışmalarına ağırlık vermişlerdir (Pişkin, 2017). Ayrıca, Türkiye'de uzun zamandır sözü edilen yerli elektrikli binek otomobilin üretimi için Türkiye'nin Otomobil Girişi Grubu şimdiye kadar 500-1000 milyon dolarlık yatırımı gerçekleştirmiş ve ilk yerli otomobilin 2022 sonunda bantlardan ineceği tahmin edilmektedir. Bu tarihten itibaren bu alt ürün grubunda ithalatın ciddi oranda azalması ve bir miktar ihracatın gerçekleştirilmesi sonucunda Türkiye'nin rekabet avantajının zayıftan orta ve hatta yüksek derecelere çıkması muhtemeldir.

Üçüncü ve son olarak, ortalama RCA1 endeks değerlerine göre, özel amaçlı motorlu kara taşıtlarında, ferro alyajlarda, dökme demirin, demirin veya çeliğin döküntü ve hurdalarında, kaplanmış yassı hadde mamulleri ve paslanmaz çelikten yassı hadde mamullerinde Türkiye'nin rekabet üstünlüğünün bulunmadığı görülmektedir.

Tablo 6'daki ortalama RCA2 endeks değerleri iki sektörün alt ürün grupları için incelendiğinde ise şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, motorlu kara taşıtları ana sektörünün alt ürün grubunda yer alan altı ürünün dördünde (yolcu ve eşya taşımaya mahsus motorlu kara taşıtları, binek otomobil ve özel amaçlı motorlu taşıtları) ve demir-çelik ana sektörünün alt ürün grubunda yer alan dokuz ürünün dördünde (filmaşin, çubuk, profiller ve

kaplanmamış yassı hadde ürünleri) Türkiye'nin rekabet avantajına sahip olduğu görülmektedir. Burada RCA2 endeksinin hesaplanmasında ithalat verileri de dikkate alınmış olduğundan, önceki RCA1 endeksine göre zayıf ve ya rekabet dezavantajına sahip olunan ürünlerde de rekabet avantajının olduğu görülmektedir.

İkinci olarak, motorlu kara taşıtları ana sektörünün alt ürün grubunda yer alan altı ürünün geriye kalan ikisinde (traktör ve karayolu taşıtları için aksam, parça ve aksesuarları) ve demir-çelik ana sektörünün alt ürün grubunda yer alan dokuz ürünün geriye kalan beşinde (ferro alyajlar, dökme demirin, demirin veya çeliğin döküntü ve hurdaları, kaplanmamış ve kaplanmış yassı hadde mamulleri ve paslanmaz çelikten yassı hadde mamulleri) Türkiye'nin rekabet avantajına sahip olmadığı görülmektedir. Ferro alyajlar ve dökme ve hurda demirde Türkiye'nin rekabet dezavantajına sahip olması, ekonomideki gelişmelere paralel olarak, bu ürünlere yönelik yurtiçi talebin yurtiçi üretimden daha hızlı artması, ithal ürünlerin fiyatlarının yerliye nazaran düşük olması ve yurt içi maliyet artışları sebebiyle kapasite kullanım oranının düşmesi ile açıklanmaktadır (TÇÜD, 2020). Ancak, RCA2 endeksinde son yıllardaki gelişmelere bakıldığında, kaplanmış yassı mamullerinde 2017 yılından itibaren rekabet üstünlüğüne ulaşıldığı gözlenmektedir.

Özet olarak, her iki endeks değerleri birlikte dikkate alındığında, Türkiye'nin yolcu ve eşya taşımaya mahsus kara taşıtları ile demir-çelik sektöründen ağırlıklı olarak uzun haddeli ürünlerde (filmaşin, çubuk ve profiller) yüksek bir rekabet avantajına sahip olduğu görülmektedir. Bu ürünlerin üretimi, emek-yoğun, orta düzey teknoloji ve düşük katma değer ihtiva etmekte olup, bu da Türkiye'nin dünya piyasasında henüz sahip olduğu uluslararası karşılaştırmalı üstünlüğü ile uyumludur. Bu bulgular, ayrıca, önceki çalışmaların sonuçlarıyla büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bu çalışmada diğerlerinden farklı olarak, Türkiye'nin kaplanmamış yassı hadde ürünlerinde RCA1 endeksine göre 2013 yılından itibaren orta düzeyde rekabet avantajına sahip olduğu ve kaplanmış yassı hadde mamullerinde ise her iki endekse göre 2017 yılından itibaren zayıf düzeyde rekabet üstünlüğüne ulaştığı tespit edilmiştir. Türkiye, yüksek teknoloji içeren yassı çelik üretimi için 2007'den bu yana yapılan yeni yatırımlar, 2012 yılında sektörün bileşenlerinin katkısıyla kurulan Malzeme Test ve İnovasyon Laboratuarı (MATİL) ve 2016 yılında kurulan Çelik Test ve Araştırma Merkezi (ÇETAM) sayesinde yassı ürünler ve demir-çelik sektöründe doğrudan ve bu ürünleri girdi olarak kullanan otomobil ve diğer sektörlerde dolaylı olarak rekabet üstünlüğü elde edecektir.

Tablo 5: Motorlu kara taşıtları ve demir-çelik sektörlerinin alt ürün gruplarında Türkiye'nin RCA1 değerleri: 2001-2018

	8701	8702	8703	8704	8705	8708	7202	7204	7208	7209	7210	7213	7214	7216	7219
2001	0,46	10,2	0,62	1,47	0,40	0,77	0,40	0,50	1,30	4,90	0,85	7,40	27,3	3,80	0,05
2002	0,56	9,60	0,67	2,18	0,50	0,84	0,70	0,50	1,10	3,50	0,76	6,30	23,8	3,20	0,10
2003	1,26	10,5	0,88	3,02	0,60	0,86	0,70	0,40	0,80	1,70	0,67	6,80	24,8	3,30	0,15
2004	1,03	8,80	1,24	4,39	0,60	0,82	0,15	0,36	0,75	1,35	1,30	8,90	33,7	5,70	0,23
2005	1,33	9,90	1,26	4,13	0,90	0,90	0,20	0,45	0,45	2,00	1,10	5,80	31,7	5,10	0,35
2006	1,00	9,80	1,46	4,37	0,90	1,02	0,25	0,56	0,83	3,10	0,97	5,20	39,5	6,30	0,23
2007	1,63	11,8	1,41	4,82	1,70	1,12	0,30	0,56	0,64	2,10	0,83	3,90	21,6	9,10	0,20
2008	1,17	10,9	1,41	5,58	1,30	1,15	0,30	0,33	1,16	1,50	0,73	5,70	33,3	5,30	0,30
2009	1,25	10,1	1,70	4,50	1,30	1,08	0,70	0,45	1,33	2,00	0,76	5,10	38,4	8,90	0,25
2010	1,20	7,50	1,47	4,88	0,80	1,23	0,50	0,50	1,30	1,40	0,87	5,50	29,9	8,60	0,25
2011	0,90	7,70	1,37	4,90	0,80	1,31	0,50	0,50	2,30	0,90	1,00	6,30	35,2	9,60	0,30
2012	0,86	6,70	1,14	3,70	1,20	1,17	0,40	0,33	1,50	0,60	1,26	4,50	35,4	8,10	0,20
2013	0,93	7,30	1,25	3,63	1,00	1,35	1,00	0,45	2,07	0,60	1,13	3,70	31,9	7,50	0,25
2014	1,00	7,10	1,21	3,75	1,10	1,31	1,00	0,75	2,10	0,80	0,83	3,50	27,5	7,40	0,70
2015	1,00	8,30	1,17	4,21	1,10	1,25	0,80	0,50	2,70	0,70	0,63	----	21,4	5,50	0,80
2016	1,53	10,5	1,33	4,58	0,70	1,18	1,40	0,50	2,90	1,20	0,73	----	18,7	4,80	0,65
2017	1,63	10,3	1,75	4,38	0,70	1,19	0,80	0,60	3,00	1,70	1,50	4,20	16,5	5,00	0,70
2018	2,66	10,7	1,85	4,51	1,10	1,22	0,65	0,65	4,77	2,00	2,00	6,10	20,0	6,60	0,75
2001-2018	**1,19**	**9,31**	**1,29**	**4,05**	**0,93**	**1,09**	**0,59**	**0,49**	**1,72**	**1,78**	**0,99**	**5,55**	**28,3**	**6,32**	**0,36**

Not: International Trade Center (ITC)'ın verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 6: Motorlu kara taşıtları ve demir-çelik sektörlerinin alt ürün gruplarında Türkiye'nin RCA2 değerleri: 2001-2018

	8701	8702	8703	8704	8705	8708	7202	7204	7208	7209	7210	7213	7214	7216	7219
2001	-0,17	1,10	0,35	0,43	-0,60	-0,08	-0,72	-1,36	0,48	0,33	-0,25	0,97	2,44	0,80	-1,40
2002	-0,09	1,28	0,35	0,64	0,22	-0,01	-0,58	-1,59	0,36	0,03	-0,30	0,85	2,38	0,51	-1,20
2003	-0,13	1,32	0,15	0,35	0,08	-0,09	-0,54	-1,52	0,42	-0,36	-0,35	0,75	2,39	0,62	-1,08
2004	-0,28	1,09	0,15	0,26	-0,06	-0,24	-1,05	-1,45	0,27	-0,64	-0,04	0,75	2,22	0,64	-0,92
2005	-0,13	1,04	0,19	0,38	0,05	-0,18	-0,84	-1,29	0,05	-0,34	-0,12	0,53	2,50	0,50	-0,76
2006	-0,24	0,73	0,32	0,63	0,05	-0,17	-0,71	-1,22	0,31	-0,15	-0,16	0,60	2,29	0,54	-0,75
2007	0,07	0,89	0,35	0,83	0,27	-0,10	-0,76	-1,29	0,11	-0,06	-0,19	0,75	2,34	0,54	-0,90
2008	0,03	0,83	0,39	0,89	0,03	-0,09	-0,71	-1,52	0,29	-0,08	-0,30	0,85	2,35	0,82	-0,80
2009	0,25	0,83	0,29	0,97	0,07	-0,11	-0,65	-1,52	0,52	-0,15	-0,25	0,59	2,28	0,91	-1,16
2010	-0,21	0,92	0,16	0,91	0,06	-0,03	-0,54	-1,41	0,51	-0,29	-0,21	0,59	1,99	0,89	-0,92
2011	-0,28	0,84	0,14	0,81	0,20	0,04	-0,46	-1,43	0,76	-0,43	-0,05	0,69	2,07	0,84	-0,80
2012	-0,09	0,78	0,11	0,69	0,38	0,05	-0,51	-1,59	0,70	-0,54	0,13	0,57	2,25	0,73	-0,93
2013	0,03	0,86	0,09	0,77	0,15	0,12	-0,34	-1,52	0,84	-0,52	0,01	0,49	2,03	0,70	-0,90
2014	-0,08	0,81	0,16	0,75	0,26	0,11	-0,08	-1,29	0,85	-0,40	-0,17	0,40	2,14	0,87	-0,49
2015	-0,22	0,84	0,03	0,66	0,34	0,04	-0,44	-1,31	0,95	-0,41	-0,30	----	2,03	0,66	-0,45
2016	0,13	1,06	0,07	0,80	-0,11	-0,00	-0,13	-1,59	0,98	-0,18	-0,23	----	1,97	0,57	-0,78
2017	0,29	1,31	0,31	0,80	0,15	-0,00	-0,26	-1,34	1,00	-0,13	0,15	0,58	1,74	0,80	-0,51
2018	0,58	1,55	0,45	0,90	0,44	-0,01	-0,38	-1,39	1,20	-0,08	0,32	0,74	2,00	0,78	-0,49
2001-2018	**-0,03**	**1,00**	**0,22**	**0,69**	**0,11**	**-0,04**	**-0,54**	**-1,42**	**0,59**	**-0,24**	**-0,13**	**0,67**	**2,19**	**0,71**	**-0,85**

Not: International Trade Center (ITC)'ın verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Türkiye'nin imalat sanayinde en büyük payı teşkil eden ve aynı zamanda ülke ekonomisine üretim, dış ticaret ve istihdam açısından en büyük katkıları sağlayan demir-çelik ve motorlu kara taşıtları sektörlerinin dünya piyasalarındaki rekabet gücü açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksler (Balassa ve Vollrath) yardımıyla incelenmiştir. 2001-2018 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada her iki endeks hesaplamasından elde edilen sonuca göre, Türkiye'nin ana sektörlerden motorlu kara taşıtlar üretimi ve ihracatında zayıf bir rekabet avantajına sahip olduğu, alt ürün gruplarında ise üretiminde genellikle emek-yoğun ve orta düzey teknolojilerin kullanıldığı ürünlerde (yolcu ve eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar, filmaşin, çubuklar ve profiller) yüksek, sermaye-yoğun ve yüksek teknoloji gerektiren ürünlerde (binek otomobil ve kaplanmamış yassı hadde ürünleri) zayıf veya orta düzeyde rekabet avantajına sahip olduğu görülmüştür.

Bunların dışında hesaplanan endekslerden sadece birine göre Türkiye'nin dünya piyasalarında rekabet üstülüğüne sahip olduğu alt ürün grupları da mevcuttur. Bunlar, RCA1 endeksine göre zayıf bir rekabet üstünlüğüne sahip olunan traktör, karayolu taşıtları için aksam, parça ve aksesuarlar ve kaplanmamış yası hadde mamulleri ile RCA2 endeksine göre rekabet üstünlüğüne sahip olunan özel amaçlı motorlu taşıtlardır.

Çalışmada elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak, Türkiye'nin demir-çelik ve motorlu kara taşıtları üretimi ve ticaretinde rekabet üstünlüğünün sürdürülebilirliğinin sağlanması için politika yapıcılarına ve yetkililere aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur. İlk olarak, motorlu kara taşıtları üretiminde teknoloji transferine ödenen yüksek bedellerden kurtulmak ve rekabet üstünlüğünü daha da geliştirmek için içeride yerli firmaların Ar&Ge faaliyetlerine destekler verilmek suretiyle yeni modeller ve üretim süreçleri geliştirilmelidir. İkinci olarak, motorlu taşıtlar üretiminde kullanılan enerji, petro-kimya, demir-çelik gibi hammaddelerin maliyetleri dünya fiyatlarının çok üzerinde seyretmektedir. Bunların fiyatlandırılmasında uluslararası fiyatlar dikkate alınmalı ve elektrik enerjisi kullanımından alınan %18'lik KDV makul bir orana çekilmeli, petro-kimya ve demir-çelik fiyatlarının dolara göre belirlenmesinden biran evvel vazgeçilmelidir.

Üçüncü olarak, AB ile imzalanan Gümrük Birliği sonrasında otomobil ve hafif ticari araç üreticilerinin karşılaştığı yoğun dış rekabetle baş edebilmesi için yurtiçinde üretilen araçların satışından alınan KDV ve özel tüketim vergileri gibi vergilerin oranının düşürülmesi, tüketici kredilerinde birtakım ayrıcalıkların tanınması büyük önem arz etmektedir. Dördüncü olarak, ülkenin çelik sektöründe tekrardan net ihracatçı konumuna geçebilmesi, diğer bir deyişle rekabet üstünlüğünü tekrar elde edebilmesi için, dampingli ve

devlet destekli demir ve çelik ürünleri ithalatına karşı korunma tedbirlerinin alınması, yerli üretimi olan ürünlerde ithalatın cazip olmaktan çıkarılması ve yüksek katma değerli yassı ürünlere devlet desteğinin artırılması gerekmektedir. Son olarak, Türkiye'nin motorlu kara taşıtları ve demir-çelik alt sektörlerinde sahip olduğu uluslararası rekabet gücünün korunması ve güçlendirilmesi için, bir yandan yurtiçi pazarın istikrarlı biçimde büyümesi, diğer yandan ikili ve bölgesel düzeyde yeni ticari ilişkilerin kurulması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Bağcı, E. (2016). "Türkiye'nin İmalat Sanayi Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Analizi". **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 38(1), 73-92.

Balassa, B. (1965). "Trade liberalisation and Revealed Comparative Advantage". **Manchester School of Economic Social Studies**, 33(2), 99-123.

-------, (1989). **Comparative Advantage, Trade Policy and Economic Development**, New York: Harvester Wheatsheaf.

Başkol, M.O. (2011). "Türk Otomotiv Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü". **Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, 7(2), 63-78.

Bowen, H.P. (1983). "On the Theoretical Interpretation of Indices of Trade Intensity and Revealed Comparative Advantage". *Weltwirtschaftliches Archiv*, 119, 464-472.

Çeştepe, H. ve Tunçel, A. (2018). "Türkiye Demir Çelik Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Analizi", **Turkish Studies International Congress on Social Sciences II** *(INCSOS 2018 Quds)*, 13(15), 113-129.

Deardorff, A. (1994). "Exploring the Limits of Comparative Advantage". **Weltwirtschaftliches Archiv**, 130, 1-19.

Dimelis, S. ve Gatsios, K. (1995). "Trade with Central and Eastern Europe: the case of Greece", in R. Fiani,. and R. Portes, (eds.), **EU Trade with Eastern Europe: Adjustment and Opportunities**, London: CEPR.

Dalum, B, Laursen, K. ve Villumsen, G. (1998). "Structural Change in OECD Export Specialisation Patterns: De-Specialisation and Stickiness". **International Review of Applied Economics**, 12(3), 423-443.

Filiztekin, A. ve Karaata, S. (2010). **Türkiye'nin Dış Ticarette Rekabet Gücü: Seçilmiş Ülkeler, Sektörler-Mal Grupları ve Endeksler Bazında Karşılaştırmalı Bir Analiz**, TÜSİAD/Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu, 1. Basım, 50s.

Gülmez, A. (2012). "Gümrük Birliği Sonrası Türkiye-Avrupa Birliği Otomotiv Sektörlerinin Rekabet Gücünün Balassa Endeksi ile Analizi". **Mevzuat Dergisi**, 15(173), 1-23.

Hillman, A.L. (1980). "Observations on the Relation Between "Revealed Comparative Advantage and Comparative Advantage as Indicated by Pre-trade Relative Prices". **Weltwirtschaftliches Archiv**, 116, 315-321.

Hinloopen, J. ve Van Marrewijk, C. (2001). "On the Empirical Distribution of the Balassa Index". **Review of World Economics**, 137(1), 1-26.

Hoen, A.R. ve Oosterhaven, J. (2006). "On the Measurement of Comparative Advantage". **The Annals of Regional Science**, 40, 677-691.

International Organization for Motor Vehicle Manufacturers, OICA (2018). http://www.oica.net/production-statistics (15.02.2020).

International Trade Center, ITC. (2020). https://www.trademap.org/tradestat/Country_SelProduct_TS.aspx (15.02.2020).

Liesner, H. (1958). "The European Common Market and British Industry". *The Economic Journal*, 68, 302-316.

Pişkin, S. (2017). "Otomotiv Sektör Raporu: Türkiye Otomotiv Sanayii Rekabet Gücü ve Talep Dinamikleri Perspektifinde 2020 İç Pazar Beklentileri", Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası, Ekonomik Araştırmalar.

Türkiye Kalkınma Bankası, (2006). "İmalat Sanayii Ürünlerinin Dış Ticaretteki Rekabet Gücüne Göre Değerlendirilmesi (1995-2004 Dönemi)". <http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ (15.05.2017).

Laursen, K. (1998). "Revealed Comparative Advantage and the Alternatives as Measures of International Specialisation". **Danish Research Unit For Industrial Dynamics, DRUID Working Paper** No: 98-30.

Otomotiv Sanayii Derneği, OSD. (2018). "2018 Yılı İstatistikleri". http://www.osd.org.tr/sites/1/upload/files/2018_YILLIK-3299.pdf (28.04.2020).

Özdamar, G. ve Albeni, M. (2011). "Türkiye Otomotiv Sanayisi Dış Ticaret Rekabet Gücü Üzerine Bir İnceleme". **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 1(13), 193-216.

Ricardo, D. (1981). **The Principles of Political Economy and Taxation**, Cambridge: Cambridge University Press.

Türker, O. (2017). "Türkiye'nin Demir-Çelik Endüstrisinin Rekabet Gücünün Değişimi (1989-2016)". **Kesit Akademi Dergisi**, 3(12), 54-77.

Türk Çelik Üreticileri Derneği, TÇÜD. (2020). Turkish Steel Industry, http://www.celik.org.tr/en/english-turkish-steel-industry (26.02.2020).

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, (2018). "Sektörel Görünüm: Demir Çelik Mayıs 2018". http://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/sektorel-demir-celik.pdf (06.01.2020).

TMMOB. (2015). Türkiye'de Demir Cevheri Madenciliği. **Madencilik Bülteni**, Ankara: Maden Mühendisleri Odası Yayınları No: 114.

Vollrath, T.L. (1991). "A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage". *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127, 265-280.

World Steel Associaton, (2002). "World Steel in Figures 2002". https://www.worldsteel.org/en/dam/Steel%25in%2520Figures%25202002.pdf (15.03.2020).

……., (2019). "World Steel in Figures 2019". https://www.worldsteel.org/en/dam/Steel%2520in%2520Figures%25202019.pdf (15.03.2020).

Yayan, V. (2016). Türkiye'nin Net Çelik İthalatçısı Pozisyonu, Çelik Sektörümüzü Tahrip Ediyor, http://www.çelik.org. tr, (18.03.2020).

Yaşar, O. (2009). "A Locomotive Sector in Turkish Manufacture Industry: the iron and steel industry". **Journal of Marmara Geography**, (20), 42-78.

Yeats, A.J. (1985). "On the Appropriate Interpretation of the Revealed Comparative Advantage Index: Implications of a methodology based on industry sector analysis". **Weltwirtschaftliches Archiv**, 121, 61-73

TÜRKİYE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ETKİNLİK ÖLÇÜMÜ

Mustafa ÖZDEMİR*

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye bankacılık sektöründe yer alan mevduat bankalarının yıllık bazda etkinliğinin ölçülmesi ve karşılaştırılmasıdır. Çalışmanın kapsamı, Türkiye'de faaliyette bulunan 3 kamu, 9 özel ve 18 yabancı sermayeli olmak üzere toplam 30 mevduat bankasından oluşmaktadır. Uygulamada, Türkiye Bankalar Birliğinin yayınladığı 2015-2019 dönemine ait beş yıllık veri seti kullanılmıştır. Uygulamanın ilk aşamasında, bankaların 2015-2019 döneminin Veri Zarflama Analizi (VZA) ile girdi yönlü ölçeğe göre sabit ve değişken getiri varsayımı altında göreli etkinlikleri ölçülmüştür. Çalışmanın ikinci aşamasında 2019 yılının ölçeğe göre değişken getiri varsayımında etkin olmayan karar birimleri için iyileştirme oranları hesaplanmıştır. Araştırmanın sonuçlarında, yıllar itibariyle bankaların etkinlik ortalamalarının değişken olduğu görülmektedir. Amerika – Türkiye arasında yaşanan ekonomik yaptırımlar ve krizlerinin yer aldığı 2018-2019 dönemine bakıldığında; 2018 yılında bankaların etkinlik değerlerinde yükselme söz konusu iken 2019 yılında etkinlik skorları düşmektedir. Ayrıca girdi odaklı yapılan analizde, girdi kaynaklarının israf edildiği ve en fazla iyileştirme potansiyeline maddi duran varlıklar değişkenin sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çalışma sonuçlarının karar vericilere kriz yönetimi ve strateji belirlemede ışık tutması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Banka, Etkinlik Ölçümü, Veri Zarflama Analizi

EFFICIENCY MEASUREMENT IN TURKISH BANKING SECTOR

ABSTRACT

The main objective of this study is to measure and compare the efficiency of banks in the Turkish banking sector on an annual basis. The scope of the study consists of a total of 30 deposit banks which 3 Public, 9 private and 18 foreign-owned operating in Turkey. In the work used a five-year data set belong to the period 2015-2019 published by The Banks Association of Turkey.

In the first stage of implementation, the relative efficiency of banks in 2015-2019 years under the assumption of constant and variable returns relative to the input directional scale was measured by data envelopment analysis (DEA). In the second stage of the implementation, improvement rates were calculated for inefficiency decision units for 2019.

In the results of the research, it is understood that the average efficiency of banks varies over the years. Looking at the period 2018-2019 in which the economic sanctions and crises between America and Turkey are taking place; while the efficiency values of the banks are increasing in 2018, they are decreasing in 2019.

Keywords: Bank, Efficiency Measurement, Data Envelopmenzt Analysis

* Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, E-mail: mustafaozdemir@artvin.edu.tr

GİRİŞ

Son yıllarda bankacılık sistemleri, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde, finansal serbestlik, uluslararası sermaye akışlarında artan açıklık ve teknolojik yenilikler ile ciddi bir değişim yaşamaktadır (Ofori-Sasu, Mensah, Akuma ve Doku, 2019). Teknolojik gelişmeler, bilgi maliyetinin azaltılması, hem bankalarda hem de banka dışı finansal aracılarda rekabetin artmasına ve çok sayıda finansal sistemde büyük değişikliklere neden olmaktadır (Dudhe ve Arnoczi, 2019). Dinamik ve rekabetçi ortamda giderek artan pazar zorluklarının etkisiyle finansal aracılık verimliliği, hem bankalar hem de denetim kurumları için önemli bir performans göstergesi olarak vurgulamaktadır (Davidovic, Uzelac ve Zelenovic, 2019). Finansal hizmetler endüstrisindeki yoğun rekabet ortamı, bankaları verimliliklerini yükseltmeye zorlamaktadır (Tamatam, Dutta, P., Dutta, G., ve Lessmann, 2019). Bankaların sahip olduğu verimlilik ve kalite, insanların günlük yaşamının her yönünü etkilemektedir. Ayrıca bankalar piyasa yapısını dolaylı olarak şekillendirerek verimlilik yoluyla pazar paylarını ve kârlılıklarını artırmayı planlamaktadır (Davidovic vd., 2019). Yüksek verimlilikte çalışan bankaların hayatta kalma şansı, düşük verimlilikteki bankalara daha fazladır. Verimliliğin yüksek olması tüm paydaşları memnun ederken düşük verimlilik istenmeyen önemli sonuçlara yol açabilir (Tamatam vd., 2019). Bankaların etkinliğini, akademik ve işletme bazlı olmak üzere iki şekilde ölçülmektedir. Metodolojik yaklaşımlarla ampirik olarak incelenmesi akademik kısmını oluştururken, finansal oranların hesaplanması ve birbiriyle karşılaştırılması işletme kısmında değerlendirilmektedir (Çelik, Öncü ve Yenice, 2018).

Türkiye'de en hızlı büyüyen sektörlerden biri de bankacılıktır. Türk bankaları 25'ten fazla ülkede faaliyette bulunmaktadır. Bankacılık alanında 200 bin üzerinde çalışan istihdam edilmektedir (Özdemir ve Bilgin Turna, 2020). Bu çalışmanın amacı, dış kaynaklı ekonomik yaptırım ve krizlerin olduğu 2015-2019 döneminde Türkiye Bankacılık Sektöründeki bankaların etkinliğini ölçmek ve karar vericilere stratejik planlamada katkı sağlamaktır. Parametrik olmayan Veri Zarflama Analizi (VZA) yönteminin kullanıldığı bu makalenin içeriği dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın genel çerçevesinden bahsedilmiştir. Daha sonraki bölümde araştırma temelini oluşturan bankacılıkta etkinlik litatürü incelenmiştir. Metodoloji başlığı altında üçüncü bölümde, yöntem, veri seti ve bulgulara yer verilmiştir. Son bölümde ise sonuç ve tartışmalara değinilmiştir.

Bankacılıkta Etkinlik Literatürü

Her alanda olduğu gibi bankacılık alanında da etkinlik kavramının öneminin artmasına bağlı olarak bu konuya yönelik çalışmalarda ilgi çekmektedir. Bankacılık sektörüne küresel

boyutta bakıldığında, gelişmiş ülkelerde banka verimliliği üzerine oldukça fazla analizler yapıldığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise çalışma sayısı artış yönü hız kazanmaktadır (Tamatam vd., 2019).

Bankacılık sektörünün verimliliğini ölçmede VZA yöntemi başarılı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (Dutta, Jain ve Gupta, 2020). Avkiran (2000), Avustralya'da, 1986-1995 yıllarında 4 büyük ticaret bankasının ve 5 bölgesel bankanın verimliliğini, VZA temelli Malmquist verimlilik endeks yöntemi ile ölçmüştür. Araştırma bulguları, teknik verimlilikten ziyade teknolojik ilerlemenin neden olduğu toplam verimlilikte genel bir artışa işaret etmektedir.

Sufian ve Habibullah (2009), VZA yaklaşımını kullanarak 1997 Asya finansal krizinin Kore bankacılık sektörünün verimliliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonuçları, Asya mali krizinden bir yıl sonra Kore bankacılık sektöründe yüksek verimsizliği ortaya koymaktadır.

Wanke ve Barros (2014), Brezilya'da 40 bankanın verimliliğini Ağ-VZA modeli ile iki aşamalı bir süreç kullanarak ölçmüştür. Araştırma sonuçları, Brezilya bankalarının heterojen olduğunu, bazılarının maliyet verimliliğine, bazılarının da üretken verimliliğe odaklandığını göstermektedir.

Kwon ve Lee (2015), ABD'deki 181 bankada VZA ve sinir ağı yöntemini birleştirerek iki aşamalı ardışık üretim süreci için yenilikçi bir performans modelini uygulamışlardır. Araştırma sonuçlarında, modelin bankacılık faaliyetlerindeki kolaylaştırıcı etkisi desteklenmiştir.

Stewart ve arkadaşları (2016), iki aşamalı bootstrap VZA yöntemi ile 1999-2009 yılları arasında Vietnam'daki 48 ticaret bankasının verimliliğini incelemişlerdir. Sonuçlarda, büyük ve çok büyük bankaların, küçük ve orta ölçekli bankalardan daha verimli olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca özel ticaret bankalarının, kamu ticaret bankalarından daha verimli olduğu anlaşılmıştır.

Şahin ve arkadaşları (2016), 2004-2012 döneminde küresel krizin, Türkiye'deki 19 ticaret bankası üzerinde verimlilik etkilerini VZA-MTFVE ve zaman serisi analizi kullanarak incelemiştir. Araştırma sonuçları küresel krizin Türk Bankacılık Sektörü için önemli bir verimsizlik kaynağı olmadığını ortaya çıkarmıştır.

Fukuyama ve Matousek (2017), Japonya'daki bölgesel bankaların gelir performansını değerlendirmek için ağ VZA temelli bir model geliştirmişlerdir. Uygulama sonucunda Japon Bölgesel Bankalarının üretim süreçlerinde optimal performans seviyelerine ulaşamadığı anlaşılmaktadır.

Kutlar ve arkadaşları (2017), 2003-2012 yılları arasında Türkiye'de faaliyet gösteren 23

ticari bankanın teknik ve tahsis etkinliğini VZA ile incelemiştir. Araştırma sonuçları, dönemsel olarak bankaların teknik ve tahsis etkinliğinde değişkenlik olduğunu göstermektedir.

Ouenniche ve Carrales (2018), İngiltere'de faaliyet gösteren 109 ticaret bankasında regresyon analizine dayalı bir geri bildirim mekanizmasına sahip yeni bir VZA modelini uygulamıştır. Çalışmanın sonuçlarında, İngiltere'deki ticaret bankalarında israfa neden olan büyük bir iyileştirme alanı olduğu anlaşılmıştır.

Banya ve Biekpe (2018), Afrika'daki 10 bankanın 2008-2012 yıllarındaki verimliliğini VZA yöntemi ile araştırmıştır. Analiz sonuçları, incelenen bankaların çoğunlukla yüksek etkinliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Chen ve arkadaşları (2018), finans krizinin zirve döneminde Çin banka verimliliğini 127 banka örneklemi üzerinden VZA ve Destek Vektör Makinası yöntemi ile incelemiştir. Sonuçlar, Çin bankalarının genel verimlilik seviyesinin düşük olduğunu göstermiştir.

Liu (2018), genel operasyonel verimliliklerini ölçmek için Tayvan'daki 29 yabancı ticari bankaya 3 aşamalı VZA modelini uygulamıştır. Araştırma sonuçlarında, dış çevresel faktörler ve açıklanamayan değişkenler ayarlandıktan sonra operasyonel verimlilik değerlerinin ayarlanmamış değerlerden daha yüksek olma eğiliminde olduğun görülmektedir.

Tamatam ve arkadaşları (2019), VZA modelleri ile (2008-2017) Hindistan'daki 38 bankanın verimliliğini analiz etmiştir. Analiz sonuçlarında özel bankaların, kamu bankalarına göre daha verimli olduğu görülmektedir. Bankacılık sektörünün önemi ve dinamik yapısında dolayı bu çalışma, VZA yöntemi ile Türkiye Banka Sektörünün son beş yılına ait verilerin ilk kez kullanılarak 30 mevduat bankasının etkinliğin ölçülmesiyle literatüre katkı sağlamaktadır.

Metodolojik Çerçeve

Bu bölümde çalışmada kullanılan parametrik olmayan VZA yönteminden ve veri setinin içeriğinden bahsedilmektedir.

Veri Zarflama Analizi

İşletmelerde verimlilik ölçmek için sıklıkla oran analizi, parametrik ve parametrik olmayan yöntemler kullanılmaktadır. Bu çalışmada, parametrik olmayan yöntemlerden Veri Zarflama Analizinin (VZA) kullanılması tercih edilmiştir. VZA yönteminin tercih edilmesinin sebeplerinden bazıları şunlardır. Etkinlik ölçümünde herhangi bir varsayımda bulunulması gerekmemektedir. Analizde birden fazla girdi ve çıktı değişkenin kullanılabilmektedir. Etkin karar birimlerinden referans kümesi oluşturup, düşük etkinliğe sahip karar birimleri için referans iyileştirmeler sunmaktadır (Tamatam vd. 2019). VZA modeli, Charnes ve arkadaşları (1978) tarafından ilk kez uygulanan sabit getiri modeli (CCR) ile Banker ve arkadaşlarının

(1984) geliştirdiği değişken getiri modelinden (BCC) oluşmaktadır. Her iki VZA modeli de girdi yönlü ve çıktı yönlü olarak kullanılmaktadır.

VZA metodolojinde, üretimdeki girdi ve çıktılara doğrusal programlama ile uygun ağırlıklar verilmekte. (Dutta vd, 2020) ve gözlem kümesinde en iyi performansı gösteren birimlerden oluşan bir sınır tahmin edilmektedir (Çakır ve Perçin, 2012). VZA doğrusal programlama çözümünde elde edilen etkinlik skoru 0-1 değerini almaktadır. Etkin karar birimlerinin skoru 1 tam sayısını alırken, etkinsiz karar birimleri 1'den küçük sayı almaktadır (Dutta vd., 2020).

CCR modeli ölçeğe göre sabit getiri olduğunu varsaymaktadır, fakat bu varsayım yalnızca karar birimi faaliyetlerinin en uygun ölçekte olduğunda geçerlidir. Genel olarak piyasa koşulları, rekabet ortamı ve ölçek ekonomileri nedeni ile karar birimleri uygun ölçekte çalışması pek mümkün değildir (Dutta vd., 2020). Girdi yönlü CCR modeli aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir. Formülde yer alan *j* karar birimlerini, *x* girdi kümesini, *i* girdi miktarını, *y* çıktı kümesini, *r* çıktı miktarını ifade etmektedir. TE^k, formülde çözümlenen k karar biriminin etkinlik skorunu göstermektedir (Tamatam vd., 2020).

$$\min TE_{CRS}^{k} = \theta_k - \varepsilon \left(\sum_{i=1}^{m} s_i^{\mp} \sum_{r=1}^{s} s_r^{+} \right) \theta_k , \lambda, s_i^{-}, s_r^{+} \tag{1}$$

kısıtlar (st):

$$\sum_{j=1}^{n} \lambda_j y_{rj} - s_r^{+} = y_{rk} \quad r = 1,2, \dots, s, \tag{2}$$

$$\sum_{j=1}^{n} \lambda_j x_{ij} + s_r^{-} = \theta_k x_{ik} \quad i = 1,2, \dots, m, \tag{3}$$

$$s_i^{-}, s_r^{+} \geq 0, \tag{4}$$

$$\lambda_j \geq 0, \qquad j = 1,2, \dots, n. \tag{5}$$

Bu modelde dört kısıtlama kullanılmaktadır. İlk iki kısıtlamada her bir karar biriminin etkinlik skorunun 1'den büyük olmasını önlemek için konvekslik getirilmektedir (Çakır ve Selçuk, 2012). Üçüncü kısıtlama hem girdi aylak değişkeni (s_i^{-}) hem de çıktı aylak değişkeni (s_r^{+}) 0'dan büyük ya da eşit olmasıdır. Dördüncü kısıtlama ise yoğunluk değişkenlerinin negatif değer almasını önlemektedir. Etkinlik skorlarını elde etmek için her bir karar birimine bu model

uygulanmaktadır. En uygun θ_k^* değeri, hem girdi / çıktı oranını hem de işlemlerin boyutunu dikkate alan her bir karar birimi için optimum teknik etkinlik (OTE) skorunu vermektedir (Tamatam vd., 2020).

Banker ve arkadaşları (1984) yukarıdaki modele dışbükeylik $\sum_{j=1}^{n} \lambda_j = 1$ ekleyerek ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanan BCC modelini geliştirmiştir. Konveks, modele eklenerek şu şekilde formüle edilmektedir.

$$\min TE_{VRS}^{k} = \pi_k - \varepsilon \left(\sum_{i=1}^{m} s_i^{\mp} \sum_{r=1}^{s} s_r^{+} \right) \pi_k , \lambda, s_i^{-}, s_r^{+} \tag{6}$$

kısıtlar (st):

$$\sum_{j=1}^{n} \lambda_j y_{rj} - s_r^{+} = y_{rk} \quad r = 1,2, \dots, s, \tag{7}$$

$$\sum_{j=1}^{n} \lambda_j x_{ij} + s_r^{-} = \pi_k x_{ik} \quad i = 1,2, \dots, m, \tag{8}$$

$$\sum_{j=1}^{n} \lambda_j = 1 \tag{9}$$

$$s_i^{-}, s_r^{+} \geq 0, \tag{10}$$

$$\lambda_j \geq 0, \qquad j = 1,2, \dots, n. \tag{11}$$

Formülde π_k saf teknik etkinliği (STE) ifade etmektedir (Tamatam vd.,2020). Karar birimlerinin ölçek etkinlik (ÖE) skorunun hesaplanması için CCR ve BCC modelleri birlikte çözülmelidir. Aşağıdaki formülde görüldüğü üzere optimal etkinlik skoru, teknik etkinlik skoruna bölündüğünde ölçek etkinlik skorları elde edilmektedir (Çakır ve Selçuk, 2012).

$$OTE_{CCR} = STE_{BCC} * ÖE \tag{12}$$

VZA modeli, bankalar, hastaneler, üretim tesisleri, eğitim kurumları, kamu kurumları gibi karar birimlerinin verimliliğini ölçmek için sıklıkla kullanılmaktadır (Tamatam vd., 2019). Bu çalışmada, bankaların etkinliğinde girdilerin, çıktılara kıyasla yönetmenin daha mümkün ve kolay olmasından dolayı girdi yönlü VZA modelleri uygulanmıştır.

Değişkenlerin Seçimi ve Veri Seti

Bankacılık teorisinde etkinlik ölçümüne yönelik literatür incelendiğinde girdi ve çıktıların belirlenmesinde iki farklı yaklaşımla karşılaşılmaktadır. Üretim yaklaşımında; bankalar, çıktıları kredi ve mevduat hesapları olan üretim birimi kabul edilmektedir (Davidovic

vd., 2019). Bu yaklaşımda duran varlıklar üzerindeki sermaye harcamaları ve çalışan giderleri girdi olarak kullanılmaktadır (Sherman and Gold, 1985). Öne sürülen diğer yaklaşım ise bankaları, farklı türde mevduat alan ve kredi sunan aracılar olarak kabul eden aracılık yaklaşımıdır. Aracılık yaklaşımı bankaları finansal aracılar olarak görür; bu nedenle girdi ve çıktılar parasal olarak ölçülür (Berger ve Humphrey, 1997; Kao ve Liu, 2014). Bu çalışmada her iki yaklaşımı kapsayacak şekilde girdi ve çıktı değişkenleri belirlenmiştir. Tablo1'de görüldüğü üzere girdi değişkenleri olarak maddi duran varlıklar, toplam mevduat, personel ve faiz giderleri, çıktı değişkenleri olarak faiz ve diğer faaliyet gelirleri kullanılmıştır. Çalışmada, Türkiye Bankalar Birliğinin (TBB) veri tabanından elde edilen 2015-2019 dönemine ait panel veri seti kullanılmıştır (TBB).

Tablo 1: Analizde Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri

Değişken türü	Kod	Birim	Açıklama
Girdi			
Maddi Duran Varlıklar	X_1	Milyon TL	Bankaların yıl sonu itibariyle toplam maddi duran varlıkları
Toplam Mevduat	X_2	Milyon TL	Bankaların yıl sonu itibariyle toplam mevduatı
Personel Giderleri	X_3	Milyon TL	Bankaların yıl sonu itibariyle toplam personel giderleri
Faiz Giderleri	X_4	Milyon TL	Bankaların yıl sonu itibariyle toplam faiz giderleri
Çıktı			
Faiz Gelirleri	Y_1	Milyon TL	Bankaların yıl sonu itibariyle toplam faiz gelirleri
Diğer Faaliyet Gelirleri	Y_2	Milyon TL	Bankaların yıl sonu itibariyle toplam diğer faaliyet gelirleri

Araştırmanın karar birimlerini Türkiye'de faaliyette bulunan mevduat bankaları oluşturmaktadır. Türkiye'de Mart 2020 itibariyle 54 banka faaliyet göstermektedir. Bu bankalardan 14 tanesi kalkınma ve yatırım bankası, 6 tanesi katılım bankası, 34 tanesi de mevduat bankasıdır. Mevduat bankalarından 3'ü kamusal sermayeli, 9'u ise özel sermayeli ve 22 tanesi yabancı sermayeli bankadır. Çalışma kapsamına tablo 2'de görülen 30 mevduat bankası dâhil edilmiş eksik verilerden dolayı 4 mevduat bankası kapsam dışı bırakılmıştır. Araştırmanın güvenirliliği için VZA uygulamalarındaki KVB sayısı, girdi ve çıktı sayılarının toplamının bir fazlası olmalı ya da girdi ve çıktı sayısının iki katı olmalıdır (Özel, Şahin ve Göral, 2017). Çalışmada 6 girdi ve 30 KVB kullanılarak bu koşullar sağlanmaktadır.

Tablo 2: Türkiye Bankalar Birliği Mevduat Bankaları

✓**Araştırmaya Dahil Edilen Bankalar**	✓**Araştırmaya Dahil Edilmeyen Bankalar**
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A. Ş.	Tekstil Bankası T. A. Ş.
Türkiye Halk Bankası A. Ş.	Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ Turkey A. Ş.
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	The Royal Bank of Scotland Plc.
Adabank A. Ş.	ICBC Turkey Bank A.Ş.
Akbank T. A. Ş.	
Anadolubank A. Ş.	
Fibabanka A. Ş.	
Şekerbank T. A. Ş.	
Turkish Bank A. Ş.	
Türk Ekonomi Bankası A. Ş.	
Türkiye İş Bankası A. Ş.	
Yapı ve Kredi Bankası A. Ş.	
Alternatifbank A. Ş.	
Arap Türk Bankası A. Ş.	
Bank Mellat	
Burgan Bank A. Ş.	
Citibank A. Ş.	
Denizbank A. Ş.	
Deutsche Bank A. Ş.	
Habib Bank Limited	
HSBC Bank A. Ş.	
ING Bank A. Ş.	
Intesa Sanpaolo S. P. A.	
JPMorgan Chase Bank N. A.	
Odea Bank A. Ş.	
QNB Finansk Bank A. Ş.	
Rabobank A. Ş.	
Societe Generate (SA)	
Turkland Bank A. Ş.	
Türkiye Garanti Bankası A. Ş.	

Ampirik Bulgular

Çalışmada, girdi yönlü CCR ve BCC VZA modellerinin, Win4DEAP 2.1 bilgisayar paket programı yardımı ile çözümlemesi yapılmıştır. Tablo 3, 2015-2016 yılları için çözümlenen VZA modellerinin sonuçlarını yansıtmaktadır. Tablo 3 incelendiğinde 2015 yılı için; CCR-VZA modeline göre 10 bankanın (0,33) toplam etkin olduğu görülmektedir. BCC-VZA modeline göre ise 19 banka (0,63) teknik etkin çıkmaktadır. Karar birimlerinin ölçeğe göre getiri (ÖGG) durumuna bakıldığında 3 bankanın artan getiri, 10 bankanın sabit getiri ve 17 bankanın azalan getiri sağladığı görülmektedir.

2016 yılına bakıldığında, CCR-VZA modeline göre 9 banka (0,30) toplam etkindir. BCC-VZA modeline göre ise 18 banka (0,60) teknik etkin çıkmıştır. Karar birimlerinin ölçeğe göre getiri durumuna bakıldığında 3 bankanın artan getiri, 9 bankanın sabit getiri ve 18 bankanın

azalan getiri sağladığı anlaşılmaktadır. CCR modeline göre 2015 ve 2016 yıllarında etkinliği en düşük banka, Arap Türk Bankasıdır. BCC modeline göre ise 2015 ve 2016 yıllarında etkinliği en düşük banka, Turkish Banktır.

Tablo 3: 2015-2016 Yılları Bankaların VZA Etkinlik Skorları

	2015				2016			
Bankalar	CCR Etkinliği	BCC Etkinliği	Ölçek Etkinliği	ÖGG	CCR Etkinliği	BCC Etkinliği	Ölçek Etkinliği	ÖGG
T.C. Ziraat Bankası.	1.000	1.000	1.000	-	1.000	1.000	1.000	-
Türkiye Halk Bankası	0.902	0.925	0.975	drs	0.856	0.896	0.956	drs
Türkiye Vakıflar Ban.	1.000	1.000	1.000	-	1.000	1.000	1.000	-
Adabank A. Ş.	1.000	1.000	1.000	-	1.000	1.000	1.000	-
Akbank T. A. Ş.	0.925	1.000	0.925	drs	0.942	1.000	0.942	drs
Anadolubank A. Ş.	0.761	0.818	0.931	drs	0.674	0.771	0.874	drs
Fibabanka A. Ş.	0.828	0.847	0.977	drs	0.872	0.902	0.967	drs
Şekerbank T. A. Ş.	0.889	0.981	0.906	drs	0.988	1.000	0.988	drs
Turkish Bank A. Ş.	0.624	0.628	0.995	irs	0.565	0.577	0.979	irs
Türk Ekonomi Bank.	0.886	1.000	0.886	drs	0.935	1.000	0.935	drs
Türkiye İş Bankası A.	0.865	1.000	0.865	drs	0.816	0.986	0.827	drs
Yapı ve Kredi Bankası	0.912	0.965	0.945	drs	0.796	0.886	0.898	drs
Alternatifbank A. Ş.	1.000	1.000	1.000	-	0.980	1.000	0.980	drs
Arap Türk Bankası A.	0.393	0.821	0.479	drs	0.342	0.862	0.396	drs
Bank Mellat	1.000	1.000	1.000	-	1.000	1.000	1.000	-
Burgan Bank A. Ş.	0.816	0.843	0.967	drs	0.869	0.967	0.899	drs
Citibank A. Ş.	1.000	1.000	1.000	-	1.000	1.000	1.000	-
Denizbank A. Ş.	0.845	1.000	0.845	drs	0.838	1.000	0.838	drs
Deutsche Bank A. Ş.	1.000	1.000	1.000	-	1.000	1.000	1.000	-
Habib Bank Limited	0.604	1.000	0.604	irs	0.669	1.000	0.669	irs
HSBC Bank A. Ş.	0.626	1.000	0.626	drs	0.595	0.972	0.613	drs
ING Bank A. Ş.	0.903	1.000	0.903	drs	0.949	1.000	0.949	drs
Intesa Sanpaolo S. P.	1.000	1.000	1.000	-	1.000	1.000	1.000	-
JPMorgan Chase.	0.752	0.772	0.974	irs	0.498	0.890	0.560	irs
Odea Bank A. Ş.	0.829	0.950	0.872	drs	0.790	0.948	0.834	drs
QNB Finans Bank A	0.942	1.000	0.942	drs	0.881	1.000	0.881	drs
Rabobank A. Ş.	1.000	1.000	1.000	-	1.000	1.000	1.000	-
Societe Generate	1.000	1.000	1.000	-	1.000	1.000	1.000	-
Turkland Bank A. Ş.	0.737	0.755	0.977	drs	0.903	0.970	0.931	drs
Türkiye Garanti Ban.	0.889	1.000	0.889	drs	0.897	1.000	0.897	drs

Tablo 4, 2017-2018 yılları için çözümlenen VZA modellerinin sonuçlarını göstermektedir. Tablo 4 incelendiğinde 2017 yılı için CCR-VZA modeline göre 6 bankanın (0,20) toplam etkin olduğu görülmektedir. BCC-VZA modeline göre ise 16 banka (0,53) teknik etkin çıkmaktadır. Bankaların ölçeğe göre getiri durumuna bakıldığında 4 bankanın artan getiri, 6 bankanın sabit getiri ve 20 bankanın azalan getiri sağladığı görülmektedir.

2018 yılı için bakıldığında CCR-VZA modeline göre 11 bankanın (0,36) toplam etkin

olduğu görülmektedir. BCC-VZA modeline göre ise 22 banka (0,73) teknik etkin çıkmıştır. Karar birimlerinin ölçeğe göre getiri durumuna bakıldığında 3 bankanın artan getiri, 11 bankanın sabit getiri ve 16 bankanın azalan getiri sağladığı görülmektedir.

CCR modeline göre 2017 ve 2018 yıllarında etkinliği en düşük banka, Arap Türk Bankasıdır. BCC modeline göre 2017 yılında etkinliği en düşük banka Turkish Bank, 2018 yılında ise Arap Türk Bankasıdır.

Tablo 4: 2017-2018 Yılları Bankaların VZA Etkinlik Skorları

	2017				2018			
Bankalar	**CCR Etkinliği**	**BCC Etkinliği**	**Ölçek Etkinliği**	**ÖGG**	**CCR Etkinliği**	**BCC Etkinliği**	**Ölçek Etkinliği**	**ÖGG**
T.C. Ziraat Bankası.	1.000	1.000	1.000	-	1.000	1.000	1.000	-
Türkiye Halk Bankası	0.890	0.903	0.985	drs	0.869	0.942	0.923	drs
Türkiye Vakıflar Ban.	0.983	1.000	0.983	drs	1.000	1.000	1.000	-
Adabank A. Ş.	1.000	1.000	1.000	-	1.000	1.000	1.000	-
Akbank T. A. Ş.	0.921	0.996	0.924	drs	0.959	1.000	0.959	drs
Anadolubank A. Ş.	0.645	0.728	0.885	drs	0.905	1000	0.905	drs
Fibabanka A. Ş.	0.821	0.915	0.898	drs	0.951	1000	0.951	drs
Şekerbank T. A. Ş.	0.732	0.843	0.868	drs	0.705	0.848	0.832	drs
Turkish Bank A. Ş.	0.505	0.521	0.969	irs	0.556	0.563	0.986	irs
Türk Ekonomi Bank.	0.691	1.000	0.691	drs	0.672	1.000	0.672	drs
Türkiye İş Bankası A.	0.727	0.955	0.761	drs	0.775	0.904	0.857	drs
Yapı ve Kredi Bankası	0.751	0.896	0.838	drs	0.800	0.944	0.847	drs
Alternatifbank A. Ş.	0.789	0.792	0.996	drs	1000	1.000	1000	-
Arap Türk Bankası A.	0.453	0.704	0.644	drs	0.399	0.413	0.967	drs
Bank Mellat	0.639	0.702	0.909	irs	1.000	1.000	1.000	-
Burgan Bank A. Ş.	0.909	0.969	0.938	drs	1000	1000	1000	-
Citibank A. Ş.	1.000	1.000	1.000	-	1.000	1.000	1.000	-
Denizbank A. Ş.	0.776	1.000	0.776	drs	0.761	1.000	0.761	drs
Deutsche Bank A. Ş.	0.918	1.000	0.918	drs	0.915	1.000	0.915	drs
Habib Bank Limited	0.608	1.000	0.608	irs	0.741	1.000	0.741	irs
HSBC Bank A. Ş.	0.679	1.000	0.679	drs	0.689	1000	0.689	drs
ING Bank A. Ş.	0.811	1.000	0.811	drs	0.974	1.000	0.974	drs
Intesa Sanpaolo S. P.	1.000	1.000	1.000	-	1.000	1.000	1.000	-
JPMorgan Chase.	0.736	0.744	0.989	irs	0.463	0.475	0.973	irs
Odea Bank A. Ş.	0.976	1000	0.976	drs	1000	1000	1000	-
QNB Finans Bank A	0.798	1.000	0.798	drs	0.792	1.000	0.792	drs
Rabobank A. Ş.	1.000	1.000	1.000	-	1.000	1.000	1.000	-
Societe Generate	1.000	1.000	1.000	-	1.000	1.000	1.000	-
Turkland Bank A. Ş.	0.737	0.896	0.822	drs	0.696	0.856	0.813	drs
Türkiye Garanti Ban.	0.847	1.000	0.847	drs	0.931	1.000	0.931	drs

Tablo 5, 2019 yılı için çözümlenen VZA modellerinin sonuçları, referans setleri ve sayısını içermektedir. Tablo 5 incelendiğinde 2019 yılı için CCR-VZA modeline göre 6 bankanın (0,20) toplam etkin olduğu görülmektedir. BCC-VZA modeline göre ise 17 bankanın

(0,56) teknik etkin çıkmaktadır. Karar birimlerinin ölçeğe göre getiri durumuna bakıldığında 3 bankanın artan getiri, 7 bankanın sabit getiri ve 20 bankanın azalan getiri sağladığı görülmektedir. 2019 yılında BCC-VZA modeline göre etkin olmayan bankalara en çok referans olan banka Rabobank (11) olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5: 2019 Yılı Bankaların VZA Etkinlik Skorları ve Referans Setleri

NO	Mevduat Bankaları	CCR Etkinliği	BCC Etkinliği	Ölçek Etkinliği	ÖGG	VRS ref. Seti	VRS ref.sayısı
1	T.C Ziraat Bankası A. Ş.	0.904	1.000	0.904	drs		3
2	Türkiye Halk Bankası A. Ş.	0.925	0.997	0.928	drs	1,3,27	0
3	Türkiye Vakıflar Bankası T.	1.000	1.000	1.000	-		9
4	Adabank A. Ş.	1.000	1.000	1.000	-		2
5	Akbank T. A. Ş.	0.752	1.000	0.752	drs		0
6	Anadolubank A. Ş.	0.824	0.992	0.831	drs	3,8,22,27	0
7	Fibabanka A. Ş.	0.735	0.977	0.753	drs	3,10,22,27	0
8	Şekerbank T. A. Ş.	0.807	1.000	0.807	drs		1
9	Turkish Bank A. Ş.	0.406	0.420	0.966	irs	3,4,23,27,28	0
10	Türk Ekonomi Bankası A. Ş.	0.564	1.000	0.564	drs		2
11	Türkiye İş Bankası A. Ş.	0.750	1.000	0.750	drs		0
12	Yapı ve Kredi Bankası A. Ş.	0.719	0.982	0.732	drs	3,26,30	0
13	Alternatifbank A. Ş.	0.790	0.940	0.841	drs	1,3,27	0
14	Arap Türk Bankası A. Ş.	0.284	0.565	0.503	drs	17,23,27	0
15	Bank Mellat	0.948	1.000	0.948	drs		0
16	Burgan Bank A. Ş.	0.695	0.997	0.697	drs	3,10,22,27	0
17	Citibank A. Ş.	1.000	1.000	1.000	-		3
18	Denizbank A. Ş.	0.649	1.000	0.649	drs		1
19	Deutsche Bank A. Ş.	0.574	0.923	0.622	drs	23,27,28,30	0
20	Habib Bank Limited	0.843	1.000	0.843	irs		0
21	HSBC Bank A. Ş.	0.681	1.000	0.681	drs		0
22	ING Bank A. Ş.	0.828	1.000	0.828	drs		3
23	Intesa Sanpaolo S. P. A.	1.000	1.000	1.000	-		5
24	JPMorgan Chase Bank N.	0.374	0.386	0.970	irs	4,23,27	0
25	Odea Bank A. Ş.	0.736	0.824	0.893	drs	1,3,17,23,27	0
26	QNB Finansk Bank A. Ş.	0.665	1.000	0.665	drs		1
27	Rabobank A. Ş.	1.000	1.000	1.000	-		11
28	Societe Generate (SA)	1.000	1.000	1.000	-		2
29	Turkland Bank A. Ş.	0.337	0.396	0.850	drs	1,3,18,27	0
30	Türkiye Garanti Bankası A.	0.950	1.000	0.950	drs		2

Tablo 6'da BCC varsayımına göre toplam etkin olmayan karar birimlerinin etkinlik düzeyini artırmak için girdi ve çıktılarında yapması gereken iyileştirmeler verilmektedir. Tablo 6 incelendiğinde, 2019 yılı için BCC VZA modeline göre etkinlik skoru 0,420 olan Turkish

Bank ve etkinlik skoru 0,565 olan Arap Türk bankası en yüksek potansiyel iyileştirme yüzdelerine sahiptir.

Tablo 6: BCC - Etkin Olmayan Bankaların Potansiyel İyileştirmeleri

Bankalar	Girdi Değişkenleri	Gerçekleşen	Hedef	İyileştirme Oranı
Halk Bankası	maddi duran varlıklar	7537	3597	-52,28
	toplam mevduat	297734	296779	-0,32
	personel giderleri	2854	2844	-0,35
	faiz giderleri	36118	30669	-15,09
Anadolu Bank	maddi duran varlıklar	312	309	-0,96
	toplam mevduat	13629	13517	-0,82
	personel giderleri	253	237	-6,32
	faiz giderleri	1640	1462	-10,85
Fibabanka	maddi duran varlıklar	324	316	-2,47
	toplam mevduat	13567	13.252	-2,32
	personel giderleri	259	252	-2,70
	faiz giderleri	1681	1.297	-22,84
Turkish Bank	maddi duran varlıklar	36	7	-80,56
	toplam mevduat	1027	431	-58,03
	personel giderleri	29	12	-58,62
	faiz giderleri	85	35	-58,82
Yapı ve Kredi Bank	maddi duran varlıklar	4281	4.174	-2,50
	toplam mevduat	222790	218.864	-1,76
	personel giderleri	3149	2.973	-5,59
	faiz giderleri	20927	20.558	-1,76
Alternatibank	maddi duran varlıklar	329	189	-42,55
	toplam mevduat	16124	15.151	-6,03
	personel giderleri	194	182	-6,19
	faiz giderleri	2093	1.707	-18,44
Arap Türk Bankası	maddi duran varlıklar	136	7	-94,85
	toplam mevduat	2456	1.386	-43,57
	personel giderleri	85	18	-78,82
	faiz giderleri	45	25	-44,44
Burgan Bank	maddi duran varlıklar	164	163	-0,61
	toplam mevduat	11563	11.525	-0,33
	personel giderleri	195	194	-0,51
	faiz giderleri	1494	1.224	-18,07
Deutsche Bank	maddi duran varlıklar	25	21	-16,00
	toplam mevduat	1533	1.414	-7,76
	personel giderleri	61	28	-54,10
	faiz giderleri	76	70	-7,89
JPMorgan Chase	maddi duran varlıklar	20	5	-75,00
	toplam mevduat	88	33	-62,50
	personel giderleri	33	12	-63,64
	faiz giderleri	24	2	-91,67
Odea Bank	maddi duran varlıklar	212	174	-17,92
	toplam mevduat	22097	18.213	-17,58
	personel giderleri	252	207	-17,86
	faiz giderleri	2002	1.650	-17,58
Turkland Bank	maddi duran varlıklar	52	20	-61,54
	toplam mevduat	3105	1.229	-60,42
	personel giderleri	89	35	-60,67
	faiz giderleri	417	133	-68,11

Örnek olarak Halk Bankası girdi yönelimli toplam etkinsizliğine neden olan değişkenlerin potansiyel iyileştirme değerleri şu şekilde açıklanmaktadır. Halk Bankasının etkin duruma gelebilmek için maddi duran varlıklar %52, toplam mevduat %0,32, personel giderleri %0,35, faiz giderleri %15 oranında azaltılmalıdır. Etkinsiz olan tüm karar birimleri için potansiyel iyileştirme yüzdelerine ilişkin açıklamalar benzer şekilde yapılabilir.

Şekil 1'de bankaların yıllara göre etkinlik skorlarının ortalaması görülmektedir. Şekil 1 incelendiğinde hem CCR hem de BCC modellerinin ortalama etkinlik skor sonuçlarında, 5 yıllık periyotta artış ve azalış yönünde değişmeler olduğu anlaşılmaktadır. Bankaların, dönemsel bazda her ne kadar etkinlik ortalamalarında artış gözlemlense de, Amerika-Türkiye arasında ekonomik çatışmaların ve krizlerin yaşandığı 2018 yılından 2019 yılına doğru ortalama etkinlik skorlarında bir düşüş fark edilmektedir.

Şekil 1: Yıllara Göre Bankaların Etkinlik Ortalamaları

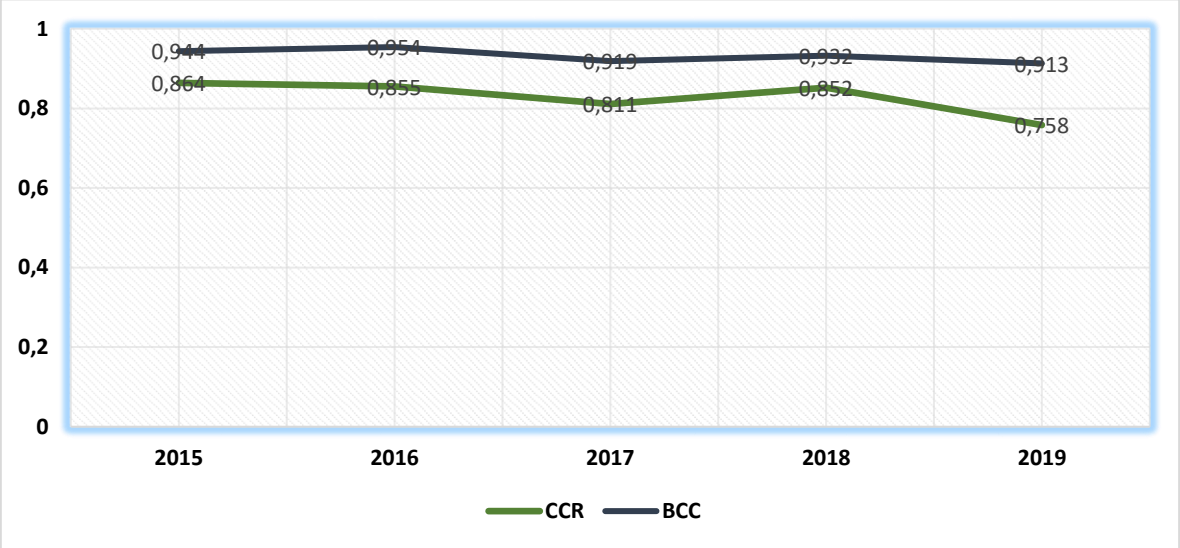

SONUÇ

Türkiye Bankacılık Sektöründe yer alan bankaların kaynak kullanımları etkinliğinin yıllık bazda ölçülmesi amacıyla bu araştırmada 30 mevduat bankası, 2015-2019 dönemine ait verileri kullanılarak VZA modelleri ile analiz edilmiştir.

Analiz sonuçlarına bakıldığında, girdi yönlü VZA tekniğiyle analiz edilen bankaların etkinsiz çıkması, ilgili karar birimlerinde girdi faktörlerinin kullanımında israf yapıldığını, bu nedenle potansiyel çıktı miktarına ulaşılamadığını anlaşılmaktadır. Girdi faktörleri içerisinde en fazla potansiyel iyileştirmeye genellikle maddi duran varlıklar sahip olduğundan israfın bu yönlü olduğu görülmektedir. Bu bağlamda banka yöneticilerine israf kaynaklarının belirlenmesinde çalışma sonuçları bilgi sunmaktadır.

Sonuçlar yıllık bazlı incelendiğinde, mevduat bankalarının CCR modeline göre ortalama etkinlik skorları 2016 yılında, bir önceki yıla göre 0,009 puan azaldığı, 2017 yılında bir önceki yıla göre 0,044 puan azaldığı, 2018 yılında bir önceki yıla göre 0,041 puan arttığı ve 2019 yılında bir önceki yıla göre 0,094 puan azaldığı görülmektedir. BCC modeline göre ise ortalama etkinlik skorları 2016 yılında, bir önceki yıla göre 0,010 puan arttığı, 2017 yılında bir önceki yıla göre 0,035 puan azaldığı, 2018 yılında bir önceki yıla göre 0,013 puan arttığı ve 2019 yılında bir önceki yıla göre 0,019 puan azaldığı görülmektedir. Türkiye'nin ekonomik durumunun geçmiş yılları mercek altına alındığında, etkinlik skorlarının düşüş olduğu yıllarda, yerel ya da küresel düzeyde finansal çatışma veya krizlerin olduğu görülebilmektedir.

Bankacılık sektöründe, kamusal düzenlemeler, artan fon maliyetleri, hızla gelişen teknoloji, değişen tüketici tercihleri ve yoğun rekabet, karar vericileri strateji belirlemede olumsuz etkilemektedir. Böyle bir durumda bankaların kaynaklarını etkin yönetebilmesi büyük önem kazanmaktadır (Tamatam vd., 2012). Bu çalışmanın sonuçları bankacılık sektöründe yer alan karar vericilere, özellikle kriz dönemlerinde bilgiler sunması ve bankalara yönelik stratejiler belirlenmesinde yardımcı olması beklenmektedir.

Uygulama ve yorumlama kolaylığı sunan VZA yöntemi, bazı kısıtlamaları bulunmaktadır. Karar birimlerinin yer aldığı gözlem kümesine dâhil edilen veya çıkarılan her bir birim sonuçları etkiyebilir. Ayrıca VZA dönemsel bazda analiz yapan statik konumda yatay kesit analiz tekniğidir.

Araştırmanın kapsamı küresel ölçekte genişletilerek, ülkeler bazında bankacılık sektörlerinin etkinliğinin kıyaslanması daha sonraki çalışmalar araştırma konusu olabilir. Ayrıca Malmquist Toplam Faktör Verimlilik yöntemi gibi dinamik düzeyde kullanılabilen yöntemler ile bankacılık sektörünün yıllık bazda karşılaştırmalı analizi yapılabilir. Bankaların etkinliğinin ölçülmesinde farklı değişkenler kullanılarak sonuçları karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

Avkiran, N. K. (2000). Rising productivity of Australian trading banks under deregulation 1986–1995. *Journal of Economics and Finance*, *24*(2), 122-140.

Banker, R. D., Charnes, A., & Cooper, W. W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management science*, *30*(9), 1078-1092.

Banya, R., & Biekpe, N. (2018). Banking Efficiency and its determinants in selected Frontier African Markets. *Economic Change and Restructuring*, *51*(1), 69-95.

Berger, A. N., & Humphrey, D. B. (1997). Efficiency of financial institutions: International

survey and directions for future research. *European journal of operational research*, *98*(2), 175-212.

Charnes, A., Cooper, W. W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European journal of operational research*, *2*(6), 429-444.

Chen, Z., Matousek, R., & Wanke, P. (2018). Chinese bank efficiency during the global financial crisis: A combined approach using satisficing DEA and Support Vector Machines☆. *The North American Journal of Economics and Finance*, *43*, 71-86.

Çakır, S., & Perçin, S. (2012). Kamu Şeker Fabrikalarında Etkinlik Ölçümü: VZA-Malmquist TFV Uygulaması. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, *12*(4).

Çelik, Ş., Öncü, E., & Yenice, S. (2018). Türkiye'deki Bankaların Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 10*(1), 156-171.

Davidovic, M., Uzelac, O., & Zelenovic, V. (2019). Efficiency dynamics of the Croatian banking industry: DEA investigation. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, *32*(1), 33-49.

Dudhe C.,S., Arnoczi, T., (2019). Financial Efficiency Measurement Of Indian Banking System Using Data Envelopment Analysis. *THE ANNALS OF THE UNIVERSITY OF ORADEA*, 107.

Dutta, P., Jain, A., & Gupta, A. (2020). Performance analysis of non-banking finance companies using two-stage data envelopment analysis. *Annals of Operations Research*, 1-26.

Fukuyama, H., & Matousek, R. (2017). Modelling bank performance: A network DEA approach. *European Journal of Operational Research*, *259*(2), 721-732.

Kao, C., & Liu, S. T. (2014). Multi-period efficiency measurement in data envelopment analysis: The case of Taiwanese commercial banks. *Omega*, *47*, 90-98.

Kwon, H. B., & Lee, J. (2015). Two-stage production modeling of large US banks: A DEA-neural network approach. *Expert Systems with Applications*, *42*(19), 6758-6766.

Kutlar, A., Kabasakal, A., & Ekici, M. S. (2017). Efficiency of commercial banks in Turkey and their comparison: Application of DEA with Tobit analysis. *International Journal of Mathematics in Operational Research*, *10*(1), 84-103.

Liu, H. H. (2018). Applying three-stage DEA on the operational performance of foreign banks in Taiwan. *International Review of Applied Economics*, *32*(1), 104-118.

Ofori-Sasu, D., Mensah, L., Akuma, J. K., & Doku, I. (2019). Banking efficiency in emerging economies: Does foreign banks entry matter in the Ghanaian context?. *International Journal of Finance & Economics*, *24*(3), 1091-1108.

Ouenniche, J., & Carrales, S. (2018). Assessing efficiency profiles of UK commercial banks: a DEA analysis with regression-based feedback. *Annals of Operations Research*, *266*(1-2), 551-587.

Özdemir, M., & Bilgin Turna, G. (2020). Website performances of commercial banks in Turkey. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 64*, 38-52.

Özel, N. G., Şahin, I. E., & Göral, R. (2017). Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik ve Verimlilik Analizinin Veri Zarflama Yöntemi ile İncelenmesi:2013-2015 Dönemi Uygulaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *17*, 85-100.

Sahin, G., Gokdemir, L., & Ozturk, D. (2016). Global crisis and its effect on Turkish banking sector: A study with data envelopment analysis. *Procedia Economics and Finance*, *38*, 38-48.

Sherman, H. D., & Gold, F. (1985). Bank branch operating efficiency: Evaluation with data envelopment analysis. *Journal of banking & finance*, *9*(2), 297-315.

Stewart, C., Matousek, R., & Nguyen, T. N. (2016). Efficiency in the Vietnamese banking system: A DEA double bootstrap approach. *Research in International Business and Finance*, *36*, 96-111.

Sufian, F., & Habibullah, M. S. (2009). Asian financial crisis and the evolution of Korean banks efficiency: A DEA approach. *Global economic review*, *38*(4), 335-369.

Tamatam, R., Dutta, P., Dutta, G., & Lessmann, S. (2019). Efficiency analysis of Indian banking industry over the period 2008–2017 using data envelopment analysis. *Benchmarking: An International Journal*.

TBB, (2019). Bankalarımız 2019. *Türkiye Bankalar Birliği.* 10 Haziran 2020 tarihinde https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7678/Bankalarimiz_2019.pdf adresinden erişildi.

TBB, (2018). Bankalarımız 2018. *Türkiye Bankalar Birliği.* 10 Haziran 2020 tarihinde https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7604/Bankalarimiz_2018.pdf adresinden erişildi.

TBB, (2017). Bankalarımız 2017. *Türkiye Bankalar Birliği.* 10 Haziran 2020 tarihinde https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7519/Bankalarimiz_2017.pdf adresinden erişildi.

TBB, (2016). Bankalarımız 2016. *Türkiye Bankalar Birliği.* 10 Haziran 2020 tarihinde https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7450/Bankalarimiz_2016.pdf adresinden erişildi.

TBB, (2015). Bankalarımız 2015. *Türkiye Bankalar Birliği.* 10 Haziran 2020 tarihinde

https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7375/Bankalarimiz_2015-tum_kitap.pdf adresinden erişildi.

Wanke, P., & Barros, C. (2014). Two-stage DEA: An application to major Brazilian banks. *Expert systems with applications, 41*(5), 2337-2344.

PAZARLAMA ARAÇLARININ OTEL İŞLETMELERİNE KATKISI: TRABZON İLİNDE BİR ARAŞTIRMA*

Ceyhun AKYOL**

ÖZET

Turizm, günümüz küreselleşme hareketlerinden etkilenen endüstrilerin başında gelmektedir. Bu doğrultuda turizm endüstrisinde hizmet veren turizm işletmeleri ve bu işletmelerin en önemli öğelerinden otel işletmeleri, mevcut pazarlama faaliyetlerini etkin ve verimli bir biçimde kullanmaları ve geliştirmeleri, güncel pazarlama faaliyetlerini ise yakından takip etmeli ve tesislerine uygulamalıdır. Bu yaklaşım turizm işletmelerinin yönetim ve organizasyon çalışmalarına olumlu yansıyacak, ayrıca mevcut ve potansiyel yerli ve yabancı ziyaretçilerin artış göstermesine katkıda bulunacaktır. Bu düşüncelerle çalışmanın temel amacı, Trabzon'da faaliyet gösteren otel işletmelerinde uygulanan yönetimsel pazarlama araçlarını işletme yöneticilerinin görüşleri doğrultusunda belirlemek olmuştur. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü verilerine göre ilde 50 adet 3, 4 ve 5 yıldızlı turizm işletme belgeli tesis faaliyet göstermektedir. Bu tesislerin 14'ünden, nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak veri elde edilmiştir. Toplanan veriler betimsel analiz yoluyla analiz edilmiştir. Analiz bulgularına göre Trabzon ilinde faaliyet gösteren otel işletmelerinde etkin, verimli ve yaygın bir biçimde kullanılan yönetimsel pazarlama araçlarının sosyal medya pazarlaması, müşteri ilişkileri yönetimi ile doğrudan pazarlama olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Otel İşletmeleri, Pazarlama, Trabzon

MARKETING TOOLS CONTRIBUTION TO HOTEL BUSINESSES: A RESEARCH IN TRABZON PROVINCE

ABSTRACT

Tourism is one of the leading industries affected by today's globalization movements. In this direction, tourism businesses serving in the tourism industry and hotel businesses, one of the most important elements of these businesses, should use and develop their existing marketing activities effectively and efficiently, and closely follow up-to-date marketing activities and apply them to their facilities. This approach will positively reflect on the management and organization Works of tourism enterprises and will also contribute to the increase of existing and potential domestic and foreign visitors. With these thoughts, the main purpose of study was to determine the managerial marketing tools applied in hotel businesses operating in Trabzon in line with the opinions of the business managers. According to the data of the Ministry of Culture and Tourism, General Directorate of Investments and Enterprises, 50 facilities with 3, 4 and 5 star tourism operation certificates operate in province. Data were obtained from 14 of these facilities by using semi-structured interview technique, one of the qualitative research methods. The collected data were analyzed through descriptive analysis. According to the analysis finding; it has been achieved that social media marketing, customer relationship management and direct marketing were effective, efficient and widely used managerial marketing tools in hotel businesses operating in the province of Trabzon

Keywords: Hotel Businesses, Marketing, Trabzon

* Bu çalışmanın özeti, 1. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Sempozyumu'nda (USBBAS 2020) sunulmuştur.

** Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, E-mail: ceyhunakyol@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5542-7309

GİRİŞ

İktisadi, sosyal, kültürel ve çevresel açılardan birçok etkiye sahip turizm endüstrisi içerisinde bulunan tüm aktörler, ilgili pazarlarda daha iyi yer edinebilmek, rekabet ortamına uyum sağlayabilmek ve fırsatları kullanarak daha çok tüketiciye ulaşabilmek amacıyla pazarlama araçlarını kullanmaktadır. Her turizm işletmesi, hizmet ettiği alanda etkin bir biçimde yer alabilmek, verimli bir konum elde edebilmek ve yer aldığı pazarda sürdürülebilirliğini artırmak amacıyla büyük çaba harcamaktadır. Yaptıkları yatırımların geri dönüşü, istihdam oluşturma, döviz kazandırma, yüksek katma değer sağlama gibi nedenler (Yangibayev, 2011: 1) turizm işletmelerinin endüstri içerisinde güncel ve teknolojik tüm pazarlama araçlarını kullandırmaya yönlendirmektedir.

Özellikle internet tabanlı pazarlama uygulamalarının her endüstride kaçınılmaz kullanımı, işletmeleri ve tüketicileri bu sanal ortama yönlendirmekte, işletmelerin kullandığı geleneksel pazarlama uygulamalarının yanı sıra modern ve güncel pazarlama yaklaşımlarını ele almalarını zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda işletme yöneticileri ve personeline önemli derecede görevler düşmektedir. İşletme yöneticileri ve personelinin güncel pazarlama araçlarını takip etmeleri, içeriklerini öğrenmeleri ve tüketicilere uygulama aşamalarını bilmeleri gerekmektedir.

Pazarlama

Günümüz tüketim anlayışı içerisinde pazarlama sadece kâr amaçlı işletmelere özgü bir anlayış olmaktan çıkmış, her alanda ve amaçla faaliyet gösteren kişi, kurum ve kuruluşlar tarafından uygulanan bir faaliyet olmuştur (Tek ve Özgül, 2005: 2). Kişi ve örgütlerin amaçlarına yönelik ürün, hizmet ve düşüncelerin oluşum, fiyatlandırma, dağıtım ve tutundurma çabaları ile ilgili plan ve uygulama aşamalarının tamamını içeren bir süreç (Bltyhe, 2001: 2) olarak ifade edilen pazarlama kavramı, ticari faaliyetler bütünü olup plan, fiyat, tanıtım ve dağıtım unsurlarından oluşmaktadır (Stanton ve Futrell, 1987: 6).

Turizm Pazarlaması

Turizm endüstrisi kendine özgü dinamiklere sahiptir. Hizmet sektörü olması, öznesinin insan olması, ürün ve hizmetlerin diğer sektörlerden farklılığı gibi özellikler (Sönmez, 2014: xiv; Çakıcı vd., 2008: 71) turizmdeki pazarlama anlayışlarını da etkilemiş, süreçleri farklılaştırmıştır. Turistik tüketicilerin eğitim, beklenti, yaş, milliyet, gelir düzeyi gibi farklı özelliklere sahip olması, taleple ilgili özellik ve beklenti çeşitliliği oluşturmakta, işletmelerin de ürün ve hizmetlerinde bu doğrultuda sürekli değişim ve yenilik içerisinde olmalarını gerektirmektedir (Temizkan, 2010: 27).

En basit şekliyle "turizm endüstrisi öğelerinin pazarlanma süreci" olarak ifade edilebilen (İnce vd., 2017: 115) turizm pazarlamasının temel amaçları; mevcut pazarı korumak, pazardaki potansiyel talebi fiil talebe dönüştürmek ve yeni pazarlar oluşturabilmektir. Turizm pazarlamasına yönelik tüm faaliyetlerin temel düşüncesinde satışları artırma ve gelirleri yükseltme niyetleri yatmaktadır. Modern ve global pazarlama anlayışları çerçevesinde bu amaca ulaşabilmenin yolu ise doğru kişilere, doğru zamanda ve doğru pazarlama aracını kullanarak ulaşabilmeden geçmektedir (Türedi, 2009: 12). Gelişen turizm endüstrisinde tüketicilerin beklenti ve tatmin düzeylerindeki farklılıklar nedeniyle turizm işletmeleri, değişiklikler ve gelişmeler karşısında etkinliklerini devam ettirebilmek adına kullandıkları ve kullanmadıkları pazarlama araçlarını tekrardan ele almalı ve pazarda yer edinebilmek adına tüketiciye sunumlarında fark yaratmalılardır (Williams, 2006: 483).

Turizm Pazarlama Araçları

Günümüz pazarlama dünyasındaki değişim ve gelişmeler turizm işletmelerinin pazarlama anlayışlarında da değişiklik göstermelerine sebebiyet vermiş, zorunlu hâle getirmiştir. Özellikle teknoloji alanında gerçekleşen değişim ve yenilikler, turizm endüstrisinde faaliyet gösteren tüm işletmelerin (konaklama, seyahat, yiyecek içecek, ulaştırma, eğlence vb.) pazarlama ile ilgili uyguladıkları yöntemleri etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir.

Rekabet ortamında daha tercih edilebilir işletmeler olma çabası içerisinde hizmetlerine devam etmeye çalışan bu işletmeler, tüketicilere ulaşma ve tercih edilebilme seçeneklerini çoğaltmaya çalışmaktadır. Turizm pazarlama araçları, turistik tüketicilerin; gereksinim oluşması, alternatif bilgi toplama, değerlendirme, karar verme, hazırlık yapma ve alım sonrası değerlendirme adımlarından oluşan (Pehlivan, 2009: 92; Şimşek, 2008: 112) satın alma süreçlerini de oldukça etkilemektedir.

Her geçen gün artan rekabet ortamında geleneksel pazarlama araçları ve yöntemlerinin yetersiz kaldığı (Çokal ve Büyükkuru, 2018: 53), tüketicinin ürün, hizmet ve bilgilere hızlı bir biçimde ulaşma isteğine işletmelerin daha farklı çözümler üretilmesi gerektiği görülmektedir. Pazar koşullarının değişmesi, yerli ve yabancı ziyaretçilerin talep ve beklentilerindeki değişiklikler (Pechlaner ve Volgger, 2012: 925; Candan vd., 2012: 233), artan teknoloji ile özellikle genç tüketicilerin isteklerindeki farklılıklar turizm işletmelerinin endüstride uyguladıkları pazarlama faaliyetlerini etkilemektedir. Günümüz turizm işletmeleri, geleneksel pazarlama yöntemlerini geride bırakarak (Çevik, 2009: iv) tüketicilerin ihtiyaçları doğrultusunda pazarlama faaliyetlerini güncel pazarlama araçları ile yürütmeye çalışmaktadır. Diğer yandan, yönetici ve personelin de teknolojiyi yakından takip etmesi, turizm

işletmelerindeki pazarlama anlayışlarındaki değişimlerin olumlu yönde hızlanmasını sağlamaktadır.

Ulusal ve uluslararası literatürde konu ile ilgili araştırmalar göstermektedir ki, turizm endüstrisinde özellikle son yıllarda güncel ve farklılaşan pazarlama araçları kullanılmaktadır (Akyol ve Zengin, 2016; Kılıç ve Öter, 2015; Solomon vd., 2007; Şahin, 2004). Turizm işletmelerinin büyüklük, statü, konuk profili, konum, pazar gibi özelliklerine göre değişebilen ve kullanılan pazarlama araçları; ağızdan ağıza iletişim ve pazarlama, doğrudan pazarlama, e-pazarlama, veri tabanlı pazarlama, içsel pazarlama, mobil pazarlama, şikâyet yönetimi, ilişkisel pazarlama, niş pazarlama, yeşil pazarlama, müşteri ilişkileri yönetimi, değer temelli pazarlama, post modern pazarlama, deneyimsel pazarlama, gerilla pazarlama, sosyal medya pazarlaması, gizli müşteri uygulamaları, nöro pazarlama ve pazarlamama şeklinde sıralanmaktadır. Bu modern ve güncel pazarlama araçları, günümüz pazarlama anlayışında yerli ve yabancı ziyaretçilerin turistik taleplerinin değerlendirilmesi ve kabul görmesinde daha sık kullanılmaktadır.

Materyal Ve Yöntem

Bu çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesi illerinden olan Trabzon'da faaliyet gösteren otel işletmelerinde uygulanan pazarlama araçları araştırılmıştır. Buna yönelik olarak, otel işletmelerinin yöneticileri/yetkililerinden işletmelerinde kullandıkları pazarlama araçları ile ilgili yanıt vermeleri istenmiştir.

Araştırma alanı olan Trabzon ilinde 01.04.2019 tarihli verilere göre (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019) 62 adet yıldızlı konaklama işletmesi hizmet vermektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Araştırma Alanında Yer Alan Yıldızlı Konaklama İşletmeleri

Tesis Sınıfı	n	%
5 Yıldızlı	4	6,45
4 Yıldızlı	14	22,58
3 Yıldızlı	32	51,61
2 Yıldızlı	9	14,52
1 Yıldızlı	3	4,84
Toplam	**62**	**100**

Bu 62 adet yıldızlı konaklama işletmesi, il sınırları içerisinde bulunan Ortahisar, Akçaabat, Maçka, Çaykara, Yomra, Of, Araklı, Beşikdüzü ve Sürmene ilçelerinde hizmet vermektedir. (Tablo 2).

Tablo 2: Yıldızlı Konaklama İşletmelerinin İldeki Dağılımları

Tesis Mevkii	n	%
Ortahisar	31	50
Akçaabat	9	14,52
Maçka	8	12,9
Çaykara	5	8,06
Yomra	4	6,45
Of	2	3,23
Araklı	1	1,61
Beşikdüzü	1	1,61
Sürmene	1	1,61
Toplam	**62**	**100**

Çalışma evreni, Trabzon ilinde faaliyet gösteren 3, 4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri (50 adet) ve yöneticilerinden oluşmaktadır. Trabzon ilinde 3 yıldızlı 32, 4 yıldızlı 14, 5 yıldızlı ise 4 adet otel işletmesi hizmet vermektedir (Tablo 3).

Tablo 3: Çalışma Evreni

Tesis Sınıfı	n	%
5 Yıldızlı	4	8
4 Yıldızlı	14	28
3 Yıldızlı	32	64
Toplam	**50**	**100**

3, 4 ve 5 yıldızı otel işletmeleri ve yöneticilerinin tamamının çalışma kapsamında değerlendirilmesi düşünülse de bazı sınırlılıklar sebebiyle (yöneticilerin bilgi vermeme isteği, zaman sorununu göstermeleri, yetki karmaşası vb.) çalışmanın örneklemini 14 otel işletmesi ve yöneticisi oluşturmaktadır. Örneklemde yer alan 14 otel işletmesinin 5'i 3 yıldızlı, 7'si 4 yıldızlı, 2'si ise 5 yıldızlı statüsünde faaliyet göstermektedir (Tablo 4).

Tablo 4: Çalışma Örneklemi

Tesis Sınıfı	n	%
5 Yıldızlı	2	14,29
4 Yıldızlı	7	50
3 Yıldızlı	5	35,71
Toplam	**14**	**100**

Çalışma doğrultusunda nitel bir araştırma planı tasarlanmış ve bu plan doğrultusunda görüşme (mülakat) tekniğinden yararlanılmıştır. Trabzon'da faaliyet gösteren otel işletmeleri yöneticileri ile birebir görüşmeler yapılarak çalışma verileri oluşturulmuştur. Veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşme çeşidi kullanılmıştır. Oluşturulan görüşme formu aracılığıyla 14 otel işletmesi yöneticisi ile iletişim kurulmuş, bu doğrultuda çalışma verileri elde edilmiştir.

Otel işletmelerinin kullandıkları pazarlama araçlarının tespit edilebilmesi amacıyla katılımcılara (yönetici/yetkili);

- İşletmenizin tanıtım ve pazarlama faaliyetlerini nasıl yürütmektesiniz?
- Konuk/misafir memnuniyetini devam ettirebilmek adına ne tür uygulamalar yapmaktasınız?
- Yeni konuk kazanmak adına ne tür uygulamalar yapmaktasınız?
- En sık kullandığınız yönetimsel pazarlama araçları hangileridir?

soruları sorulmuştur.

Verilerin analizi aşamasında betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışılan konu ve alanla ilgili araştırmacıya özet bilgi edinme imkânı veren (Şahin, 2019: 31), zaman zaman katılımcıların söylemlerine de yer verilen bu analiz tekniğine nitel araştırmalarda sıklıkça başvurulmaktadır.

Bulgular Ve Yorum

Çalışmaya katılan otel işletmesi yöneticileri ile gerçekleştirilen görüşmeler doğrultusunda Trabzon ilinde faaliyet gösteren otel işletmelerinin kullandıkları pazarlama araçları ile ilgili bulgular elde edilmiştir. Çalışmaya katılan, ildeki 3, 4 ve 5 yıldızlı otel işletmesi yöneticilerinin kullanılan pazarlama araçları ile ilgili düşüncelerini öğrenebilmek adına katılımcılara dörder soru sorularak konu hakkında bilgi sahibi olunmaya çalışılmıştır. Katılımcılara mesleki unvanlarına göre; genel müdür (GM), ön büro müdürü (ÖB), yiyecek içecek müdürü (Yİ) ve satış müdürü (SM) şeklinde kodlar verilmiş, analiz aşamalarında bu kodlar aracılığıyla değerlendirmeler yapılmıştır.

Demografik Bulgular

Tablo 5'teki verilere göre, çalışmaya katılım gösteren otel yöneticileri ağırlıklı olarak ön büro müdürlerinden oluşmaktadır (%42,86). Diğer katılımcılar otel genel müdürü (%35,71), yiyecek içecek müdürü (%14,29) ve satış müdürüdür (%7,14). Katılımcıların yaş aralığı daha çok 46 ila 55 arasında olup (%35,71), eğitim düzeyleri ise genelde lisans seviyesindedir (%42,86). Katılımcılar daha çok turizm alanında eğitim almış olup (%57,14) 5 ve daha üzerinde

yıl tecrübesine sahiplerdir (57,14). Çalışma kapsamında değerlendirilen otel işletmeleri çoğunluk sırasıyla; 4 yıldız (%50), 3 yıldız (%35,71) ve 5 yıldız (%14,29) statüsünde olup, daha çok aile işletmesi (%50) özelliğinde faaliyet göstermektedir. Otel işletmeleri daha çok 2 ila 5 yıl aralığında (%42,86) ve 11 yıl üzerinde (%35,71) faaliyet sürelerine sahiptir.

Tablo 5: Demografik Veriler

		n	%			n	%
Mesleki Unvan	F&B Manager	2	14,29	**İş Tecrübesi**	1 yıldan az	1	7,14
	Önbüro Müdürü	6	42,86		1 - 2 yıl	3	21,43
	Genel Müdür	5	35,71		2 - 5 yıl	2	14,29
	Satış Müdürü	1	7,14		5 - 10 yıl	4	28,57
Yaş	25 yaş altı	1	7,14		10 yıl üstü	4	28,57
	26 - 35	3	21,43	**İşletme Statüsü**	3 yıldız	5	35,71
	36 - 45	3	21,43		4 yıldız	7	50
	46 - 55	5	35,71		5 yıldız	2	14,29
	56 ve üzeri	2	14,29	**Ortaklık Yapısı**	Bağımsız	2	14,29
Eğitim Düzeyi	Lise	4	28,57		Aile	7	50
	Ön lisans	3	21,43		Zincir	5	35,71
	Lisans	6	42,86	**Faaliyet Süresi**	2 yıldan az	1	7,14
	Lisansüstü	1	7,14		2 - 5 yıl	6	42,86
Eğitim Türü	Turizm	8	57,14		6 - 10 yıl	2	14,29
	İşletme	4	28,57		11 yıl ve üzeri	5	35,71
	Yönetim	1	7,14				
	Diğer	1	7,14				

Pazarlama Araçlarının Kullanımı ile İlgili Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde otel işletmelerinin tanıtım ve pazarlama faaliyetlerine, konuk memnuniyeti adına uygulamalarına ve yeni konuk/misafir kazanmak adına uygulamalarına yönelik düşünceler ile otel işletmelerinde en sık kullanılan pazarlama araçları ile ilgili düşüncelerle ilgili katılımcı ifade ve görüşleri yer almaktadır.

- **Tanıtım ve Pazarlama Faaliyetlerine Yönelik Katılımcı Düşünceleri**

Katılımcıların çoğunluğu (%64,29) otel işletmelerinde tanıtım ve pazarlama faaliyetlerine her dönemde ve halen önem verildiğini belirtmektedir. İşletmelerin tanıtım ve pazarlama faaliyetleri ile ilgili katılımcıların ve işletmelerinin gerçekleştirdiği en belirgin uygulamanın uzun dönemli konuk ilişkisi oluşturma fiili olduğu görülmektedir (%57,14).

Otel işletmelerinin tanıtım ve pazarlama faaliyetleri hakkında katılımcı görüşlerinin bazıları şu şekildedir;

Yİ1: "Otelimizi tercih eden konuklarımızın bir sonraki tercihlerinde de yer alabilmek adına etkin ve verimli bir şekilde hizmet vermeye çalışıyoruz. Ürün ve hizmetlerimizle ilgili tanıtıcı faaliyetleri işletme içi ve dışında sürdürmeye gayret ediyoruz. Bu şekilde

pazarlama uygulamalarımızın geri dönüşlerini alabilmek bizleri memnun etmektedir."

ÖB1: "Her açıdan tanıtım ve pazarlama faaliyeti uygulamaya çalışıyoruz tabi ama departmanımız gereği en önem verdiğimiz konu otel odalarıdır. Özellikle bu konu ile ilgilenen ayrı bir birimimiz mevcut. Pazarlama-satış ekibimiz güncel pazarlama araçlarını kullanarak mevcut ve potansiyel konuklar için her türlü güncel uygulamayı takip etmekte ve uygulamaktadır."

GM1: "Otelimizde tanıtım ve pazarlama faaliyetlerine her zaman gerekli ilgi ve özen gösterilmektedir. Açılışımızdan bu yana (8 sene) konuk memnuniyeti esasıyla çalışmakta, personelimizden de bu şekilde yaklaşım beklemekteyiz. Konuklarımızın otel hizmetlerini aldığı süre boyunca dikkat ettiğimiz tüm uygulamalar anlık değil, uzun dönemli bir otel-konuk ilişkisi oluşturabilme düşüncesi çerçevesindedir. "

- **Konuk Memnuniyeti Uygulamalarına Yönelik Katılımcı Düşünceleri**

Otel işletmeleri ve yöneticileri, mevcut ve otel işletmesini tercih etme potansiyeli bulunan konukların memnuniyetlerine yönelik olarak; müşteri sadakati oluşturma (%50), güncel endüstriyel uygulamaları takip etme (%42,86), aktif uygulamalar gerçekleştirme (%35,71) gibi tanıtıcı ve pazarlayıcı aktiviteler içerisinde yer almaya çalışmaktadır.

Katılımcıların mevcut konuk memnuniyetini devam ettirebilme adına yaptıkları uygulamalarla ilgili görüşleri şu şekildedir;

ÖB2: "Konuk memnuniyeti sağlama adına yaptığımız en net uygulama "müşteri sadakati" oluşturabilme adımlarıdır. İşletmemizi tercih eden misafirin bir sonraki tercihinin de işletmemiz olma gayreti içerisinde çalışmaktayız. Konuk mevcut hizmet alımından memnuniyet duyacak ki sonraki otel tercihi tekrardan siz olabilesiniz."

GM2: "İşletmemizle ilgili konuk düşüncelerinin olumlu devam edebilmesi adına güncel endüstriyel uygulamaları yönetim ve personel olarak yakından takip etmeye çalışıyoruz. Otel işletmeleri 7/24 açık ve hizmet vermek durumundadır. Bu doğrultuda, günün her saatinde oluşabilecek ve gerçekleşebilecek her türlü olay ve duruma hazırlıklı bir personel yapısı oluşturma gayretindeyiz."

ÖB3: "Konuk memnuniyeti kadar bu memnuniyetlerin devam etmesi ve geri dönüş alabilmemiz bizler için çok önemli bir durum. Konuğun tekrar işletmenizi tercih etmesi çok önemli bir gelişme. Bu durum sadece maddi anlamda değerlendirilmemeli. Konuğun aldığı hizmetten, işletmedeki uygulamalardan veya herhangi başka bir sebepten (fiyat, konum, personel vb.) memnun kalıp tekrar sizi tercih etmesi yaptığınız iş ve uygulamalarınızın doğru olduğunu görebilmek adına adeta bir ispat niteliğinde."

- **Yeni Konuk/Misafir Kazanma Uygulamalarına Yönelik Katılımcı Düşünceleri**

Otel işletmeleri mevcut konuk beklenti ve taleplerini karşılamanın yanı sıra, potansiyel konuklar için de birtakım tanıtım ve pazarlama faaliyetleri gerçekleştirmek durumundadır. İşletmelerin yeni konuk kazanma gayreti, rekabet koşullarında kaçınılmaz bir uygulama olarak görülmektedir. Özellikle günümüz pazarlama anlayışında potansiyel konuk/misafirleri

(müşteri) ikna edebilmek, işletmeyi tercih etmelerini sağlayabilmek adına ilgi çekici ve etkileyici uygulamalar gerçekleştirilmelidir.

Katılımcıların yeni konuk/misafir kazanma uygulamalarına yönelik düşünceleri şu şekildedir;

Yİ2: "Bu konudaki en önemli güven kaynağımız güncel teknoloji ve değişen uygulamaları yakından takip etmemizdir. Özellikle genç ve eğitimli personelimizin bu yöndeki çalışmalarını desteklemekteyiz. İlgili personelin her türlü fikirlerini dinlemeye çalışıyor ve işletme uygulamalarında fark yaratmalarını bekliyoruz. Özellikle günümüz rekabet ortamında personel yapımızdan maksimum bir biçimde fayda sağlamalıyız."

ÖB4: "Tanıtım ve pazarlama çalışmalarımızı konuk odaklı uygulama gayretindeyiz. Mevcut konuk düşüncelerinin potansiyel konuk düşüncelerini etkileyeceğinin bilincindeyiz. Otel işletmemizde aldığı hizmetten memnun kalan bir konuk, başka bir konuğun oteli tercih etmesini sağlayabilir. Özellikle internet ağının turizm endüstrisi aktörleri arasında yaygın bir biçimde kullanılması, konuk memnuniyetinin bu ortamlarda yayılmasını sağlayacak, olumlu durumların yansıması da olumlu olacaktır."

SM1: "Pazarlama ve satış politikalarımız doğrultusunda, konuk türlerine göre hizmet verme anlayışı güdüyoruz. Konuklarımızı; çocuk, genç, orta yaş ve üçüncü yaş olarak gruplandırıyoruz. Konaklamaları veya hizmet alımları esnasında yaş gruplarına göre çeşitli sürprizler veya farklı uygulamalar gerçekleştiriyoruz. Havuz başında, spor alanlarında, odalarında bu tarz uygulamaları gören misafirlerin memnuniyet ve düşüncelerini izinleri doğrultusunda otelimizin resmi internet sitesi ve sosyal platformlarında paylaşarak potansiyel konukların görüşlerine sunuyoruz."

GM3: "Sadece rekabet ettiğimiz işletmeleri takip etmiyoruz. Bölgede faaliyet gösteren tüm işletmeleri paydaş olarak görüyoruz ve hemen hemen hepsiyle, hangi sektörden olursa olsun, hangi alanda faaliyet gösteriyorsa göstersin, hepsiyle irtibat halinde olmaya çalışıyoruz. Özellikle de yönetim kademeleri ile ilişkilerimizi sıkı tutmaya gayret ediyoruz. Bu düşüncelerimizin en temel sebebi, bireysel olduğu kadar grup veya firma konuklarına da hizmet verme gayreti içerisinde olmamızdır."

- **En Sık Kullanılan Pazarlama Araçları ile İlgili Katılımcı Düşünceleri**

Günümüz tüketici eğilimlerindeki gelişmeler turizm endüstrisinde de yakinen vuku bulmakta ve uygulanmaktadır. Yerli ve yabancı ziyaretçilerin talep ve beklentilerinin takip edilebilmesi ve işletme lehine çevrilebilmesi adına turizm işletmelerinde özellikle modern ve güncel pazarlama araçları uygulanmaktadır. Katılımcıların otel işletmelerinde sıklıkça kullandığı pazarlama araçlarının; sosyal medya pazarlaması (%100), müşteri ilişkileri yönetimi (%92,86), doğrudan pazarlama (%85,71) ve mobil pazarlama (%78,57) olduğu belirlenmiştir.

Çalışmaya katılan otel işletmeleri yöneticilerinin işletmelerinde başvurduğu pazarlama araçları ile ilgili düşünceleri şu şekildedir;

GM4: "En sık kullandığımız pazarlama araçları; sosyal medya pazarlaması ile mobil pazarlamadır. Önbüro personelimizin de yakından takip ettiği sektörel ve teknolojik gelişmeleri işletmemize uygulamaya çalışıyoruz. Genç ve alanlarında eğitimli personel kullanma düşüncemizi, güncel pazarlama araçlarının gelişimini takip etme ve uygulama aşamalarında bizlere olumlu yönde yansıyan bir durum olarak görüyoruz."

ÖB5: "İşletmemizdeki pazarlama anlayışı konuğun otele gelmesinden önce, hatta rezervasyon yapmasından önce başlamaktadır. Konuğun işletmemize rezervasyon yapma ihtimalini artıracak uygulamalar kullanmaya çalışıyoruz. Özellikle internet ortamında tanıtıcı pazarlama araç ve uygulamalarını kullanma gayreti içerisindeyiz. Güncel teknolojik gelişmeleri takip eden ön büro departmanı ve pazarlama birimi çalışanlarımız, bilgi işlem departmanı ile devamlı iletişim halindeler. Her türlü güncel uygulama, ilgili birimlerimizce sistemimize entegre edilmektedir."

GM5: "İşletmelerin uyguladıkları toplu mesajla bilgilendirme veya mail ile doğum günü kutlama uygulamaları artık konukların çok da dikkat ettiği pazarlama adımları olmaktan çıktı. Artık konuklar otelde veya hatta daha otele gelmeden önce işletmelerden farklı adım ve uygulamalar beklemekte. Otel yolunda alacak olduğu bir mobil pazarlama uygulaması, otele giriş esnasındaki karşılanma şekli veya odasına girdiği an göreceği enteresan ama hoşlanabileceği bir aktivite konuğun işletmeye olan bağlılığını ve konaklama süresi boyunca memnuniyetini artıracaktır. Bu doğrultuda müşteri ilişkileri yönetimi işletmemizce önem arz eden bir uygulama olarak düşünülmekte ve uygulanmaktadır."

ÖB6: "Konuklarla olan iletişim, tanıtım faaliyetleri ve pazarlama uygulamalarımız özellikle yönetim kadememizin en çok önem verdiği hususlardır. Otelcilik endüstrisinde "bir konuk bin konuk getirebileceği gibi bin konuk da götürebilir" anlayışı mevcut. Bu düşünce ile her konuğun beklenti ve taleplerini doğrudan pazarlama aracı ile dikkate almakta, hatta konukların bazı konuları talep etmelerinden bir adım öncesinde hareket etmeye çalışmaktayız. Bu doğrultudaki bir yaklaşım, işletmenizin rakiplerinizden bir adım önde olmasını sağlayacaktır."

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Global gelişmeler doğrultusunda; yerel, bölgesel ve ulusal hareketlenmelerin yanı sıra uluslararası boyutlarda da değişim ve gelişmelerin olduğu Doğu Karadeniz Bölgesi turizm faaliyetlerinde Trabzon ili sahip olduğu konum ve özellikler sebebiyle bölge turizminde etkili bir destinasyondur. Trabzon ilinde faaliyet gösteren otel işletmeleri yerel ve bölgesel pazarlar kadar ulusal ve uluslararası pazarlarda da yer almaya çalışmaktadır. İlgili pazarlarda yer edinmeye çalışan, rekabet koşullarında ön planda yer almak isteyen, ileriye dönük gelişme gayreti gösteren otel işletmeleri özellikle teknolojinin de yardımıyla rakiplerinin önünde yer almak ve sürdürülebilir bir başarı elde etme gayreti içerisindedir.

Çalışma kapsamında otel işletmelerinde hizmet veren ve söz sahibi olan yönetici/yetkililere yer verilmeye çalışılmış, bu doğrultuda işletmelerin genel müdür, ön büro

müdürü, yiyecek içecek müdürü ve satış müdürleri ile görüşülmeye çalışılmıştır. Çalışmaya katılan yöneticilerin, ağırlıklı olarak turizm eğitimini lisans seviyesinde almaları, alanlarında deneyimli birer yönetici olmaları konu ile ilgili değerlendirmelerine bilgi ve tecrübe anlamında katkı sağlamıştır. Bu durum, yöneticilerin otel işletmelerinde kullanılan modern ve güncel pazarlama araçlarını değerlendirme ve uygulama aşamalarına hâkim oldukları, etkin ve verimli bir pazarlama anlayışı uyguladıkları gözlemlenmiştir.

İşletme yöneticilerinin güncel pazarlama araçları ile ilgili kullanım durumlarına yönelik görüşleri doğrultusunda bazı pazarlama araçlarının daha fazla tercih edildiği ve kullanıldığı görülmektedir. Sosyal medya pazarlaması (%100), müşteri ilişkileri yönetimi (%92,86), doğrudan pazarlama (%85,71) ve mobil pazarlama (%78,57) araçlarının ve uygulamalarının Trabzon'da faaliyet gösteren otel işletmelerinde ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

Teknolojide yaşanan değişim ve gelişmeler doğrultusunda özellikle internetin her yaş kategorisinde kullanımının artması, turizm işletmeleri ile yerli ve yabancı ziyaretçiler arasındaki iletişimi hızlandırmıştır. Özellikle sosyal medyada yer alan ziyaretçi yorumları, destinasyonlar ve turizm işletmelerine yönelik deneyim ve ilgi paylaşımları sosyal medya pazarlamasının turizm endüstrisindeki önemini yansıtmaktadır. Sosyal medyanın turizm işletmeleri ile tüketiciler arasındaki etkili iletişimde olması, birçok farklı kitleye ve tüketici grubuna hitap etmesi, günümüz pazarlama araçları arasında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca mobil pazarlama ve doğrudan pazarlama uygulamalarının otel işletmeleri ile yerli ve yabancı ziyaretçiler arasında sıklıkça kullanıldığı görülmektedir.

Çalışma neticesinde tespit edilen en önemli ayrıntılardan biri de; ortaya koyulan yeni pazarlama araçlarının son yıllardaki gelişim ve değişim hızına ayak uydurmaya çalışan otel işletmeleri açısından önemli birer eğilim olduklarıdır. Bu pazarlama araçlarına dinamik bir yapıya sahip olan turizm endüstrisinde sıklıkça başvurulmaktadır. Değişen ve gelişen pazarlama anlayışları doğrultusunda ortaya çıkan pazarlama araçlarının etkin ve verimli bir biçimde kullanılabilmesi ve takip edilebilmesi için otel işletmelerinin yönetimi ve personeline de önemli derecede iş düşmektedir. Konu ile ilgili etkili bir yönetim anlayışı ve personel uygulamaları otel işletmelerinin rekabet gücünü artıracak, pazardan elde edeceği pay oranını çoğaltacak, işletmenin endüstrideki sürdürülebilirliğini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Akyol, C. ve Zengin, B. (2016). "Otel İşletmelerinin Uyguladıkları Güncel Pazarlama Stratejileri: Sakarya Örneği". **III. Uluslararası İşletme Öğrencileri Kongresi**, 13-14 Mayıs, Sakarya, s. 138-158.

Bltyhe, J. (2001). **Pazarlama İlkeleri**. (Çev: Y. Odabaşı). Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi.

Candan, B., Bilgili, B. ve Yıldırım, S. (2012). "Çağdaş Pazarlama Anlayışı Çerçevesinde Küçük İşletmelerde Pazarlama Kültürünün İncelenmesi". **17. Ulusal Pazarlama Kongresi**, 18-21 Ekim, Burhaniye, s. 221-246.

Çakıcı, A. C., Atay, L. ve Harman, S. (2008). "İstanbul'da Faaliyet Gösteren Seyahat Acentalarının Pazarlama Karması Kararları Üzerine Bir Araştırma". **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7 (13): 69-87.

Çevik, S. (2009). **Turizm Pazarlamasında Bilgi İletişim Teknolojileri: Seyahat Acentaları İnternet Siteleri Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma**. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Çokal, Z. ve Büyükkuru, M. (2018). "Güncel Pazarlama Yöntemlerinin Turizm Sektöründe Uygulanabilirliğine Yönelik Bir Değerlendirme". **Journal of Multidisciplinary Academic Tourism**, 3 (2): 53-65.

İnce, M., Gül, H. ve Bozyiğit, S. (2017). "Türkiye'de Turizm Pazarlaması Konusunda Yazılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi: 1990-2016". **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 6 (5): 113-130.

Kılıç, B. ve Öter, Z. (2015). **Turizm Pazarlamasında Güncel Yaklaşımlar**. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019). Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. Turizm Tesisleri, https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9579/turizm-tesisleri.html, ET: 01.06.2019.

Pechlaner, H. ve Volgger, M. (2012). How to Promote Cooperation in the Hospitality Industry: Generating Practitioner-Relevant Knowledge Using the GABEK Qualitative Research Strategy. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 24 (6): 925-945.

Pehlivan, N. (2009). **Turizm Pazarlamasında Tüketici Tercihlerinin İstatistiksel Yöntemlerle Analizi ve Fethiye İlçesi Örneği**. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Solomon, R. M., Marshall, G. W. ve Stuart E. W. (2007). Marketing Real People, Real Choices (5. Edt.). USA: Pearson Prentice Hall.

Sönmez, B. (2014). **Kent Yerleşimcilerinin Turizm Pazarlamasına Yönelik Tutumunu Etkileyen Faktörler: Erzurum İli Örneği**. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Stanton, W. J. ve Futrell, C. (1987). **Fundamentals of Marketing. Singapur**: McGraw-Hill Education

Şahin, A. (2004). **Müşteri Odaklı Pazarlama Yöntemleri**. İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Şahin, U. (2019). **Destinasyon Pazarlamasında Havayolu Ulaştırmasının Rolü: İstanbul Havalimanı Örneği**. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Şimşek, A. T. (2008). **Turizm Pazarlamasında Turistik Tüketici Davranışları Açısından Tatil Satın Alma Sürecinin Özellikleri ve Alanya Üzerinde Bir Uygulama**. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tek, Ö. B. ve Özgül, E. (2005). **Modern Pazarlama İlkeleri: Uygulamalı Yönetimsel Yaklaşım**. İzmir: Birleşik Matbaacılık.

Temizkan, P. S. (2010). **Profesyonel Turist Rehberlerinin Turizm Pazarlamasındaki Rolüne Etkisi Açısından Hizmetiçi Eğitim Seminerleri**. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Türedi, Ö. (2009). **Turizm Pazarlaması Açısından Tatil Yeri Seçiminde Etkili Olan Faktörler**. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Williams, A. (2006). "Tourism and Hospitality Marketing: Fantasy, Feeling and Fun". **International Journal of Contemporary Hospitality Management**, 18 (6): 482-495.

Yangibayev, A. (2011). **Global Finansal Krizlerin Turizm Pazarlamasına Etkileri: Türkiye Örneği**. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

PAMUKKALE DESTİNASYONUNDA TURİZM SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN YEREL HALKIN İLETİŞİM BECERİLERİNİN TURİSTLERCE ALGILANMASI*

Seher CEYLAN**

ÖZET

Turizm, günümüzde geniş kapsamlı bir sektör olarak birçok insanı ve endüstriyi ilgilendirmektedir. Özellikle turizmden gelir sağlayan ülkeler için, turizm faaliyetleri üretim ve istihdamın artmasını sağlamaktadır. Emek yoğun bir sektör olarak turizm, sektörde çalışan yerel halkın ve turistlerin karşılıklı iletişimini öngörmektedir. Bu anlamda turizm sektöründe çalışan yerel halkın iletişim becerilerinin arttırılması da önem kazanmaktadır. Turizm sektöründe çalışan yerel halkın turistlerle olan iletişimi ve turistlerin de yerel halkın söz konusu iletişim becerilerine ilişkin algısı oldukça önemlidir. Yapılan çalışmalarda, iletişim becerileri konusundaki eğitimlerin işe yaradığı, bireylerin iletişim becerileri eğitimleri sonrasında iletişim becerilerinin arttığının gözlemlendiği, dolayısıyla iletişim becerilerinin öğrenilebildiği ve geliştirilebildiği tespit edilmiştir. Bu durum göz önüne alındığında, yerel halkın iletişim becerilerinin geliştirilmesi ile turistlerle sağlıklı iletişim kurmalarının sağlanmasının mümkün olduğu ifade edilebilir. İletişim becerilerinin geliştirilebilmesi, yerel halk ile turistler arasındaki iletişimin etkili kurulmasına katkıda bulunacak, bu durum hem yerel halkın hem de turistlerin memnuniyetini arttıracaktır. Bu çalışmanın amacı, yerel halkın iletişim becerileri ile bu becerilerin turistlerce algılanması arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığının belirlenmesidir. Çalışmada, yerel halka ve turistlere iletişim becerileri ile ilgili ifadelerden oluşan anket formu uygulanmış ve sonuçlar SPSS programı ile analiz edilmiştir. Anket formuyla elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucunda, Pamukkale destinasyonunda turizmde çalışan yerel halkın iletişim becerileri ile bu becerilerin turistlerce algılanması arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Çalışmada, yerel halk ile turistler arasındaki iletişimin etkinliğinin arttırılması ve bu anlamda turistlerin tatmininin sağlanması ile ilgili öneriler de ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İletişim becerileri, Turist algısı, Pamukkale

GİRİŞ

İletişim becerileri, göndericinin mesajlarını doğru kodlaması, alıcıya iletmesi ve aldığı mesajları da doğru şekilde anlamlandırması için etkili bir dinleme ve geri bildirimde bulunmayı içerir. (Deniz, 2003). Bu anlamda insanlarla yoğun iletişimin söz konusu olduğu mesleklerde kişilerin iletişim becerilerini geliştirmeleri ve etkili kullanabilmeleri şarttır (Bingöl ve Demir, 2011). Kişilerarası ilişkilerde, kişinin kendini ifade etme tarzı olarak ortaya koyduğu iletişim becerisi, iletişim kurduğu kişinin duygu, düşünce ve davranışlarını etkiler (Neese, 1997). İletişim becerilerini geliştiren bireyler, insan ilişkilerinde ve mesleklerinde daha etkili olmaktadır (Gölönü ve Karcı, 2010). Araştırmalar, iletişim becerilerinin öğrenilebilir ve

* Bu çalışma, "Turizm Sektörüne Hizmet Veren Yöre Halkının İletişim Becerileri Ve Turistler Tarafından Algılanması: Pamukkale Destinasyonunda Karşılaştırmalı Bir Araştırma" konulu doktora tezinin bir bölümünü oluşturmaktadır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, E-mail: ceylans@pau.edu.tr

öğretilebilir özellikler taşıdığını göstermektedir (Buckman, 2001). İletişim becerilerini geliştiren bireylerin, sağlıklı ilişkiler geliştirerek iş hayatlarında daha başarılı oldukları söylenebilir (Özerbaş vd., 2007). Gerçekleştirilen bir araştırmada, iletişim becerisi eğitimi alanlar ve almayanların davranışları arasında oldukça önemli farklılıklar tespit edilmiştir (Nerdrum, 1997). Turizm sektörü, farklı kültürleri bir araya getiren, ülkeye döviz ve istihdam sağlayan sosyal etkileşimin önemli unsurlarından birisidir (Doğan ve Üngören, 2012). Turizmin, ekonomik, kültürel ve sosyal etkileri, ülkelerin turizme daha çok önem vermesini sağlar (Goodwin, 1998). Özellikle uluslararası turizm, farklı sosyal, ekonomik ve kültürel yapıların etkileşimini arttırmakta ve hem yöre halkını hem de turistleri etkilemektedir (Brunt ve Courtney, 1999). Turizm, destinasyonda yöre halkı ile turistler arasında, etkileşimi de sağlamaktadır (Besculides vd., 2002). Turizmin yöre halkı üzerindeki sosyal, kültürel ve çevresel etkileri açısından olumlu olduğu kadar olumsuz etkilerinin de olabileceği bilinmektedir (Bull, 1991). Yöre halkının turizmle ilgili tutumlarının incelendiği bir araştırmada, söz konusu tutumlar ekonomik fayda, sosyal fayda, sosyal maliyet, kültürel fayda ve kültürel maliyet olmak üzere beş farklı faktör altında toplamıştır (Gürsoy ve Rutherford, 2004). Bu bağlamda, yöre halkının sosyal ve ekonomik açıdan fayda sağladıkça turizm faaliyetlerinden daha çok tatmin olduğu söylenebilir (Haija, 2010).

Turizm açısından yöre halkı, destinasyonda yaşamını sürdüren, doğrudan ya da dolaylı olarak turistlere hizmet sunan kişilerden meydana gelir (Reisenger and Turner, 2004). Turistlerle yöre halkı ilişkisinde, yöre halkı hareketsiz tarafı, turistler hareketli taraftı ifade eder. Turistler farklı amaçlarla turizm faaliyetlerine katılan, bu amaçla para harcayan, belirli sürelerde yer değiştiren hareketli tarafı; yöre halkı ise, bulundukları turistik destinasyonda turistleri kabul eden, onlara hizmet eden, para harcama ya da yer değiştirme kaygısı olmayan hareketsiz tarafı temsil etmektedir (Rızaoğlu, 2003). Turist ve yöre halkı ilişkisi, turistlerle yöre halkı arasındaki kişisel ilişki ve etkileşimi kapsar (Karaman ve Avcıkurt, 2011). Yapılan çalışmalarda yöre halkının ilk zamanlarda turizm faaliyetlerine şüphe ve endişe ile yaklaştığı, ancak zamanla turizmle birlikte gelirleri arttığında olumlu tutumlar geliştirdikleri görülmüştür (Lepp, 2007).

Turistlerle yöre halkı arasındaki iletişimde, fiziki ve sosyal mesafe, değişik yaşam tarzları, dil, değerler ve algılamalar sorunlara yol açmakta (Reiseinger ve Turner, 2004) bu farklı algılar, dil ve kültürler sebebiyle yanlış anlaşılma veya eksik anlama gibi durumlara sık rastlanmaktadır (Avcıkurt, 2009). Turistlerin çoğu zaman yöre halkıyla iletişimlerini düşük düzeyde tutmaları, ilgisizlik, küçük görme, önyargı gibi durumlar da etkileşimi zorlaştırmaktadır (Rızaoğlu, 2003). Turistlerle yöre halkı arasındaki ilişkide, eşit olmayan ve

dengesiz deneyimlere sahip olunması, ilişkinin kısa süreli olması ve geçiciliğinin her iki tarafça da bilinmesi, zaman ve yer açısından sınırlamaların olması, ilişkinin kendiliğinden olmaması her iki taraf için de sorun teşkil etmektedir (Mathieson ve Wall, 1992). Tüm bu sorun ve sıkıntıların giderilmesi için yöre halkının iletişim becerilerinin geliştirilmesi ve turistler tarafından doğru algılanan etkili iletişim davranışlarının ortaya konulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Literatür Taraması

Korkut (1996) çalışmasında, iletişim becerilerinin, deneyimler yoluyla öğrenilen, gözlenebilir, ölçülebilir, tekrarlanabilir ve öğretilebilir beceriler olduğunu vurgulamaktadır (Korkut, 1996). Suchankova (2014), dil eğitiminin kültürler arası problemleri ortadan kaldırmada önemli bir araç olduğunu savunarak, iletişimin normlarına ilişkin bilgi ve duyarlılığın önemli olduğunu ifade etmektedir. Yetişkinlerin iletişim becerileri eğitimi almasının iletişim becerileri üzerindeki etkisini araştıran Korkut (2005), çalışmasında, 12 saatlik İletişim Becerileri Eğitimi alan yetişkinlerin iletişim becerilerini algılama düzeylerinde olumlu yönde artış gösterdiğini ve eğitimin yetişkinler üzerinde oldukça önemli olduğunu tespit etmiştir. Avcı ve Sayılır (2006), çalışmalarında, konaklama işletmelerinde çalışanların iletişim becerilerine ilişkin yeterlilikleri düşük olduğunda, müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesi çerçevesinde sorun yaşandığını ifade etmişlerdir. Günlü (2001), yaptığı çalışmada, turistik ürün ve turistik işletmelerin, etkin iletişim tekniklerini kullanmalarını önermiş ve çalışanların iletişim becerilerinin arttırılması gerekliliğini vurgulamıştır. Tayfun ve Kılıçlar (2004) çalışmalarında, turistik bölgede yaşayanlarla turistik olmayan bölgede yaşayanlar arasında, yöre halkının turiste bakış açısında farklılıklar tespit etmişlerdir. Yöre halkının iletişim becerilerinin geliştirilmesi için eğitimlerine önem verilmesini öneren çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Örneğin, Gürbüz (2002), turistler ile yöre halkı arasında gerçekleşebilecek olumsuz olayların engellemek için öncelikle ev sahibi durumunda olan yöre halkının eğitimine önem vermek gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Avcıkurt vd. (2007) çalışmalarında, turizmin olumlu sosyo-kültürel etkilerinin arttırılması için, yöre halkı açısından özellikle turistlere hizmet sağlayan kişilerin eğitimine ayrıca önem verilmesinin üzerinde durmuşlardır. Aynı şekilde Çetin (2009) çalışmasında, yörede turizmin gelişmesi için yöre turizm faaliyetlerinin tamamında yöre halkının aktif çalışması ve turistlerle etkili iletişim kurabilmesi için eğitilmesini vurgulamıştır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışma, Pamukkale'de turizm sektöründe çalışan yöre halkının iletişim becerilerinin destinasyonu ziyaret eden turistler tarafından algılanmasında farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacını gerçekleştirmek için gerekli olan birincil verilerin bilimsel araştırma yöntemleri doğrultusunda elde edilmiştir. Bu araştırmada yöre halkı ile turistlerin iletişim becerileri iki ayrı boyutta incelendiği için aynı ölçekteki sorular, yöre halkı ve turistlere yönelik olarak düzenlenmiş ve böylece iletişim becerilerine dair tutumların her iki tarafça ne şekilde değerlendirildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmanın evreni, Pamukkale ve Karahayıt'da yaşayan ve turizm sektöründe çalışan yöre halkı ile anketin uygulandığı dönemde yöreyi ziyaret eden yerli ve yabancı turistlerdir. İletişim becerilerini ölçmede kullanılan anket formu, iletişim becerilerini ölçmek için daha önceden birçok farklı alanda kullanılmış olan geçerlilik ve güvenilirliği onaylanan Fidan Korkut'a ait 43 ifadelik İletişim Becerileri Envanterinden uyarlanmıştır (Korkut, 1996: 20), (Cronbach alpha: 0,76). Ankette yer alan ifadeler beşli Likert ölçeği kullanılarak ölçülmüştür. Turistlere yönelik uygulanan anketlerin cronbach alpha değeri, 0,66 ve yöre halkına uygulanan anketlerin cronbach alpha değeri ise 0,75 olarak tespit edilmiştir. Anketin ön uygulaması yöre halkı ve turistlerle görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Her iki grup için de 20'şer kişilik ön anket uygulaması yapılmış olup elde edilen sonuçlara göre anket formu üzerinde herhangi bir düzeltmeye gerek duyulmamıştır. Anket yoluyla toplanan veriler analiz edilmiştir. Öncelikle, turistlere yönelik olarak toplamda 500 adet anket dağıtılmış ancak hatalı olanlar ve geri dönmeyenler değerlendirmeye alınamamıştır. Turistlere yönelik değerlendirmeye alınan anket sayısı 355'dir. Yöre halkına yönelik olarak da toplamda 500 adet anket dağıtılmış ancak hatalı olanlar ve geri dönmeyenler değerlendirmeye alınamamıştır. Yöre halkına yönelik değerlendirmeye alınan anket sayısı 437'dir.

Araştırmanın Bulguları

Yöre halkı ve turistler açısından iletişim becerilerinin algılanmasına ilişkin farklılıklar Tablo 1 incelendiğinde görülmektedir. Düşüncelerin karşı tarafa aktarılması konusunda yöre halkı ile turistler arasındaki fark istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur ($p<0,001$). Turistler, yöre halkına oranla, yöre halkının düşüncelerini aktarması konusunda daha fazla zorlandıkları fikrine katılmaktadırlar. Görüşme sırasında, yöre halkının bilerek turistleri rahatlatacak şeyler yapması ve bundan dolayı turistlerin kendini rahat hissetmesi ifadesinde de yöre halkı ile turistler arasındaki fark anlamlıdır ($p<0,007$). Yöre halkı turistlere oranla, görüşme sırasında bilerek turisti rahatlatıcı şeyler yapma konusuna daha çok dikkat ettiklerini ve turistleri

rahatlattıklarını düşünmektedir. Karşı tarafın öneriye açık olup olmamasına dikkat etme açısından da yöre halkı ile turistler arasındaki fark istatistiki olarak anlamlıdır ($p<0,001$). Yöre halkı turistlere oranla, turistlerin öneriye açık olup olmadığına dikkat ettiklerini daha çok ifade etmektedirler. Konuşurken etkili göz iletişimi kurma ifadesine de katılımlar açısından fark anlamlıdır ($p<0,001$). Yöre halkı, etkili göz iletişimi kurabilme konusunda başarılı olduğu fikrine turistlere oranla daha fazla katılmaktadır. Kendini karşısındakinin yerine koyarak, duygularını anlamaya çalışma davranışına yönelik tutumlar incelendiğinde yöre halkı ile turistler arasındaki fark anlamlıdır ($p<0,001$). Yöre halkı empati kurarak karşısındakini anlamaya çalışma tutumuna turistlere oranla daha çok katılmaktadır.

Yöre halkının alışveriş sırasında dikkatini turistlerin üzerinde toplayabilme becerisi açısından bakıldığında yöre halkı ile turistler arasındaki fark istatistiki olarak anlamlıdır ($p<0,001$). Yöre halkının turistlere oranla, alışveriş sırasında dikkatlerini turistler üzerinde toplayabildikleri fikrine daha çok katıldıkları tespit edilmiştir. Yöre halkının turistlerin anlatmak istediklerini dinlemek için onlara yeterince zaman ayırma ifadesine katılımda, yöre halkı ile turistler arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($p<0,001$). Yöre halkının turistlere oranla, turistlerin anlatmak istediklerini dinlemek için onlara yeterince zaman ayırma tutumuna daha fazla katıldıkları ortaya konulmuştur. Yöre halkının iletişim sırasında sabırsız davranması ve turistlerin sözünü kesmesi ifadesine katılım açısından yöre halkı ile turistler arasındaki fark istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0,001$). Buna göre turistler yöre halkına oranla, yöre halkının iletişim sırasında sabırsız davrandıkları konusuna daha fazla katılmaktadır. Yöre halkının turistleri dinlerken sıkıldıklarını hissetmeleri ve bu sıkıntılarını karşı tarafa hissettirdikleri ifadesinde yöre halkı ile turistler arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($p<0,001$). Turistler yöre halkına oranla yöre halkının kendilerini dinlerken sıkıldıklarını hissettiklerini daha fazla düşünmektedir. Yöre halkının turistlerle iletişim sırasında iletişimi bozacak çıkışlar yapma tutumları incelendiğinde yöre halkı ile turistler arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($p<0,001$). Turistlerin yöre halkına oranla, yöre halkının iletişim kurarken iletişimi bozacak çıkışlar yapma tutumuna daha çok katıldıkları ortaya konulmuştur. Yöre halkının, tartışma sonunda, savunduklarının yanlış olduğunu kabul edebilmesi ifadesinde yöre halkı ile turistler arasındaki fark istatistiki olarak anlamlıdır ($p<0,001$). Yöre halkı turistlere oranla tartışma sonunda, savunduklarının yanlış olduğunu kabul edebildikleri ifadesine daha çok katılmaktadırlar. Yöre halkının turistlerle konuşurken düzgün cümleler kurma ifadesine katılım açısından bakıldığında da anlamlı farklılığa rastlanmıştır ($p<0,001$). Yöre halkının turistlere oranla, konuşurken düzgün cümleler kurma tutumuna daha çok katıldıkları tespit edilmiştir. Aynı görüş paylaşılmasa bile karşısındakinin fikirlerine saygı duyma ifadesine katılımda yöre

halkı ile turistler arasındaki fark istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur (p<0,001). Buna göre yöre halkının turistlere oranla, onlarla aynı görüşü paylaşmasa bile fikirlerine saygı duyma tutumuna daha fazla katıldığı tespit edilmiştir.

İletişim sırasında karşı tarafa güvenmenin mutluluk vermesi ifadesine katılım açısından bakıldığında yöre halkı ile turistler arasında anlamlı farklılık bulunmuştur (p<0,001). Buna göre yöre halkının turistlere oranla, karşı tarafa güvenmenin kendilerine mutluluk verdiği tutumuna daha çok katıldıkları ortaya konulmuştur. Yöre halkının turistlere söz hakkı vermesi ifadesine katılımcıların tutumları incelendiğinde yöre halkı ile turistler arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık göze çarpmaktadır (p<0,001). Buna göre yöre halkının turistlere oranla, iletişimde turistlere söz hakkı verdiklerini düşünmeleri konusuna daha çok katıldıkları tespit edilmiştir. Turistlerin anlamadıkları hususları, yöre halkının yeni kelimelerle tekrarlaması ifadesinde yöre halkı ile turistler arasındaki fark anlamlıdır (p<0,001). Yöre halkının turistlere oranla, turistlerin anlamadıkları hususları yeni kelimelerle aktardıklarını daha fazla düşündükleri ortaya konulmuştur. İletişim sırasında yöre halkının turistleri anlamaya çalışması tutumuna katılım açısından bakıldığında yöre halkı ile turistler arasındaki fark istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur (p<0,001). Buna göre yöre halkının turistlere oranla, onları anlamaya çalışma yönündeki tutuma daha çok katıldıkları tespit edilmiştir. Yöre halkının turistlerden gelen önerileri dinleme ifadesine katılımcıların tutumları incelendiğinde yöre halkı ile turistler arasındaki fark anlamlı bulunmuştur (p<0,001). Yöre halkı turistlere oranla, onlardan gelen önerileri dinleme tutumuna daha çok katılmaktadırlar. Yöre halkının eleştiri yaparken turistleri incitmeden eleştirilerini ifade etme tutumuna bakıldığında yöre halkı ile turistler arasında anlamlı farklılığa rastlanmıştır (p<0,005). Yöre halkının turistlere oranla, eleştiri yaparken karşısındakini incitmediğini düşündüğü tespit edilmiştir. Turistlerden özür dilemekte zorlanma ifadesine katılım açısından bakıldığında yöre halkı ile turistler arasındaki fark istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur (p<0,001). Buna göre turistlerin, yöre halkının kendilerinden özür dilemekte zorlandıkları ifadesine yöre halkına oranla daha çok katıldıkları ortaya konulmuştur. İletişimde dinleme esnasında yöre halkının turistlerin sözünü kesmeden dinlemeye özen gösterdikleri ifadesine katılım açısından yöre halkı ile turistler arasındaki fark anlamlıdır (p<0,001). Yöre halkının turistlere oranla, turistleri dinlerken sözlerini kesmemeye özen gösterme tutumuna daha çok katıldıkları tespit edilmiştir. Turistleri daha iyi anlamak için yöre halkının sorular yöneltmesi ifadesine katılım açısından bakıldığında yöre halkı ile turistler arasındaki fark istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur (p<0,001). Yöre halkının turistlere oranla, turistleri daha iyi anlamak için sorular yöneltme tutumuna daha çok katıldıkları ortaya konulmuştur. Yöre halkının karşı cinsten biriyle iletişim kurduğunda rahatsız olduğu tutumuna

katılım açısından bakıldığında yöre halkı ile turistler arasındaki fark anlamlı bulunmuştur (p<0,001). Turistlerin yöre halkına oranla, yöre halkının karşı cinsten biriyle iletişim kurduğunda rahatsız olduğu tutumuna daha çok katıldığı tespit edilmiştir. Yöre halkının karşısındaki turisti dinleme zorunluluğunda olmadığını düşünmesi tutum cümlesine katılım açısından da istatistiki olarak farka rastlanmıştır (p<0,001). Turistler yöre halkına oranla, yöre halkının kendilerini dinleme zorunluluğunda olmadıklarını düşünmeleri tutumuna daha çok katılmaktadırlar. Yöre halkının ses tonunu konunun özelliğine göre ayarlayabildiği tutum cümlesinde de yöre halkı ile turistler arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık göze çarpmaktadır (p<0,001). Buna göre yöre halkının turistlere oranla yöre ses tonlarını konunun özelliğine göre ayarlayabildikleri tutumuna daha fazla katıldığı ortaya konulmuştur. Yöre halkının, konuşurken sözünün kesilmesinden rahatsız olması ifadesine katılım açısından bakıldığında yöre halkı ile turistler arasında anlamlı farklılık bulunmuştur (p<0,003). Yöre halkı turistlere oranla, konuşurken sözünün kesilmesinden rahatsız olma tutumuna daha fazla katılmaktadır. Turistlerden olumlu beklentilerin olması ve turistlerin bu olumlu beklentilerle karşılanması tutumunda da yöre halkı ile turistler arasında istatistiki olarak fark anlamlıdır (p<0,001). Yöre halkının turistlere oranla, turistlerden olumlu beklentilerinin olduğu ve bu beklentilerle onları karşıladıkları tutumuna daha çok katıldıkları tespit edilmiştir. Yöre halkının turistlerin tutumundan çok sorununu anlamaya çalışmalarına yönelik ifadeye katılım açısından da anlamlı farklılığa rastlanmıştır (p<0,001). Yöre halkı turistlere oranla, onların sorunlarını anlamaya çalıştıklarına yönelik tutuma daha fazla katılmaktadırlar. İletişimde anlaşma sağlandığında karşılıklı olarak mutluluk duyma tutumuna yönelik katılımlar incelendiğinde anlamlı farklılık saptanmıştır (p<0,001). Yöre halkının turistlere oranla iletişimde anlaşma sağlandığında mutlu olma ifadesine daha fazla katıldığı ortaya konulmuştur. Yöre halkının yanlış tutum ve davranışlarını kolaylıkla kabul edebilmesi ifadesinde yöre halkı ile turistler arasındaki fark anlamlıdır (p<0,001). Buna göre yöre halkı turistlere oranla yanlış tutum ve davranışlarını kolaylıkla kabul edebildiğini düşünmekte bu tutuma daha çok katılmaktadır. Turistlerin dinlemeye istekli olup olmadığımı anlamaya çalışma tutum cümlesine katılım açısından bakıldığında yöre halkı ile turistler arasındaki fark istatistiki olarak anlamlıdır (p<0,001). Yöre halkı, turistlere oranla onların dinlemeye istekli olup olmadıklarını anlamaya çalışma tutumuna daha çok katılmaktadır. Yöre halkının turistlere cevaplamada zorlanacakları ani sorular yöneltme tutumuna yönelik katılımlar incelendiğinde yöre halkı ile turistler arasında anlamlı farklılık bulunmuştur (p<0,001). Turistler yöre halkına oranla, yöre halkının turistlere cevaplamada zorlanacakları ani sorular yönelttikleri tutumuna daha çok katılmaktadır. Yöre halkının kendini turistlerin yerine koyarak, düşüncelerini anlamaya çalışma tutumuna katılım

açısından da yöre halkı ile turistler arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılık göze çarpmaktadır (p<0,001). Yöre halkı turistlere oranla, kendini turistlerin yerine koyarak, düşüncelerini anlamaya çalışma tutumuna daha çok katılmaktadır. Yöre halkının turistlerin konuşmaya istekli olup olmadığını anlamaya çalışma ifadesinde yöre halkı ile turistler arasındaki fark istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur (p<0,001). Yöre halkının turistlere oranla, turistlerin konuşmaya istekli olup olmadığını anlamaya çalışma tutumuna daha çok katıldıkları tespit edilmiştir. Yöre halkının turistlerle kolaylıkla iletişim kurabilme ifadesinde de yöre halkı ile turistler arasındaki fark anlamlıdır (p<0,001). Yöre halkının turistlere oranla, turistlerle kolaylıkla iletişim kurdukları tutumuna daha çok katıldıkları ortaya konulmuştur. Yöre halkının turistlerle iletişim kurmaktan hoşlanması ifadesinde de yöre halkı ile turistler arasındaki fark istatistiki olarak anlamlıdır (p<0,001). Yöre halkı turistlere oranla, turistlerle iletişim kurmaktan hoşlanma tutumuna daha çok katılmaktadır.

Tablo 1. Yöre halkı ile turistlerin karşılaştırılmasına ilişkin bağımsız t testi sonuçları

Tutum cümlesi	Tutum cümlesi	Yöre halkı	Turistler	F	P
Yöre halkı, düşüncelerini iletmekte zorlanıyor.	Düşüncelerimi turistlere iletmekte zorlanırım.	2,2815	2,7437	0,063	0,001
Yöre halkı, görüşme sırasında kendimi rahat hissettiriyor.	Turistlerle görüşürken, bilerek onları rahatlatacak şeyler yaparım.	3,6537	3,3475	1,063	0,007
Yöre halkı, öneriye açık olup olmadığıma dikkat ediyor.	Turistin öneriye açık olup olmadığına dikkat ederim.	3,8272	3,1538	8,153	0,001
Yöre halkı, benimle konuşurken etkili göz iletişimi kuruyor.	Turistlerle konuşurken, etkili bir göz iletişimi kurabilirim.	3,8522	3,2901	9,875	0,001
Yöre halkı, empati kurarak duygularımı anlamaya çalışıyor.	Empati kurarak karşımdaki turistin duygularını anlamaya çalışırım.	3,9259	3,0310	4,343	0,001
Yöre halkı, alışveriş sırasında dikkatini benim üzerimde topluyor.	Dikkatimi turistlerin ilgi alanı üzerinde toplayabilirim.	3,8230	3,4028	26,765	0,001
Yöre halkı, bana yeterince zaman ayırıyor.	Turistlerin yeterince zaman ayırırım.	3,9376	3,2813	17,897	0,001
Yöre halkı, iletişim sırasında sabırsız davranıyor ve sözümü kesiyor.	Turistler konuşurken sabırsızlanır ve onların sözünü keserim.	2,0783	2,8385	0,090	0,001
Yöre halkı, beni dinlerken sıkılıyor.	Turistleri dinlerken sıkıldığımı hissederim.	2,3157	2,7386	5,313	0,001
Yöre halkı, iletişimi bozacak çıkışlar yapıyor.	Turistle ilişkilerimi bozacak çıkışlar yapabilirim.	2,0947	2,6250	0,019	0,001
Yöre halkı, tartışma sonunda, yanlış olduğunu kabul edebiliyor.	Tartışma sonunda, savunduğumun yanlış olduğunu kabul edebilirim.	3,2794	2,9518	20,622	0,001
Yöre halkı düzgün cümleler kuruyor.	Turistlerle konuşurken düzgün cümleler kurarım.	3,8384	3,3229	3,586	0,001
Yöre halkı aynı görüşü paylaşmasak bile fikirlerime saygı duyuyor.	Turistlerle aynı görüşü paylaşmasam bile fikirlerine saygı duyarım.	3,9885	3,3200	2,882	0,001
Yöre halkına güvenmek beni mutlu ediyor.	Turistlere güvenmek beni mutlu eder.	3,6851	3,2890	1,908	0,001
Yöre halkı, bana söz hakkı veriyor.	Turistlere genellikle söz hakkı veririm.	4,0690	3,6497	4,882	0,001
Yöre halkı, anlamadığım hususları, yeni kelimelerle tekrarlıyor.	Turistlerin anlamadığı hususları yeni kelimelerle tekrarlarım.	4,0000	3,4249	31,418	0,001
Yöre halkı, beni anlamaya çalışıyor.	Turistleri anlamaya çalışırım.	4,1333	3,5763	20,631	0,000

Tutum cümlesi	Tutum cümlesi	Yöre halkı	Turistler	F	P
Yöre halkı, önerilerimi dinliyor.	Turistlerden gelen önerileri dinlerim.	4,0320	3,2684	28,371	0,000
Yöre halkı, eleştiri yaparken beni incitmiyor.	Eleştirimi turistleri incitmeden iletirim.	4,0460	3,5676	4,938	0,005
Yöre halkı, özür dilemekte zorlanıyor.	Turistlerden özür dilemek bana zor gelir.	2,3968	2,8983	50,334	0,001
Yöre halkı beni dinlerken sözümü kesmiyor.	Dinlerken, turistlerin sözünü kesmem.	3,8848	3,2699	3,637	0,001
Yöre halkı, beni daha iyi anlamak için sorular soruyor.	Dinlediğim turisti daha iyi anlamak için sorular yöneltirim.	3,8383	3,2676	5,690	0,001
Yöre halkı, karşı cinsten biriyle iletişimde rahatsız oluyor.	Karşı cinsten biriyle iletişim kurduğumda rahatsızlık duyarım.	2,1471	2,6535	4,010	0,001
Yöre esnafı, beni dinleme zorunluluğunda olmadığını düşünüyor.	Turistleri dinlemek mecburiyetinde olmadığımı düşünürüm.	2,2782	2,7014	3,579	0,001
Yöre halkı, ses tonunu konunun özelliğine göre ayarlayabiliyor.	Ses tonumu konunun özelliğine göre ayarlayabilirim.	3,7788	3,3898	2,089	0,001
Yöre halkı, konuşurken sözünün kesilmesinden rahatsız oluyor.	Konuşurken sözümün kesilmesinden rahatsızlık olurum.	3,3111	3,0510	63,236	0,003
Yöre halkı turistlerden olumlu beklentileri var.	Her turisti olumlu beklentilerle karşılarım.	4,0691	3,7025	6,641	0,001
Yöre halkı, sorunumu anlamaya çalışıyor.	Turistin sorununu anlamaya çalışırım.	3,9423	3,4153	31,788	0,001
Yöre halkı, anlaştığımızda mutluluk duyuyor.	Turistlerle anlaştığımızda mutluluk duyarım.	4,0092	3,5803	18,057	0,001
Yöre halkı, yanlış tutum ve davranışlarını kolaylıkla kabul ediyor.	Yanlış tutum ve davranışlarımı kolaylıkla kabul ederim.	3,6429	3,1190	9,929	0,001
Yöre halkı, dinlemeye istekli olup olmadığımı anlamaya çalışıyor.	Turistlerin dinlemeye istekli olup olmadığını anlamaya çalışırım.	3,8287	3,3127	4,466	0,001
Yöre halkı cevaplamada zorlanacağım ani sorular yöneltiyor.	Turistlere cevaplamada zorlanacakları ani sorular yöneltirim.	2,2248	2,8870	5,243	0,001
Yöre halkı empatiyle beni anlamaya çalışıyor.	Empatiyle, turisti anlamaya çalışırım.	3,8943	3,2627	13,430	0,001
Yöre halkı konuşmaya istekli olup olmadığımı anlamaya çalışıyor.	Turistlerin konuşmaya istekli olup olmadığını anlamaya çalışırım.	3,8761	3,3513	10,887	0,001
Yöre halkı kolaylıkla iletişim kurabiliyor.	Turistlerle kolaylıkla iletişim kurarım.	3,9724	3,5746	20,769	0,001
Yöre halkı turistlerle iletişim kurmaktan hoşlanıyor.	Turistlerle iletişim kurmaktan hoşlanırım.	4,1213	3,7972	14,877	0,001

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, turizm sektöründe çalışan yöre halkının pazarlamaya yönelik iletişim becerilerinin turist algılamaları açısından farklılık yaratıp yaratmadığını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, Pamukkale'de turizme hizmet veren yöre halkı ve destinasyonu ziyaret eden turistler üzerinde gerçekleştirilen anketler, istatistiki yöntemlerle değerlendirilerek bulgular elde edilmiştir. Genel olarak yöre halkının iletişim becerileri ile bu becerilerin turistler tarafından algılanması ile ilgili sonuçlarda da ilginç detaylar göze çarpmaktadır. Turistler, yöre halkına oranla, düşüncelerini aktarması konusunda zorlandıklarını, iletişim sırasında sabırsız davrandıklarını, kendilerini dinlerken sıkıldıklarını hissettiklerini, iletişim kurarken iletişimi bozacak çıkışlar yaptıklarını, kendilerinden özür

dilemekte zorlandıklarını, karşı cinsten biriyle iletişim kurduğunda rahatsız olduklarını, kendilerini dinleme zorunluluğunda olmadıklarını düşündüklerini ve kendilerine cevaplamada zorlanacakları ani sorular yönelttikleri tutumlarına daha çok katılmaktadır.

Yöre halkı ise turistlere oranla, görüşme sırasında bilerek turisti rahatlatıcı şeyler yaptıklarını, turistleri rahatlattıklarını, turistlerin öneriye açık olup olmadığına dikkat ettiklerini, etkili göz iletişimi kurabildiklerini, alışveriş sırasında dikkatlerini turistler üzerinde toplayabildiklerini, empati kurarak karşısındakini anlamaya çalıştıklarını, turistlerin anlatmak istediklerini dinlemek için onlara yeterince zaman ayırdıklarını, tartışma sonunda, savunduklarının yanlış olduğunu kabul edebildiklerini, konuşurken düzgün cümleler kurduklarını, onlarla aynı görüşü paylaşmasa bile turistlerin fikirlerine saygı duyduklarını, karşı tarafa güvenmenin kendilerine mutluluk verdiğini, turistlere söz hakkı verdiklerini, turistlerin anlamadıkları hususları yeni kelimelerle aktardıklarını, turistleri anlamaya çalışma yönünde çaba gösterdiklerini, turistlerden gelen önerileri dinlediklerini, eleştiri yaparken karşısındakini incitmediğini düşündüklerini, turistleri dinlerken sözlerini kesmemeye özen gösterdiklerini, turistleri daha iyi anlamak için sorular yönelttiklerini; ses tonlarını konunun özelliğine göre ayarlayabildiklerini; konuşurken sözünün kesilmesinden rahatsız olduklarını; turistlerden olumlu beklentilerinin olduğunu ve bu beklentilerle onları karşıladıklarını, turistlerin sorunlarını anlamaya çalıştıklarını, iletişimde anlaşma sağlandığında mutlu olduklarını, yanlış tutum ve davranışlarını kolaylıkla kabul edebildiklerini, turistlerin dinlemeye istekli olup olmadıklarını anlamaya çalıştıklarını, turistlerin konuşmaya istekli olup olmadığını anlamaya çalıştıklarını, turistlerle kolaylıkla iletişim kurduklarını ve turistlerle iletişim kurmaktan hoşlandıklarına ilişkin ifadeleri desteklemektedirler.

Bu açıdan bakıldığında, yöre halkının sergilediğini düşündüğü iletişim becerilerinin turistler tarafından aynı şekilde algılanmadığı çok bariz şekilde görülmektedir. Yöre halkı kendini tamamen iyi iletişim becerilerine sahip olarak görmekte ancak turistler bunu aynı şekilde algılamamaktadırlar. Bu da yöre halkının iletişim becerileri konusunda içinde bulunduğu farklı pencereden sıyrılmasını gerektirmektedir. Yeterli ve gerekli ölçüde iletişim becerilerine sahip olmadıklarının farkına varmaları ve bunu değiştirmek için iletişim becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Zira yapılan çalışma sonucunda yöre halkının iletişim becerileri düzeyinin de düşüğe yakın orta düzeyde bir skora sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, turizm sektöründe çalışan yöre halkının pazarlamaya yönelik iletişim becerilerinin turist algılamaları açısından farklılık yarattığı tespit edilmiştir. Bu anlamda, yapılan bu tespitler sonucunda, Pamukkale

destinasyonunda turizm sektöründe çalışan yöre halkının pazarlamaya yönelik iletişim becerileri ile ilgili bir takım somut önerilerde bulunulabilir:

Turizm sektöründe çalışan yöre halkının, turistlere karşı sergilediğini düşündüğü pazarlamaya yönelik iletişim becerileri, turist algılamaları açısından farklılık göstermektedir. Turistlerin bu konudaki algısının, yöre halkının kendini gördüğü düzeyden oldukça ayrı olduğu görülmektedir. İlk adımda, yöre halkının" turistlerle iletişimim iyidir." tutumunun çok doğru olmadığı ortaya konularak, yöre halkının bunu fark etmesini sağlamak gerekmektedir. Buradan hareketle, Denizli Valiliği ve İl Turizm Müdürlüğü ile işbirliği sağlanarak, bu konudaki verilerin muhatabı olan yöre halkına iletilmesi ve turistlerin algılarının ne yönde olduğunun onlara da açıklanması önerilebilir. Bunun yanı sıra yöre halkına yönelik farkındalık eğitimi verilmesi de düşünülebilir. Turizm eğitimi almamış çalışanlara turizm eğitimi verilmesi oldukça yararlı olacaktır. Gerek iletişim becerileri gerekse turizm konusunda verilecek olan eğitimlerin, örgün ve kitlesel tarzda olması, yöre halkının katılımlarının etkin sağlanması için sertifikalandırmanın yapılması veya ilgili yerel birimler tarafından katılımı arttıracak tedbirlerin alınması eğitim çabalarının sonuç vermesini sağlayacaktır. Pamukkale destinasyonunda turizm açısından söz sahibi olan tüm kamu birimlerinin ve yerel işletme sahiplerinin etkili koordinasyon içinde, bilgi paylaşımına açık olması ve turizm faaliyetleri açısından gerçekleştirilecek tüm çalışmalarda ortak hareket etmesi hem yöre halkı hem de turistler açısından olumlu sonuçlar verecektir. Denizli Valiliği, Sanayi ve Ticaret Odaları, İl Turizm Müdürlüğü ile işbirliği içinde; satış, pazarlama, iletişim, kurumsallaşma konularında mesleki seminerlerin düzenlenmesi ve bunlara yaygın katılımın sağlanması destinasyon açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır. Bu seminerlerin ardından yeniden ölçüm yapılması ve şu anki bulgularla karşılaştırılması da destinasyon için önemli sonuçlar doğurabilir. Bu konuda sonradan yapılacak olan çalışmalara ışık tutması ve bu konudaki çabaların ne yönde sonuçlar verdiğini görmek açısından, turistlerin yöre halkının iletişim becerilerini algılamalarının düzenli aralıklarla ölçülmesi, oldukça yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

Avcı, U. Sayılır, A. (2006). "Hizmet Kalitesi Çerçevesinde Çalışanların Rolüne ve Yeterliliklerine İlişkin Karşılaştırmalı Bir İnceleme", **Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi.** *(*1), 121-138

Avcıkurt, C. (2009). **Turizm Sosyolojisi Genel Ve Yapısal Yaklaşım** *(3.baskı)*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Avcıkurt, C., Karaman, S., Köroğlu, A. (2007). "Turizmin Sosyo Kültürel Etkileri, Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Elde Etmede Sektörel Stratejiler ve Uygulamalar" (17-27). M. Bulu, İ.H. Eraslan (Ed), İstanbul: Uluslararası Rekabet Araştırmaları Derneği Yayınları.

Besculides, A., Lee, M.E. and Mccormick, P. J. (2002). "Residents' Perceptions of The Cultural Benefits Of Tourism". **Annals of Tourism Research**, 29(2), 303-319.

Bingöl, G. ve Demir, A. (2011). "Amasya Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin İletişim Becerileri", **Göztepe Tıp Dergisi**. 26(4), 152-159

Brunt,, P. and Courtney, P. (1999). "Host Perceptions of Sociocultural Impacts", **Annals of Tourism Research**. 26(3), 493-515

Buckman, R. (2001). "Communication Skills in Palliative Care". **Neurologic Clinics**, 19 (4), 989-1004.

Bull, A. (1991). **The Economics of Rravel and Tourism**. Melbourne: Longman Cheshire

Çetin, T. (2009). "Beypazarı'nda Turist-Yerli Halk Etkileşimi ve Turizmin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Etkileri", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 9 (1), 15-32.

Deniz, İ. (2003). **İletişim Becerileri Eğitiminin İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İletişim Becerisi Düzeylerine Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Doğan, H. ve Üngüren E. (2012). "Yerel Halkın Isparta Turizmine Yönelik Görüşleri Üzerine Bir Araştırma", **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, 17(1), 103-122.

Goodwin, H. (1998). "Sustainable Tourism and Poverty Elimination", **DFID/DETR Workshop on Sustainable Yourism and Poverty**.

Gölönü, S. ve Karcı, Y. (2010). "İletişim Meslek Lisesi Öğrencilerinin İletişim Beceri Düzeylerinin İncelenmesi". **Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,** 123-140

Günlü, E. (2001). "Turizm İşletmelerinde Etkin Haberleşmeyi Sınırlayan Faktörler ve Haberleşmenin Önemi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3(3), 154-163.

Gürbüz, A. (2002). "Turizmin Sosyal Çevreye Etkisi Üzerine Bir Araştırma", **Teknoloji Dergisi**, 1(2), 49-59.

Gürsoy, D. ve Rutherford, D.G. (2004). "Host Attıtudes Toward Tourısm An Improved Structural Model". **Annals of Tourism Research.** 31(3), 495-516.

Haija, A.A.A (2011. "Jordan: Tourism and Conflict With Local Communities". **Habitat International** (35), 93-100.

Karaman, S. ve Avcıkurt, C. (2011). "Turizmin Halk Üzerine Etkileri (Samsun Örneği)", **Samsun Sempozyumu**, 1-11.

Korkut, F. (1996). "İletişim Becerilerinin Değerlendirilme Ölçeğinin Geliştirilmesi: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışmaları", **Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi**, 2(7), 18-23.

Korkut, F. (2005). "Yetişkinlere Yönelik İletişim Becerileri Eğitimi", **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, (28), 143-149.

Lepp, A. (2007). "Residents' Attitudes Towards Tourism İn Bigodi Village, Uganda". **Tourism Management** (28), 876-885.

Mathieson, A. and Wall, G. (1992). **Tourism: Economic, Physical and Social Impacts**, New York: Longman.

Neese, T. (1997). "Success Depends on Effective Communications", **Journal Record**, (http://www.findarticles.com/p/articles/mi_qn4182/is_19970827/ai_n10110858)

Nerdrum, P. (1997). "Maintenance of The Effect Of Training in Communication Skills: A Controlled Follow-Up Study of Training in Communication Empathy", **British Journal of Social Work,** 27 (5), 705-722

Özerbaş, M.A., Bulut, M. ve Usta, E. (2007). "Öğretmen Adaylarının Algıladıkları İletişim Becerisi Düzeylerinin İncelenmesi", **Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi,** 8(1), 123-135.

Reisenger, Y. and Turner, L. (2004). **Cross-Cultural Behaviour in Tourism Concepts and Analysis**, Elsevier, Oxford.

Rızaoğlu, B. (2003). **Turizm Davranışı** (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Suchankova, H. (2014). "Developing Intercultural Competences during the Language Tuition", **Social and Behavioral Sciences**, 116, 1439-1443.

Tayfun, A. ve Kılıçlar A. (2004). "Turizmin Sosyal Etkileri ve Yerli Halkın Turiste Bakışı", **Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**, (1), 1-17.

SAKİN ŞEHİR MARKALAŞMASI ARDINDAN ŞAVŞAT'TA YAŞANAN SOSYO-MEKÂNSAL DEĞİŞİMİN ANALİZİ

Sinem ÖZDEDE*
Dalya HAZAR**

ÖZET

Çalışma, Artvin ili Şavşat ilçesinde Sakin Şehir markalaşması ardından meydana gelen sosyo-mekânsal değişimleri, turizm sektörlerindeki potansiyelleri, planlama ve üretim politikaları çerçevesinde yerel halkın algısı üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türkiye'de ve dünyada sakin şehirler yerel sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için yerel karakteristikleri korumayı amaçlarken, kaçınılmaz olarak turizmi de teşvik etmektedir. Ancak, bu koruma kullanma dengesi ve turizm sektörleri çatışmalı olabilmekte ve kırsal turizm gibi kesişimleri geliştirecek doğru planlama ve üretim politikalarına ihtiyaç duyabilmektedir. Bunun yanı sıra, yerel sürdürülebilir kalkınma bağlamında yerel mimari dokuyu ve kentsel belleği koruyarak geliştirmek amaçlanmasına rağmen, son yıllarda Şavşat ilçesinde bu durum aleyhine mekânsal değişimler tespit edilmiştir. Çalışma iki aşamaya dayanmaktadır. İlk aşamada, sakin şehir markalaşması ardından kentlerde genel olarak yaşanan değişimlerin incelenip değerlendirildiği bir literatür taraması yapılmıştır. İkinci etapta, derinlemesine mülakatlar ve yerinde gözlemler ile Şavşat'ta mevcut durum tespiti yapılmıştır. Mülakat soruları, Şavşat'ın mekânsal, sosyal, demografik, kültürel, ekonomik ve politik yapısındaki değişiklikleri yerel halkın algıları dahilinde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, ayrıca, Şavşat'ın sahip olduğu doğal ve kültürel değerlere dikkat çekilerek, özgün karakterinin korunması için de çözüm önerileri geliştirilmiştir. Mülakat çıktıları iyi yönetilen bir gelişme ve planlama çerçevesini aydınlatmaktadır. Bu aşamada, yerel halk tarafından algılanan sorunlar ve potansiyeller göz önüne alınarak; çatışmaların giderilmesi, potansiyellerin iyileştirilmesi ve planlama oluşturma süreçlerine yerel katılımın artırılması şeklinde çeşitli politika yaklaşımlarının çerçevesi çizilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sakin şehir, mekânsal değişim, kırsal turizm, kırsal planlama, Şavşat

ANALYSIS OF SOCIO-SPATIAL CHANGES IN ŞAVŞAT AFTER THE SLOW CITY BRANDING

ABSTRACT

The study aims to reveal the socio-spatial changes and potentials in the tourism sectors after the Slow City branding in Şavşat district in Artvin province, through the perception of the local people within the framework of planning and production policies. Slow cities in Turkey and in the world general aims to ensure the protection of local characteristics and local sustainable development, yet inevitably promotes tourism. However, the balance of conservation and use and tourism sectors can be conflicted and need proper planning and production policies to develop intersections such as rural tourism. In addition, although it is aimed to preserve the local architectural pattern and urban memory in the context of local sustainable development, spatial changes have been identified against this situation in Şavşat district in recent years. The study is based on two stages. In the first stage, a literature review was examined and evaluated about the general changes in cities after the Slow City branding. In the second stage, current situation in Şavşat have been determined by field observations and in-depth interviews. Interview questions aim to examine the changes in the spatial, social, demographic, cultural, economic and political structure of Şavşat within the perceptions of the local people. In the study, by drawing attention to the natural and cultural values of Şavşat, proposals have been developed for the preservation of its original character. The output of the interviews enlightens a well-managed development and planning framework. At this stage, considering the problems and potentials perceived by the local people; several policy approaches are outlined in the form of eliminating the conflicts, improving potentials and increasing local participation in planning processes.

Keywords: Slow city, spatial change, rural tourism, rural planning, Şavşat

* Dr,, Pamukkale Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü
** Dr., Pamukkale Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

GİRİŞ

20. Yüzyılın hızlı yaşamı, kentlerin birbirine benzemesinin temel nedeni olarak gösterilmektedir. Aynı tarz binalar, aynı beslenme şekilleri gibi birçok alanda birbirine daha çok benzeyen kentler için yerel farklılıkların ve değerlerin ön plana çıkartılması çözüm önerisi sunmaktadır. Bu noktada küreselleşme karşısında yerel kalkınmanın sağlanması ancak sosyal kültürel destekli ve genele yayılmış hareketler ile mümkün olabilecektir. Sakin şehir hareketi, küreselleşmeye karşı, kent dokusunu ve sakinliğini korumayı, yaşam tarzının aynılaştırılmasına karşın yerel özellikleri ortaya çıkarmayı amaçlayan hedefleri ile dikkat çekmektedir (Bilgi, 2013; Şahin, 2019). Turizm sektöründe ise çoğu zaman yerel varlıkları koruma ve kullanma dengesini gözetme yoluyla gelişiyor olsa da, sebep olduğu yıkımlar çoğu zaman geri alınamaz olabilmektedir (Sağır, 2017). Bu bağlamda sakin şehir hareketi, hızlı kentleşmeyi yönetebilmek, küreselleşmenin de etkisiyle kentlerin yerel varlıklarını ve kültürlerini kaybeden daha homojen ve özdeş mekânlara dönüşmesini önleyebilmek adına umut verici bir model oluşturmaktadır.

Dünyada hakim olan hızlı ve tüketim odaklı yaşam tarzlarına bir alternatif olarak, yerel değerleri ve geleneksel yaşam tarzlarını korumayı ve yüksek yaşam kaliteli sürdürülebilir kalkınmayı önceleyen 'Sakin Şehir Hareketi', 1999 yılında İtalya'da ortaya çıkmış ve son yıllarda uluslararası bir alternatif kent gelişimi ağı halini almıştır (Cittaslow Turkey, 2019). Ancak sakin şehir ilan edilen kentler aynı zamanda mekânsal, sosyokültürel ve ekonomik yönlerden çeşitli riskleri ve dezavantajları da barındırabilmektedir. Özellikle orta ve üst sınıf yaşam tarzlarını destekleyen yerel kalkınma modellerindeki soylulaştırma riski (Nilsson ve diğ., 2011); yerel halkın ilgisinin yeterince çekilmemesi sebebiyle projelerin sınırlı kalması (Pink, 2008a); yerel halkın çok çeşitli talepleri sebebiyle meydana gelen çıkar çatışmalarının Sakin Şehir felsefesi ile örtüşmemesi; Sakin Şehir modeli çıktılarının ancak uzun bir sürecin sonunda izlenebilir olması; (Mayer ve Knox, 2010); projelerin seçimler ve siyaset sebebiyle etkilenme riski; yerel kalkınma aktiviteleri içerisinde plansız ve kontrolsüz turizm gelişimi ön plandaki risk ve dezavantajlardan bazılarıdır. Sakin şehir olarak ilan edilen kentlerde, yerel yönetimler, kent sakinleri, sıklıkla kendi yerel ekonomilerini geliştirmek ve uluslararası pazara açmak konusunda talepte bulunurlar. Bu sebeple, turizm merkezli ekonomik kalkınma modeline ağırlık verilmektedir (Hatipoğlu, 2015). Sonuç çoğu zaman, Sakin Şehir ilan edilmiş kontrolsüz ve plansız kentler ve yenilenmeyen kaynaklara verilen hızlı zarar olabilmektedir (Özmen ve Can, 2018).

Bu bağlamda yapılan çalışma, Doğu Karadeniz'de bulunan Artvin ili Şavşat ilçesinin 2015 yılında Sakin Şehir ilan edilmesi ardından ilçede meydana gelen mekânsal, sosyo-kültürel

ve ekonomik değişimleri, turizm sektöründeki potansiyelleri, kırsal planlama ve üretim politikaları çerçevesinde, yerel halkın algısı üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Teorik Arka Plan

Sakin Şehir hareketi temelini 'yavaş gıda' hareketinden almaktadır. 1986 yılında Roma'nın simgesel meydanlarında McDonald's zincirlerinin açılmaya başlamasıyla birlikte, İtalyan yazar Carlo Petrini öncülüğünde Piazza di Spagna'da başlatılan eylemlerle beraber Yavaş Gıda söylemi ortaya çıkmış (Cittaslow Turkey, 2019), ve dünya çapındaki Yavaş Gıda Hareketi'nin öncüsü olmuştur (Yurtseven ve diğ., 2010). Yavaş Gıda Hareketi, üretilen ve tüketilen gıdaya dikkat çekerek, üç temel prensiple gıda kalitesi kavramını tanımlamıştır: iyi, temiz ve adil gıda. Küreselleşmeyi sembolize eden *fast food* beslenme karşısında, Yavaş Gıda Hareketi sadece gıda alanıyla sınırlı kalmayıp, yaşamın diğer alanlarına da yavaş hareketini yaymıştır (Keskin, 2012).

Yavaş hareketi, günümüzün hızlı yaşam biçimi karşısında ayrıntılı ve zevkli bir yaşam biçimi ortaya çıkarmıştır (Pink, 2008b). Bu hareketin amacı modern yaşamı yavaşlatmak değil, bilinçli olarak yapılan her gündelik işten keyif almaktır (Honore, 2008). Burada bahsi geçen yavaşlık, teknolojiyle bağları tamamen kopartmak anlamına gelmemekte, ancak yaşam kalitesini arttırmak için teknolojiyle insanların yararına alternatif yaklaşımlar geliştirmek anlamına gelmektedir (Tunçer ve Olgun, 2017). Hareket, hızlı hayatın negatif etkilerine karşı bir başkaldırı olarak görülmektedir. Honore (2004), her bireyin yavaşlığı tarifleyerek ve yaşam temposunu düşürerek kendi yaşamını kontrol edebileceğinin ve dünyayı daha çekici ve yaşanır bir hale getirebileceğinin altını çizmektedir (Sağır, 2017).

Türkiye'de de 2003 yılında kurulan Slow Food Biyoçeşitlilik Vakfı, hareketin yararları konusunda çalışmalar yapmakta ve çiftçilerin ürünleri daha kaliteli üretmesi konusunda çalışmalar yürütmektedir. Vakıf yöresel yiyeceklerin tüketiminin artması konusunda da çalışmakta, ayrıca meyve, sebze, tahıl ve hayvansal üretimi destekleyici faaliyetler yürütmekte ve hareketin üyeleri gün geçtikçe artmaktadır. Ülkemizdeki ilk Slow Food köyü olan Germiyan'ın yanı sıra Aydın, Balıkesir, Çanakkale, İzmir, Muğla, Samsun ve İstanbul gibi illerde çok sayıda yerel topluluklar kurulmaya devam etmekte ve harekete ilgi duyan kişi sayısı artmaktadır (Anonim, 2020a).

Sakin Şehir hareketi ise, İtalya'nın Chianti, Bra, Orviryo ve Positano kentleri belediye başkanları öncülüğünde ve Yavaş Gıda başkanı Carlo Petrini desteğiyle 1999 yılında başlamıştır (Sağır, 2017; Tunçer ve Olgun, 2017; Değirmenci ve Sarıbıyık, 2015; Radstrom, 2011). Paolo Saturnini, Chianti kenti eski belediye başkanı, yaşam kalitesini yükseltme fikrini

ulusal bir vizyona taşımış, kentlerin artan değerlerini farklı bir kalkınma modeline dönüştürmüştür. Bu kuruluşun başlangıcında, daha yavaş ve temiz fiziksel çevre ve yerel estetik değerler, zanaatlar, ve lezzetler temel prensipler olarak öne çıkarılmıştır. Kısa sürede Sakin Şehir hareketi, uluslararası bir organizasyon olarak gelişmiş, prensipleri ve klavuzları 'Uluslararası Sakin Şehirler Yasası' içerisinde kayıt altına alınmıştır (Sırım, 2012).

Pink (2008a), Sakin Şehir hareketini; koruma, sürdürülebilir kalkınma, kentsel yaşamın iyileştirilmesi ve üretimde doğal ve çevre dostu tekniklerin kullanılması olarak tanımlamaktadır. Diğer yandan Mayer ve Knox (2006), Sakin Şehir kavramını yerleşimleri tanımlayan yerel kimlik, yerel tarihin anlaşılmasının önemi, yerel kaynakların sürdürülebilir gelişme için kullanılması üzerinden tarifler.

Bugün, kapitalist toplumlar tarafından benimsenmiş modern yaşam biçimi 'bazı toplumlara' avantajlar ve zenginlik sağlarken, doğal kaynakları geri dönüşümsüz olarak tüketmektedir (Özmen ve diğ., 2016). Bu sebepten, Honore (2008), hıza karşı mücadelenin her şeyin başlangıç noktası olduğunu ifade eder. Bugün, hızın sosyal hayat ve yaşam çevresi üzerindeki etkileriyle ilgilenen ve çözümler üretmeye çalışan başlıca yaklaşım Sakin Şehir yaklaşımıdır. Sakin Şehir yaklaşımı kentlerin kendi değerlerine dair farkındalığı arttırmayı, orjinallik kavramını aydınlatmayı, adaletli ve sürdürülebilir kent gelişimini ve yaşam kalitesini yükseltmeyi desteklemektedir (Panait, 2013; Semmens ve Freemen, 2012). Bu alternatif gelişim güzergâhı ile kentlerin küreselleşme erozyonuna maruz kalmalarını engellemeye çalışırken, yerel karakterlerin ortaya çıkarılmasını cesaretlendirmektedir. Tüketim desenlerini ve bir örnek mekânları zorlayan küreselleşme karşısında sakin kentler, özgün yerel değerlerini sürdürmeyi ve ekonomilerini sürdürülebilir temellere oturtmayı amaçlamaktadırlar (Deniz, 2017).

Sakin şehirler ağının bir üyesi olmak, yerel kültürel ve tarihi değerlerin korunmasına, doğal alanların korunmasına, teknoloji yardımıyla kentlerin değerlenmesine, hizmet kalitesinin ve turizm potansiyelinin arttırılmasına ve yerel ekonominin canlandırılmasına yardımcı olmaktadır (Deniz, 2017). Sakin şehir markasına sahip olan kentler, kendilerini diğer modern kentlerden farklılaştırmakta, sürdürülebilir bir ekonomik model çerçevesi içerisinde kalkınmakta, altyapı, kirlilik ve trafik problemleri için öneriler geliştirmekte, kentin yerel dinamiklerini seferber ederek ziyaretçilere özgün yerler sunmakta ve alternatifler geliştirmektedir. Yeniden canlandırılan değerlerin sosyal entegrasyonu arttırdığı, tüketim toplumundan uzaklaştırdığı ve eğlenceli bir yaşam tarzı sunduğu ifade edilmektedir.

Bugün dünyada 30 ülkede 264 kent Sakin Şehir ağının parçasıdır. İtalya, 86 şehirle en çok sakin şehir barındıran ülkedir. Polonya'da 31, Almanya'da 21, Türkiye'de 18 sakin şehir

bulunmaktadır (Cittaslow, 2020a). Ülkelerin sakin şehir sayısına bakıldığında, Türkiye'nin dördüncü sırada olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Sakin Şehir üyeliği olan ülkeler ve sakin şehir sayıları (Cittaslow, 2020a)

Almanya (21)	Çin (11)	Hollanda (11)	Japonya (2)	Polonya (31)
Amerika (2)	Danimarka (2)	İrlanda (1)	Kanada (4)	Portekiz (4)
Avustralya (3)	Finlandiya (1)	İspanya (8)	Kolombiya (1)	Rusya (1)
Avusturya (3)	Fransa (10)	İsveç (1)	Kıbrıs (5)	Tayvan (4)
Belçika (7)	Güney Afrika (1)	İtalya (86)	Macaristan (1)	**Türkiye (18)**
İngiltere (5)	Güney Kore (15)	İzlanda (1)	Norveç (3)	Yeni Zelanda (1)

Sakin Şehir hareketinin amaçlarından bir diğeri, bu kentlere turist erişiminin arttırılmasıdır (Radstrom, 2011). Turizm doğrudan bir prensip olmasa bile, yerel özellikleriyle kalkınan sakin şehir unvanlı kentler süreçte kentsel kaliteyi de arttırmaları sebebiyle ilgi çekmekte ve bir turizm destinasyonuna dönüşmektedir (Yurtseven ve Kaya, 2011). Ancak sayısı artan turistlerin kitle tüketimi alışkanlıkları zamanla sakin şehirlerde trafik, gürültü ve kirlilik problemlerini arttırmakta ve kentleri yavaşlık felsefesinden uzaklaştırmaktadır. Artan yaşam kalitesi sebebiyle bu kentlere göç edilmesi ise de soylulaştırmayı tetikleyebilecek bir diğer sorundur. Bu durumda Sakin Şehir kriterlerinden olan 50.000 kişilik nüfus sınırının aşılarak sakin şehir unvanını kaybetme riski ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanı sıra; sakin şehir felsefesine aykırı her türlü oluşum sakin şehir ünvanının kaybedilmesi riskini ortaya çıkarabilmektedir.

Türkiye'de Sakin Şehir Hareketi

Uluslararası 'Birleşik Kentler ve Yerel Hükümetler' (UCLG) Organizasyonuna göre, 50.000'den az nüfusu bulunan kentler yavaşlık felsefesine uygun olarak Sakin Şehir ağına katılabilir. Sakin Şehir politikaları ve kriterleri yedi başlıkta toplanmıştır. Bunlar içerisinde 12 çevre politikası, 9 altyapı politikası, 17 kentsel kalite politikası, 10 tarım, turist, esnaf ve küçük sanatkarlar politikası, 10 misafirperverlik farkındalığı ve eğitim politikası, 11 sosyal uyum ve 11 ortaklık politikası kriterleri belirlenmiştir (Cittaslow Turkey, 2019).

İtalya'da başlayan Sakin Şehir hareketi kısa zamanda dünya çapında yayılmış ve Türkiye 2009'da Seferihisar ile sakin şehir ağına katılmıştır. Köyceğiz ve Ahlat'ın katılımıyla birlikte 2019'da Türkiye'nin sakin şehir sayısı on yediye yükselmiştir. Artan katılımcı sayısıyla beraber Seferihisar Sakin Şehir Koordinasyonu kurulmuş ve Seferihisar Türkiye sakin şehir başkenti ilan edilmiştir. Türkiye'deki sakin şehirler (Cittaslow Turkey, 2020); İzmir-Seferihisar (2009), Muğla-Akyaka (2011), Çanakkale-Gökçeada (2011), Sakarya-Taraklı (2011), Aydın-

Yenipazar (2011), Ordu-Perşembe (2012), Kırklareli-Vize (2012), Isparta-Yalvaç (2012), Şanlıurfa-Halfeti (2013), Artvin-Şavşat (2015), Erzurum-Uzundere (2016), Isparta-Eğridir (2017), Sinop-Gerze (2017), Bolu-Göynük (2017), Mudurnu (2018), Muğla-Köyceğiz (2019), Bitlis-Ahlat (2019) ve Ankara-Güdül'dür (2020) (Şekil 1).

Şekil 1. Türkiyedeki sakin şehirler (Cittaslow Turkey, 2020 verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır)

Yapılan çalışma, 2015 yılında sakin şehir ağına dahil olan Artvin ili Şavşat ilçesine odaklanmaktadır. Yerel özgün değerleri ve yerel sürdürülebilir kalkınmayı önceleyen Sakin Şehir hareketi, 50.000 nüfusun altındaki sıklıkla kırsal özellikler gösteren bölgelerde öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, kırsal planlama ve tasarım politikaları ve kırsal peyzajın iyileştirilmesi sakin şehirlerin sürekliliği için önem arz etmektedir.

Türkiye'de Kırsal Planlama ve Tasarım

Kırsal yerleşmeler, yöre insanının ihtiyaçlarını karşılayan doğal çevreye ve arazi formuna uygun, iklim ile uyumlu ve kültürel değerleri önemseyen yerleşmelerdir. Tarımsal faaliyetleri, rekreasyon etkinlikleri, sosyal yapısı, doğal çevresi, yapıları ve diğer birimleri ile bir bütün olarak, doğal çevre ve tarihi süreç içerisinde özgün mimari kültürün oluşumunda etkilidir. Günümüz teknolojik ve ekonomik koşulları ve küreselleşme ile birlikte bir örnek, kimliksiz ve çarpık kentler oluşmakta; bunlar karşısında yerel kültürünü kaybetmemiş, doğa ile uyumlu kırsal yerleşmeler daha fazla ön plana çıkmaktadır. Türkiye'de kırsal yerleşmelere ilişkin tasarım ve planlama çalışmaları sıklıkla üst ölçeklerde (bölge planı, stratejik plan vb.) yapılması sebebiyle özgün yerleşme karakterleri göz ardı edilmektedir. Her bölge için yapılan standart tasarım ve planlama çalışmaları yerleşmelerin özgün yapısına zarar verebilmektedir. Bu

bağlamda gündeme gelen ‘köy tasarım rehberleri’ köyün ve çevresinin bölgesel karakterini tanımlamak, yeni gelişmelerde yöresel özgün karakterin nasıl korunabileceğine ve geliştirilebileceğine dair yol gösterici olmaları açısından önemlidir (Eminağaoğlu ve Çevik, 2007).

Köse (2006), her peyzajın kendisini yaratan kültürü yansıttığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, doğal ve kültürel varlıklar (ör. su kaynakları, topografya, tarımsal peyzaj alanları, tarihi ve kültürel kaynaklar, arkeolojik kaynaklar, sosyal ve ekonomik kaynaklar) kentsel ve kırsal peyzajın şekillenmesinde, algılanmasında ve kimlik kazanmasında etkilidir. Kentsel ya da kırsal alanlarda kimlik; tanınabilirlik, özgünlük, farklılık yaratır. Bu kapsamda planlamaya yönelik yapılacak çeşitli önlemler; yerleşimlerin özgünlüğünü, kimlik getirici öğelerini, konumlarını korumak, kuvvetlendirmek ve devam ettirmek açısından önemlidir (Kiper, 2013).

Türkiye’de kırsal alan planlaması ya da kıra yönelik planlama, halen mekânsal planlama sistemi içerisinde kendisine çok az yer edinebilmiştir (Öztaş ve Karaaslan, 2017). Ancak son yıllarda kalkınma ajansları proje destekleri, stratejik plan raporları, bölge planları ve kırsal tasarım rehberleri içerisinde yerel kimliğin, yerel örtük bilginin ve yerele özgün varlıkların korunması ve geliştirilmesi amaçlarıyla planlama ve tasarım ölçeklerinde daha çok çalışılmaktadır.

Türkiye mekânsal planlama sistemi ülke, bölge, il ve belediye düzeyleri olmak üzere dört düzey göz önünde tutularak kurgulanmış, Kalkınma Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve ilgili belediyeler sorumlu kurumlar olarak belirlenmiştir. 3194 Sayılı Kanunun 8. Maddesinde tanımlanan bölge planları için Devlet Planlama Teşkilatının (Kalkınma Bakanlığı) yetkilendirildiği belirtilmektedir (3194 Sayılı Kanun, Md-8, 1985). Buna ek olarak, 2006 tarihli 5449 Sayılı Kanun ile kalkınma ajansları kurulmuş ve bölgesel kalkınma planlarının hazırlanması konusunda görevlendirilmiştir (5449 Sayılı Kanun, 2006). Devlet Planlama Teşkilatı ve Kalkınma Ajansları eliyle hazırlanan bölge planlarında stratejik bir yaklaşım izlenmiş, bölgelerin ekonomik kalkınmasına yönelik politikalar geliştirilmiştir. Bölge planlarında kırsal alanlara dair daha çok sosyal-çevresel-ekonomik stratejiler geliştirilmiştir. Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliğinde geçmemekle birlikte köylerin özgün niteliklerini koruma amacı taşıyan ‘köy tasarım rehberleri’ de 3194 sayılı İmar Kanununun 8. maddesine ek madde olarak eklenmiştir (3194 Sayılı Kanun, Md.8, 1985). Ancak, 3194 Sayılı İmar Kanunu, özgün yerleşme ve yapılaşma özellikleri ve mimari doku ve karakteri bulunan köylere dair bir araç geliştirmesine rağmen, nüfusu 5000’den büyük ve özgün yapılaşma özellikleri bulunmayan kırsal alanlara dair herhangi bir planlama ya da tasarım aracı geliştirmemiştir

(Öztaş ve Karaaslan, 2017). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Türkiye'de kırsal alan ve kırsal alan planlaması konusunda getirilen hükümler ve uygulamalar halen yetersiz düzeydedir.

Kırsal alanlarda tasarım politikalarının geçerlilik kazanması ancak geniş kapsamlı yasal düzenlemeler ile olanaklıdır. Bu düzenlemelerin en önemli ögelerinden birini de tasarım rehberleri oluşturmaktadır. Tasarım rehberleri, ortak bir tasarım dili olarak yasaların oluşturulması, geliştirilmesi ve güncelleştirilmesinde kentte ve kırda farklı uygulama alanları bulabilmektedir. Yurtdışı örneklerinde köy tasarım rehberleri daha çok köyün peyzaj içerisindeki önemini vurgulamaktadır. Göç, sağlık, spor, eğitim, konut sahipliliği gibi sosyal olanakları, ekonomik koşulları da içine alan rehberler daha az sayıda üretilmektedir. Bu rehberler daha çok planlama aracı olarak kullanılmakta, bir kısmı ise yasal statü kazanabilmektedir. Rehberlerin en önemli ortak özelliği hepsinin kırsal yerleşmelerdeki yöresel özgün karakterin sürekliliğini sağlamak ve peyzaj kalitesinin korumak yönünde politikalar benimsemesidir (Eminağaoğlu ve Çevik, 2007).

Bu politikalar benimsenmediği zaman kırsal alanlarda zaman içinde fiziksel ve sosyal değişimler meydana gelebilmekte; ancak alanın genel karakteri değiştiği zaman kimlik sorunları ortaya çıkabilmektedir. Kentsel kullanımların kırsal alanlara sıçraması, turizm ve ikinci konut yapılaşmaları ve kaçınılmaz olarak kırsal soylulaştırma gibi nedenlerle kırsal alanların özgün kimliklerinde yıpranmalar olmaktadır. Bu durumda kırsal alanların yerel özgün dokusunu güçlendirecek ve geçmişle gelecek arasında bir köprü kurarak, kimlik olgusunu koruyan, geliştiren, yenileyen ve sürekliliğini sağlayan planlama ve tasarım yaklaşımlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Planlama, koruma karar ve uygulamaları ve kırsal tasarım rehberleri bu noktada önem kazanmaktadır. Bu alanların geçmişten gelen özgün karakteristikleri korunurken, yeni teknolojilere ayak uydurması sağlanmalıdır (Kiper, 2013).

Materyal

Çalışma alanı olarak seçilen Şavşat, Doğu Karadeniz'de bulunan Artvin iline bağlı 17.116 kişi nüfuslu bir ilçedir (TÜİK, 2020). Şavşat ilçesi, doğuda Ardahan il merkezi ve Hanak ilçesi, kuzeydoğuda Posof ilçesi, güney ve güney batısında Ardanuç, batıda Artvin Merkez ve Borçka ilçesi, kuzeyde Gürcistan Devleti ile çevrilidir (Şekil 2) (Anonim, 2020b).

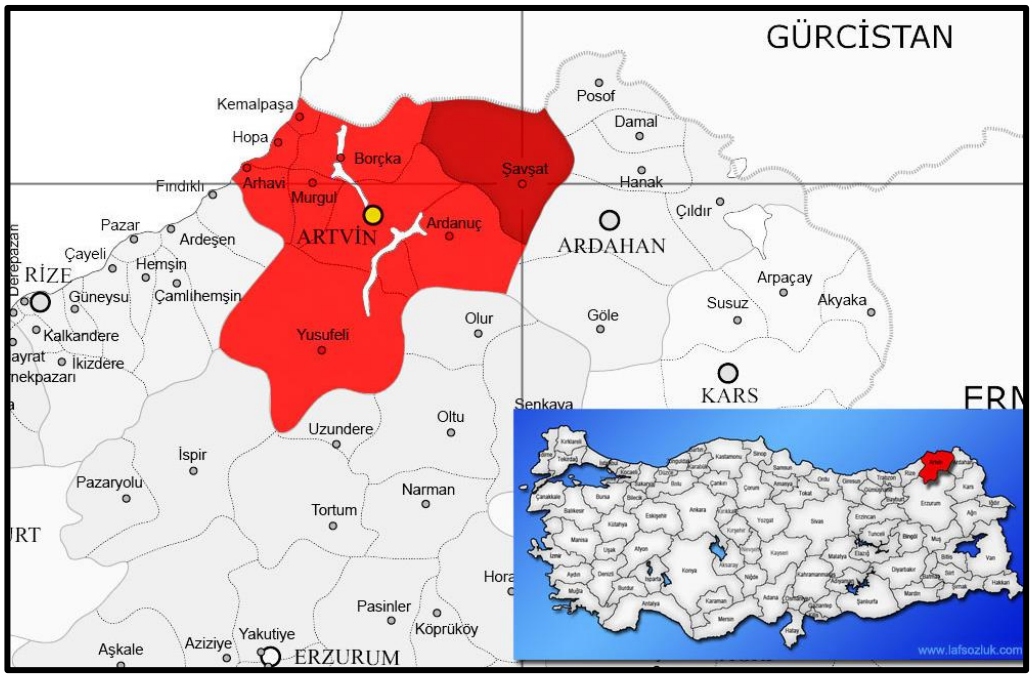

Şekil 2. Şavşat'ın Türkiye'deki yeri (harita / hava foto) (Anonim, 2020c).

1.317 kilometrekarelik yüzölçümüne sahip olan ilçe, dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahiptir (Şavşat turizm rehberi, 2012) (Şekil 3).

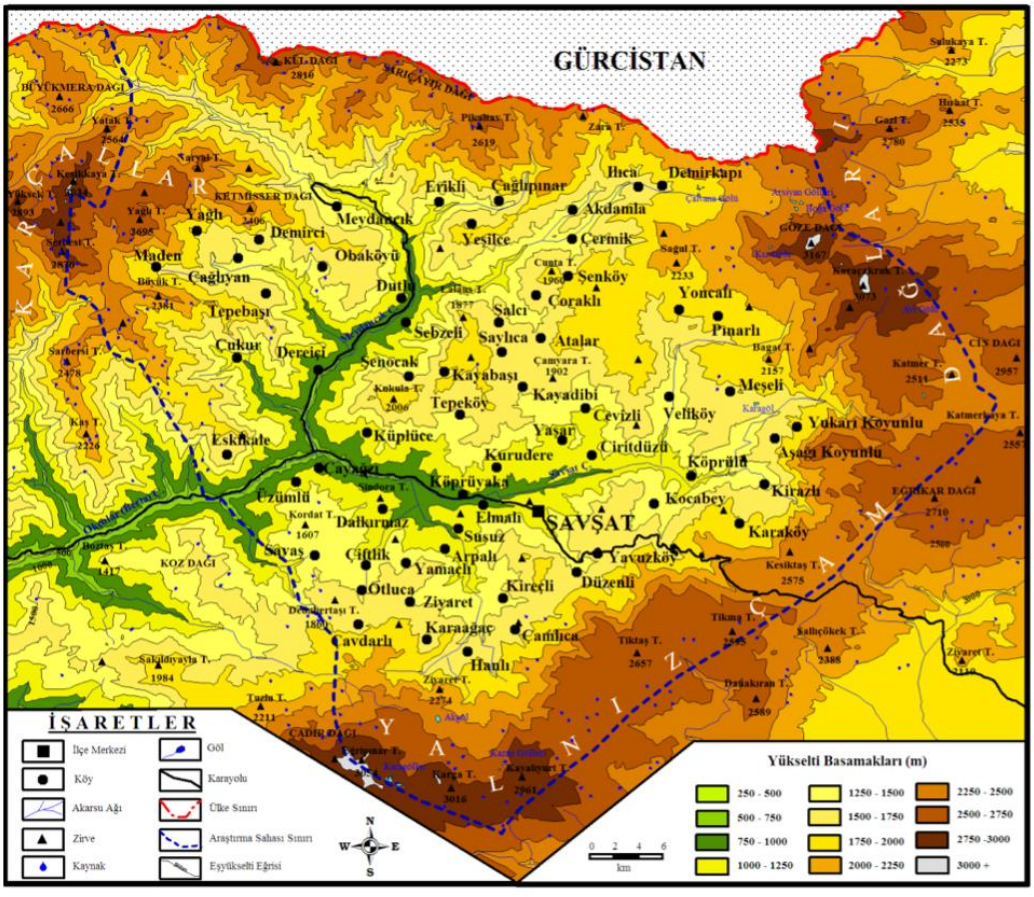

Şekil 3. Şavşat ve yakın çevresinin topografik özellikleri (Orhan, 2014)

Karçal dağları, ilçenin batı ve kuzeybatı yönünü sınırlandırır. Kuzeyde Sivritepe (Arsiyan) dağları ile Cin dağları bulunmaktadır. Doğuda Ardahan-Artvin sınırlarını teşkil eden Yalnızçam silsilesinden 2650 metre yükseklikteki Sahara Dağları; güneyde ise 3050 metreyi bulan Karagöl Dağları vardır. İlçedeki yerleşim yerlerinin dağılımı, 950-1800 m. Yükseklikleri arasında değişmektedir. İlçe merkezin rakımı 1100 metredir (Şavşat turizm rehberi, 2012). İlçenin Merkez Belediyesi ile 3 mahallesi ve toplam 65 köyü bulunmaktadır.

Şavşat ilçesi akarsu ve göller bakımından da oldukça zengindir. İlçede, Pınarlı köyü yakınlarında Balık Gölü, Arsiyan yaylasında Kız Gölü, Boğa Gölü ve Koyun Gölü isminde pek çok göl bulunmaktadır. Ancak en çok bilineni Sahara Milli Parkı içerisinde yer alan Karagöl'dür (Şekil 4).

Şekil 4. Karagöl (Anonim, 2020b)

Yüz ölçümü 3.251 hektar olan Milli parkın Karagöl bölümü; ormanları, çayırları ve gölü ile ünlü olup yaz aylarında yöre halkının rekreasyon alanı haline gelmektedir. Sahara bölümü ise geleneksel yayla faaliyetlerinin yaşatıldığı yerdir. Doğa ve geleneksel kültürün iç içe olduğu Karagöl Sahara Milli Parkı, ladin ormanları, jeolojik yapısı ve faunası ile de dikkat çekmektedir. Ayrıca Aşağı Koyunlu Köyü sınırları içerisinde, 65 m. civarında yüksekliği ile Türkiye'nin en yüksek şelalelerinden biri bulunur. Halk arasında Suatılan şelalesi olarak adlandırılır. Debisinin az olmasına rağmen bulunduğu yerin doğal ve tarih özellikleri itibarıyla önemli değerlerden biridir (Anonim, 2020b).

İklimsel açıdan değerlendirildiğinde; Şavşat, her ne kadar Doğu Karadeniz iklim bölgesine giriyorsa da, aslında Doğu Karadeniz ile karasal iklim arası geçiş iklim tipi hüküm sürer. Bunun sebebi, Karadeniz ile arasında yer alan iki sıra dağ ve rakımın yüksek oluşu sebebi ile denizden az etkilenmesinden ileri gelir. Bu bağlamda ilin diğer ilçeleri olan Hopa, Arhavi ve Borçka'dan iklim itibariyle ayrılık gösterir (Özdede 2009). İlçe bitki örtüsü bakımından zengindir. Zengin iğne yapraklı ormanlar mevcut olduğu gibi alçak rakımlı yerlerde geniş yapraklı ağaçlara da rastlamak mümkündür (Anonim, 2020b).

Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde; Şavşat adı, Gürcüce Şavşeti'den gelir ve Şavşat kasabası tarihsel Şavşeti bölgesinin yerleşim yerlerinden biridir. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Rusların bölgeden çekilmesinin ardından Şavşat 1918-1921 arasında bağımsız olan Gürcistan sınırları içerisinde yer almıştır. 1921'de, Kızıl Ordu'nun Gürcistan'ı işgali sırasında Ankara Hükümeti kuvvetleri de harekete geçip Artvin, Ardahan ve Batum'u ele geçirdi. Bu tarihten itibaren Şavşat Türkiye sınırları içinde kalmıştır (Anonim, 2020b). Şekil 5'te ilkçağlardan itibaren Şavşat'ta yaşayan devletler görülmektedir (Şekil 5).

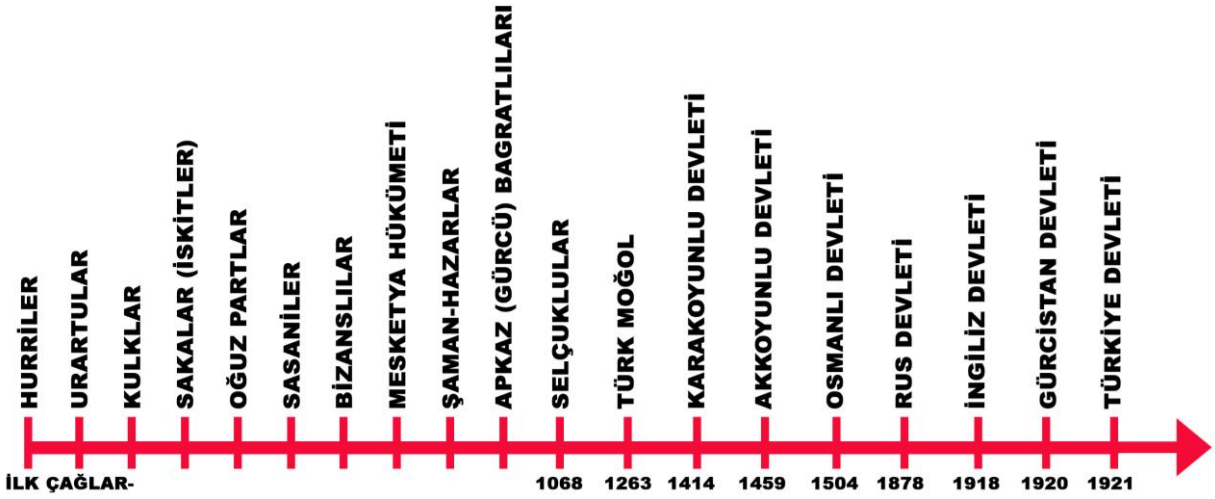

Şekil 5. Şavşat'ta yaşayan devletler (Özdede, 2009 yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır)

Yerel mimarisi değerlendirildiğinde; Şavşat evleri özgün ahşap mimarisi ve güzelliği ile dikkat çekmektedir. Tamamı ahşap malzemeden inşaa edilen evler genellikle 2 katlıdır. Üst katın 3 tarafı ayvanla (balkon) çevrilidir. Alt katta ahır ve ağıl bulunur. Eve yakın bir yerde merek (samanlık, ambar, bagen) kurularak yapı tamamlanır. Bazı mereklerin altında köm (ağıl) bulunur (Şavşat turizm rehberi, 2012) (Şekil 6).

a b

Şekil 6. a.Geleneksel Şavşat köy evi, b.Merek

İmece usulü ile yapılan evlerin yapımına ahırla başlanır ve ahırın üstündeki kat sıcak olduğu için kışın burada kalınır. Bu katta genelde bir mutfak, 2 oda, 1 misafir odası, 1 ambar ve ortada avlu bulunur (Şekil 7). Avludan ahşap bir merdivenle çatı katına çıkılır. Bu evlerde kapı ve pencere dahil hiçbir kısımda madeni malzeme kullanılmaz, kapılar menteşesizdir ve ahşap çıkıntılarla deliklere takılır. Bu özelliği sayesinde bir ev sökülüp başka bir yere kurulabilir (Şavşat turizm rehberi, 2012).

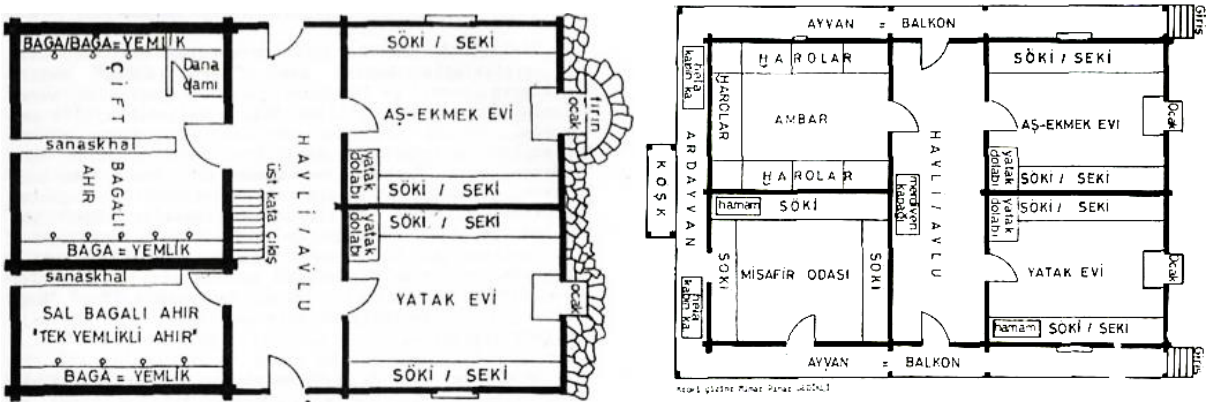

Şekil 7. Geleneksel köy evi plan şeması (sol-Alt kat; sağ-üst kat plan) (Tokdemir 1993;Erdoğan 2014)

Şavşat evlerinin en önemli ve işlek kısmı balkonlardır. Misafirlerin yararlanması için odaya yakın bir yerde, balkonların manzara tarafında 'köşk' denilen 1,5 – 2 m. genişliğinde bir bölme yapılır. Tuvalet, balkonun uç kısmına kurulur, böylece lavabo evin dışına eklenmiş olur. Her ev çit veya duvarlarla çevrilmiştir. Ev ve bagen mimarisi ve evi çevreleyen kazıklı çit, Gürcü ev mimarisinin bir özelliğidir (Şavşat turizm rehberi, 2012).

Nüfus açısından değerlendirildiğinde; Şavşat'ta Cumhuriyet'ten sonra 1970'li yıllara kadar nüfusta devamlı artış; 1970'lerden günümüze ise yıldan yıla artan göç nedeniyle devamlı düşüş olduğu gözlemlenmiştir (Özdede, 2009). Şu andaki TÜİK (2020) verilerine göre ise Şavşat'ın nüfusu 17.116 kişidir. Şekil 8'de Şavşat ilçesinin son yıllardaki nüfus değişimi grafiği yer almaktadır. Burada 2014 ve 2018 yıllarındaki sayımlarda özel bir artış görülmektedir. Bunun sebebinin yerel seçimler ile ilgili olduğu sözlü mülakatlarda ifade edilmiştir.

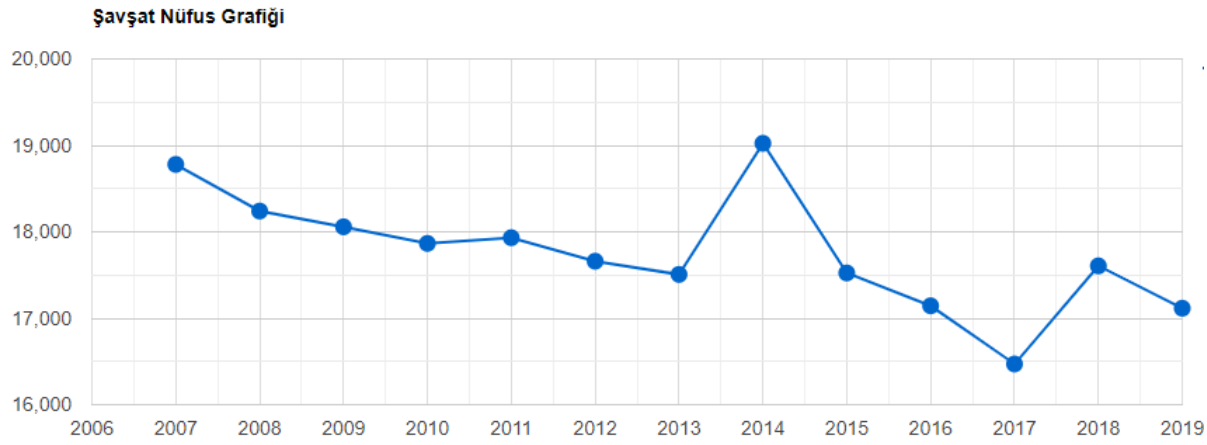

Şekil 8. Şavşat ilçesi yıllara göre nüfus sayıları (Anonim, 2020d).

Ekonomi açısından değerlendirildiğinde; ilçe ekonomisi, büyük ölçüde tarımsal üretim ve hayvancılığa dayalıdır. Hayvancılık açısından son derece elverişli imkanlara sahip olan ilçede, büyük ve küçükbaş hayvancılığın yanı sıra arıcılık da yaygın olarak yapılmaktadır. Tarımsal üretim, ağırlıklı olarak, geleneksel aile tipi işletme yapısının ötesine geçmemektedir. İlçenin tarım arazileri genellikle çayır olarak değerlendirilmektedir. Yetiştirilen başlıca ürünler; mısır, patates, armut, elma, ayva, erik, kiraz, kızılcık ve cevizdir (Şavşat turizm rehberi, 2012).

Yöntem ve Bulgular

Çalışma iki aşamaya dayanmaktadır. İlk aşamada, sakin şehir markalaşması ardından kentlerde genel olarak yaşanan değişimlerin incelenip değerlendirildiği bir literatür taraması yapılmaktadır. İkinci aşamada, 2015 yılında Türkiye'nin sakin şehirleri listesine giren Şavşat'ta yürütülen derinlemesine mülakatlar ve yerinde gözlemler ile mevcut durum tespiti yapılmaktadır. Mülakat soruları, Şavşat'ın mekânsal, sosyal, demografik, kültürel, ekonomik ve politik yapısındaki değişiklikleri yerel halkın algıları dahilinde incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışma yöntemi keşifçi saha araştırmasıdır ve kalitatiftir. Şavşat'ta bulunan 30 kişi ile yapılan yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat ile Sakin Şehir markalaşması ardından Şavşat'ta yaşanan mekânsal, sosyal, demografik, kültürel, ekonomik ve politik değişiklikleri yerel halkın algıları dahilinde incelemeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda görüşme yapılan kişiler 30 yaş ve üzeri ve her meslek disiplininden kullanıcı profillerinden oluşmuştur. Mülakat yapılan kişilerin %90'ı 20 yıl ve üzeri Şavşat'ta yaşayan insanlardan oluşmaktadır. Mülakat sorularının içeriği Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Mülakat içerikleri

Perspektif	**Tanım**
Mekânsal Perspektif	Sakin Şehir markalaşmasının arazi kullanım değişiklikleri üzerindeki etkisi
Sosyal ve Demografik Perspektif	Sakin Şehir markalaşmasının sosyal ve demografik yapı üzerindeki etkisi
Kültürel Perspektif	Sakin Şehir markalaşmasının yerel kültür üzerindeki etkisi
Ekonomik Perspektif	Sakin Şehir markalaşmasının turizm, tarım ve diğer sektörler üzerindeki etkisi
Politik Perspektif	Kırsal politikalar ve Sakin Şehir hareketi
Katılımcı Perspektif	Yerel katılım düzeyi
Öneriler	Yerelden öneriler

Mülakat sonuçları iyi yönetilen bir kırsal gelişme ve planlama çerçevesini aydınlatmaktadır. Bu aşamada, yerel halk tarafından algılanan sorunlar ve potansiyeller göz önüne alınarak, çatışmaların giderilmesi, potansiyellerin iyileştirilmesi, planlama süreçlerinde yerel katılımın artırılması ve kırsal planlama politikaları ve kırsal tasarım rehberleri oluşturulması şeklinde politika yaklaşımlarının çerçevesi çizilmektedir.

Çalışma kapsamında yapılan sözlü mülakatların, %80'i erkek, %20'si kadın olup, hepsi 30 yaş üzeri ve Şavşat'ta yaşayan bilinçli bir grup ile oluşturulmuştur. Toplam 30 kişi olarak belirlenen sözlü mülakat gruplarından, 10'ar kişi 30-40 yaş arası, 10'ar kişi 41-60 yaş arası ve diğer 10 kişi ise 61 ve üzeri yaş grubu olarak belirlenmiş, olabildiğince homojen bir dağılım sağlanmaya çalışılmıştır. %40 emekli, %60 çalışan grubun; %40'ı lise öğrenimi görmüş ve %60'ı yüksekokul ve üniversite eğitimi görmüş kullanıcılardan olıuşmaktadır. Kullanıcı yorumlarının %80'i Şavşat'ın sakin şehir unvanının, ilçeye herhangi bir katkısının olmadığını belirtmiştir.

Mekânsal perspektif üzerinden değerlendirilen kullanıcı yorumları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Mekansal perspektife ilişkin kullanıcı yorumları

	Kullanıcı yorumları
Mekânsal Perspektif	➢ Sakin Şehir markalaşmasının ardından Şavşat'ta mekânsal/fiziksel değişimler üzerindeki yorumların başında, Cittaslow tabela ve reklam panolarının olduğu gözlemlenmiştir (Şekil 9a). ➢ İlçe girişinde, yerel mimariyi aktaran 4 adet minyatür ahşap yapı (Şekil 9b) konumlandırılmış ve Şavşat Belediyesinin de içinde bulunduğu sokak düzenlemesi biraz daha ahşap ağırlıklı olarak yapılandırılmıştır. ➢ Ayrıca ana bulvarda binaların tek bir renge boyanarak cephe kaplaması (Şekil 9c) ve bir takım mantolamalar yapılarak yapılarda tek bir dil oluşturulmaya çalışılması da kullanıcı gözlemleri arasındadır. %75 Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) tarafından, %25 bina sahipleri tarafından karşılandığını da belirtmişlerdir. ➢ Çatı kaplamalarının doğaya uyumu için kiremit rengi sac kaplama uygulamasına geçildiği belirtilmiştir. Ayrıca şehir merkezinde ahşap seyir terasları yapılmış, yerel yemeklerin üretildiği kafe ve restoran sayıları ve yerel ürünlerin satışının yapıldığı işyeri sayısında artış gözlenmiştir.

Şekil 9. Şavşat İlçesi mekansal yenilemeleri

Kültürel perspektif üzerinden değerlendirilen kullanıcı yorumları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Kültürel perspektife ilişkin kullanıcı yorumları

	Kullanıcı yorumları
Kültürel Perspektif	➢ Sakin Şehir markalaşmasının ardından Şavşat'ta yerel kültür değişiklikleri üzerindeki etkisine ilişkin yorumların başında, Şavşat mimarisine ilişkin söylemler ön plana çıkmaktadır. Hemen hemen her kullanıcı, yerel belleğin ve yerel mimarinin korunmadığı, Şavşat kasabasının uzun yıllardır betonarme ve çarpık yapılaşma ile karşı karşıya kaldığını belirtilmiştir (Şekil 10). Köylerin korunup korunmadığına ilişkin ise, yanıtların %90'ı hızla betona döndüğünü ifade ederken; %10'i ise kısmen korunduğunu belirtmiştir. Ancak bunu ekonomik sebeplere bağlamaktadırlar.

Şekil 10. Şavşat Köylerinde yer alan yerel mimari ve son zamanlarda yer alan betonarme yapılaşmalar

Sosyal ve demografik perspektif üzerinden değerlendirilen kullanıcı yorumları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Sosyal ve demografik perspektife ilişkin kullanıcı yorumları

	Kullanıcı yorumları
Sosyal ve Demografik Perspektif	➢ Sakin Şehir markalaşmasının ardından Şavşat'ta sosyal ve demografik yapı üzerindeki etkisi üzerine yapılan yorumların başında; nüfusun sürekli azaldığı gelmektedir. Bunun da, gençlerin üniversite okumak için gidip geri dönmemeleri, tarım ya da hayvancılık ile uğraşmak istememelerine bağlamışlardır. Bu durum Şavşat'ta alternatif iş olanaklarının kısıtlılığı ve sosyal altyapı eksikliği olmasının etkisi olarak değerlendirilebilir. Genel anlamdaki azalma oranlarını değiştirmese de, emekli olan, farklı şehirlerde yaşayan Şavşatlıların da tekrar köylerine geldikleri de bilinmektedir. ➢ Sakin Şehir markalaşmasının ardından bölgede turizm sektörüne ilginin artıp artmadığı yönünde çelişkili yorumlar bulunmaktadır. Mülakatların %70'i markalaşmanın turizme bağlı olmadığını, turizm artmış olsa bile, bunu internet olanaklarına, tur şirketlerinin artmasına, günümüz teknolojik şartlarına ve iletişim ağına bağlarken; %30'lık bir kullanıcı markalaşma ile birlikte turizmin geliştiğini, bu anlamdaki yatırımların arttığını ifade etmektedir. ➢ 2015 sonrası yerli ve yabancı turist sayısında artış olup olmadığına ilişkin genel yorumlar yerli turistin arttığı yönünde olsa da, yabancı turistin az olduğu belirtilmiştir. Yaşça biraz daha genç olan kullanıcılar yerli turistlerin günübirlik

	turlarla gelip geri döndükleri ve ilçe merkezine ya da esnafına herhangi bir katkılarının olmadığı yönündeki gözlemlerini belirtmişlerdir.

Markalaşma ve turizm ilişkisi ile ilgili olarak, Şahin (2019), otel işletmecileriyle yapılan görüşmelerinde; sakin şehir unvanının kullanıcılara getirisi olduğunu, yaz aylarında %80-90 oranında doluluk yaşandığı, gelen turistlerin yaklaşık %20'sinin sakin şehir bilinciyle geldiğini ifade etmiştir.

Nüfus açısından irdelendiğinde, 2015 yılı öncesi ve sonrasında kent nüfusunda gözle görülür bir artış veya azalışa da rastlanmamaktadır. Bu bağlamda sakin şehir unvanının insanların Şavşat'a yerleşmeleri üzerinde bir etkisi olup olmadığı tespit edilememektedir.

Ekonomik perspektif üzerinden değerlendirilen kullanıcı yorumları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Ekonomik perspektife ilişkin kullanıcı yorumları

	Kullanıcı yorumları
Ekonomik Perspektif	➢ Sakin Şehir markalaşmasının ardından kullanıcılar, Şavşat'ta ekonomik olarak kasabanın daha iyi durumda olduğunu ifade ederlerken, yaşça daha genç olan kullanıcılar ekonomik olarak turizm adına herhangi bir katkısının olmadığını da belirtmişlerdir. Yine de oteller ve turistlerin varlığı sebebi ile bir miktar ekonomi iyiliğinden bahsetmenin mümkün olabileceği yorumlar arasındadır. ➢ Bunun yanı sıra genel anlamda inşaatların arttığı ve arazi metrekare fiyatlarının arttığı da belirtilmiştir. Yaşça daha genç olan kullanıcılar arazi metrekare fiyatlarının sadece Yavuzköy'de, Şavşat evi işletmelerinin yapımından sonra arttığını ancak genel anlamda bir artışın olmadığını da ifade etmişlerdir. ➢ Sakin şehir öncesi-sonrasında tarım ve hayvancılığın durumuna ilişkin yorumlar genel anlamda değişimlerin olduğu yönünde olup, özellikle hayvancılığın arttığı yönündedir. Ancak tarımın bireysel bostancılıktan öteye geçemediği, sadece kooperatifleşme süreci ile canlandığı da yorumlar içerisinde yer almaktadır. ➢ Ayrıca, hayvancılık ve tarımın artmasında büyük kentlerdeki işsizlik sorunları yaşayan beyaz yakalı gençlerin tekrar topraklara dönerek hayatlarını idame ettirmeye çalışmaları da bu bağlamda önemli bir gözlemdir. Ancak genel anlamda sakin şehir markasının, tarım ve hayvancılığı önemli derecede artırdığı söylemeyeceği ve bir teşvik durumunun da olmadığı belirtilmiştir.

Şavşat turizm rehberi (2012)'nde yer alan Şavşat ilçe ekonomisinin, büyük ölçüde tarımsal üretim ve hayvancılığa dayalı olduğu, hayvancılık açısından son derece elverişli imkanlara sahip olunduğu, büyük ve küçükbaş hayvancılığın yanı sıra arıcılığın da yaygın olarak yapılmakta olduğu ifade edilmiştir. ancak günbegün özellikle hayvancılığın azaldığı yönünde ifadeler yer almaktadır. Ancak mülakatlarda gözlemlenen, tarımın sadece bireysel

olarak yapıldığı fakat hayvancılığın günbegün arttığı yönündedir. Nitekim şavşat tarımdan çok orman bölgesidir ve hayvancılığa ilişkin teşvik sistemleri önemlidir.

Politik perspektif üzerinden değerlendirilen kullanıcı yorumları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Politik perspektife ilişkin kullanıcı yorumları

	Kullanıcı yorumları
Politik Perspektif	➢ Sakin Şehir markalaşmasının ardından Şavşat'ta üretim politikalarına ilişkin tarım kooperatifi kurulmuş olduğu belirtilmiştir. Bazı yorumlar fenni arıcılık ve hayvancılığın da arttığı yönündedir. Ayrıca peynir, tereyağı vb. doğal ürünlerin e-ticaretlerinin yapıldığı ancak bunların tamamen bireysel yürütüldükleri ve herhangi bir teşvik ile oluşturulmadığı belirtilmiştir. ➢ Ancak direkt olarak tarımdan turizme geçildiğini ifade etmenin doğru olmayacağını, çünkü tarımın, kooperatif kurulana kadar bireysel olarak yapıldığını ve hala devam etmekte olduğunu belirtmektedirler. Kredilerin artması, ödeneklerin oluşturulması ile pansiyon ve oteller artmış ve doğal olarak turizm de de artan bir ivmeden bahsetmektedirler. ➢ Yerel karakteri korumak mı, yoksa turizm mi? Diye sorulduğunda daha yaşlı kullanıcıların yerel karakterin korunması esastır yorumlarının yanı sıra daha genç kullanıcılar ikisinin de mümkün olabileceği yönünde yorumlarda bulunmuşlardır. Ancak şu an yapılan hesler ve yeni yapılan tüm evlerde betonun tercih edilmesi yerel karakteri günbegün yok etmekte ve bu şekilde turizmin de yapılamayacağı yönünde söylemleri eklemektedirler. ➢ Kaçak yapılaşmanın olup olmadığına ilişkin ise; tüm kullanıcılar, kesinlikle Şavşat'ta bu şekilde bir oluşumdan bahsetmenin mümkün olmayacağını belirtmişlerdir.

Katılımcı perspektif üzerinden değerlendirilen kullanıcı yorumları Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Katılımcı perspektife ilişkin kullanıcı yorumları

	Kullanıcı yorumları
Katılımcı Perspektif	➢ Sakin Şehir markalaşmasının ardından kullanıcıların %50'si Şavşat'ta yerel katılımın olduğu bilgilendirmenin belediye ve kaymakamlık tarafından gerçekleştirildiği, ancak yeterli düzeyde olmadığı belirtirken; geri kalan kısım fikrinin olmadığını belirtmiştir. ➢ Sakin şehir öncesi ve sonrasında yerel paydaşların sürece katılımının olmadığını ve bir kısım da böyle bir oluşumu hatırlamadıklarını ifade etmişlerdir. ➢ Aslında bilgilendirme konusunda halkın çok fazla bilgisinin olmadığı, sakin şehir unvanının şu ana kadar sosyal ve ekonomik olarak vatandaşa çok fazla dokunan ya da bir getirisi olan uygulama olarak görülmediği verilen yanıtlarda yer almaktadır.

Son olarak, kullanıcı yorumları ve önerilerine ilişkin verişler, Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9. Önerilere ilişkin kullanıcı yorumları

	Kullanıcı yorumları
Öneriler	✓ Sakin Şehir markalaşmasının ardından Şavşat'ta yerel halktan önerilere ilişkin yorumlarda, turizm ve kültür yönünde ilerlemesinin daha uygun olabileceği şeklinde yer almaktadır. ✓ 'Şavşat'ın geleceğini nasıl görüyorsunuz' sorularına ise daha genç kullanıcılar biraz daha karamsar bir tablo çizerek, nüfusu az, köyleri boş, işsizliğin çok yüksek olduğu, yaz aylarında belki 1-2 ay canlı olan, geri kalan zamanlarda ölü bir şehir şeklinde yorumlarda bulunmuşlardır. ✓ Yakın tarihte turizm cenneti olabileceği ancak koruma politikaları olmaz ise, uzun vadede, doğal güzelliklerden ve yaşamdan bahsedilemeyeceği yönünde hem olumlu hem olumsuz öngörüler de mevcuttur. ✓ Diğer görüş ve öneriler daha mekânsal kararlara yöneliktir. Yaz mevsiminde nüfusun aniden artması ana bulvarda sirkülasyon problemi ve otopark problemi oluşturmaktadır. ✓ İklimsel değişimlerin yoğun hissedildiği, HES'lerin varlığı vb. çevreye karşı olan olumsuz durumlar, geleceğe ilişkin ekonomik kaygılar yaratmaktadır. ✓ Göç durmadığı ve istihdam sağlanmadığı sürece Şavşat'ın kısa vadede sosyal ve ekonomik bir geleceği olduğu düşünülmemektedir. Öneri olarak; yol sorunu, yatırım kolaylığı, teşvikler vb. konular ilk önce çözülmesi gereken konulardır. ✓ En önemli öneri halkın daha fazla bilinçlendirilmesine yöneliktir. Çünkü kentlerine sahip çıkacak kişilerin yine kendileri olduğunun bilincinde yorumlar yapılmıştır. Bu bağlamda saglıklı denetim ve teşvik öneriler arasında yer almaktadır.

Bu perspektiflerin yanı sıra; kullanıcılara, yaşadıkları şehir ile en çok bağdaştırdıkları 5 kelime sorulduğunda; doğal özelliklerin (temiz hava ve su, eşsiz doğa vb.) %60 ile en çok tekrar ettiği gözlemlenmiştir. Bunu %15 ile olumlu insani özellikler; %12 ile gastranomik değerler ve %8 ile folklorik değerler takip etmektedir. Olumsuz olarak ise %5 şeklinde genelde işsizlik vb. sorunlardan kaynaklanan negatif durumlar aktarılmıştır. Ancak genel anlamda Şavşat denilince %95 olumlu anlamlar içeren çağrışımların yapılması, kullanıcının aidiyet duygularının yoğun olması ile de örtüşmektedir.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Çalışma sonunda, yerel halk tarafından algılanan sorunlar ve potansiyeller göz önüne alınarak; çatışmaların giderilmesi, potansiyellerin iyileştirilmesi ve planlama süreçlerinde yerel

katılımın artırılması şeklinde politika yaklaşımlarına dair bir çerçeve çizilmesinin gerekli olduğu tespit edilmiştir.

Literatürdeki sakin şehir markalaşması ardından kentlerin genel olarak karşılaştığı sorunlar, mülakat çıktıları ile karşılaştırıldığında;

• Şavşat'ta, orta ve üst sınıf yaşam tarzlarını destekleyen yerel kalkınma modellerine (soylulaştırma) rastlanmamıştır.

• Yerel halkın ilgisinin yeterince çekilmemesi sebebiyle projelerin sınırlı kaldığı ifade edilmektedir ancak bunun sebebinin yerel halkın ilgisinin yeterince çekilememesi değil, daha siyasal ve politik oluşumların olduğu gözlemlenmiştir.

• Yerel kalkınma aktiviteleri içerisinde ise, plansız ve kontrolsüz turizm gelişimi henüz oluşmasa da, bu anlamda potansiyel taşıdığı gözlemlenmektedir.

Sakin şehir olarak ilan edilen kentlerde, genel olarak turizm merkezli ekonomik kalkınma modeline ağırlık verilmekte olduğu; ancak sonucun sıklıkla, Sakin Şehir ilan edilmiş kontrolsüz ve plansız kentler ve yenilenmeyen kaynaklara verilen hızlı zarar olabileceği irdelenmiştir. Nitekim, bu bağlamda yapılan görüşmelerde, turizmin kontrolsüz gelişmesi durumunda doğal güzelliklerinden, havasından, suyundan yoksun olabilme ihtimali bile kullanıcıları tedirgin etmektedir.

Yapılan görüşmelerde kasabanın yanı sıra köylerde de geleneksel malzeme kullanılarak yapılan yapıların yerine, betonlaşan, doku çevre uyumu gözetilmeyen malzemeler ve işçilik kullanıldığı; böylece değişime uğrayan kimlik tespit edilmiştir. Bu noktada yapılması gerekenler; ayrıntılı mimari analizler, tasarım rehberleri oluşumları ve kullanıcıyı bilgilendirme çalışmalarıdır.

Türkiye'de kırsal yerleşmelere ilişkin tasarım ve planlama çalışmalarının sıklıkla üst ölçeklerde (bölge planı, stratejik plan vb.) yapılması sebebiyle özgün yerleşme karakterleri göz ardı edilmektedir. Her bölge için yapılan standart tasarım ve planlama çalışmaları yerleşmelerin özgün yapısına zarar verebilmektedir. Bu bağlamda gündeme gelen **'köy tasarım rehberleri'** köyün ve çevresinin bölgesel karakterini tanımlamak, yeni gelişmelerde yöresel özgün karakterin nasıl korunabileceğine ve geliştirilebileceğine dair yol gösterici olmaları açısından önemlidir (Eminağaoğlu ve Çevik, 2007). Gerek kasabanın, gerekse köylerinin geçmişten günümüze özgün karakteristikleri korunmalı, aynı zamanda da sürdürülebilirlik açısından, günümüz teknolojisine uyum sağlanmalıdır.

Ayrıca, Türkiye gibi siyasal dengelerin sıklıkla değiştiği ülkelerde yerel yönetimlerin her türlü mekânsal düzenlemelerinde başvuracağı bir rehberin varlığının; yerel idareyi, peyzaj karakterinin korunmasını, kullanıcılara sağladığı standartlar açısından iyi örneklerin

yaygınlaşmasını ve bir bütün olarak köy yerleşimini olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Yeni mekânsal düzenleme araçlarından olan köy tasarım rehberinin, yerel katılım ve kurumlar arası işbirliği ile hazırlanma sürecine ihtiyaç duyulduğu gözlemlenmiştir. Köy tasarım rehberlerinin oluşturulması ve hazırlama süreçlerinde mutlaka mimar, peyzaj mimari, şehir plancısı, sosyolog, tarihçi vb. karma meslek disiplinlerinde oluşan bir ekibin varlığı gerekmektedir. Yapılan mülakatlarda imar ve yapı denetiminin iyi, insanların bilinçli, kaçak yapının olmadığı ifade edilmiştir. Bu nedenle, Şavşat ilçesinin köy tasarım rehberi hazırlanması için uygun özelliklere sahip olduğu düşünülmektedir.

Yapılan mülakatlar sonucunda halkın yerel karakteri koruma başarılamaz ise turizmden bahsetmenin de mümkün olamayacağını bildiği gözlemlenmiştir. Ancak hem ekonomik sebepler, hem de kışın oluşabilecek ev yangınları korkuları sebepleri ile halk yine de betonarme yapıları tercih etmeye devam etmektedir. Bu sorun ancak teşvik sistemi ve vizyon sahibi yönetici ve yatırımcılar ile çözülebilmesi mümkün olacaktır.

Bunun yanı sıra, Şavşat ilçesinde yerel zanaatlar neredeyse kaybolmak üzeredir. Ancak son yıllarda sayısı gün geçtikçe artan yerli ve yabancı ziyaretçiler satın almak için yerel zanaatlar tarafından üretilen ürünleri tercih etmektedir. Gençlerin bu yönde ilgisi bulunmadığından gelecek kuşaklara aktarılması için yerel zanaatlara ve zanaatkarlara sahip çıkılmalıdır. Yerel örtük bilgi açısından Şavşat'ın tarihini ve coğrafi bilgilerini araştırma tezi yapan birçok öğretim görevlisi sayesinde oluşan kaynaklar olmazsa yerel örtük bilgi kaybolacaktır. Yerel örtük bilginin sürdürülmesi ve kırsaldaki görünmez kadın emeğinin görünür kılınması adına, özellikle kadın girişimciliğini artıracak atölyelerin kurulması teşvik edilmelidir.

Kentlerin küresel ekonomideki baskın rolü kent kalkınma stratejilerine önem verilen ve kırsal kalkınma modellerini biraz daha geri plana atan bir anlayışa sebep olmaktadır. Ancak küreselleşme şartlarının çok da kolay elde edilemediği sakin şehirlerde, özellikle ayrıcalık tanıması gereken kalkınma ajansları ya da kurumların desteği çok önemlidir. Sakin şehirlere verilen bu marka değeri için 72 adet kriter gerekmektedir ve Şavşat, tüm bu kriterleri yerine getirerek bu ünvana hak kazanmış olmasına rağmen, uygulanan yanlış politikalar nedeniyle bu ünvanı kaybetme riski ile karşı karşıyadır. Nitekim 2015 yılında Cittaslow uluslararası başkanı Stefano Pisani tarafından belediye ve valiliğe karşı bir uyarı gerçekleşmiştir. Bu uyarıda, Şavşat'ın sakin şehir felsefesine karşı uygulamaları (HES, taş ocağı, maden vb.) ve köylerde çok katlı beton bina inşaatlarının devam etmesi halinde 'üyeliğin tekrar değerlendirileceği' ifade edilmiştir. Bu bağlamda Şavşat'ın doğru politikalarla yönetilip, çevrenin/doğanın

kıymetini bilen ziyaretçilerini artırılması, yaşayanlarının bilinçlendirilmesi ve bilgilendirilmesi teşvik edilmelidir. Bunun yanısıra, yerel mimari, kent belleği ve geleneksel köy yaşamının bozulmaması için teşvikler sağlanmalı ve yerel yönetimler tarafından da denetlenmelidir. Ayrıca, bilgilendirme ve keşif amaçlı çalıştaylar düzenlenmeli, halkın tüm karar verme süreçlerine eşit ölçüde katılımı artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Anonim (2020a). doi: https://www.eskitadinda.com/slow-food-hareketi-287-c Erişim tarihi: 05.06.2020.

Anonim (2020b). doi: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eav%C5%9Fat Erişim tarihi: 15.07.2020.

Anonim (2020c). doi: https://4.bp.blogspot.com/-MnnQL54PKkE/XGbmJjt9ANI/AAAAAAAAw2g/qynmOg2w3vUMl8RCiRmi_Eozczynxrd CwCLcBGAs/s1600/savsat_artvin.jpg Erişim tarihi: 07.08.2020.

Anonim (2020d). doi: https://www.nufusu.com/ilce/savsat_artvin-nüfusu Erişim tarihi: 07.05.2020.

Cittaslow (2019). doi: cittaslow.org, Erişim tarihi: 29.06.2019.

Cittaslow (2020). doi: https://www.cittaslow.org/ Erişim tarihi: 05.08.2020.

Cittaslow Turkey (2020). doi: https://cittaslowturkiye.org/ Erişim tarihi: 12.08.2020.

Değirmenci, İ., Sarıbıyık, M. (2015). 'Tarihi Mekanlarda Sürdürülebilirlik Bağlamında Slow City Hareketi: Taraklı Örneği [Cittaslow movement at historical places in the context of sustainability: Example of Taraklı]'. **2nd International Sustainable Buildings Symposium**, Ankara.

Deniz, T. (2017). 'Hızlı Dünyada Sürdürülebilir Mekânlar: Sakin Kentler [Sustainable Spaces in the Fast World: Cittas Slow]'. **Journal of Human and Social Sciences Research**. 6(3), 1399-1412.

Eminağaoğlu, Z., Çevik, S. (2007). 'Kırsal Yerleşmelere İlişkin Tasarım Politikaları e Araçlar'. **Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi**, 22(1).

Erdoğan, A. (2014). **Peyzaj Karakter Analizi: Artvin Şavşat İlçesi Örneği**. Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Doktora Tezi. Erzurum.

Hatipoğlu, B. (2015). "Cittaslow: Quality of Life and Visitor Experiences". **Tourism Planning & Development**, 12(1), 20-36.

Honore, C. (2008). **Yavaş**. E. Gür (Trans.). Istanbul: Alfa Publications.

Honore, C., (2004). **In Praise of Slowness: How a Worldwide Movement is Challenging the Cult of Speed**. San Francisco: Harper San Francisco.

Keskin, E. B. (2012). 'Sürdürülebilir Kent Kavramına Farklı Bir Bakış: Yavaş Şehirler (Cittaslow) [Sustainable Urban Concept In A Different Perspective: Slow Cities (Cittaslow)]'. **PARADOKS Economics, Sociology and Policy Journal**. 8(1), 81-99.

Kiper, T. (2013). 'Kentsel ve Kırsal Alanların Planlanmasında Kimliğin Rolü'. **Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi**, 6(2), 69-73.

Köse, A. (2006). 'Balıkesir Örneğinde Geleneksel Kırsal Avlu Duvarı'. **Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(2) :159-183.

Mayer, H., Knox, P.L. (2006). 'Slow Cities: Sustainable Places in a Fast World'. **Journal of Urban Affairs**, Vol:28, No.4, ss.321-334.

Mayer, H., Knox, P. L. (2010). 'Small-Town Sustainability: Prospects in the Second Modernity'. **European Planning Studies**, 18(10), 1545-1565.

Nilsson J.H., Svärd A.C., Widarsson A., Wirell, T. (2011). 'Cittáslow Eco-Gastronomic Heritage as a Tool for Destination Development'. **Current Issues in Tourism**, 14(4), 373-386.

Orhan, F. (2014). **Şavşat'ın Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası**. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Tezi. Erzurum.

Özmen, Ş. Y., Birsen, H., Birsen, Ö. (2016). 'Yavaş Hareketi: Çevreden Kültüre Hayatın Her Alanında Küreselleşmeye Başkaldırı [The Slow Movement: A Revolt Against Globalization in All Areas Of Life From Environment To Culture]'. **İNİF E-Journal** 1(2), 38-49.

Özmen, A., Can, C. M. (2018). 'Cittaslow Hareketi'ne Eleştirel Bir Bakış [Cittaslow Movement from a Critical Point of View]'. **Planning**.28(2), 91-101.

Öztaş, Ç. Ç., Karaaslan, Ş. (2017). 'Türkiye'de Kırsal Planlama ve Farklı Ülkelere Ait Kırsal Planlama Örnekleri'. ***Kent Akademisi***, 10(32), 432-465.

Panait, I. A. (2013). **From Futuramato CittaSlow, Slowing Down In A Fast World**. (Master Thesis of MSC)'. Landscape Architecture and Planning, Wageningen University, Netherlands.

Pink, S., (2008a) "Sense and Sustainability: The Case of the Slow City Movement". **Local Environment**, 13(2), 95-106.

Pink, S. (2008b). 'Re-thinking Contemporary Activism: From Community to Emplaced Sociality'. **Ethnos**, 73(2), 163-188.

Radstrom, S. (2011). 'A Place Sustaining Framework for Local Urban Identity: an Introduction and History of Cittaslow'. **IJPP Italian Journal of Planning Practice**, 1(1), 90-113.

Sağır, G. (2017). 'Küreselleşmeden Geleneksele Dönüşte Slow Food ve Cittaslow Hareketi [From Tradition To Globalization: Slow Food and Cittaslow Movements]'. **The Journal of Social Science**, 1(2), 50-59.

Semmens, J., Freemen, C. (2012). 'The Value of Citta Slow As An Approach To Local Sustainable Development: A New Zealand Perspective'. **International Planning Studies**, 17(4), 353-375.

Sırım, V. (2012). 'Çevreyle Bütünleşmiş Bir Yerel Yönetim Örneği Olarak Sakin Şehir Hareketi ve Türkiye'nin Potansiyeli [Cittaslow Movement as an Example of a Local Administration Integrated with the Environment and Turkey's Potential]'. **Journal of History Culture and Art Research,** 1(4), 119-131.

Şahin, H.İ. (2019). **Yavaş Kent Hareketi Bağlamında Kent Pazarlama: Şavşat**. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Trabzon.

Şavşat turizm rehberi (2012). 'Şavşat turizm rehberi'. Şavşat kaymakamlığı yayını. 84sf.

Tunçer, M., Olgun, A. (2017). 'Seferihisar'ın Ekonomik ve Mali Yapısı Üzerinden Sakin Şehir Uygulamalarına İlişkin Bir İnceleme [A Review of Cittaslow Practices Concerning The Economic and Fiscal Structure of Seferihisar]'. **International Journal of Economics and Innovation**, 3(1), 47-72.

TÜİK (2020). Türkiye İstatistik Kurumu Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri, doi: http://tuik.gov.tr Erişim tarihi: 24.05.2020.

Yurtseven, H. R., Kaya, O., Harman, S. (2010). **Slow Motion**. Ankara: Detay Publishing.

Yurtseven, H., R., Kaya, O. (2011). 'Slow Tourists: A Comparative Research Based on Cittaslow Principles'. **American International Journal of Contemporary Research**. 1(2), 91-98.

LİMNİ GÖLÜ TABİAT PARKININ REKREASYON POTANSİYELİNİN GÜLEZ YÖNTEMİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Seda PEKÜNLÜ*
Işık SEZEN**
Serkan ÖZER***

ÖZET

Yeniden yapılanma, boş zamanları değerlendirme amaçlı olarak bireylerin ya da toplulukların gönüllü olarak gerçekleştirdikleri dinlendirici ve eğlendirici etkinlikler anlamına gelen rekreasyon, recreatio kelimesinden türetilen Latince bir kelimedir. Bitki örtüsü ve yaban hayatı yönünden zengin manzara bütünlüğüne sahip olan halkın dinlenmesine uygun doğal potansiyele sahip alanlara tabiat parkları denir. Bu araştırmanın amacı; Doğu Karadeniz Bölgesi Gümüşhane ili sınırları içinde yer alan Limni Gölü Tabiat Parkı'nın rekreasyon potansiyelinin Gülez Yöntemi ile belirlenmesidir. Yönteme göre; rekreasyon potansiyelinin değerlendirilmesinde etken olan faktörler iklim değeri, ulaşılabilirlik, rekreatif kolaylık ve olumsuz etkenlerdir. Tüm bu faktörlerin değerlendirilmesi sonucunda Limni Gölü Tabiat Parkı'nın rekreasyon potansiyeli %77 olarak belirlenmiştir. Gülez Yöntemi'ne göre % 75'in üstünde olan orman içi rekreasyonel potansiyeli çok yüksek sınıflandırması içine girmektedir. Bu değer %77 olduğu için araştırma alanı çok yüksek orman içi rekreasyon potansiyel değerine sahiptir. Limni Gölü Tabiat Parkı'nın sahip olduğu değerlerin korunması, sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Hava, su, gürültü kirliliği gibi hiçbir olumsuz etkene sahip olmayan ve peyzaj değeri yönünden zengin bir potansiyele sahip olan araştırma alanının iklim değerini değiştirmek mümkün olmadığı için ulaşılabilirlik ve rekreatif kolaylığı sağlayan etkenler bakımından daha da iyileştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Limni Gölü Tabiat Parkı, Gülez yöntemi, Rekreasyon Potansiyeli, Gümüşhane

ABSTRACT

Recreation is a Latin word derived from the word recreatio, which means relaxing and entertaining activities that individuals or communities voluntarily perform for the purpose of leisure time. Areas with natural potential suitable for resting the people who have a rich landscape in terms of vegetation and wildlife are called nature parks. The aim of this research; It is the determination of the recreation potential of Limni Lake Nature Park, which is located within the borders of Gümüşhane province in the Eastern Black Sea Region, by the Gülez Method. According to the method; The factors that are effective in evaluating the recreation potential are climate value, accessibility, recreational convenience and negative factors. As a result of evaluating all these factors, the recreation potential of Limni Lake Nature Park has been determined as 77%. According to the Gülez Method, the recreational potential within the forest, which is above 75%, falls within the very high classification. Since this value is 77%, the research area has a very high forest recreation potential value. The values owned by Limni Lake Nature Park should be protected and sustained. Since it is not possible to change the climate value of the research area, which has no negative factors such as air, water, noise pollution and has a potential rich in landscape value, it should be improved in terms of factors that provide accessibility and recreative convenience.

Keywords: Limni Lake Nature Park, Gülez method, Recreation Potential, Gümüşhane

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, E-mail: seda_pekunlu_1993@hotmail.com
** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, E-mail: isiksezen@atauni.edu.tr
*** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, E-mail: sozer@atauni.edu.tr

GİRİŞ

Rekreasyon, bireylerin kendi istekleri ile serbest zamanlarında gerçekleştirdikleri fiziksel ve zihinsel açıdan yeniden canlanmalarını sağlayan etkinliklerin bütünüdür (Gülez, 1989). Kentlerde yaşayan bireyleri değişik yerler görme istekleri ve mevcut yeşil alanların yetersizliği kırsal rekreasyon alanlarına yönlendirmektedir. Özellikle sahip olduğu doğal, kültürel ve görsel değerler ormanlık alanların en çok tercih edilen açık hava rekreasyonel kaynak olmasını sağlamaktadır (Akten, 2003).

Orman rekreasyon alanları; orman bütünü içinde yer alan açık havada dinlenmeye yönelik piknik, atlı–yaya yürüyüşler, farklı spor etkinlikleri, manzara seyri, konaklama vb. etkinliklere olanak sağlayan alanlardır (Aslanboğa ve Gül, 1999; Akten, 2003, Yılmaz vd., 2009).

Kentsel alanlarda sanayileşme ve plansız yapılaşma, yeşil alanların azlığı rekreasyon alanlarının kullanımını artırmaktadır. Kent içi rekreasyon bölgeleri belirli sayıda kişilerin dinlenmelerine olanak tanımaktadır. Kente yakın kırsal mekânlar kentin stresinden kurtulmak isteyenler için daha çok tercih edilmektedir. Bu bağlamda son yıllarda doğal ve kültürel kaynak değerleri ile ön plana çıkan ve koruma altına alınan tabiat parkları rekreasyon potansiyelleri nedeniyle insanları kendine çekmektedir. Tabiat parkları ziyaretçilere çok çeşitli rekreasyon etkinliği yapma fırsatı sunmaktadır. Böylece bu alanları kullanan ziyaretçiler açık hava rekreasyon etkinlikleri ile fiziksel ve zihinsel yönden rahatlama veya yenilenme fırsatı bulmaktadır (Birinci vd., 2016).

Açık hava rekreasyonu için uygun alanlardan birisi tabiat parklarıdır. Bu parklar sahip oldukları doğal değerleri ile kullanıcılara birçok seçenek sunmaktadırlar. Sahip olduğu değerlerden dolayı Tabiat Parkları kişileri hem fiziksel, hem de psikolojik açıdan olumlu yönde etkilemektedir (Çalık vd., 2013; Yeşil, 2018).

Bu araştırmada Limni Gölü Tabiat Parkı'nın rekreasyonel kalitesinin Gülez yöntemine göre değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın kavramsal çerçeve bölümünde Limni Gölü Tabiat Parkı'ndaki Rekreasyonel alanlarının kalitesi, tesisler hakkındaki bilgiler, konum ve ulaşım bilgileri, kaynak değerleri gibi unsurlara yer verilecektir.

Materyal ve Yöntem

Araştırma materyali olan Limmi Gölü Tabiat Parkı Gümüşhane'nin Torul ilçesinde yer almaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Gümüşhane'nin doğusunda Bayburt, batısında Giresun, kuzeyinde Trabzon ve güneyinde Erzincan bulunmaktadır. Gümüşhane 38° 45' - 40° 12' doğu boylamları ile 39' 45' - 40' 50' kuzey enlemleri arasında olup, yüzölçümü 6575 kilometrekaredir. Deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 1400 metredir. Limni Gölü

Tabiat Parkı, 11.07.2011 tarihinde Tabiat Parkı ilan edilmiş olup 72 ha alana sahiptir (URL-1). Şekil 1'de Gümüşhane Limni Gölü Tabiat Parkı konum haritası bulunmaktadır.

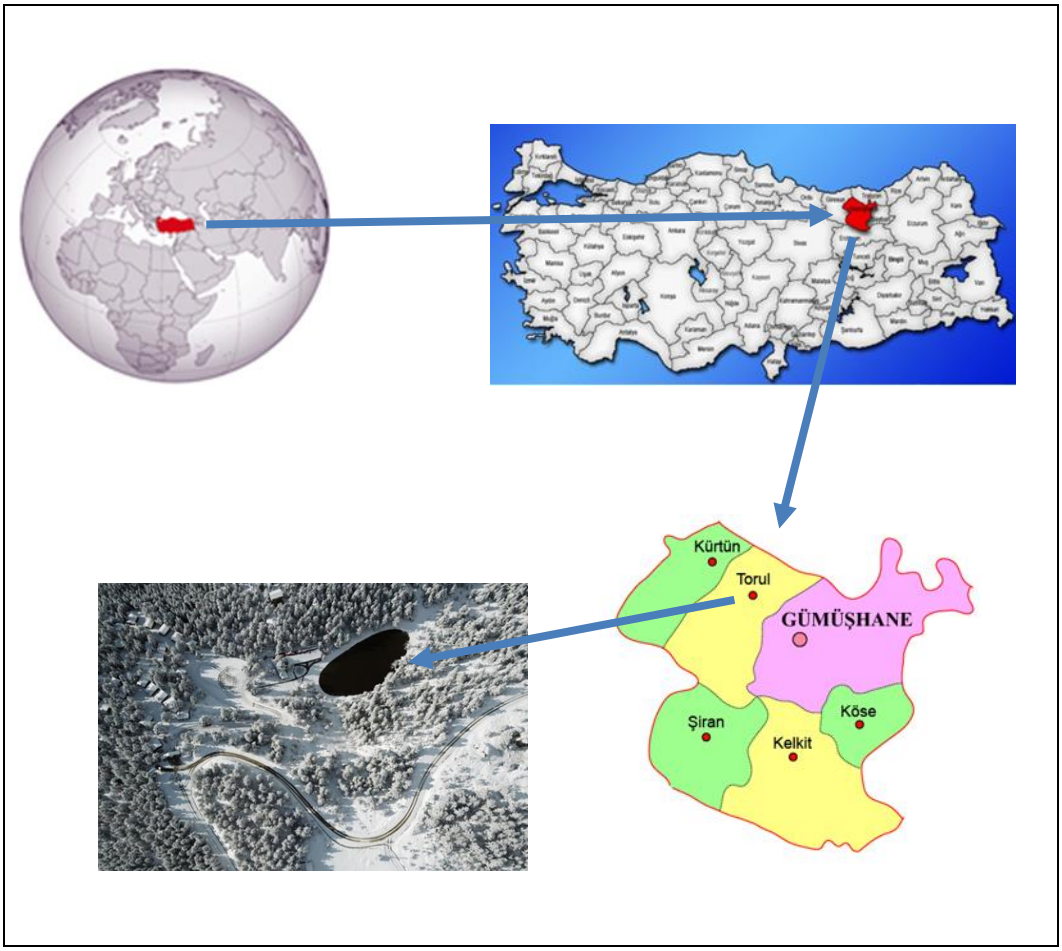

Şekil 1. Gümüşhane Limni Gölü Tabiat Parkı Konum Haritası

Limni Gölü Tabiat Parkı 2025 rakımdadır. Tabiat Parkı, Zigana Köyü üzerinden; Gümüşhane'ye 44 km, Torul İlçesine 20 km, Zigana Köyüne ise 5,5 km'dir. Doğal bitki örtüsünde sarıçam, ardıç, göknar, böğürtlen, orman gülü bulunmaktadır. Tabiat Parkının içerisinde, orman ekosistemi, göl ekosistemi, çayır ekosistemi ve kaya ekosistemleri bulunmaktadır. Tabiat Parkının bulunduğu vadi biyolojik çeşitlilik ve endemik türler bakımından da oldukça zengindir. Saha, arazi yapısı ve sahip olduğu manzara bütünlüğü içinde trekking, çadırlı kamp, ekoturizm faaliyetleri, tarihi alan gezileri, kış sporları, fotoğrafçılık, atv, bisiklet turu için uygundur (URL-2).

Bu araştırmada orman içi rekreasyon alanlarının potansiyelinin değerlendirilmesi için Gülez Yöntemi kullanılacaktır. Akten ve Akten, 2011'e göre; Gülez (1990)'in ülkemiz koşullarına uygun olarak geliştirdiği ve bir orman içi rekreasyon alanının açık hava

potansiyelinin kolaylıkla saptanmasına olanak veren yöntem oldukça pratik bir hesaplama şekli getirmekte ve aşağıda da gösterilen basit bir matematik formülle ifade edilmektedir.

P + İ + U + RK + OSE = % RP

Formüldeki sembollerin anlamı ve alabilecekleri en çok (maksimum) puanların (ya da ağırlıkların) dağılımı Çizelge 1'de gösterilmiştir. Çizelgede görüldüğü gibi, toplam puan en çok 100 olacaktır.

Çizelge 1. Formüldeki semboller, anlamları ve puanları (Gülez, 1990)

Sembol	**Anlamı**	**Maksimum Puan (Öğenin Ağırlık Puanı)**
P	Peyzaj Değeri	35
İ	İklim Değeri	25
U	Ulaşılabilirlilik	20
RK	Rekreatif Kolaylık	20
OSE	Olumsuz Etkenler	0 (Minimum -10)
%RP	Rekreasyon Potansiyeli	100

"P" Peyzaj Değeri: Rekreasyon potansiyelinin değerlendirilmesinde önemli faktörlerden biridir. Peyzaj değeri %35'lik bir ağırlıkla değerlendirmenin ilk sırasında yer almaktadır.

"İ" İklim Değeri: İklimin rekreasyon etkinlikleri üzerine etkisi büyüktür. Değerlendirmede iklimin etkisi %25'lik bir ağırlıktadır.

İklim Değeri = Sıcaklık + Yağış + Güneşlenme + Rüzgârlılık

25 = 10 + 8 + 5 + 2

Sıcaklık değeri olarak, rekreasyon etkinliklerinin daha çok yapıldığı yaz ayları (Haziran, Temmuz ve Ağustos) sıcaklıklarının ortalaması alınmaktadır. Yaz ayları sıcaklık ortalaması 25 °C rekreasyon etkinlikleri için en uygun sıcaklık olabileceği düşünüldüğü için 10 puan, 16 °C ile 34 °C' ler için ise 1 puana karşılık gelmektedir.

Yağış en çok 8 puan ile değerlendirmeye alınmaktadır. Yağışın rekreasyon üzerindeki olumsuz etkisi göz önünde tutulmuştur. Yaz ayları toplam yağış miktarı 50 mm ve daha düşük olan yörelere en fazla 8 puan verilmekte, yağış miktarı arttıkça puanlar da düşürülmektedir.

İklim içinde güneşlenmenin rekreasyon üzerine olan etkisi, 5 ağırlık puanı ile değerlendirilmektedir.

İklimin bir diğer öğesi olan rüzgâr, yaz ayları ortalama hızı 2-3 m/sn arası yöreler için 1, ortalama rüzgâr hızı 1 m/sn' den az olan yerler için ise 2 puan olarak değerlendirmeye alınmaktadır.

"U" Ulaşılabilirlilik: Ulaşılabilirlik rekreasyon potansiyelini artıran bir faktördür. Ulaşılabilirlik değerlendirmeye %20'lik bir ağırlık katmaktadır.

"RK" Rekreatif Kolaylık: Alandaki mevcut rekreatif kolaylıklar rekreasyon potansiyelinin artmasına olumlu katkı sağlamaktadır. Rekreatif kolaylıkların en çok %20'lik bir ağırlıkla değerlendirmeye alınmaktadır.

"OSE" Olumsuz Etkenler: Rekreasyon potansiyelinin saptanmasında, mevcut olumsuz etkenleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanında, en çok (-10)' a kadar puan alabilecek olumsuz etkenlerin olabileceği de var sayılmıştır. Olumsuz etkenlerin puanları değerlendirmede eksi (-) olarak alınmakta dolayısıyla toplam puandan çıkarılmaktadır.

Bu yönteme göre, şöyle bir değerlendirme şekli getirilmiştir;

1. Orman içi rekreasyon potansiyeli çok düşük (% 30 >)
2. Orman içi rekreasyon potansiyeli düşük (% 30 - % 45 arası)
3. Orman içi rekreasyon potansiyeli orta (% 46 - % 60 arası)
4. Orman içi rekreasyon potansiyeli yüksek (% 61 - % 75 arası)
5. Orman içi rekreasyon potansiyeli çok yüksek (% 75 <)

Değerlendirmeler, Gülez (1990)'in de belirttiği gibi, uzman kişilerce yapıldığından, farklı kişilerin buldukları değerler arasındaki farklar da makul seviyede kalmaktadır. Çizelge 2' de Gülez 1990'ın orman içi rekreasyon potansiyelinin değerlendirilmesinde kullanılan form verilmiştir.

Çizelge 2. Orman içi Rekreasyon Potansiyeli Değerlendirme Formu (Gülez, 1990'dan)

Formüldeki Öğeler	**Öğenin Özellikleri**	**Maksimum Puan**	**Açıklamalar**	
Peyzaj Değeri (P)	Alanın Büyüklüğü	4	10 ha.dan büyük	4
			5-10 ha	3
			1-5 ha	2
			0.5-1ha	1
	Bitki Örtüsü	8	Ağaçlık, çalılık, çayırlık	7-8
			Yalnız ağaçlık ve çayırlık	6-7
			Çalılık, çayırlık, seyrek ağaçlık	5-6
			Çayırlık, seyrek ağaçlık	4-5
			Yalnız çayırlık ve çalılık	3-4
			Çalılık, seyrek ağaçlık	3-4
			Çayırlık, seyrek çalılık	2-3
			Yalnız çayırlık	1-3
	Deniz, Göl, Akarsular	8	Deniz kıyısı	7-8
			Göl kıyısı	6-7
			Akarsu kıyısı	4-5
			Dereler	1-4
	Yüzeysel Durum	5	Düz alan	5
			Hafif dalgalı	4
			Az eğimli, yer yer düzlük	3
			Az engebeli	2
			Orta engebeli	1

	Görsel Kalite	4	Panoramik görünümler	3-4
			Güzel görüş ve vistalar	2-3
			Alanın genel görsel estetik değeri	1-3
	Diğer Özellikler	6	Örneğin doğal anıt, çağlayan, mağara, tarihsel ve kültürel değerler; yaban hayvanları, kuşlar vb.	1-6
İklim Değeri (İ)	Sıcaklık	10	16-17, 18-19, 20-21, 22-23, 24-25, 34-33, 32-31, 30-29, 28-27, 26-25	
			P: P: 1, 2,3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	
	Yağış	8	Yaz ayları (Hz, Tm, Ağ) toplamları mm – 50, 100, 150, 200, 250, 300, 350, 400	
			P: 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1	
	Güneşlenme	5	Yaz ayları bulutluluk ortalaması bulutluluk: 0-2, 2-4, 4-6, 6-8, 8-9	
			Puan: 5, 4, 3, 2, 1	
	Rüzgârlılık	2	1 m/sec'den az	2
			1-3 m/sec	1
Ulaşılabilirlik (U)	Bulunduğu Bölgenin Turistik Önemi	4	Akdeniz, Ege, Marmara kıyı bandı	3-4
			Karadeniz kıyı bandı	2-3
			Önemli karayolu güzergâhları, turizmde öncelikli yöreler	1-3
	Bulunduğu bölgede en az 100.000 nüfuslu kent olması	5	20 km'ye kadar uzaklık	4-5
			50 km'ye kadar uzaklık	3-4
			100 km'ye kadar uzaklık	2-3
			200 km'ye kadar uzaklık	1-2
	Ulaşılan zaman süresi (yakındaki en az 5.000 nüfuslu kentten)	4	Yürüyerek 1 saate kadar ya da Taşıtla 0-30 dak	4
			Taşıtla 0.30-1 saat	3
			Taşıtla 1 -2 saat	2
			Taşıtla 2-3 saat	1
	Ulaşım (taksi ve özel oto dışında)	4	Yürüyerek gidebilme ya da her an taşıt bulabilme	3-4
			Belirli saatlerde taşıt bulabilme	1-3
	Ulaşımda diğer kolaylıklar	3	Örneğin teleferik olması, denizden	1-3
Rekreatif Kolaylıklar (RK)	Piknik tesisleri	4	Sabit piknik masa, ocak vb.	1-4 (niteliklere göre)
	Su durumu	3	İçme ve kullanma su olanakları	1-3 (niteliklere göre)
	Geceleme tesisleri	2	Sabit geceleme tesisleri	2
			Çadırlı ya da çadırsız kamp kurabilme olanakları	1-2
	WC'ler	2	Niteliklere göre	1-2
	Otopark	2	Niteliklere göre	1-2
	Kır gazinosu, satış büfesi	2	Niteliklere göre	1-2
	Bekçi ve görevliler	2	Sürekli bekçi / görevli	2
			Hafta sonlarında görevli	1
	Diğer kolaylıklar	3	Örneğin plaj, kabin ve duş tesisleri, kiralık sandal olanakları, top vb. oyun ve spor alanları, tesisleri vb. (niteliklere göre)	1-3
	Hava Kirliliği	-3	Kirlilik derecesine göre	-1 -3

Olumsuz Etkenler (OSE)	Güvenceli Olmaması	-2	Güvence durumuna göre	-1 -2
	Su Kirliliği	-1	Deniz, göl ve akarsular için	-1
	Bakımsızlık	-1	Alanda yeterli bakımın yapılmaması	-1
	Gürültü	-1	Trafik, kalabalık vb. gürültüler	-1
	Diğer Olumsuz Etkenler	-2	Örneğin fabrika ve inşaat kalıntıları, taş ve çakıl ocakları vb.	-1 -2
Genel Toplam Puan ya da Orman içi rekreasyon Potansiyeli (%):				**100**

Bulgular

Limni Gölü Tabiat Parkı gerek doğal güzelliği gerekse de bünyesinde barındırdığı etkinlikler ile çok fazla sayıda ziyaretçi ağırlamaktadır. Alandaki otopark ile ziyaretçilerin otopark sorunu yaşamadan araçlarını park etmeleri mümkündür. Bunun yanı sıra hem estetik güzellik katan hem de bu doğal alana gelen ziyaretçilerin gece konaklayabileceği bungalov evler mevcuttur. Gölün giriş çıkış kontrolü güvenlik birimiyle sağlanmaktadır. Gölün çevresinde 21 adet kamelya bulunmaktadır. Kamelyaların konumu sayesinde gölün muazzam görüntüsü karşısında piknik yapmak mümkündür. Çocuklu aileler için 2 adet çocuk oyun alanını bünyesinde barındırmaktadır. Gölde kapalı ve açık alan restoran mevcuttur. Günübirlik ziyaretlerde piknik yapmak istemeyen ziyaretçiler için güzel bir hizmet sunmaktadır. Alanda Bay Bayan WC, mescit, şadırvan ve bebek bakım odası bulunmaktadır. Ayrıca alanda ziyaretçilerin içme sularını karşılamaya yönelik çeşmeler bulunmaktadır. Bu alanda yaban hayatı gözletme kulesi, aynı zamanda manzara seyir terası bulunmakta ve alanda bulunan papağanlarla profesyonel fotoğraf çekim hizmeti verilmektedir. Şekil 2'de alana ait fotoğraflar görülmektedir.

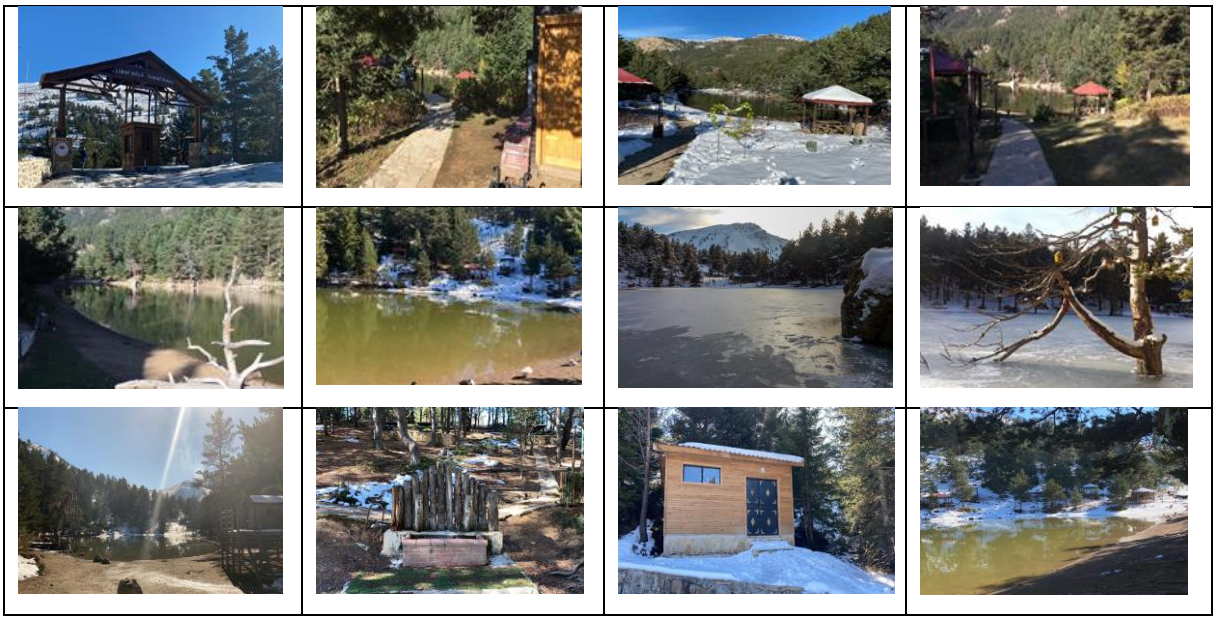

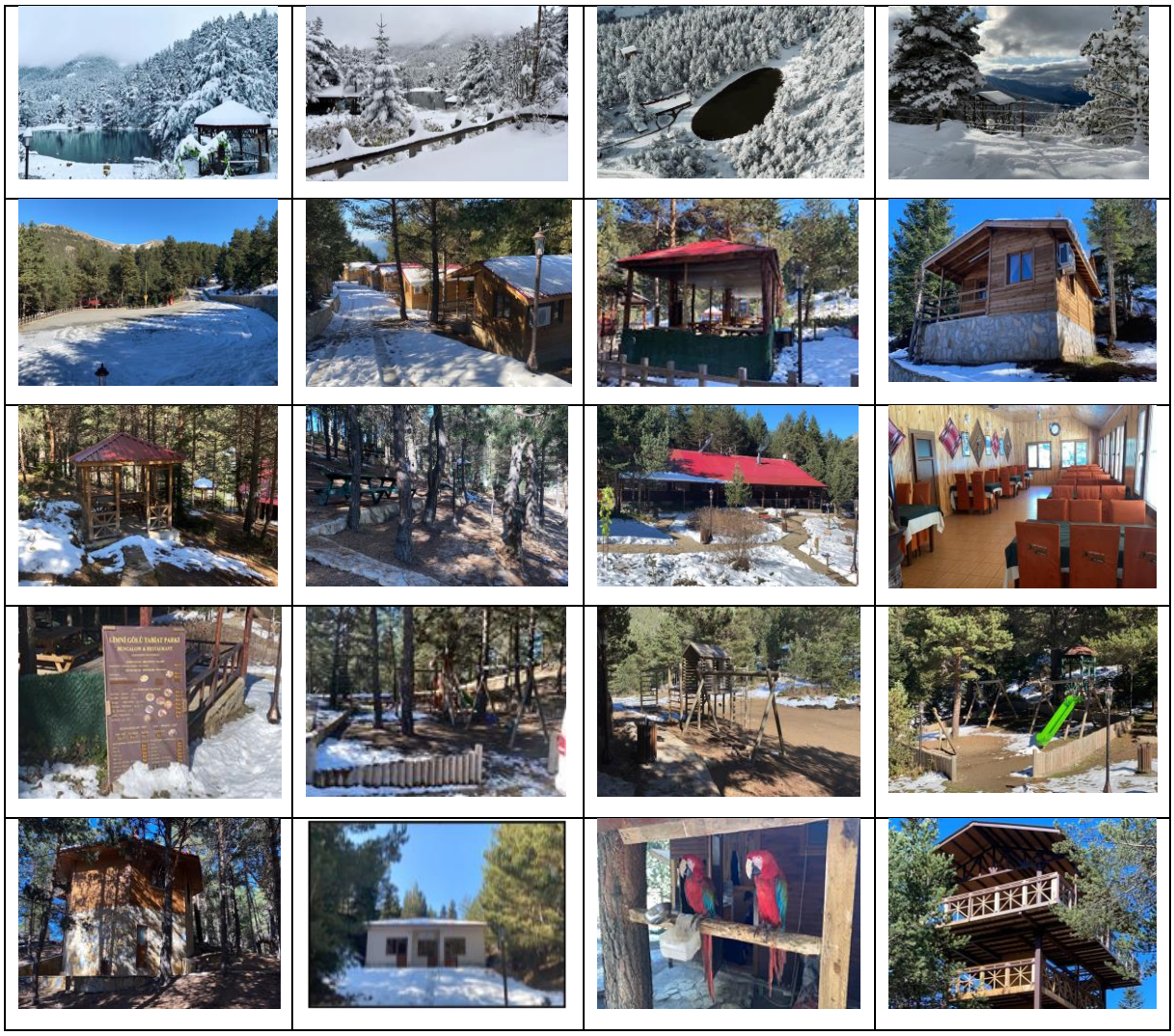

Şekil 2. Alana ait fotoğraflar

Çizelge 3. Gümüşhane İli Limni Gölü Tabiat Parkı Orman içi Rekreasyon Potansiyeli Değerlendirme Formu (Gülez, 1990'dan)

Formüldeki Öğeler	**Öğenin Özellikleri**	**Maksimum Puan**	**Açıklamalar**	
Peyzaj Değeri (P)	Alanın Büyüklüğü	4	10 ha'dan büyük	**4**
			5-10 ha	
			1-5 ha	
			0.5-1ha	
	Bitki Örtüsü	8	Ağaçlık, çalılık, çayırlık	**8**
			Yalnız ağaçlık ve çayırlık	
			Çalılık, çayırlık, seyrek ağaçlık	
			Çayırlık, seyrek ağaçlık	
			Yalnız çayırlık ve çalılık	
			Çalılık, seyrek ağaçlık	
			Çayırlık, seyrek çalılık	
			Yalnız çayırlık	
	Deniz, Göl, Akarsular	8	Deniz kıyısı	
			Göl kıyısı	**7**
			Akarsu kıyısı	

			Dereler	
	Yüzeysel Durum	5	Düz alan	
			Hafif dalgalı	
			Az eğimli, yer yer düzlük	**3**
			Az engebeli	
			Orta engebeli	
	Görsel Kalite	4	Panoramik görünümler	**4**
			Güzel görüş ve vistalar	
			Alanın genel görsel estetik değeri	
	Diğer Özellikler	6	Örneğin doğal anıt, çağlayan, mağara, tarihsel ve kültürel değerler; yaban hayvanları, kuşlar vb.	**6**
İklim Değeri (İ)	Sıcaklık	10	16-17, 18-19, 20-21, 22-23, 24-25, 34-33, 32-31, 30-29, 28-**27**, 26-25	
			P: **6**	
	Yağış	8	Yaz ayları (Hz, Tm, Ağ) toplamları mm – 50, 100, 150, 200, 250, 300, 350, 400	
			P:**7**	
	Güneşlenme	5	Yaz ayları bulutluluk ortalaması bulutluluk: 0-2, 2-4, 4-6, 6-8, 8-9	
			Puan: **4**	
	Rüzgârlılık	2	1 m/sec'den az	
			1-3 m/sec	**1**
Ulaşılabilirlik (U)	Bulunduğu Bölgenin Turistik Önemi	4	Akdeniz, Ege, Marmara kıyı bandı	
			Karadeniz kıyı bandı	**3**
			Önemli karayolu güzergâhları, turizmde öncelikli yöreler	
	Bulunduğu bölgede en az 100.000 nüfuslu kent olması	5	20 km'ye kadar uzaklık	
			50 km'ye kadar uzaklık	**4**
			100 km'ye kadar uzaklık	
			200 km'ye kadar uzaklık	
	Ulaşılan zaman süresi (yakındaki en az 5.000 nüfuslu kentten)	4	Yürüyerek 1 saate kadar ya da Taşıtla 0-30 dak	
			Taşıtla 0.30-1 saat	**3**
			Taşıtla 1 -2 saat	
			Taşıtla 2-3 saat	
	Ulaşım (taksi ve özel oto dışında)	4	Yürüyerek gidebilme ya da her an taşıt bulabilme	**0**
			Belirli saatlerde taşıt bulabilme	**0**
	Ulaşımda diğer kolaylıklar	3	Örneğin teleferik olması, denizden	**0**
Rekreatif Kolaylıklar (RK)	Piknik tesisleri	4	Sabit piknik masa, ocak vb.	**4**
	Su durumu	3	İçme ve kullanma su olanakları	**3**
	Geceleme tesisleri	2	Sabit geceleme tesisleri	**2**
			Çadırlı ya da çadırsız kamp kurabilme olanakları	**0**
	WC'ler	2	Niteliklere göre	**2**
	Otopark	2	Niteliklere göre	**2**
	Kır gazinosu, satış büfesi	2	Niteliklere göre	**2**
	Bekçi ve görevliler	2	Sürekli bekçi / görevli	**2**
			Hafta sonlarında görevli	**0**
	Diğer kolaylıklar	3	Örneğin plaj, kabin ve duş tesisleri, kiralık sandal olanakları, top vb.	**0**

			oyun ve spor alanları, tesisleri vb. (niteliklere göre)	
Olumsuz Etkenler (OSE)	Hava Kirliliği	-3	Kirlilik derecesine göre	**0**
	Güvenceli Olmaması	-2	Güvence durumuna göre	**0**
	Su Kirliliği	-1	Deniz, göl ve akarsular için	**0**
	Bakımsızlık	-1	Alanda yeterli bakımın yapılmaması	**0**
	Gürültü	-1	Trafik, kalabalık vb. gürültüler	**0**
	Diğer Olumsuz Etkenler	-2	Örneğin fabrika ve inşaat kalıntıları, taş ve çakıl ocakları vb.	**0**
Genel Toplam Puan ya da Orman İçi Rekreasyon Potansiyeli (%):				**77**

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın sonucunda bulunan veriler ve yapılan hesaplamalar ile Limni Gölü Tabiat Parkı'nın önemli bir rekreasyon potansiyeline sahip olduğunu belirlenmiştir. Çalışma alanımızın flora ve fauna açısından zengin özelliklere sahip olması, ana ulaşım güzergâhına yakın olması sebebiyle Limni Gölü Tabiat Parkı'nın ileriye dönük olarak rekreasyonel potansiyelinin artmasına olanak sağlayacaktır. Fakat Limni Gölü Tabiat Parkı'nda rekreasyonel potansiyelin daha da artması için birtakım düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Tabiat parkında bulunan piknik tesisleri, tuvalet, otopark, kamelya, mescit, sabit kamp alanları, çadırlı çadırsız kamp alanları, masalar, satış üniteleri, restoran, çocuk oyun alanı vb. tesislerin mevcut olanlarının iyileştirilmesi, mevcut olmayanların ise planlarının yapılması gerekmektedir. Yapılacak olan bu çalışmalar ile alanın rekreasyonel potansiyelinin artacağı göz önüne alınmalıdır. Toplu taşıma araçlarının alana hizmet vermemesi ulaşılabilirliğinin zayıf olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda Trabzon ve Gümüşhane illerinden Limni Gölü Tabiat parkı alana günü birlik aktiviteler için ulaşım imkânlarının sağlanması gerekmektedir. Genel olarak bakıldığında, Limni Gölü Tabiat Parkı barındırdığı bitki örtüsü, yaban hayatı, temiz havası, gözlem noktaları, çevresi ile insanlar üzerinde gerek psikolojik gerek ise fizyolojik olumlu etkiler sağlayacak potansiyele sahip olması nedeniyle etkili bir rekreasyon alanıdır. Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı gibi Limni Gölü Tabiat parkının rekreasyon potansiyelinin gelecekte daha üst seviyelere çıkmasını sağlayacak en etkili eleman bireysel yapıların mevcut olanlarının iyileştirilmesi mevcut olmayanların ise alanda planlanmasıyla sağlanacaktır. Bu kapsamda çalışma alanında konaklama ile ilgili yapıların oluşturulması, yeme–içme imkânlarının daha da detaylandırılması gerekmektedir. Sonuç olarak Limni Gölü Tabiat Parkının rekreasyon potansiyeli belirlenirken puanlama kriterlerinde kullanılan 'rekreatif kolaylıklar' unsuru eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir. Ulaşım imkânlarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar ile alana ulaşım konusunda her an taşıt bulabilme imkânları gerek özel gerek ise kamu imkânlarıyla (dolmuş, otobüs) sağlanarak 'ulaşılabilirlik' unsuru

iyileştirilmelidir. Gülez (1990) yöntemine göre % 75'in üzerinde rekreasyon potansiyele sahip olan alanlar rekreasyon potansiyeli çok yüksek alanlardır. Mevcut durumda ortaya konulan %77'lik rekreasyonel potansiyel de bu değerler arasında olduğundan Tabiat Parkı orman içi rekreasyon potansiyeli yüksek rekreatif alan olarak nitelendirilir. Bu alan ile ilgili gerçekleştirilecek olan tüm çalışmaların sürdürülebilirlik ilkesine uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Alanın sahip olduğu kaynak ve zenginliklerin gelecek nesiller tarafından da kullanabileceği şekilde sürdürülebilirliğinin sağlanması için parkın taşıma kapasitesinin zorlanmamasına ve doğal yapının bozulmamasına özen gösterilmelidir. Doğru ve bilinçli bir şekilde koruyarak kullanım olgusu ön plana çıkarılmalı ve bu şekilde sahip olduğumuz değerlerin sürdürülebilirliği sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

Akten, M. (2003). "Isparta İlindeki Bazı Rekrasyon Alanlarının Mevcut Potansiyelinin Belirlenmesi". **Türkiye Ormancılık Dergisi**, 4(2), 115-132.

Akten, M., Akten, S. (2011). "Rekreasyon Potansiyellerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Model Yaklaşımı: Gülez Yöntemi", **I. Ulusal Sarıgöl İlçesi Ve Değerleri Sempozyumu** 17-19 Şubat 2011, Sarıgöl.

Aslanboğa, İ. Gül, A. (1999). "Kemalpaşa Ormanlarının Rekreasyonel Değeri", **Kemalpaşa Sempozyumu** 3-5 Haziran, İzmir.

Birinci, S., Zaman, M., Bulut, İ. (2016). "Limni Gölü Tabiat Parkının (Gümüşhane) Rekreasyon Potansiyeli". **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9(46), 285-294.

Çalık, F., Başer, A., Ekinci, N.M., Kara, T. (2013). "Tabiat parklarının sportif rekreasyon potansiyeli modellemesi (Ballıkayalar Tabiat Parkı örneği)". **Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi**, 8 (2), 35-51.

Gülez, S. (1989). **Park-Bahçe ve Peyzaj Mimarisi.** Karadeniz Teknik Üniversitesi Orman Fakültesi Ders Teksirleri Serisi, 29(2), 213-214, Trabzon.

Gülez, S. (1990). "Ormaniçi Rekreasyon Potansiyelinin Belirlenmesi İçin Bir Değerlendirme Yöntemi". **İ.Ü. Orman Fakültesi Dergisi**, A(40,2), 132-147, İstanbul.

URL-1.https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/gumushane_2017_cdr_son-20180702081704.pdf

URL-2. http://limnigolu.tabiat.gov.tr/

Yılmaz, H., Karaşah, B., Erdoğan Yüksel, E. (2009). "Gülez Yöntemine Göre Kafkasör Kent Ormanının Rekreasyonel Potansiyelinin Değerlendirilmesi". **Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, 10 (1), 53-61.

Yeşil, P., Hacıoğlu, V. (2018). "Limni Gölü Tabiat Parkı Peyzaj Değerinin Rekreasyonel Açıdan Değerlendirilmesi", **Türk Tarım- Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi**, 6(6), 680-688.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUM, SİYASET ve KÜLTÜR

ABD'DE TÜRK DİASPORASINDA DOĞU KARADENİZ KÖKENLİLERİN KİMLİK DUYARLILIĞI (Hacı Musa TAŞDELEN)……..265-274

POPÜLİZMİ ANLAMAK: AŞIRILIKLAR ÇAĞINDA SİYASET VE KÜLTÜR (Armağan ÖZTÜRK)……275-283

GÜMÜŞHANE'DE AİLE YAPISI (Olcay TİRE - Orhan BİNGÖL)……..284-294

SOSYOLOJİK BAĞLAMDA KARADENİZ HALKININ GÜNDELİK YAŞAMI (Aliye KAÇMAZ)…….295-304

BUSINESS NAMING CHALLENGE IN AN EFL CONTEXT: LOCAL NAMES vs. ENGLISH NAMES (Raşide DAĞ AKBAŞ)……....305-318

KARL MARX'IN ON SEKİZ BRUMAİRE ESERİNDEKİ BONAPARTİZM ANALİZİ (Cansel DÖNMEZ)…….....319-339

THE HISTORY AND THE THEORETICAL FRAMEWORK OF RAPE AND RAPE CULTURE (Pınar KURANEL - Şeyma AYATA)……...…340-351

ABD'DE TÜRK DİASPORASINDA DOĞU KARADENİZ KÖKENLİLERİN KİMLİK DUYARLILIĞI

Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN

ÖZET

ABD'deki Türk Diasporasının Doğu Karadeniz kökenli mensupları genel Müslüman Türk nüfusu içerisinde önemli bir paya sahiptir. ABD'de göçmen nüfus azımsanmayacak orandadır. ABD'nin göçmenler tarafından kurulmuş bir ülke olması, farklı etnik ve dini kültürlerin temsili açısından çok kültürlü politikaları tanımlamak üzere iki kavramı öne çıkarmıştır.*: Erime kabı (melting pot)* ve *salata kasesi*. Erime kabında Amerikan milli devletinin birer parçası olarak bütün etnik kültürler karşılıklı bir birleşme süreci yaşarlar. Bu birleşimde hâkim tonu, hâkim etnik kültürün rengi teşkil eder. Salata kâsesi modelinde, farklı Amerikan etnik kültürlerinin bir araya getirilmesi ama tek türdeş bir kültür oluşturmaması amaçlanır. Bu modelde her bir kültür kendine özgü farklılıkları korurken, fertler kendi kültürel farklılıklarını muhafaza ederek aynı zamanda modern Amerikan kültürünü paylaşırlar. Diğer diaspora cemaatlerinde görüldüğü üzere, Türk Diasporası varlıklarını önemli ölçüde kendi mensupları arasındaki birincil türden ilişkilerle sürdürürler. Bu ilişkiler kimliksel aidiyetleri besler. Ancak, diaspora mensupları arasındaki birincil ilişkiler baskın olma özelliğini kaybetmeye, farklı kültür ve kökenden olan toplumsal çevrelerle ilişkiler öne çıkmaya başladığında, ilişkilerin melezleşmesi olgusu kendini gösterir. Melez ilişkilerde kimlik odaklı tercihlerin önemi azalır. Melez ilişkilerin en önemli özelliği kendi kültürüne ve kimlik değerlerine ait duyarlılıkları azaltmasıdır. ABD'deki Türk Diasporası içinde Doğu Karadeniz kökenliler geneli itibariyle diğer diaspora mensuplarıyla muhafazakar tutum daha belirgin olmak üzere hemen hemen aynı eğilimleri göstermektedir.

ABSTRACT

Members of the Turkish Diaspora from Eastern Black Sea Region of Turkey in the USA have an important share in the genereal Muslim Turkish population. The immigrant population in USA has a sifnificant rate. The fact that the USA is a country founded by immigrants has brought two concepts to the fore to define multicultural policies in terms of representation of different ethnic and religious cultures: melting pot and salad bowl. In the melting pot, all ethnic cultures, as part of the American national state, experience a mutual unification process. In this combination, the dominant tone is the color of the dominant ethnic culture. The salad bowl model aims to bring different American ethnic cultures together, but not to create a uniform culture. In this model, while each culture preserves its own distinctions, individuals maintain their own cultural differences and also share the modern American culture. As experienced in other diaspora communities, the Turkish Diaspora maintains their existence significantly through primary relationships between their members. These relationships support belongings of identity. However, when the primary relations between members of the diaspora lose their characteristic of being dominant and relations with social circles of different cultures and ethnic origins come to the fore, the phenomenon of the hybridization of relations manifests itself. Identity-focused choices become less important in hybrid relationships. The most important feature of hybrid relationships is that they weaken the sensitivity of their own culture and identity values. Members from Eastern Black Sea Region in the Turkish Diaspora in the USA, generally shows almost the same tendencies with other diaspora members with a more conservative attitude.

GİRİŞ

01 Eylül 2016 -31 Ağustos 2017 tarihleri arasında ABD'deki Türk Diasporasının İslam Algısı ve Kimlik İnşasını konu alan bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sadece Türkiye Cumhuriyetinden gelenleri değil, aynı zamanda Türk Dünyası'ndan gelen Türk topluluklarını da içermektedir. Türkiye kökenliler içerisinde Doğu Karadenizliler önemli bir yekûnu tutmaktadır. Araştırmada nicel ve nitel araştırmaları birlikte değerlendirmek üzere karma yöntem uygulanmıştır. Nitel araştırmaya dâhil olan Giresun, Trabzon ve Rize kökenli mülakatçıların görüşleri üzerinden kimlik duyarlılıkları bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Doğu Karadenizli mülakatçılar Türkiye Türklerinin yaşadığı Maryland'da Lanham, Delaware'de Newark, New Jersey'de Paterson, Pensylvania'da Lewittown şehirlerinde ikamet etmektedirler. Araştırma kapsamında toplam 18 Türkiye Türkü ile mülakat gerçekleştirilmiş olup bunlardan 8 tanesi köken olarak Doğu Karadeniz bölgesindendir. Ağırlık Giresunludur. Bildiri metni, Doğu Karadeniz bölgesini temsil edecek şekilde 5 mülakatçının görüşmeleri esas alınarak hazırlanmıştır. Nitel araştırma için kanaat önderleri, genç aktivistler, Türkiye'den veya Türkiye dışından sivil toplum örgütlerinin temsilcileri görüşme yapmak üzere tercih edilmiş, yarı yapılandırılmış mülakat cetveli hazırlanarak mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşmeciye genel sorular sorulmuş ve görüşme sürecinin işleyişine göre farklı yan sorular yöneltilmiştir. Mülakat metinlerinin içerikleri çerçevesinde Doğu Karadeniz kökenli diaspora mensuplarının kimlik duyarlılıkları, kimlik tanımlamaları, kimliğin sembolleri, birincil ilişkiler, ikinci kuşaklar, evlilik tercihi ve İslamofobi başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Kimlik Tanımlaması: Müslüman Türk ve Amerikalı olmak

M.1 "*Burada Newark Delaware de doğdum. Burada doğduğum halde kendimi Amerikalı gibi görmüyorum. O kültür bizi etkiliyor bir şekilde ama Amerikalıyım derken biraz rahatsız oluyorum. Beni Amerikalı kimliği kuşatmıyor. Önce Müslümanım derim. Ancak Türklüğün benim için çok anlamı var. Babam sağ olsun o vatan sevgisini verdi bize.. Burada doğduğum halde dediğim gibi Amerikalıyım demek içimden gelmiyor. Türklük de çok önemli benim için*."

M.2 "*Rize Güneysu'da doğdum. Önce Rizeliyim, kimliğimin baskın tarafı Rizeli olmak. Müslümanım Türküm, Amerika vatandaşıyım, ama Amerikalı değilim. Bir aidiyet hissetmiyorum. Aslında kendimi Amerikan vatandaşı olarak da görmüyorum ilerde kolaylık olsun diye Amerikan vatandaşı olduk ilerde Allah izin verirse ülkeme dönmeyi düşünüyorum. Hem Müslüman hem Türk olmam tabii ki Müslümanlığı ayrı tutamam. Müslüman olmak da değerli. Türk olmam, Türk vatandaşı olmak benim için büyük bir onurdur. Müslüman olmasaydım Türklüğümü Koruyamazdım. Müslümanlık çok önemli bir destek*."

M.3 "*Türkiye Giresun'da doğdum 23 yıldır buradayım. Ben kendimi çok iyi bir Müslüman olarak görmesem de kendimi iyi sağlam bir Türk sayabilirim. Kendimi*

Amerikalı hissetmiyorum. Kendimi vatandaş olarak Amerikalı görüyorum. İslam kimliğiyle bağım iman noktasında güçlü ama ibadetlerimde eksiklikler var. İbadet tarafımda sorun var. Burada daha çok Türklerle ilişki içerisindeyim. Öncelikli kimliğim Türk olmaktır. İslam kimliği Türk kimliğimi daha anlamlı kılıyor. Eğer İslam kimliği olmazsa biz burada Türk kimliğini de koruyamayız. Türk kimliğini ayakta tutuyor ona büyük dayanak veriyor. Türk kimliğini İslam ayakta tutuyor, Türk olmak beni ayakta tutuyor."

M.4 "*Ben Newark Delaware'de 1994 yılında doğdum. Türk Amerikalı olarak kendimi tanımlayabilirim. Önce Türküm ailem Türk, burada doğdum. Amerikalıyım kendimi Amerikalı hissediyorum. Burada doğdum ve büyüdüm. Aynı zamanda Müslümanım. Ama öncelikli kimliğim Türk, ailem Türk, ben Türk olarak büyüdüm. Kimliğimi belirleyen en önemli tarafı aile bağımın olması, ancak Müslüman Türk olarak fark edilmiyorum. Burada doğdum ve büyüdüm, kimse beni eğer tanımıyorsa kimliğimi fark etmez. Çoğu kimse benim Müslüman ve Türk olduğumu bilmiyor ama ben söyleyince yine de bir şey olmuyor. Üniversitede normal çok yabancı var."*

M.5 "*Müslüman Türk'üm, vatandaş olarak Amerikalıyım. Öncelikli kimliğim Türklük. Ama Filistinlileri kendime en yakın hissediyorum. Onda bir sorun yok. Filistinliler bazı Türk gruplardan daha yakın geliyor bana."*

Türk Diasporasının birinci kuşak mensupları ve özelde Doğu Karadenizli Türkler kendilerini Müslüman Türk olarak tanımlamaktadırlar. Müslümanlık ve Türklükle birbirini tamamlayan ve destekleyen kimlikler olarak aidiyet bağı kurulmaktadır. Ancak, bazıları Amerikan vatandaşı olmakla beraber, ABD'ye aidiyet bağı duymazken diğer bir kısmında Amerikalılık kimlik tanımlamalarında güçlü bir şekilde vurgulanmamaktadır. Bu kuşakta kendini Amerikalı hissetmeyenlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. ABD doğumlu Türklerde Amerikalı kimliğiyle aidiyet bağı daha güçlü bir şekilde kurulmaya başlanmaktadır. Bazı Türkler, Türkiye'deki yerel aidiyetlerini de önemsemekte, Türk Diasporasının diğer mensupları ile Doğu Karadeniz kökenliler arasında bu konuda bir farklılık görülmemektedir.

Kimliğin Sembolleri

M.1 "*Benim için en anlamlısı Kuran-ı Kerim, ondan sonra Türk bayrağı*."

M.2 "*Kur'anı kerim, Hz. Muhammed, Türk bayrağı, Amerikan bayrağı o da dursun ben bir şey demiyorum. Burası da benim ülkem bir şey olmasını asla istemem, Onlara da bir şey olmasını istemem."*

M.4 "*En anlamlı sembol Türk bayrağı, Kuran-ı Kerim de anlamlı, ama önce Türk bayrağı. Ayrıca Amerikan bayrağına da saygılıyım.* "

Hem birinci hem de ikinci kuşak Türklerde Müslüman Türk kimliğini temsil eden sembollere güçlü bir bağlılık vardır. Ayrıca, Amerikan Bayrağına da bir saygının varlığı dikkati çekmektedir. Bu durum Amerikan toplumuyla geliştirilen olumlu ilişkinin payı olduğunu

düşündürtmektedir. Bu sembollere güçlü bir sahiplenme konusunda Türk Diasporasının diğer mensupları ile Doğu Karadeniz kökenliler arasında aynı güçlü eğilim müşahade edilmektedir.

Kimlik Gelişiminin Toplumsal Zemini: Birincil ilişkiler

M.1 *"Benim fazla vaktim olmadığı için vaktimin çoğu ailemle geçiyor, aile çevresiyle. Kimseye görünmemeye çalışıyorum. Amerikalılarla okulda mecbur ama onlarla dışarda yemeğe gitmeyiz. Okulda görüşüyoruz, orada bitiyor. En çok ailemle ilişki halindeyim. Amerikalı komşularımızla dışarıda selamlaşıyoruz. Ama onlara gitmiyoruz. Mesela bir Amerikalı komşumuza domates götürmüştük, almak istemedi. Daha önceki siyah bir kadın komşumuz vardı, Ona bahçemizden domates vermiştik. Akşam babamı görmüş siz nasıl bir iyi insansınız diye oturmuş ağlamış. Babam ne oldu niye ağlıyorsun deyince burada ben yıllardır oturuyorum, bizim evi satan adam da burada oturuyor, daha bana hiç kimse bir kere bile merhaba demedi demiş. Siyahlar Müslümanları desteklerler. D.C. de yürüyüşlerde siyahlar hep bizim tarafı beyazlar ise hep Ermenileri desteklerler."*

M.2 *"Amerikalılarla da var, ama Türklerle daha çok, komşuluk ilişkisi kuruyorum. Hristiyan arkadaşım var, kardeş gibi sevdiğim, şöyle bir şey bakıyorum, çocuğuna hep iyi şeyler öğretiyor, ailesine kocasına bağlı, evlilik kurumuna saygılı, bana onunla arkadaşlık etmek açıkçası zevk veriyor. Daha çok Amerikalılarla İngilizce, Türklerle Türkçe konuşuyorum. Bizim evde Amerikalı komşu dede de artık Türk dizisi seyretmeye başladı, artık evde hep Türkçe konuşuluyor. Yandaki komşumu şimdi rahmetli oldu. Mevlide götürdüm, herkes tülbent örttü, ona vermedim Bana niye vermedin dedi, ben de dedim ki örtmek zorunda değilsin, siz örtüyorsanız ben de örteceğim dedi ve O kadın bizimle birlikte dua etti*."

M.3 "*Daha çok Türklerle özellikle hemşehrilerimle yakın ilişkideyim."*

M. 4 "*En çok Amerikalılar var etrafta, çok fazla Türk yok, genelde zamanım okulda geçiyor. Ama çoğu zaman Türklerle takılıyorum yani. En önemli aidiyetlerim önce ailem sonra Türk oluşum. Sivil kuruluş ve derneklerle çok ilişkim yok. Benim arkadaşlarım bana Müslüman olarak bakmıyor, ben de onlara Hristiyan ya da şu dinden biri olarak bakmıyorum. Burada zaten çok fazla Müslüman Türk gruplarla ilişkim yok. Tanıdıklarımla ara sıra takılıyorum. Okul nedeniyle böyle. Akrabalarımızla daha fazla, bizim akrabalarımızın çoğu yakınlarda oturuyor ve de Amerikalı arkadaşlarıma gidip geliyorum. Çünkü arkadaşlarımın çoğu Amerikalı. Dini ailemden ve camiden öğrendim, camideki yaz kurslarından öğrendim. En çok ailemle ilişki halindeyim."*

Diaspora mensuplarının çoğunluğu aile, akraba ve hemşehri çevresiyle daha yakın ilişki halindedirler. Yakın çevreyle kurulan birincil türden ilişkiler kimlikle aidiyet bağını güçlü tutuyor. Birincil türden ilişkilerin yoğunluğu, aynı aidiyetten kimliklerle azalınca, farklı kimliklerden çevrelerle kurulan birincil türden ilişkilerin yoğunluğu artmaktadır. Birincil türden ilişkiler, melez ilişkilere dönüşmektedir. Böyle durumda birincil türden ilişkilerde kimliksel tercihlerin belirleyiciliği azalmaktadır. Birincil ve ikincil ilişkilerin kimlik üzerindeki etkileri dikkate alınınca Türk diasporasının diğer mensupları ile Doğu Karadeniz kökenliler arasında bir farklılık söz konusu değildir.

İkinci Kuşaklar

M.1 "*Buradaki çocuklar çok farklı oluyor. Türkçeyi bilmiyor Türk olduğunu anlatamıyor. Türkçeyi bilmiyor. Türkçe konuşmaları çok önemli, dil olmayınca kopukluk oluyor aralarında. Biz mesela kuzenlerim hep aynı dini eğitimi aldık. Ama hepimiz çok farklıyız. Anne baba çok önemli o konuda*. "

M.2 "*Çocuklarımız daha çok İngilizceyi bildiği için İngilizce dini bilgiyi öğretmek için daha elverişli. Eğer Türkçeyi güzel öğrenmişse anlatılacağı anlayabilecekse Türkçe daha iyi olurdu."*

M.4 "*Evlendiğimde çocuklarım olursa, kimliğini çocuklarıma aktarmak isterim*."

M.5 "*Sıkıntı şu lisan büyük problem çocuklar ana lisanlarını evlerinde konuşamıyorlar Daha çok kanıksadıkları benimsedikleri özüne koydukları lisan İngilizce bu problem oluşturuyor mu o problem oluşturuyor. Çünkü bizim anne ve babalarımız İngilizceden İslami eğitim almadıkları için çocuklara İngilizce olarak İslam'ı anlatıp Türkiye'yi Türklüğü anlatamadıkları için o çocuklar bigâne kalıyorlar. Ben elhamdülillah bunu bertaraf etmek için her sene çocuklarımı bir iki ay olabildiğince Türkiye'ye Trabzon'a göndermeye çalışıyorum. Ama onlar Türkiye'de başka yerleri de gezmeyi tercih ediyorlar. Çocukların çevresi daha çok Amerikalı arkadaşları var. Onlarla daha fazla haşır neşirler. Kendilerini Müslüman Türk hissediyorlar ama bizim gibi değiller, duyarlılıkları daha az."*

İkinci kuşak Türklerde en önemli problem Türkçenin yeterince öğrenilememesi durumudur. Türkçe, kimliği besleyen en önemli temeli oluşturmaktadır. Özellikle Türkçenin dini eğitimin dili olmaktan çıkması, çocukların Türk ve İslam kimliği ile aidiyet bağını kuran önemli bir destekten mahrum bırakmaktadır. Gelecek kuşaklarda dini eğitim daha çok İngilizce yapılacak ve bu durum Türkçenin kuşaklar boyu korunmasını zorlaştıracaktır. Türkçenin öğrenilmesine verilen önem derecesi ve yeni kuşaklardaki erozyonu konusunda Türk Diasporasının diğer mensupları ile Doğu Karadeniz kökenliler aynı eğilim içerisindedirler.

Evlilikte Kimliksel Tercih

M.1 "*Evlilikte tercihim kesinlikle Müslüman Türk olması."*

M.4. "*Ben bu konuda şimdi karar veremem. Niyetim kimi seversem onunla evlenirim. Bu benim için dini milliyeti pek fark etmez."*

Yeni kuşak Türklerde birincil türden ilişkiler, kimliksel aidiyete göre sürdürüldüğü takdirde, bu evlilik tercihinde de belirleyici olmaktadır. Ancak, birincil türden ilişkiler daha çok melez karakterli ise, bu evlilik tercihinde kimliksel aidiyeti önemsiz hale getirmektedir. Evlilik tercihinde Türk Diasporasının bazı mensuplarına göre, Doğu Karadenizliler daha fazla oranda aynı dini ve etnik kökenden olmasına önem atfetmektedir.

ABD'de Müslüman Olmak: İslamofobi

M.1 "*İslamofobi Amerika'da yaygın."*

M.2 *"Ayrımcılık İslamofobi yaygın, maalesef çok yaygın. Ne kadar İslamofobi olsa da, seni sokakta gelip kimse rahatsız etmez, yan komşun gelip rahatsız etmez. Ben hani burada Müslüman olduğum için kimse gelip de bir şey demiyor. Yalnızsınız içli dışlı değilsiniz. Size mesafeli davranırlar."*

M.5 "*Burada Müslümanım dersen insanlar biraz uzak bakıyor, biraz bu bakımdan dışlanma oluyor. İslamofobi burada etkili, özellikle başı kapalı kadınlara yönelik olabiliyor."*

ABD'de Müslümanlar İslamofobiyi Avrupa'daki Müslümanlar gibi daha yaygın ve yoğun bir şekilde tecrübe etmemektedirler. Özellikle İslamofobi daha çok "mesafeli davranış" olarak kendini göstermekte, bu konuda rahatsızlık duyulmakla beraber, öncelikli konu haline gelmiş görünmemektedir. Doğu Karadeniz kökenliler bu meselede Türk diasporasının diğer mensuplarına göre farklı bir eğilim göstermemektedirler.

GENEL DEĞERLENDİRME

ABD'de yaşayan diasporalar kimliksel gelecekleri açısından belli süreçleri tecrübe ederler. Bu ABD dışındaki göç kökenli topluluklar için da çok farklı değildir. Amerikan toplumu birbirinden çok farklı etnik ve dini grupları bünyesinde barındırdığından bu grupların temsili açısından çok kültürlü politikaların ifade edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu politikaları tanımlayan iki kavram olarak öne çıkmaktadır*: Erime kabı (melting pot)* ve *salata kâsesi*. Erime kabında Amerikan milli devletinin birer parçası olarak bütün etnik kültürler karşılıklı bir birleşme süreci yaşarlar. Bu birleşimde hâkim tonu, hâkim etnik kültürün rengi teşkil eder. Bu iki şekilde gerçekleşir: Bütün kültürler, geçmişleriyle ilgili hiçbir bağ ve çağrışım olmaksızın evrensel değer ve sembolleri edinme sürecini tecrübe ederler ya da toplumda atasal hiçbir grup sembolik bir hâkimiyet kurmaksızın etnik gruplar arasında çift taraflı bir etkileşim yaşanılır. Erime kabı bir kültürel mütecanisleşmeyi içine alır, farklı kültürlerin iç içe birbirine geçişiyle tek bir kültüre dönüşecek şekilde birleşimi söz konusu olur. Burada erime kabı kavramı göçmen grupların ve büyük toplumun karışımıyla ortaya çıkan yeni Amerika kimliğini ve Amerikalılaşmayı temsil etmektedir. Ancak, Amerikan toplumunun çoğunluğunun bütün ırkların birbirine karıştığı yeni bir Amerika'yı arzulayıp arzulamadığı tartışmalıdır. Kültürel özelliklerini koruyarak göçmen Amerikan vatandaşı olmayı tercih etme eğilimi daha güçlü gibi görünmektedir.

Salata kâsesi modelinde, farklı Amerikan etnik kültürlerinin bir araya getirilmesi ama tek türdeş bir kültür oluşturmaması amaçlanır. Bu modelde her bir kültür kendine özgü farklılıkları korurken, fertler kendi kültürel farklılıklarını muhafaza ederek aynı zamanda modern Amerikan

kültürünü paylaşırlar. Salata modeli, kültürel mozaik olarak da adlandırılmaktadır. Bu model, erime kabı modelinden farklı olarak her bir etnik topluluğun kendine özgü kültürel farklılıklarını korumasını, sadece tek bir kültüre bağlı olmaktan ziyade ABD vatandaşı olmak ve devlete sadakat göstermek anlamına gelir.

Kültürel melezleşme, farklı kültürlere ait unsurların karışımını/ harmanlanmasını ifade eder. Özellikle müzik ve dilde bunun örneklerine daha çok rastlanır. Küresel kültürün etkisiyle yerel kültürlerin bazı unsurlarında melezleşme örnekleri ortaya çıkabilir. Dilde melezleşme (creolization) bunun en tipik örneğidir. Kültürlerarasılık yani kültürlerin birbirilerine yakınlaşması bir başka melezleşmedir. Kültürel melezleşme, bir etnik ya da dini kimliğe aidiyeti dönüştürmediği sürece, melez kimlik oluşturmaz. Melez kimlik, parçalı bir kimliktir. Küresel olan ile yerel olanın karışması, melez bir kimlik üretebilir. Küresel kültürle etkileşime maruz kalmak melez bir kültürün oluşumu için tohumlar eker. Melez kimlik, iki veya daha fazla kültüre aidiyetin yeni bir biçim kazanmasıyla ortaya çıkar. Bu tür kimlik, iki şekilde kendini gösterir ya aidiyet karmaşasını içerir ya da yeni bir aidiyet türüne dönüşür.

Melez kimliğin dünyada en fazla bilinen örneği Güney Amerika'da yerli ahali ile beyaz İspanyol göçmenlerin bir karışımını ifade eden mestizo/mestiza kimliğidir. Bu kimlikte baskın boyut, hispanik/latino taraftır. Gerçekte birden fazla etnik aidiyet taşıyan bu halklar İspanyolca konuşmaktadır Bir diğer örnek ise Mulatto'dur. Siyah ve beyaz ırkların karışımından ortaya çıkmıştır. Bu türü ise yaygın olmamakla birlikte, etnik anlamda iki veya daha fazla köken aidiyetine sahip olmayı ifade eder. Melezliğin ferdi aidiyet bakımından dini inanç düzeyinde ortaya çıkması oldukça istisnaidir. Böyle bir durum vaki olduğunda artık köken inançlardan farklı olarak yeni bir inanç sistemi ortaya çıkmış demektir. Genellikle iki farklı inanca sahip bir ailede yetişmiş olsa bile, fert bu inançlardan birini tercih etmek durumunda kalır, ya da bu inançlardan farklı bir inanca sahip olur. Ancak etnik köken aidiyetinde aynı durum söz konusu değildir. Her ikisine birden aidiyet duyabilir. Bir tanesi baskın ya da öncelikli değilse, melez kimlik bu durumda daha da belirginleşir.

Diasporik cemaatler, varlıklarını önemli ölçüde kendi mensupları arasındaki birincil türden ilişkilerle sürdürürler. Bu ilişkiler gündelik yaşantıda baskın özellik arz eder. Ancak, diaspora mensupları arasındaki birincil ilişkiler baskın olma özelliğini kaybetmeye, farklı kültür ve kökenden olan toplumsal çevrelerle ilişkiler öne çıkmaya başladığında, ilişkilerin melezleşmesi olgusu kendini gösterir. Çünkü diaspora kimliğini mensupları arasındaki birincil tür ilişkiler besler. Bu ilişkiler baskın olma özelliğini kaybedince, ilişkilerde kimlik odaklı tercihlerin önemi azalır. ABD'deki diaspora cemaatleri, Beyaz Protestan nüfus çoğunluğu oluşturmakla birlikte, birçok farklı inanç ve kültüre sahip göçmen topluluklardan oluşan melez

karakterli bir sosyal çevrede yaşamaktadır. Bu çevreyle ilişkilerde kimlik odaklı tercihin belirleyiciliği azaldıkça, diaspora mensubu daha yoğun olarak melez ilişkiler ağı içerisinde yer alır. Melez ilişkilerin yoğunluğu arttıkça kültürler arası evlilik oranları yükselmektedir. Melez ilişkilerin en önemli özelliği kendi kültürüne ait hassasiyeti azaltması, kendi kültürüne yönelik korumacı tutumun giderek önemsizleştirmesidir. Melez ilişkilerin yoğunluğu arttıkça diaspora cemaatini ayakta tutan ilişkilerin zayıfladığı görülür ve bu ilişkilerin dönüştürücü etkileri hissedilmeye başlanır. Her yeni nesil daha fazla melez ilişkiler ağında yer alma eğilimindedir.

Diasporalarda kimlik edinimi bakımından aynı sosyal kültürel çevre içerisinde sürdürülen birincil türden ilişkiler önemli bir toplumsal zemin oluşturur. Türk diasporasında kimlik edinimi birincil grup ilişkileriyle gerçekleşirken, büyük toplumla ilişki daha çok ikincil ilişkiler seviyesinde sürdürülmektedir. Bu nedenle kimlik inşası büyük ölçüde birincil ilişkiler düzeyinde vuku bulmaktadır. Bu inşanın merkezi alanı aile, yakın akraba ve hemşehri çevresidir. Yakın sosyal çevre, aile üyelerini, akrabaları, hemşehrileri ve aynı ülkeden gelenleri içerir. Kimlik ediniminin biz ve öteki ilişkisi çerçevesinde gerçekleştiği dikkate alınırsa, Türk diaspora mensupları açısından içinde yaşanılan toplumdaki farklı kimliklerle salt etnik aidiyet açısından değil, aynı zamanda inançlar bakımından da hemhal olunmaktadır.

Türk diasporasının ilk kuşağında köken ülkeye aidiyet güçlü olmakla beraber, ikinci ve üçüncü kuşaklarda Amerikan kimliğine aidiyet bağı daha da pekişmektedir. Amerikan kimliğinin çok katmanlılığının belirgin oluşu, daha kolay aidiyet kurulmasını sağlamaktadır.

Diaspora Türkleri çoğu komşuları Amerikalı olsa bile, ikamet bölgelerinde komşuluk davranışı açısından genelde onlarla yakın ilişkiye girememektedirler. Amerikan halkı, Türk tarzı komşuluk ilişkisine sahip değildir. Türkler, daha ziyade yakın akraba ve hemşehrilerini uzak bölgelerde olsalar bile ziyaret etmeyi tercih etmektedir. Kimlik bilincinin bu ilişkiler ağı içerisinde beslendiği ve destek aldığı söylenebilir. Ayrıca yakın sosyal çevreye aile üyeleri, akrabalar ve hemşehrilerin dışında farklı etnik ve dini kimliklerden komşular da dâhil olabilmektedir. Amerikan fertçi davranış kalıpları dikkate alındığında, komşularla ilişki kurulur, ancak bu komşuluk ilişkileri sınırlıdır, Türklerdeki gibi aynı içtenlikte olmaz. Komşuluk ilişkilerinin kurulmasına ortak yerleşim mekânında yaşanılması imkân sağlar ve bu ilişkiler karşılıklı saygı ve anlayış temelinde yürütülür. Aynı zamanda bu ilişki biçimi, Müslümanların kültürel dünyaları hakkındaki ön yargı ve olumsuz hükümlerin geçersizliğini gösterme potansiyeline sahiptir. İşyeri ve okul çevresinde de ötekiyle ilişki kurulmasından dolayı benzer durum söz konusudur. Yakın sosyal çevreyi oluşturan aile üyeleri, akrabalar, hemşehriler ve aynı ülkeden gelenler arasında özellikle aile ve yakın akraba çevresinde dini ve kültürel semboller vasıtasıyla gerçekleşen bir etkileşim söz konusudur. Toplumsal çevre

genişledikçe dini ve etnik farklılıklar açısından çeşitlenmektedir. Amerikan toplumunun baskın kimliği Hristiyanlıktır. Amerikan bayrağı bu çevreyi temsil eder. Türk diaspora mensupları bu sembole saygılıdır.

Türk diaspora mensupları, Beyaz Protestan nüfus çoğunluğu oluşturmakla birlikte, birçok farklı inanç ve kültüre sahip göçmen topluluklardan oluşan melez karakterli bir sosyal çevrede yaşamaktadır. Yakın sosyal çevrede birincil ilişkilerin yoğunluğu azaldıkça, ilişkilerdeki kimlik odaklı tercihin belirleyiciliği de zayıflamaktadır. Bu safhadan sonra diaspora mensupları daha yoğun bir şekilde melez ilişkiler ağı dahilinde yer almaktadır. Melez ilişkilerin yoğunluğu arttıkça, kültürler arası evlilik oranları yükselmektedir. Bu tür ilişkilerin en önemli etkisi, kendi kimliğine ait hassasiyeti azaltması, kendi kültürüne yönelik korumacı tutumun giderek önemsizleşmesidir. Melez ilişkiler ağının kimliği besleyen ve anadili konuşma imkânını sağlayan birincil ilişkilerin cari olduğu yakın sosyal çevreyle ilişkilere göre yoğunluğunun artması, Türkçenin kullanıldığı iletişim alanlarını zaafa uğratmakta, yeni kuşakları asimilasyona daha açık hale getirmektedir.

Müslüman ve Türk kimlikleri bilgi aktarımından ziyade duygusal bağlılık yoluyla güçlenmektedir. Kimliği temsil eden en önemli semboller, Kur'an-ı Kerim, Türk bayrağı ve Anavatan Türkiye'dir. Daha ziyade birincil ilişkiler ağının oluşturduğu bir etkileşim ortamında yaşatılmakta ve yeni kuşaklara aktarılmaktadır. Anavatana bağlılık, kimliğin kökenini temsil etmektedir. Türk televizyonlarının izlenmesi yoluyla ve başta sosyal medya olmak üzere internet bağlantıları üzerinden Türkiye ile ilişki kurulmaktadır. Türk ve İslam kimlikleri, Türk televizyonları ve internet olmak üzere iki önemli etkileşim ortamı ile desteklenmektedir. Hristiyanların çoğunluğu oluşturduğu bir toplumda Türk diasporasının çoğunluğu, Türklüğü ve Müslümanlığı başat kimlik değerleri olarak korumaya öncelik atfetmektedir. Türk diasporasının Amerikan toplumuyla ilişkisinde her iki kimliğin koruma ve yaşatma çabası, her iki kimliğin iç içeliği ve bütünlüğü düşüncesini daha da güçlendirmektedir. İki kimlik de birbirini destekleyici role sahiptir. Türk diasporasında kimlik edinimi birincil grup ilişkileriyle gerçekleşirken, büyük toplumla ilişki daha çok ikincil ilişkiler seviyesinde sürdürülmektedir. Bu nedenle kimlik inşası büyük ölçüde birincil ilişkiler düzeyinde vuku bulmaktadır.

Sosyal kimliğin inşasında iki faktör etkilidir. İlki dilin öğrenimi ve kullanılması, diğeri ise dini bilginin aktarımı ve inanç bağının kazandırılmasıdır. Amerikalı olmak, büyük topluma aidiyet duymak demektir. İngilizce büyük toplumun dilidir. Türkçe yakın sosyal çevrenin mensubu olarak kültürel kimliğin dilidir. Büyük toplumdan oluşan sosyal çevre ile etkileşim, sosyal kimliğin çok boyutlu olmasına yol açar. Öyle görünüyor ki kuşaklar boyu Türkçenin korunmasında zorluklar yaşanacaktır. Ancak İslami kimlik ve değerlerin aktarımında İngilizce

giderek daha fazla işlevsel hale gelecektir. İngilizce aynı zamanda diğer Müslüman topluluklarla da iletişim ve etkileşim dilidir.

Müslüman Türk kimliği, camii çevresi, aile çevresi, dernek çevresi ve hemşehri çevrelerinde küçük grupların etkileşim alanı dâhilinde inşa edilmektedir. Türk diasporasının mensupları bu çevrelerde yoğun bir etkileşim halindedir. Camii sadece ibadet mekânı değil, kimliğin korunduğu ve aktarıldığı bir sosyal mekandır. Ancak Türk diasporasının çoğunluğu ya camii ile ilişkili değildir ya da ilişkisi son derece sınırlıdır. Asıl etkileşim aile ve akrabalar arasında sürdürülmektedir. Türkçe, Türk kimliğinin en önemli koruyucularındandır. Günlük hayatta yakın çevreyle sürdürülen etkileşim, Müslüman Türk kimliğini beslemektedir. Aile ve diğer yakın sosyal çevre, aynı kültürel kimliğin mekânıdır. İş ve okul çevresi ise, istisnalar dışında büyük toplumsal çevrenin bir parçasıdır. Çok kültürlü evliliklerde aile ve yakın sosyal çevre iki kültürlü bir boyut kazanır.

Türk diasporası üç kimliksel boyuta sahiptir. İlk boyut İslam oluşturmaktadır. Bu boyut İslami mezhepleri ve diğer alt dini grup kimliklerini de içermektedir. Türk kimliği üst bir kimliktir. Milli devlet kimliklerini, yerel bağları ve Türkçenin farklı lehçelerini konuşan alt grupları ihtiva eder. Üçüncü boyut göç edilen ülkenin kimliği olarak Amerikan kimliğini temsil eder, önceki nesillerden aktarılmaz, zamanla ve kuşaklar boyu kazanılan bir kimliktir. İngilizcenin kullanımı ve vatandaşlık bağıyla daha güçlü hale gelir. Türk diasporasının ilk kuşağında köken ülkeye aidiyet güçlü olmakla beraber, ikinci ve üçüncü kuşaklarda Amerikan kimliğine aidiyet bağı daha da pekişmektedir. Amerikan kimliğinin çok katmanlılığının belirgin oluşu, daha kolay aidiyet kurulmasını sağlamaktadır. Türk diaspora mensuplarında İslamofobi'den genel anlamda bir rahatsızlık gözlenmektedir. Müslümanlara karşı 11 Eylül'den sonra Amerikan toplumunun bakış açısı olumsuzlaşmıştır. Özellikle bazı Beyaz Protestan Amerikalılarda gözlemlenen dışlama davranışı, Müslümanlara karşı daha mesafeli ve çekingen davranma şeklinde kendini göstermektedir.

Türk kimliğinin baskın tarafı Müslüman olmaktır. Özellikle Türklük ve Müslümanlık birlikte önceliğe sahiptir. Kimliğin şekillenmesi iki kimliğin ya da üç kimliğin birlikte çok katmanlı oluşmasıyla mümkün olmaktadır. Müslümanlık ve Türklük, Amerikalılık kimliğine göre daha önceliklidir. Amerikalı Müslüman Türk kimliği melez değil çok katmanlı bir kimliktir, ancak melez ilişkiler ağında varlığını sürdürmektedir. Her yeni nesil bu ilişkiler ağına daha yoğun olarak girmektedir. Bu olgunun yeni nesillerde kimlikle ilgili hassasiyetleri azaltıcı rol oynayacağı beklenilmelidir.

POPÜLİZMİ ANLAMAK: AŞIRILIKLAR ÇAĞINDA SİYASET VE KÜLTÜR

Armağan ÖZTÜRK*

ÖZET

Popülizmin demokratik siyasi kültüre katkısı birkaç noktada anlamlı hale gelir. Bahsi geçen noktalardan ilki seçkin karşıtlığıdır. Elitlere karşı halkın yanında olmak popülizmin en bilinen özelliğidir. Ancak liberal demokrasiyi halk egemenliği ideali bağlamında eleştiren popülist okuma sadece seçkin karşıtı değil aynı zamanda çoğulculuk karşıtıdır da. Halk adına yapılan siyasette halkın tamamı halktan sayılmaz. Bu son hatırlatma bakımından popülizmin benimsediği halk kavramının fazlasıyla ahlaki ve dışlayıcı olduğu söylenebilir. Siyasi rakiplerin ötekileştirilmesi ahlakileşmiş halk anlatısının doğal bir uzantısıdır.

Siyasi kültürü aşırılığa sürükleyen moment ise tam da bu noktada söz konusu olur. Halk iktidarının pasif bekçisi olan lider kurumlarla ve elitlerle çatışır. İlgili çatışma demokratik siyaseti yeniler. Ancak liderin temsil ettiği popülist siyasi hareketin çoğulculuk karşıtı konumu siyasi kültürdeki çatışma ve kutuplaştırma düzeyini artırır. Atıfta bulunan düzey arttıkça demokratik siyaset otoriter alternatifine doğru mevzii kaybeder.

Anahtar Kelimeler: Popülizm, Demokrasi, Çoğulculuk, Elitler, Lider

GİRİŞ

Popülizm tartışmalı bir kavram. Üzerine yapılan tüm çalışmalar bir şekilde bu tartışmalı içeriği yeniden üretiyor. Bu nedenle popülizm için sabit bir nokta veya öz bulmak hiç de kolay değil (Fassin, 2018: 17-8; Müller, 2019: 14; Laclau, 2007: 15). Bahsi geçen kaotik kavramsal ortam birkaç nedene bağlı bir şekilde sonuç doğurmakta. Her şeyden önce popülizm tıpkı faşizm gibi pejoratif bir niteliğe sahip. Kavrama yüklenen anlam genelde olumsuz ve aşağılayıcı. İhtimal ki bu sebeple kişiler nadiren popülist olduklarını kabul ediyor. Bir kişiye popülist dediğimizde ve (veya) bir hareketi popülizmle nitelediğimizde dışarıdan bir yorum yapmış oluyoruz (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 12-3; Beriş, 2019: 40; Örs, 2007: 480). Öznelerin kabul etmedikleri sıfatlarla onları adlandırmak şüphesiz ki mümkün. Ama böylesi bir yöntem kaçınılmaz bir şekilde tartışmalı sonuçlar doğuruyor

Popülizme muğlaklığını veren asıl unsur ise halk. Halk tarih boyunca hep farklı içeriklerle ele alındı. Çok uzun bir süre halk yoksul kesimleri ifade etti. Halk aynı zamanda vatandaşlara karşılık gelen bir ifade. Ama tarih boyunca yine uzun bir süre herkes vatandaş statüsünden tam anlamıyla yararlanamadı. Kadınlar ve kölelerin binlerce yıl süren mağduriyeti vatandaş ile halk arasında özdeşlik kurulmasına engel oldu (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 20). Adları popülizmle anılan pek çok kesimin halka bakışı da bu potansiyel muğlaklığı yeniden üretiyor. Daha sonra

* Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız üzere popülizmin en bilinen özelliklerinden biri "halk" ile "gerçek halk" arasında ayrım yapması.

Son olarak ideoloji-popülizm ilişkisine değinmek gerekir. Çünkü kavramı yerli yerine oturtamamamızın bir diğer nedeni popülistleri ideolojik skalada nereye koyacağımızı kestiremiyor oluşumuzda saklıdır. Bir tarafta Pademos, Wall Street'i İşgal Et Hareketi ve Gezi, diğer tarafta Trump, Erdoğan, Putin ve Bolsonaro var. Popülizm hem sol hem de sağdır. Popülizm içinde kalarak otoriter olmak da özgürlüğü savunmak da mümkündür.

Bir Listeleme Girişimi: Popülizmin Nesi Var?

Popülizm belli bir siyasi olguyu mu yansıtıyor, yoksa bu kavramın işaret ettiği durum farklı siyasal olgular arasındaki benzerlikleri mi ortaya koyuyor meselesi çok da açık değildir. Bu nedenle popülizm konusunda tercih edilen iki tane temel yaklaşımının her ikisi de belli ölçülerde rasyonel kabul edilebilir. Şöyle ki, popülizmi anlama noktasında tarihe ve kültüre bakarak evrensel kategoriler bulmaya çalışmak mümkündür. Dahası, olgulardan hareketle, her biri belli bir yer ve zamanda geçerli olgusal tipolojiler yaratmak da olasılık dâhilindedir (Gellner ve Ionescou, 1969: 3-4; Canovan, 1982: 545). Biz bu çalışma içerisinde genellikle olgulardan evrensel tipolojiler bulma yöntemine başvuracağız.

Popülizmin kavramsal matrisini sağlamlaştırma çabası bakımından öncelikle rasyonalizme değinilebilir. Çünkü popülist siyaset tarzı kısa erimli ve irrasyonel bakış açısına teslim olmak gibi bir anlama gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki devlet aygıtının davranış tarzı bu olumsuz değerlendirmeyi haklı çıkaran sayısız örnekle dolu. Meseleyi ekonomi politik açıdan değerlendirirsek popülist siyasetin varacağı tek yer yozlaşmış ve kötü yönetimdir. Popülist siyasetçilerin idare ettiği devletler yüksek ve verimsiz kamu harcamalarıyla ülkeyi borç sarmalına ve ekonomik krize sürüklüyor. Popülizmin kurum ve kurallara duyduğu yapısal alerji siyaset ve yönetim işlerinde kayırmacılığı ve keyfiliği ön plana çıkarmakta. Popülist hayaller ile ekonomik gerçekler arasında ciddi bir gerilim vardır (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 12-4; Müller, 2019: 16-7). Bahsi geçen gerilimi en azından söylem düzeyinde aşmayı kolaylaştıran ve popülistlerin sıklıkla kullandığı elit eleştirisi ise bu ideolojik formun çok bilinen bir diğer özelliğine karşılık geliyor.

Popülizm ideolojik meşruluğunu seçkin eleştirisinden alır. Onlara göre dışarıdaki ve içerideki elitler halk iradesinin gerçekleşmesini engellemekte, devleti halktan uzaklaştırmakta ve demokratik gündemin halkın gerçek sorunlarını tartışmasını önlemektedir. Popülizmi demokrasi tartışmaları bakımından önemli kılan asıl unsur bu elitlere karşı altı yoğun bir şekilde çizilen halk vurgusudur (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 18-25; Crick, 2005: 626). Liberal

demokrasinin demokrasiyi sınırlayan elit perspektifi yanlısı siyasal içeriği demokrasiyi oligarşik bir kerteye mahkûm etmektedir.

Seçkin eleştirisi hem halktan uzaklaşan liberal demokrasilerin demokratikleştirilmesi için önemli bir argüman hem de liberalizm ve demokrasiyi karşı karşıya getiren ve bu yolla liberal olmayan bir demokrasi tahayyülünü tek meşru seçeneğe dönüştüren otoriter, hatta faşist bir siyasal öneridir. Bu son hatırlatma popülizmi Carl Schmitt'in içerisinde güçlü bir şekilde Rousseau'cu izlenimler barındıran temsili (liberal) demokrasi eleştirisine yaklaştırır.[1] Şöyle ki, faşistler tıpkı popülistler gibi halkı ahlaki anlamda homojen bir bütün olarak görürler. Halk farklılığı ve çoğulculuğu içinde barındırmaz. Bu kurgusal bütünün politik iradesi ise muhalefeti hoş görmeyen bir kesinlikle sadece lider aracılığıyla temsil edilir (Muddle ve Kaltwasser, 2019: 28-30; Müller, 2019: 42-6, 69-70).

Bu noktada popülistlerdeki seçkin karşıtı siyasetin aynı zamanda yeni bir seçkin tasarımı olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Çünkü popülist siyaset pratikte temsili demokrasiye karşı doğrudan demokrasiye geçilmesini ve bu yolla oydaşmaya dayalı tam bir demokrasi düzeni kurulmasını önermez. Popülist parti ve hareketlerin yaptığı şey referandumlar yoluyla elitler tarafından kontrol edilen devlet kurumlarını etkisiz hale getirmek ibarettir. Kurumların özerk iradelerini kaybetmesi ve hukukun siyaset karşısında güvence olmaktan çıkması gibi sonuçlar popülizmin geldiği yeri özetler. Popülizm başarıya ulaştığında geriye sadece halk ve onu temsil eden karizmatik lider kalır. Liberalizmin anayasacılık hareketi yoluyla son iki asırda yarattığı tüm güvenceler ortadan kalkacağı için popülistlerin idealize ederek hayata geçirmeye çalıştıkları tasarı aynı zamanda bir demokratik diktatörlük programı olarak iş görecektir.

İnsan haklarıyla halk egemenliği arasındaki tarihsel gerilimi insan hakları ve liberalizm aleyhine çözen popülist mantık demokratik rekabeti sınırlar. Popülizm seçimleri tümüyle iptal edip ülkeyi bir tek parti diktatörlüğüyle yönetmeyi göze alamaz. Çünkü bugünün dünyası 1930'ların politika yapma koşullarından farklı bir içeriğe sahiptir. Bu bağlamda rahatlıkla denilebilir ki, popülizm faşizmin soluk veya utangaç bir kopyasıdır. Ancak seçimler iptal edilemese de muhalefetin seçimi kazanmaması için sistemin tüm olanakları kullanılır. Devlet imkânları tümüyle iktidar partisinin elindedir. Temel hak ve özgürlükler korunamadığı ve yargıya baskı yapıldığı için muhalifler organize bir şekilde cezalandırılır. Muhalefete düşman ceza hukukunun uygulandığı, yargıdaki parti hâkimiyeti ölçüsünde kararların önceden verildiği bir hukuk politik yaratır popülist siyaset. Bu düzen en iyimser tahminle sınırlı politik

[1] Schmitt'in liberal demokrasiye bakışı için bkz. Öztürk (2017: 71-88).

muhalefetin makul kabul edildiği rekabetçi otoriter bir rejime doğru yol alır (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 102-7, 117; Müller, 2019: 63).

Popülizmin en bilinen özelliklerinden biri karizmatik liderin popülist siyaset içindeki belirleyici konumunda saklıdır. Lider kültü popülizmin en saf halidir. Popülist tahayyül içinde lider kendisini halka özdeşleştirir. Halkın temsilcisi olan lider gücü tek elde toplar. Partide, devlette ve toplumda çoğulculuk lider tarafından hoş karşılanmaz. Lider temelli siyaset seçkin eleştirisiyle doğrudan bir şekilde ilgilidir. Lider kendisiyle halk arasındaki tüm ara kadro ve kurumları geçici hale getirir. Elitlerin etkisiz hale gelmesiyle halk iradesinin biricik temsilcisi popülist hareket veya partinin lideri olur (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 59-60; Müller, 2019: 46-54; Laclau, 2007: 79-81).

Bu eşsiz konum popülist siyasetin doğasını anlamamıza yardımcı olan bir dizi unsuru içerisinde barındırır. Öncelikle liderin fazlasıyla ön plana çıkmasıyla faşizm arasında bir bağlantı vardır. Bilindiği üzere faşist ideoloji de ona öykünen popülizm gibi lideri tek karar alıcı haline getirir. Liderin sözü devleti ve toplumu bir arada tutar. Bu neredeyse kutsallaşmış konum karşısında temsili demokrasi ve bürokrasi işlevsiz hale gelir. İşte popülizm de bu idealize faşist imgeyi takip eder.

Popülist lider siyasetiyle ideolojik içerikten yoksun olma hali arasında da benzerlik vardır. Popülizm ideolojik açıdan amorf bir karaktere sahiptir. Hem sağ hem de sol popülist olabilir. Dahası popülist bir lider, her hangi bir tutarlılık kaygısı gütmeden hem sağ ideolojiler hem de sol ideolojilerden argüman ve söylemleri gündelik siyaseti içerisinde kullanabilir. İdeoloji ile özne karşıt kutuplardaki ağırlık noktaları gibidir. Öznenin ağırlığı artıp ideoloji silikleştikçe, bu yola giren siyaset popülizme doğru ivme kazanır. Demek ki lider temelli siyaset paradoksal bir şekilde popülizmi hem faşizme yaklaştırır hem de onu ideolojik katılıktan uzaklaştırarak he türlü ideolojiye eklemlenebilen bir politik asalağa dönüştürür.

Popülist liderin nitelikleri ve davranış tarzları hakkında da birkaç şey söylemek yerinde olabilir. Popülist siyasetin aktörü şüphesiz ki her durumda erkek değildir. Ama popülist siyasete liderlik yapan kişi kadın olsa bile kesinlikle maskülist bir kişiliğin temsilcisidir. Erkeksi dil, küfür, kabalık, sertlik, cinsiyetçi söylem bu anlayışın kamusal görünümü içinde ağırlıklı bir şekilde yer tutar (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 54-8, 83-4). Popülizmde, özellikle de sağ popülizmde homofobik bir dilin popüler olduğunu belirtmekte yarar var.

Lider çok önemli olduğu, ideoloji ise söylem içinde asgari düzeyde karşılanması gereken bir ayrıntıya dönüştüğü için parti aygıtı popülist siyasetin belirleyici bir unsuru olmamıştır hiçbir zaman. Güçlü partilere rastlanmaz popülizm içerisinde. Sağ popülizm adı liderle anılan, gerekirse liderin sık sık ismini ve yapısını değiştirdiği gölge partilerle yoluna devam eder

(Mudde ve Kaltwasser, 2019: 59-61, 72-4). Sol popülizmde ise parti alerjisi daha kurumsal bir içeriğe sahiptir. Post-anarşist bir tavır bu çizgiye hâkimdir. Partiler hareket gibi örgütlenmiş, büyük özne lider değil de hareket olarak görülmüştür. Yatay ilişki, oydaşma ve yoğun sokak hareketi sol popülist siyasetin içeriğini şekillendiren önemli ilkelere karşılık gelir.

Popülizm sadece seçkin karşıtı bir siyaset biçimi değildir. Özellikle sağ popülizm bakımından ciddi bir çoğulculuk karşıtı tutum da söz konusudur bu akım içerisinde. Halkın bir kısmını halktan saymaz sağ popülistler. Azınlıklar, göçmenler ve rakip siyasi akımların mensupları gerçek halkın sahici parçaları olarak kabul edilmez. Bu son hatırlatma bağlamında popülist siyasetle dışlayıcı ve ayrımcı pratikler arasında yoğun bir etkileşimin olduğu söylenebilir (Müller. 2019: 15-6, 36-9, 101-2).

Popülizmin sağ ve sol versiyonları özelinde tartışmamızı daha da derinleştirebiliriz. Öncelikle şu iki tespiti bir kenara not almalıyız: Popülizm aynı anda hem sistem eleştirisi yapan hem de sistemi yenilemek adına otoriteye çağrıyı olumlayan bir politik içeriğe sahiptir. Belki de bu nedenle popülizmle demokrasi arasındaki ilişki son derece olumsaldır. Popülizm demokrasiyi gölge gibi takip eder. Onu geliştirebilir ya da demokratik standartları oligarşiye doğru geriletebilir (Canovan, 1999: 2-4; Arditi, 2010: 112-4).

Bu ön kabuller bakımından popülizmin içeriği yeniden ele alındığında liberal kapitalist küresel düzenin işleyişinden rahatsız olan geniş kitlelerin sağ ve sol popülist hareketlere destek verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Sağ popülizm aslında post-faşist bir harekettir. Sağ popülist hareketlerin belli başlı özellikleri onu faşizme bağlıyor. Bu alt akımın faşist bir çekirdeği var. Yabancı düşmanlığı ve koşulsuz ulus devlet savunusu sağ popülizm içerisinde belirleyici söylemlerdir. Trump'ın seçilmesine kadarki tartışmalar bağlamında sağ popülizm daha çok AB ülkelerindeki aşırı sağ partilerin siyaset dilini karakterize ediyordu. Bahsi geçen bağlam göçmen ve mültecileri ekonomik krizin günah keçisi ilan etme ve AB kurumlarına karşı derin güvensizlik gibi iki somut düzlemde politika üretmekte. Britanya'nın AB'den çıkmasıyla sonuçlanan Bretix oylaması ve daha federatif bir yapıya geçilmesini öneren AB anayasasının reddi[2] sağ popülist aşırı sağın toplumsal gücünün göstergesi niteliğindeki iki önemli olayı karakteriz ediyor (Foster, 2017; Yıldırım, 2017: 62-4; Mudde, 2013: 9-10).

Trump'un seçilmesiyle birlikte sağ popülizm neo-liberal düzenin merkez ülkesi olan ABD'de siyasi hayatın belirleyici politik duruşuna dönüştü. Sağ popülist lider tipolojinin ideal bir örneği olan Trump kaba, saygısız, yüzeysel ve güç meraklısı siyaset anlayışıyla demokratik kültüre alternatif bir davranış tarzının temsilcisiydi. Alt ve orta sınıfların ekonomik

[2] AB Anayasa tartışmaları için bkz. Aytuğ (2009: 13-30).

huzursuzluğu, farklı ve dışlanmış olanlara karşı beslenen korku ve yoğun bir milliyetçilik Trump'u iktidara taşıyan sağ popülist mayalanmanın belli başlı unsurlarına karşılık gelmektedir (Kagan, 2016; Bouie, 2015). Trump'un seçilme süreci ve sonrasında yaşanan gelişmeler popülizme bakışta bir değişikliğe de yol açtı. Popülizmin en esaslı meselesi yabancı düşmanlığı özelinde kültür olmaktan çıkarak küreselleşme karşıtlığı ve dolayısıyla ekonomi haline geldi. Trump'un şahsında kristalize olan Amerikan sağ popülizmi yurttaşlarını koruyan ve onlara refah sağlayan güçlü devlet ve güçlü ülkeyi yeniden kurmayı vaat ediyordu (Zabcı, 2017; 8-11; Fassin, 2018: 16). Bahsi geçen vaat bir yanıyla nostaljiyi siyasete geri çağırıyor, diğer yanıyla da faşizm-popülizm bağlantısını güçlendirecek bir tonda "yeniden doğuş" mitini destekliyordu.

Sol popülizm otoriter rejimlerin demokratikleşmesine katkı sunan bir içeriğe sahiptir. Polonya Dayanışma Sendikası, Siriza, Podemos, Wall Street İşgali, Gezi olayları gibi pek çok parti ve toplumsal harekette sol popülizmden izler var. Mouffe gibi düşünürler siyasetin "popülist bir moment" içerisinde şekillendiği iddia etmekte. Ona göre sosyal demokrat partiler popülist momentin doğasını kavrayamadılar. Sağ popülizmin yükselişinde pek çok faktörün yanı sıra geleneksel sol partilerin bu eksik kavrayışı da etkili oldu. Sağ popülist kalkışmaya yanıt sol popülizm şeklinde olmalı. Eşitsizliğe karşı eşitliği savunan sol popülizm demokrasiyi geri kazanmayı amaçlayan bir bilincin de temsilcisi. Mouffe'e göre 80'lerdeki konjonktürün, yani liberal demokrasiyi radikal demokrasiye doğru aşma hedefinin çok gerisinde kaldık. Bugün için acil olan sorun demokrasiyi radikalleştirmek değil, onu iyileştirip yeniden tesis etmek (Mouffe, 2019: 13, 18, 33, 34, 48).

Mouffe'un sol popülizm analizi bir yandan popülizmi sadece sağa mal eden bakış açısının çok da doğru olmadığı düşüncesini ortaya koyuyor, diğer yandan ise eşitlikçi idealleri hayat geçirme noktasında bir hayli gerilemiş olan solun kendi politik iddiasını ve daha otoriter çözümler karşısında demokrasinin bizati kendisini de ayakta tutabilmek için popülizme başvurmasının kaçınılmaz olduğu fikrine yakın bir analizi temellendirmekte.

Sol ve sağ popülizmler arasındaki ortak nokta kolaycı çözümleri ön plana çıkarma eğilimidir. Her iki anlayışta günah keçileri yaratıyor. Sağ popülizm göçmenleri, sol popülizm ise küresel kapitalizmi mahkûm etmekte (Beriş, 2019: 42). Bu ortaklık dışında ise taban tabana zıt bir durum söz konusu. Sağ popülizm, popülist anlayışın tipik özelliklerini bünyesinde barındırıyor. Sağ popülizmin büyük öznesi karizmatik lider. Sol popülizm ise daha çoğulcu bir halk imgesiyle yoluna devam etmekte. Büyük siyasal özne bu yeni çoğulcu yapı. Bu son hatırlatma bağlamında sol popülizm dışarıdaki içeriye alırken, sağ popülizm herkesi eşit saymayarak içeridekiler arasında bile ayrım yapıyor. Dışlayıcılık ayrımcılıkla birlikte sağ popülizmin temel özeliklerinden biri (Wallerstein, 2009: 103-9).

SONUÇ

Popülizm tartışmasının kökeni aslında demokrasinin tarihi kadar eski. Demokrasinin yozlaşmasına karşı alınan cumhuriyetçi tedbirler, demagogların demokrasiyi yozlaştırması karşısında takınılan eleştirel tavır ile Platon ve Aristoteles'ten beri devam eden demokrasi şüpheciliği üstü örtük bir şekilde popülizme yönetilmiş savların toplamı gibi sonuç doğurmakta (Crick, 2005: 629).[3]

Modern popülizm ise daha çok temsili demokrasinin kriziyle ilgili bir mesele olarak tartışılmakta. Popülist siyasi aktörlerin ön plana çıkması sistem içi tıkanıklığın belirginleştiği konjonktürlerde söz konusu oluyor. Demokrasinin çıktılarına yönelik halk hoşnutsuzluğu ve toplumun varlığını hedef alan tehdit algısının yüksek olduğu anormal zamanlar popülizmin başlıca siyasi zemini teşkil etmekte. Halktan uzaklaşan temsil mekanizmasını ıslah etme noktasında popülist siyasetin belli ölçüde yararlı sonuçlar doğurabileceğini söyleyebilsek de, popülizm yine de kendiliğinden bir şekilde iyi veya kötü değil (Stavrakakis, 2014: 519; Mudde ve Kaltwasser, 2019: 116-7, 122-4).

Popülizmle kriz arasındaki organik ilişkiye vurgu yaptığınızda aslında çok da yeni bir şey söylemiş olmuyoruz. Çünkü kapitalizmin ve liberal demokrasinin tarihi aslında krizlerin tarihi. Kapitalist sistem sürekli bir şekilde bir krizden diğer bir krize doğru yol alıyor. Her kriz kapitalizme kendi yaratıcı yıkıcılığı güçlendirecek yeni bir fırsat sağlamakta. Benzeri bir şekilde demokrasinin tarihi de bir dizi genişleme ve daralmanın tarihi gibi. Demokrasi uzun erimde güçlense de kısa ve orta erimde otorite ile özgürlük arasında bir sarkaç gibi gidip gelmekte. Kapitalizm ve liberalizmin krizi ise eğer popülizm, liberal demokrasinin popülist eleştirisi onu kendi gölgesi gibi takip etmekte.

Popülizmin kriz anlarında ön plana çıkması ve halkın popülist hareketlere destek vererek kedisini mağdur eden sisteme tepki koyması olguları popülizmi faşizme yaklaştıran bir unsur olarak yorumlanabilir. Karl Polanyi'e atıfla faşizm sanayi toplumunun derin buhranı karşısında toplumun kendini savunmak için geliştirdiği yollardan biridir (Polanyi, 2002: 319-321). Bazı toplumlar bireyci kapitalizmin yarattığı bunalım karşısında toplumcu ve devletçi faşist projeye eğilim göstermiştir. Popülizm de benzeri bir kaderi paylaşır. Küresel ve rekabetçi dünyanın her gün gittikçe ağırlaşan yaşam koşulları karşısında popülizm bireye güvenlik sağlayan korumacı projeleri ön plana çıkarır. Kapitalist-liberal sistem açısından bakıldığında popülizm yüzeysel

[3] Cumhuriyetçi literatürdeki demokrasi eleştirisi için bkz. Öztürk (2016: 21-59).

ve kolaycıdır. Ama bu bahsi geçen kolaycılık, aynı zamanda bireyin üstündeki yüklerin hatırı sayılır bir kısmını onun adına ortadan kaldırır.

Popülizmle ilgili son olarak şu tespiti yapmak yerinde olur sanırım. Popülist moment aslında ideolojilerin ve partilerin aleyhine işleyen bir içeriğe sahip. Son yarım yüzyılda olduğu üzere ideolojiler geriledikçe ve partiler arası farklar azalıp tüm siyasi organizasyonlar birbirinin kopyası haline geldikçe popülizm güçleniyor. Parti ve ideoloji siyasetin yapısal dayanakları. Popülizmin bu dayanakların yokluğunda güçlendiği gözlemi popülist siyasette anti-yapısal bir karakter olduğu gerçeğini gözler önüne sermekte. Hızlı çözümler, geçici örgütler ve liderler popülizme akışkanlığını veren temel unsurlar olarak iş görüyor.

KAYNAKÇA

AYTUĞ, Kutay H. (2009). "AB Anayasasının Reddedilme Dinamikleri ve AB'nin İzlediği Yeni Strateji: Lizbon Anlaşması", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 11 (2), ss. 13-30.

ARDITI, Benjamin (2010). **Liberalizmin Kıyısında Siyaset**, Çev: Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları.

BERİŞ, Hamit Emrah (2019). "Demokrasiye Neler Oluyor? Popülizm ve Otoriterleşme Tartışmalarına Bir Bakış", **Liberal Düşünce Dergisi**, 24 (96), ss. 27-53.

BOUIE, Jamelle (2015). "Donald Trump Is a Fascist", 25. 12. (http://www.slate.com/articles/news_and_politics/politics/2015/11/donald_trump_is_a_fascist_it_is_the_political_label_that_best_describes.html), Erişim tarihi: 15 Nisan 2017.

CANOVAN, Margaret (1982). "Two Strategies for the Study of Popülism", **Political Studies**, Vol. XXX, No: 4, pp. 544-552.

CANOVAN, Margaret (1999). "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy", **Political Studies**, Vol. 47, No. 1, pp. 2-16.

CRICK, Bernard (2005). "Populism, Politics and Democracy", **Democratization**, 12 (5), pp. 625-632.

FASSIN, Eric (2018). **Popülizm: Büyük Hınç**, Çev: Gülener Kırnal-İlker Kocael, Ankara: Heretik Yayınları.

FOSTER, John Bellamy (2017). "This is not popülism", **Monthly Review**, 06. 01.

IONESCU, Ghita ve Ernest Gellner (1969). (eds.) "Introduction", *Popülism – Its Meanings and National Characteristics*, London: Weidenfield and Nicolson, ss. 3-5.

KAGAN, Robert (2016). "This Is How Fascism Comes to America", **Washington Post**, 18, 05.

https://www.washingtonpost.com/opinions/this-is-how-fascism-comes-to-america/2016/05/17/c4e32c58-1c47-11e6-8c7b6931e66333e7_story.html?utm_term=.c0ffdd4b2fe6 Erişim tarihi: 22 Mart 2017.

LACLAU, Ernesto (2007). **Popülist Akıl Üzerine**, Çev: Nur Betül Çelik, Ankara: Epos Yayınları.

MOUFFE, Chantal (2019). **Sol Popülizm**, Çev: Aybars Yanık, İstanbul: İletişim Yayınları.

MUDDE, Cas (2013). "Three Decades of Populist Radical Right Parties in Western Europe: So What?", **European Journal of Political Research**, 52 (1), pp. 1-19.

MUDDE, Cas ve Cristobal Rovira Kaltwasser (2019). **Popülizm, Kısa Bir Giriş**, Çev: S. Erdem Türközü, Ankara: Nika Yayınları.

MÜLLER, Jan-Werner (2019). **Popülizm Nedir?**, Çev: Onur Yıldız, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖRS, Birsen (2007). "Faşizm", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, (Der.). Birsen Örs, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 480-513.

ÖZTÜRK, Armağan (2016). **Cumhuriyetçilik ve Liberalizm**, İstanbul: Doruk Yayınları.

ÖZTÜRK, Armağan (2017). "Schmitt'in Liberalliği", **Felsefe Arşivi**, 46, ss. 71-88.

POLANYİ, Karl (2002). **Büyük Dönüşüm**, Çev: Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları.

STAVRAKAKIS, Yannis (2014). "The Return of "the People": Populism and Anti-Populism in the Shadow of the European Crisis", **Constellations**, 21 (4), pp. 505-517.

YILDIRIM, Yavuz (2017). "Liberal Demokrasinin Krizi Bağlamında Avrupa'da Sağ-Popülizm ve Yükselen Aşırı Sağ", **Amme İdaresi Dergisi**, 50 (2), ss. 51-72.

WALLERSTEIN, Immanuel (2009). "Liberalizm ve Demokrasi", **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, Çev: Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, ss. 100-118.

ZABCI, Filiz (2017). "Aşırı Sağ Popülizm: Kılık Değiştirmiş Faşizm mi?' **Monthly Review**, Sayı 2, ss. 27-43.

GÜMÜŞHANE'DE AİLE YAPISI

Olcay TİRE*
Orhan BİNGÖL**

ÖZET

Bir kurum olarak aile, sosyolojinin temel çalışma alanlarından biridir. Aile aynı zamanda belirli yerlerin kültürlerini sosyolojik olarak okumada başvurulan lokal zeminlerin en önemlilerindendir. Çünkü ailenin gelir kaynağı ve düzeyi, eğitim seviyesi, üye sayısı ya da üyeler arasındaki ilişkilerin tarzları gibi değişkenler hem üzerinde çalışılan ailelerin genel karakterini hem de o ailelerin yaygın olduğu yerlerin kültürlerini resmetmektedir.

Bu bakımdan bir Doğu Karadeniz şehri olan Gümüşhane'nin kültürel özelliklerinin incelenmesinde şehirdeki aile yapısı işlevsel bir kaynak olarak belirmektedir. Dolayısıyla bu bildiride aile ile ilgili genel kuramsal açıklamaların üzerine Gümüşhane özelindeki aile verileri ilave edilerek şehrin ailevi ve kültürel yapısı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Kültür, Karadeniz, Gümüşhane

GİRİŞ

Toplumlar, temelde sanayileşme, kentleşme ve modernleşme süreçleriyle beraber feodal ve geleneksel yapıdan modern yapıya geçmişlerdir. Bu yenilenmeyle birlikte toplumun eğitim, ekonomi, hukuk, din ve siyaset gibi kurumlarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Ortaya çıkan değişim, temel toplumsal kurumların başında gelen aileyi de yakından etkilemiş, yeni aile yapıları üretmiştir. Söz konusu durum, toplumsal değişimle direkt veya dolaylı olarak iç içe geçtiğinden sosyolojik açıdan önem arz etmektedir. Dolayısıyla gerek toplumun genelinin gerekse lokal olarak bir yerleşim yerinin mevcut aile yapısı, mevcut sosyokültürel yapıyı ve bunun değişimini karakterize edebilmektedir.

Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Gümüşhane ilinin aile yapısı, bahsi geçenler bağlamında ele alınmaya değerdir. Bu doğrultuda, bölümde, konuyla ilgili literatür bilgileri ve Türkiye geneline dönük istatistikler ile Gümüşhane özelindeki aile istatistikleri karşılaştırılıp yorumlanmıştır. Çıkan sonuçlara göre Gümüşhane'deki aileler, hem Türkiye çapındaki aileler ile yapısal benzerlikler taşmakta hem de kendine özgü nitelikler yansıtmaktadır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, E-mail: olcaytire@gmail.com
** Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, E-mail: orhanbingol@gumushane.edu.tr

Aile ve Önemi

Aile, ilerleyen zamana ve toplumların kendi yapılarına göre birbirinden başka biçimler almak suretiyle bugüne dek yaşamış temel kurumlardandır. Bu süreçte aileye yönelik çeşitli yaklaşımlar ve tanımlamalar geliştirilmiştir. Örneğin Giddens'a göre "aile akraba bağlantılarıyla doğrudan doğruya bağlanan, yetişkin üyelerin çocuklara bakma sorumluluğunu üstlendiği bir insanlar topluluğudur" (2008: 246-247). Daha geniş alındığında aile, neslin devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belli kurallara bağlandığı, maddi ve manevi değerleri kuşaktan kuşağa aktaran biyolojik, psikolojik, ekonomik, sosyal yönleri bulunan toplumsal bir kurumdur (Doğan, 2010: 178). Buna göre aile, anne, baba ve çocuklardan oluşan toplumun en küçük ve temel öğesini temsil eden evrensel kurumlardan biridir.

Yukarıdaki ifadeler, daha çok sanayileşme ve kentleşme süreciyle birlikte gelişen çekirdek aileyi betimlemektedir. Oysa geleneksel toplumlarda aile denince anne, baba, evlenmiş veya evlenmemiş çocuklar, torunlar, büyük anne ve büyük babanın oluşturduğu bir yapı akla gelmektedir. Öyleyse ailenin tanımı ve biçimleri zamanla değişiklik göstermiştir. Bu anlamda aile, örneğin büyüklüğü açısından geniş aileden çekirdek aileye, otorite biçimleri bakımından ataerkil aileden modern demokratik aileye doğru evrilmiştir. Dolayısıyla "toplumsal yapıda etkili ve egemen olan ilkelerin değişmesiyle birlikte ekonomik, siyasi, dini ve ahlaki alanlarda görülebilecek değişmeler aile kurumunun da yeniden şekillenmesine yol açmıştır" (Zeybekoğlu, 2016: 40).

Öte yandan evlilik sözleşmesi aile için önemli bir realitedir. Evlilik, kadın ve erkeğin neslin devamını sağlamak için cinsel ve kültürel bağ ile bir araya gelip yaşamlarını birleştirmeleridir (Aksan, 2016: 171). Tıpkı ailenin kendisi gibi evlilik olgusu üzerine de birçok araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu noktada aile ve evlilik konularında incelemeler yapan F. Müler Lyer, insanların üç önemli dürtüden dolayı evlendiklerini ifade etmektedir. Bunlar; ekonomik ihtiyaçlar, çocuk arzusu ve sevgidir. Lyer, bu dürtülerin varlıklarını her zaman sürdürdüklerini ancak insan topluluklarının belirli dönemlerinde önemlerinin değiştiğini belirtmektedir. Örneğin ilkel toplumlardaki evliliklerde ekonomik ihtiyaçların, eski medeniyetlerde çocuk yapma arzusunun, modern uygarlıklarda ise sevginin ağır bastığını dile getirmektedir (Zeybekoğlu, 2016: 42). Öyleyse yakın geçmişte evliliğin temel amacı çocuk sahibi olmak iken günümüzde insanlar, evlilikten, geçmişe göre daha çok şey beklemektedirler. Bu bakımdan günümüz ailesinin görece en yaygın işlevi psikolojik doyum sağlamaktır denebilir. Ailenin kazandırdığı psikolojik doyum, aile üyelerinin yalnızlık hissinden kurtulmalarına ve moral açısından güçlenmelerine yardım etmektedir. Aile üyelerinin yeterli

psikolojik tatmine ulaşmaları ise anne, baba ve çocuklar arasındaki sağlıklı ve yeterli duygusal ilişkiyle ilgilidir (Çağan, 2013: 86).

Böyle bakıldığında bugünkü evli çiftlerin geçmişten farklı olarak birbirlerinden yoğun bir duygusal bağ, cinsel uyum, arkadaşlık vb. beklemeye başladıkları anlaşılmaktadır. Ancak bireyler arasında gelişen bu yüksek beklentiler, birlikte uzun bir yaşam sürmeye odaklı evliliklerin gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır (Köse, 2016: 32-33). Bunun sonucunda ortaya çıkan ve artan boşanmalar, tek ebeveynli aileleri çoğaltarak çocukların anne ya da babadan ayrı olarak büyümelerine yol açmakta, ailenin sosyalleşme ve psikolojik doyum sağlama işlevlerinin tam olarak gerçekleşmesine engel olmaktadır. Hâlbuki aile, toplumsal kuralları ve değerleri dikkate alarak çocuklara ve bireylere uygun rolleri benimseten ilk yerdir (Şentürk, 2019: 135). Bireyler, sosyalleşme süreci eşliğinde en çok da ailede güçlenir, gelişir ve kendilerinin hangi yetenekleri kazanmaları gerektiğini öğrenir (Çağan, 2013: 87). Dolayısıyla çocuklar, bireyler ve ebeveynlerin mutlu ve verimli yaşamaları için ailenin alternatifi (en azından şimdilik) yok gibidir.

Aile ve Kültür

Aile kurumu, tarihsel süreç içerisinde ciddi kültürel değişikliklere uğramıştır. Bu değişim, farklı yer ve zamanlarda farklı özelliklere ve işlevlere sahip aileleri ve kültürlerini de beraberinde getirmiştir.

Bu çerçevede sanayileşmemiş-geleneksel toplumlarda görülen aile tipi geniş ailedir. Geniş aile, daha çok kırsal alanlarda yaşayanların oluşturduğu, tarımsal üretimin yapıldığı, akrabalık bağlarının kuvvetli olduğu, aile sorumluluğunu yaşlı erkeğin veya erkeklerin üstlendiği, gelenek ve göreneklerin etkin olduğu aile tipini ifade etmektedir (Şentürk, 2019: 25-26). Sanayi öncesi toplumlarda ve sanayinin henüz ulaşmadığı kırsal bölgelerde görülen geleneksel geniş aile anne, baba, büyük anne, büyük baba, evlenmemiş çocuklar; evlenen oğullar, onların eşleri ve çocuklarından oluşur. Dolayısıyla bu aile tipinin nüfusu fazladır. Kalabalık nüfus barındıran geniş ailenin kırsalda daha yaygın olması doğrudan ekonomi ile ilişkilidir. Tarım, kırsal alanın neredeyse tek ekonomik faaliyetidir. Tarımın hâkim geçim kaynağı olması, aile üyeleri arasındaki yardımlaşma ve dayanışmanın güçlenmesine de yol açmaktadır. Diğer söyleyişle, tarıma dayalı ekonomik üretim sanayiden daha fazla insan emeğine gereksinim duymakta, bu gereksinim tarımın geçim kaynağı olduğu kırsal alanda kalabalık nüfuslu ailelerin oluşmasına neden olmaktadır (Şentürk, 2019: 27).

Kalabalık nüfus, tarımda çalışacak insan emeğinin yanı sıra güçlü akrabalık bağları ile güven kültürünü de sağlamaktadır. Geniş aile, dayanışma ve biz duygusu sayesinde aile üyelerini dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı koruyarak güvenlik işlevini yerine getirmektedir. Yanı sıra geleneksel geniş ailede ortak mülkiyet söz konusudur. Mülk sahibi birey değil, akraba topluluğudur. Mülk en yaşlı erkeğin denetimi altındadır ve bu aile yapısında yaşa ve cinsiyete bağlı işbölümü bulunmaktadır (Zeybekoğlu, 2016: 50).

Bunlara ilave olarak, geleneksel geniş ailede ataerkil aile yapısı egemendir, evlenme yaşı küçüktür ve endogami yani grup içi evlilik yaygındır. Grup içi evlilikte, kişi, eşini kendi grubu içinden seçmekte ya da kişiye eşi kendi grubundan seçilmektedir. Bu evlilik ortak kültür, aynı etnik grup, aynı din ve mezhepten olma, aynı sosyal sınıftan olma, aynı akraba ve aşiret gibi ortak özellikleri taşıyan grup üyelerinin yapmış oldukları evliliktir (Yavuzer, 2016: 108-109). Endogami, gruplar arası etkileşimi sınırladığı gibi farklı kültürlere karşı grup içi düzeni koruma amacını da öncelemektedir (Yıldırım, 2013: 67). Bu tip evlilikler aynı zamanda miras ve malların aile içinde kalması ve parçalanmaması için aileler arasındaki bağların daha da güçlendirilmesine karşı hassastır.

Yukarıdaki anlatım doğrultusunda geleneksel geniş ailenin işlevleri şu şekilde sıralanabilir (Çağan, 2013: 90):

- Ekonomik İşlev: Aile önemli bir üretim ve tüketim birimidir. Bütün aile üyeleri ailenin işlerini hep birlikte yaparak üretime katkıda bulunurlar.
- Prestij İşlevi: Doğuştan getirilmiş statüler egemendir. Üyeler, statülerini ailelerinden alırlar.
- Eğitim İşlevi: Aile, üyelerinin her türlü eğitiminden (mesleki, dini vs.) sorumludur.
- Koruyucu İşlev: Aile sosyal sigorta görevi görerek üyelerini maddi ve manevi olarak korur.
- Dini İşlev: Aile, üyelerine dini eğitim verir ve üyelerinin ibadetlerini denetler.
- Eğlenme ve Dinlendirme İşlevi: Bireylerin eğlenme ve dinlenmelerinin en iyi şekilde sağlandığı yer ailedir.
- Eşler Arasında Sevgiyi Sağlama ve Çocuk Yapma İşlevi: Ailenin en eski ve değişmeyen tek fonksiyonudur. Ailenin en önemli işlevlerinden biri neslin devamını sağlamaktır. Bu amaçla çocuk yapma işlevi toplumsal bir onayla aileye verilmiştir.

Bunlarla birlikte sanayileşme, modernleşme ve kentleşme ile beraber kültürde meydana gelen değişiklikler aile kurumunun yapısını geniş aileden çekirdek aileye doğru dönüştürmüştür. Çekirdek aile, anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan aile türüdür.

Çekirdek aileyi geleneksel geniş aileden ayıran en önemli özellik üye sayısının az olmasıdır. Geleneksel geniş ailede yer alan yakın akrabalar çekirdek aile içerisinde yoktur (Zeybekoğlu, 2016: 50).

Diğer taraftan çekirdek ailede ev ile işyeri birbirinden ayrılmış ve aile üretim yeri olmaktan çıkmıştır. Üretim alanı artık tarlalar ya da evlerin yanındaki zanaat dükkânları değil, kentlerdeki fabrikalardır. Buna göre çekirdek ailenin varlığını belirleyen olguların başında ailenin tüketici özelliği gelmektedir (Yıldırım, 2013: 74).

Ekonomi fonksiyonunu yani üretim birimi olma özelliğini kaybeden çekirdek aile, eğitim ve koruyuculuk gibi işlevlerini de yitirmeye başlamıştır. Bu fonksiyonlar artık evin dışına ve uzman kurumlara taşındığından aile, eğitim görevini okullara bırakmıştır. Özellikle kadının çalıştığı ailelerde çocuğun bakımı ve ilk eğitimi kreş ve anaokulu gibi kurumlara devredilmiştir. Yaşlıların bakımı ise geleneksel geniş ailede tamamen ailenin görevi iken çekirdek aile yapısıyla bu görev huzurevleri ile paylaşılmaya başlanmıştır (Can, 2016: 83). Dolayısıyla günümüzde "çekirdek ailenin iki temel işlevi bulunmaktadır. Birincisi insan türünün devamını sağlamayı amaçlayan üreme işlevi ve çocuğun toplumsallaştırılması, ikincisi ise aile üyelerinin psikolojik doyumunun sağlanmasıdır" (Zeybekoğlu, 2016: 50).

Yine çekirdek ailede her bireyin söz hakkı ve kendi kararlarını alma yetileri vardır. Bireyler alacakları eğitim, yapacakları meslek, evlenecekleri eş, evlenme yaşı, çocuk sayısı ve yaşayacakları yer gibi birçok konudaki tercihlerini artık kendileri yapabilmektedir. Aile içi otorite, başta eşler olmak üzere ailenin tüm üyeleri arasında mümkün olduğunca eşit paylaşılmaktadır ve sosyal kontrol geniş aileye göre zayıflamıştır (Şentürk, 2019: 31-32; Zeybekoğlu, 2016: 50). Böyle bakıldığında ataerkil yapı çekirdek ailede etkisini kaybetmeye başlamıştır. Bunlara ek olarak çekirdek ailedeki akrabalık ve dayanışma ilişkileri de zayıflamıştır. Bu durum, bireylerin evlilik tercihlerini endogamiden egzogamiye yani grup dışı evliliğe yönlendirmiştir (Yıldırım, 2013: 67).

Öte yandan çekirdek aile geniş aileye göre daha kırılgandır. Boşanma daha oranları yüksektir. Bu noktada yeni bir aile türü olarak sadece anne veya baba ile çocuklardan oluşan tek ebeveynli ailelerle sıklıkla karşılaşıldığı belirtilmelidir. Tek ebeveynli ailelerin gelişmesindeki başlıca etkenler olarak artan boşanma oranları, eşlerden birinin ölümü, giderek çoğalan evlilik dışı birliktelikler ya da evliliğin sorumluluğundan kaçma gibi sebepler gösterilebilir (Zeybekoğlu, 2016: 51-53).

Son olarak tek haneli ailelerin de günümüzde gittikçe çoğaldığı söylenmelidir. Yalnız bir erkek ya da kadından oluşan tek haneli aileler, bunu özellikle tercih edenlerin ya da çeşitli

nedenlerle tek başına yaşamak durumunda olan bireylerin ortaya çıkardığı yeni bir aile tipi olarak görülmektedir (Yıldırım, 2013: 79).

Şimdi buraya kadar aktarılanlar bağlamında ve "TÜİK'in paylaştığı, konuyla doğrudan ilgisi bulunan veriler/kriterler" üzerinden Gümüşhane'nin aile yapısını ele almak gerekir.

Genel Özellikleri İle Gümüşhane

Gümüşhane ili Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nün iç kesiminde yer almaktadır. Osmanlı hâkimiyetinin ilk zamanlarında Erzurum eyaletine bağlı iken sonraları Trabzon'a bağlanan Gümüşhane sancağı 20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı kanunun 89. maddesinde "Vilayet" başlığı altındaki kanunla 1925 yılında il olmuştur.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) açıkladığı 2015 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre Gümüşhane'nin (beş ilçesi dâhil) toplam nüfusu 151.449, merkez nüfusu ise 53.074'tür. İl, doğusunda Bayburt, batısında Giresun, kuzeyinde Trabzon ve güneyinde Erzincan ile komşudur.[1]

Gümüşhane'de Aile Yapısı

TÜİK verilerine göre Gümüşhane'deki genel aile tipi "Çekirdek Aile"dir.

Hane Halkı Tipleri TÜİK, İstatistiklerle Aile 2019

İl	Toplam	Tek Kişilik Hane halkı	Tek Çekirdek Aileden Oluşan Hane Halkı	En Az Bir Çekirdek Aile ve Diğer Kişilerden Oluşan Hane Halkı	Çekirdek Aile Bulunmayan Birden Fazla Kişiden Oluşan Hane Halkı
Toplam	24001940	4062576	15623302	3601444	714618
Gümüşhane	49164	12570	27901	6619	2074

(TÜİK, 2020: Sayı: 33730)

TÜİK'in 2019 hane halkı tipleri verisine göre Türkiye'de toplam aile sayısı 24.001.940, Gümüşhane'deki aile sayısı ise 49.164'tür. Gümüşhane'deki ailelerden 27.901'i çekirdek aile, 6619'u en az bir çekirdek aile ve diğer kişilerden oluşan hane halkı yani geniş ailedir. Tek çekirdek aile yalnızca eşlerden veya eşler ve çocuklarından ya da tek ebeveyn ve en az bir çocuktan oluşan hane halklarının bir araya getirdiği ailedir. Bu tanım kapsamında ADNKS

[1] https://www.gumushane.bel.tr

sonuçlarına göre Türkiye'de tek çekirdek aileden oluşan hane halklarının oranı 2014 yılında %67,4 iken 2019 yılında %65,1 olmuştur (TÜİK, 2020: Sayı: 33730).

Çekirdek aile aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere kendi içerisinde de kategorilere ayrılmaktadır.

Tek Çekirdek Aileden Oluşan Hane Halklarının İllere ve Türüne Göre Sayısı, 2019

	Tek Çekirdek Aileden Oluşan Hane Halkı	Sadece Eşlerden Oluşan Çekirdek Aile	Eşler ve Çocuklardan Oluşan Çekirdek Aile	Baba ve Çocuklardan Oluşan Çekirdek Aile	Anne ve Çocuklardan Oluşan Çekirdek Aile
Türkiye	15623302	3339792	10074239	482739	1726532
Gümüşhane	27901	7881	15387	1595	3038

(TÜİK, 2020: Sayı: 33730)

2019 TÜİK verilerine göre Gümüşhane'deki çekirdek ailelerin hepsi anne baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşmamaktadır. Bunun içerisinde sadece eşlerden ve parçalanmış ailelerden oluşan çekirdek aileler de bulunmaktadır. 27.901 çekirdek ailenin büyük çoğunluğunu 15.387'lik sayı ile eşler ve çocuklardan oluşan çekirdek aile teşkil ederken, 7881'ini sadece eşlerden oluşan çekirdek aile oluşturmaktadır. Bunları 4633 sayısı ile tek ebeveynli ailelerin oluşturduğu çekirdek aileler izlemektedir. Tek ebeveynli ailelerin 3038'i anne ve çocuklardan oluşan çekirdek aile, 1595'i baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerdir.

Gümüşhane'nin aile yapısı ile ilgili bir başka gerçeklik, tek ebeveynli ailelerin hemen her yıl artış gösterdiğidir. Gümüşhane'de baba ve çocuklardan oluşan tek ebeveynli ailelerin sayısı Türkiye genelinden daha yüksektir. TÜİK'in İstatistiklerle Aile 2019 raporuna göre (TÜİK, 2020, Sayı: 33730) Gümüşhane, baba ve çocuklardan oluşan hane halkı oranının en yüksek olduğu iller arasında % 3,2'lik değerle ikinci sıradadır. İlk sırada Kilis (% 3,4), üçüncü sırada ise Malatya (% 2,9) bulunmaktadır.

Öte yandan Gümüşhane'de evlenme oranları düşmektedir. 2019 yılında kaba evlenme hızının en düşük olduğu il binde 4,45 ile Gümüşhane'dir. Gümüşhane'yi binde 4,93 ile Tunceli, binde 5,19 ile Bayburt izlemektedir (TÜİK, 2020, Sayı: 33708).

Gümüşhane'de toplam doğurganlık hızı da düşüktür. Kentte toplam doğurganlık hızı 2001'de 2,38 çocuk iken 2019 yılında bu oran 1,88 çocuk olarak kayda geçmiştir. Diğer bir ifadeyle, bir kadının doğurgan olduğu dönem boyunca doğurabileceği ortalama çocuk sayısı

2019 yılında ülke genelinde 1,88 iken bunun en düşük olduğu il 1,33 çocuk ile Gümüşhane'dir. Gümüşhane'yi 1,34 çocuk ile Kütahya ve Edirne takip etmektedir. 2019 yılında toplam doğurganlık hızının en yüksek olduğu il ise 3,89 çocuk ile Şanlıurfa'dır (TÜİK, 2020, Sayı: 33707).

Gümüşhane'de genellikle geleneksel geniş ailenin bir özelliği olan akraba evliliği, varlığını hâlen sürdürmektedir. Gümüşhane'de toplam evli birey sayısı içinde akraba evliliği yapmış birey sayısı Türkiye ortalamasının üzerindedir. Gümüşhane'de 2019 yılında yapılan 728 evlilikten 36'sı (%4,9) birinci dereceden kuzenlerle yapılan evliliktir.

Akraba Evliliği Yapmış Bireylerin Sayısı ve Toplam Evli Bireyler İçindeki Oranı, 2019

İl	Toplam Evli Birey Sayısı	Akraba Evliliği Yapmış Birey Sayısı	Oran
Toplam	39398.211	3332.112	85
Gümüşhane	78369	9791	125

TÜİK, İstatistiklerle Aile, 2019 (TÜİK, 2020, Sayı: 33730).

2019 Yılında Gerçekleşen Evlenme Sayısı İle Akraba Evliliği Sayısı ve Oranı

İl	Toplam Evlenme Sayısı	Akraba Evliliği Sayısı	Akraba Evliliği Oranı
Toplam	541424	21553	4,0
Gümüşhane	728	36	4,9

TÜİK, İstatistiklerle Aile, 2019 (TUİK, 2020, Sayı: 33730).

(Tablodaki rakamlar resmi nikâhla yapılan evliliklere aittir ve akraba evliliği olarak birinci derecede kuzenler ile yapılan evlilikler kapsanmıştır).

Diğer taraftan Türkiye'de olduğu gibi Gümüşhane'de de kaba boşanma hızı artmaktadır. 2018 yılında kaba boşanma hızı ülke genelinde 1,76 iken bu oran 2019'da 1.88'e yükselmiştir. Gümüşhane'de ise kaba boşanma hızı 2017'de 0,49, 2018 de 0,53, 2019'da 0,61 olarak tespit edilmiştir. Boşanmalara sayısal olarak bakıldığında 2018'de Türkiye genelinde 14.3573 evlilik sonlanırken bu değer 2019'da 15.5047'ye yükselmiştir. Gümüşhane'de ise 2017 yılında 84, 2018 yılında 88, 2019 yılında 100 aile evliliğini noktalamıştır (TÜİK, 2020, Sayı: 33708).

Yine Gümüşhane'de tek kişilik hane halklı aile oranı artış kaydetmektedir. Bu durum Türkiye geneli ile paralellik göstermektedir. Öyle ki Türkiye genelinde tek kişilik hane halk sayısı 40.62576'dır. Gümüşhane'de ise 12.570 tane tek kişilik hane halkı aile bulunmaktadır.

Türkiye'de 2019 yılı itibariyle tek kişilik hane halkı oranının en yüksek olduğu il %26,4 ile Tunceli iken, Tunceli'yi %25,7 ile Giresun, %25,6 ile Gümüşhane takip etmektedir (TÜİK, 2020, Sayı: 33730).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hemen her toplumun genel yapısı, kültürü ve bunların değişimi temel sosyal kurumlar üzerinden okunmaya elverişlidir. Kurumlar bu anlamda toplumların birer aynası gibidir. Söz konusu durum, herhangi bir bölge ya da şehir için de geçerlidir. Böyle yaklaşıldığında kapsamı daraltılmış sosyolojik çalışmalar, üzerine odaklandığı yerlerin ve kültürlerin anlaşılmasında ışık tutucu niteliktedir.

Bu noktada toplumun temel kurumlarından biri olan aile, oldukça önemli ve verimli bir yerdir. Çünkü aile ile ilgili veriler diğer sosyal kurumlar ve toplumun geneli ile direkt ilgilidir. Söz konusu etkileşimi açığa çıkarmak için her ne kadar ayrı ve özel çalışmalar gerekmekteyse de bu, sosyolojik açıdan doğru ve temel bir varsayımdır.

Buna göre Gümüşhane ilindeki ailelerin genel yapısı gerek şehrin kendisi gerekse bir parçası olduğu Türkiye adına birtakım tespitlere imkân vermektedir. Konuyla ilgili istatistikler üzerinden elde edilen saptamalar şu şekilde ifade edilebilir:

- Gümüşhane ilindeki ailelerin büyük çoğunluğu, Türkiye'deki ailelere benzer olarak çekirdek aile yapısındadır.
- Gümüşhane'deki boşanma oranları Türkiye geneline paralel bir biçimde gittikçe artmaktadır.
- Gümüşhane'deki akraba evliliği oranı Türkiye ortalamasından yüksektir. Ancak bu durum hem Gümüşhane hem de Türkiye geneli açısından yıllar içerisinde azalma eğilimi göstermektedir.
- Gümüşhane, Türkiye'de evlenme hızının en düşük olduğu ildir.
- Türkiye içerisinde en düşük doğurganlık hızına sahip aileler yine Gümüşhane'de bulunmaktadır.
- Gümüşhane'deki aile yapısının dikkat çeken niteliklerden biri de ebeveyni anne değil baba olan tek ebeveynli ailelerin burada Türkiye genelinden daha fazla bulunmasıdır. Şehir bu konuda Türkiye'de ikinci sıradadır.
- Gümüşhane, tek haneli aile sayısının yüksekliği bakımından ise Türkiye'de üçüncü sırada yer almaktadır.

Görüldüğü üzere Gümüşhane'deki ailelerin yapısal özelliklerinin çoğu Türkiye geneli ile örtüşmektedir. Bu durum ülkenin sanayileşme, modernleşme ve kentlileşme aşamalarında olduğuna işaret etmektedir. Çünkü ailenin örneğin çekirdek yapıya doğru küçülmesi, doğurganlık hızının azalması ya da boşanma oranlarının artması söz konusu süreçlerle ilgilidir. Buna göre Türkiye her ne kadar tam olarak sanayileşmiş, modernleşmiş veya kentlileşmiş değilse bile en azından bu doğrultuda ilerlediğinden, ülkedeki birçok şehir gibi Gümüşhane de Türkiye'nin genel rotasını (az/çok ya da hızlı/yavaş) takip etmektedir.

Bununla birlikte Gümüşhane'deki ailelerin yapısını etkileyebilecek başka unsurlara da değinilebilir. Şehrin nüfusunun az olması, başta Trabzon olmak üzere komşu illerle gerçekleşen alışverişler, dış göçler, Gümüşhane Üniversitesi'nin varlığı, şehrin geçim kaynakları ve ekonomik düzeyi Gümüşhane'deki ailelerin yapısına etki eden görece en önemli değişkenler olarak dile getirilebilir.

Son olarak tek haneli aileler ile baba ve çocuklardan oluşan tek ebeveynli ailelerin sayısının Gümüşhane'deki yüksekliğine dikkat çekilebilir. Ancak bu iki realite, istatistikî verileri aşan ve üzerlerine başlı başına araştırmalar yapılması gereken nitelikler olarak görünmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, (ortaya koyduğu sonuçların haricinde) Gümüşhane'deki aile yapısının kendine has söz konusu iki niteliğinin incelenmesini özellikle önermektedir.

KAYNAKÇA

Aksan, Gamze (2016). "Evlilik ve Ayrılma: Ailenin Kurulması ve Sona Ermesi", Mustafa Aydın (Ed.), **Sistematik Aile Sosyolojisi İçinde** (ss, 169-194), Konya: Çizgi Kitabevi.

Çağan, Kenan (2013). "Ailenin İşlevleri", **Aile Sosyolojisi İçinde** (ss.83-96), Kadir Canatan, Ergün Yıldırım (Ed.), İstanbul: Açılım Kitap.

Doğan, İsmail (2010). **Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar**, Ankara: Pegem Akademi.

Giddens, Anthony (2008). **Sosyoloji**, Cemal Güzel (Yayına Haz.), İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Köse, Begüm (2016). "Geçmişten Günümüze Aile", Nurşen Adak (Ed.), **Değişen Toplumda Değişen Aile Sosyolojik Tartışmalar İçinde** (ss. 15-38) Ankara: Siyasal Kitabevi.

Şentürk, Ünal (2019). **Aile Sosyolojisine Bir Katkı**, Bursa: Dora Yayıncılık.

Yavuzer, Hasan (2016). "Evlilik, Evlilik Türleri ve Evlilikte Uyumu Etkileyen Faktörler", Nazmi Avcı, Erdal Aksoy (Ed.), **Aile Sosyolojisi İçinde** (ss. 99-130), İstanbul: Lisans Yayıncılık

Yıldırım, Ergün (2013). "Ailenin Tanımı Türleri ve İşlevleri", Kadir Canatan, Ergün Yıldırım (Ed.) **Aile Sosyolojisi İçinde** (ss. 65-82), İstanbul: Açılım Kitap.

Zeybekoğlu, Dündar Özge (2016). "Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri", Nurşen Adak (Ed.), **Değişen Toplumda Değişen Aile Sosyolojik Tartışmalar İçinde** (ss.39-64), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Web

TÜİK, 06 Mayıs 2020, Sayı: 33730, İstatistiklerle Aile, 2019

TÜİK, 26 Şubat 2020, Sayı: 33708, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2019

TÜİK, 06 Temmuz 2020, Sayı: 33707, Dünya Nüfus Günü, 2020

https://www.gumushane.bel.tr

SOSYOLOJİK BAĞLAMDA KARADENİZ HALKININ GÜNDELİK YAŞAMI

Aliye KAÇMAZ*

ÖZET

Gündelik hayat dediğimizde çoğu zaman 24 saat içerisinde gerçekleştirdiğimiz yeme-içme, barınma, giyinme, uyuma, eğlenme gibi gün içinde yaptığımız rutin eylemler anlaşılmaktadır. İnsanların her ne kadar bu rutinleri tek başlarına yaptıkları gözlemlense de aslında bunları gerçekleştirdikleri zaman hep bir etkileşim içindedirler. Günümüzde de bölgeden bölgeye, şehirden şehire bu gündelik hayat rutinleri farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların nedenleri; iklim, coğrafya, gelenek-görenekler olabilir. Her insan içinde bulunduğu toplumda farklı konumlar işgal edebilmektedir. Çünkü insanların kültürel ve ekonomik sermayeleri birbirinden farklı olabilir. Kimi parasının tamamını kitaplara, dergilere yatırım yaparken; kimi ise dışarıda eğlenmek için parasını eğlence mekânlarına yatırabilir. Böylelikle herkesin zamanını değerlendirmesi birbirinden farklı olabilir. Özellikle bölgelerde yapılan sosyal aktivitelerle insanlar birbirleriyle kaynaşmaktadır. Örneğin; Karadeniz Ayder yaylasında düzenlenen şenlikler hem Türkiye'de yaşayanlar hem de dünyanın dört bir tarafından gelen insanlar açısından büyük önem taşımaktadır. Böylelikle insanlar bu etkinliklere katılarak toplumsal ilişkilerini daha da güçlendirmektedir.

Bu çalışma, Karadeniz Bölgesinde yaşayan halkın gündelik yaşamını sosyolojik çerçeveden ele alıp açıklama üzerinedir. Çalışmanın amacı; Karadeniz halkının gününü nasıl geçirdikleri, boş zamanlarında hangi sosyal aktiviteler yaptıkları, katıldıkları sosyal etkinliklerin sosyalleşmelerine etkisi ve birbiri ile ilişkilerinin nasıl olduğunun keşfedilmesidir. Burada gündelik hayat ve sosyoloji ilişkisi Lefebvre 'nin "Gündelik Hayat Eleştirisi"(1962) ve Goffman'ın "Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu" adlı çalışmalarıyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyolojik İmgelem, Karadeniz Halkı, Gündelik Yaşam, Kültür

EVERYDAY LIFE OF THE BLACK SEA IN SOCIOLOGICAL CONTEXT

ABSTRACT

When we say everyday life, it is understood that the routine actions we perform during the day, such as eating-drinking, sheltering, dressing, sleeping, having fun, are mostly realized within 24 hours. Even though it is observed that people do these routines on their own, they are always in interaction when they perform them. Today, these daily life routines differ from region to region, from city to city. The reasons for these differences are; it can be climate, geography, traditions and customs. Each person can occupy different positions in the society he in. Because the cultural and economic capital of people may differ from each other. While investing some of his money in books and magazines; others may spend their money in entertainment venues for outside fun. Thus, it may be different for everyone to evaluate their time. People socialize with each other especially in social activities in the regions. For example; Black Sea festival held at Ayder both living in Turkey is of great importance both in terms of people from around the world. Thus, people participate in these activities and strengthen their social relations.

This study focuses on the daily life of the people living in the Black Sea Region from a sociological perspective. The aim of the study; It is the discovery of how the people of the Black Sea spend their day, what social activities they do in their spare time, the effect of social activities on which they participate and how they relate to each other. Here, the relationship between daily life and sociology will be discussed with the works of Lefebvre's "Everyday Life Criticism" (1962) and Goffman's "Presentation of Self in Daily Life".

Keywords: Sociological Imagination, People of the Black Sea, Everyday Life, Culture

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, E-mail: aliyekacmazz@gmail.com

GİRİŞ

Bireyler gündelik hayatları boyunca zamanlarının hemen hemen birçok kısmını veya tamamını topluluklarla veya gruplarla geçirmektedirler. Toplum kavramı da sosyolojinin temel yapıtaşlarından birisi olduğundan öncelikle toplum tanımına bakabiliriz; toplum, bir takım toplumsal kurumları ve belirli bir geleneği, göreneği, kültürü paylaşan insanlar arasındaki ilişkiler toplumu oluşturmaktadır. Yani başka bir deyişle toplumu meydana getiren şey; tek tek bireylerin bir arada bulunması değil de kişilerin bir arada iken oluşturdukları ilişkiler, aynı zamanda davranış kalıpları ve paylaştıkları değerlerdir. Bu açıdan baktığımızda ise toplum demek, bireylerin bir arada bulunması demek değil, birbiri ile ilişkisi olan bireylerin bir arada olmasıdır. Toplumlar ister bir arada bulunsun isterse de bulunmasın sonuç olarak baktığımızda hep bir etkileşim içinde olduklarını görmekteyiz. Bu toplumları oluşturan bireyler çalışma koşullarında, eğlence etkinliklerinde, alışverişte birbiri ile etkileşim içinde bulunmaktadır. Bireylerin gündelik olarak girdiği bu çeşitli ritüeller onların gündelik yaşamını oluşturmaktadır. Peki, gündelik hayat dediğimiz şey nedir?

Gündelik hayat sosyal gerçekliğin inşa edildiği bir alandır ve ona ilgi on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında artmaya başlamıştır. Günümüz sosyal bilimcileri; gündelik hayatı farklı açılardan ele alarak açıklamaya çalışmışlardır. Gündelik hayat ister bir kurgunun isterse de sıradan bir gerçekliğin ürünü olsun sonuçta bir teşhirdir ve akıp giden zaman içinde çoğu zaman yorumlanmasında güçlük çekilen bir takım görüntüleri içermektedir. Bu nedenle gündelik hayatın görünürdeki yoksulluğuna takılmadan onun gizli olan zenginliğini ortaya çıkarmak gerekir. Bu çaba yüzeyselin altındaki derinliği açığa çıkartmak kadar olağanlığın olağanüstülüğüne ulaşmak için gerekli bir faaliyettir (Lefebvre, 1995: 16).

Baktığımız zaman gündelik hayat dediğimiz olgu; bireylerin günlük hayat içerisinde (24 saatte) gerçekleştirdikleri bir takım rutin eylemler ve alışkanlıklardır. Bu eylemler; yeme-içme, barınma, giyinme, eğlenme, çalışma gibi özellikle bireylerin gündelik hayatlarını idame ettirmeleri için kendilerine bir takım pratikler oluşturmaktır. Örnek vermek gerekirse; konumuzu oluşturan Karadeniz Bölgesinde olduğu gibi, Karadeniz halkı yaşamını devam ettirebilmek için tarla işlerinde, çay toplamada, hamsi tutmada, hayvancılıkla uğraşmada ve yayla işlerinde bir takım pratikler oluşturmuşlardır. Bu pratiklerin oluşmasında da gelenek ve kültür önemli bir rol icra etmektedir. Bu gündelik hayat pratikleri aslında içinde bulunulan toplum hakkında da bilgi vermektedir. Çünkü o bölgenin kültürü bu pratikler üzerine kurulmuştur.

Gündelik hayat, algılanan her şeyin dünyanın bir parçası olduğu ve dünyanın her şeyin bir toplamı olarak görüldüğü, yaşanmışlığın ve düşünmenin birbirinden ayrılmadığı diğer bir deyişle "yaşanmışlığın" ve düşünmenin düşük bir derecesi olabilir veya olmayabilir (Lefebvre; 2013a: 23). Bu açıdan gündelik hayat öğrenilen ve tecrübe edilen her şeyi içermekte ve böylece bir ilişki içine girilmektedir. Gündelik hayat değişime uğrayabilir. Gündelik hayatın değerini yitirebilmesi, değişebildiğinin göstergesidir. Gündelik hayatı etkileyen değişimler ancak gerçek ve derin insani değişimlerdir (Lefebvre, 2013b: 232). Aslında bu gündelik hayatın değişmesi veya değerini yitiriyor olması demek, yapılan bir takım gündelik hayat pratiklerinin değişmesi veya terk edilmesi demektir. Herhangi bir olumsuz etki sonucunda pratiklerimizde değişebilmektedir. Çünkü gündelik hayat etkilere ve değişimlere açıktır.

Gündelik hayat pratiklerimizde içinde bulunduğumuz alan ve sermayemizde etkili olmaktadır. Sermaye kavramı Bourdieu'da, kişinin toplumsal alana katılımın ve katılımından sonraki bu alan içerisinde rekabetin getirdiği özel konulara ulaşmayı mümkün kılan bir kaynaktır (Palabıyık, 2011:132). Bourdieu'da sermaye; edinilmiş sermaye ve miras alınmış sermaye olarak ikiye ayrılır. Miras alınmış sermaye, eğitim sermayesi tarafından açıklanmadan bırakılmış ve temel olarak kendisini toplumsal kökenle ilişki içinde ortaya koyan farklılıklar, miras alınmış sermayedir (Bourdieu,2015: 27). Baktığımız zaman bu sermaye doğrudan aileden alınsa bile bu sermayenin birçok kısmı okul tarafından tanınmaz. Aslında bir bakıma kültürel sermaye, toplumda yüksek olduğu düşünülen değerler hakkında bilgi sahibi olmaktır. Özellikle diploma veya okul kültürel sermaye için büyük önem arz etmektedir. Bu açıdan gündelik hayata baktığımı zaman ise; eğer kişinin kültürel sermayesi yüksekse bir takım gündelik işlerde çalışmamaktadır. Fakat kültürel sermayesi yüksek olmayan kişiler ise eğitim gerektirmeyen işlerde hayatlarını idame ettirmektedirler. Benimde bu çalışmada yapmaya çalıştığım şey; Karadeniz bölgesindeki halkın gündelik hayat pratiklerini çeşitli kuramlar çerçevesinde sosyolojik olarak ele alıp incelemektir.

Sosyolojik Perspektiften Gündelik Hayat

Gündelik hayat dediğimiz zaman en temelinden; yolda biriyle karşılaşmak, biriyle etkileşime girmek, alışveriş yaparken satıcıyla birden fazla diyaloğa girmek, arkadaşlarla bir yerlerde oturup zaman geçirmek, misafir ağırlamak, birine telefonla halini hatırını sormak gibi bizim sürekli, sıradan gerçekleştirdiğimiz eylemler neden gündelik hayatın inceleme konusu yapılsın? Bu saydıklarımızdan da anlaşılacağı üzere gündelik hayat, bizim sürekli rutin olarak yaptığımız, hatta her gün her gün yapmamıza da anlam veremediğimiz davranışların sergilendiği bir yer olarak anlaşılabilir. Fakat biz farkında olmadan bireylerle, toplumlarla bu

basit gördüğümüz alan aracılığıyla sosyal etkileşime girmekteyiz. Bu sosyal etkileşimi incelemek de gündelik hayatta üç açıdan önemlidir.

Birincisi, bizim gündelik hayat rutinlerimiz başkalarıyla sürekli olarak girdiğimiz etkileşim ile biçim kazanır ve yaşamımız her gün, her hafta, her ay ve her yıl benzer davranış kalıplarını tekrarlama yoluyla düzenlenmektedir. Bunları inceleyerek kendimiz ve içinde yaşadığımız toplum yaşamı hakkında çok şey öğrenebiliriz (Giddens, 2012: 168).

Bir günün belli bir zaman dilimini ele aldığımız zaman ise, bugünde dünde aynı zaman dilimi içerisinde aynı şeyleri yaptığımızı görmekteyiz.

İkinci olarak gündelik hayatı incelemek, bize insanların gerçekliği değiştirebilecek eylemlere nasıl giriştiklerini gösterir. Yorumlayıcı sosyolojiye göre, bireyin toplum içindeki davranışları her ne kadar toplumsal normlar tarafından yönlendirilse de birey toplum içinde aktiftir. Birey karşılaştığı yeni bir durum karşısında yaratıcı eylemde bulunma kapasitesine sahip olduğu için eylemleriyle toplumsal gerçekliğin inşasına katkıda bulunur. Üçüncü olarak ise kısmen dar bir alanda gerçekleşen gündelik hayattaki toplumsal etkileşimin incelenmesi daha büyük toplumsal düzen ve kurumların anlaşılmasında yardımcı olur (Giddens, 2012: 168-169). İkinci maddede anlatılmaya çalışılan temel şey; toplum tarafından belirli kurallar konulmuştur ve bizim de bu kurallara uymamız beklenir. Fakat biz toplum içinde aktif konumda bulunduğumuzdan karşılaştığımız herhangi bir soruna farklı çözüm yolları bulabiliriz.

Gündelik hayatta, bireylerle ürünler arasındaki toplumsal ilişkinin farklı yönleri vardır. Bu ilişkiler ağı üretim ve tüketim sürecinin iktisadi imcelemesine indirgenemez. Bu ilişkiler ağı bir sosyoloji içerir. İktisatçının kavrayamadığı ideolojik, kültürel, hatta ahlaki yönleri vardır. İhtiyaçlar ve mal varlıkları bir yandan politik ekonomiyi, diğer yandan ahlakı, toplumsal sınıf teorilerini, toplum eleştirisini ve toplumun, kültürün, uygarlığın tanımını, dolayısıyla sosyolojiyi ilgilendirir (Çetin, 2010: 66).

Lefebvre ve Goffman'da Gündelik Hayat Sosyolojisi

Lefebvre Gündelik Hayatın Eleştirisi adlı eseri 1947'de yayınlanarak büyük etki uyandırmıştır. Gündelik hayat Lefebvre'de, örgütlenmiş ve tüketimi yönlendirilmiş toplumun sahnesi ve modernliğin temel bir ürünüdür. Ona göre gündelik hayatın eleştirel çözümlemesi ideolojileri açığa çıkaracak, gündelik hayat hakkında toplanan bilgi ise ideolojik eleştiriyi ve sürekli bir özeleştiriyi kapsayacaktır (Lefebvre, 1995: 19).

Lefebvre'in burada vurguladığı temel şey; gündelik hayatın sürekli sorgulanması gerektiğidir. Lefebvre'e göre gündelik hayat tekrarlardan oluşmuştur ve bu tekrarlar da davranış kalıplarını oluşturmaktadır. Bu nedenden dolayı tekrarlanan davranış kalıplarının keşfedilmesi

gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü bu davranışın tekrarlanması demek, bizlere toplum hakkında bilgi vermek ve toplumdaki davranışların neye göre sergilendiği hakkında bize ipuçları vermektedir. Lefebvre'e göre toplumsal dönüşümün gerçekleşmesi için özellikle gündelik hayatın dönüştürülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Lefebvre'in gündelik hayat açısından önemi ise bize göre sürekli tekrar eden sıradanlaşmış davranış kalıplarının önemsiz görünmesidir. Bu açıdan Lefebvre gündelik hayat sosyolojisi ilgi odağı haline getirmektedir.

Goffman'da ise gündelik hayat bir tiyatro sahnesine ve sahnede oynayan insanlar arasındaki ilişkiyi, etkileşimi de tiyatro oyununa benzetmektedir. Goffman'a göre sahnenin oyuncuları olan bireyler kendilerine ait imajları diğer insanlara sergileyerek kendi benlik ve kimliklerini oluştururlar. Goffman ilk olarak toplumla ilgilenmek yerine, bireysellik ve yüz yüze etkileşim ile ilgilenir. Goffman tarafından yüz yüze etkileşim şöyle açıklanmaktadır;

"İlişkinin mevcut fiziksel varlıkları sırasında birbirlerinin hareketleri üzerinde karşılıklı etkileridir" şeklinde tanımlanır. Burada genellikle bir dizi kişisel davranıştan oluşan bir durum söz konusudur. Goffman, rutini, performans sırasında görülen ve belki diğer durumlarda da sergilenecek ya da oynanacak, önceden belirlenmiş eylem kalıbı olarak tanımlar (Goffman,2014a:16). Goffman kişinin, rutini sırasında, kendi idealleşmiş görüntüsünü sergilediğini söyler. Goffmana göre oyuncu, kendisiyle örtüşmeyen değişiklikleri saklama eğilimi gösterir. Bunların ortaya çıkarılmasına izin vermez. Kişi pek çok sıradan, tekdüze iş yaptığı halde şu anki işi çok önemliymiş gibi davranır. Bir kişinin pek çok rutini olmasın karşın, kişi sanki şu anki yaptığı iş çok önemliymiş gibi rol yapma eğilimindedir. Bu yüzden Goffman, toplumsal yapıyı anlayabilmek için dinamik toplumsal grupların incelenmesi gerektiğini savunur. O, ayrıca herhangi bir biçimde damgalanmış kişilerin, bu damgalara karşın benlik sunumunu nasıl kullandıkları konusu ve bireyin kendisine dayatılan kurallara karşı durumu idare etme yolları ve insanların kendi davranışlarını nasıl maskeledikleri üzerinde durur (Goffman, 2014a: 48).

Gündelik hayat demek tecrübelerin sergilenmesi demektir. Goffman da bu konuyla ilgili düşüncelerini şöyle dile getirmektedir; insanlar yaşamlarını genel olarak tecrübelere dayalı çıkarımlarla sürdürürler. Örneğin, eve yatılı bir misafir geldiğinde gece herkes uyuduktan sonra evdeki gizli yerleri karıştırıp değerli eşyaları gizlice alıp almayacağını bilmezsek, bundan tam olarak emin olmasak da çıkarımlara göre bunun gerçekleşmeyeceğini farz ederiz ve bu ihtimalin olmayacağını kabul ederiz (Goffman, 2014: 17).

Karadeniz Halkının Gündelik Rutinleri

Toplumların günlük rutinlerinin neler olduğunu öğrenmek istiyorsak öncelikle bölgenin geçim kaynaklarına bakmalıyız. Çünkü toplumlar yaşamlarının çoğunu geçim kaynağı aramakla geçirmişlerdir. Yani ister Karadeniz bölgesi olsun isterse de başka bir bölge olsun ilk olarak yaptıkları günlük rutinler karınlarını doyuracak işlerde çalışmaktır. Özellikle Karadeniz bölgesindeki halkın büyük çoğunluğu baktığımız zaman; fındık, çay, mısır gibi tarımsal ürünlerle uğraşmaktadır. Bunların yanı sıra; balıkçılık ve küçükbaş hayvancılıkta yaygın olarak Karadeniz bölgesinde yer almaktadır. Tabi ki bu çalışmaların yanında bölgenin eğlence etkinlikleri de bulunmaktadır. Özellikle Karadeniz bölgesinde hamsinin çok bulunmasından dolayı; hamsi şenlikleri ilgi odağı haline gelmektedir.

Fındık üretimine baktığımız zaman; yoğun olarak Karadeniz bölgesinde yetiştirilen fındık, bugün ülkemizin 33 ilinde üretilmektedir. Türkiye de fındık üretim alanlarının neredeyse tamamı Karadeniz kıyı bölgelerindedir. Yıl boyunca bol yağışlı bölgenin dik eğimli arazilerinde erozyonu önleyerek toprağı koruyan fındık tarımı, Karadeniz bölgesinde; Giresun, Ordu, Trabzon, Sakarya, Samsun, Düzce illeri başta olmak üzere 13 ilde 17 çeşit fındık yetiştiriciliği yapılmaktadır (Kayalak,2009:43). Türkiye de üretimine önce Giresun bölgesinde başlanan fındık yetiştiriciliği tarımındaki bazı avantajlar nedeniyle önce yakın çevresindeki Ordu ve Trabzon' a daha sonra Samsun ve Rize' ye yayılmıştır (Kayalak,2009:46). Karadeniz de fındık hasadı yapmak için dışarı illerden vatandaşlar gelmektedir. Fındık hasadı ister Karadeniz Halkı tarafından yapılsın isterse de dışarıdan insanlar getirilsin sonuç olarak rutin bir şekilde bu fındık işi her zaman yapılmaktadır. Fındık Karadeniz halkı için geçim kaynaklarından birisidir. Çünkü fındık ticaretinden de faydalanmaktadırlar.

Bir ikinci günlük rutinlerinden birisi de küçükbaş hayvancılıktır. Karadeniz bölgesi yayla durumunda bulunduğundan küçükbaş hayvancılık oldukça yaygındır. Özellikle erkekler dışarıda başka işlerle uğraşırken kadınlar küçükbaş hayvanlarla ilgilenmektedir. Bu hayvanların etinden, sütünden faydalanmaktadırlar. Ayrıca bunların ticaretini yaparak da para kazanmaktadırlar.

Özellikle karşı tarafla değiş-tokuş işine girmektedirler. Diyelim ki karşı tarafa süt verdiğinde, karşıdaki kişiden de kendisinde olmayan bir şeyler almaktadır. Böylelikle aralarındaki etkileşim de daha çok kuvvetlenmektedir.

Bir diğer geçim kaynağı ise hamsidir. Belki de hamsi Karadeniz halkının vazgeçilmezlerinden en önemlisidir. Çünkü hamsinin büyük bir çoğunluğu Karadeniz bölgesinde bulunmaktadır. Bölge halkı hem bu hamsileri bütün yemeklerin yanında kullanmakta hem de hamsi balıkçılığının ticaretini yapmaktadırlar. Hatta bölgenin gözdesi

hamsi olduğundan bölgede hamsi şenlikleri düzenlenmekte ve tonlarca hamsi dağıtılmaktadır. Bu açıdan hamsi balıkçılığı belki de bölgenin tek ve en önemli geçim kaynağıdır. Karadeniz bölgesinde bulunan mısır ise özellikle tüketim kültürü açısından bölgenin vazgeçilmezi arasındadır. Çünkü Karadeniz bölgesindeki mısır üretimi ülkenin ihtiyacını karşılamanın yanı sıra önemli besin kaynaklarından birisidir. Karadeniz halkı ilk dönemlerden bu yana mısır ile beslendikleri için, mısır onlar için sıradan bir ürün veya besin değildir, adeta mısırı yaşamlarının bir parçası haline getirmişler ve halk kültüründe önemli bir yere koymuşlardır.

Bu sıraladığımız ürünlerden de yola çıkacak olursak; Karadeniz bölgesinin genel olarak geçimlerini tarımsal ürünlerle geçirdiklerini görmekteyiz. Bu yüzden de günlük rutinlerini de tarla işleri oluşturmaktadır.

Karadeniz'de Çay Sektörü ve Sembolik Etkileşim

Gündelik hayatı açıklama yönünden sembolik etkileşim oldukça önemlidir. Bu kuram özellikle toplumsal ilişkileri ve toplumsal ilişkilerin birbiriyle etkileşimi bize anlatmaktadır. Sembolik etkileşimcilere göre, bireyin diğer insanlarla kurduğu etkileşim, kişinin benlik algısının oluşumunda önem arz etmektedir. Birey kimliğini diğer insanların kişiye yönelik geri bildirimleri üzerine şekillendirmektedir.

Sembolik etkileşimcilik kavramının kullanıldığı ilk yer olarak Blumer'in çalışmaları karşımıza çıkmaktadır. Kişiye ait değerlendirmelerin gündelik hayat içerisinde hangi pozisyonlarda karşımıza çıkacağı üzerine odaklanmaktadır. Baktığımız zaman kişiye ait değerlendirmeler ise kişinin toplumla girdiği etkileşim sonucu meydana gelmektedir. Ayrıca bireylerin herhangi bir şeyleri anlamlandırabilmesi karşı taraftaki kişilerle girdiği etkileşim sonucu oluşmaktadır.

Sembolik etkileşimciler için dilin kullanılma alanının incelenmesi toplumsal unsurlardan birisidir. Farklı yerlerden bir araya gelen insanların tanışmaları, selamlaşma şekilleri anlamların ortaya çıkmasında önemli etkileşim unsurları içermektedir.

Sembolik etkileşimci yaklaşım, bireyler ve nesnelerle kurulan ilişkinin insanların onlara yüklediği anlamlar üzerinden gerçekleştiğini vurgularken, anlamın evrensel olmadığını, bireyin gündelik ilişkiler bağlamında sembolleri yorumladığını ve bu yorumlama sürecinin dinamik bir biçimde gerçekleştiğini vurgular. Bireyler gündelik ilişkiler içerisinde karşılaştığı diğer bireylerin vermiş olduğu mesajları yorumlayarak toplumsal etkileşimde bulunmaktadır (Gökulu, 2019: 175).

Sembolik etkileşim açısından Karadeniz bölgesinde çay sektörüne bakacak olur isek; çay üretiminin hemen hemen tamamı Karadeniz bölgesinde yapılmaktadır. Çay ekonomik yönden

uzun yıllar boyunca Karadeniz halkının önemli geçim kaynaklarından birisi olmuştur. Çay hasadı yılda üç kez, fakat değişen iklim koşullarına bağlı olarak ise dört kez çay hasadı yapılmaktadır. Çay hasadı kişinin kendisi, eşi ve çocukları tarafından yapılmaktadır. Fakat çay tarlaları önemli ölçüde fazla olduğu için çay hasadı yapmak için farklı illerden mevsimlik işçiler gelmektedir. Mevsimlik işçi; özellikle tarım sektörünün yaygın olduğu yerlerde, herhangi bir ürünün, yılın belirli bir döneminde hasadının yapılmasından dolayı sadece ilgili süreç içerisinde çalıştırılan kimselere denilmektedir.

Bu çay hasadı boyunca mevsimlik işçilerle, ürün sahipleri ve mevsimlik işçilerle diğer işçiler arasında sembolik etkileşim oluşmaktadır. Bahsettiğimiz gibi, bireyin çay toplama esnasındaki işçi kimliğini ürün sahibi belirlemektedir. Çünkü işçi bir yanlışlık yaptığı zaman ürün sahibi ona geri bildirim göndermekte ve işçi de ona göre kendisine çeki düzen vermektedir. Bireyler burada çay hasadına bir anlam yüklemektedirler. Özellikle mevsimlik işçilerin birbirleriyle olan etkileşim örneklerine bakacak olursak; okuma yazma bilmeyen birinin diğerine okuma yazma öğretmesi veya Türkçe konuşma bilmeyen birine Türkçe öğretmek gibi. Bunlardan farklı olarak ise kişilerin kullandıkları dil de etkileşimin artmasında önemli olmaktadır. Çünkü her bölgenin şivesi birbirinden farklılık göstermektedir. Bu esnada işçiler ve ürün sahipleri farkında olmadan bu gündelik hayat içerisinde birbirlerine geleneklerini, göreneklerini aktarmaktadırlar. Çay hasadı bir bakıma toplumsal etkileşimin yanı sıra kültür taşıyıcılığı da yapmaktadır.

Karadeniz Halkının Gündelik Hayatta Serbest Zaman Etkinlikleri

Modern anlamda bir serbest zaman; işten bağımsız kendi içinde değerli olan kişinin pek çok önemli ihtiyacını karşılayan, dolu ve mutlu bir yaşam aracıdır (Karaküçük, 1999: 57).

Serbest zamanları değerlendirme kurumu dinlenme, eğlenme zevk alma gibi günübirlik olarak gözüken ancak insan hayatının önemli bir kısmını içine alan kapsamlı bir kurumdur. Bu üç ana formun içeriğini ise genellikle bilgilenme, sanat faaliyetleri ve diğer hobisel aktiviteler oluşturur.

Kendi içinde dinlenme, uyuma, eğlenme, oyun oynama, spor yapma, eğlence aktivitelerine katılma; bilgilenme ve sanatsal faaliyetlere katılma gibi yardımcı kurumsallaşmaları kapsar ve genel olarak da kültürlenme olarak karşımıza çıkar (Aydın, 2011: 218).

Aslında burada gündelik hayatta serbest etkinlik dediğimiz şey; kişinin yapmak zorunda olduğu işten geriye kalan zamanını kendisi için değerlendirmesidir. Kişi bu zaman diliminde zorunluluktan uzaktır ve özgür bir şekilde bu zamanı kullanır. Kişiler özellikle bu serbest

zamanda ki etkinliklerle sosyalleşmekte ve birbirleriyle etkileşime girmektedir. Karadeniz halkı ise serbest zamanlarını bir takım etkinliklerle değerlendirmektedir. Köçekçilik dediğimiz; erkeklerin kadın kıyafeti giyerek, eğlence amaçlı olarak dans etmesidir. Batı Karadeniz yöremizde bu etkinlik mevcuttur. Bir diğer eğlence anlayışları ise hamsi şenlikleridir. Bu hamsi şenlikleri yılın belirli bir döneminde, özellikle hamsinin fazla olduğu dönemlerde tonlarca balık kızartılarak halka dağıtılmaktadır. Kalabalık ortamın oluşması kişiler arasında etkileşimi de artırmaktadır. Ayrıca bu etkinliklerin dışında, Hıdırellez şenliği yapılmaktadır. Özellikle de yaz aylarının başlaması ile birlikte Hıdırellez kutlanmaktadır. Hıdırellez de çeşitli el işlemeleri ve yöresel gıda ürünleri sunulmaktadır. Şenlikte Karadenizliler rengârenk kıyafetler giymekte ve horon teperek eğlenmektedir. Karadeniz yöresinde yapılan Şalpazarı şenliğinde ise, yörenin yerel sanatçıları halkla buluşmakta ve eğlenceler gerçekleşmektedir. Bir diğer eğlence şenliği ise, Aladur biye deniz eğlenceleridir. Bu şenlikte ise eğlencenin deniz kenarında yapılmasından dolayı balık yapılıp yenilmektedir. Bunların dışında kalan eğlence şenlikleri şöyle sıralanabilir; Sis Dağı şenlikleri, Kadırga Yaylası şenlikleri, İkizdere-Ovit Yayla şenlikleri, Ayder Doğa festivali, Rize Çay ve Turizm festivali ve Anzer Bal ve Yayla şenlikleri gibi. Halk bu şenlikler ile boş zamanlarını değerlendirmekte, eğlenmekte ve sosyal ağlarını geliştirmektedirler.

SONUÇ

Gündelik hayat dediğimiz tabir, kişilerin 24 saat içinde gerçekleştirdiği eylemlerin tümünü kapsamaktadır. Bu gündelik hayat eylemleri sürekli aynı, tekdüze ve tekrarlayan bir şekilde gerçekleşmektedir. Gündelik hayatın insana sağladığı birbirinden farklı üç faydası vardır.

Bunlardan birincisi, bizim gündelik rutinlerimiz, karşımızdakinin eylemleri ile anlam kazanmaktadır. İkincisi, bu gündelik hayat insanların gerçekliği değiştiren değişikliklere nasıl ulaştıklarını öğretir. Üçüncüsü ise, dar bir alanda gerçekleşen toplumsal etkileşimlerin daha büyük kurumların ve toplumsal düzenin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Her bölgenin gündelik hayat rutinleri birbirinden farklılık gösterebilir. Çünkü gündelik hayat dediğimiz aslında kişinin genel olarak geçim kaynağı için çalışmasıdır. Bu yüzden de her bölgenin, iklimde etkili olmak üzere, farklılık göstermektedir. Gündelik hayat dediğimiz bir bakıma da kültürel öğelerimizdir. Karadeniz bölgesinde tarımsal üretim fazla olduğundan dolayı, bu bölgenin günlük rutinleri bu işlerle uğraşmakla geçmektedir. Çay toplama, hayvan bakma, fındık toplama gibi.

Lefebvre'in gündelik hayata yüklediği anlam ise şöyledir; gündelik hayat dediğimiz şey aslında farkında olmadığımız gizemleri ortaya çıkarmaktır. Goffman'da ise kişinin gündelik

hayatta sergilediği tutum, onun kendi ideal kimliğini meydana getirmektedir. Gündelik hayatta önemli olan şey sosyal etkileşimdir. Çünkü en basitinden gün içinde yaptıklarımızla diğer insanlarla etkileşime girmekteyiz. Bizim gündelik hayatta takındığımız tavır, karşıdaki insanın bizlere karşı söyledikleriyle değişebilir. Sembolik etkileşimde de sözü edildiği üzere, bizim nesnelere atfettiğimiz anlam, diğer bireylerle etkileşim sonucu gerçekleşmektedir. Karadeniz bölgesine baktığımız zaman ise birden fazla sosyal etkileşim alanı bulunmaktadır.

Bu alanların başında çay hasadı dönemi gelmektedir. Çünkü çay hasadında, hasat yapmak üzere birden fazla mevsimlik işçi getirilmektedir. Bu işçiler hem birbirleriyle hem de işveren ile büyük bir sembolik etkileşim içine girmektedir. Ayrıca Karadeniz halkının çalışma zamanlarının dışında eğlendikleri, zamanlarını geçirdikleri birbirinden farklı şenlikleri bulunmaktadır. En önemli şenliklerinden birisi de hamsi şenlikleridir. Sonuç olarak çıkaracağımız en önemli şeyler; gündelik hayat içinde insanlar sürekli bir gözetim altındadır, boş zaman etkinlikleri dışında katıldıkları etkileşimlerde kimlikleri başkaları tarafından belirlenir. Son olarak ise gündelik hayat kişilerin sosyalleşmesine katkıda bulunmakta ve diğer insanlarla etkileşimi artırmaktadır.

KAYNAKÇA

Bourdieu, P. (2015), **Ayrım** (Çev. B. Fırat, G. Berkkurt), Ankara: Heretik.

Çetin, E. (2010), **Gündelik Hayat Sosyolojisi**, İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Giddens, A. (2012), **Sosyoloji** (Çev. C. Güzel), İstanbul: Kırmızı.

Goffman, E. (2014), **Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu** (Çev. B. Cesar), İstanbul: Metis.

Gökulu, G. (2019), "Sembolik Etkileşimci Teorinin Gündelik Yaşam Sosyolojisine Katkıları", **Ekev Akademi Dergisi**, 23(80), 175.

Karabük, S. (1999), **Rekreasyon**, Ankara: Bağırgan.

Kayalak, S. (2009), **Türkiye Fındık Piyasasındaki Ekonomik Değişkenlerin Yapısal Değişimi ve Zaman Serisi Analizi**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı Yayımlanmış Doktora Tezi.

Lefebvre, H. (2013b), **Gündelik Hayat Eleştirisi I** (Çev. I. Ergüden), İstanbul: Sel.

Lefebvre, H. (2013a), **Modern Dünyada Gündelik Hayat** (Çev. I. Gürbüz), İstanbul: Metis.

Lefebvre, H. (1995), **Yaşamla Söyleşi, Sosyalizm, Günlük Yaşam, Ütopya** (Çev. E. Oğuz), İstanbul: Belge.

Palabıyık, A. (2011), "Pierre Bourdieu Sosyolojisinde "Habitus", "Sermaye" ve "Alan" Üzerine", 16(61-62), 121-141.

BUSINESS NAMING CHALLENGE IN AN EFL CONTEXT: LOCAL NAMES vs. ENGLISH NAMES

Raşide DAĞ AKBAŞ[1]

ÖZET

İngilizce'nin dünya çapındaki üstünlüğü, sanattan iş dünyasına kadar yaşamın bir çok alanında kendini göstermektedir. Marka adları, iş yeri vitrinleri, ilan panoları ve reklamlar, iş dünyasında İngilizce'nin hakimiyetinin temel tezahürleri arasındadır. Bu araştırmada İngilizce'nin üstünlüğünün net bir göstergesi olarak, yerel bağlamda iş yeri adlandırma süreci ele alınmıştır. Bu bağlamda, birçok işyeri sahibi İngilizce ya da İngilizceleştirilmiş isimler tercih ederken, birçoğu da Türkçe yerel isimler tercih ederek adeta bu akıma karşı direnç göstermeye çalışmakta olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, bu araştırma, Türkiye'nin kuzey doğusunda yer alan turistik bir şehrin üniversite civarına odaklanarak, iki farklı işyeri sahibi grubunun (İngilizce isimleri tercih eden grup ve yerel isimleri tercih eden grup) iş yeri adlandırma sürecini, ardındaki sebepleri ortaya koymayı ve karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak, bu nitel araştırmada gözlemler ve yarı-yapılandırılmış görüşmelerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumdilbilim, Dil yozlaşması, İngilizce, İşyeri adlandırma

ABSTRACT

Worldwide supremacy of English language has manifested itself in every facets of life from art to business. Brand names, window displays, billboards and advertisements are among the basic manifestations of English language dominance in business context. As an encompassing sign of English language, business naming practice in a Turkish local context is taken into consideration in the current study. It has been observed that while many owners tend to prefer English or Englishized names for their business, several of them seem to resist this tendency by preferring original Turkish local names. The study aims to reveal and compare the reasons behind the business naming preferences of these two parties (those who prefer English names and who prefer local names) by focusing on a university district of a city, a touristic spot located on the north-eastern part of Turkey. To this end, this qualitative case study employs observations and interviews as data collection instruments.

Keywords: Sociolinguistic, Language Corruption, English, Business naming

INTRODUCTION

Throughout the history, English is associated with various labels as it is regarded from different perspectives in different contexts. While some of these labels were positive, some of them were negative, indicating diverse perceptions regarding its role and status worldwide. Some of these varied labels are as follows: English as a Trojan horse (Cooke, 1988), English as a killer language (Pakir, 1991), English as a basic survival skill (Graddol, 1996), English as a word donor (Filipovic, 1996), English as a global language (Crystal, 1997), English as an international language (Seidlhofer, 2001). Moreover, as Phillipson (2008) adds, English is described as a *lingua economica*, a *lingua emotiva*, a lingua academica, *lingua cultura* and a

[1] Asst. Prof. Dr., Karadeniz Technical University, E-mail: raside@ktu.edu.tr

lingua frankensteinia. This labeling trend has gained a new momentum with the advent of the term "World Englishes" (Kachru, 1992) and with the debate on ownership of the English language (Matsuda, 2003; Norton, 1997; Widdowson, 1994; Yoo, 2014). It means that English has not only been changing the other languages in the world, but also it has been customized by them in time. The change in this trend signifying the status and role of English is a natural consequence of both *globalization* and *glocalization*. Therefore, its influence is reflected on the every facets of life from business to art. Brand names, window displays, billboards, and advertisements are among the basic manifestations of English language dominance in business context. Worldwide dominance of the English language is obviously observed in nationwide business naming practices, as well. Accordingly, it has been observed that while many owners tend to prefer English or Englishized Turkish names for their business, several of them seem to resist this tendency by preferring original Turkish local names. The current study, hence, focuses on business naming practices and preferences in a specific region in Turkey.

Research Setting

The current study was conducted in a district of Trabzon, located on the north-eastern part of Turkey where English is spoken as a foreign language (FL). The city has a long history dating back to 2000s BC. It was originally called *Trapezus*, derived from the ancient Greek word. The city was prospered under the Romans and Byzantines. It was located on the coast of Black Sea and therefore, the city was mainly famous for shipping trade, as a branch of the Silk Road (Sarı, 2011). Also, it has always been one of the unique touristic destinations, which is confirmed by the amount of 15.5 million tourists between 2010-2019 years (Trabzon'u 10 yılda 15,5 milyon kişi ziyaret etti, 2020). That is to say, it is indeed, apparent at the each corner of the city, a cradle of diverse cultures and folklore.

Related Research

Business naming practices and shop names have been the focal point of many research conducted in both Turkey and the World. As it was observed in many research conducted across the World, (Alm, 2003; Baumgardner, 2006; Dimova, 2007; Griffin, 2004; MacGregor, 2003; McArthur, 2000; Schlick, 2003; Thonous, 1991; Wang, 2013), several shop names were very much under the influence of the English language, from western countries as Austria, Italy, and France to eastern countries like Japan. This popular use of English, other foreign words, and hybrid names in shop signs have also been observed in many cities in Turkey where English is treated is FL as aformentioned. Arslan and Diyapoğlu (2018), Arvas, (2011), Aydoğan (2001), Aydoğmuş (2019), Danacı (2005), Kayaoğlu, Sağlamel and Dağ-Akbaş

(2015), Mert and Türkmen (2014), Selvi (2007), Şeyda (2005), Tekin and Cantürk (2018), Yaman and Ekmekçi (2016), Yazıcı (2017), Yıldız and Sertoğlu (2019) conducted several studies in different cities in Turkey.

A content analysis study conducted in a total of 33 cities including Sakarya, İstanbul, Kocaeli, Eskişehir, Samsun, İzmir, Gaziantep, Kilis, Bursa, Bilecik, Batman, Elazığ, Tekirdağ, Mersin, Ordu, Kayseri, Tunceli, Bitlis, Bartın, Van, Erzincan, Erzurum, Adıyaman, Edirne, Muğla, Antalya, Kastamonu, Isparta, Konya, Gümüşhane, Trabzon, Bayburt and Rize indicated that with the influence of globalization, cultural and social values have been unconsciously degenerated and native language, Turkish in this case, is corrupted (Mert & Türkmen, 2014) to a great extent. It was concluded that the shop owners were observed to have already internalized English words as an outcome of globalization, and use them so as to attract attention and stay trendy. The researcher stressed that the individuals should behave responsibly in the sense that they should be aware of the pros and cons of globalization, but act according to local values and preserve their native language.

Arvas (2011) reviewed the store names in the downtown shopping district of Van, the ancient Urartian capital of Tuşpa, at the eastern part of Turkey and checked if there was a change in reasons behind naming preferences throughout the years. Divided under two titles as traditional and non-traditional store names, it was concluded that non-traditional, in other words, foreign names were recently preferred in the down town because of the fact that these names were more attractive and commercially favorable. Similar to the current case study, Aydoğmuş (2019) focused on shop names along a street in Ardahan, located at the northeastern part of Turkey. The researcher found out that apart from the Turkish language, Chinese, French, and Arabic languages were the most commonly preferred languages in shop names. It was argued that the increase in foreign name preferences was not acceptable, and there was a need to inform citizens on language policy, language corruption, and also, their awareness should be raised in this sense. The similar suggestions were reported by Yazıcı (2017) who examined origins of the preferred business names in Yozgat, one of the cities located at the central Anatolia region. It was discovered that Arabic, Farsi, English, French, Italian, Greek, Old Turkish, Mongolian, Sogdian, and Sanskrit were used in addition to Turkish Turkic names. Some of them were unknown in origin. It was indicated that as the education level increased, the tendency to the use of foreign words increased, too. Nevertheless, it was seen that the shop owners were unconscious about the origin and meaning of the words they preferred.

As discussed by Yazıcı (2017) similarly, in a study conducted by Gaddar (2014) in İzmir, one of the most popular metropolitan spot in Turkey, it was stated that no conscious attitude was detected in terms of naming practice. As a marketing strategy, the shop owners tended to choose foreign words, reported by the research (Gaddar, 2014; Yazıcı, 2017). In another study (Yaman and Ekmekçi, 2016) conducted in Samsun city center on the north coast of Turkey, the shop owners prefer to use Englishized Turkish or totally English words for their stores since they are perceived as attractive, outstanding, showy especially for the new generation. In line with the suggestions by Aydoğmuş (2019) and Gaddar (2014), Yaman and Ekmekçi (2016), furthermore, Şeyda (2005) implied that citizens' and particularly, the young generations' consciousness level should be increased in terms of language pollution.

Yıldız and Sertoğlu (2019) focused on shop names used in 4 different districts of one of the touristic cities in Turkey, Muğla. By making comparisons between the districts which are intensively visited and not visited by tourists, the researcher discovered that foreign words are more relatively preferred in the intensively visited districts. The key reason reported in the use of the foreign words was the long lasting effect of them. The researcher suggested that all the stakeholders should act responsibly in collaboration, and the authorities should raise the awareness of the citizens by organizing seminars. Besides, new rules and legislations should be established for the language preservation so as to avoid the negative effects of globalization and language pollution. Danacı (2005) compared the numbers of foreign shop signs in two street in Ankara, the capital city of Turkey, and found that the number of foreign shop signs was significantly higher than those available at the other workplaces signifying relatively low socio-economic status.

In another recent study conducted in Ağrı (Arslan & Diyapoğlu, 2018), located at the eastern corner of Turkey, it was observed that in addition to Turkish, French and Arabic languages were commonly used in workplace names. When it comes to the reasons of using foreign words, they were used mostly in order to draw the attention of customers and to keep up with the times. Tekin and Cantürk (2018) also pointed out the negative influences of the spread of English and language pollution. In this sense, they classified the shop names used in Giresun, located on the northeastern part of Turkey. Especially, the influence of the English and French languages were observed in the names of shops opened in last 10-15 years. The main factor mentioned in their preferences were gaining commercial benefit by using the lasting effect of non-Turkish words. In the same vein, the researchers emphasized that awareness raising activities should be performed against language corruption and pollution.

In 2015, Kayaoğlu, Sağlamel and Dağ-Akbaş (2015) reported at International Association for World Englishes Conference, among 15967 shop signs in Trabzon, 556 shop signs were produced under the influence of English, that is, while some of them are totally English (n=195), several of them were hybrid or Englishized names. Unlike the shop owners' perceived commercial benefit from English or foreign names in the related research, it was stated that great majority of the customers interviewed paid no attention to the name of shops while preferring to visit there.

As the available literature hitherto reviewed, several studies were conducted on the shop names in the world and in Turkey but no comparative study regarding the shop owners' naming practice and perceptions of English is available in the literature. It is important to note that the significance of the current case study lies in its purpose and its comparative nature.

Purpose of the Study

The study primarily aims to reveal and compare the reasons behind the business naming preferences of the two parties of shop owners (the owners who prefer foreign names and those who prefer local names) by focusing on a university district of a city, Trabzon, a touristic spot located on the north-eastern part of Turkey. The secondary purpose of the study is to detect the owners' perceptions of English, its current status, and their view about the changing sociolinguistic landscape in the district. This study, specifically, attempts to answer the following research questions:

1. What are the reasons behind the business naming preferences of the two parties of shop owners (the owners who prefer English names and those who prefer Turkish local names)?
2. How do customers perceive the status of English and its influence on the changing sociolinguistic landscape in the district?

Methodology

Focusing on the university district of Trabzon, located on the north-eastern part of Turkey, this study is a descriptive case study (Yin, 1994). It attempts to uncover the sociolinguistic change by examining the business naming practices at a center of education, tourism and culture. On the other hand, it is comparative in nature since the business naming preferences and perspectives of two parties (those who prefer English names and those who prefer Turkish local names) were compared. In terms of the data obtained throughout the study, it is a qualitative research. In brief, the current comparative study is a descriptive qualitative case study.

Data Collection Process

As aforementioned, this study was based on qualitative data obtained from semi-structured interviews. The interviews were conducted via phone call and individually due to the precautions taken against the ongoing Covid-19 pandemic. The shop owners in the university district of the city were randomly selected and invited to attend the study. Their consents were taken and the interviews were recorded. The interviews were lasted min.5-max.15 min. They were conducted in Turkish, mother tongue of the participants, so as to ensure the credibility of the study.

Data Collection Instrument

The interview questions, adopted from Selvi's (2007) questionnaire, comprised a total of 12 questions. Three of them were demographic questions (namely age, education, foreign language proficiency), 7 questions were about the business and its naming process, and lastly, 3 questions focused on the status of English and language corruption.

Data Analysis Procedure

Qualitative data analysis procedures (Cresswell, 2013) were conducted. The steps specifically recording, transcription, and note taking, were covered. Descriptive content analysis procedures were employed during the analysis of the obtained qualitative data. As for the validity and credibility in the current qualitative study, by building rapport with interviewees, the researcher strived to clarify and summarize the research scope and the questions, and performed member checking briefly throughout the data collection process.

Findings And Discussion

As noted earlier, based on the language chosen in business naming practice, the participants were divided into 2 parties. A total of 4 shop owners were interviewed in the each party. The following table indicates the business types and names preferred by the participants.

Table 1

The Participants: The Shop Owners Preferring Turkish Local Names vs. English Names

Business Name: Turkish Local Name	Business Name: English
Mora (Market)	Craft (Hairdresser)
Nosta (Cafe)	Sealife (Hostel)
Ligarba (Market)	White Golden (Hotel)
Gugar (Cafe)	Red Line (Cafe)

In the interview, the business names and their meanings were asked. According to the participants' reports, *Mora* and *Ligarba* are the local names of fruits, *Gugar* is a kind of stick locally used to pull a branch of tree, and *Nosta* is defined to be delicious food. It was observed that the participants preferring English names for their business are knowledgeable about the meanings of their business names.

Table 2

Demographic Information of the Participants: Age and Education

Turkish Local named Business	Age	Education	English named Business	Age	Education
Mora (Market)	48	Secondary	Craft (Hairdresser)	30	Highschool
Nosta (Cafe)	25	Bachelor	Sealife (Hostel)	30	Bachelor
Ligarba (Market)	38	Highschool	White Golden (Hotel)	30	Undergraduate
Gugar (Cafe)	32	Bachelor	Red Line (Cafe)	44	Undergraduate

As the two parties' age range was compared, it was seen that the English named business shop owners are slightly younger than the other party who prefers Turkish local names for their business. When their level of education was compared, English named business shop owners had higher degree of education. The table below indicates the proficiency level of English. It is significant to note that all the demographic data was based on the self-reports of the participants. In other words, any documentation regarding the level of education or foreign language proficiency was not asked to be submitted.

Table 3

Foreign Language Proficiency of the Participants

Turkish Local named Business	FL Proficiency	English named Business	FL Proficiency
Mora (Market)	Eng (Hearsay)	Craft (Hairdresser)	Eng (Hearsay)
Nosta (Cafe)	Eng (Beginner)	Sealife (Hostel)	Eng (Beginner) Arabic (Advanced)
Ligarba (Market)	No	White Golden (Hotel)	No
Gugar (Cafe)	Eng (Hearsay)	Red Line (Cafe)	Eng (Intermediate)

As presented on the table, the proficiency level of the shop owners who prefer English named business is slightly higher, based on their reports. One of them stated that he also speaks Arabic language on an advanced level. Most of the participants reported that their level of English is low, apart from the owner of the cafe named *Red Line*.

After the participants were asked about their demographic info, the names and the meanings of their business, they were asked why they chose those names. The next table presents the data regarding the reasons behind their business naming preferences.

Table 4
Reasons behind their business naming preferences of the Participants

Reasons behind Turkish local names	Reasons behind English names
Positive connotation(n=4)	Attractive (n=4)
Loyalty to locality (n=3)	Pleasant (n=3)
To keep the local values alive (n=2)	Reflecting the business (n=2)
Inspiring, arising curiosity(n=2)	Not open to be questioned
Attractive (n=2)	More charming than its Turkish equivalent
Pleasant (n=2)	
Easy to remember	
Memorable	
Distinctive	
Global	

As inferred from the reports, the reasons stated by the owners who use Turkish local names are more varied than the ones stated by the other party. Turkish local names were mostly preferred since they had positive meanings, they were easy to remember and keep in mind. The owners of Turkish local named business also stated that they wanted to show their loyalty to their past and to keep their local values alive. They also found Turkish local names attractive and pleasant, and more importantly, they thought that these names were global and distinctive at the same time. Two of them also maintained that Turkish local names arouse the customers' curiosity and inspire them.

> *"I wanted to make an old expression alive, it appeals to me as well…It both addresses the old people and arises curiosity of the young people, it is indeed a focal point of interest." (Mora)*

When it comes to the reasons stated behind the English names, similar reasons were obtained. Besides, the owners of English named business argued that English names were more charismatic as compared to their Turkish equivalent, and reflected their discipline or style in their business. As presented in the excerpt, one of the participants, the owner of *Red Line*, asserted that English names were not to be questioned by the people around since most of the people do not know English at all.

> *"I assume that there must be some principles and rules in my workplace, it is creating specifically an image […] If it was named in Turkish, people were going to ask its name but now they do not question it because they do not understand."(RedLine)*

The next question asked if there was any impact of the district on their naming preferences. Only one participant, the owner of *Craft*, agreed that since the students and college teachers were his customers in this university district, he preferred the English name. The rest of the participants did not think that the district had any impact on their naming

preference. They were also asked whether their name preferences brought about any commercial advantage for their business. Similar responses were obtained from the two parties. That is to say, while two from each group disagreed (the owners of *Nosta*, *Gugar*, *White Golden* and *Red Line*), one from each group agreed (the owners of *Mora* and *Sealife*) totally and one from each group stated that these names, "partly", brought about advantage commercially (the owners of *Ligarba* and *Craft*).

Language corruption and/or pollution was another theme covered in this study. The participants were asked if using such foreign names polluted Turkish language, the mother tongue of the participants. All the participants, apart from one (the owner of *Craft*) agreed that English named business polluted the Turkish Language. The following excerpt indicates their opinions regarding the language pollution:

> "*I am absolutely in favor of Turkish language. It might be a local dialect, but using English now is kind of wannabe. Each region has its own dialect, the names deriving from these dialects are not wrong to me." (Nosta)*
>
> *"Of course, it is polluting, but we are now a consumer society, Turkish words appear to be as ordinary words that do not attract much attention. People want to add something new and it is a necessity so as to change perceptions and interests." (Gugar)*
>
> "*I don't think it corrupts Turkish, it has already done, anyway… Now English is the world language, and people can learn its meaning by searching and asking." (Craft)*
>
> *"This is surely a kind of marketing strategy. However, we are in fact using Turkish version officially. I think there are many foreign characters in Turkish now, applications, internet etc. Once they entered into our lives ,there is no way to get out, I do not think it pollutes Turkish. The people ten years before us did not talk in the same, sometimes our elders are asking what does it mean etc. Maybe it is corrupting." (Sealife)*

As observed throughout the phone interview, some of the voices were much stronger when they expressed that it polluted Turkish whereas some of them were weak and tended to find an excuse for their statements. In their words, three owners reported that it "surely" polluted Turkish (*Mora*, *Nosta* and *Gugar*). The expressions pointed out that the owners of the Turkish local named business were mostly more doubtful about the language pollution while the other side appeared to adapt themselves to the situation nevertheless, despite their awareness about the language pollution.

In the interview, the participants were furthermore asked about their views regarding the status of English and its impact on their business naming practices, as presented in the following table:

Table 5

The participants' views regarding the status of English and its impact on the business naming practices

Turkish Local named Business	View of the Global status of English	Impact of the Global status of English	English named Business	View of the Global status of English	Impact of the Global status of English
Mora (Market)	Negative	Yes	Craft (Hairdresser)	Positive	Yes
Nosta (Cafe)	Negative	No	Sealife (Hostel)	Positive	Yes
Ligarba (Market)	Negative	No	White Golden (Hotel)	Neutral	Yes
Gugar (Cafe)	Neutral	Partly	Red Line (Cafe)	Positive	No

The self-reports indicated that all the participants were aware of the global status of English and its impact on the different facets of the life across the world. However, the shop owners were on different sides when it comes to the feelings and opinions regarding its status specifically. The excerpts below exemplify those diverse views on the issue:

> *"I am aware that I must learn and also need English nevertheless I personally do not want to adopt it." (Mora)*

> *"This is a kind of wannabe towards foreign languages, I think. It is something that has happened in recent years, frankly, an unnecessarily exaggerated situation." (Nosta)*

> *"This is not normal anyway […] People are kind of exaggerating…sometimes you see signboards but do not understand where you are going. To me, Turkish names are better." (Ligarba)*

> *"This is totally financial issue, whoever is dominant in the world its language is dominant. Therefore, I find it as a natural outcome, just normal." (Gugar)*

The following excerpts belonged the other party preferring English names for their business:

> *"It might be a or b, but now it is English, it is good to have a common language to communicate globally." (Craft)*

> *"For instance, 'Bahar Residence', we as Turks or Azeri Turkish people see it as spring, Arabic people as see, but when you write it as a see residence, there is no complexity, everyone understand it is see, simply understand the same thing." (Sealife)*

> *"Almost everything from the currency to the devices we are using is English, we are always encountering with English…. Whether we accept it or not, it exits already in our life. I do not think I should adopt it personally, but is there anything to do? nothing." (Red Line)*

While the shop owners who preferred Turkish local names for their business mostly question its global status, the other group appeared to be rather positive and implied that they made use of its global status by choosing such names for their business. It was confirmed that

most of the owners of English named business deliberately used English names. On the other hand, the owners preferring Turkish local names expressed that they did not want to make foreign languages popular and they did not want to be exposed to it everywhere though they were aware of its superiority in the world.

CONCLUSIONS

The current case study was an attempt to reveal and compare the reasons behind the business naming preferences of the two parties of shop owners (the owners preferring foreign names and those preferring local names) by focusing on a university district of a city, Trabzon, a touristic spot located on the north-eastern part of Turkey where English has no official status. The secondary purpose of the study was to detect the owners' perceptions of English, its current global status, and their view about the changing sociolinguistic landscape in the district.

The findings indicated that there were different reasons behind the business naming practices in the current case. Regardless the language preferred by the shop owners, the primary reasons behind the naming practice were common in the two parties. These reasons were as follows: making use of the positive connotation of words and their meanings, leaving a lasting impact in the minds as it was frequently stated in other research (Tekin & Cantürk, 2018; Yıldız & Sertoğlu 2019), and seeking an identity for their business. Both parties were found to be aware of the issue of language corruption on varying degrees unlike the unconsciousness emphasized in the related research. The participants treated the status of English differently and accordingly, were alert about its influence on the changing sociolinguistic landscape in the district. The shop owners preferred to use English or Turkish local names functionally, mainly for making use of the names' lasting impact. That is to say, the owners favoring English business name, relatively, were prone to use English version as a stimulus for customers or as a marketing strategy as it was the case in the similar studies (Arslan & Diyapoğlu, 2018; Gaddar, 2014; Yaman & Ekmekçi, 2016; Yazıcı, 2017). As the related research (Yazıcı, 2017) indicated, the education level was relatively high in terms of the usage of foreign words in the current research. On the other hand, the owners who were favoring Turkish local names mostly neglected accepting the global status of English as it was. Rather, they intended to respect their past, reflected it on their business as much as possible, and wanted to preserve it by adopting Turkish local names. They appeared to be aware of the fact that English is a lingua franca; but, by and large, they tried to ignore this fact, and did not want to internalize the situation. In a way, most of the shop owners favoring

Turkish local names were observed to be aware of sociolinguistic change in the district and protesting the spread of English in silence. In the long run, it seems challenging to keep a balance by thinking global and acting local in this era. Though, it is necessary to beware of pros and cons of *globalization* and *glocalization*.

Limitations and Suggestions for Further Study

It was hard to access the data since many of the shops were closed due to COVID-19 pandemic measures. The researcher had also difficulty in contacting with the right person or the boss who was the main figure for the business naming process because the other personnel, rather than the bosses, was available at the workplaces.

In addition to English and hybrid names, it was observed that Arabic and Ottoman Turkish languages have been recently preferred in the business naming practices in the research setting. In line with this recent trend, future studies might shed light on the new perspectives about the use of English and its status. Secondly, large-scale studies in different sectors might be conducted to see the customers' approach towards different trends in naming practices. Lastly, a correlation research might be conducted on the perceptions about the English language and the reasons behind the business naming practice to reveal if there was any parallelism.

REFERENCES

Arslan, A., Diyapoğlu, E. (2018). "Ağrı İli Cumhuriyet Caddesi'ndeki İş Yeri İsimlerinin Dil/Kültür İlişkisi Bağlamında Değerlendirilmesi", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 7(3), 2039-2058.

Alm, C. O. (2003). "English in the Ecuadorian commercial context". **World Englishes**, 22 (2), 143–158.

Arvas, A. (2011). "İş Yeri İsimleri Üzerine Bir araştırma: Van Örneği". **Akademik Bakış Dergisi**, 23, 1-8.

Aydoğan, B. (2001). "Türkçeye Giren Yabancı Sözcükler ve Otel Adları". **Türk Dili**, 596, 144-154.

Aydoğmuş, E. (2019). "Ardahan İli Kongre Caddesinde Bulunan İş Yeri Adları Üzerine İnceleme". **Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi**, 20, 11-127.

Baumgardner, R. J. (2006). "The appeal of English in Mexican commerce". **World Englishes**, 25(2), 251-266

Cooke, D. (1988). "Ties that constrict: English as a Trojan horse". In A. Cumming, A. Gagne, and J. Dawson (Eds.), **Awareness: Proceedings of the 1987 TESL Ontario conference** (56-62). Toronto: TESL Ontario.

Cresswell, J. W. (2013). **Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Approaches**. Thousand Oaks, CA: Sage.

Crystal, D. (1997). **English as a Global Language**. Cambridge: Cambridge University Press.

Danacı, G. (2005). "Foreign language Influence in the Process of Shop Naming". **Dil Dergisi**, 23-33.

Dimova, S. (2007). "English Shop Signs in Macedonia". **English Today**, 91, 18-24.

Filipovic, R. (1996). "English as a Word Donor to Other Languages of Europe". In R. Hartmann, (Ed.) **The English Language in Europe**. (37-45) Exeter: Intellect.

Gaddar, Z. (2014). "Ödemiş'in İş Yeri Adları Üzerine Bir İnceleme", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** *5*(1), 319-332.

Graddol, D. (1996). **English: History, Diversity and Change**. New York: Routledge.

Griffin, J. L. (2004). "The Presence of Written English on the Streets of Rome". **English Today**, *20*(2), 3.

Kachru, B. B. (1992). "World Englishes: Approaches, issues and resources". **Language Teaching**, *25*(1), 1-14.

Kayaoğlu, M. N., Sağlamel, H. Dağ-Akbaş, R. (2015). "English Use in Shop Signs: The Trabzon Case", 21st Conference of the International Association for World Englishes (IAWE 2015), İstanbul: www.21stconferenceofiawe.boun.edu.tr

Matsuda, A. (2003). "The Ownership of English in Japanese Secondary Schools". **World Englishes**, 22(4), 483-496.

MacGregor, L. (2003). "The Language of Shop Signs in Tokyo". **English Today**, *19*(1), 18–23.

McArthur, T. (2000). "Interanto: The Global Language of Signs". **English Today**, *16*(1), 33-43.

Mert, K., Türkmen, M. (2014). "Türkçe Biz Sana Ne Yaptık Böyle? İş Yeri İsimleri Yabancılaşıyor, Türkiye'nin Kültürel Değişim Yolculuğu", ***12th International Conference on Knowledge, Economy & Management Proceedings***. 599-607.

Norton, B. (1997). "Language, Identity, and the Ownership of English". **TESOL quarterly**, 31(3), 409-429.

Pakir, A. (1991). "Baba Malay as an endangered language", The Sixth International Conference on Austronesian Linguistics. Hawaii, U. S. A.

Phillipson, R. (2008). "Lingua Franca or Lingua Frankensteinia? English in European Integration and Globalisation". **World Englishes**, *27*(2), 250-267.

Sarı, İ. (2011). **Trabzon Traveller's Guide**. Trabzon: Aha Yayıncılık.

Schlick, M. (2003). "The English of shop signs in Europe". **English Today**, 19(1), 3–17.

Selvi, A. F. (2007). **A Multifactorial Sociolinguistic Analysis of Business Naming Practices in Turkey**. METU, Social Sciences Institute, Unpublished master's thesis, Ankara.

Seidlhofer, B. (2001)."Closing the Conceptual Gap: The Case for a Description of English as a Lingua Franca. **International Journal of Applied Linguistics**, 11(2), 133-158.

Şeyda, A. (2005). "Dil Açısından Kars'taki İş Yeri İsimleri". **Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, (12), 77-88.

Tekin, F., & Cantürk, Ö. G. S. (2018). "Dil Kirliliği Bağlamında Giresun (Merkez) İş Yeri İsimleri Üzerine bir Araştırma". **The Journal of Academic Social Science Studies**, 72(3), 157-172.

Thonus, T. (1991). "Englishization of Business Names in Brazil". **World Englishes**, 10(1), 65–74.

Trabzon'u 10 yılda 15,5 milyon kişi ziyaret etti.(2020, January 11). *Hürriyet*. https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/trabzonu-10-yilda-15-5-milyon-kisi-ziyaret-etti-41417380 .

Wang, J. (2013). "Linguistic Landscape of China: A Case Study of Shop Signs in Beijing. **Studies in Literature and Language**, *6* (1), 40-47.

Widdowson, H. G. (1994). "The Ownership of English". **TESOL quarterly**, 28(2), 377-389.

Yaman, I., & Ekmekçi, E. (2016). "Türkçenın İngilizce Yoluyla Melezlesmesı: Samsun'daki İs Yeri ve Mekân Adları Örneği". **Karadeniz Araştırmalari**, 50, 217-229.

Yazıcı, Z. (2017). **Yozgat İli İş Yeri İsimleri**. Bozok University, Social Sciences Institute, Unpublished Doctoral Dissertation, Yozgat.

Yıldız, Ü., Sertoğlu, G. (2019). "A Study on the Distribution of Foreign Word in the Names of Workplaces". **Route Educational and Social Science Journal**, 6(7), 1094-1122.

Yin, R. K. (1994). **Case study research: Design and Methods**. USA: Sage Publication.

Yoo, I. W. (2014). "Nonnative Teachers in the Expanding Circle and the Ownership of English". **Applied Linguistics**, 35(1), 82-86.

KARL MARX'IN ON SEKİZ BRUMAİRE ESERİNDEKİ BONAPARTİZM ANALİZİ

Cansel DÖNMEZ*

ÖZET

Devrimler tarihinde en önemli örnek olarak bilinen Fransa, siyasal literatüre pek çok kavram katmış, armağan etmiştir. Marksist düşünürler arasında çeşitli birçok tartışmalara konu olan Bonapartizm kavramı da bunlardan biridir. Politik literatürde ifade ettiği anlamıyla Bonapartizmi, kısaca, burjuva devletin olağanüstü biçimlerinden biri olarak tanımlayabiliriz. Ne var ki Bonapartizm kavramı gerçek ifadesini, ancak ve ancak, tarihsel gelişme çizgisi içinde büründüğü somutluklar temelinde bulacaktır.

Siyasal literatürde Marx'ın bonapartizm analizi çok kıymetli bir konuma sahiptir bu sebeple On Sekiz Brumaire çözümlemeleri ve incelemeleri bu analizi anlamak konusunda aydınlatıcı görevi üstlenir. Marx, Fransa'da amca ve yeğen Bonaparte'ların hükümet darbeleri ile birlikte kurulan olağanüstü devlet biçiminin özelliklerini incelediği On Sekiz Brumaire'i adlı eserinde, politik bir kavram olarak bonapartizmi zengin bir içerikle yeniden oluşturur. Bonapartist düzeni anlamak için Fransa'daki tarihsel sürece basitçe bakmak gerekir. Marx On Sekiz Brumaire'i eserinde; 1848 devrimlerinden sonra Louis Bonaparte'ın iktidara gelişini ve daha sonra ülkede siyasi durumlardan kaynaklanan bir boşlukta Bonaparte'ın kendini diktatör ilan etmesiyle devam eden süreçleri ve bu süreçler boyunca o dönemin Fransa'sının siyasi, ekonomik, toplumsal çözümlemelerini yapmıştır. Marx'ın bonapartizm incelemesi, yalnızca Fransa'da yaşanan bonapartizm gerçeğini değil, burjuvazinin tüm olağanüstü yönetim biçimlerini aydınlatacak bir derinliğe sahiptir. Bu sayede Marx'ın bonapartizm analizinin ışığında Türkiye'de ve dünyadaki bonapartizm örneklerinin varlığı ve süreçlerini incelemek daha da kolaylaşmıştır. Bu incelemeler doğrultusunda bonapartizm ile 21.yüzyıl siyasi ideolojileri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmuştur. Bu bağlamda kabaca bakıldığında çalışmanın amacı da Marx'ın Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i eserindeki bonapartizm analizini araştırmak, günümüz siyasetindeki yerini kavramak ve Marx'ın bonapartizm incelemesini argümanlarıyla birlikte sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Bonapartizm, Marksizm, Burjuvazi

GİRİŞ

Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire[1] eseri; Karl Marx'ın Louis Bonaparte'ın 2 Aralık 1851'de Paris'te gerçekleştirdiği hükümet darbesi sonrasında yazmaya başladığı ve Şubat 1852 yılında bitirdiği kitaptır (inceleme). Marx'ın bu incelemeyi yazmasını o dönemlerde New York'ta yaşayan arkadaşı Joseph Weydemeyer[2] istemiştir. İnceleme kitap biçimiyle ilk baskısında Marx'ın önsözüyle yayınlanmıştır. Daha sonraki baskısında ise Engels'in "Günün canlı tarihi hakkındaki bu olağanüstü kavrayış, olayların, gerçekleştikleri anda bu denli açık şekilde anlaşılması, gerçekten de benzersizdir" (Marx, 2016a:15) sözlerine sahiplik eden önsözüyle basılmıştır. Engels'in de belirttiği gibi Fransa sınıf mücadelelerinin en açık ve kararlı

* E-mail: canseldnmz@gmail.com

[1] Fransız devrim takviminde Ekim-Kasım aylarına denk gelir. Kökeni brume olup sis, pus anlamı taşır.

[2] Amerikan İç Savaşı sırasında St. Louis bölgesinin askeri komutanı. -Marx'ın notu.

biçimde yürütüldüğü bir ülkedir. Marx da dünya görüşü şekillendiği andan itibaren Fransa'da yaşanan siyasi gelişmeleri yakından incelemek istemiş ve her zaman Fransa'yı devrimin ülkesi olarak görmüştür. Marx'ın On Sekiz Brumaire'i yazarkenki amacı Fransa'da gelişen ve değişen siyasi olaylara tanıklık etmek, bu gelişmelere dair çözümlemeler yaparak literatüre yeni olgular, kavramlar, tartışmalar katmak ve bu tarihsel süreci doğru bir biçimde aktarmaktır. Marx On Sekiz Brumaire'i yazarken dönemin siyasi bir boşluğunu doldurmuş ve çok tartışmalı olan bonapartizm kavramını anlayabilme ve yorumlayabilme yetisi oluşturmuştur.

Bu çalışmanın amacı ise tartışmalı ve yorumlanması zor olan bonapartizm kavramını yakından inceleyen ve literatüre bu kavramı katan Karl Marx'ın çözümlemeleri doğrultusunda doğru yorumları yapabilmek, bonapartizm rejiminin süreçlerini ve politik kimliğini kavrayarak Marx'ın On Sekiz Brumaire eserindeki bonapartizm analizini sunmaktır.

Bonapartizm analizini doğru yapabilmek için bonapartist rejimden önceki düzene; yani bonapartist rejimin gelmesine sebep olan aşamalara daha sonra bonapartist düzenin geliş aşamalarına ve bu rejimin gelmesiyle değişen siyasal süreç ve toplumsal kimliklere bakmak zaruridir. Bu çalışmada bu aşamalar izlenerek ilk olarak; 1848 devrimleri ve Kral Louis Philippe'nin tahttan inmesinin ardından cumhuriyetin ilanı ve geçici hükümetin hüküm sürdüğü ara dönemi anlatan yazılar bütününe yer verilmiştir. Bu dönemleri incelemenin en büyük sebebi ise Marx'ın da Bonaparte'ın iktidara geldiği koşulları ve iktidara nasıl geldiğini aşamalı şekilde incelemesidir. İkinci bölümde ise; Bonaparte'ın cumhurbaşkanı seçilmesi, devamında ilerleyen süreçte kendisini imparator ilan etmesi ve Marksizmin bonapartizm analizini çözümlemeye yer verilmiştir.

Fransa'da 1848 Devrimi

Fransa'da patlak veren ve neredeyse tüm Avrupa ülkelerine yayılan 1848 devrimleri hem burjuva sınıfı hem de proletarya sınıfı açısından çok öğretici ve eğitici olmuştur. Sınıf mücadelesinin şekillenişinde 1848 devrimleri çok etkili bir nitelik taşımaktadır.

1848 Fransa'sında ülkeyi yöneten kişi Kral Louis Philippe'dir, Louis Philippe döneminde egemen olan sınıf Fransız burjuvazisi değil, onun bir kesimidir: bankacılar, borsa kralları, demiryolu kralları, kömür ve demir madenleri ile ormanların sahipleri, toprak sahiplerinin bunlarla birlikte hareket eden bir bölümü; yani, mali aristokrasi diye adlandırılan kesim. Mali aristokrasi, zevkleriyle olduğu gibi kazanç sağlama tarzıyla da lümpen proletaryanın burjuva toplumunun doruklarındaki yeniden doğumundan başka bir şey değildir. (Marx, 2016b: 51) Bu kesim tahtta oturuyor, meclislerde yasaları zorla kabul ettiriyor, bakanlıklardan tütün bürosuna kadar her alandaki devlet memurluklarını dağıtıyordu (Marx, 2016b: 48). Ve aslında devletin

yönetimini ve tüm kaynaklarını kendi ellerine almışlardır. Bu sırada halk açlık ve sefaletle boğuşuyor, işçiler aralıksız 13-15 saat kötü koşullarda çalıştırılıyor, emekçi sınıf sağlıksız ve konforsuz evlerde yaşamaya mahkûm ediliyordur. İşçiler korkunç yaşam ve çalışma koşullarında açlıkla, parasızlıkla boğuşurken; mali aristokrasi ise keselerini doldurmakla meşguldür. Louis Philippe ise bu noktada büyük burjuvazi ve aristokrasinin saflarında yer almış, halkının sorunlarına çözüm aramıyor, işçi emekçi sınıfın problemleriyle ilgilenmemektedir. Tüm bunlar olurken Avrupa'da sanayi devrimi tamamlanmış, sanayi devrimi ile birlikte makineleşme artmış; sanayi devrimi öncesi çokta bilinçli olmayan işçi sınıfı eşitsizliği ve sömürüyü daha yoğun bir şekilde yaşamıştır ve yönetenlerden çeşitli haklar istemiştir. İşçilerin bir takım sosyal haklar talep etmesi, Fransa'da Kral'ın işçilerin sorunlarını çözmeyi ihmal etmesi ve ayrıca şahsi iktidarını kuvvetlendirme çabasıyla kişi hürriyetlerini kısıtlaması, yok sayması; işçi emekçi yoksul kesime ayaklanmaktan ve direnişe geçmekten başka bir yol bırakmamıştır. Tüm bu sebepler doğrultusunda ihtilal kaçınılmaz olmuştur. Fransa'da 21 Şubat 1848'de başlayan ayaklanma, silahlanma Kral ve büyük burjuvazi için büyük korku haline gelmiştir. Bunun sonucunda Kral Philippe 24 Şubat 1848 tarihinde ülkesini terk edip İngiltere'ye kaçmış ve Louis Philippe rejimi halk ayaklanmasıyla Şubat 1848'de devrilmiştir.

Fransa 1848 Devriminin Siyasal Getirileri

İhtilalin çıkmasında liberallerin ve sosyalistlerin büyük etkisi olmuştur. Kralın kaçmasıyla cumhuriyet ilan edilmiş; cumhuriyetçiler, kralcılar ve burjuvalardan oluşan geçici bir hükümet kurulmuştur. Şubat 1848 devrimine farklı sınıflar farklı istemlerle katılmışlardır. Burjuvazinin bazı kesimleri, mali aristokrasinin tek başına egemenliğine son vermek ve kendilerini daha geniş ayrıcalıklarla donatmak için bir seçim reformu koparmayı ümit etmekteydiler. Marx, sokaklara egemen olan kitleleri halk barikatları kurduğunda egemen sınıfın ulusal muhafız gücünün pasif bir tutum aldığını, ordunun ciddi bir direniş göstermek istemediğini, kraliyetin kaçmak zorunda kaldığını belirtir ve cumhuriyetin kendini zor sayesinde kabul ettirdiğini vurgulamıştır (Çağlı, 2004: 32).

1848 Şubat devrimini her ne kadar işçiler yapmış olsa da o dönemde bir proletarya diktatörlüğünü kurabilecek politik bilince, siyasal geçmişe ve yetiye sahip olamayan işçi sınıfı geçici hükümetin kurulması aşamasında siyasal düşmanları olan burjuvaziyle ortak masaya oturmak durumunda kalmıştır. Ve devamında mülk sahibi kesimin iktidardan büyük paylar aldığı cumhuriyet ilan edilmiştir. Devrimi hazırlamış ya da belirlenmesinde etkili olan tüm

faktörler yani hanedancı muhalefet[3] cumhuriyetçi burjuvazi ve sosyal demokrat işçiler, Şubat hükümetinde geçici olarak yer almıştır.

Sonuç olarak ise Şubat barikatlarının üzerinde yükselen geçici hükümet zorunlu şekilde zaferi paylaşan farklı toplum kesimlerini ifade ediyordu; farklı sınıflarının uzlaşmasının ürünüydü. Karl Marx bu durumu "Şubat barikatlarının üzerinde yükselen Geçici Hükümet, bileşimiyle, zorunlu olarak, zaferi paylaşan farklı partileri yansıtıyordu. Geçici Hükümet, Temmuz tahtını birlikte deviren, ama çıkarları arasında karşıtlıklar bulunan farklı sınıfların uzlaşmasından başka bir şey olamazdı. Üyelerinin büyük çoğunluğu burjuvazinin temsilcilerinden oluşuyordu" (Marx, 2016: 54) şeklinde açıklamıştır.

Geçici Hükümet

Cumhuriyetçi burjuva muhalefet, burjuvazinin homojen çıkarlar etrafında bütünleşmiş özel bir kesimi değildir. Cumhuriyetçi kesim aslında burjuvalardan, yazarlardan, avukatlardan, subaylardan ve memurlardan oluşmuş bir yâran takımıdır. Bunlar burjuvazinin egemenliğinin kralcı biçim altında hüküm sürmesine karşı çıkmakta ve burjuva düzenin parlamenter cumhuriyet biçimine kavuşmasını amaçlamaktadırlar; ayrıca yeni siyasal sistemde önemli mevkiler kazanma telâşı içindedirler. Demokrat küçük-burjuvazi ise burjuva düzen içinde tüm sınıflara eşit derecede demokrasi anlamına gelecek bir siyasal işleyiş, demokratik cumhuriyet istemektedirler. Cumhuriyetçi burjuvazinin cumhuriyetten anladığı ise, kendi sınıfının diğer sınıflar üzerindeki mutlak egemenliğini garanti altına alacak bir parlamenter cumhuriyetidir. O dönemin Fransa'sında çeşitli sınıflar, burjuva parlamenter cumhuriyetin kuruluşunun somutlandığı geçici hükümet ve Kurucu Meclis sürecinde kendilerince mümkün olan en büyük payları kapabilmenin didişmesi içine girmişlerdir.

Henüz yeni kurulmuş olan geçici hükümet işçilere kendi geçimlerini sağlayabilecek iş alanları yaratacağına, yaşamları ve işlerini güvence altına alacağına dair sözler veriyor fakat bu sözlerini tutmuyordur; egemen sınıf ile birlikte devletin kaynaklarını sömürüyor, meclislerle büyük harcama ve borçlanmalarını devletin sırtına yüklüyor ve spekülasyonlar yapan mali aristokrasiye altın tabakta devletin meyvelerini sunuyordur. Düzen partisi; hükümet gücünün, ordunun ve yasama organının, kısacası tüm devlet iktidarının sahibidir; iktidarını halkın iradesi gibi gösteren genel seçimler ve karşı devrimin tüm kıtadaki eş zamanlı zaferi sayesinde, manevi açıdan da güç kazanmıştır. Geçici hükümet, cumhuriyeti işçi sınıfı ve burjuvaziye kabul ettirebilmek için iki sınıfın da isteklerine karşılık vermeye çalışıyordur. Tüm baskı ve zorbalıklar son buluyor, düşünce özgürlüğünün önü açılıyor, kanlı terör politikalarına son

[3] Odilon Barrot'nun liderliğini yaptığı, Şubat Devrimi (1848) öncesinde Orleans hanedanının iktidarda kalmasını ama bazı reformların yapılmasını savunan grup.

veriliyordur. Geçici hükümet korkutmayı değil korkmayı, uysallık ve dirençsizlik kurarak varlığını korumayı amaçlıyordur. Fakat geçici hükümet, toplumdaki sınıf mücadelesinin zorlamasıyla cumhuriyeti ilân ettikten sonra, onu burjuvazinin kabul sınırları içine hapsedebilmek için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Marx; ordu, mahkemeler ve yönetimin, birkaç istisna dışında eski sahiplerinin elinde kaldığını ve Temmuz monarşisinin büyük suçlularından hesap sorulmadığını önemle belirtmektedir.

O dönemi tasvir etmek istediğimizde sınıf ilişkilerinin enerjilerini yeniden alevlendirecek, devrimci süreci hızlandıracak, geçici hükümeti ileriye doğru itecek ya da varlığını yok sayarak bir kenara itecek güçlerin olmadığını unutmamak gerekmektedir. Paris proletaryası kurulan Cumhuriyeti kendi eseri olarak benimsemekte ve eski monarşi dönemine oranla kendisine bazı politik ve siyasi haklar kazandıran geçici hükümetin her hareketini desteklemekte ve alkışlamaktadır. Burjuvazinin aldatmacalarına kanmayıp kendi sosyal cumhuriyet hedefinin peşine düşmesi gerekirken, henüz bunu yapabilecek koşullara sahip olmadığından "Avrupa'nın gözünde cumhuriyetin burjuva namusunu lekesiz tutmayı" (Marx, 2016c: 52) kendi namus sorunu haline getirmektedir. Oysa bu cumhuriyetin görevi, dünyayı devrimci bir biçimde değiştirmek değil burjuva toplumun koşullarına uyarlamaktan ibarettir.

Haziran Ayaklanması

1848 Şubat ayında gerçekleşen devrimin ardından yaşanan coşku Fransa'daki işçi sınıfı için kısa süreli olmuştur. Kendilerine çalışma hakkı, iyileştirilmiş yaşam koşulları vaat edilen işçiler; işletmelerin korkunç biçimde zarar gördüğü, iflas ettiği, ekonomik bunalım nedeniyle iş bulamıyor ve aç kalıyorlardır. Halk huzursuzlanmaya başlamış ve Haziran günlerinde tekrar ayaklanmıştır. Devrimci proletarya, Haziran 1848 ayaklanmasıyla bir kez daha sahnenin önüne fırlamayı denemiştir. İşçi sınıfının daha önce burjuvaca olan hak istemlerinin yerini haziran ayı ile birlikte devrimci savaşımın gözü pek sloganı almıştır: Burjuvazinin devrilmesi, işçi sınıfının diktatoryası.

Şubat devrimi sonrası iktidarı ele geçiren burjuvazinin ilk işi işçi sınıfını silahsızlaştırmak ve olası bir tehlikeyi bastırabilecek ordular kurmaktır. Nitekim bu önlemleri yerini bulmuş ve işçi sınıfı haziran ayaklanmasından başarısız sonuç almışlardır. Hükümet içerisinde ticaret burjuvazisinden sanayi burjuvazisine, küçük burjuvazi ve aydınlardan orduya, seyyar muhafız olarak örgütlenmiş lümpen proletaryaya, rahiplere ve bütün bir kır nüfusuna dek çeşitli sınıf ve katmanlar yer almaktadır ancak proletarya ise yalnızdır. Devrimci hareketin yeniden atılıma geçer göründüğü her durumda tekrar ön plana çıkmaya çalışmakta, fakat uğradığı yenilgiler nedeniyle gücü azalmakta ve etkili sonuçlar elde edememektedir. Proletarya kendini dünyayı değiştirecek örgütlü bir güç olarak ortaya koyacak olgunluk düzeyine henüz ulaşamadığından,

toplumun diğer ezilen ve baskıya uğrayan kesimlerini yanına çekememektedir. Proletaryanın 1848 Haziran atağı son tahlilde burjuva cumhuriyetçilerin işine yaramıştır. Proletaryanın çabası kendi öz istemlerini gerçekleştirmek bakımından başarılı olamasa da, burjuvazinin egemenliğinin artık krallığın olmadığı bir siyasal biçim altında sürdürülebileceğini kanıtlar. Sosyal cumhuriyet için yola çıkan devrimci proletarya, kendi hedefine ulaşma bakımından hüsrana uğramış fakat siyasal alanı burjuva cumhuriyetin kuruluşu için hazır hale getirmiştir.

Fransa'da işçi sınıfı uğradığı yenilginin ardından geri çekilecek ve Marx, Haziran ayaklanmasından bir yıl sonraki duruma ilişkin şu önemli tespiti yapacaktır: "Fransa'da, küçük-burjuvazi, normal olarak sanayi burjuvazisinin yapması gereken şeyi yapıyor; işçi, normal olarak küçük-burjuvanın görevi olması gereken şeyi yapıyor; ama işçinin görevi, onu kim yapıyor? Hiç kimse. Fransa'da bu yapılmıyor, Fransa'da, bunun sadece sözü edilir" (Marx, 2016b: 88). Şubat ayında devrimi yapan sınıf artık iktidarı tamamen kaybedip, cumhuriyet hayalinden uzaklaşmış ve Paris'in sokaklarına barikatlar kurarak cumhuriyet isteyen devrimcilerin başlattığı 1848 devrimleri Fransa için son bulmuştur.

1848 Kasım ayında yeni bir anayasa onaylanmıştır ve Cumhuriyet rejiminin kabul edildiği bu anayasa ile Fransa'da İkinci Cumhuriyet dönemi başlamıştır. 10 Aralık 1848'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini Napoleon Bonaparte'ın yeğeni Louis Napoleon Bonaparte kazanmış ve 4 yıl boyunca ülkeyi yöneten Bonaparte 1852'de bir darbeyle iktidarı tamamen ele geçirmiş ve hatta ilerleyen süreçlerde 3. Napoleon adıyla imparatorluğunu ilan etmiştir. Marx, 1848 devrimlerinden çok önemli sonuçlar çıkarmaktadır: işçi sınıfı ve halk kitleleri tarafından kapsamlı ve bilinçli bir mücadeleyle değil de onların egemen güç kesimleri arasındaki çekişmelerde taraf olması sebebiyle kazanılan parlamenter cumhuriyet daha sonra yine egemenler arasındaki çatışmaların sonucu hükümet darbesiyle ortadan kaldırılmıştır ve Fransa için Şubat devrimleri kazanımları Bonaparte tarafından tamamen yok edilmiştir.

Bonaperte'ın İktidara Gelişi Ve Hükümet Darbesi

Haziran ayaklanması sırasında isyanın bastırılmasında büyük bir role sahip olan General Cavaignac, 10 Aralık 1848 seçimlerinde Napoleon Bonaparte'ın yeğeni Louis Napoleon Bonaparte ile girdiği yarışta seçimi kaybetmiş ve Louis Bonaparte'ın seçimleri kazanmasıyla birlikte Fransa'da 'Burjuva Diktatörlüğü' sona ermiştir. Burjuva cumhuriyetçilerin tek başlarına egemenlikleri yalnızca 24 Haziran 1848'den 10 Aralık 1848'e kadar sürmüştür, bu egemenliğin özeti, cumhuriyetçi bir anayasanın hazırlanması ve Paris'teki sıkıyönetimdir. Krallığa karşı cumhuriyet, eşitsizliğe karşı adalet talebiyle gerçekleşen 1848 devrimiyle oluşan Cumhuriyet'in, bir haklar rejimi olarak kurumlaşamadan diktatörlüğe dönüşme sürecidir. Louis

Bonaparte Cumhuriyet döneminde geçici hükümette yaşanan koltuk kavgaları, mülk sahibi sınıflar arasındaki tartışmalardan ve işçi sınıfının hükümete olan öfkeli halinden faydalanarak; ezilen köylülük kitlesinin de desteğiyle kaos ortamında kendini cumhurbaşkanı seçtirmiştir. Marx, küçük-burjuvazinin kararsız tutumunu veciz biçimde dile getirir: "Eğer Montagne, parlamentoda galip gelmek istediyse, silah başına çağrısında bulunmamalıydı. Yok, eğer parlamentoda silah başına çağrısında bulunduysa, sokakta parlamenter biçimde davranmamalıydı" (Çağlı, 2004). 1848 ihtilalinin itici gücü proletarya sınıfıydı fakat ihtilal burjuvaziyi iktidara geçirdi ve daha sonra burjuvazi tecrit edilmiş ve hor görülmüş işçilere karşı sırtını döndü. Bu hareketiyle de aslında burjuvazi tamamen devrimi terk etti ve kendisinin yönetmeyi beceremediğini kanıtlamış oldu. Bu sebeple de burjuvazinin de iktidarı elinde tutamaması, iktidarın boşlukta kalması Bonaparte'ın işine yaramıştır.

Yeni Cumhuriyet'in ilk yılında anayasa hazırlamakla görevli Kurucu Ulusal Meclis'e cumhuriyetçi burjuvazi hâkimdir. Marx'a göre bu grup, burjuvazinin büyük ortak çıkarlarına dayanmayan, kendine mahsus üretim ilişkilerinin ayakta tuttuğu bir fraksiyondu. Saf cumhuriyetçi eğilimler taşıyan yazarlar, avukatlar, subaylar ve memurlardan oluşmaktaydı. Ancak anayasanın kabulüyle feshedilen Kurucu Meclis'in yerine oluşturulan Ulusal Meclis'te bu grup etkisini yitirecek, hâkimiyet zoraki cumhuriyetçi olan Bourbon-Orleans ittifakı tarafından simgelenen düzen partisine geçecekti. Düzen partisi daha sonra politik manevralarla Ulusal Meclis'te Jakobenlerin devamı niteliğindeki sosyal demokrat Montagne grubunu da tasfiye edip hâkimiyetini iyice pekiştirecekti. Ancak düzen partisi ittifakı için meclis gerçek bir idealden ziyade burjuvazinin ayrı ayrı değil hep birlikte hükmünü sağlamaya yarayan bir yapı olarak görülmekteydi. Çünkü eski düzende ya sadece toprağa dayalı burjuva ya da ticaret burjuvası tek başına hüküm sürebiliyordu, şimdi ise diğer bütün sınıflara karşı burjuva sınıfı olarak hep birlikte iktidardaydılar. "Kalpleriyle kralcı, kafalarıyla cumhuriyetçi olan" (Marx, 2016a: 86) bu grubun parlamenter demokrasiye aykırı hareketleri bir bakıma Louis Bonaparte'ın darbesinin de önünü açacaktı. Montagne grubunu Meclis'ten tasfiye ederken, genel oy ilkesini sınırlarken aynı zamanda millet iradesini de değersizleştirecek olup, bu nedenle kendi meşruiyetlerini de kaybetmiş olacaklardı. Bu meşruiyet kaybı, sürekli meclis tatilleri ile sonuçlanan yönetememe krizleri ve ekonomik bunalım ile birleşince Louis Bonaparte için tarihi fırsat gelmiştir. 1851 yılında cumhurbaşkanlığı süresinin uzatılması ve genel oy ilkesinin geri getirilmesi teklifleri reddedilince; ordu, kilise ve geniş köylü kesimlerinden elde ettiği desteğe dayanarak önce meclisi feshetmiş, ardından da 1852 yılında cumhuriyeti kaldırarak imparatorluğunu ilan etmiştir.

Sonuç olarak; belirtildiği gibi Louis Bonaparte iktidardadır fakat bir anayasa ve söz söyleme hakkına sahip bir ulusal meclis varlığını devam ettirmektedir. Ve anayasa 4 yıl içinde yeni bir cumhurbaşkanlığı seçimi öngörmektedir. Fakat devletin tüm kurumlarına, kuruluşlarına kendine yakın isimler yerleştiren ve kontrolsüz bir güce sahip olan Bonaparte, burjuva demokratların seçim hayaliyle rehavet içindeki hallerinden, rejimin olağan işleyeceğini düşüncelerinden fırsat bularak Aralık 1852'de hükümet darbesiyle diktatörlüğünü açıklamıştır ve Fransa'da artık Bonaparte'ın tek adam olarak yönettiği bonapartist rejim uygulamaya fiilen koyulmuştur.

Hükümet Darbesi

Bonaparte'ın hükümet darbesini incelemeye başlamadan önce dikkat edilmesi ve önem verilmesi gereken şey darbe öncesi parlamentonun durumudur. Çünkü Bonaparte parlamentodaki çatlaklardan ve umursamazlıklardan faydalanarak parlamentonun boşluğunu kullanarak darbeye kalkışmış ve başarılı olmuştur.

Parlamentodaki burjuva partiler sık sık cereyan eden parlamento tatilleriyle, parlamentonun toptan tatil edilmesinin yolunu açmışlardır. Benzer süreçleri yaşayan başka ülkelerde de kanıtlanacağı üzere, aslında burjuva siyasal güçler bizzat kendi tutumlarıyla parlamenter işleyişi baltalıyor ve parlamenter rejimin savunulması imkânını kendi elleriyle dinamitliyorlardı. Böylece yasamanın yürütme karşısındaki aczi gözler önüne serilmekte ve hükümet darbesinin önü iyice açılmaktaydı. Bu durum, burjuva parlamenter işleyişin gerçekte devlet yönetimini hiç de basitleştirmediğini göstermektedir. Parlamenter sistem sivil topluma, kendini yürütme gücüne karşı savunacak öz örgütlenmeleri yaratma fırsatını vermediğinden, derin kriz koşullarında kendi temsil yetkisini de kolayca yitirebilmektedir.

Fransa'da Bonaparte darbesi öncesinde burjuvazinin parlamento dışındaki kitlesi, yani iktisadi gücü fiilen elde tutan büyük mülk sahibi burjuvalar, bizzat kendi politikacılarını saf dışı etmek için Bonaparte'ı kışkırtmışlardır.

Marx bu durumu şu sözlerle açıklar: Nasıl ki, "düzenin parlamenter partisi, huzur içinde bağırıp çağırmaları ile kendi kendini eylemsizliğe mahkûm etti ise, burjuvazinin siyasal egemenliğini, burjuvazinin varlığı ve güvenliği ile bağdaşmaz ilân etti ise, toplumun öteki sınıflarına karşı savaşımında, kendine özgü rejimin, yani parlamenter rejimin bütün koşullarını kendi elleri ile yıktı ise, burjuvazinin parlamento-dışı kitlesi de, tersine, başkana karşı kölece boyun eğişiyle, parlamentoya karşı sövmeleri ile kendi basınına karşı kabaca davranışı ile Bonaparte'a kuvvetli ve mutlak bir hükümetin koruyuculuğu altında, güven içinde kendi özel işleriyle uğraşabilmesi olanağını sağlamak üzere, onu, burjuvazinin kendi konuşmacılarını ve yazarlarını, politikacılarını ve yazıncılarını bastırmaya ve kökünü kazımaya kışkırttı" (Marx,

2016a: 128). Burjuva sınıfın asli kesimi, parlamentodaki temsilcilerini feda ederek, bir dönem için parlamenter iktidar biçiminin tasalarından ve tehlikelerinden kurtulmak isteğiyle yanıp tutuştuğunu dobra bir şekilde açıklamıştır.

Burjuvazinin farklı kesimleri arasındaki tarihsel hesaplaşmalar bonapartist yönetim biçimine geçişte önemli bir rol oynamıştır. Fransa'da büyük toprak ve ticaret burjuvazisiyle yarışan sanayi burjuvazisi, gelecekte kendi siyasal egemenliğini güçlendireceği düşüncesiyle Bonaparte darbesini alkışlamıştır. Sanayi burjuvazisi siyasi yaşamda kendinden önce ağırlık kazanmış olan burjuva kesimlerle denk olabilmek, hatta onları geçebilmek arzusuyla yanıp tutuşmaktaydı. Ancak siyasi savaşımda henüz egemen olamadığı bir durumda, diğer burjuva kesimlerin de doğrudan egemen olmaması onun işine geldi. Amacı güç toplayıp geleceğe hazırlanmak ve günü geldiğinde gerek ekonomi ve gerekse siyaset meydanına daha güçlü bir biçimde çıkabilmektir.

Bonaparte'ın darbesinin gelişim sürecinin daha az sancılı ve kolay geçmesinin sebebi Bonaparte'ı toplumda destekleyen güçlü bir köylü kesiminin olmasıdır. Bonaparte her zaman sırtını köylülüğe dayamış ve hatta kendisinin de aynı kesime ait olduğunu iddia ederek köylü sınıfından olduğunu anlatmıştır. Ve bu sayede de imparatorluğunu ilan etmesi daha kolay ve sancısız olmuştur. Darbeye kadar Bonaparte her ne kadar mizansen olsa da fiilen işlevini yitirmiş olan bir parlamenter süreci de devam ettiriyordur. Çünkü en büyük kurumdan küçüğüne kadar kendi adamlarını yerleştirmiş, bakanları kendine bağlamıştır.

Bonaparte'ın cumhurbaşkanlığından darbesine kadar olan süreçte dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise darbeye uzanan süreç ve bu süreçte ülkede ki siyasi durumdur. Fransa'da Bonaparte darbesi öncesi her fiil, eylem rejimi tehdit eden bir tehlike olarak nitelendiriliyordur. Marx "hatta daha önce bir geçit bulunan yerde demiryolu yapmak sosyalizmdi ve size bir kılıçla saldırıldığı zaman kendinizi sopayla savunmanız da sosyalizmdi" der (Marx, 2016: 158). Yüzyıllardır burjuvazinin kodlarına işlemiş en büyük korkusudur devrim. Bu sebeple yapılan en ufak bir başkaldırı ve eylem dahi burjuvazinin baskısı ve bastırmaya yönelik emellerinden kurtulamamıştır. En demokratik geçinen kapitalist devletlerde bile parlamenter rejim kitlenin demokratik hak ve özgürlüklerine saldırdı tıpkı Fransa'da Bonaparte'ın darbesiyle halkın dernek kurma hakkı, basın yasası, seçim yasası ve daha nice haklarının ellerinden alınması gibi.

Bonaparte'ın 2 Aralık 1851'deki darbesini tartıştıktan sonra Marx, Bonaparte rejiminin benzersiz ve yeni yönlerini analiz etmeyi denemiştir. Bonapartizmin bu detaylı ele alınışı istisnai devlet yapılarıyla boğuşan Marksistler için özellikle de faşist rejimleri yorumlamada

adamakıllı düşünmeye sevk edicidir. Rejimin göze çarpan ilk özelliği sınıf tabanından uzak görünmesidir (Perry, 2016: 96).

Darbenin "elle tutulur ilk sonucu Bonaparte'ın parlamentoya karşı ve salt şiddetin sözün şiddetine karşı zaferiydi" (Marx, 2016a: 161). Devlet bağımsız ve toplumsal bir temelden yoksun görünüyordu. 10 Aralık 1848, köylü ayaklanmasının günüydü. Fransız köylülerinin Şubat'ı ancak o gün başladı. Devrimci harekete acemice bir ustalıkla, düzenbazca bir saflıkla, kaba saba bir görkemle katılmalarını ifade eden simge, hesaplanmış bir boş inançtı, dokunaklı bir güldürüydü, deha ürünü aptallık barındıran bir anakronizmdi, tarihsel bir şakaydı, yani uygar insanların aklıyla çözülemeyecek bir hiyeroglifti (Marx, 2016b: 95). Bu simge, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde, uygarlığın içinde barbarlığı temsil eden sınıfın yüz hatlarını taşıyordu. Gerçekte ise Bonaparte, seviyesiz proleter odaklı kendi hareketinden ve küçük toprak sahibi muhafazakâr köylüden devlet için bir toplumsal temel devşirebilirdi. Bu toplumsal güçleri kendi gerici amaçları doğrultusunda saptırdı. Bazı çevreler tarafından kibirli Marx'ın yoksullara sempatiyle bakmadığı yollu hatalı eleştirilere seviyesiz proletaryaya karşı Marx'ın kızgınlığı vardı.[4]

Genel Oy Hakkı

İktidara yerleşen Bonaparte parlamentoyu dağıtmış fakat kitlelerin gözünü boyamak için de genel oy hakkını tanıyan yeni bir anayasayı ilân etmiştir. Ne var ki bu "hak" Bonaparte döneminde fiiliyatta hiçbir anlam ifade etmemiş, yalnızca Bonaparte'ın işine yaramıştır. Bonaparte genel oy vaadi sayesinde Kasım 1852'de yapılan yeni bir referandumu kazanmış ve Senato tarafından III. Napoleon adıyla imparatorluk katına yükseltilmiştir. Böylece amcası I. Napoleon'un örneğini yineleme zevkine mazhar olmuş ve Fransa'da ikinci imparatorluk dönemi açılmıştır. Benzeri tüm örneklerde görüldüğü üzere, toplumdaki kaosu ortadan kaldırıp daha çok özgürlük getireceği propagandasıyla iktidara yürüyen bu diktatörün saltanat dönemi, gerçekte baskının ve polis devleti uygulamalarının egemen kılındığı bir dönem olmuştur.

Toplumun hemen her kesimine pek çok vaatlerde bulunarak kurtarıcı imajını parlatan Bonaparte, sanayinin gelişmesi için gerekli yatırımlara hız vermiştir. Burjuvalar ve tutucu küçük burjuva katmanlar; onu kendilerini sosyalizm tehlikesinden koruyacak kişi olarak değerlendirmişlerdir. İşçiler arasında kendini sevdirebilmek ve onların gözlerini boyamak için ise Bonaparte; ekmek fiyatlarının düşük tutulması ve sağlık ocaklarının kurulması gibi

[4] D. LaCapra, Rethinking Intellectual History: Texts, Contexts, Language (Ithaca, NY, 1983), S.268-90; Marx'ın suçlamasının 1848-51 olaylarında lümpen proletaryanın gerici rolünden kaynaklandığı gerçeğini gözden kaçırmak hatalıdır. Marx'ın alternatifi işçi sınıfı mücadelesi için partizanlığını koruyarak yoksulu küçümseyen şekilde romantikleştirmek olurdu.

önlemlere başvurmuştur. Öte yandan ise, geleceğin askeri diktatörlüklerine de ilham kaynağı olacak şekilde, işçi ücretlerini kontrol altına almak amacıyla işçilerle işverenler arasında hakem kurulları oluşturmuştur. Fransa'nın üstünlüğünü kanıtlama düşleriyle ülkesini Prusya ile savaşa sürükleyen imparator Bonaparte, uğranılan yenilgi sonucunda teslim olmuş ve 4 Eylül 1870'de imparatorluktan indirilerek Fransa'da yeniden cumhuriyet ilân edilmiştir.

Genel Oy Sisteminin Kaldırılması

Haziran olaylarını bahane eden hükümet, demokratik hakları budamaya başlamış; demokrat küçük burjuvalar, parlamentodaki güçlerinden yoksun bırakılmıştır. Ayrıca demokratik küçük burjuvaziye yakın olan askeri birlikler, yani Paris topçu kuvvetlerine ve ulusal muhafızın bazı bölümleri de ortadan kaldırılmıştır. Böylece demokrat küçük burjuvazinin silahlı gücü de elinden alınmıştır. Buna paralel olarak basın özgürlüğü kısıtlanmış ve dernek kurma hakkı ortadan kaldırılmıştır. Bu konuda Marx şöyle diyor: "Hapishaneler tıka basa doldu (…) halk, askeri zorbalığın hoyrat insafına teslim edildi. Paris'e değil, aynı zamanda taşra illerine de yönelik olmalarından dolayı ve sadece proletaryaya değil, ama özellikle orta sınıflara karşı yönelik olmalarından dolayı sözü edilmeye değer uygulamalardır. (…) Sıkıyönetim ilânını hükümetin kararına bırakan, basının elini kolunu daha da sımsıkı bağlayan ve dernek kurma özgürlüğünü ortadan kaldıran baskı yasaları, 1849 Haziran, Temmuz, ağustos ayları boyunca Ulusal Meclisin bütün yasama eyleminin" içeriğini oluşturuyordu (Marx & Engels, 1976: 556). Ağustos'un sonunda kralcılar, Ulusal Meclise 2 ay ara verme kararı almışlardır. Meclis tatilini fırsat bilen Bonaparte, taşrada geziler yapmış, kimi il meclislerinde de anayasanın değiştirilmesi üzerine tartışmalar yürütmüştür. Tatilden sonra, Yasama Meclisi Ekim 1849'da yeniden bir araya gelmiş 1 Kasım 1849'da da Louis Bonaparte, Barrot kabinesine son verdiğini açıklamıştır.

10 Mart 1850 günü ara seçimler yapılmıştır ve bu seçimin amacı; 13 Haziran'ın ertesinde, hapis ya da sürgün nedeniyle boşalan koltukların doldurulmasıdır. Bütün engellemelere karşın, sosyalist adaylar başarıya ulaşmış ve Paris halkı yalnızca sosyal demokrat adayları seçmiştir. Üstelik oyların çoğunu, 1848 Haziran ayaklanmacılarından De Flotte adlı aday almıştır. Ordu bile kendi Savaş Bakanı Lahitte'e karşı Haziran isyancısına oy vermiştir. Düzen partisi yıldırım çarpmışa dönmüştü. Taşra illeri seçimleri de onu avutamamış ve proletaryanın müttefiki Paris küçük burjuvazisi, 13 Haziran 1849 yenilgisinin öcünü alıyordu. "Bu, tıpkı Şubattaki gibi, burjuvaziye karşı ve hükümete karşı genel bir güç birliği idi. Ama bu kez proletarya devrimci birliğin başındaydı" (Marx & Engels, 1976: 368).

Haziran ayaklanmacılarının seçimlerde başarı kazanması üzerine, düzen partisi genel oy hakkı sorununu tartışmaya açmıştır. Genel oy hakkının ortadan kaldırılması önerisi hükümetten

değil, meclisten gelmiştir. 8 Mayıs 1849 günü önerge meclise sunulmuştur ve bunun üzerine bütün sosyalist ve demokratik basın ayağa kalkmıştır. 21 Mayıs 1850'de önerge üzerine tartışma yapılmış demokrat küçük burjuvazinin partisi (Montagne)[5], anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle tasarının reddedilmesini savunmuştur. Karşı-devrimin koalisyonu olan "Düzen partisi, gerekirse anayasanın çiğneneceğini, ama bununla birlikte şimdilik buna gerek olmadığını, çünkü anayasanın her türlü yoruma elverişli olduğunu ve yalnız çoğunluğun doğru yorumu yapmaya yetkili bulunduğunu söyleyerek karşılık verdi" (Marx, 2016b: 192).

Genel oy, daha önceki seçimlerde Düzen Partisi'ne çoğunluk sağlamıştı; sonra 10 Mart 1850'de karış-devrimci koalisyona zararı dokunmuştur. Anayasanın temeli, genel oy sistemidir. Genel oyun kaldırılması, burjuva diktatörlüğünün düzen partisinin son sözüdür. Düzen Partisinin bir sözcüsü şöyle diyordu: "Bizim zaferimiz şimdiye kadar halkın iradesine dayandı; şimdi ise, onu, halkın iradesine karşı sağlamlaştırmak gerek." 22 Mayıs 1850'de önerge 227 oya karşılık 462 oy ile kabul edilmiş; 31 Mayıs 1850'de genel oy hakkının kaldırılmasını öngören yasa meclisten geçerek kabul edilmiştir.

Düzen Partisi, kabul ettiği seçim yasasının aynı zamanda Bonaparte'a karşı da bir zafer olduğunu düşünüyordur. Oysa Bonaparte, 10 Aralık 1848'de cumhurbaşkanı seçildikten sonra üç yıl boyunca otoriterizmle popülizmin iç içe geçtiği bir yönetim tarzını adım adım yerleştirmiştir. Hem Katolik Kilisesinin hem de ordunun desteğini arkasına alarak, kendisinin yeniden seçilmesine izin vermeyen anayasanın değişmesini talep etmiş ve başarılı olmuştur. Parlamenter çoğunluğu elinde tutan muhafazakâr burjuva ittifak bu değişikliğe karşı koymuştur. Halkoyuyla seçilmenin meşruiyetine dayanan Louis Bonaparte 2 Aralık 1851'de parlamentoyu ve Şura'yı devleti fesheden, evrensel oy hakkını yeniden tanıyan ve yeni bir anayasa hazırlığına çağıran alt-kararname yayınlamıştır. Buna direnmeye çalışanların bir kısmı Paris sokak çatışmalarında ölmüş ve Louis Bonaparte, 27.000 civarında muhalefeti tutuklatıp, muhalefeti susturduktan sonra düzenlediği bir plebisitle(referandum) önce anayasayı değiştirmiş, ardından bir yıl sonra 2 Aralık 1852 'de düzenlediği ikici bir plebisitle kendini III. Napolyon adıyla İmparator ilan etmiştir.

[5] Montagne sözcüğü Fransızcada dağ anlamına gelir. Bu kelimeden türeyen Montagnards (dağlılar), büyük Fransız devriminde meclisin sol kanat unsurlarına verilen addır. Çünkü bunlar mecliste yüksek sıralarda oturmaktaydılar. Buradan hareketle, 1848 devrimi döneminde Kurucu Mecliste ve Yasama Meclisinde yer alan küçük-burjuva demokratlar da aynı adla anılırlar.

Bonapartizmi Yansıtan Süreç

Tarihsel önem taşıyan Bonapartist rejim, burjuvazinin işçi devrimi korkusunu en ağır yaşadığı süreçte; burjuva kesimlerin kendi iç çekişmelerinin, iktidar kavgalarının yarattığı olaylarla güç kaybettiği sırada düzeni kuran olağanüstü yönetim biçimidir. Egemen sınıfın uzun vadede egemenliğini sürdürebilmesi için kısa süreli de olsa üstünlüğünü sınıflar üstü görünen güçlü bir iktidara devretmesi durumu siyasal literatürde bonapartizm olarak adlandırılmaktadır. Fransa'da bu işçi sınıfının burjuva rejimini yıkamadığı, burjuvazinin ise parlamenter rejime güvenini yitirmesiyle olağanüstü bir rejim ortaya çıkmış ve bu bonapartizmdir. Bu olağanüstü yönetim biçim ise ilk defa Fransa'da gerçekleşmiştir.

Bonapartizm Fransa'da burjuvazinin yönetimi idare edemediği ve işçi sınıfının halkı yönetme gelişkinliğine erişemediği bir dönemde olası tek olağanüstü iktidar formülüdür. Ve bu formülü işlevselleştiren kişi de dünyada Fransa toplumunun kurtarıcısı olarak alkışlanan Louis Bonaparte olmuştur. Louis Bonaparte'ın seçimleri kazanıp hükümet darbesi yaptığı tarihe kadar ilerleyen süreçte tahtına oturmasına kolaylık sağlayacak, belli bir halk kitlesini yanına alıp cumhuriyetçilerin karşı ayaklanmalarını bastırarak yerini sağlam tutacak türlü spekülasyonları olmuştur. Bonaparte küçük toprak sahipleri tabanına yaslanmış ve kendinin de orta sınıf, küçük toprak sahibi olduğunu iddia ederek halka yakın durmaya çalışmıştır. Ve yine Bonaparte cumhurbaşkanı iken devlet hazinesinden aldığı paraları bağış veya borç adı altında lümpen proletaryaya dağıtarak kitlenin desteğini alarak bir kahraman tavrı üstlenmiştir. Ayrıca Bonaparte kendini güçlendirmek için 10 Aralık Derneği isimli bir yardımlaşma derneği kurmuştur. Bu derneğin önemi şudur; yardımseverlik ilkesi altında tamamen Bonaparte için çalışan, mizansen kalabalıklar kurarak Bonaparte'ın savunuculuğunu, destekçiliğini yapan aynı zamanda cumhuriyetçi, aydın ve sanatçı suikastları yapan bir dernektir. Bunların yanı sıra Louis Bonaparte halkın yanında olduğunu gösterecek politikalar izlemiş; toplumun her kesimine sesleniyor, onlara vaatlerde bulunarak halk gözünde kurtarıcı bir imaj çizmiştir. Kendini her zaman orta sınıf ilan eden Bonaparte halkın iyiliğine uygulamalarda bulunduğunu göstermeye çalışmıştır. Burjuvalar ve küçük burjuvalar için sanayinin gelişimine hız veriyor, işçiler için ekmek fiyatlarını düşürüp sağlık ocakları açıyordur. Diğer bir yandan da işçi ücretlerini kontrol altında tutmak için işçi ve işveren arasında bir kurul, hakem heyeti kuruyordur. Bu süreçte toplumda kaosun, ayrımcılığın ve kötü yaşam koşullarının ortadan kalktığını halka anlatan bunun propagandasını yapan Bonaparte; meydanlarda aile, mülkiyet, din ve değerlerden bahsederken diğer taraftan görünmez bir baskı ve polis devleti uygulamalarına devam etmiştir. Koltuğunun ve gücünün devamlı olmasını isteyen Bonaparte Ulusal Meclis'in yetkinliğini düşürecek uygulamaları da göz ardı etmemiştir. Devletin önemli noktalarına, kurum ve

kuruluşlara kendine yakın olan isimleri yerleştirerek, basit birer figüran niteliğindeki bakanlarla yürütme gücünü kendi elinde toplamıştır. Bu olaylar özelden genele vurulduğunda halkın Bonaparte'a olan güveninin artması Bonaparte'ın koltuğunun yükselmesine, Ulusal Meclis'in söz hakkının azalmasına, Bonaparte'ın tek adam, diktatör politikalarını gerçekleştirebilmesine sebep olmuştur. Ve sonuç olarak Fransa sınıfın zorbalığından bir kişinin yani diktatörün zorbalığına geçmiş yapmış olmuştur.

Bonapartist rejimin dikkat çeken ilk özelliği sınıf tabanından uzakta görünmesidir. Burjuva sınıfı ve işçi sınıfı darbeye dayanamamış, boyun eğmiş, tükenmiş ve devlet erkini kullanmada aciz düşmüşlerdir. "Çatışma yatışmış görünüyordu öyle ki tüm sınıflar aynı şekilde aciz ve sessiz, dipçik önünde diz çökmüşlerdi" (Marx, 2016a: 160). Tek kişilik diktatörlük kuran Bonapartizm, serüvenci bir liderin, devletteki bütün kilit noktalarını; ordu, polis, bürokrasiyi ve diğer yönetim mekanizmalarını ele geçirmesi demektir. Bonaparte dönemi, burjuvazinin kendi düzenini ayakta tutmak için politik olarak seviyesizleştiğini gösterir. Çünkü burjuvazi, parlamenter rejim içinde parlayan seçkin politikacıları ve bakanları bir kenara iterek; tutucu-gerici ve lümpen bir tabana, güruha dayanan seviyesiz birinin iktidara getirilmesine göz yummaktadır.

Bonapartist düzenin dikkat çeken bir diğer noktası ise Bonaparte'ın sırtını küçük toprak sahiplerine dayayarak koltuğunu yükseltmesi ve imparatorluğunu ilan etmesidir. Hem toprak sahibi köylüler hem de Bonaparte birbirlerinin gereksinimlerini karşılamışlardır. Küçük toprak sahibi köylüler Bonaparte'a destek veriyorlardı çünkü Bonaparte onların sınıf bilincine hitap etmiyor, onların toplumdan yalıtılmış kapalı, korunaklı hayatlarına sesleniyordu. Aynı zamanda köylüler kendilerini temsil edebilecek yetiye sahip olmadıklarından dolayı kendilerini temsil edecek bir temsilciye ihtiyaç duyuyorlardı. Bu temsilci de onlar için Bonaparte'ın suratında görünmüştü. "Bonaparte'ın kendine biçtiği bu tutarsız görev, hükümetinin çelişkilerini, kafası karışık bir halde kimi zaman şu ya da bu sınıfı kazanmak, kimi zaman da aşağılamak için bir o yana bir bu yana koşturmasını ve hepsini önünde tek tip sıraya dizmesini açıklıyor. Pratikteki bu kararsızlığı, emirlerinin buyurgan, kati üslubuyla, sadakatle amcasından kopya ettiği üslubuyla son derece komik bir karşıtlık meydana getiriyor" (Marx, 2016a: 169) diye açıklıyor Marx; küçük toprak sahipleri ve Bonaparte arasındaki ilişkiyi.

Bonapartizm bir anlamda devlet bürokrasisinin siyasal iktidarı olarak biçimlenir. Fakat Bonapartizm sorununun en hassas noktası da işte budur. Bonaparte'ları siyasal güç katına çıkartan koşul, burjuvazinin olağan siyasal yönetim biçimini ortadan kaldırmalarıdır. O nedenle Bonapartist rejimde devlet bürokrasisi, egemen sınıftan bağımsız bir güç olarak siyasal iktidarı

gasp etmiş gibi görünür. Ama işin özünde bonapartizmin misyonu burjuva toplumun güvenliğini sağlamaktır.

Marx bonapartist rejimde parlamento ya feshedilir ya da parlamento dışından atanan kabine, devlet başkanı ve hükümetin olağanüstü yetkilerle donatılmasıyla sözde sahte bir parlamenter sisteme büründüğünün çözümlemesini yapar. Yani Bonaparte zamanında devlet bağımsızmış gibi görünür. Tüm bunlara dayanarak bonapartist rejime devlet, göreli bir özerklik çerçevesiyle nitelenir ve burjuvazi ve proletarya arasındaki arabulucusu, dengesi gibi görünür. Uzun vadede ise egemen sınıfın çıkarlarına hizmet edip bir tarafı diğerine karşı kullanır.

Marx'ın Bonapartizm Analizi

Marx'ın bonapartizm çözümlemesi kaba şekliyle proletaryanın yönetebilme yeteneğine sahip olamaması, burjuvazinin ise iktidarı alabilecek güce sahip olamaması durumunda ortaya çıkan olağanüstü yönetim şeklidir. Marx Fransa'daki siyasal gelişmelere her daim çok önem vermiş ve yakından incelemek, gözlemlemek çabası içinde olmuştur. Bonapartizm çözümlemesi ve incelemesi de bu sebeple çok önemlidir. Marx'ın bonapartizm incelemesi burjuva devletin olağanüstü siyasal biçimlenmeleri konusunda günümüze ışık tutuyor. Tarihsel ve siyasal önem taşıyan bonapartizm, burjuvazinin işçi emekçi sınıfın gerçekleştireceği devrimin korkusunu en ağır şekilde yaşadığı dönemde, burjuva sınıfının kendi içinde yaşadığı çekişmelerin, iktidar kavgalarının yarattığı olaylarla güç kaybettiği sırada düzeni değiştiren olağanüstü bir yönetim biçimidir. Bonapartizm en genel tanımıyla proletaryanın devrimci uyanışını engellemeyi ve çeşitli burjuva kesimler arasındaki çatışmaları bastırmayı amaçlayan bir denge rejimidir.

Marx'ın bonapartizm incelemesine dek, burjuva rejiminin yapılanma sürecinde ortaya çıkan olağanüstü imparatorluk biçimleri Sezarcılık olarak nitelendiriliyordur. Fakat Marx'ın bu konuyu genişletip tanımlamasıyla bonapartizm çözümlemesi, modern burjuva düzen içindeki sınıfların çatışmasının, tarihin eski çağları için geçerli olabilecek kavramlarla nitelenmesine son verilmesi bakımından çok kritik bir noktadadır.

Burjuva diktatörlüğün olağanüstü siyasal biçimleri, burjuvazinin toplumsal gücünü muhafaza edebilmesi için "kendi siyasal çıkarlarını feda etmesi" şeklinde açıklanır. Marx, bonapartist iktidarın yarattığı değişikliğe değinirken, "her an kendi genel sınıf çıkarını, kendi siyasal çıkarını en sınırlı, en kirli özel çıkarlarına feda eden, temsilcilerinden de aynı doğrultuda bir fedakârlık isteyen bu burjuvazi" der (Marx & Engels, 1976: 556). Zira Marx'ın belirttiği gibi, olağanüstü koşullarda burjuvazi, ancak "öteki sınıflarla aynı siyasal hiçliğe mahkûm olması koşuluyla", sömürünün ve mülkiyetin, ailenin, dinin ve düzenin rahat rahat zevkini

çıkarmaya devam edebilir. Kesesini kurtarabilmesi için burjuvazinin tacını kaybetmesi zorunluydu, der Marx (Marx & Engels, 1976: 523).

Bonapartist rejimin akıbetini değerlendirirken, Marx, onun hükümet mekanizmasının "kutsal" halesini çekip çıkartarak, onu hiçe sayarak, onu aynı zamanda hem rezil ederek hem de gülünç duruma düşürerek bizzat düzen adına anarşi yarattığını belirtir. Ve ekler: "imparatorluk pelerini en sonunda Louis Bonaparte'ın omuzlarından düştüğü gün, Napoleon'un tunçtan heykeli, Vendome dikilitaşının tepesinden gümbürtüyle devrilecektir" (Marx & Engels, 1976: 588).

Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i isimli çalışmada bulunmaktadır: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre değil; kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan karşı karşıya kaldıkları, belirlenmiş olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar" (Marx, 2016a: 13). Söz konusu koşullar, yapısal unsur olarak adlandırılan şeyi ifade etmekte ve insan öznelliğinin, tarihselliğin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedirler. Marx'a göre Louis Bonaparte kalibresinde bir adamın Fransa'da gerçekleşen 1848 Devrimi sonrasında iktidara nasıl gelebildiğinin anlaşılması için bu koşulların değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kişiye ne eşi görülmemiş bir liderlik veya seçilmişlik atfetmek ne de onu tarihsel gelişmenin sonucu olarak kavramak doğrudur. Marx'a göre doğru yöntem burada ele aldığımız yapısal unsurlar çerçevesinde süregelen sınıflar mücadelesinin nasıl olup da Bonaparte'ın iktidarı elde ettiği koşul ve durumları yarattığını kavramaktır (Marx, 2016a: 8). Bu noktada dikkat çekici olan şey, Marx'ın üretim tarzlarının analizine odaklanan yapısal tarih incelemesi esnasındaki soyutlama seviyesi ile tarihsel olayları analiz ederken takip ettiği soyutlama seviyesi arasındaki farktır. İlkini ilga etmekten çok, onu somutlayan; detaylandıran ve belirli hale getiren tarihsel analiz esnasında karşımıza mali aristokrasi, sanayi burjuvazisi, orta sınıflar, küçük burjuvazi, ordu, lümpen proletarya, rahipler, hocacılar vs. çıkmaktadır. Bunların hepsi, sınıfsal çıkarların tespit edilişinde ve bu çıkarlara erişmede rol oynayan öznellikler biçiminde var olmakta ve sınıflar mücadelesinin biçimlenişini etkilemektedir. Dolayısıyla doğru yöntem bu grupların etkinliklerini, bunlar arasındaki ilişkilerin ortaya çıkardığı koşul ve durumları kavramaktır.

Marx'ın anlatmak istediği, proletaryaya karşı düzenini koruyabilme kaygısıyla burjuvazinin hangi seviyelere inebileceğidir. Parlamenter rejimde parıldayan seçkin politikacılarını, bakanlarını bir kenara iten burjuvazi, bir lümpen proletarya güruhunun başında iktidara yürüyen Bonaparte gibi birine göz yummuş, hatta onun önünü açmıştır. Böylece Bonaparte bir lümpen proletarya güruhuna dayanarak siyasal iktidarı gasp etmiş gibi görünse de kurulan olağanüstü siyasal rejim burjuva düzenin egemenliği anlamına gelir. Kapitalizmin ilerleyen tarihi içinde ortaya çıkan bir başka olağanüstü yönetim biçimi, faşizm de benzer bir

öz taşır. O da işsiz ve umutsuz kitlelerin sırtında iktidara taşınmış olmasına karşın, gerçekte burjuvazinin egemenlik biçimidir.

Marx, devlet iktidarının havada duramayacağını, Bonaparte'ın da aslında Fransız toplumunun en kalabalık sınıfını, yani küçük toprak sahibi köylüleri temsil etmekte olduğunu söyler. Marx'ın sözleriyle, küçük köylüler kendi kendilerini temsil edemezler, temsil edilmek zorundadırlar. Onlara temsilcileri, kendilerini öteki sınıflara karşı koruyan ve yukarıdan yağmuru ve güneş ışığını gönderen efendileri gibi, üstün bir yetkili gibi, mutlak bir hükümet gücü gibi görünmelidir (Marx, 2016a: 162). Bu nedenle, küçük toprak sahibi köylülerin politik etkisi, en yüce ifadesini, toplumun yürütme gücüne bağımlılığında bulabilir. Nitekim Fransa'da her iki Bonaparte darbesinde de küçük köylünün rolü, parlamenter rejimin son bulmasını ve Bonaparte'ların bir kurtarıcı gibi imparatorluk koltuğuna oturtulmasını desteklemekten ibaret kalmıştır. Napoleon'ların bir kurtarıcı olduğu düşüncesi o dönemlerde köylünün sabit fikridir. Ama Bonaparte "hanedanı", devrimci köylüleri değil tutucu köylüleri, kendisi ve tarlası imparatorluk tarafından kurtarılsın ve kayırılsın diye bekleyen köylüyü temsil etmektedir.

Nitekim Marx, Bonapartist yönetim altında bazı "hoş olmayan" durumlar yaşanmış olsa da ekonomik ilişkilerin büyük sermaye birikimi açısından başını alıp gideceğine işaret eder. "Burjuvayı yatıştırmak için şunu da söylemek gerekir ki" der: "Bonaparte ile düzen partisi arasındaki skandal, bir yığın küçük kapitalisti borsada yıkıma uğratmak ve onların servetini büyük borsa kurtlarının cebine geçirmek gibi bir sonuç doğurur." (Marx, 2016b: 362) Keza Engels, yeğen Bonaparte döneminin özelliğini veciz biçimde dile getirir: "Louis Bonaparte, burjuvaları işçilere karşı ve sırası gelince işçileri de burjuvalara karşı koruma bahanesi ile, kapitalistlerin elinden siyasal iktidarlarını aldı; ama, buna karşılık, egemenliği, spekülasyon ve sınai etkinliği, uzun sözün kısası, tüm burjuvazinin yükselme ve zenginleşmesini, görülmemiş derecede kolaylaştırdı" (Çağlı, 2004).

Bonapartizm, burjuvazinin yüreğine artık işçi devrimi korkusunun düştüğü bir tarihsel dönemde, çeşitli burjuva kesimler arasındaki iktidar çekişmeleri nedeniyle de güç yitiren burjuva düzeni tahkim eden bir olağanüstü yönetim biçimidir. Marx'ın açılımlarında açıkça görüldüğü üzere, bu Bonapartizm, proletaryanın devrimci uyanışını engellemeyi ve çeşitli burjuva kesimler arasındaki çatışmaları bastırmayı amaçlayan bir denge rejimidir.

Marx'ın bonapartizm analizine başka bir düşünürün gözünden baktığımızda örneğin Margit Koves şöyle yorumlamıştır:

> "Marx özgül bir sınıf analizi ihtiyacının altını çizmektedir. Ama mesele sadece bu değildir. Bonapartizmin toplumsal ve tarihsel olarak üretilmiş dolayısıyla tarihsel çözülmeye tabi olabilecek özgül bir ilişkiyi gösterecektir. Marx aynı zamanda Bonapartizmin siyasal tezahürlerini, ideolojik kökenlerini ve ifade biçimlerini, devlet ve parti örgütünü de titizlikle araştırır. Fransız burjuvazisinin 1848-49'dan sonra, haziran katliamında işçi sınıfının ayaklanması karşısında, toplumsal varlığını

kurtarmak için siyasi konumundan vazgeçerek kendisini bir maceracı ile çetesine nasıl teslim ettiğini ayrıntılarıyla gösterir" (Köves, 2018: 259).

Marx'ın bonapartizmin çözümlemesinin kabaca tanımı proletarya kendi başına iktidarı ele geçirebilecek ve yürütebilecek siyasi yetiye, bilince erişememişken; burjuvazi ise de iktidarı elinde tutacak konuma sahip değilken ortaya çıkan olağanüstü rejim olan açıklamaya istinaden

> "Bonapartizm, yani yürütme erkinin özerkleşmesi, burjuva toplumunun proleter devrimin saldırısıyla ciddi ölçüde tehdit altında olduğu ve burjuvazinin bu saldırıya karşı koyma olanaklarının tükendiği dönemdeki burjuva devlet iktidarının nihai ve en yozlaşmış biçimidir. Böyle bir dönemde tüm sınıflar güçlerini tüketmiş ve yere serilmişlerdir; burjuvazi de toplumsal tahakkümü savunmak için mümkün olan en güçlü koruyucuyu aramaktadır. Dolayısıyla bonapartizm, proleter devrime karşı bir savunma, tasarruf ve yeniden güçlenme dönemindeki burjuva devlet iktidarının bir biçimidir" (Köves, 2018: 261-62).

Dolayısıyla bu yorumlardan yola çıkarak Marx bonapartizm analizini sınıflar üstü bir noktada eleştirir. Ve siyasi arenada birbirinin düşmanı olan her iki sınıfın pes edip yere serilmesiyle oluşan boşluktan doğduğuna inanır bonapartist rejimin. Ve bu yüzdendir ki Marx, bonapartizmin devamlılığına ve sürekliliğine itimadı yoktur. Çünkü bir gün mutlaka bu iki sınıftan biri ayağa kalkacak ve rejimi mutlak değiştirecektir.

Karl Marx Fransa'daki 1848 devrim sürecinden çok önemli sonuçlar çıkartmıştır. Proletaryanın yeterince güçlü ve örgütlü olmasını engelleyen tarihsel koşullar nedeniyle, Şubat 1848 devrimi eski toplumu gafil avlayarak başarılan ani bir darbe gibi olmuştur. İşçi sınıfı ve halk kitleleri tarafından kapsamlı ve bilinçli bir mücadele ile değil de onların egemen güç kesimleri arasındaki çekişmelerde taraf olması sayesinde kazanılan parlamenter cumhuriyet, daha sonra yine egemen güçler arasındaki çatışmaların sonucunda bir hükümet darbesiyle ortadan kaldırılmıştır. Şubat devriminin kazanımları, işte bu nedenle, bir Bonaparte tarafından kolayca yok edilebilmiştir.

SONUÇ

Karl Marx'ın Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i dünyada ilk defa uygulanan olağanüstü bir yönetim şekli ve aslında siyasal bir ideoloji olan bonapartizmin analizinin yer aldığı; Marx'ın felsefe ve siyaset külliyatına armağan ettiği çok önemli bir eseridir. Devrimler çağının en önemli kalelerinden biri olarak nitelenen Fransa büyük düşünürler ve siyasetçiler için her zaman araştırılması, takip edilmesi gerekilen bir ülke olmuştur. Engels On Sekiz Brumaire'e yazdığı önsözünde "Fransa, tarihsel sınıf mücadelelerinin, başka her yeri geride bırakacak şekilde, her seferinde sonuca kadar götürülmüş olduğu, dolayısıyla, sınıf mücadelelerinin çerçevesini oluşturan ve bu mücadelelerin sonuçlarının biriktiği değişen siyasal biçimlerin de en keskin sınır çizgilerini taşıdığı ülkedir" (Marx, 2016a: 15) diyerek Fransa'ya verilen önemi ve sebeplerini açıklamıştır.

Marx da tıpkı Engels gibi Fransa'yı ve Fransa'da gerçekleşen her türlü siyasi faaliyeti yakından izlemek incelemek istemiştir. On Sekiz Brumaire'i kitabını yazmasının sebebi de budur. 1848 Şubat devrimi ile 2 Aralık 1851'de Louis Bonaparte'ın hükümet darbesi arasındaki (Bonaparte'ın meşhur amcası Napoleon Bonaparte'ın 1799'da iktidarı ele geçirmesine atıfla Marx'ın Fransız devrim takviminde 18 Brumaire olarak adlandırdığı olay) Fransız tarihinin oldukça kısa bir dönemini ele almasına karşın, On Sekiz Brumaire olayları Fransız tarihini uzun vadede etkiler. Bu olaylar burjuva devriminin gelişiminde, sınıf ilişkilerinin derinleşmesinde, siyasal kimliklerin oluşmasında çok önemli yere sahiptir. Marx'a göre Bonapartizm; işçi sınıfı ve burjuva arasında bir denge döneminde, kendini sınıflar üstü gösteren bir kişinin iktidarı ele geçirmesidir. Yani iki temel sınıfın birbirine üstün gelemediği koşullarda, burjuvazinin ekonomik egemenliğini korumak ve geliştirmek için, burjuvazinin politik iktidarının tek bir kişinin eline geçmesidir. Bir başka deyişle, Bonapartizm, burjuvazinin ekonomik-toplumsal egemenliğini sürdürebilmek için siyasal iktidardan ödün vermesi, siyasal gücünün kırılması anlamına gelir. Dolayısıyla kapitalizmin gelişiminin önündeki engelleri kaldırmayı üstlenen ara rejimdir. Tek kişilik diktatörlük kuran Bonapartizm, serüvenci bir liderin, devletteki bütün kilit noktalarını-ordu, polis, bürokrasiyi ve diğer yönetim mekanizmalarını ele geçirmesi demektir.

Louis Bonaparte ile özdeşleştirilen Bonapartist düzeni anlayabilmek için önce Fransa'daki tarihsel süreci basitçe hatırlamakta yarar vardır. Sanayi devrimleri ve işçi emekçi sınıfın bilinçlenmesiyle birlikte tüm Avrupa'da işçi ayaklanmaları gerçekleşmiştir. Bu ayaklanmaların en kritik olanı da Fransa'da olmuştur. 1848'de Kral Philippe'nin tahtan düşmesiyle, işçi ihtilali zaferini ilan etmiş ve burjuvalar, işçiler ve cumhuriyetçilerden oluşan zorunlu bir Geçici Hükümet kurulmuştur. Çünkü işçi sınıfı iktidarını ilan edebilecek politik yetiye sahip değildir ve burjuva sınıfı da elinde bulunan iktidarı tutamamıştır. Bu noktada Geçici Hükümet suni bir denge ve hatta birleştirici bir görevi üstleniyordu. Çünkü birbirinin ezeli düşmanı olan iki sınıfı işçi sınıfı ile burjuva sınıfını aynı amaç etrafında topluyor ve zıtların birliğini sağlıyordu. Fakat bu birlik fazla sürmeyecek iktidar burjuva sınıfını yanına alacak ve mali aristokrasinin, büyük burjuvaların cepleri dolmaya; işçi sınıfı zorluklarla, açlıkla mücadele etmeye başlayacaktı. Ayaklanan işçiler bastırılacak ve yine bir iktidar boşluğu oluşacaktı. İşte tam bu noktada ortaya çıkan ve kargaşa ortamında kendini var eden kişidir Louis Bonaparte. Bonapartizm kavramının ortaya çıkartan, literatüre katan kişi her ne kadar Karl Marx olsa da bu kavramın ortaya çıkmasına sebep olan kişidir Louis Bonaparte. Marx çapsız ve zayıf bir karakter olarak nitelendirdiği Bonaparte'ın nasıl da Ulusal Meclis'i ortadan kaldırıp da kendi diktatörlüğünü kurduğunu On Sekiz Brumaire kitabı boyunca anlatmaya çalışmıştır.

Burjuvazinin rehavet ve rahat tavırlar içinde olduğu; işçi sınıfının ise yenilgiye uğradığı noktada bir anda ortaya çıkan Bonaparte'ın kendi varlığını ilan etmesi aslında onun seçilmiş kişi ya da kurtarıcı olduğunun bir göstergesi değildir. Çünkü Marx'ın da dediği gibi "insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ancak kendi isteklerine göre ya da kendi seçtikleri koşullar altında yapmazlar; doğrudan karşı karşıya kalınmış, tayin edilmiş ve geçmişten aktarılmış koşullar altında yaparlar" (Marx, 2016a: 93). Varlığını ilan Bonaparte küçük toprak sahiplerini de arkasına alarak, spekülasyonlar ve aslında zorbalıkla devrimden sonra uzun sayılabilecek bir süre iktidarda kalmıştır. Koltuğunu yükselten ve kendini çok önemli bir konumda hisseden Bonaparte cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yaklaşmakta olduğundan ötürü iktidarı kaybetme korkusunu yaşamaya başlamış ve 1852'de kendi diktatörlüğünü ilan etmiştir. Cumhuriyeti yıkmış, kendine veya düzene karşı çıkabilecek her sesi bastırmış ve imparatorluğunu kurmuştur.

Bonaparte'ın tek başına iktidarı elde etmesi süreci etrafında gelişen tarihsel ve siyasal gelişmeleri inceledikten sonra, yapılması gereken bir diğer önemli analiz ise oluşan tabloyu sınıfsal açıdan incelemektir. Bonaparte burjuvazi ve proletarya arasındaki çatışmayı, imparatorluğunu yaratmak için kullanmıştır. Toplumun her kesimine ulaşmak istemiş ve her iki sınıf için de iyileştirme politikaları, revizyonları gerçekleştirmiştir. Kimi zaman burjuva sınıfının yanında yer almış onlara işçi sınıfını kötülemiş, sanayinin gelişimine hız vererek burjuvaların gönlünü kazanmıştır. Kimi zaman ise proletaryanın yanında yer alarak, işçi haklarını savunup, iş ve konutlarda yaşam standartlarını yükseltme çalışmaları yapmıştır ve yine işçi sınıfına ise burjuva sınıfını kötülemiştir. Ve tabii tüm bu mizansen politikalar Bonaparte'ın işçi sınıfını burjuva sınıfına, burjuva sınıfını ise işçi sınıfına kırdırtma çalışmalarıdır. Bunların yanı sıra arkasına toplumun bir sınıfını alması gerektiğini düşünen Bonaparte bu tercihini köylü kesiminden kullanmıştır. Kendisinin de küçük toprak sahibi köylülerden geldiğini ve burjuva-işçi sınıfı çatışmasının ortasında asıl önemi hak edenin köylü sınıf olduğunu dillendiren Bonaparte; köylülüğün büyük bir desteğine sahip olmuştur. Ve bu yolla da imparatorluğunu ilan edebilmiş ve devam ettirmiştir. Bu noktada önemli olan analiz ise sınıf mücadelelerinin tarihi boyunca ilk defa bir sınıf doğrudan egemen olamamış ve iktidara sahip değildir. Fakat şu unutulmamalıdır ki; bu süreç politik ya da ekonomik kriz koşullarından doğduğu için olağanüstüdür ve aynı zamanda geçicidir. Sınıfsal çatışmalar yumuşayınca ya da ekonomi düzene girince burjuvazi tekrar egemenliğini eline alacaktır. Ya da işçi sınıfı buna dur deyip kendi devrimini yapacaktır. Yani Bonaparte'ın sınıflar üstü bir yapı kurması, bonapartizmin çelişkilerinin, açıklarının göz ardı edilemeyeceğini ve sınıfların rollerini üstlenmesi doğrultusunda sınıflar üstü yapısının yıkılabileceğini unutmamak gerekmektedir.

Sonuç olarak Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire eseri; Fransa ve günümüz burjuva rejimlerini anlama ve yorumlama konusunda çok önemli ve tartışmalı bir kavram olan bonapartizm analizlerini içeren kıymetli bir eserdir. Bonapartizm; işçi sınıfı ve burjuva arasında bir denge döneminde, kendini sınıflar üstü gösteren bir kişinin iktidarı ele geçirmesidir. Yani iki temel sınıfın birbirine üstün gelemediği koşullarda, burjuvazinin ekonomik egemenliğini korumak ve geliştirmek için, burjuvazinin politik iktidarının tek bir kişinin eline geçmesidir. Bir başka deyişle, Bonapartizm, burjuvazinin ekonomik-toplumsal egemenliğini sürdürebilmek için siyasal iktidardan ödün vermesi, siyasal gücünün kırılması anlamına gelir. Dolayısıyla kapitalizmin gelişiminin önündeki engelleri kaldırmayı üstlenen ara rejimdir. Marx'ın bonapartizm çözümlemeleri bizlere burjuva rejimin olağanüstü siyasal şekilleri bakımından örnek oluyor ve günümüze ışık tutuyor. Bu yolla da 21.yüzyıl kapitalist gelişmelerini ve somut olgularını inceleme yorumlama yetisi veriyor.

KAYNAKÇA

Çağlı, E. (2004). **Bonapartizm'den Faşizme, Olağanüstü Burjuva Rejimlerin Marksist Tahlili.** İstanbul: Tarih Bilinci Yayınevi.

Köves, M. (2018). **Faşizm Üzerine Önlenebilir Yükseliş.** İstanbul: Yordam Kitap.

Lenin, İ. (1995). **Devlet ve İhtilal.** İstanbul: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Marx, K. (2016). **Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i**. İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K. (2016). **Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850.** İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K. (2016). **Fransız Üçlemesi**. İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K., & Engels, F. (1976). **Seçme Yapıtlar**. İstanbul: Sol Yayın.

Perry, M. (2016). **Marksizm ve Tarih**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Troçki, L. (1998). **Faşizme Karşı Mücadele** . İstanbul: Yazın Yayıncılık.

THE HISTORY AND THE THEORETICAL FRAMEWORK OF RAPE AND RAPE CULTURE

Uzm. Pınar KURANEL
Şeyma AYATA

ABSTRACT

This paper will analyze the theory of rape culture because of three reasons. First of all, it is highly attracting since it helps the understanding of sociological explanation of rape and rape culture and also patriarchal roots of rape in the society. Secondly, understanding rape culture and realizing this concept in daily life is very important for the ones who claimed to be feminists since some points are often neglected even by them. This study will analyze and answer two main questions.

First, it will answer the question "What is rape?" and explain the history of rape from ancient to modern times while examining the theory of rape with the philosophical perspective. This part is very important for the rest of study since the emergence of rape culture is very late compare to the existence of rape which has been happening for centuries.

Second question will be more detailed than the first one since it constitutes the main part of this study. In this part, the question "What is rape culture?" will be directed and it will be explained in many aspects. First of all, the history and origins of the rape culture will be explained. In order to understand the emergence of this theory, the second wave feminism, which was emerged in the 1970s, will be explained briefly. Secondly, myths of rape and the significant ideas that helped to bring awareness and attention to these myths will be underlined. Thirdly, the causes of rape culture with the political, economic and historical perspectives are going to analyzed. In this part, this study also will include the effects of rape culture in both women and men and the stories of rape victims and how they were suppressed not only by their rapists but also by the legal, medical and helping professionals. Fourthly and finally, how awareness can be raised and how to combat with this culture will be questioned. In addition to that, the new theory of rape is going to be analyzed and explained.

All in all, this study will contribute to the feminist studies and theories by analyzing and investigating the concept of rape culture from different points while explaining the history of rape.

Keywords: rape culture, feminist theories, women's studies.

INTRODUCTION

Rape has been an ongoing and problematic issue throughout the history. This paper is going to analyze what is rape, the theory of rape culture and it will try to express the answers for how to combat with rape culture and rape. This concept is very important for the feminist thought since rape is a crime against women's bodily integrity. Moreover, it is highly attracting since it helps the understanding of sociological explanation of rape and rape culture and also patriarchal roots of rape in the society. In addition to these facts, understanding rape culture and realizing it in daily life is very important for the ones who claimed to be feminists since some points are often neglected even by them. In this paper, I will analyze and answer two main questions.

First, this paper will answer the question "What is rape?" and it is going to explain the history of rape from ancient to modern times and also examine the theory of rape with the philosophical perspective. This part is very important for this work since the emergence of rape

culture is very late compare to the existence of rape which has been happening for centuries. It is possible and logical to think that the reader can make a comparison between the different historical phases of understanding of rape after reading this part.

The second question will be more detailed than the first one since it constitutes the main part. In this part the paper will direct the question "What is rape culture?" and answer this question in many aspects. First of all, it will explain the history, origins, and appearance of the rape culture. In order to understand the emergence of this theory, the second wave feminism, which was emerged in the 1970s, is going to be explained briefly. Secondly, it will examine the myths of rape and the significant ideas that helped to bring awareness and attention to these myths. Thirdly, it will analyze the notion of consent, its ontological roots and the role of consent in feminist perspective. In the conclusion part, this paper will try to answer the question of how to combat with rape culture and which strategies have been offered in order to demolish the event of rape.

What is Rape?

History of Rape from Ancient to Modern Times

Brownmiller explains the rape laws of the most of the ancient tribes and civilizations such as Ancient Babylonian and Hebrews in which rape of a virgin were recognized as a fault against father and his property and the rapists were punished before the law with death while raping a married women considered as a crime of two (Brownmiller, 1975:19). It is important to understand that women have always been seen as the captures or the ones who need punishment throughout the history on the occasion of rapes. Brownmiller also underlines that men have always tended to take the revenge of a raped women with raping or capturing the whole tribe of the rapist as it was showed in all holy books with the tale of Dinah who was raped by a gentile. After he raped Dinah, he wanted to marry Dinah and her family suggested that he and his all tribe undergo the ritual of circumcision. After this painful operation, while the gentile men were still sore, Dinah's family slaughtered the weakened men and made captives of women, but one cannot know what benefit accrued to Dinah with this act (Brownmiller, 1975:21).

In Middle Ages also rape has been seen as a property crime against the honor of family and has also been seen as a way of getting rich and wealthy by capturing brides. Thus this bride capturing notion was romanticized by gothic literature, a brave knight capturing a lady because they were in love but actually he wanted her prosperity and actually forced her to marry him; however, beginning with the 10th century raping a virgin has been begun to seen as a crime against the King. There have been two choices for the raped virgin either she could take the

prosperity of the rapist and rapist lost his eyes or she could demand a pardon for her rapist and marry him. Brownmiller emphasizes that since the prosperity was the most important thing for the King and also the male mind it is easy to understand that the raped girl was encouraged to decide in line with what was most beneficial for the Church and the King (Brownmiller, 1975:25). In the 12th century, also a raped virgin can sue her rapist but if she did not lose her virginity or the rapist persuaded the court that he did not rape her, the girl would go on custody or marry her rapist. However, a noble man has never been accused of a rape incident and one of the men has always taken the punishment, this shows that feudal class and its importance and also their advantages (Brownmiller, 1975:27). Moreover, there has been no mention rape of the married women and also not only violence from a stranger, but also domestic violence has been concluded as a customary and did not mention in the law. Because of beating and raping of his wife, one could not be sued or took punishment. These developments and also deficits followed by further institutionalization the punishments of rape and in the 13th century also King Edward I decreed that if a raped woman or her kin failed to institute a private suit within forty days, the right to prosecute automatically passed to the Crown, or to the State. But also, Brownmiller tends to see this not as a recognition of the rights of women but as a strategy of strengthening the political power of the King by controlling the concept of rape in the public as a harassment against the authority (Brownmiller, 1975:30).

Above, concepts of rape and its legal definition in different continents and cultures were mentioned. These were restricted ancient Hebrew and Mosaic laws and also to the development of rape laws in the Britain. Below, the modern state and the conceptualization of rape will be examined. Joan McGregor explains that the 18th-century definition of rape in the acclaimed Commentaries on the law of England was ‘carnal knowledge of a woman forcibly and against her will' but it has not included her husband. And an utmost resistance was required in the case of rape since the general idea that a woman should protect her entity and chastity with her life and should not embarrass the men of her life, her father or her husband. Even this requirement was a sign that men's right has been protected in the case of rape according to McGregor because of two reasons; first resist to utmost generally very dangerous for women and also sometimes it can be concluded as consent by the rapists, second it protected the men's right since it underlined that if the victim has not resisted utmost, she would have consent for the sexual intercourse (McGregor, 2005:29). The same perception has also existed in the USA and women were faced with the claim of they had their consent since they did not fight until death (McGregor, 2005:30). Moreover, the laws on rape in the most of West there were other requirements and one of them was at the time of the complaint. If the complaint was made late

then it was assumed that victim has had also second thoughts about her consensus on the sexual relation. Consent has also been a controversial topic for the judges and juries and even though they have not searched for consent in the offenses of killing or injuring, they have tried to understand whether the victim said no or did not say anything in order to understand the case. In addition to that, even though a victim claimed that she said no to her violator, there has always been the suspect of false accusing or the victim could always shame on her move and said that she has had no consent in order to shame her partner, too (McGregor, 2005:32). These judgemental concepts have lasted until the mid-1950s and the 1960s. Moreover, some persist to the present. However, McGregor underlines that the exception from these judgments in the trial process happens when a black man committed crime of rape against a white woman (McGregor, 2005:33)

In the 1950s and 1960s most states only reduced the 'utmost resistance' requirement to 'earnest resistance' and later to 'reasonable resistance' but there should be resistance still according to these laws if there is a criminal act of rape. Moreover, in the 1970s feminists such as Susan Brownmiller and Susan Griffin exposed many of the problems with the laws and criminal justice systems' treatment of rape victims. Issues like consent, marital rape, victim's sexual history, force and resistance and the attitudes of juries or questioning victim's past sexual life, became central topics of these critiques (McGregor, 2005:35). In response to these feminist critiques, reforms were made such as dropping collaboration requirement and the special instruction to juries and eventually rape –shield rules to bar defense attorneys from using past sexual experiences as a way of undermining the credibility of the victim (McGregor, 2005:37). From that year on, a little change in the perception of rape and also punishment against rape. According to the feminist writers and activists, this male orientation to the law constitutes an unequal judgemental process for rape victims. And also, this male perception of threatening situations and a male way of responding to a threatening situation creates a notion of 'reasonable woman' which fights back not cries and only possible in the patriarchal world order (McGregor, 2005:41). Below, this paper will try to explain the theory of rape in order to understand why these laws and perceptions still based on the subjectivity of men.

Theory of Rape and Philosophical Perspective

According to Brownmiller social order based on a primitive system of retaliatory force and women were unequal before the law. There has been a constant struggle between men and women since the human male has been the natural predator, female ones became the natural prey. There could be no retaliation because of the anatomical structure of male and female bodies, rape for a rape has not been possible, and the struggle also could finish with an unwanted

pregnancy or even death. In order to escape from this destiny, there was one possibility which was available for women is to choose monogamy which means selecting who is going to be her predator in a wild environment and open season of rape became a single causative factor in the original subjugation of woman by a man. Once the monogamy was established, men could frighten men with raping their women and rape became a crime in many of the laws. She claims that the historic price of woman's protection by man against man was the imposition of chastity and monogamy. Moreover, she hypothesizes that this led to the male solidification of power which is called patriarchy since women became a property of men, his first piece of real property (Brownmiller, 1975:16, 17). In this context, it is easy to see rape as a crime against the property of a man but not a crime man against woman. These theories are further widened and enriched with others, that all of them try to understand the position of women in the sociological order.

Western thought and its perception of women constitutes an important place on women's place in modern society and also for the theory of rape. Jean-Francois Lyotard visualizes the position of women in the western thought:

> Everything is in place for the imperialism of men: an empty centre where the Voice is heard(God's, the People's- the difference is not important, just the Capital letters), the circle of homosexual warriors in dialogue around centre, the feminine (women, children, foreigners, slaves) banished outside the confines of the corpus socians and attributed only those properties that this corpus will have nothing to do with: savagery, sensitivity, matter and the kitchen, impulsion, hysteria, silence, maedanic dances, lying, diabolical beauty, ornamentation, lasciviousness, witchcraft and weakness (Lyotard, 1988:114).

With these words Lyotard also contributes to the definition of feminine in the Western thought as the borderline feminine. Women at the same time are the weak ones and they are also in the centre of the patriarchal logic as mothers, the origins of men (Lyotard, 1988:115). In this situation women exist in a border and modern theoretical thinking cannot find an appropriate place for them.

This borderline characteristic of women's place in the West creates a controversial theoretical base for rape. Women are expected to prevent rape and are labeled as 'whores' when they could not prevent the occasion. Force constitutes an important place in the event of rape since women are expected to be masculinized and fight with their violator (du Toit, 2009:13)

In addition to this characteristic of women; women's bodies and rape have also constituted an important place for men especially in the wartime. Brownmiller also underlines that there shall be some raping in the war for men's point of view. She informs the reader that rape has followed the wars of religion, wars of revolution, and also in the World Wars; rape has always been concluded as the unfortunate but inevitable by-product of the necessary game

called war when killing is concluded as not only the permissible but also heroic behavior by one's government or cause and the differences between killing someone and other forms of violence are disappeared (Brownmiller, 1975:31, 32). Moreover, women's bodies have always been paired with the idea of motherland or the prosperity, which mentioned above, and this thought has always been an important factor in the mentality of conquering. Susan Brownmiller gives the example of Helen from Troy who was perceived as a treasure of her husband and whose husband waged war against Troy with other ancient Greek tribes with the claim of that his prosperity was captured. She continues to enrich her argument with the rape of Sabine women, which led to the creation of Roman Republic (Brownmiller, 1975:34).

In time enemy's women had lost their utilitarian value as slave labor on battle-camp trophy, and rape was frowned upon by the more civilized kings and generals; however, it remained as a hallmark of success in battlefield. It continued to conclude as a one-minute weakness of the winner side after a victory and also seized as the power of the masculinity (Brownmiller, 1975:36). Both in World War I and World War II rape can be seen. In the First World War, German Hun waged a war against Belgium and showed that Germany seized power by a systematic rape of Belgian women (Brownmiller, 1975:44). The allies, who used this as propaganda against Germany, could not prevent rape after the Second World War in Berlin (Brownmiller, 1975:49). In the 1990s also it was possible to witness rape as a common strategy against the enemy in the cases of Yugoslavian Civil War and also in the South Africa as a tool for suppressing the guerillas (du Toit, 2009:9).

All in all, it is possible to conclude that rape has always been a tool for men's warfare and women have always constituted a target for men firstly in order to supply labor or to suppress their enemies, and also to show that they conquered the enemy's tribe or country.

Rape Culture

Appearance of the Notion of Rape Culture

Between the 1960s and 1980s Western world encountered a social movement which was called sexual liberation and challenged the traditional codes of behavior related to sexuality and interpersonal relationship. This movement included increased acceptance of sex outside of traditional heterosexual, monogamous relationships and the normalization of contraception and the pill, pornography, public nudity, premarital sex, homosexuality and the alternative forms of the sexuality and legalization of abortion. Especially, second wave feminism which was developed during the 1960s and 1970s has an important place in this revolution since it aimed to free women from the traditional burdens of society and widened the vision of people about

the issues of birth control, abortion and rape. Especially rape began to constitute an important place in the agenda of Second Wave feminists and the concept of rape has shifted from the understanding of forcible sexual penetration to every coercive action against women will like stalking, beating and kidnapping also with verbal harassment. In addition to these expansions; issues like marital rape and incest were put into agenda, too. In order to conceptualize sociologically these normalizations of rape in the social life the notion of 'rape culture' was formulized.

Moreover, rape was begun to analyze from the perspective of power relations between men and women. It was identified as an act of domination denying the victim's self-determination, as an act of extreme violence, which always carries the threat of death and this generalized threat and fear, which are associated with rape and the actual use of force, both functions to limit freedom by confining victims to their traditional gender roles (Anderson & Doherty, 2008:20). Second wave feminism analyses rape as both a socially produced and a socially legitimated phenomenon (Edwards, 1997:30). Brownmiller also underlines that rape is exalted by men to the level of ideology only when the victims are female and the victimizers are male within the heterosexual world that most of the people inhabit (Brownmiller, 1975:293).

The concept of rape culture and further examining of rape cases brought critiques to the myths of rape, such as rape fantasy, victim-blaming and perceptions like the beautiful victim. Consent has also been an important concept for the feminist standpoint on this issue. Below, this paper is going to analyze these concepts and the importance and meaning of consent. Moreover, in the conclusion, it will try to examine and explain the ways of combating with rape culture.

The Myths of Rape

There have been two important myths of rape. First, the myth of rape fantasy constitutes an important place in the minds of society and implies that every woman has a background of having pleasure from being raped which depends on psychological theories of Helene Deutsch and Sigmund Freud. According to these psychiatrists, rape fantasies exist in the dreams of women and this can be a proof that rape is not conducted without the consent of women. Girls and women have objective reasons to fear hostile, violent men and this may find justifiable expression in dreams. Helene Deutsch expressed this point of view with finding evidence from dreams (Deutsch, 225):

> In dreams the rape is symbolic: the terrifying male persecutor with knife in hand, the burglar who breaks in at the window, the thief who steals a particularly valuable object, are the most typical and frequently recurring figures in the dreams of young girls. They are connected with fear, not with pleasure, and thus differ from boy's puberty dreams.

However, Susan Brownmiller has a different point of view about these 'dreams' and explains the situation briefly. She underlines that girls and women, as we know, have objective reasons to fear hostile, violent men- the burglar, the mugger, the wanton, senseless killer, not to mention the rapist- and this may find justifiable expression in dreams. There is no need to ascribe such fears to 'rape fantasy' (Brownmiller, 1975:320). Moreover, these psychiatrists are not alone in this theory. Masochism constitutes an important point for some writers like Karen Horney who argues that female masochism was a neurotic manifestation culturally induced and culturally encouraged and also believes that it was 'instinctive' for young girls to dream of rape since this kind of betray quite unmistakably an instinctive knowledge of the actual sexual process. Even though Horney does not agree with the Freudian theory of 'penis envy' and sees vagina in an equal stature with the penis; she tends to see a young girl's dream into which rape might be read can be constructed as an early indication, an actual affirmation of vaginal sexuality (Horney, 1933:154,155). These unconscious rape fantasies of women cannot be interrupted with the consciousness rape fantasies according to Brownmiller but also she underlines that it is not possible to understand whether a consciousness rape fantasy is developed according to the male sex fantasies or not since female fantasies about sex are not well known in a male dominated world. Moreover, in addition to that what we concluded as a masochist fantasy can be a product of male sexuality and desires and there is the possibility that women who dream about these fantasies do not actually want these practices in their sex life (Brownmiller, 1975:323). It is important to conclude at this point that there should be a distinction between the unconscious and conscious fantasies of women. While unconsciousness rape fantasies may lead to the perception that women actually want rape, consciousness rape fantasies and masochism should not be summed up that all women have these fantasies.

Secondly, the distinction between just sex and rape opens an important discussion on this issue since the line between these two situations is often blurry (Gavey, 2005:3). The social construction of the relation between men and women is very important in this issue since women have always been the passive side and the gate keepers of their own sexual desire while men have always been the aggressive and uncontrolled ones. To clarify this concept one can look for Irina Anderson and Kathy Doherty' explanation (Anderson & Doherty, 2008:6):

> The male sexual impulse is constructed as active, aggressive and straightforward and as central to what it means to be masculine – 'real men' are always on the lookout for sex and would never refuse an opportunity for sex should it be presented… Feminine sexuality is constructed as passive and acquiescent, but at the same time potentially dangerous and provocative.

They continue with the perception of 'victim-blaming' as it was mentioned above that in the occasion of rape the victim must have somehow failed in her 'duty' to control the assailant's

behavior since men are at the mercy of a primal biological sex drive they cannot possibly be held accountable for becoming sexually aroused or for their actions when aroused (Anderson & Doherty, 2008:8). Even in the teenage period girls normalize the assumption that men's sexual aggression is simply 'boys being boys', and this leads to the positioning girls as the passive and submissive ones and boys as the aggressive, harassing and criminal ones (Hlavka, 2014:339). At the end, as it was mentioned above girls start to think that they should protect themselves from the boys and when they cannot do this, they deserve the things that they have been through like rape. So, the social construction of 'victim-blaming' also exists in the minds of the victim. In another aspect of this 'victim-blaming' concept women have also been accused of being beautiful, their sexual background or the scale of their relations with the acquiescent.

First, playing the victim constitutes an important part of our sexuality and not a mere game for women in order to catch and keep a man; this is a lifetime practice in living part of the walking wounded and it goes further than clichés like "You are adorable when you cry." or a pretended incompetence amid things technical that many men profess to find so feminine and appealing. It goes to the very core of feminine sexuality and men do not catch women, but they win them, which is a situation that women's appeal lies in her ability to be a prize that is won (Brownmiller, 1975:333). Moreover, being beautiful in this game constitutes an important aspect. "The Beautiful Victim" headline has been an important and major one for the newspapers and magazines and their appearances have been more important than what they have done until the rape crime was committed. Newspapers and TV shows tend to label them with the color of their hair or skin or the 'minor' jobs that they have been doing such as being a call-girl or a stripper (Brownmiller, 1975:337).

The second sexual background has also been an important point for people while examining the crime. McGregor also expresses that (McGregor, 2005:36):

> If a case actually got to trial, the woman was subjected to brutal cross-examination of her life, particularly her prior sex life. No matter how violent or outrageous the alleged rape was, the object was to make her out to be a 'bad girl' who either consented to the events or got what she deserved given her 'loose' lifestyle… The standard trial tactic was for defense attorneys to 'put the woman' on trial, asking questions about her previous sexual experiences whether she used birth control, whether she went to bars, what she wore, either suggesting that she consented to the sexual events or that she 'got what she deserved".

Moreover, Ward underlines that stranger rape, rape involving force or weapons, evidence of resistance, emotional upset and good moral character of the victim would evoke more supportive and favorable responses (Ward, 1995:92) while people are more likely to see sexually active women more responsible for sexual assault than inactive women (Ward, 1995:76).

All in all, the male perspective of the patriarchal society creates a burden on the rape victims and helps women to feel that they have to be responsible for preventing rape and they should be the ‘gatekeepers' of their own sexuality.

The Concept of Consent and Importance of Consent

Consent has always been a controversial topic for feminist standpoint since law's treatment of consent to sex so differently from consent in other areas. The baseline assumption has been that women are consenting to sex until there is significant evidence to the contrary in contrast especially in medicine consent means saying ‘yes' to the practices about people's bodily integrity On the contrary, feminists claim that this presumption of consent is a product of patriarchy since it works in the interests of men's positive sexual autonomy and searching for requirements of physical resistance and the search of verbal refuse (McGregor, 2005:104).

McGregor argues that consent is important since we value autonomy and consent provide individuals with a certain kind of power over their ‘territory' and in liberal thought from the moral point of view, concern about autonomy and self-determination is represented by guaranteeing agents control over their domain through their power of consent. Consent is also important because by protecting personal autonomy it allows individuals to control important issues in their lives by changing their rights and responsibilities. Before consent people have duties not to interfere with; take or touch another's body or property and after consent, the structure of duties has changed the subject of consent. Moreover, seeking consent in a relationship means equal treatment and getting consent from the agent for access to their body for a sexual relationship is a minimal requirement for showing respect to that person (McGregor, 2005:106, 107).

However, it is becoming controversial when one think about what means consent as it was mentioned above. There are two major accounts of the nature of consent one is the attitudinal and the other one is performative. McGregor explains these accounts as (McGregor, 2005:117):

> In the attitudinal account, consent is analyzed as consisting of any one of a number of private states of mind or attitudes on the part of the consenter, ranging from a mental ‘choice' to willingness, grudging acquiescence or even submission. Performative consent is analyzed as ‘something that it is given or withheld by a person through what is said or done in a particular set of circumstances. The performative account is often also perceived as normative that is, ‘conferring a right on another to do something which otherwise that other person would have an obligation not to do'.

He also underlines that both of these accounts of consent describe the behavior or experiences of the individual and in this sense, they are both descriptive concepts. However, it is important to understand that normative understanding of consent can be entirely separated from the descriptions of consent. So, in this perspective in a rape case consent to intercourse

induced by fear is no consent (McGregor, 2005:117). Consent in this sense should be distinguished from mere acquiescence or submission and it must have normative significance, but this fact has been neglected by many courts and juries, in addition to these facts, also since consent is something that one does, beliefs about what a woman 'really wanted' cannot support a reasonable belief that she consented (McGregor, p.118). In conclusion, consent is an important concept in the moral side of rape and should not only be received as saying no. ın most of the cases having consent means saying yes but as feminists questioned before this paper, especially in rape cases there is a search for the word of 'no' for showing that, that woman has no consent. Moreover, predictions and assumptions such as 'no means yes' are weakening the importance of consent and also supporting the ideas of women's passivity and their positions of being objects of male desire (Brownmiller, 1975:114)

CONCLUSION

In this paper rape, its historical background, the theory of rape and rape culture were examined in detail. The roots of rape, sociological explanation of rape, developments in the laws and rape myths were also explained. It is easy to understand that rape in a heteronormative patriarchal society is a common action, especially against women and women have suffered a lot since this action has been made against their bodily integrity directly. As Susan Brownmiller expresses: "Rape is not a crime of irrational, impulsive and uncontrollable lust but it is a deliberate, hostile, violent act of degradation and possession on the part of a would-be conqueror, designed to intimidate and inspire fear." (Brownmiller, 1975:391)

However, the question of combat with this culture and rape is still unanswered. There are certain answers by feminists and by other rape theorists such as castration procedure which change the basic human biology of the sex's offenders (La Fond, 2005:167), banning of pornography since it is an invention of male desires and there cannot be an equality of women and men in pornography (Brownmiller, 1975:394) and as legal widening of rape's definition (from date rape to marital rape) and penalties for the rape offenders (Brownmiller, 1975:383). Moreover, changing the base of researches about rape constitutes an important part of combating with rape culture. Adopting feminist perspectives into common procedures and understandings of rape are necessary for this issue. Feminist standpoint research is driven by politics and informed by cultural, political and ideological reading of the context of interaction and everyday experience while male standpoint in these situations are more focused on numbers and do not give importance on the post-traumatic syndrome of rape victims (Anderson & Doherty, 2008:63)

Most of these measures can be useful in order to combat with rape culture and the existence of rape in the society but it is also important to understand that the ideology of rape is aided by more than the fiat of total male control over the lawful use of power. the ideology of rape is fueled by cultural values that are perpetuated at every level of our society and nothing less than a frontal attack is needed to repel this cultural assault (Brownmiller, 1975:389). As Brownmiller put into words in the last paragraph of her book (Brownmiller, 1975:404):

> Only women can fight back and should fight back against these patriarchal norms and societal order with a political perspective and women also have covered a distance so far. Rape can be eradicated, not merely controlled or avoided on an individual basis, but the approach must be long-rage and cooperative and must have the understanding and good will of many men as well as women.

REFERENCES

Anderson, I., & Doherty, K. (2008). Accounting for rape: psychology, feminism, and discourse analysis in the study of sexual violence. London: Routledge.

Brownmiller, S. (1975). Against our will: men, women and rape. New York: Simon and Schuster.

Deutsch, I. The conscious masochistic rape fantasies

Toit, L. D. (2009). A philosophical investigation of rape: the making and unmaking of the feminine self. New York, NY: Routledge.

Edwards, D. (1997). Discourse and Cognition. London, Sage.

Gavey, N. (2005). Just sex?: the cultural scaffolding of rape. London: Routledge.

Hlavka, H. E. (2014). Normalizing sexual violence: young women account for harassment and abuse. Gender and Society

Horney, K. (1933). The denial of the vagina. Feminine Psychology

Q., L. F. (2005). Preventing sexual violence: how society should cope with sex offenders. Washington, DC: American Psychological Association.

Lyotard, J. F. (1988). The differend: phrases in dispute. Minneapolis: University of Minnesota Press.

McGregor, J. (2005). Is it rape?: on acquaintance rape and taking women's consent seriously. Aldershot, Hampshire, England: Ashgate.

Ward, C. A. (1995). Attitudes toward rape: feminist and social psychological perspectives. London: Sage Publications.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN YALNIZLIK DÜZEYLERİ İLE HAYAT MEMNUNİYETLERİNİN İNCELENMESİ (Gülin YAZICI ÇELEBİ - Bülent ÇELEBİ)…….352-367

EĞİTİM VE EŞİTSİZLİK: YÜKSEKÖĞRETİMDE EŞİTSİZLİĞİN YENİDEN ÜRETİMİ (Engin ERİŞKEN)…….368-394

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ BAKIŞ AÇISIYLA FUTBOLUN SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİNE ETKİSİ (Tuğrul KÜLÜNKOĞLU - Ilgım YAMAN)……..395-408

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN YALNIZLIK DÜZEYLERİ İLE HAYAT MEMNUNİYETLERİNİN İNCELENMESİ

Gülin YAZICI ÇELEBİ*
Bülent ÇELEBİ**

ÖZET

Bu araştırmanın amacı lise öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile hayat memnuniyetleri düzeyleri arasındaki ilişkinin ve yalnızlık düzeyleri ile hayat memnuniyetlerinin değişkenlere göre farklılaşma durumlarının incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubu Trabzon merkezde farklı okul türlerinde eğitim gören (kız: 195; erkek: 195) toplam 390 lise öğrencisi oluşturmaktadır Araştırmanın verileri 2019-2020 eğitim öğretim yılında toplanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu, Ucla yalnızlık ölçeği ve hayat memnuniyeti ölçeği kullanılmıştır. Veriler SPSS 23 programda analiz edilmiştir. Yapılacak analiz tekniklerine karar vermek için normallik analizleri yapılmış ve verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Korelasyon analizlerinde Spearman korelasyon katsayısı, ikili değişkenlerin karşılaştırılmasında t-testi, üç ve daha fazla kategorili değişkenlerde ANOVA testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda hayat memnuniyeti ve yalnızlık arasında -.42 düzeyinde ters yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Hayat memnuniyeti ve yalnızlık cinsiyet değişkeni açısından farklılaşmazken okul türü, kardeş sayısı, anne ve baba eğitim durumu ve anne baba ile ilişkilerden duyulan memnuniyet düzeyine göre farklılaştığı bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yalnızlık, Hayat memnuniyeti, Lise, Öğrenci

ANALYSIS ON THE LONELINESS LEVELS AND LIFE SATISFACTION OF HIGH SCHOOL STUDENTS

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze the relationship between loneliness and life satisfaction levels of high school students along with the differentiations of loneliness levels and life satisfaction according to the variables. The study group of the study consisted of a total of 390 high school students (female: 195; male: 195) enrolled in different school types in the center of Trabzon. The data of the research were collected within the 2019-2020 academic year. Personal information form prepared by the researchers, Ucla loneliness scale and life satisfaction scale were used as data collection tools in the study. The data were analyzed in SPSS 23 program. Normality analyzes were performed to decide on the analysis techniques to be performed and it was determined that the data displayed normal distribution. Spearman correlation coefficient was used in correlation analysis, t-test was used to compare binary variables, and ANOVA test was used for variables with three or more categories. As a result of the research, a significant relationship in the negative direction was observed between life satisfaction and lonelinessat -42 level. While life satisfaction and loneliness did not differ in terms of gender variable, it was found to differ according to school type, number of siblings, education level of parents and level of satisfaction in the relationship with parents.

Keywords: Loneliness, Life satisfaction, High School, Student

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, E-mail: gulin_celebi@hotmail.com
** Öğretmen, Trabzon Gazi Anadolu Lisesi, E-mail: bcelebi76@gmailcom

GİRİŞ

Başkaları ile iletişim içinde olmak insanların ortak ihtiyaçlarından biridir. Diğerleri ile iletişim içinde olmak bireyin varoluşunun en önemli göstergelerinden biri olarak ifade edilebilir. Yaş, cinsiyet ya da diğer tüm özelliklerden bağımsız olarak bütün insanlar için sosyal ilişki içinde olmak, sevilmek- sevmek, bir gruba ait hissetmek önemlidir hatta bir ihtiyaçtır. Çeşitli nedenlerle bu ihtiyacın karşılanamaması halinde yalnızlık kavramı ortaya çıkmaktadır. Yaşanan sosyal ilişkilerin yetersiz ve doyuruculuktan uzak olması nedeniyle bireyler kendilerini yalnız hissedebilmektedirler. Alanyazına bakıldığında yalnızlık ile ilgili çeşitli tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. Yalnızlık ile ilgili en yaygın olan tanımlamaya göre yalnızlık; bireyin var olan sosyal ilişkileri ile arzuladığı sosyal ilişkiler arasındaki farktan kaynaklanan istenilmeyen psikolojik durumdur (Peplau ve Perlman, 1982). Mevcut durumla istenilen durum arasındaki farka yapılan vurgu şu ayrıma dikkat çekmektedir. Eğer birey mevcut durumdan rahatsız değilse yani tek başınalığı tercih ediyorsa bu istenilmeyen bir durum olmaktan çıkmakta ve yalnızlık olarak adlandırmamaktadır. Yaşanılan duygu durumun yalnızlık olabilmesi için bireyin bu durumdan hoşnutsuzluk duyması önkoşuldur denilebilir. Rogers (1994) yalnızlığı bireyin kendisini çevresi ile gerçek anlamda ilişkide hissetmediği ya da hissedemediği durumlarda ortaya çıkan bir duygu olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamada göre bireyin etrafında insan olmaması ya da az sayıda olmasından ziyade, kurduğu ilişkilerin bireyde oluşturduğu duyguya vurgu yapılmaktadır. Yani insan tek başınayken bile yalnız hissetmeyebilir ya da kalabalıklar içinde de yalnızlık duygusuna kapılabilir. Yalnızlık ile ilgili çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır. Weis (1973) yalnızlığı duygusal ve sosyal yalnızlık olarak iki kategoride ele alırken, Young (1982) ise geçici, durumsal ve kronik yalnızlık olarak üç kategoride ele almaktadır. Geçici ve durumsal yalnızlık görece olağan kabul edilebilirken kronik yalnızlık kaynağının içsel psikolojik süreçler olması nedeniyle üzerinde daha fazla durulan yalnızlık türüdür denilebilir. Yalnızlık her yaş döneminde ortaya çıkabilmekle beraber ergenlik döneminde diğer gelişim dönemlerine kıyasla daha yoğun ve yaygın olarak yaşandığı ifade edilmektedir (Ostrov ve Offer, 1991). Ergenlik dönemi yaşanan hızlı ve çok yönlü değişimler, kimlik oluşturma çabası, aileden bağımsızlaşma gibi birçok cephede savaşılmakta ve sorunlar yaşanabilmektedir. Bu dönemde ailesine ayrı bir birey olduğunu kabul ettirme gayretinde olan ergen için akran ilişkileri her zamankinden daha fazla önem kazanmakta hatta aile ilişkilerinin önüne geçebilmektedir. Bir yandan özerkleşme çabasında olan ve yalnız kalmayı isterken bir yandan da akran gruplarına ait olma isteği duymaktadır. Bu ihtiyacın karşılanamaması ve ergenin yalnızlık duygusu yaşayacağı ve olumsuz sonuçlara yol açabileceği söylenebilir (Cheng ve Furnham,2002; Kılıççı, 2000). Yaşanan yalnızlık duygusu birçok alana

etki edebilmektedir. Yapılan araştırmalar yalnızlığın düşük benlik saygısı (Yıldırım, 2017), depresyon (Çam ve Artar, 2014; Hudson, Elek ve Grossman, 2000), sosyal becerilerde yetersizlikle (Schumaker., Shea, Monfries, Groth-Marnat,1992) ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu değişkenler bütün olarak ele alındığında bireyin hayat memnuniyetinin de etkileneceği söylenebilir.

Pozitif psikolojinin önemli kavramlarından bir olan hayat memnuniyeti kavramı bireyin kendi deneyimlerine bağlı olarak şekillenen öznel bir durumdur (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Birçok faktörden etkilenen hayat memnuniyeti durumsal olmayan, bireyin hayatının geneline ilişkin memnuniyetini ifade eden bir kavramdır. Emeç-Güler-Kümbül (2006) de hayat memnuniyetini; bireyin yaptığı bütüncül değerlendirme sonucunda yaşamına ilişkin değerlendirmelerinin olumluluk düzeyi olarak tanımlamaktadırlar. Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985)'e göre ise hayat memnuniyeti bireyin kendi kriterlerine göre yaptığı değerlendirmeler sonucunda yaşamını olumlu algılaması olarak tanımlamaktadırlar. Baydar (2016) hayatın geneline ilişkin olan bu kavramın, günlük ilişkilere dair memnuniyet durumu, bireyin yaşamını sorgulaması sonucunda oluşan duygu durumu ve bireyin hayatını başka ölçütlerle kıyaslaması sonucunda oluşan memnuniyet durumu olarak üç boyutta ele alınabileceğini ifade etmektedir. Yapılan araştırmalar hayat memnuniyetinin birçok değişkenle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Günlük ilişkilere dair memnuniyeti içeriyor olması hayat memnuniyeti ve yalnızlığın ilişkili olabileceği şeklinde düşünülebilir. Bu araştırmanın amacı da lise öğrencilerinin yalnızlık ve hayat memnuniyeti düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

Araştırma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Trabzon merkezde farklı liselerde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına göre sağlanmıştır. Çalışma grubuna ilişkin bilgiler Tablo 1 de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmanın Çalışma Grubuna İlişkin Bilgiler

		f	%
Cinsiyet	Kadın	195	50
	Erkek	195	50
Yaş	14	73	18,5
	15	68	17,3
	16	126	32
	17 ve üzeri	123	32,2
Sınıf	9	110	28,4
	10	91	23,1
	11	114	29,4
	12	75	19
Okul Türü	Anadolu Lisesi	108	28,4
	Meslek Lisesi	57	14,5
	Fen Lisesi	58	14,7
	Sosyal Bilimler	80	20,3
	İmam Hatip	87	22,1
Anne Eğitim Düzeyi	İlkokul	99	25,4
	Ortaokul	79	20,3
	Lise	116	29,7
	Yükseköğrenim	96	24,6
Baba Eğitim Düzeyi	İlkokul	60	15,4
	Ortaokul	75	19,2
	Lise	131	33,6
	Yükseköğrenim	124	31,8

Veri Toplama Araçları

Yalnızlık Ölçeği

Araştırmada öğrencilerin yalnızlık düzeylerini belirlemek amacıyla Ucla Yalnızlık Ölçeği kullanılmıştır. Russel, Peplau ve Ferguson (1978) tarafından geliştirilen UCLA Yalnızlık ölçeğinin Türkçe uyarlaması Demir (1989) tarafından yapılmıştır. Likert tipi ölçekte 20 madde yer almaktadır. Ölççekte yer alan maddelerin yarısı tersten puanlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 20 en yüksek puan ise 80 dir ve yüksek puan yalnızlık duygusunun yoğun olduğu anlamına gelmektedir. Demir (1989) tarafından yapılan çalışmada ölçeğin Cronbach alfa değeri 96 bulunurken bu çalışma için yapılan analizlerde Cronbach alfa değeri .89 olarak hesaplanmıştır.

Hayat Memnuniyeti Ölçeği

Katılımcıların hayat memnuniyeti düzeylerini belirlemek amacıyla Diener, Emmons, Larsen ve Griffen (1985) tarafından geliştirilmiş olan ve Türkçe uyarlaması Ayten (2012) tarafından yapılan Hayat memnuniyeti ölçeği kullanılmıştır. 7'li Likert tipi ölçekte beş madde yer almaktadır ve yüksek puan yüksek hayat memnuniyetine işaret etmektedir. Ayten (2012)

tarafından yapılan çalışmada Cronbach alfa değeri .85 olarak bulunurken bu araştırmada .82 olarak hesaplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formunda katılımcıların cinsiyeti, yaşı, okul türü, sınıfı, anne-baba eğitim durumu ve ebeveyn ilişkilerinden duyulan memnuniyet düzeyine ilişkin sorular yer almaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılan ölçekler için gerekli izinler alındıktan sonra veriler 2019 yılında okullara gidilerek araştırmacılar tarafından toplanmıştır. Toplam 407 kişiye iletilen ölçekten 401tanesi cevaplanmış olarak geri dönmüş, eksik doldurulan 11 form iptal edildikten sonra 390 kişilik bir veri seti oluşturulmuştur.

Verilerin Analizi

Veriler SPSS 25 programında analiz edilmiştir. Yapılacak analiz tekniklerine karar vermek için normallik analizleri yapılmıştır. Korelasyon analizlerinde Pearson korelasyon katsayısı, ikili değişkenlerin karşılaştırılmasında t-testi, üç ve daha fazla kategorili değişkenlerde ANOVA testi kullanılmıştır. Anlamlı çıkan sonuçlarda farkın kaynağını belirlemek için Bonferroni testi kullanılmıştır

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde ölçeklerden elde edilen sonuçların analizlerine yer verilmiştir.

Tablo 2. Yalnızlık ile Hayat memnuniyeti arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon analizi sonuçları

	Hayat Memnuniyeti
Yalnızlık Düzeyi	**-.42****

Tablo 2 de çalışma grubunda yer alan bireylerin yalnızlık düzeyleri ile hayat memnuniyeti düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan korelasyon analizi sonuçları görülmektedir. Tabloya bakıldığında iki değişken arasında ters yönlü orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle yalnızlık düzeyi yükseldikçe hayat memnuniyeti düşmektedir.

Tablo 3. Hayat Memnuniyeti ve Yalnızlık Düzeylerinin Cinsiyet Değişkeni Açısından İncelenmesi

	Cinsiyet	N	Ort.	Ss	t	P
Hayat Memnuniyeti	Kadın	195	20.68	7.25	-.39	.70
	Erkek	195	20.95	6.59		
Yalnızlık	Kadın	195	37.10	9.55	-1.16	.25
	Erkek	195	38.23	9.80		

Tablo 3 bakıldığında bireylerin hayat memnuniyetlerinin ve yalnızlık düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı görülmektedir.

Tablo 4. Hayat Memnuniyeti ve Yalnızlık Düzeylerinin Okul Türü Açısından İncelenmesi

		KT	Sd	KO	F	P
Hayat Memnuniyeti	Gruplararası	382.41	4	95.60	2.02	.09
	Grupiçi	18431.06	385	47.38		
	Toplam	18813.47	389			
Yalnızlık	Gruplararası	2232.28	4	558.07	6.27	.00
	Grupiçi	34609.83	385	88.97		
	Toplam	36842.10	389			

Tablo 4'e göre araştırma grubunda yer alan lise öğrencilerinin hayat memnuniyeti düzeyleri okul türü açısından anlamlı bir farklılık bulunmazken, yalnızlık düzeylerinin okul türü açısından anlamlı farklılık gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Farkın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan Bonferroni testi sonuçlarına göre farkın kaynağı Meslek lisesi ile diğer okul türleri arasındaki farktır. Meslek lisesi öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri diğer okul türlerine göre daha yüksektir ve aralarındaki fark anlamlıdır**.**

Tablo 5. Hayat Memnuniyeti ve Yalnızlık Düzeylerinin Kardeş Sayısı Açısından İncelenmesi

		KT	sd	KO	F	p
Hayat Memnuniyeti	Gruplar arası	500.32	3	166.773	3.552	.01
	Grup içi	18313.155	286	46.957		
	Toplam	18813.475	289			

	Gruplar arası	1059.534	3	353.178		
Yalnızlık	Grup içi	35782.57	286	91.75	3.849	.01
	Toplam	36842.104	289			

Tablo 5 incelendiğinde bireylerin hayat memnuniyeti ve yalnızlık düzeylerinin kardeş sayısına göre farklılaştığı görülmektedir. Yapılan analizler sonucunda kardeş sayısı arttıkça hayat memnuniyetinin düştüğü ve yalnızlık düzeyinin arttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Farkın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan Bonferroni analizi sonucunda her iki ölçekte de farkın kaynağının 2 kardeş olanlarla 4 ve daha fazla kardeş olanlar olduğu görülmüştür.

Tablo 6. Hayat Memnuniyeti ve Yalnızlık Düzeylerinin Anne Eğitim Düzeyi Açısından İncelenmesi

		KT	sd	KO	F	p
Hayat	Gruplararası	596.9	5	119.38		
Memnuniyeti	Grup içi	18216.574	384	46.95	2.543	0.07
	Toplam	18813.475	389			
	Gruplararası	1531.16	5	306.232		
Yalnızlık	Grup içi	35310.944	384	91.008	3.65	0.01
	Toplam	36842.104	389			

Tablo 6'ya bakıldığında çalışma grubunda yer alan bireylerin Hayat memnuniyeti düzeylerinin anne eğitim durumuna göre farklılaşmazken yalnızlık düzeylerinin farklılaştığı görülmektedir. Farkın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan Bonferroni analizine göre farkın kaynağı annesi ilkokul mezunu olan öğrencilerle annesi lise mezunu olan öğrenciler arasındaki farktır. Annesi ilkokul mezunu olan öğrencilerin yalnızlık düzeyleri annesi lise mezunu olanlardan daha yüksek bulunmuştur ve fark anlamlıdır. Baba eğitim düzeyi açısından ise anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür**.**

Tablo 7. Hayat Memnuniyeti ve Yalnızlık Düzeylerinin Anne ile olan ilişkilerden duyulan memnuniyet düzeyi açısından incelenmesi

		KT	sd	KO	F	p
Hayat	Gruplar arası	3878.38	8	484.792		
Memnuniyeti	Grup içi	14935.136	381	38.793	12.497	.00
	Toplam	18813.475	389			

	Gruplar arası	4355.682	8	544.46		
Yalnızlık	Grup içi	32486.422	381	84.38	6.452	.00
	Toplam	36842.104	389			

Tablo 7'de yer alan analiz sonuçlarına göre anne ile olan ilişkilerden duyulan memnuniyet düzeyinin hayat memnuniyeti ve yalnızlık düzeyi üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Buna göre anne ile olan ilişkilerden duyulan memnuniyet düzeyi arttıkça hayat memnuniyetinin yükseldiği, yalnızlık düzeyinin ise düştüğü belirlenmiştir.

Tablo 8. Hayat memnuniyeti ve yalnızlık düzeylerinin baba ile olan ilişkilerden duyulan memnuniyet düzeyi açısından incelenmesi

		KT	sd	KO	F	p
Hayat	Gruplararası	2561.082	9	284.565		
Memnuniyeti	Grup içi	16252.393	380	42.324	6.723	.00
	Toplam	18813.475	389			
	Gruplararası	3918.631	9	435.403		
Yalnızlık	Grup içi	32923.474	380	85.738	5.78	.00
	Toplam	36842.104	389			

Tablo 8'de yer alan verilere göre hayat memnuniyeti ve yalnızlık baba ile olan ilişkilerden duyulan memnuniyet düzeyine göre farklılaşmaktadır. Baba ile olan ilişkiden duyulan memnuniyet arttıkça hayat memnuniyetinin yükseldiği, yalnız düzeyinin ise düştüğü belirlenmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmadan elden sonuçları hayat memnuniyeti ve yalnızlık arasında ters yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. İnsan sosyal bir varlıktır ve anlamlı ilişkilere ihtiyaç duymaktadır. Hayat memnuniyetinin bir boyutunu oluşturan diğerleri ile olan ilişkinin tatmin edici seviyede olmaması yani bireyin yalnızlık yaşaması durumunda hayat memnuniyetinin de bu durumdan olumsuz etkilenmesi beklenen bir durumdur. Alanyazına bakıldığında bu araştırma ile benzer sonuçlara ulaşan çok sayıda araştırma olduğu görülmektedir (Ak, 2019; Balaban, 2015; Ekşi, Çini ve Sevim, 2020; Kocatürk-Türkmen, 2019; Moore ve Schultz, 1983; Ogurlu, Birben, Öpengin ve Yalın, 2016; Varol-Afo, 2018; Yüksel, Çini ve Yasak, 2020). Araştırmada hayat memnuniyeti ve yaşam doyumu düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı

sonucuna ulaşılmıştır. Bu konuda literatürde birbirinden farklı sonuçlara ulaşan araştırma bulguları olduğu görülmektedir. Hayat memnuniyetinin ya da yaşam doyumunun kadınlarda daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşan araştırma sonuçları olduğu gibi (Ayten, 2015; Çıtır-Yılmaz, 2016; Ekşi, Çini ve Sevim, 2020; Strozik, Strozik ve Szware, 2016; Tuzgöl-Dost, 2007; Şahin, 2016) erkeklerin hayat memnuniyetlerinin daha yüksek olduğunu (Avşaroğlu, Deniz ve Kahraman, 2005; Balcı ve Koçak, 2017; Batan, 2016; Kim, 2001; Saatli ve diğerleri, 2004; Yayan ve Altun, 2013; Yetim, 1991; Yıldırım, 2017; Yılmaz-Çıtır, 2016) vurgulayan araştırmalarda yer almaktadır. Bazı araştırma sonuçları ise bu araştırma sonuçları ile benzer olarak cinsiyet açısından bir farklılık olmadığını göstermektedir (Acat, 2019; Ayten ve diğerleri, 2012; Ayten ve Yıldız, 2016; Baydar, 2016; Göcen, 2015; Kiraz ve Özkan, 2017; Sağır, 2019). Birbirinden bu kadar farklı sonuçların yer alması çalışılan grubun demografik özelliklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu araştırmanın çalışma grubunu oluşturan ergenlerin yaşadıkları duygu yoğunluğu nedeniyle cinsiyete dayalı farkların ortadan kalktığı söylenebilir. Bireylerin yalnızlık düzeylerinin cinsiyet açısından farklılaşma durumu ile ilgili de literatürde farklı sonuçlar olduğu görülmektedir. Kadınların yalnızlık düzeyi daha yüksektir diyen araştırma sonuçlarının (Karakuş, 2012; Kim, 2001) yanı sıra erkeklerin yalnızlık düzeyinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşan araştırmalar da mevcuttur (Buluş, 1996; Çağır, 2010; Çeçen, 2007; Erözkan, 2004; Gündoğmuş, 2017; Haliloğlu, 2008; Karaoğlu, Avşaroğlu ve Deniz, 2009; Kozaklı,2006; Saraçoğlu, 2000). Bu araştırmanın sonuçları ile benzer olarak cinsiyete dayalı bir fark olmadığı sonucuna ulaşan araştırma bulguları da vardır (Eldeliklioğlu, 2008; Eren, 1994; Oktan, 2005; Pancar, 2009; Rotenberg, Macdonald ve King, 2004; Tarhan, 1998). Bireylerin devam ettikleri okul türü değişkeni açısından incelenmesi sonucunda hayat memnuniyetlerinin farklılaşmadığı ancak yalnızlık düzeylerinin farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analizler sonucunda meslek lisesi öğrencilerinin diğer okul türlerinde okuyan öğrencilere kıyasla daha yüksek yalnızlık yaşadıkları söylenebilir. Araştırma grubunda yer alan meslek liseleri nitelikli okullar kapsamında yer almayan ve puan ile yerleşemeyen akademik başarısı düşük öğrencilerin devam ettiği okullardır. Akademik başarının yalnızlıkla ilişkili olduğunu ortaya koyan araştırma sonuçları vardır (Demir, 1990; Gündoğmuş, 2017; Pancar, 2009). Araştırmadan elde edilen bu sonucun bu durumla ilişkili olduğu söylenebilir. Akademik olarak kendisini yetersiz hisseden, bu nedenle istemediği okula devam etmek zorunda olan ergenlerin sosyal ilişkilerinin bu durumdan etkilenmesi ve yalnızlık yaşadığı söylenebilir. Alanyazına bakıldığında bu araştırma ile benzer olarak yalnızlık düzeyinin okul türü açısından farklılaştığını ortaya koyan araştırma sonuçları olduğu görülmektedir (Saraçoğlu, 2000). Bu araştırma sonucuna hayat memnuniyeti düzeylerinin okul türü açısından

anlamlı bir fark olmadığı bulgulanmıştır. Literatürde bu sonuçlarla benzer sonuçlara ulaşan araştırma bulguları olduğu gibi (Sağır, 2019; Yılmaz – Çıtır, 2016) okul türü açısından anlamlı fark bulan sonuçlarda vardır (Acat, 2019).

Araştırma bulguları bireylerin sahip oldukları kardeş sayısına göre hem hayat memnuniyetlerinin hem de yalnızlık düzeylerinin farklılaştığını göstermektedir. Bu araştırma sonuçlarına göre kardeş sayısı yükseldikçe hayat memnuniyeti düşmekte, yalnızlık düzeyi yükselmektedir. Bu durum kardeş sayısı arttıkça ailenin imkanlarının daha çok paya bölünmesi, çocuğa gösterilecek ilginin ve birlikte geçirilecek zamanın azalması nedenine bağlanabilir. Kalabalık ailelerde yalnızlık yaşanmayacağı düşünülse de yalnızlığın nicelikle değil nitelikle ilgili olduğu unutulmamalıdır. Doyurucu olmayan ilişkiler kalabalık içerisinde bile yalnızlık duygusunu tetikleyebilmektedir. Bu araştırma sonuçlarıyla benzer araştırma sonuçları vardır (Bahtiyar, Eraslan-Çapan, Körler, 2011; Demirtaş, 2007; Duyan ve diğerleri, 2008; Saraçoğlu, 2000). Bazı araştırma sonuçları ise anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Eren, 1994; Kozaklı, 2006; Karaoğlu, Avşaroğlu ve Deniz, 2009).

Araştırmanın değişkenlerinden biri olan anne ve baba eğitim durumu açısından farklılaşma olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan analizlere göre baba eğitim durumu açısından anlamlı bir fark bulunmazken anne eğitim durumunun yalnızlık düzeyi üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim düzeyi arttıkça yalnızlık düzeyi ise düşmektedir. Eğitimli annelerin ergenlerin duygusal gelişimleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaları, daha sağlıklı iletişim kurmaları ve destekleyici olmaları bu durumun nedenleri arasında gösterilebilir. Bu araştırma sonuçları ile benzer sonuçlara ulaşan araştırmalar olduğu gibi (Bahtiyar, Eraslan Çapa ve Körler, 2011; Duyan vd, 2008; Göcen, 2015) baba eğitim durumunun anlamlı fark oluşturduğu bulgusuna ulaşan araştırma sonuçları da söz konusu (Tan, 2000).

Anne ve baba ile olan ilişkilerin hayat memnuniyeti ve yalnızlık düzeyi üzerinde bir fark oluşturup oluşturmadığını belirlemek amacıyla yapılan analizler sonucunda her iki ebeveynle olan ilişkinin hem hayat memnuniyeti hem de yalnızlık düzeyi üzerinde etkili olduğu ve anlamlı farklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ebeveynlerle olan ilişkiden duyulan memnuniyet arttıkça yalnızlık düzeyi düşmekte hayat memnuniyeti yükselmektedir. Bireylerin insan ilişkilerinin temelleri aile olan ilişkileri ile atılmaktadır. Ailesi ile ilişkileri olumlu ve doyum sağlayıcı olan ihtiyaçları imkanlar ölçüsünde karşılanan ve ailesinin desteğini arkasında hisseden ergenlerin daha yüksek hayat memnuniyeti yaşamaları ve daha düşük yalnızlık yaşamaları beklenen bir durumdur. Alanyazına bakıldığında bu araştırma ile benzer sonuçlara ulaşan çok sayıda araştırma olduğu görülmektedir (Demir, 1990; Goldberg, 1981; Hojat, 1982; Tan, 2000).

KAYNAKÇA

Acat, B. (2019). **Ergenlerde Dindarlık, Değerler, İnternet Bağımlılığı ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi**. Marmara Üniversitesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Afo – Varol, L. (2009). **Relations Among Loneliness, Shyness, Perceived Social Support, Life Satisfaction And Problematic Internet Use**. Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ak, S. (2019). **Eğitim Fakültesi Öğrencilerinde Problemli İnternet Kullanımının Yalnızlık, Yaşam Doyumu ve Algılanan Sosyal Destek ile İlişkisinin İncelenmesi**. Uludağ Üniversitesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa.

Avşaroğlu, S., Deniz, M.E. ve Kahraman, A. (2005). "Teknik Öğretmenlerde Yasam Doyumu İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi". **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü̈ Dergisi**, 14; 115-129.

Ayten, A. (2012). **Tanrıya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma**, İstanbul: İz Yayıncılık.

Ayten, A. (2013). "Din ve Sağlık; Bireysel Dindarlık, Sağlık Davranışları ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 13(3), 7-31

Ayten, A. (2015). "Dindarlık Ruhsal ve Fiziksel Sağlığı Etkiler mi?" A. Ayten içinde, **Din, Erdem ve Sağlık**. İstanbul: Çamlıca Yayınları

Ayten, A., Göcen, G., Sevinç, K., ve Öztürk, E. E. (2012). "Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 12(2), s. 45-79.

Ayten, A., ve Yıldız, R. (2016). "Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dini Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma". **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 16(1), 288-308.

Bahtiyar Eraslan, B., Çapan, B. ve Körler, Y. (2011). "The Effect Of Secondary School Students Familial Characteristics On Lonelines Levels". **Procedia Social and Behavioral Sciences** 29, 1839 – 1846.

Balaban, E. (2015). **Çocuk Destek Merkezlerinde Kalan 12-18 Yaş Arasındaki Ergenlerin Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Yalnızlık ve Yaşam Doyumu Değişkenleri ile İlişkilerinin İncelenmesi**. Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Balcı, Ş. ve Koçak, M. C. (2017). "Sosyal Medya Kullanımı İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma". Öztürk, G., Eken, İ. (ed.), **1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı** içinde (34-45). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.

Batan, S. N. (2016). **Yetişkinlerde Psikolojik Dayanıklılık ve Dini Başa Çıkmanın Yaşam Doyumuna Etkileri**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Baydar, B. (2016). **Bazı Demografik Özelliklere Göre Farklı Kuşakların Yaşam Doyumlarının İncelenmesi**. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

Baydur, H., Saatli, G., Özyurt, B. ve Eser, E. (2004). "Manisa Kent Merkezi Okul Çocuklarında Yaşam Kalitesi ve Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi". **Sağlıkta Yaşam Kalitesi Sempozyumu**, İzmir.

Buluş, M. (1996). **Ergen Öğrencilerde Denetim Odağı ve Yalnızlık Düzeyi İlişkisi**. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Cheng, H., ve Furnham, A. (2002). "Personality, self-esteem, and demographic predictions of happiness and depression." **Personality and Individual Differences,** 34, 921-942. doi:10.1016/S0191-8869(02)00078-8

Çağır, G. (2010). **Lise ve Üniversite Öğrencilerinin Problemli İnternet Kullanım Düzeyleri ile Algılanan Esenlik Halleri ve Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişki**. Balıkesir Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.

Çakır, Ö. ve Oğuz, E. (2017). "Lise Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri ile Akıllı Telefon Bağımlılığı Arasındaki İlişki". **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 13 (1), 418-429. DOI: 10.17860/mersinefd.290711

Çam, Z, Artar, M. (2015). "Ergenlikte Yaşam Doyumu: Okul Türleri Bağlamında Bir İnceleme". **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2 (1), 23-46. https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon/issue/1833/22329

Çeçen, R. (2007). "Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyet ve Yaşam Doyumu Düzeylerine Göre Sosyal ve Duygusal Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi". ***Me*rsin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,** 3(2), 180-190.

Çeçen, R. (2008). "Öğrencilerinin Cinsiyetlerine ve Ana-Baba Tutum Algılarına Göre Yalnızlık ve Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi". **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, 6(3), 415-431.

Demir, A. (1989).” UCLA Yalnızlık Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği”. **Psikoloji Dergisi**, 7 (8), 14-18.

Demir, A. (1990). **Üniversite Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeylerini Etkileyen Bazı Etmenler**. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Demirtaş, A.S. (2007). **The Relationship Between Secondary School Grade 8 Students Perceived Social Support and Loneliness Levels and The Levels of Coping With Stress**. Gazi Üniversity Unpublished Master Thesis. Ankara.

Diener, E.D., Emmons, R.A., Larsen, R.J. ve Griffin, S. (1985). “The satisfaction with life scale”. **Journal of Personality Assessment**, 49(1), 71-75

Duyan, V., Çamur-Duyan, G., Gökçearslan-Çiftçi, E., Sevin, Ç., Erbay, E. ve İkizoğlu, M. (2008). “Analysis of The Variables Affecting Loneliness Levels of Secondary School Students”. **Education and Science**, 33(150), 28-41.

Ekşi, H., Çini, A., ve Sevim, E. (2020). “Çocuklarda Okul Temelli Yalnızlık ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkide Algılanan Stresin Aracı Rolü.” **Kastamonu Eğitim Dergisi**, 28(3), 1460-1470. doi: 10.24106/kefdergi.4128.

Eldeleklioğlu, J. (2008). “Gender, Romantic Relationships, İternet Use, Perceived Social Support and Social Skills As The Predictors of Loneliness”. **Eurasian Journal of Educational Research**, 33, 127-140.

Eren, A. (1994). **Analysis of Loneliness Levels and Psychological Needs**. Gazi Üniversity Unpublished Master Thesis. Ankara.

Erözkan, A. (2004). “Lise Öğrencilerinin Bağlanma Stilleri ve Yalnızlık Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”. **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2(4), 155-175.

Göcen, G. (2015). “11-12 Yaş Grubundaki Çocukların Minnettarlıkları ve Hayat Memnuniyetlerine Etki Eden Aile ile İlgili Faktörler”. **Değerler Eğitimi Dergisi**, 13, 29, 83-116.

Gündoğmuş, G. (2017). **Yalnızlık Düzeyinin Yordanmasında Anne Baba Tutumları ve Okul Tükenmişliği**. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yayınlanmammış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Haliloglu, S. (2008). **Ortaöğretim 9. sınıf Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri, Bağlanma Biçimleri ve İşlevsel Olmayan Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Malatya ili örneği).** İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.

Hojat, M. (1982). "Loneliness a Function of Parent Child and Peer Relations". **Journal of Psychology**, 112, 129-133.

Hudson, D. B., Elek, S. M., ve Campbell-Grossman, C. (2000). "Depression, Self-Esteem, Loneliness, and Social Support Among Adolescent Mothers Participating in The New Parents Project". **Adolescence**, 35, 445-453.

Karadayı, S. (2018, Şubat). **Ergenlik ve İlk Yetişkinlik Dönemindeki Bireylerde Yaşam Doyumu, Psikolojik İhtiyaçlar ve Benlik Algısı**. Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Karakuş, Ö. (2012). "Ergenlerde Bağlanma Stilleri ve Yalnızlık Arasındaki". **Toplum ve Sosyal Hizmet**, 23, 2, 33-46.

Karaoğlu, N., Avşaroğlu, S. ve Deniz, E. M. (2009). "Yalnız Mısın? Selçuk Üniversitesi Öğrencilerinde Yalnızlık Düzeyi ile İlgili Bir Çalışma". **Marmara Medical Journal**, 22(1), 19-26.

Kılıççı, Y. (2003). "6-15 yaş Öğrencilerinin Gelişimsel Güçleri ve Kişilik Gelişimini Kolaylaştırma". **İlköğretimde Rehberlik** İçinde (Ed.Yıldız Kuzgun) Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kim O (2001) "Sex Differences in Social Support, Loneliness, and Depression Among Korean College Students". **Psychological Reports**, 88(2), 521-526. DOI: 10.2466/PR0.88.2.521-526 ·

Kiraz, A., ve Özcan, B. (2017). "Life Satisfaction of Adolescents Living in Northern Cyprus". **Journal of History Culture and Art Research**, 6(3), 88-106.

Kocatürk-Türkmen, Z. (2019). **Sosyal Medya Kullanan Kadınlarda Yaşam Doyumu ve Yalnızlık İlişkisi**. Okan Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kozaklı, H. (2006). **Üniversite Öğrencilerinin Yalnızlık ve Sosyal Destek Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin Karşılaştırılması**. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

Kozaklı, H.(2006). **Comparison of The Relationships Between Loneliness and Social Support Levels in University students**. Mersin University, Unpublished Master Thesis, Mersin.

Kümbül-Güler, B. ve Emeç, H. (2006). "Yaşam Memnuiyeti ve Akademik Başarıda İyimserlik Etkisi". **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 21(2), 129-149.

Moore, D. ve Schultz, N. R. (1983). "Loneliness at Adolescence: Correlates, Attributions, and Coping". **Journal of Youth and Adolescence**," 12(2), 95-100.

Ogurlu, Ü., Birben, F. Y., Öpengin, E., ve Yalın, H. S. (2016). "Üstün Zekâlı Ergenlerde Yalnızlık ve Yaşam Doyumu İlişkisi." **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 31, 161-184

Oktan, V. (2005). "Yalnızlık ve Algılanan Sosyal Destek Düzeyinin Ergenlerdeki Öfkenin Gelişimine Etkisi". **Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, 21, 183-192.

Ostrov, E. ve Offer, D.(1991). Lonelines and The Adolescent In H.Hartog, J.R.Audy& Y.A.Cohen (Eds). The Anatomy of Loneliness (170-185). New York: İnternational University Press.

Pancar, A. (2009). **Parçalanmış ve Tam Aileye Sahip Ergenlerin Yalnızlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi**. Çukurova Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Peplau, L. A. ve Perlman, D. (1982). Perspectives on Loneliness, L A Peplauand D Perlman (eds) Loneliness: A Sourcebook of CurrentTheory, Research, and Therapy, New York, Wiley Interscience

Rogers, C. (1994). **Etkileşim Grupları**.(Çev. H. Erbil).Ankara: Ekin Yayınları.

Rotenberg, K. J., MacDonald, K. J., ve King, E. V. (2004). "The Relationship Between Loneliness and İnterpersonal Trust During Middle Childhood". **The Journal of Genetic Psychology**, 165(3), 233-249

Sağır, R. (2019). **Ergenlerde Dindarlık, Öz Denetim ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi. Marmara Üniversitesi,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Saraçoğlu, Y. (2000). **Lise Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi**. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.

Schumaker, J. F., Shea, J. D., Monfries, M. M. ve Groth-Marnat, G. (1992). "Loneliness and life satisfaction in Japan and Australia". **The Journal of Psychology**, 127, 65-71.

Seligman, M.E. & Csikszentmihalyi, M. (2000). "Positive psychology: An introduction". **American Psychologist**, 55, 5–14.

Strózik, D., Strózik, T., ve Szwarc, K. (2016). "The Subjective Well-Being Of School Children. The First Findings From The Children's Worlds Study in Poland". **Child İndicators Research,** 9(1), 39-50.

Şahin, C. (2016). "Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı İle Yaşam Doyumu Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". **Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi**, 2 (1), 1-13.

Tan, D. (2000). **Lise Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri ile Denetim Odaklarının Aile Destek Düzeyleri ve Özlük Nitelikleri Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi**. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Tarhan, N. (1998). "Ergenlerin Sosyometrik Statüleri, Cinsiyetleri, Akademik Başarıları, Sınıf Düzeyleri ve Devam Ettikleri Okulların Sosyo-Ekonomik Statüsü ile Yalnızlık Duyguları Arasındaki İlişki". **VII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi** içinde (s. 25-36). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Tuzgöl- Dost, M. (2007). "Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumunun Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi". **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 22 (2), 138-146.

Weiss, R. (1973). **Loneliness: The Experience of Emotional And Social İsolation**. Cambridge, MA: MIT Press

Yayan, E. H. ve Altun, E. (2013). "Malatya İl Merkezinde İlköğretim 6., 7., ve 8. Sınıflarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Yaşam Kalitesi ve Etkileyen Bazı Sosyo-Demografik Özelliklerin Belirlenmesi". **Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi**, 2(2), 42-49

Yetim, Ü. (1991). **Kişisel Projelerin Organizasyonu ve Örüntüsü Açısından Yasam Doyumu**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Yıldız, M. (2017). "Ergenlerde Olumsuz Otomatik Düşüncelerin Sosyal Becerilere Etkisi". **Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi**, 3(1), 45-55.

Yılmaz-Çıtır, Y. (2016). **Ergenlik Döneminde Dindarlık, Şükür ve Hayat Memnuniyeti (İstanbul Pendik Örneği)**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Young, J. E. (1982). "Loneliness, Depression and Cognitive Therapy: Theory and Aplication.Loneliness: A Sourcebook of Current Theory," **Research and Therapy**,45,379-405. Doi: 10,1037/0003-066X.39.12.1389

Yukay-Yüksel, M., Çini, A. ve Yasak, B. (2020). "Genç Yetişkinlerde Sosyal Medya Bağımlılığı, Yalnızlık ve Yaşam Doyumunun İncelenmesi". **Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, 40, 66-85

EĞİTİM VE EŞİTSİZLİK: YÜKSEKÖĞRETİMDE EŞİTSİZLİĞİN YENİDEN ÜRETİMİ

Engin ERİŞKEN*

EDUCATION AND INEQUELITY: REPRODUCTION OF INEQUALITY IN HIGHER EDUCATION

ABSTRACT

This study is going to analyze economic, cultural and social inequalities' effects to educational attainment of students' who are living in Turkey as university students. In this context, this study aims to prove that higher education reproduces inequalities in Turkey by taking economic, social and cultural factors into account.

In this study, qualitative research methods were used and semi-structured interviews were made with students from Middle East Technical University and Ankara Yıldırım Beyazıt University's engineering and social and cultural characteristics differ in these two universities and this differentiation reproduces inequalities in higher education.

In the light of this situation, it has been seen that students from METU are coming from middle-upper class families with high profile of educational background and especially their social cultural dispositions affect them to be successful in the educational system. In contrast, students from AYBU are coming from low class families with low profile of education which exclude them from social and cultural dispositions and affect their success in the educational system negatively.

All things considered METU, which is represented by economically, culturally and socially advantageous individuals, reproduces acquired cultural dispositions. Moreover, while extending their social relations and accessing culture are possible for socio-economically disadvantageous students of METU, AYBU is a university where social relations are limited and cultural access is reduced for individuals from disadvantaged socio-economic backgrounds. While students who are studying in METU are hopeful about access to professional status that bring long term profit, students from AYBU have a negative outlook about reaching job opportunities that are related to their departments. Thus, it is seen that the changing economic and cultural factors vary greatly in the two universities.

Keywords: Reproduction, Inequality in Higher Education, Habitus

GİRİŞ

Modern merkezi devlet anlayışının getirmiş olduğu müdahaleci yaklaşımla birlikte devlet, vatandaşını ulus devlet sistemine sadık ve bu sistemi üreten bir pozisyonda konumlandırdığı bir eğitim anlayışı geliştirmiştir. Modern devletin diğer önemli bir ayağı olan kapitalist ekonomi biçimi, endüstrileşmenin artması ve uzmanlaşma sonucu vatandaşını etkin bir şekilde ekonomi piyasalarında kullanmak için iş piyasasındaki uzmanlık alanların öğretildiği bir eğitim öğretim sürecine girmiştir. Collins (1971)'e göre, istihdam için artan eğitimsel gereksinimler sonucu temel dinamik, okul sisteminin genişlemesinden kaynaklanan eğitimli kişilerin arzındaki değişikliktir. Bu dinamik üç koşulla şekillenmiştir:

* Uzman Sosyolog, E-mail: enginerisken@gmail.com

İlk olarak; yirminci yüzyıldaki kolonyal dönem boyunca, eğitim yüksek ekonomik ve statü konumlarıyla ilişkilendirilmiştir. Bunun sonucunda, hareketlilik fırsatı olarak eğitim için popüler bir talep oluşmuştur; bu talep, üniversitelerden edinilen sertifikaların dışında, doktora düzeyinde veya ticari düzeyde meslek eğitimi için değildir; talep daha çok seçkin statü kültürüne girmeyi sağlayan eğitme anlayışına odaklanmış ve genellikle sadece teknik yönelimli okullar, kendilerini klasik lisans derecesine götüren eğitim dizisi ile yakından ilişkili konuma getirmiştir.

İkincisi; siyasal alanda yönetimin yerelleşmesi kilise ve devleti birbirinden ayırmış ve dini tarikatlar arasındaki rekabet Amerika'daki okulların ve üniversitelerin kurulmasını görece kolaylaştırmıştır. Rekabetin sağladığı bu motivasyonlarla topluluklar ve dini gruplar arasında okullaşma için bir hareketlilik başlamıştır. Bunun sonucu olarak, eğitim herhangi bir yere göre Amerika'da her seviyede hızlı bir şekilde genişlemiştir.

Üçüncü ve son olarak; ayrıca, teknolojik değişmeler Amerikan eğitimin yaygınlaşmasını geliştirmiştir. Tam ölçekli sanayileşmenin başlangıcında kitlesel okuryazarlık önemli olmasına rağmen, eğitimin yaygınlaşmasındaki ilk aşamalarda okuryazarlık başlangıç seviyesinde önemli bir talep oluşturmamıştır. En önemli talep, niteliksiz işlerin azalmasına karşı ılımlı bir eğilim ve endüstriyel verimde yüksek nitelikli (profesyoneller ve teknisyenler) işlerin terfisindeki artıştır. Ayrıca teknolojik değişim, bazı devam eden işlerin pozisyonlarında niteliksel gerekliliklerin artırmasını getirmiştir (Colins, 1971: 1014-1015).

Bourdieu ve Passeron (2015a), toplumsal düzen ve ayrıcalıklarının miras yoluyla aktarılmasıyla, burjuvanın doğal yetenekleri ve liyakatini tedrisi olarak belgelendirmesinin aynı şey olduğunu ifade eder. Kendisi doğal olmayan, doğuştan gelen kültür fikri, eğitim kurumu ile kültürel sermayenin karlılığını sağlayan ve bu işlevi ifade ettiğini belli etmeyerek onun aktarımını meşrulaştıran işlevleri karşısında körlüğe neden olur ve bu körlüğü ön koşul olarak kabul eder. Dolayısıyla, ayrıcalıkları elde etmenin sahip olunan diplomalara gittikçe daha sıkı bir şekilde dayandığı bir toplumda, okul yalnızca, artık doğrudan ve açıkça aktarılamayan bir burjuva statüsünün göze batmadan miras alınmasını sağlamakla kalmaz. Burjuva toplumunun sosyodisesinin, ayrıcalıklarla, en büyük ayrıcalık olan ayrıcalıklı görünmeme ayrıcalığını bahşeden etkili aracı olarak okul, kültür meselelerinde mutlak mülksüzleştirmenin, mülksüzleştirilmiş olmanın farkındalığını da dışarda bırakmasından mütevellit, mahrumlar, tedrisi ve toplumsal kaderlerinin doğal yetenek ya da liyakat noksanlıklarından kaynaklandığına her zamankinden daha kolayca inandırabilmektedir (Bourdieu ve Passeron, 2015a: 260-261).

Eşitsizliklerin yeniden üretiminin meşruluğu sınıflar arası tahakküm ilişkileri ile sağlanmaktadır. Bir grup ya da sınıf üzerinde, bir grup ya da sınıfın "kültürel keyfiyet" ile birlikte bireyleri eğitmesi, meşruluğunu eğitimde fırsat eşitliği söylemiyle gerçekleştirir. Ünal ve Özsoy (1988)'a göre, fırsat eşitliği söylemi modern demokrasilerde, bireylerin toplumsal, ekonomik ve siyasal kökenlerine, diğer bir deyişle bireylerin sınıfsal konumlarına bakılmaksızın tüm bireylerin yetenek ve becerileri ölçüt alınarak yarışacağına gönderme yapan liberal bir söylemdir (Ünal ve Özsoy 1988: 40).

Bu bağlamda yükseköğretimde eşitsizlik, yükseköğretime erişim ve katılımın iyi ve nitelikli üniversitelere doğru şekillenmesi bağlamında görülmektedir. Sosyo ekonomik ve kültürel bakımdan üst-orta sınıf ailelerden gelen öğrenciler istihdam alanı sağlayan, iyi üniversitelere katılım sağlarken, yoksun sınıflardan gelen öğrenciler, görece daha düşük puanla alımlar yapan üniversitelere ve istihdam alanı daralmış programlara katılım göstermektedir. Özellikle yoksun kesimlerden gelen öğrencilerden yükseköğretim kurumlarına erişim sağlamış olanlarının, belli programları eğitimdeki başarısının düşüklüğü nedeniyle zorla seçerken, üst orta sınıftan gelen öğrenciler tercih etme hakkına sahip oldukları görülür. Dahası en iyi üniversitelerin en iyi programlarında üst sınıf ailelerden gelen öğrencilerin temsil edilme oranın yüksek olması yükseköğretimin eğitimdeki eşitsizliği pekiştirdiği ve yeniden ürettiğini göstermektedir (Bourdieu, 2015).

Bu araştırma, yükseköğretimde eşitsizliğin bireyler açısından var olma biçimlerini ve deneyimlerini, nitel araştırma yöntemi kullanılarak, fenomenolojik araştırma yaklaşımıyla betimlenmiştir. Nitel çalışma araştırmacı için, ayrıntılı, detay veren gözlemler ve görüşmecilerin bireysel bakış açıları ve deneyimleri hakkında doğrudan alıntılama yapma imkânı sunar. (Patton, 2002: 40). Creswell (2016) Fenomenolojik çalışmaların kişinin deneyimleri ya da bir fenomenle ilgili ortak tanımlara odaklandığını belirtmiştir. Yaşanmış deneyimlerin ortak anlamlarını çıkaran bu yaklaşımın amacı kişisel deneyimleri evrensel açıklamalara indirgemektir (Creswell, 2016: 77). Fenomenoloji veri toplama aracı olarak fenomeni deneyimleyen kişilerle ilgili oluşturulan derinlemesine görüşmeleri içerir. Creswell (2016)'e göre belli bir fenomeni deneyimleyen kişiler "neyi", "nasıl" tecrübe ettiklerini ortaya koyan bir tanımlama ortaya koyarlar (Creswell, 2016: 77). Araştırma Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde okuyan 19 öğrenci ile yapılmıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Eğitim ve eşitsizlik çalışmaları işlevselci, çatışmacı ve toplumsal yeniden üretim perspektiflerle ortaya konulmuştur. Çatışmacı perspektiften eğitim ve eşitsizliği değerlendiren

Bowlis ve Gintis (2001, 2011), okul kurumunun işleyiş biçimi ile kapitalist sistemin işleyiş biçimi arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuş ve bireylerin gelecekteki mesleki konumlarının okul kurumu aracılığıyla belirlendiğini bu durumun ise okuldaki ödüllendirmeler ile birlikte gelecekteki üretim süreçlerinde bireylerin belli mesleki hiyerarşiler içinde yer alacağını ifade etmişlerdir. Okuldaki ödüllendirme sistemi ile iş piyasalarındaki terfi ettirme sistemleri arasındaki uyumluluk, sosyal sınıfların oluşmasını ve pekişmesini sağlamaktadır ve ayrıca liyakata dayalı şekilde yeteneğe göre ödüllendirme ve terfi ettirme (meritocracy) yöntemi içinde okul sistemi eşitsizliğin üretimini meşrulaştıran bir kurumdur.

Bu bağlamda, Bowles ve Gintis okul sistemini ve üniversiteleri hâkim elit kültürün öğretildiği ve toplumsal iş bölümünün düzenlendiği alan olarak görmüşler ve modern eğitim sisteminin hâkim sınıflarca araçsallaştırıldığını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra okul sistemdeki eşitsizliklerin aileler, öğretmenler ve öğrenciler için kabul edilebilir bir durum yaratmış olduğunu ve hâkim gruplar tarafından okul sisteminin kendi çıkarlarına göre manipüle edildiğini ortaya koymuşlardır.

İşlevselci yaklaşımın eğitim ve eşitsizlik değerlendirmesi ise daha çok okul araç ve gereçlere yani kurumsal kaynaklara erişim ve öğrenci, öğretmenler ve ailenin tutumları, normları açısından ele alınmıştır (Coleman, 1988; Parsons, 1959). Ancak bu değerlendirme, Bowles ve Gintis'in değinmiş olduğu güç ilişkilerini ve bu güç ilişkilerinin eğitim aracılığıyla sürdürülerek eğitimin araçsallaştırılması durumunu yeterince açıklayamamaktadır.

Eğitim ve eşitsizlik çalışmalarında yapı fail ikiliğinden kaçınmak ve gerek işlevselci yaklaşımın gerekse de çatışmacı yaklaşımın ortaya koymuş olduğu yapı analizlerinin ötesinde yapı içinde bireyin dönüştürücü etkisini ve eğitim süreçleri boyunca Bourdieu'nun (1986, 2015a, 2015b) alan, habitus ve sermaye çeşitleri üzerinden eğitimde eşitsizliklerin nasıl oluşturulduğunu ve modern toplumlarda dönüşüme uğradığını analiz etmiştir. Eğitim çalışmaları boyunca kültürel, sosyal ve ekonomik olarak eğitim alanındaki güç dengelerini ve eğitimin eşitsizliğin yeniden üretim alanı olduğunu ifade etmiştir. Eğitim süreci boyunca hâkim sınıf ya da gruplardan gelen öğrencilerin ailelerinden getirmiş oldukları ekonomik, kültürel sembolik ve sosyal sermaye biçimleri aracılığıyla oluşan eğitimsel yatkınlıkları (disposition) sayesinde prestijli üniversitelerin iyi programlarında temsil edildiklerini belirtmiş ve okul kurumu aracılığıyla toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretimi teorisini ortaya koymuştur.

YÖK (1977)'ün Üniversite Öğrencileri Aile Gelirleri, Eğitim Harcamaları, Mali Yardım ve İş Beklentileri adlı çalışması, yükseköğretime giren öğrenciler arasında önemli farklılaşmaların olduğunu ortaya koymuştur. Aile geliri yüksek olan öğrencilerin büyük şehirlerde gelişmiş ve prestijli devlet üniversitelerinde temsil edildiği görülmektedir. Araştırma

bulgularından aile eğitim durumu yüksek olan ailelerden gelen öğrencinin yükseköğretimde iyi üniversitelerde temsil edildiği önemli bulgulardandır. Çalışma yükseköğretime katılımda, aile sosyo-ekonomik ve eğitimsel farklılıkların yaratmış olduğu eşitsizliklerin, öğrencinin hangi yükseköğretime katılacağını belirleyen önemli faktörler olduğunu ortaya koymuştur. Diğer bir deyişle çalışmanın bulguları, Türkiye'de üst-orta sınıf ailelerden gelen çocukların daha gelişmiş ve prestijli üniversitelere ve programlara katılımını gösterirken yoksun sınıftan gelen öğrencilerin daha düşük puanla alım yapan, küçük şehirlerdeki üniversitelere katıldığını göstermiştir. Türkiye'de yükseköğretime katılımdaki bu farklılaşmalar yükseköğretim aracılığıyla eşitsizliğin yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır.

Eğitim ve İşlevselcilik

İşlevselci yaklaşıma (Functional theory) göre, modern toplumda, toplumsal statü kazanımı ve sosyal, ekonomik konumun ilerlemesi kişilerin toplumsal kökeninden çok eğitim yoluyla belirlenir. Yetenekli ve uzmanlaşmış kişiler toplumsal iş bölümü içerisinde, daha "iyi" ve "yetenekli" olmaları üzerinden sistem içinde belirli konumlara gelecek, bu nedenle de toplumsal tabakalaşma kaçınılmaz olarak var olacaktır. Toplumsal uyum ve bütünleşme açısından ise bu tabakalaşma işlevseldir. Durkheim'in işlevselci yaklaşımı toplumsal tabakalaşmadan çok dayanışma üzerinde odaklanmıştır. Durkheim sosyal eşitsizliği toplumsal dayanışma bağlamında ele almış ve var olan sosyal eşitsizliklerin toplumsal dayanışma bağlamında incelemiştir (Aydın, 2014). Bu bağlamda Durkheim'in sosyolojisinde önemli olan toplumsal tabakalaşmayı işlevsel yapı içerisinde "normal" olarak görmesidir ve bu değerlerinin aktarımında eğitim kurumunu ön plana çıkarmıştır: "Bir toplumu toplum yapan ortak değerlerin ve dayanışma kültürünün genç nesillere aktarılması ise okulun görevidir" (Ünsaldı, 2012: 92).

Okul, nesiller arası kültür ve değerlerin aktarımı ve bir sosyalizasyon süreci olarak hem sisteme saygı duyulması açısından, hem de gelecekteki mevkileri edinmede ve mesleki ödüllendirmede önemli bir işleve sahiptir. Parsons (1959)'a göre, işlevselciliğin okula bakış açısı, aktörlerin sosyalleşmesi olarak ele alınabilir. Aktörler düşünüldüğünde, bireysel karakterleri motivasyon ve teknik olarak yetişkinlerin performans rollerine göre eğitilirler. Sadece bu rollere göre değil, aynı zamanda aile, iş eğitiminde de olduğu gibi, informal 'akran grupları', kiliseler ve çeşitli gönüllülük organizasyonlarının her bir parçasında devam etmektedir (Parsons, 1959: 297-298).

Davis ve Moore (1945)'a göre evrensel olarak, tabakalaşmanın varlığının açıklamasında açık olarak gerekli olan, bireylerin sosyal yapı içerisinde belirli bir yer edinmeleri ve bu konuda motive edilmeleridir. İşlevselci sistem kendi içinde, bir şekilde toplum üyelerinin farklı

performanslarına göre pozisyonlarını belirlemeli ve böylece bu pozisyonlar gruplara ayrılmalıdır. Genel olarak, işlevsel yaklaşım içinde eşitsizliğin desteklenmesi ve farklı pozisyonların oranının belirlenmesinde iki önemli faktör belirleyicidir; genel olarak pozisyonlar yüksek ödül derecesine sahipse (mevki ve makam olarak), toplum içinde görece önemli bir işlev yerine getirmek ve bu pozisyonlara ulaşmak için eğitimi ve yeterli beceri varsa, bu durumlarda bireylerin pozisyonu üst sıralarda olacaktır. Sonuç olarak, eğer bir pozisyonun işlevsel olarak doldurulması için gerekli olan yetenek, eğitim ve beceriye sahip olan kişi gerekli ödüllendirmeyi de almış olacaktır. Ancak işlevsel olarak bir pozisyonu doldurmak için çok sayıda insan varsa, özel bir beceri, eğitim ve yetenek istemiyorsa da ödüllendirme o şekilde gerçekleşecektir (Davis ve Moore, 1945: 243-244). Böylece Davis ve Moore, tabakalaşmanın var olmasının işlevsel açıdan önemli olduğu vurgusunu toplum içindeki bireylerin yetenek, beceri, emek ve eğitimli olma durumlarına göre aldıkları pozisyonlar açısından değerlendirmişlerdir

İşlevselci yaklaşımın ortaya koymuş olduğu tabakalaşma ve eğitim arasındaki bağlantı olumlayıcıdır. İşlevselci yaklaşım, bir pozisyon için gerekli yetenek, beceri ve eğitime sahip olan insanların o pozisyon içinde yer alabileceğini, aksi takdirde yani gerekli beceri, yetenek ve eğitime sahip değilse o pozisyonun altında görev alacağını, bireylerin bu şekilde ödüllendirilmesinin toplumun sağlıklı bir şekilde işlemesi için önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu durumun yaratmış olduğu eşitsizliği 'beceri', 'yetenek' ve 'eğitim' durumuna göre eşitlenebileceği görüşünde olmuşlardır; fakat işlevselci yaklaşımın eğitim gereçlerine ulaşım ve erişime bakış açısı gruplar arasında hâkim olan eşitsizliği ve çatışmayı açıklayamamıştır. "İşlevselci analiz daha soyut düzeyde, verili hangi grupların hangi pozisyonlarda baskın olabileceği konusunda test edilebilir bir açıklama sağlamamıştır" (Collins, 1971:1009).

Ancak işlevselci yaklaşımı benimseyen kuramcılar, çoğu zaman bireylerin belirli ödül ya da ayrıcalıklara ulaşmada eşit bir ortamda yarışmadıklarını görmemiş; aynı zamanda tabakalaşmanın kaçınılmaz ve toplum için işlevsel bir olgu olduğu varsayımında bulunmuşlardır. Fırsat eşitliği kavramı ile toplumsal hareketliliğin gerçekleşebileceğini, eğitimin de bu hareketlilik için temel bir fırsat olduğunu vurgulamışlardır. Fakat işlevselci yaklaşım kültürel, sosyal ve ekonomik koşulları ve bunların getirmiş olduğu ayrıcalıkları görmemiş ve eşitsizliğin tarihsel sürecini maskelemiştir. Bu maskeleme ve bu üstü örtülü eşitsizlik çatışmacı yaklaşımın getirdiği eleştirilerle görünür hale gelmiştir (Bourdieu ve Passeron, 2015; Bowlis ve Gintis, 2011; Collins, 1971).

Eğitim ve Çatışmacılık

Çatışma kuramı (Conflict theory) modern merkezi sistemin kültürel, sosyal ve ekonomik işleyişine eleştirel bir bakış açısı getirmiş, dünyayı yorumlarken sosyal eşitsizlik, adalet ve sosyal çelişkileri kavram seti olarak kullanmıştır. Çatışmacı teori, işlevselci yaklaşımın eğitimdeki sosyal hareketliliği açıklamada, statü gruplarının elit kültürün pozisyonlarını korumak ve daha da üretmek için sosyal, ekonomik ve kültürel dezavantajlılığı görmemesi ve net bir açıklama getirmemeleri üzerinden eleştiriler getirmiştir.

Eğitim ve eşitsizlik tartışmaları, çatışmacı kuramcılar tarafından farklılaşmaktadır. Weberyan ve Marksist kuramlara göre eğitim ve eşitsizliği açıklama biçimleri, statü grupları ve işçi sınıfı açıklamaları üzerinden farklılaşmaktadır. Weberyan açıklamalarda daha çok statü gruplarının hâkim olduğu güç ve statü kültürüne gönderme yapılırken (Collins, 1971) Marksist açıklamalar daha çok sınıflar arasındaki mücadeleye odaklanmakta ve işçi sınıfı kültürü ile burjuvazi kültürü arasındaki savaşımı anlatmaktadır (Willis, 2016; Bowlis ve Gintis, 2001, 2011; Althusser, 2006).

Collins (1971)'e göre eğitim gereksinimlerinin belirleneceği ve değişeceği koşullar daha çok katmanlaşmanın çatışma teorisi temelinde, Weber'den türetilen açıklama ile ifade edilebilir:

-Statü grupları (status groups): toplumun temel birimlerindeki ilişkisel gruplar ortak bir kültürü (ya da alt kültürleri) paylaşırlar. Bu grupların merkezinde aile ve arkadaşlar yer alsa da dinsel, eğitimsel ya da etnik topluluklara kadar genişleyebilirler. Genel olarak bu durum, benzer kültüre katılmış olan, statü eşitliğini paylaşan tüm bireyleri kapsar: bunlar dilin tarzı, giyinme ve dekor zevki, davranışlar ve diğer ritüel usuller, konuşmaya özgü konular ve tarzlar, görüşler ve değerler, sanat, spor ve medyaya ilişkin tercihler olarak açığa çıkar. Böyle kültürel gruplara katılan bireyler temel bir kimlik sahibi olur ve diğer sosyal gruplar rahat bir şekilde bu kültüre katılamaz. Öznel olarak, statü grupları kendilerini etik kurallar kategorisinde diğerlerinden ayırırlar. Bu etik ölçüm birimi "onur", "zevk", "yetiştirme", "saygınlık", "görgü kurallarına uyma", "kültürleşme", "iyi dostlar", "yalın zevkler" vs. olabilir. Böylece belirli grup kültürünün kurallarından yoksun olan insanlar, kabul edilir bir meşrulukla kendilerini dışlanmış hissederler.

Statü kültürü olarak eğitim: statü kültürü olarak eğitimin temel etkisi olarak okullar, sınıfın içinde ve dışında belirli statü kültürünü öğretir. Bu durum ışığında okullarda herhangi bir başarısızlığın açığa çıkmasında teknik bilgi önemli değildir; okullar ilk olarak kelime dağarcığını, (öğrencinin) sesini çıkarmasını, kıyafet tarzlarını, estetik zevkleri, değerleri ve davranışları öğretir. Birçok okulda sosyallik ve sportifliğin inşasına önem verilir; ancak bu

durumun merkezinde statü kültürünün okullar tarafından yayılması söz konusudur. Okulların daha çok akademik ya da mesleki olarak önemli görülmesinin yanı sıra, sosyallik ve sportifliğin inşasına verilen önem kendi içinde belirli statü kültürünü içerir; değerlerin kurulması, materyallerin korunmasını sağlamak ve ilişkisel gruplarda paylaşılan aktivitelerin temelde belirli bir statü için olduğu iddiasını taşır. Özel statü grupları eğitim üzerinde kontrol sağladıkları sürece, bu durumu iş organizasyonlarını da büyütebilmek için kullanabilirler. Eğitsel gereksinimler, hem elit pozisyonlar için elit kültürü paylaşan yeni üyelerin seçilmesinde hem de düşük seviyede eğitim almışları işe almada hizmet verebilir, düşük ve orta seviyede işçiler işe alınırken, elit değerlere ve tarzlara saygı duymayı kazanmış kişiler seçilir (Collins, 1971: 1009-1011).

Weberyan kuramcılar, toplumsal eşitsizliği statü üzerinden incelerken, Marksist kuramcılar ise sınıf ve çatışma üzerinden eşitsizliği ve eşitsizliğin yaratmış olduğu toplumsal çatışmayı incelemişlerdir. Marksist kuramcılar eğitimi üst yapı olarak ele almış ve eğitimin sistem içinde, üretim biçimleri şeklini yani kapitalist üretim biçimini onaylatan ve davranışlarını ona göre şekillendiren bir ideoloji halini aldığı tespitini ortaya koymuşlardır.

Althusser (2006) tarafından eğitim, devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak görülmüştür. Althusser (2006)'e göre okul, kilisenin yerini alarak üretim araçlarının yeniden üretimini, yani kapitalist sömürü ilişkilerin yeniden üretimini sağlamıştır. Devletin ideolojik aygıtı olarak eğitimin egemen bir şekilde sömürü ilişkisinin yeniden üretim alanı olduğunu vurgulamıştır. Okul, tüm toplumsal sınıfların çocuklarını anaokulundan başlayarak alır ve de anaokulundan başlayarak yeni ya da eski yöntemlerle, yıllar boyunca, egemen ideolojiyle kaplanmış "becerileri" (Fransızca, aritmetik, doğa tarihi, fen bilgisi, edebiyat) ya da sadece katıksız egemen ideolojiyi (ahlâk, felsefe, yurttaşlık eğitimi) çocukların kafasına yerleştirir. On altı yaşına doğru bir yerlerde, dev bir çocuk kitlesi "üretimin içine düşer": Bunlar işçiler ya da küçük köylülerdir (Althusser, 2006: 75-76). Eğitim ve ekonomik yapı arasında böyle bir ilişki kuran Althusser, egemen sınıf ideolojisinin eğitim kurumu aracılığıyla "kafalara yerleştirilmesi" ve bununla birlikte üretim araçlarının yeniden üretiminin eğitim aygıtıyla gerçekleştiği savını ortaya koymuştur.

Kapitalist piyasa ekonomisi siteminde, işçiler ve yöneticiler arasındaki hiyerarşinin vermiş olduğu sosyal ilişkilerin, üretimi ve aradaki keskin gelir farklılığının belirlenmesi eğitim ve yönetici pozisyonu içindeki hiyerarşi arasındaki ilişki ile oldukça ilgilidir. Bu ilişki birkaç faktörün sonucudur. (1) Eğitim sistemi içinde, hiyerarşinin yüksek seviyede olması için üretilmiş belirli beceriler gereklidir (en azından sertifikalı). (2) Eğitim sistemi sosyalleştirdiği insanlardan hiyerarşideki farklı pozisyonlar için farklı çalışma kuralları talep etmektedir.

Özellikle, yüksek eğitim otoriter yapı içerisindeki yüksek seviyeye uygun alışkanlıklar geliştirmiştir. (3) Eğitim sistemi, meritokratik ideoloji uzmanlarının tüm kuralları boyunca hiyerarşik yönetimin meşrulaşmasına yardımcı olmuştur (Wright ve Perrone, 1977: 38).

Çatışmacı teori tarafından üretim araçlarının yeniden üretimi olarak okunan eğitim sistemi ile kapitalist piyasa sistemi arasında karşılıklı bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Kapitalist modern eğitim sistemi, hem iş dünyasında görece iyi pozisyonlarda yer almayı hem de eğitimin vermiş olduğu kültürle ve davranış biçimleriyle piyasa ekonomisinin gerekliliklerine itaat etmeyi bireylere aşılamıştır. Eğitim kurumsal olarak, sosyal eşitsizliği, hareketliliği ve bireyselleşme olgularını diğer kurumlara göre çok daha fazla problematik hale getirmiştir. "Eğitim sistemi, belki de diğer çağdaş sosyal kurumlardan çok daha fazla, kişisel özgürlük, sosyal eşitlik gibi konulardaki problemlerin çözülmesi mücadelesinde ve sosyal mücadele alanındaki savaşı test edilmiş bir laboratuvar haline gelmiştir" (Bowles ve Gintis, 2001: 5).

Eğitim yoluyla ve işçi çocuklarının okul karşıtı kültürle nasıl işçi olduğunu ele alan bir diğer çatışmacı kuramcı Paul Willis (2016) İşçiliği Öğrenmek adlı etnografik araştırmasında, işçi sınıfından gelen çocuklar kültürel olarak kendilerini dışlama biçimlerini ortaya koymuştur. İşçi kültürünün öne çıkan başlıca yönlerini inceleme alanı olarak ele alan Willis'e göre mesleki ve eğitimle geçen beceriler çoğunlukla yetersizliğin ortaya çıkardığı sıradanlaşma üzerinden düşünülür. Buna göre işçi sınıfının alt katmanlarında yer alan insanlar, "aptal" oldukları düşüncesiyle en kötü işleri dahi sorgulamaksızın kabul ederler. Bu modellemeye göre yer alan alt tabakadaki insanlar çok az hayat belirtisi gösterirler, ancak bu insanların sistemi, bir kriz içine sokabilmeleri potansiyelinden dolayı, bu modellemenin gözden geçirilmesi zaruridir (Willis, 2016: 14). Willis'e göre devlet eğitiminin işçi sınıfı çocuklarının hayatlarında kalıcı bir iyileştirme yapamaması nedeniyle, eğitimin kalıcı bir başarısızlık oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Eğitime çatışmacı bakış açısından yaklaşan kuramcılar tarafından, eğitimin kapitalist piyasa ekonomisi kurallarıyla sosyal, politik ve ekonomik olarak, belirli statü grupları ya da sınıflar aracılığıyla, sisteme uygun ahlâk kuralları oluşturduğu ve sistemin eğitim yoluyla nasıl meşru hale geldiği betimlenmiştir. Okulda eleme ve seçme sistemlerinin kapitalist piyasa ekonomisine göre yapıldığına dikkat çeken çatışmacı kuram, ekonomi-eğitim ilişkisine vurgu yapmıştır. Öğrencilerin ailelerinden, sosyal çevresinden getirmiş oldukları farklılıklara ki bu farklılıklar sistem içinde eşitsizliklere dönüşür, dolaylı olarak, statü grupları, sınıfsal durum ve elit kültürü üzerinden bakmışlardır.

Eğitime eleştirel bakış açısı getiren Bourdieu hem işlevselci kuramın boş bırakmış olduğu çatışma alanlarını dikkate alarak hem de çatışmacı kuramın daha çok yoğunlaşmış olduğu eğitim-ekonomi ikiliğinden (düalizm) çıkarak, eğitim ve eşitsizlik çalışmasına daha çeşitli açıklamalar getirmeye çalışmıştır. Çatışmacı kuramın sıkça vurguladığı belirli sınıf ve grupların eğitimi kontrol etmesi sürecinin daha da derinliklerine inerek, çok yönlü çalışmalar gerçekleştirmiştir. "Onun antropolojik ve tarihsel bilgilendirmeleri, sosyal ve kültürel yeniden üretim çalışmalarına yaklaşımı eğitim sosyolojisine tutarlı, yeni bir anlayış getirmiştir" (Nash, 1990: 431).

Bourdieu özellikle kültürel ve ekonomik sermaye ile birlikte modern kapitalist toplumlarda bu üretimin hâkim sınıf ya da gruplar lehine, eğitimi kullanarak nasıl meşru bir zemin bulduğunu pratik çalışmalarıyla ortaya koymuştur. "Bourdieu, çeşitli sermaye türlerine sahip olan hâkim sınıfların nasıl egemen olduğunu, özellikle ekonomik ve kültürel sermayeyle, hâkim sınıfların baskın sosyal pozisyonlarını, güç ve yeniden üretim aracılığıyla, eğitim pratiklerini kullanarak baskınlıklarını somutlaştırdıklarını göstermiştir" (Deer, 2003: 195).

Sermaye Türleri ve Eğitim

Sosyal sermaye kavramı eğitim sosyolojisi için ilk defa Coleman (1988) ve Bourdieu (1986) tarafından derinlemesine incelenmiştir. Coleman sosyal sermaye kavramını, toplumsal normlara uyum ve işlevi açısından ele alırken Bourdieu, kaynaklara erişimdeki eşitsizlikler bağlamında kavramsallaştırmaya gitmiştir.

Coleman, sosyal sermayenin toplumsal yapı içinde işlevsel bir öneme sahip olduğunu ve bu sermaye türünün aktörlerin yapı karşısında hareketliliğini daha olanaklı kılacağına değinmiştir. Diğer bir deyişle, aktörler için sosyal sermaye yapı içinde olumlu bir kaynak türü oluşturmaktadır. Coleman (1988)'a göre: "Sosyal sermaye, aktör için mevcut bir kaynak türünü oluşturur. Sosyal sermaye işlevi tarafından tanımlanır. Sosyal sermaye tek bir birim değil… Çeşitli farklı birimlerdir: hepsi sosyal yapıların bazı yönlerinden oluşur ve yapı içindeki aktörlerin eylemlerini -ister kişiler olsun isterse kurumsal aktörler- kolaylaştırır" (Coleman, 1988: 98).

Coleman (1988)'a göre sosyal destek, statü, onur ve diğer ödüller aracılığıyla güçlendirilmiş genç ulusları inşa eden sosyal sermaye, bencil olmayan davranışlarla aileyi güçlendirir, sosyal hareketliliğin gelişimini kolaylaştırır ve bu ödüllendirmeler genel olarak insanların kamu yararına çalışmasına sebep olur (Coleman, 1988: 104-105). Coleman bir anlamda eğitim hayatında öğrencinin başarısını ailesinin bu normlara sahip olmasına bağlamıştır.

Coleman sosyal sermayenin eğitimle olan ilişkisini, okulu terk etmeme, ailelerin çocuklarının sınavlarıyla ilgilenmesi gibi konulardan bakmıştır. "...ödevlerine yardım etmek, çalışılacak yerin önemi ve ailelerin okul aktivitelerine katılmaların öğrenci performansına etkisi önemlidir" (Schneider, 2018: 7). Coleman sosyal sermayenin eğitimde başarı için önemli bir yer tuttuğunu ve "... Sosyal sermayenin mevcut olduğu ailelerde çocuklarının eğitiminin oldukça yüksek" (Coleman, 1988: 110) olduğu sonucunu eğitim alanındaki araştırmalarında çıkarmıştır. Ancak Coleman'ın sosyal sermaye kavramsallaştırmasında "...arzu edilebilir sonuçlarla ilgili olarak sosyal sermayeye erişme kabiliyetinin ya da sosyal sermayenin kurumsal bağlamda (okul) harekete geçme kabiliyetinin olup olmayacağı açık değildir (Dika ve Singh, 2002: 44).

Coleman'ın sosyal sermaye kavramına karşın Bourdieu'nun sosyal sermayeyi kavramsallaştırma biçimi, daha çok kaynaklara erişimdeki eşitsizlikleri ve güç ilişkilerini ortaya çıkarmak üzerine oluşmuştur. "Coleman'ın kuramı yapısal işlevselci kökendeyken... Bourdieu'nun kavramsallaştırması toplumsal yeniden üretim teorileri ve sembolik güç üzerine kuruludur. Bunun sonucunda, Colemancı sosyal sermaye iki temel yolla ayrıntılandırılmıştır: normlara erişim ve kurumsal kaynaklara erişim açısından" (Dika ve Singh, 2002: 33).

Bourdieu sermaye teorisini, sosyal dünyada var olan farklı eşitsizliği ve güç ilişkilerini açığa çıkarmak için sistematikleştirmiştir. Yapının, sosyal dünyayı belirli ayrım ve sınırlandırmalarla nasıl inşa edildiğini sermaye kavramı üzerinden okumuştur. Bourdieu'ya göre: "Sermaye, birikmesi zaman alan, bir potansiyel olarak, aynı ya da genişlemiş biçimde yararları üretme ve kendini yeniden üretme kapasitesiyle, nesnelleştirilmiş ya da içselleştirilmiş oluşumlardır..." (Bourdieu, 1986: 241).

Bourdieu'nun sosyal sermaye kavramsallaştırması daha çok belli grup üyelerinin karşılıklı oluşturmuş olduğu sosyal ağlar, aralarında bir tür "itimat" oluşturmaları üzerinden yorumlanmaktadır. "Sosyal sermaye, karşılıklı kabul görme ve tanışıklık konusunda az ya da çok kurumsallaşmış ilişkilere sahip kalıcı bir ağa sahip olmakla bağlantılı gerçek veya potansiyel kaynakların toplamıdır" (Bourdieu, 1986: 248). Böylece sosyal sermaye ile birlikte, belli sınıf ya da grupların sosyal ağlar üzerinden ayrışması, kültürel ve ekonomik sermayenin yanı sıra, belli eşitsizlikleri de beraberinde getirecektir.

Bourdieu diğer bir sermaye biçimi olarak kültürel sermayeyi kavramlaştırır. "Kültürel formlar üç şekilde var olurlar: İçselleştirilmiş durumda... Eğilimlerin akılda ve bedende kalıcı eğilimler; nesneleşmiş durumda, kültürel ürünler şeklinde... Ve kurumsallaşma durumunda…" (Bourdieu, 1986: 243). Sermaye biçimlerinin, "dönüşüm stratejisi" ile birlikte bir araya gelmesi

nesilden nesile aktarılan bir durumu oluşturur, böylece hâkim sınıf ya da gruplar sosyal dünya içinde dezavantajlı sınıflar karşısında avantajlarını belirli bir alan için korur ve yeniden üretirler. Sembolik sermaye ve eğitim sermayesine sahip olmak ise "söz konusu alanda etkili olan güç türünü üretmek için gereken... Ekonomik sermayeden elde edilir" (Bourdieu, 1986:252).

Bourdieu, eğitim sistemini mücadele edilen bir savaş alanı alan olarak görür. "Eğitim sistemi... Alandır. Bir alanda eyleyiciler ve kurumlar, alanda kazanılması söz konusu olan özgül faydaları ele geçirmek için, farklı derecede kuvvetleriyle... mücadele ederler" (Bourdieu ve Wacquant, 2007: 87). Bu anlamda alandaki özgül faydayı ele geçirmek için sermaye biçimlerine sahip olmak gerekir, böylece eyleyiciler hangi sermaye biçimine ne kadar sahip olduğuyla ilgili olarak alanda hâkimiyet mücadelesine girerler.

Sermaye türlerini sosyal, iktisadi ve kültürel olarak ortaya koyan Bourdieu, başka alanlardaki sermayelerin diğer sermaye biçimleri arasındaki dönüşümlerine dikkat çekmiştir. Özellikle belirli sermaye türüne sahip olan hâkim sınıf ve grupların hâkim pozisyonlarını güçlendirmek için bu sermaye biçimlerinin kullanımı, dönüştürülmesi ve yeniden üretimi Bourdieu'nun önemli ve özgün analizlerinden birisidir. "Aileler maddi sahipliğin (ekonomik sermaye) yanı sıra, çocuklarını yetiştirme ve evliliklerini planlama biçimleriyle bağlantı ağlarının (sosyal sermaye) genişletebilir ve prestijlerini (kültürel sermaye) artırabilirler. Her bir örnekte, birikim her kuşakta yeniden üretilmek zorundadır, aksi takdirde yok olur" (Calhoun, 2007: 106).

Sermaye biçimlerinden biri olan kültürel sermaye, okulda daha keskin hatlarla kendini gösterir. Hâkim grup ya da sınıfların güç ilişkisini en çok uyguladığı yerler eğitim kurumudur, yeniden üretim daha çok eğitim kurumu aracılığıyla gerçekleşir. "Okul... faillerin kendini yeniden üretimini kontrol altında tutmalarından ötürü, hiçbir alanın olmadığı kadar kendi yeniden üretimine yönelmiş bir alandır" (Bourdieu, 2016: 84).

Eğitim alanı hâkim sınıfların habitusuna göre şekillenir. "Okul sistemi, sosyal ve kültürel olarak hâkim sınıflar tarafından kontrol edilmiştir… Kanıt olarak egemen sınıfın habitusuna sahip olan öğrencilerin okul bilgisine hazır olmasıdır" (Nash, 1990:436). Böylece hâkim sınıfın "dili", "zevkleri", "nezaketleri" ve "eğilimleri"nden oluşan habitusları okula yansımış olur. Halk sınıflarından gelen öğrenciler böylece eğitim sermayesinden dışlanmış olurlar.

Eğitim sistemi aynı zamanda okulun vermiş olduğu diploma ve unvanlarla yeniden üretim sürecine katılır. Unvanın etkisi, hâkim sınıfın pozisyonlarının belirlenmesinde önemli yer oynar "[B]u sebeple ilk olarak, eğitim sisteminin belki de en iyi-gizleme etkisi üzerinde, her grupların bireyleri hiyerarşik olarak düzenlenmiş sınıflara ayırarak ürettikleri, unvanları dayatarak

oluşturduğu, statü atfetmenin özel durumu- ister pozitif (soylulaştırma) isterse de negatif(damgalama) - üzerinde durmak gerekir" (Bourdieu, 2010:15). Bu bağlamda okul diplomasına sahip olmak, okulun vermiş olduğu kültürel sermayeye de sahip olmak demektir. Böylece hiyerarşi içinde hâkim sınıfta yer almakta garanti altına alınır.

Sermaye biçimlerinin bir araya gelmesi, belirli alan içinde güç ilişkilerini etkinleştirir. Eğitim alanı içinde bu sermaye biçimlerine sahip olan habituslar, hem eğitimi kendilerinin avantajlı konumunu sürdürecek bir yapı haline getirerek hâkim konumlarını nesiller boyunca yeniden üretirler hem de hâkim sınıf karşıtı kültürü eğitim sistemi içinde eleyerek yapıyı devam ettirirler. Eğitim alanında bu habitusa sahip olmayan öğrenciler, eğitim için gerekli maddi kaynaklara tam ulaşmış olsalar dahi; okulu terk etme, akademik başarıda geri kalma, sene kaybetme gibi durumlarla karşı karşıya kalacaklardır. Eğitimin eşitsiz olup olmadığını tartışırken bu sermaye biçimlerinin bir araya gelmesiyle edinilmiş ya da edinilmemiş habitusu yok saymak eğitim demokratikleşme çabalarını da boşa çıkaracaktır.

Yeniden Üretim Aracı Olarak Habitus

Habitus, Bourdieu'nun eğitim çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Habitus terimi birçok kuramcı tarafından kullanılmış bir terimdir, ancak bu kavram Bourdieu'da yapısalcılıktan kaçmak için kullanılır, öznenin toplumsal hayatı nasıl inşa ettiğini, dönüştürdüğünü ve yeniden ürettiğini habitus kavramıyla açıklamaya girişmiştir. "Bourdieu'cu habitus versiyonu onun Saussure'ün öznelciliğe dönüşmeyen mekanik eğilimler yapısalcılığından kaçma çabasını yansıtır" (Mills, 2008: 80).

Bourdieu habitus kavramıyla alan ve sermaye içinde eyleyicinin oyuna katılma ya da oyundan itilme gibi pratiklerini tanımlamasını nesnelciliğin ve öznelciliğin açıklamalarından kaçınarak habitusu açıklamaya çalışır. Bir tarafta eylemi eyleyicisiz ve mekanik bir açıklamayla karşı karşıya bırakan nesnelcilik; bir tarafta da eylemin bilinçli bir şekilde yerine getirilmesi akılcı hesaplamalarla azami kar faydasıyla bilinçli bir eylem tanımlayan öznelciliğe karşı habitus kavramı bu karşıtlıklardan kopuşu sağlar. Hem eyleyiciyi feda etmeden özne felsefesinden kaçınır hem de yapının eyleyici üzerindeki baskısından kaçınır. Habitus pratik hâkimiyet olarak yatkınlıklar sisteminde kayıtlı olan bir kapasite anlamını oluşturur. Tarihsel ve toplumsal olarak inşa edilmiş, pratikte edinilmiş ve sürekli pratik işlevlere yönlendirilmiş yapılandırıcı yatkınlıklar sistemidir. "Habitustan söz etmek, bireysel olanın, hatta kişisel, öznel olanın dahi toplumsal, kolektif olduğunu ortaya koymaktır. Habitus toplumsallaşmış bir öznelliktir" (Bourdieu ve Wacquant, 2007: 116).

Bilinçsiz ya da kendiliğinden bir süreç olarak işlemeyen habitus, mekanik bir sistem gibi kusursuz işlemez ancak yapının habitus üzerinde sınırlandırıcılığı vardır. Bourdieu'ya göre "Eylemler yalnızca kuralların dışında ya da kurallara itaat ederek yerine getirilmez. Sosyal aktörler, arkaik toplumların yanı sıra bizim toplumumuzda da, saat gibi otomatik bir düzende değildir ki bu durum yasalara göre anlaşılamaz. En karmaşık oyunların içinde, sosyal aktörler habitusun üretken kuralları birleşiminde eyleme girer" (Bourdieu, 1990: 9).

Bir sosyalizasyon süreci olarak habitus nesiller arası kültürel ve ekonomik olarak toplumsal aktörlerin, sosyal dünyayı inşa etme biçimlerini oluşturur. Bir anlamda bütüncül bir ilişkiler biçimi olarak, aktörün toplumsal konumunu belirler. Aktörler kurumları, konum alışlarına göre sosyal değişimi daha dirençli kılabilirken, bir yandan da direnci kırabilecek bir işlev üstlenir. "Habitus dayanıklı, aktarılabilen eğilimlerdir ki bu temelde yapılanmış üretken işlevler olarak, nesnel bir şekilde birleşik pratiklerdir" (Bourdieu, 1979: vii).

Calhoun (2007)'a göre, habitus bir anlamda bireyin karakteristik eylem eğilimleri seti olarak ortaya çıkar. Bu eğilimleri toplumsal düzen içindeki konumlara uygun kılan bir sosyal süreç vardır (başka ifadeyle, kişi statülerine uygun rolleri oynamayı öğrenir). Ancak habitus bundan daha fazlasıdır; kurumlar ve bedenler arasındaki buluşma noktasıdır. Yani habitus, biyolojik bir varlık olarak hem bireyi sosyo-kültürel düzene, farklı hayat oyunları anlamlarını koruyacak, oyunu sürdürebilecek biçimlerde, bağlayan temel formdur (Calhoun, 2007: 104). Habitus yapı içinde yeniden üretim ve dönüştürme gücüne sahiptir, kurumların içselleştirilmesi ve inşasını sağlarken aynı zamanda sosyal inşa sürecinde bireyler yapıları ve kurumlarımları değiştiren bir aktör pozisyonunu da alabilirler. "Failler, benim habitus olarak adlandırdığım edinilmiş yatkınlıklara sahiptirler… Yani kişileri, yeri geldiğinde alanın güçlerine karşı çıkmaya veya direnmeye sevk eden, sürekli, kalıcı olma-var olma biçimleridir" (Bourdieu, 2015: 69).

Eğitim alanı içinde, aktörlerin habitusu merkezi bir rol oynar, nesiller arası kültürel ve ekonomik sermayenin aktarımı ve yeniden üretimi aynı zamanda sistemin toplumsal eşitsizliklerini yeniden üretme görevini de üstlenir. Aktör yalnızca sosyal yapı içerisinde habitusun dönüştürücü etkisini kullanarak eşitsizlikleri aşma fırsatı bulabilir. Mills'e göre, "…habitusun yeniden üretim ve dönüştürücü potansiyeli bazı durumlarda öğrencilerin, sosyal koşulların sınırlandırıcılığını kabul etmesini bekleyebiliriz ve bu koşullandırmalar, kendilerine uyan geleceği bu şekilde okuma eğilimindedirler, diğerleri ise doğal kapasitelerini kabul edebilir ve sosyal alandaki fırsatları oluşturmak için eyleme geçme eğilimindedirler" (Mills, 2008: 82).

Habitusun dinamik bir süreç olarak, sosyal hareketliliği değiştirme ve dönüştürme gücü bir yandan eğitimin demokratikleşmesi ihtimalini güçlendirir. Ancak habitus çeşitli yanlış-tanıma, maskeleme ve yanılsamalarla dayanıklı bir yapı oluşturur. Eğitim alanı içinde bu dayanıklı yapı, dezavantajlı öğrencileri dışlar ve onları kaderine bırakılmış hissettirir, bir anlamda öğrenciler yapıyı dönüştürebilme gücünün olduğuna inanmaz, bu eşitsizliğin doğal bir süreç olduğunu içselleştirirler. Öğrenciler, "...en dezavantajlılar bile dünyayı doğal olarak algılamayı ve hayal edebileceğinden çok daha kabul edilebilir bulmaya eğilimlidir, özellikle ezilenin durumuna hâkim olanın sosyal gözünden bakıldığında" (Bourdieu, 1990: 131).

Okul, sosyal köken ve sermaye biçimleriyle orta sınıf ailelerden gelen bir kültüre sahiptir. Bu durum okul içinde alt sınıftan gelen öğrenciler ile üst sınıftan gelen öğrenciler arasında, yatkınlıklardan (habitus) kaynaklanan eşitsiz bir öğrenim süreci oluşturur. "Daha iyi eğitimli ebeveynleri olan ve yüksek gelirli ailelerden gelen öğrencilerin, sınıfta birçok rol modelleri vardır bu başarılı öğrenme stratejilerini model alabilirler demektir. Bu öğrenciler, grubun nasıl çalışacağını, birlikte çalışma gruplarını ve öğrencilerin beraber çalıştıkları diğer akademik ortamları ailelerinden getirirler" (Darling-Hammond, 2010: 37).

Bourdieu'nun bu tarihsel sosyal yapı çözümlemesi, aktörü yapı içine hapsolmuş hissettirmez. Diğer bir deyişle habitus, sosyal inşa içinde dönüştürülebilir bir anlamda içermektedir. Habitusun "yeniden üretimi asla mükemmel değildir... Daima özel tarihsel koşullarla birlikte anlaşmaya doğru bir 'kayma' vardır ve bu süreksizlik içinde, boşlukta, üretim mümkündür ki insan etkinliğinde hareket edecek bir alan oluşturur" (Harker, 1984: 121). Ancak habitus, uyum sağlama gücü ve dayanıklı yapıda bir oluşumdur, toplumsal değişime ayak uydurabilme gücü yüksektir. Fakat "Yeni olgularla ilgili geleneksel stratejiler kullanıldığında değişim meydana gelir. Yeni durumlar ile habitusun oluştuğu durumlar arasındaki uyuşmazlıklar hafif olduğunda, sadece kademeli bir yapı değişikliği meydana gelir" (Swartz, 1997: 213).

Bulgular Ve Tartışma

Sosyal Ağlar: Ailenin Eğitime Yaklaşımı

Yükseköğretime giriş sürecinde, öğrencinin hangi programı ve üniversiteyi seçeceği konusunda ailenin ve çevrenin etkisi önemli bir yer tutmaktadır, üst sınıf ailelerden gelen öğrencilerin, yükseköğrenimi tecrübe etmiş aile çevresi, öğrencide eğitimsel yatkınlıklar oluşturur. Gelir ve eğitim seviyesi düşük yoksun ailelerden gelen öğrenciler ise, yükseköğretime erişim ve katılım konusunda, sosyal çevrenin eğitim konusunda bilgilendirme ve okul kültürüne sahip olma eksikliği yaşarlar. Böylece eğitimin aile tarafından algılanma

biçimleri sosyo-ekonomik ve eğitimsel eşitsizlikler boyunca farklılıklar gösterir. Bu bağlamda, yükseköğretime erişim konusunda öğrencinin ailesi ve "...sosyal çevreye göre 'imkânsız', 'olası' ve 'normal' bir gelecek olarak yükseköğrenim imgesini belirlemektedir" (Bourdieu, 2015b: 15).

Ailenin eğitim algısı ve eğitim durumu yükseköğretime katılımda önemli farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Orta-üst sınıf eğitimli ailelerden gelen öğrenciler, ailelerinin ve kendilerinin eğitime bakış açılarının "odak" noktası olduğunu, üniversiteye gitme "bilinciyle" yetiştiklerini ve yükseköğretime katılımın ailenin kültürel ve sosyal ortamına "kabul edilmek" anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.

> ODTÜ, Sosyoloji, Erkek: Yani zaten, okul falan Anadolu lisesi, dershane olunca, zaten üniversiteye... doğal olarak gideceksin. ...babam beni bu konuda çok etkiledi yani ben küçükken de... ben hoca olacağım, ben profesör olacağım isterdim, 5. sınıftaydım ama o dönemler babam işte teknik personel bende fiziktir yani şeydir falan onlarla ilgileniyordum, fizik özellikle çok istiyordum bir aralar elektronikte çok istedim, orda bir şey atıldı, ailede hep vardı yani, göbek bağını Hukuk'a gömmek gibi bir şey vardı.
> ODTÜ, Sosyoloji, Kadın: Amcam... Diş hekimliği fakültesinde öğretim üyesi, yengem de öyle…[eğitim hayatımda] onlar çok etkili oldular, babamın bir arkadaşı güzel sanatlar fakültesinde akademisyendi Isparta'da o çevre etkili oldu. O yüzden benim için bir anlamda da üniversiteye kabul olmak o sosyal ortama da kabul olmaktı…

Bu bulgular Ekinci (2011)'nin ve Bourdieu (2015b)'nun yükseköğretim mezunu anne ve babalardan gelen öğrencilerin, yükseköğretimde daha fazla temsil edilme ve sosyal ve bireysel getirileri yüksek, daha prestijli bölümlerde ve üniversitelerde yer alması bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Orta-üst sınıflardan gelen öğrencilerin ve ailelerinin sahip olduğu sosyal sermaye, ailenin ve öğrencinin yükseköğretime bakış açısını belirleyen önemli noktalardan birini oluşturmaktadır.

Eğitim durumu düşük ailelerden gelen ve sosyal çevresinde yükseköğretim deneyimi bulunmayan öğrencilerin ise sosyal sermaye yoksunluğu çektikleri görülmektedir. AYBÜ'de okuyan, alt sınıflardan gelen öğrencilerin üniversite imgelemi ailenin eğitim görme fırsatı olmaması üzerinden şekillenmiş ve üniversiteye katılım ailenin gerçekleştirme imkânı bulamadığı eğitimi öğrencinin gerçekleştirmesi anlamında görülmektedir.

> AYBÜ, Felsefe, Erkek: Şöyle söyleyeyim, bizim soyumuzda üniversiteye giden ilk kişi bendim, benden sonra bir akrabam daha var o kadar… üniversiteye gitmeden önce bir defa şehir dışına çıkmıştım, daha önce üniversite görme, etkilenme gibi şansı olmadı.

Öğrencide üniversiteye katılımla ilgili algının oluşması her iki üniversite bağlamında sosyal sermaye açısından farklılaşmaktadır. ODTÜ'de okuyan, aile eğitim durumları yüksek

olan öğrencilerin üniversiteye katılımında sosyal çevrenin üniversiteye giriş ve meslek edinimi konusunda etkisinin önemli olduğu gözlemlenmektedir. AYBÜ'de öğrenim gören öğrencilerin eğitimsel bir sosyal sermayeye sahip olmadıkları görülmekle birlikte üniversiteye katılım bu öğrenciler için aile çevresinde deneyimlenmemiş bir olgudur. Bunun yanı sıra yükseköğretim görmüş bir sosyal çevreye sahip olmak öğrencinin eğitimsel başarısını etkileyen önemli bir unsurdur. Bu çerçevede, sosyal sermayeye sahip olan öğrencilerin prestijli okullarda temsil edildiği görülmektedir. Sosyal sermayeye sahip olmak öğrencinin eğitimsel başarısını olumlu yönde etkilerken sosyal sermayeden yoksun olan öğrenciler ise eğitimsel başarı konusunda dezavantajlı bir konumda yer almaktadır. Ayrıca her iki üniversitede edebiyat fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin sosyal sermayelerinin farklılaştığı da görülmektedir. Bu bağlamda, ODTÜ'de edebiyat fakültesinde öğrenim gören katılımcının üniversiteye girmesini "sosyal ortama kabul edilmek" olarak tanımlaması üst-orta sınıf ailelerden gelen öğrencilerin unvanı sürdürmek için edebiyat fakültelerinin "sığınma" görevi görmesidir. AYBÜ öğrencileri için ise edebiyat fakültesi bir "küme düşürülme" alanını oluşturmaktadır.

Bourdieucu anlamda sosyal sermaye zamanla biriken ve kendini yeniden üreten bir etkiye sahiptir. Sosyal sermayenin belli sınıflar ya da gruplar arasında ekonomik ve kültürel sermaye ile birlikte ayrışmalar oluşturup hâkim sınıf yararına eşitsizlikleri üretmesi eğitim ve eşitsizlik olgusunu anlamak için önemli bir sistematikleştirme biçimidir. Ancak temel düzeyde sosyal hareketliliğin eğitimle birlikte sağlanabileceği bir sosyal dünyada, sosyal çevrede yükseköğretimi deneyimlemiş bireyler öğrencilerin yükseköğretim algısını oluşturması bakımından ve ayrıca yükseköğretime katılım açısından önemlidir. Bu bağlamda her ne kadar sosyal sermaye yoksunluğu çekmiş olsalar bile yükseköğretime girmiş, eğitim durumu düşük ailelerden gelen öğrenciler üniversite ortamının sunmuş olduğu sosyal ve bireysel gelişim konusunda, sosyal çevrelerinden etkilenmiş ve onlar için üniversiteye giriş bir motivasyon oluşturmuştur.

> AYBÜ, Makine mühendisliği, Erkek: En çok etkileyen dayım olmuştur, onun dışında kuzenlerim var doktor kimya mühendisi olan... Dayım bizde kaldığı sürece projelerini falan getirirdi, dayım ODTÜ İnşaat Mühendisliği mezunu, tercihimi de dayımdan etkilenerek yaptım, eğitim hayatıma çok etkisi oldu.

Kampüs Etkinlikleri

Bir üniversitenin fakültelerinin bir arada olduğu kampüs üniversitelerinde başarılı öğrenciler ileri vadede daha iyi kazançlar ve mesleki statüler kazanmaktadırlar. Ayrıca kampüs ortamı farklı insan tipolojileri ile ve farklı fikirlerle karşılaşmanın alanlarını oluşturur. Üniversitenin kampüs üniversitesi olması, kültürel ve sosyal etkinliklerin çeşitlenmesi ve

öğrencileri entelektüel olarak araştırmalara teşvik eden özelliklere sahiptir (Pasceralle ve Terenzini, 1991; Hurtado 2007). Bu durumda, fakültelerinin farklı yerleşim yerlerinde kurulduğu AYBÜ ile fakülteleri bir arada bulunan ODTÜ'nün kampüs etkinlikleri arasında çeşitli farklılaşmalar görülmektedir.

ODTÜ'de öğrenim gören öğrencilerin hemen hepsi geniş yelpazede kültürel ve sosyal toplulukların bulunduğunu ve bu konuda ODTÜ'nün geniş imkânlara sahip olduğunu belirtmişlerdir. Başka yükseköğretim topluluklarıyla olan deneyimlerini anlatan öğrenciler ODTÜ'nün topluluk faaliyetleri konusunda diğer üniversitelere göre iyi olduğunu vurgulamış ve kampüs yaşamının hoca öğrenci ilişkisinde 'özgürlüğüne' değinmiştir. Öğrenci inisiyatifine vurgu yapan öğrenciler, birçok etkinlik düzenlemeyi ve topluluk aracılığıyla, organize etme süreçlerini öğrendiklerini, gönüllü çalışmalara, yurtdışında faaliyetler gösterdiklerini anlatmışlardır. Özellikle ODTÜ öğrencileri topluluk sayesinde, kendi bölümleri dışından olan öğrencilerle temaslar ve bağlar kurarak, farklı arkadaş çevreleriyle sosyal sermayelerini genişletmiştir.

> ODTÜ, Makina mühendisliği, Erkek: Yelken Kulübü'ne üyeyim, daha önce de Verimlilik Kulübü'ne üyeydim. Avrupa Teknoloji Topluluğu'ndaydım. Gönüllü olarak, Uluslararası Ticari Bilimler Ekonomi Öğrenciler Birliği'nde çalıştım. Okul bu konuda gayet iyi imkânlara sahip, isteyen aradığı topluluğa kolayca ulaşabiliyor, kendi açımdan ben topluluklardan çok yararlandım ve bana çok katkısı oldu... Topluluklar aracılığıyla yurtdışında gönüllü staj imkânları buldum ve iki kere gittim.

Ekonomik, sosyal ve kültürel olarak dezavantajlı ailelerden gelen ODTÜ'de okuyan öğrenciler için topluluklar, bu dezavantajlı durumlarını aşabilmek için önemli bir unsurdur. Sosyal ve kültürel sermayeyi topluluklar aracılığıyla edinen bu öğrenciler, okulun kültürel ortamından etkilenmişlerdir. ODTÜ bu anlamda hâkim sınıfın kültürünü temsil eden bir kurumsal habitusa sahiptir, böylece ODTÜ'nün dezavantajlı öğrencilere hâkim sınıf kültürünü aktardığı görülmektedir. Bu öğrenciler, topluluk sayesinde belirli kültürel alanları, sosyal çevre ve o çevrenin kültürel kodlarını 'kazandıklarını' belirtmişlerdir. Ayrıca kampüs üniversitelerinin sağlamış olduğu farklı fikirlerle ve farklı insanlarla karşılaşmak bir kampüs üniversitesi olan ODTÜ'de de görülmektedir. Özellikle kampüsteki topluluk faaliyetleri aracılığıyla "çevre edinmek" ve "insanlarla tanışmak" katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

> ODTÜ, İnşaat Mühendisliği, Erkek: Çok fazla kulübe üye oldum, en fazla zaman ayırdığım Tiyatro Kulübü oldu... ODTÜ'yü isterken sosyal kulüplerin çok etkili olduğunu, bir şeyler ürettiğini okumuştum... Bir de birçok dalda iyiyiz sosyal kulüplerimiz oldukça aktif... Tiyatro topluluğu o anlamda iyi yaklaşık 60 yıldır her sen oyun çıkarmışlar... o üretim devam ediyor, gelenekselleşmiş bir durumları var... Tiyatro topluluğu sayesinde, güzel bir çevre edindim... Birkaç ay önce kısa film çektik mesela, oradakilerin hepsi tiyatro topluluğundan tanıdığım insanlardı

> oynayan oyuncuların hepsi, tiyatro topluluğu öyle bir kazanç sağladı bana… Oyuncu bir çevre edindim aslında... Arkadaş çevremin hepsi farklı bölümlerden... tiyatro nedeniyle tanıştığım insanlar…

Özellikle sosyal sermaye konusunda belli yoksunluklar çeken alt sınıftan gelmiş öğrenciler için kampüs ortamının ve kampüsteki etkinliklerin oluşturmuş olduğu sosyal çevre bu öğrencilerin sosyal sermayelerini zenginleştirmiştir. Kurumsal habitusa sahip olan ODTÜ, bu bağlamda alt sınıftan gelen öğrenciler için kampüs etkinlikleri aracılığıyla belli kültürel ve sosyal sermayelere erişim sağladığı bir okul olarak görülmektedir.

Buna karşın, daha çok dezavantajlı öğrencilerin temsil edildiği AYBÜ'de ise öğrenciler, okulun kulüp faaliyetleri için maddi destekte bulunmadığını, kulüp faaliyetlerinin daha çok 'ideolojik' yapılanmalar olduğunu belirtmişlerdir. Öğrenciler, kendilerinin inisiyatif alıp topluluk çalışmaları yaptığında ise belli engellemelere maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Bu durumun ise öğrencinin okul içindeki kültürel ve sosyal faaliyetleri gerçekleştirmesi konusunda okulun 'heves kırıcı' ve 'törpüleyici' bir etkisinin olduğuna değinmişlerdir.

> AYBÜ, Sosyoloji, Erkek: …okulun kulüplere özellikle destek olduğunu düşünmüyorum, birkaç kulübe siyasi noktadan destek olduklarını düşünüyorum, kendilerine yakın olan birtakım düşüncedeki kulüplere çok fazla maddi destek yapılıyor ama işte felsefe kulübüdür, sosyoloji kulübüdür... gibi kulüplere herhangi bir destek yapılmıyor... öğrencilerin kendi kendine bir şey yapmaya itilmesi gibi bir durum söz konusu. Ancak bu noktada yine üniversite yönetimi etkinliklerin içeriğine, etkinliklere kimlerin gelip gelmeyeceğine karar verdiği için… çok fazla kısıtlayıcı bir rolü olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla herhalde bir şekilde bu etkinliklere katılmak isteyecek ya da etkinlik yapmak isteyecek kişileri de törpülemiş oluyor…

Bu bağlamda AYBÜ'nün topluluk faaliyetleri ve öğrencilerin bu topluluklardaki örgütlenme biçimleri öğrenciden çok üniversitenin inisiyatifi ile birlikte oluşmaktadır. Öğrencilerin sosyal ve kültürel faaliyetleri paylaşması açısından önemli bir yere sahip olan bu etkinliklerin üniversite yönetimi tarafından yönlendirilidiği ve öğrencilerin etkinliğinin önemsenmediği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, öğrencilerin karşılıklı etkileşim sağlayacağı alanlar daralmakta ve öğrenciler birbirleriyle temas kuracak etkinlikler bulamamaktadır. Zaten alt sınıf ailelerden gelmiş, kültürel ve sosyal sermaye biçimlerinden yoksun olan bu öğrenci profilleri için AYBÜ bu sermaye biçimlerinin kazanılmasında eksiklikler göstermektedir.

Yükseköğretimde, sosyal ve kültürel etkinliklerin yapıldığı tedrisi alanın dışında öğrencinin kültürel ve sosyal sermayesini zenginleştiren topluluk faaliyetleri, daha çok üst sınıf öğrencilerin temsil edildiği ODTÜ'de, topluluklar geniş bir kültürel etkinlikler yelpazesine sahipken, öğrenciye de geniş bir sosyal çevre sunmuştur. Hâkim sınıf kültürünün var olduğu

ODTÜ, öğrenciye, topluluk faaliyetleri örgütlemede, kendi ilgi alanını zenginleştirmede ve sosyal sermayesini oluşturmada önemli avantajlar sağlamıştır. Özellikle dezavantajlı sınıflardan gelen öğrencilerin, okulun bu kültüründen faydalanması, öğrenciler tarafından kazanım olarak vurgulanmıştır. AYBÜ öğrencilerinin ise bu kültürel ve sosyal faaliyetleri oluşturmada, okul tarafından karşılaştıkları engeller ve üniversite yönetiminin tutumuna karşı öğrencilerin memnuniyetsizliği görülmektedir. Bunun yanı sıra daha çok sosyal ve kültürel sermaye bakımından dezavantajlı sınıflardan gelen AYBÜ'lü öğrenciler için kampüs etkinliklerinin sınırlı olması dezavantajlı durumlarını yeniden üreten bir durum görünümündedir.

Yükseköğretim Sonrası Beklentiler

Orta-üst sınıf ailelerden gelen ODTÜ mühendislik öğrencileri, ODTÜ'de okumanın kendilerini işe erişimde ve iş dünyasına atılmada 'avantajlı' konuma getireceklerin belirtmişlerdir. Özellikle ODTÜ seçimini bunun için yaptığını ve ODTÜ'lü olmanın iş dünyasında 'pozitif' algılanacağını söylemişlerdir. İş dünyasından insanların da ODTÜ mezunu olmaları nedeniyle oluşan ortak noktaların mezuniyet sonrası özellikle 'ciddi şirketlerde' iş bulmada avantajları olduğunu dile getirmişlerdir. ODTÜ'den mezun olan insanların kurduğu 'ciddi şirketlere' katılım, ODTÜ'nün iş piyasasındaki hâkimiyetini gösteren önemli göstergelerden birisidir. Mezuniyetten sonra iş bulma kaygısı taşımayan ODTÜ mühendislik öğrencileri bunu ODTÜ'lü olarak mezun olmanın avantajlı getirilerini bağlamışlar, iş dünyasına erişimdeki 'torpil' gibi engelleri ise seçeneklerinin çokluğuyla aşabileceklerini belirtmişlerdir.

> ODTÜ, makina mühendisliği, kadın: ...ODTÜ mezunu olduğum için avantajlı olacağım için avantajlı olduğumu biliyorum... Ülkenin en iyi mühendisleri çıkıyor ODTÜ'den. ODTÜ'lü olmamın insanlarda pozitif bir algı yaratacağını düşünüyorum, ciddi şirketlerde... iş bulma konusunda… yurtdışına gitme ya da burada kalıp çalışma ya da master yapmayı düşünüyorum. Ama eninde sonunda kendi işimi yapmayı isterim. İşsiz kalma korkusu yaşamıyorum ama işimi sevip sevme konusunda endişeliyim. Açıkçası işe girme ya da master yapma konusunda torpil olması üzerine bir endişem yok, torpil elbette oluyordur ama o olmazsa başka seçeneklerim olur.
>
> ODTÜ, Makina mühendisliği, Erkek: ODTÜ'de okumuş olmam beni avantajlı duruma getirir çünkü bir iş görüşmesine gittiğinde, oradaki insanlarda genelde ODTÜ mezunu olduğu için hemen bir ortak nokta sağlıyor ve bu avantajına oluyor.

AYBÜ mühendislik bölümlerinde okuyan, daha çok yoksun sınıflardan gelen öğrenciler ise yükseköğretim sonrası, iş piyasalarına girişin, özelden çok devlet kurumlarındaki iş olanaklarına erişim için hazırlık kurslarına gittikleri görülmektedir. Üniversiteye erişim için

ekonomik kaynaklarını sınavlara yatıran bu öğrenciler, üniversite sonrası iş piyasasına girmek için kaynaklarını sınavlara yatırmaktadır. Mezuniyet sonrası işe erişip erişememe konusunda, bazı öğrenciler AYBÜ'den mezun olmanın bir artısı olmayacağını ama bölümün vermiş olduğu iş olanakları fazlalığı nedeniyle şanslarının olduğunu ortaya koyarken, diğer öğrenciler, üniversitenin dışında başka mesleklere ve akademiye yöneleceklerini belirtmişlerdir.

Özellikle AYBÜ'de alt sınıftan gelen öğrenciler Türkiye'de iş imkânlarının kısıtlılığına değinmiş, mesleki değerin verilmediğini belirtmişlerdir. Adam kayırma etkisinin sosyal sermayesi kısıtlı bu öğrenciler için 'umutsuzluğa sürüklenme' şeklinde tanımlanmıştır. Yükseköğretim sonrası, mesleki bir konuma erişim kısıtlılığı ve işsiz kalma kaygısının, gidilen yükseköğretime göre nasıl bir eşitsizlik yarattığı görülmektedir.

> AYBÜ, Makina Mühendisliği, Erkek. Kamuda çalışabilirim diye KPSS'ye hazırlanıyoruz... özel sektörde de iş bulabileceğimi düşünüyorum işte otomotiv yan sanayinde olur, asansörcülük olur bir şekilde iş bulacağımı düşünüyorum hani hemen olmaz bir süre sonra illaki bir yere kabul ediliriz. Çok büyük torpilim yok ama bizim makina ile ilgili çok geniş yelpazemiz var çünkü biz mekanik kısma giremezsek asansöre gireriz hiç bir şeye giremezsek işte bu şeylerde saha güvenliğini sağlayan mühendislerden olabiliriz... birçok seçeneğimiz var alanımız geniş olduğu için işe girme şansımın yüksek olduğunu düşünüyorum yani. [İşe girmemde] AYBÜ'nün bir artısı olacağını sanmıyorum ama aldığım eğitim belki iş bulmamı sağlayabilir.

AYBÜ'de öğrenim gören alt sınıflardan gelen öğrenciler, bölümün belli bir meslek karşılığının olmaması nedeniyle iş piyasasında, mesleki konum almak açısından sıkıntı yaşayacaklarını belirtmişlerdir. Bu durumun tersine ODTÜ'de okuyan ve daha çok üst sınıflardan gelen öğrenciler için ise, üniversite de alınmış olan eğitim kalitesi iş piyasasına girme de avantaj olarak görülmektedir. Üniversite aracılığıyla elde edilen, sosyal ağlar ve İngilizce eğitimi gibi etkenler öğrencinin iş edinme kaygısını azaltmaktadır.

Mühendislik bölümlerinin tersine ODTÜ'de sosyal bilimlerde öğrenim gören öğrenciler, özellikle bölümleri dışından başka meslek dallarına yönelebileceklerini belirtmişlerdir. Özellikle yine ODTÜ'lü olmanın etkisiyle sosyal çevreyle kurulan ilişkilerin iş hayatına atılmada önemli bir etken olduğu vurgulanmıştır. Öğrencinin öğrenim gördüğü ODTÜ'de ise geleceğe dair iş planlamasında torpil, adam kayırma gibi durumların olmayacağına dair güven duymaktadır.

> ODTÜ, Sosyoloji, Erkek: ..Akademiye girmek istiyorum, giremezsem de mesela 140 Journos'a başvurdum... bu tarz içerik üretme, sosyal medya gibi şeyler düşünüyorum... akademiye... giremezsem mutsuzluk seviyemin çok yüksek olacağını düşünüyorum. İlk olarak şöyle bir güvenim var akademinin dışında arkadaş ilişkilerimin işe yarayacağını bir yere evrileceğini düşünüyorum, network (ağ) sağlamak önemli, işe atılma konusunda. Akademide ise bizim okulda gelenekçilik yoktur ama ona rağmen belli düşünceler belli noktada domine ederler...

> belki de ben yetersiz olduğum için [yüksek lisansa] giremeyeceğim... ODTÜ genelinde... bu benim kayınımın oğlu gibi bir torpil olacağını sanmıyorum yüzde 90 değildir yani.

ODTÜ'de sosyal bilimler okuyan öğrencilerin tersine, yoksun sınıflardan gelen AYBÜ sosyal bilimler bölümlerinde okuyan öğrenciler, üniversitenin iş alanında kendilerine katkıları olmayacağına değinmişlerdir. Öğrenciler iş bulma kaygısı yaşadıklarını, adam kayırma anlamında kurumlara güvenleri olmadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, öğrencilerin bölümleri dışında, dershanelerde ve kamu da öğretmenlik yapabilmek için ekstra belgeler (formasyon) almak için çabaladıklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca AYBÜ öğrencileri, mezuniyet sonrası işe erişim imkânlarının da düşük olduğunu vurgulamışlardır.

> AYBÜ, Sosyoloji, Erkek: ...belki KPSS kursuna yazılmam gerektiğini düşünüyorum... memurlukları deneyeceğim... Yüksek lisans şu an da sıcak bakamıyorum, daha fazla okuyabileceğimi düşünmüyorum... en basit yapabileceğimiz [iş] dershanelerde öğretmenlik yapmak... onu bile bulamıyorsun... çünkü herkes senden belirli bir donanımda olmanı bekliyor... o donanımı da kazanamıyoruz... piyasada sosyolog aranıyor ilanı görmek mümkün değil, genelde ilk mezun olur olmaz bakacağın şey öğretmenlik yapmak gibi gözüküyor. Hepimiz deli gibi pedagojik formasyon alabilmenin çaresini aradık bu yüzden.

Üst sınıflardan gelen, ODTÜ'de öğrenim gören mühendislik ve sosyal bilimler öğrencileri, ODTÜ'nün yükseköğretim sonrası iş piyasasında belirli bir konum ve statüye ulaşmada; okuldan edinilmiş olan eğitimin, sosyal ağların ve okul prestijinin önemli unsurlar olduğunu belirtirken; AYBÜ'de okuyan ve daha çok yoksun sınıflardan gelen öğrencilerin temsil edildiği mühendislik ve sosyal bilimler öğrencileri yükseköğretim sonrası okulun, kendilerine iş piyasasında avantaj sağlamayacağına ve adam kayırma konusunda kurumlara olan güvenlerinin olmadığına değinmişlerdir.

Orta-üst sınıf ailelerden gelen ODTÜ'lü öğrencilerin, yükseköğretim sonrası iş piyasasında işgal edecekleri konum ve statü olanakları daha çeşitli ve bu statü ve konumlara erişim konusunda kaygısı olmayan öğrenciler ile alt sınıfı ailelerinden gelen AYBÜ'lü öğrencilerin yaşadıkları iş bulma kaygısı, yükseköğretimde eşitsizliğin yeniden üretimini gösteren önemli bir durumdur. Dezavantajlı sınıflardan gelen, yükseköğretime erişmiş öğrencilerde, prestijli üniversitelerin iyi bölümlerine erişimde yaşamış oldukları eşitsizlikleri, üniversite sonrası iş piyasasında da deneyimleneceği fikri mevcuttur.

AYBÜ'de okuyan öğrencilerin hemen hepsi, iş dünyasında ve akademide "adam kayırma", "torpil" gibi durumların çok yaygın olduğuna inandıklarını vurgulamışlar ve bu durumun onları gelecek için umutsuzluğa düşürdüğünü söylemişlerdir. İş imkânları konusunda mezun olacakları okulun prestij anlamında bir getirisi olmayacağını düşünen öğrenciler, iş piyasalarına girişte belirli bir süre bekleyebilmeyi göze almışlardır. Ayrıca devlet kurumlarında

çalışma isteği AYBÜ öğrencilerinde belirgin bir şekilde görülmüştür. Bu durum mezuniyet sonrası, devlet kurumlarında ekonomik olarak hayatlarını garantiye alma isteğiyle şekillenmektedir. Diğer bir deyişle, rekabetçi iş piyasalarında yer almanın geleceği belirsiz ve riskli bir alan olarak görülmesiyle ilgili bir durumdur.

ODTÜ'de okuyan orta-üst sınıflardan gelen öğrenciler ise, yükseköğretim ve sonrası beklentilerinde daha umutlu bir tablo çizmişlerdir. Okulun getirmiş olduğu, sosyal ağlar, iletişim kanalları ve iş piyasası ile uyumlu işleyen etkinlikleri ODTÜ öğrencileri tarafından diğer üniversitelerden mezun olan öğrencilere göre mezuniyet sonrası mesleki konumların daha kolay ulaşılabilir olarak dile getirilmiştir. ODTÜ öğrencileri "adam kayırma" ve "torpil" gibi mesleklerin profesyonel iş dünyasında ve prestijli akademilerde gerçekleşmeyeceğini inandıklarını belirtmişlerdir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Yükseköğretime gelene kadar öğrencinin aileden edinmiş olduğu eğitimsel, sosyal ve kültürel yatkınlıklar sistemi, eğitimdeki başarı düzeyini etkileyen önemli unsurlardır. Belli ekonomik güce sahip olan hâkim sınıf ya da gruplardan gelen bireylerin büyüdüğü kültürel ortamın ve sosyal ilişkilerin etkisi öğrenciyi eğitim süreci boyunca başarılı bir konuma yerleştirirken, ekonomik olarak yoksun sınıflardan gelen öğrenciler, sosyal, kültürel ve sembolik sermayeden mahrum bırakılmışlar ve böylece eğitim sistemin içinde elenmeye ve gecikmelere maruz kalmışlardır. Bu bağlamda, eğitim sisteminin orta-üst sınıf kültürel özelliklere sahip olması, işçi sınıfından gelen bireyler için tüm eğitim süreçleri boyunca eşitsizlikler oluşturmuştur. Bundan dolayı, eğitimde başarıyı yalnızca yetenek ideolojisine gönderme yapan açıklamalarla okumak, toplumsal eşitsizliklerin üstünü örtme işlevi görecektir. Eğitimdeki eşitsizlikleri asgari düzeye indirmek, eğitimdeki demokratikleşmeyi sağlamak için bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel durumların incelenmelidir.

Bu perspektif etrafında yükseköğretime kadar gelmiş belli bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel farklıları yükseköğretimdeki eşitsizlikleri anlamak açısından önemlidir. Özellikle eğitim sistemindeki ve özel olarak yükseköğretimdeki hiyerarşik sistemin varlığı ekonomik, sosyal ve kültürel durumlarla ilişkilidir. Ailenin ekonomik ve mesleki konumunun yüksekliği öğrenciyi eğitim sistemi içinde başarılı bir konuma getirmede önemli bir etkiye sahiptir, bunun yanı sıra aile tarafından öğrenciye aktarılan kültürel ve sosyal yatkınlıklar öğrencinin prestijli üniversitelerin iyi bölümlerinde öğrenim görmesini sağlayan önemli bir etkendir. Bu bağlamda araştırmanın saha bulgularında ODTÜ'de eğitim gören öğrenci ailelerinin ekonomik ve mesleki konumları yüksektir bununla birlikte ODTÜ'lü öğrencilerin ailelerin edinmiş oldukları

eğitimsel başarıyı etkileyecek yatkınlıkları mevcuttur. Ekonomik olarak üst-orta sınıflardan gelen öğrencilerin aile ile birlikteki kültürel faaliyetleri çeşitlilik göstermekte, sosyal çevre olarak eğitimli bir çevreye sahip olmaktadır. Bunun yanı sıra öğrencinin ailesi tarafından eğitim sistemine hazır hale getirildiği ve dilsel kodları edinmiş olduğu görülmektedir. Kültürel, sosyal ve sembolik sermaye biçimlerine sahip olan bu öğrenciler gelecekte istihdam alanlarının kapısını açan prestijli üniversitelere ulaşmışlardır. Böylece sınıfsal olarak geleceğin iş piyasasındaki iyi konumlarda yerlerini alacakları söylenebilir. Dolayısıyla, nesilden nesile eşitsizliğin yeniden üretimi görülebilmektedir.

ODTÜ'de öğrenim gören alt sınıf ailelerden gelen öğrencilerin kültürel ve sosyal sermayelere, kurumsal habitusun vermiş olduğu ayrıcalıklarla erişimleri, eğitim sisteminde var olan kültürel imtiyazı ortadan görece kaldırmış olsa da bu durum ancak ODTÜ'ye katılım gösteren öğrenciler için mümkün olabilmiştir. AYBÜ için ise kurumsal habitusa sahip olmaması nedeniyle öğrenciler için kültürel sosyal ve sembolik yoksunlukların yeniden üretildiği alan olarak ortaya çıkmaktadır. Oysaki bir kültür yayma sistemi olarak okul, her kesimden gelen öğrenci için demokratik bir yapı olabilirdi, ancak toplumsal köken farklılıklarının yaratmış olduğu eşitsizliği yeniden üretim alanı olarak kullanmasaydı.

Sonuç olarak, AYBÜ ve ODTÜ arasında, edebiyat fakültesi bölümleri ve mühendislik fakültesindeki bölümlerden yapılan araştırmanın bulgularına göre, ODTÜ'de okuyan öğrencilerin hemen hepsi, aile eğitim durumu yüksek, ekonomik sosyal ve kültürel olarak üst-orta sınıflarda gelen öğrencilerken, AYBÜ ekonomik, kültürel ve sosyal olarak yoksun sınıflardan gelen öğrencilerin temsil edildiği bir üniversitedir. Yükseköğretime erişim, eşit gibi gözüküyor olsa da, üniversite ve bölüm farklılıkları yükseköğretimdeki eşitsizliği gösteren önemli bir unsurdur. Hâkim sınıftan gelen öğrencilerin, prestijli üniversitelerin prestijli bölümlerinde yüksek oranda temsil edilmektedir böylece eğitim sistemi hâkim sınıf tarafından yeniden üretim alanı olarak araçsallaştırılmaktadır. Eğitim aracılığıyla üretilen ve yeniden üretilen eşitsizliğin asgari düzeye indirilmesi için yapılması gereken çalışmalar yalnızca eğitimsel maddi araç ve gereçlere ulaşım değil aynı zamanda sosyal kökenden kaynaklanan eşitsizliklerin giderilmesi ile birlikte mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Althusser, L. (2006). **İdeoloji Ve Devletin İdeolojik Aygıtları** (A.Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki yayınları.

Aydın, K. (2014). "Yapısal İşlevselci Teori Ve Toplumsal Tabakalaşma". **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(8), 213-239

Bourdieu, P (1979). Algeria 1960: **The Disenchantment Of The World, The Sense Of Honour, The World Reversed**. Cambridge: Cambridge

Bourdieu, P., 1986, "The Forms of capital", handbook of theory and research far the ed. John G. Richardson, s. 241-58, New York: Greenwood Sociology of Education, Press.

Bourdieu, P (1990). **In Other Words: Essays Towards A Reflexive Sociology**. Stanford.

Bourdieu, P. (1998). **The Practical Reason: On The Theory Of Action**. Stanford, California, USA: Stanford University Press.

Bourdieu, P. Ve Wacquant L.J. (2007). **Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar**. İstanbul: İletişim Yayınları

Bourdieu, P. Ve Passeron, J. (2015a). **Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri**. (A. Sümer, & L. Ünsaldı, & Ö. Akkaya, Çev) Ankara: Heretik Yayınları.

Bourdieu, P., Ve Passeron, J. (2015b). **Varisler: Öğrenciler Ve Kültür** (L. Ünsaldı & A. Sümer, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.

Bourdieu, P. (2016). **Seçilmiş Metinler** (L. Ünsal, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları

Bowles, S. and Gintis, H. (2011). **Schooling İn Capitalist America: Educational Reform And The Contradictions Of Economic Life**. New York: Basic Books.

Bowles, S. Ve Gintis, H. (2001). Schooling in capitalist America revisited. http://www.umassçedu/preferen/gintis/soced.pdf

Calhoun, C. (2007). "Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları". G.Çegin, E. Göker, A.Arlı ve Tatlıcan, Ü. (ed.), **Ocak Ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Coleman, J. S. (1988). "Social Capital In The Creation Of Human Capital". **American Journal of Sociology** 94: 95–120.

Collins, R.(1971). "Functional And Conflict Theories Of Educational Stratification". **American Sociological Review**, 36(6), 1002-1009

Creswell, W.J., (2016). **Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma Ve Araştırma Deseni**. M. Bütün, S.B. Demir. (çev.ed.). Siyasal kitabevi. Ankara.

Darling-Hammond, L. (2010). **The Flat World And Education**. New York: Teacher's College, Columbia University.

Davis, K. ve Moore, W. E. (1944). "Some Principles Of Stratification". **American Sociological Review**, 10(2), 242-249.

Deer, C. (2003). "Bourdieu On Higher Education: The Meaning Of The Growing İntegration Of Educational Systems And Self-Reflective Practice". **British Journal of Sociology of Education**, 24(2), 195-207.

Dika, S. L., ve K. Singh, 2002, "Applications of social capital in educational literature: A Critical Synthesis." **Review of Educational Research** 72(1): s.31-60

Ekinci, CE. (2011). "Bazı Sosyoekonomik Etmenlerin Türkiye'de Yükseköğretime Katılım Üzerinde Etkileri". **Eğitim Ve Bilim**, 36(160), 281-296.

Harker, R. K. (1984). "On Reproduction, Habitus And Education". **British Journal of Sociology of Education**, 5(2), 117-127.

Hurtado, S. (2007). "The Study Of College Impact". P.J. Gumport (ed.) içinde **Sociology Of Higher Education** (pp. 94-112). Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Mills, C. (2008). "Reproduction And Transformation Of İnequalities In Schooling: The Transformative Of The Theoretical Constructs Of Bourdieu". **British Journal of Sociology of Education**, 29(1), 79-89.

Nash, R. (1990). "Bourdieu On Education And Social And Cultural Reproduction". **British Journal of Sociology of Education**. Volume 11, 431-447.

https://doi.org/10.1080/0142569900110405

Patton, M. Q. (2002) **Qualitative Research And Evaluation Methods**. Third Edition. London: Sage Publications, Inc.

Parsons, T. (1959). "The School Class As A Social System Some Of Its Functions In American Society". **Harvard Educational Review** 29, 297-318

Pascarella, E. T., ve Terenzini, P. T. (1991). **How College Affects Students**. San Francisco: Jossey-Bass.

Schneider, B., ve Coleman, J. (2018). **Parents, Their Children And Schools**. London and New York: Routledge.

Swartz, D. (1997) .**Culture & Power: The Sociology Of Pierre Bourdieu**. Chicago: University of Chicago Press.

TED. (2010). Ortaöğretime Ve Yükseköğretime Geçiş Sistemi. Ankara: TED.

Ünal, I.I. ve Özsoy, S. (1998). Modern Türkiye'nin Sisyphos Miti: "Eğitimde Fırsat Eşitliği" Ed. 39-72.

URAP. (2018). 2018-2019 **Devlet Üniversiteleri Genel Sıralaması**. Doi: http://tr.urapcenter.org/2018/2018_t5.php

Willis, P. (2016). **İşçiliği Öğrenmek** (D. Elhüseyini, Çev.). Ankara: Heretik Yayın.

Yıldırım, A. Ve Şimşek, H. (2008). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemi** (6. Baskı). Ankara: Seçkin yayıncılık

YÖK. (1997) .Üniversite öğrencileri aile gelirleri, eğitim harcamaları, mali yardım ve iş beklentileri araştırması.

http://www.yok.gov.tr

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ BAKIŞ AÇISIYLA FUTBOLUN SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİNE ETKİSİ

Tuğrul KÜLÜNKOĞLU[*]
Ilgım YAMAN[**]

ÖZET

Yapılan birçok çalışmada sporun insanlarda fiziksel ve psikolojik yararları olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında özellikle takım oyunlarının bireylere sevgi, saygı, disiplin, çalışkanlık, aidiyet gibi milli, manevi ve evrensel değerleri kazandırdığı da bilinmektedir. Futbol dünyada en çok sevilen takım oyunudur. Bazı insanlar tarafından sadece spor değil bir yaşam biçimi olarak kabul edilirken, bazıları tarafından da hiç sevilmeyen bir spordur. Bu yönüyle de çok tartışılan bir spor türüdür. Sosyal bilgiler dersi ise öğrencilerin milli, manevi değerleri ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını, bilmelerini amaçlayan bir derstir. Bu araştırmanın amacı; sosyal bilgiler öğretmen adaylarının bakış açısıyla, futbolun öğrencilerde sosyal bilgiler dersinin özel amaçlarını kazandırmaya etkisinin olup olmadığını tespit etmektir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden anket yöntemi kullanılmıştır. Anket soruları literatür taraması ve uzman görüşü alınarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Sorulardaki değerler, sosyal bilgiler eğitim programındaki özel amaçlardan oluşturulmuş ve anket 5'li likert tipinde hazırlanmıştır. Veriler SPSS 22,0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümündeki 217 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubu küme örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Araştırmanın sonucunda; futbolun öğrencilerin millî, manevi değerler ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmelerini, özgür birer birey olarak fiziksel, duygusal özelliklerinin, ilgi, istek ve yeteneklerinin farkına varmasını sağladığı tespit edilmiştir. Araştırma futbolun sosyal bilgiler dersinin özel amaçlarının öğrencilere kazandırılmasında ne kadar etkisinin olduğunun tespit edilmesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen Adayları, Futbol, Özel amaçların kazandırılması.

GİRİŞ

Spor, "bir kafa dağıtma yöntemi: hoşça vakit geçirmeye yarayan bir faaliyet" ve fiziksel etkinliğe dayalı bir eğlence olarak tanımlanır (Webster, 1996'dan akt. Begel & Burton, 2017: 241).

Daha geniş bir bakışla sporu, farklı amaç, değer ve yaptırımlarca yönlendirilen, performansa dayalı, bilinçli olarak zorlukların oluşturulmasını ve bunların aşılmasını hedefleyen ve haz veren biyo - psiko - sosyal etkinlikler olarak belirleyebiliriz. Sağlığın korunmasında önemli bir araç olan sporun, bireyin toplumsallaşmasına yaptığı katkı özellikle vurgulanmalıdır. Spor, bireyin, belirli bir toplumun üyesi olma süreci olarak tanımlanabilecek toplumsallaşmaya, eğitim kurumuyla birlikte önemli katkılar yapmaktadır (Kaplan ve Akkaya, 2014: 117). Çünkü birey spor yaparken sürekli toplumun içindedir. Nasıl ki her sporun kendine özgü kuralları varsa toplumda da insanların uyması gereken belirli kurallar vardır. Spor yapan

[*] Öğr.Gör.Dr., Giresun Ünv. Eğitim Fak. Sosyal Bilgiler Öğr. Böl., E-mail: tugrul.kulunkoglu@giresun.edu.tr
[**] Arş.Gör., Giresun Ünv. Fen Edebiyat Fak. İstatistik Böl., E-mail: ilgimyaman@gmail.com

birey kurallara uymanın önemini rahatlıkla kavrayabildiğinden topluma uyum sağlayabilmesi de kolaylaşmaktadır.

Bireysel açıdan sporu, bireylerin günlük yaşamının getirdiği olumsuzluklardan kurtarmaya yardımcı olan, fiziksel yeteneklerin ve zihinsel yetilerin ortaya çıkışını hızlandıran bir yaşam biçimi olarak ele almak mümkündür. Toplumsal açıdan bakıldığında ise sporun, sosyal yaşamı canlandırdığı, insanları duygusal olarak daha güçlü kıldığı bilinmektedir (Koçak, 2017: 1). Yaşamın içinde olan sevinç, üzüntü, öfke, hırs gibi duygular sporun içinde daha sık ve daha yoğun olarak sürekli yaşanmaktadır. Bu da sporcuları diğer insanlardan daha duygusal yapmakta ama aynı zamanda sporculara diğer insanlara göre duygularını daha iyi kontrol edebilme yeteneği kazandırmaktadır.

Bunun yanında spor, aralarında liderlik özellikleri, yardımlaşma, takım çalışması, disiplin, başa çıkma becerileri, otoriteye saygı, rekabet etme, centilmenlik ve özgüven de bulunan pek çok karakter özelliğini ve amatörlük, dürüstlük, aidiyet, vs. gibi geleneksel değerleri geliştirmektedir (Stryer, Tofler & Lapnick, 1998'den akt. Begel & Burton, 2017: 169; Arık, 2004: 144).

Yapılan birçok çalışmada (Tekin ve ark., 2009; Zorba, 2009; Booth ve ark., 2000; Droomers, Schrijvers, Mheen ve Mackenbach, 1998; Tammelin ve ark., 2003'den akt. Doğaner, 2017: 249) egzersizin insanlarda fiziksel olduğu kadar sosyo-psikolojik anlamda da olumlu etkileri olduğu kanıtlanmıştır. Spor yapan bireylerde salgılanan mutluluk hormonları bireylerin stres, öfke, depresyon gibi olumsuz duygulardan uzaklaşmalarına ve daha mutlu ve aktif bir yaşam sürdükleri bu çalışmalarda tespit edilmiştir.

Günümüzde modern hayatın önemli bir parçası olarak görülen "stres" kavramı, insan yaşamını bütüncül olarak etkileyebilmektedir. Stresli bir yaşam kişinin yaşam kalitesini tehdit edebilecek, hastalık ve sakatlıklar gibi faktörlerin başlangıcına neden olabilen, aynı zamanda da depresyonu tetikleyen önemli bir duygusal sıkıntı olarak görülmektedir (Caspi ve ark., 2003'den akt. Doğaner, 2017: 254). Stresli insanlar, stresin getirdiği olumsuzlukları hayatın her alanında yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Kendileri fiziksel olarak hastalık yaşadıkları gibi ruhsal rahatsızlıklarından dolayı çevreleri ile olan ilişkileri de olumsuz etkilenmektedir.

Bir takım oyunu olan futbol bireyleri stresten kurtardığı gibi kötü alışkanlıklardan uzak tutar. İngiltere'deki kolejler futbolun bir takım oyunu olarak düzenli olarak oynandığı 1840'lı yıllarda, Rugby kolejinin uzun yıllar müdürlüğünü yapan Thomas Arnold, futbolu kendi pedagojik amaçları olarak kullanarak, iki şeyi birden elde etmeyi amaçlamıştır. Öğrencileri içki, kumar ve hovardalık gibi ahlak dışı meşgalelerden uzak tutmak ve onlara disiplin, takım ruhu gibi etik değerleri aşılamak (Stemmler 2000'den akt. Arık, 2004: 135). Zamanla çok geniş

kitlelere yayılan futbol, bu kitleler üzerinde etkiler bırakmaya başlamıştır. Bir takım oyunu olması nedeniyle yarattığı bireysel aidiyet duygusu, çoğu zaman kolektif bir birlikteliğin de oluşmasına olanak sağlar (Arık, 2004: 160). Böylelikle; bir gruba ait olma ihtiyacı, insanlarda taraftarlık olgusunun gelişmesine yol açmıştır.

İnsanlar bir kimlik arayışı sebebiyle bir takım taraftarı olmaya başlamışlardır (Acet, 2006: 31). Taraftarı olunan takım ve milli takımlar başka ülkelerin kulüp takımları ve milli takımlarıyla maçlar yaptıkça bireylerde milliyetçilik duygusu da pekişmeye başlamıştır (Talimciler, 2014: 58).

Bütün bunların yanı sıra, son yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle sporun içine birtakım olumsuz durumlar karışmıştır. Sporun zamanla profesyonelleşmesi, futbolda "kâr rejiminin" işin içine girmesi, oyunun örgütlenmesini, oynanma tarzını, ahlakını ve sosyal yapıdaki rolünü hızla dönüştürmüştür (Arık, 2004: 145). Futbolda yaşanan bu süreç, futbolun içinde bulunan futbolcusundan taraftarına, yöneticisinden medya çalışanına kadar herkesi etkilemiştir. Futbolla ilgilenen bazı kesimler dürüstlük, doğruluk, adalet, centilmenlik, barış, milliyetçilik gibi değerleri ikincil değerler olarak görmeye başlamıştır. Galeano'nun da belirttiği gibi "bugün artık asilce kaybetmektense, şerefsizce kazanmanın çok daha iyi olduğunu düşünen taraftarların ve yöneticilerin sayısı oldukça fazladır" (Galeano, 1998'den akt. Arık, 2004:155). Etik değerlerden uzaklaşılması futbolun tüm dünyada bazı kesimler tarafından sorgulanmasına yol açmıştır.

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında öğrencilere adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik gibi kök değerler kazandırılmak amaçlanmaktadır. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nın özel amaçları arasında "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri," "Toplumsal ilişkileri düzenlemek ve karşılaştığı sorunları çözmek için temel iletişim becerileri ile sosyal bilimlerin temel kavram ve yöntemlerini kullanabilmeleri," "Millî, manevi değerleri ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmeleri," vardır (http://mufredat.meb.gov.tr/).

Sosyal bilgiler eğitimi ile öğrenciler, yaşadıkları toplumun hangi yasalar uyarınca ortaya çıktığını, yapısını, değişimini, gelişimini, yakından tanıyarak içinde yaşadığı toplumu ya da dünyayı eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme olanağına sahip olmakta ve toplumsal bir bilinç oluşturarak, ne yapabiliriz noktasında duyarlı bir birey olarak katılmalarını sağlamaya yardımcı olmaktadır (Akhan, 2011: 134). Bu açıdan bakıldığında futbolun bireylere

kazandırdıkları ile sosyal bilgiler dersinin bireylere kazandırmak istediği değerler ve özel amaçları arasında benzer noktalar vardır.

Bu araştırma, tüm dünyada en çok ilgi duyulan buna rağmen olumlu ve olumsuz yanlarıyla en çok tartışılan spor dalı olan futbolun, sosyal bilgiler ders programında bulunan ve öğrencilere kazandırılmak istenen kök değerler ile sosyal bilgiler dersinin özel amaçlarının öğrencilere kazandırılmasında etkisini tespit etmesi açısından önem taşımaktadır.

Alt Problemler

1.Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre; futbolun sosyal bilgiler öğretimine etkisi var mıdır?

a) Cinsiyete göre,

b) Futbolu sevip sevmeme durumuna göre,

c) Hangi takımın taraftarı olduğuna göre anlamlı farklılık var mıdır?

2.Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre; futbolun bireylere sosyal bilgiler ders programının özel amaçlarını kazandırmaya etkisi var mıdır?

a) Cinsiyete göre,

b) Futbolu sevip sevmeme durumuna göre,

c) Hangi takımın taraftarı olduğuna göre anlamlı farklılık var mıdır?

3.Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre; futbolun sosyal bilgiler ders programında bulunan ve bireylere kazandırılmak istenen değerleri, bireylere kazandırmaya etkisi var mıdır?

a) Cinsiyete göre,

b) Futbolu sevip sevmeme durumuna göre,

c) Hangi takımın taraftarı olduğuna göre anlamlı farklılık var mıdır?

4. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre; futbolun bireylere en çok ve en az hangi değeri kazandırmaya etkisi vardır?

Araştırmanın Varsayımları

1. Araştırmada kullanılan veri toplama aracının öğrencilerin sosyal bilgiler dersinin özel amaçları ve sosyal bilgiler ders programındaki öğrencilere kazandırılmak istenen değerler ile ilgili algılarını ölçmede yeterli olduğu,

2. Öğrencilerin futbol hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip olduğu,

3. Öğrencilerin değerler hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip olduğu,

4. Araştırmaya katılan öğrencilerin ölçeğe içtenlikle ve doğru cevap verdikleri varsayılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Sosyal bilgiler ders programının özel amaçları ve sosyal bilgiler ders programıyla öğrencilere kazandırılmak istenen değerler ile
2. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü öğrencileri ile
3. Öğrencilere uygulanan ve araştırmacılar tarafından hazırlanan ölçek ile
4. Sosyal bilgiler dersi ile
5. Futbol sporuyla sınırlı tutulmuştur.

Yöntem

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden anket yöntemi kullanılmıştır. Anket yönteminde araştırmacı, yapacağı araştırma için ihtiyaç duyduğu bilgi ile ilgili soruları içeren ve anket formu adı verilen bir formu veri kaynağına ulaştırır ve sorulardan elde ettiği cevaplar veriyi oluşturur (Güriş ve Astar, 2015: 21). Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket, literatür taraması ve uzman görüşü alınarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırılmak istenen alt problemlere göre katılımcı öğrencilerin demografik özellikleri bulunmaktadır. İkinci bölümdeki sorular sosyal bilgiler eğitim programındaki özel amaçlardan, üçüncü bölümdeki sorular ise sosyal bilgiler öğretim programıyla öğrencilere kazandırılmak istenen değerlerden oluşturulmuş ve 5'li likert tipinde hazırlanmıştır. Veriler SPSS 22,0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde boyutların türüne göre Mann-Withney U testi, Kruskal Wallis testi, t-testi, Tukey post Hoc testleri kullanılmıştır.

Anket çalışmasında katılımcılara sorulan 28 adet ifadenin güvenilirliğinin test edilmesi amacı ile Co. Alpha analizi uygulanmıştır. Analiz sonuncunda Co. Alpha katsayısı 0,843 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen katsayı ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Güvenilirlik Testi Sonuçları

Cronbach Alpha	Sayı (n)
0,843	28

Bu çalışma, Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü'nde öğrenim gören 138 öğrenci ile yürütülmüştür. Öğrenciler nitel araştırma örneklem türlerinden kolayda örneklem yöntemiyle seçilmiştir. Kolayda örneklem yöntemi; para, zaman, kaynak, maliyet kriterlerine göre hazırda olan ve hemen veri toplanabilecek olan örneklemdir (Teddlie&Yu: 2007, akt. Sığrı, 2018: 131). Çalışmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		frekans	yüzde
Cinsiyet	Kadın	99	72
	Erkek	39	28
Futbol Sevgisi	Seven	94	68
	Sevmeyen	44	32
Taraftarlık Durumu	GS	49	35
	FB	35	25
	BJK	15	10
	Diğer	19	13

Tablo 2'ye göre çalışmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre; %72'si kadın, %28'i erkek, futbolu sevme durumlarına göre; % 68'i futbolu seven, % 32'si futbolu sevmeyen, hangi takım taraftarı olduklarına göre ise; % 35'i Galatasaray taraftarı, % 25'i Fenerbahçe taraftarı, %10'u Beşiktaş taraftarı ve % 13'ü diğer takım taraftarlarından oluşmaktadır.

Bulgular ve Yorum

Araştırmanın birinci alt problemi; "sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre; futbolun sosyal bilgiler öğretimine etkisi var mıdır?" şeklindedir. Bu alt probleme cevap bulmak için ankete verilen cevaplarda ilk 28 verinin toplamını veren T1 değişkenin normal dağılmadığı ($p=0,005<0,05$) görülmüştür. Bu yüzden 1. maddedeki analizler parametrik olmayan yöntemlerden t testinin karşılığı olan Mann-Whitney testi ile çözümlenmiştir. Mann-Whitney testinde bağımsız iki grubun veya örneklemin bağımlı bir değişkene ilişkin ölçümlerinin karşılaştırılarak iki dağılım arasında anlamlı bir fark olup olmadığı test edilir (Gürbüz & Şahin, 2018: 246).

Tablo 3. Futbolun Sosyal Bilgiler Öğretimine Etkisi

		n	Sıra Ortalaması	Z	P
Cinsiyet	Kadın	99	70,97	-0,688	0,491
	Erkek	39	65,77		
Futbol Sevgisi	Futbol Seven	94	73,51	-1,721	0,085
	Futbol Sevmeyen	44	60,94		
		n	**Sıra Ortalaması**	**Chi-Squre**	**P**
Taraftarlık Durumu	Galatasaray	49	57,08	1,650	0,387
	Fenerbahçe	35	57,76		
	Beşiktaş	15	60,10		
	Diğer	19	68,47		

a) Cinsiyete göre,

Sıra ortalaması erkeklerin 65.77, kadınların 70.97'dir. Bunların anlamlılığı için Mann-Withney U teste baktığımızda (p=0,491>0,05) hipotez kabul edilir. Test sonucuna göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının bakış açısıyla futbolun, sosyal bilgiler öğretimine etkisinde cinsiyete göre bir farklılık yoktur.

b) Futbolu sevip sevmeme durumuna göre,

Futbolu seven 94 kişinin sıra ortalaması 73.51, sevmeyen 44 kişinin sıra ortalaması 60.94 olmakla birlikte, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının futbolu sevme durumlarına göre futbolun sosyal bilgiler öğretimine etkisinde anlamlı bir farklılık görülmemektedir (p=0,085 >0,05).

c) Hangi takımın taraftarı olduğuna göre anlamlı farklılık var mıdır?

Sosyal bilgiler öğrenme sıra ortalaması Galatasaray olan 49 kişinin 57.08, Fenerbahçeli olan 35 kişinin 57.76, Beşiktaşlı olan 15 kişinin 60.10 ve diğer 19 takımdan olan kişilerde 68.47'dir.

Sıra ortalamaları arasındaki fark testi için Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Kruskal-Wallis testi parametrik olmayan veriye sahip birbirinden bağımsız iki veya daha fazla örneklemin bağımlı bir değişkene ait ölçümlerinin karşılaştırılmasında kullanılır (Gürbüz & Şahin, 2018: 244). Test sonucunda sosyal bilgiler öğretmen adaylarının hangi takımın taraftarı olduğuna göre anlamlı bir farklılık yoktur (p=0,387>0,05).

Araştırmanın ikinci alt problemi "sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre; futbolun bireylere sosyal bilgiler ders programının özel amaçlarını kazandırmaya etkisi var mıdır?" şeklindedir.

Problemin çözümüne geçmeden önce özel amaçları kazandırma puanlarının normal dağılıp dağılmadığına karar vermek için Kolmogorov Smirnov testine (p=0,001<0.05) bakılmıştır. Bu puan normal dağılmadığı görüldüğünden parametrik olmayan testler kullanılmıştır.

Tablo 4. Futbolun Bireylere Sosyal Bilgiler Ders Programının Özel Amaçlarını Kazandırmaya Etkisi

		n	**Sıra Ortalaması**	**Z**	**P**
Cinsiyet	Kadın	99	69,69	-0,088	0,930
	Erkek	39	69,00		
Futbol Sevgisi	Futbol Seven	94	74,25	-2,042	0,041
	Futbol Sevmeyen	44	59,35		
		n	**Sıra Ortalaması**	**Chi-Square**	**P**
Taraftarlık Durumu	Galatasaray	49	57,08	1,650	
	Fenerbahçe	35	57,76		0,648
	Beşiktaş	15	60,10		
	Diğer	19	68,47		

a) Cinsiyete göre,

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının futbolun bireylere sosyal bilgiler ders programının özel amaçlarını kazandırmada cinsiyete göre farklılık (p=0,930>0,05) göstermemektedir. 99 Kadın öğrencinin özel amaç kazandırma puanlarının sıra ortalaması 69,69 iken erkek öğrencilerin aynı puanı 69,0'dır.

b) Futbolu sevip sevmeme durumuna göre,

Futbolu seven 94 öğrencinin futbolun sosyal bilgiler ders programının özel amaçlarını kazandırmasına etkisi puanlarının sıra ortalaması 74,25 iken, futbolu sevmeyenlerin aynı puanları 59,35'dir. Futbolu sevme durumlarına göre anlamlı bir fark (p=0,041<0.05) olmuştur.

c) Hangi takımın taraftarı olduğuna göre anlamlı farklılık var mıdır?

Futbolun sosyal bilgiler ders programının özel amaçlarını kazandırmaya sıra ortalaması puanı Galatasaray taraftarı olan 49 kişinin 57.08 iken, 35 Fenerbahçe taraftarının 57.76'dır. Bununla birlikte 15 Beşiktaş taraftarının sıra ortalaması 60,10, kalan 19 diğer takım taraftarının sıra ortalaması 68,47'dir. Bu taraftar grupları arasında p=0,648>0,05 anlamlı bir fark yoktur.

Araştırmanın üçüncü alt problemi "sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre; futbolun sosyal bilgiler ders programında bulunan ve bireylere kazandırılmak istenen değerleri, bireylere kazandırmaya etkisi var mıdır?" şeklindedir. Katılımcı öğrencilerin ankete verdikleri cevaplardan elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediği Kolmagorov-Smirnov testi kullanılarak incelenmiştir. Test sonucuna göre (p=0,200>0.05) normal dağıldığı söylenebilir. Bunun için parametrik testler kullanılmıştır.

Tablo 5. Futbolun Sosyal Bilgiler Ders Programında Bulunan Ve Bireylere Kazandırılmak İstenen Değerleri, Bireylere Kazandırmaya Etkisi (Cinsiyet Ve Futbol Sevgisi Durumuna Göre)

		Frekans	Ortalama	t	P
Cinsiyet	Kadın	99	35,55	-1,060	0,294
	Erkek	39	34,28		
Futbol Sevgisi	Futbol Seven	94	35,56	1,137	0,258
	Futbol Sevmeyen	44	34,41		

a) Cinsiyete göre,

39 erkeğin futbolun sosyal bilgiler ders programında bulunan ve bireylere kazandırılmak istenen değerleri, bireylere kazandırmaya etkisi ortalama puanı 34,28 iken, 99 kadının aynı ortalama puanı 35,55dir. Varyansları eşit olmayan (p=0,037<0.05) bu iki grubu karşılaştırmak için t-test istatistiğine bakılmıştır. Test sonucuna göre futbolun sosyal bilgiler ders bilgiler programında bulunan ve bireylere kazandırılmak istenen değerleri, bireylere kazandırmaya etkisinde cinsiyetlere göre bir fark yoktur (p=0,294>0.05).

b) Futbolu sevip sevmeme durumuna göre,

futbolu sevdiğini belirten 94 kişinin sosyal bilgiler ders bilgiler programında bulunan ve bireylere kazandırılmak istenen değerler puanı ortalaması 35,56 iken sevmeyenlerin aynı puanı 34,41'dir. Eşit varyansa sahip bu homojen grupları (p=0,527>0,05) t testine baktığımızda sosyal bilgiler ders bilgiler programında bulunan ve bireylere kazandırılmak istenen değerleri, bireylere kazandırmaya etkisinde futbolu sevme durumlarına göre bir fark yoktur (p=0.258>0.05).

c) Hangi takım taraftarı olduğuna göre anlamlı bir farklılık var mıdır?

Analize başlamadan önce Levene testi ile varyansların homojenliğine bakılır (p=0,049<0,05) varyanslar homojen dağılmadığı için Tukey post Hoc testlere bakılmıştır. Takımların Tüm ikili oluşturdukları gruplar arasında anlamlı bir fark yoktur. Böylece sosyal bilgiler ders bilgiler programında bulunan ve bireylere kazandırılmak istenen değerler arasında taraftar oldukları takımlara göre bir anlamlı fark görülmemektedir.

Tablo 6. Futbolun Sosyal Bilgiler Ders Programında Bulunan Ve Bireylere Kazandırılmak İstenen Değerleri, Bireylere Kazandırmaya Etkisi (Taraftarlık Durumuna Göre)

			Ortalama Fark	**P**
Taraftarlık Durumu	Galatasaray	Fenerbahçe	-0,3142	0,994
		Beşiktaş	-1,2095	0,881
		Diğer	-2,3008	0,421
	Fenerbahçe	Galatasaray	0,3143	0,994
		Beşiktaş	-0,8952	0,954
		Diğer	-1,9865	0,593
	Beşiktaş	Fenerbahçe	0,8952	0,954
		Diğer	-1,0912	0,941
		Galatasaray	1,2095	0,881
	Diğer	Fenerbahçe	1,9864	0,593
		Galatasaray	2,3001	0,421
		Beşiktaş	1,0912	0,941

Araştırmanın dördüncü alt problemi "sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre; futbolun bireylere en çok ve en az hangi değeri kazandırmaya etkisi vardır?" şeklindedir. Bu probleme cevap bulmak için katılımcı öğrencilerin anketlere vermiş olduğu cevapların frekansına ve yüzdesine bakılmıştır.

Tablo 7. Değerler Tablosu

Değerler	Kesinlikle katılıyorum-Katılıyorum		Kararsızım		Kesinlikle katılmıyorum-Katılmıyorum		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Adalet	87	64	27	19	24	17	138	100
Dostluk	109	79	11	8	18	13	138	100
Dürüstlük	84	60	27	20	27	20	138	100
Özdenetim	57	41	26	19	55	40	138	100
Sabır	94	68	22	16	22	16	138	100
Saygı	91	66	21	15	26	19	138	100
Sevgi	62	45	17	12	59	43	138	100
Sorumluluk	66	48	12	9	60	43	138	100
Vatanseverlik	109	79	14	10	15	11	138	100
Yardımseverlik	98	71	25	18	15	11	138	100

Öğretmen adaylarının ankete vermiş oldukları cevaplara göre frekans ve yüzdeleri belirlenerek değerler tablosu (tablo 7) oluşturulmuş ve bu tablodaki frekans sayısının grafiği çizilmiştir.

Grafik. 1 Değerler Grafiği

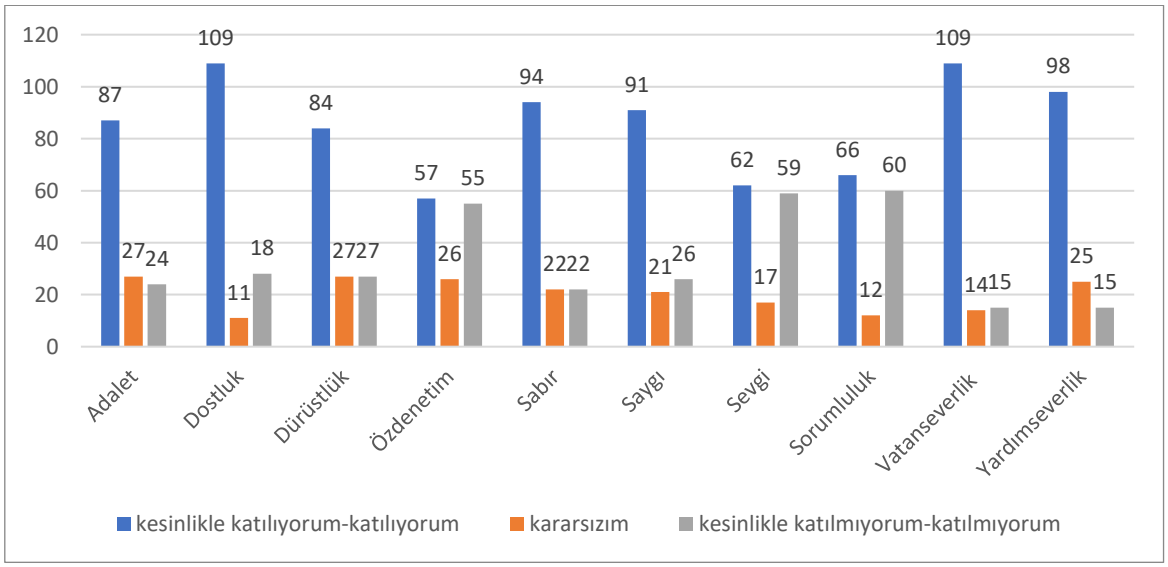

Tablo 7 ve Grafik 1'de görüldüğü gibi 138 öğretmen adayının 109'u futbolun bireylere vatanseverlik ve dostluk değerini kazandırmaya etkisi olduğu düşüncesine katılmaktadır. Durur ve Bakar (2018: 803) "Futbolda Milliyetçilik: 2008 Avrupa Futbol Şampiyonası Haberlerine Yönelik Söylem Analizi" adlı çalışmalarında benzer sonuçları bulmuşlardır. Örneklemini Türk Milli Futbol Takımı'nın katılma hakkı elde ettiği 2008 Avrupa Futbol Şampiyonası'ndaki performansına yönelik haberlerin yayınlandığı Milliyet, Cumhuriyet ve Hürriyet gazetelerinin 7-27 Haziran tarihleri arasındaki sayıları oluşturan çalışmada Durur ve Bakar'a göre; özellikle uluslararası karşılaşmalar, milli kimliklerin inşasına önemli oranda katkıda bulunurken yapılan

tezahüratlar, bestelenen marşlar ve özellikle medya aracılığı ile dolaşıma sokulan milliyetçi söylemler çerçevesinde metafor kurmaya müsait bir alan olan futbol içerisinde kendisine yer bulmuştur. Milliyetçiliğin vatanseverlik değeriyle yakın anlamlarda olduğu düşünüldüğünde Durur ve Bakar'ın çalışması sosyal bilgiler öğretmen adaylarının vermiş olduğu cevapları desteklemektedir.

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre, futbolun bireylere kazandırmaya en çok etkisi olan bir diğer değer, dostluk değeridir. Öğüt Eker (2010:180)'e göre; özellikle erkek egemen ortamlarda, futboldan habersiz olmak, maç izlememek, maç yorumunda bulunmamak kişiyi toplum dışı kalma riskiyle karşı karşıya getirebilir; hatta sosyal bir norm hâline gelen taraftarlık, yaptırım gücüyle kişinin toplumdan soyutlanmasına sebep olabilir. Birey için, sosyal aidiyet duygusu ve diğer grup üyeleriyle ortak bir paydada birleşme gayesi o denli güçlüdür ki, futbol taraftarı, bir aşiret mensubu gibi, takımı için ölümü ve öldürmeyi göze alabilecek kadar toplumsal içgüdünün esiri olabilmektedir. Bu durum bireylerde dostluk değerinin kazanımına olumlu etki etmektedir. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının futbolun bireylere dostluk değerini kazandırmaya etkisinin fazla olduğu düşüncesine katılmaları Öğüt Eker'in çalışmasıyla örtüşmektedir.

Tablo 7 ve grafik 1'deki verilerde, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının bakış açısıyla futbolun bireylere en az özdenetim (57 öğrenci) ve sevgi (62 öğrenci) değerini kazandırmaya etki ettiği görülmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmanın birinci alt problemi; "sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre; futbolun sosyal bilgiler öğretimine etkisi var mıdır?" şeklindedir. Yapılan Mann-Whitney testi ve Kruskal Wallis testi sonucuna göre öğrencilerin cinsiyetine, futbolu sevip sevmeme durumuna göre ve hangi takımı tuttuğuna göre anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bu sonuca göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının bakış açısıyla futbolun sosyal bilgiler eğitimine bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

Araştırmanın ikinci alt problemi "sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre; futbolun bireylere sosyal bilgiler ders programının özel amaçlarını kazandırmaya etkisi var mıdır?" şeklindedir. Yapılan test sonucuna göre futbolu seven öğrencilerin sevmeyen öğrencilere göre futbolun sosyal bilgiler ders programının özel amaçlarını kazandırmasına etkisi puanlarında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Aynı problem sorusunda ise cinsiyete göre ve hangi takımın taraftarı olduğuna göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Araştırmanın üçüncü alt problemi "sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre; futbolun sosyal bilgiler ders programında bulunan ve bireylere kazandırılmak istenen değerleri, bireylere kazandırmaya etkisi var mıdır?" şeklindedir. Katılımcı öğrencilerin ankete verdikleri cevaplardan elde edilen sonuca göre; futbolun sosyal bilgiler ders programında bulunan ve bireylere kazandırılmak istenen değerleri, bireylere kazandırmaya etkisinde cinsiyetlere göre, futbolu sevip sevmeme durumlarına göre ve hangi takım taraftarı olduklarına göre anlamlı bir farklılık yoktur. Dolayısıyla sosyal bilgiler öğretmen adayı öğrenciler sosyal bilgiler ders programında bulunan ve bireylere kazandırılmak istenen değerleri futbolun bireylere kazandıramadığına inanmaktadırlar. Oysa bu değerler içinde futbolla yakından ilgili olan sevgi, saygı, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik, adalet, dürüstlük gibi değerler vardır. Yapılan birçok çalışma bu değerlerin futbolun içinde olduğunu göstermektedir (Durur ve Bakar, 2018; Öğüt Eker, 2010; Öntürk ve Diğerleri, 2019; Akandere ve Diğerleri, 2009). Buna rağmen sosyal bilgiler öğretmen adayları olan öğrencilerin ankete vermiş olduğu cevaplardan böyle bir sonuç çıkması çarpıcı bir durumdur. Bu durum öğrencilerin değerler hakkında yeterli bilgiye sahip olmamalarından ya da futbolu yeteri kadar iyi tanımamalarından kaynaklanıyor olabilir. Çünkü ikinci alt problemde futbolu seven öğrencilerin anket sonuçları ile sevmeyen öğrencilerin anket sonuçları arasında anlamlı farklılık oluşmuştur.

Araştırmanın dördüncü alt problemi "sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre; futbolun bireylere en çok ve en az hangi değeri kazandırmaya etkisi vardır?" şeklindedir. Katılımcı öğrencilere göre sosyal bilgiler ders programında bulunan ve bireylere kazandırılmak istenen değerlerden futbolun bireylere kazandırmasına en fazla etki ettiği değerler dostluk ve vatanseverlik iken en az etki ettiği değerler sevgi ve özdenetim olmuştur. Dostluk değerini futbolun bireylere kazandırmaya en çok etkisi olan değer olarak tespit eden öğrencilerin, sevgi değerini en az etkisi olan değer olarak belirlemeleri öğrenciler için bir çelişki olarak görülmektedir. Dostluk ve sevgi değerlerinin birbirleriyle yakın değerler olduğu düşünüldüğünde öğrencilerin böyle bir çelişkiye düşmeleri, Türkiye'deki değer eğitimi noksanlığından kaynaklanabilir. Değer eğitimi konusunda yapılan birçok çalışmada Türkiye'de her kademede değer eğitimi yetersizliği olduğu vurgusu yapılmıştır (Bilici, 2018; Özyurt, 2015; Çakmak, 2019; Topal, 2019 v.b.).

Araştırmadan elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde; öğrencilerin sosyal bilgiler ders programında bulunan değerler hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmamasından dolayı okullarda değer eğitimine daha fazla yer verilmelidir.

Araştırmada veri toplamak amacıyla kullanılan anket soruları sosyal bilgiler ders programında bulunan değerlerden oluşturulmuş olup bu değerlerin sosyal bilgiler ders programı

ile öğrencilere kazandırılması amaçlanmaktadır. Oysa araştırma sonucuna göre futbolun bu değerleri öğrencilere kazandıramadığı tespit edilmiştir. O zaman futbolcu ve futbol antrenörleri eğitiminde de bu değerleri öğretmeye yönelik uygulamalara yer verilmelidir.

Araştırmanın dördüncü alt probleminde birbiriyle çelişkili sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlar öğrencilerin futbol konusundaki bilgi yetersizliğinden kaynaklanmış olabilir. bu yüzden benzer çalışmalar futbol ve değerler konusunda yeterli bilgiye sahip olan futbolcu, futbol eğitimcisi, futbol eleştirmeni vb. gibi farklı gruplarla yapılabilir.

KAYNAKÇA

Acet, Mehmet. (2006). **Sporda Saldırganlık ve Şiddet**. İstanbul: Morpa Yayınları.

Akandere, M. Baştuğ, G. Güler, E.D. (2009). "Orta Öğretim Kurumlarında Spora Katılımın Çocuğun Ahlaki Gelişimine Etkisi", **Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi**, 3(1), 59-68.

Akhan, 0. (2011). "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sosyolojinin Yeri ve Önemi". Refik Turan, Ali Murat Sünbül ve Hasan Akdağ (Ed.). **Sosyal bilgiler öğretiminde yeni yaklaşımlar-II** içinde (126-138). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Arık, M.B. (2004). **Top Ekranda**, İstanbul: Salyangoz Yayıncılık.

Begel, D. & Burton, R.W. (2017). **Spor Psikiyatrisi.** (Çev. Rıdvan Üney & R. Emre Tan). İstanbul : Edebi Şeyler Yayıncılık.

Bilici,Ş. (2018). **Türkiye'de Sosyal Bilgiler İle Almanya'da Değerler Ve Normlar Derslerinde Değer Eğitiminin Çoklu Durum Çalışmasıyla Karşılaştırılması**, İstanbul Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Çakmak, Ö. (2019). **5. Sınıf Düzeyinde Hazırlanan Değer Eğitimi Etkinliklerinin Uygulanabilirliği Ve Başarısı Üzerine Bir Durum Çalışması**, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Doğaner, S. (2017). "Serbest Zaman Ve Fiziksel Aktivite İlişkisi". Oğuz Özbek ve Funda Koçak (Ed.). **Sporun yönetsel ve sosyal boyutları** içinde (ss. 211-283). Ankara: Gazi Kitabevi.

Durur, E.K. ve Bakar, H. (2018). "Futbolda Milliyetçilik: 2008 Avrupa Futbol Şampiyonası Haberlerine Yönelik Söylem Analizi", **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi,** 4 (2) 781-805.

Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri.** Ankara: Seçkin Yayıncılık

Güriş, S. ve Astar, M. (2015). **Bilimsel araştırmalarda SPSS ile istatistik**. İstanbul: Der Yayınları.

Kaplan, Y. ve Akkaya, C. (2014). "Spor Kültürü ve Türkiye'de Spor", **International Journal of Science Culture and Sport.** SI (2), 114-119

Koçak, F. (2017). "Spor Ve Sürdürülebilir Gelişme". Oğuz Özbek ve Funda Koçak (Ed.). **Sporun yönetsel ve sosyal boyutları** içinde (ss 1-52). Ankara: Gazi Kitabevi

Sığrı, Ü. (2018). **Nitel Araştırma Yöntemleri**. İstanbul: Beta Yayınları.

Öğüt Eker, G. (2010). "Futbolun Dayanılmaz Çekiciliği, Büyülenen Taraftar Portresi, Fanatizm Ve Beşiktaş", **Milli Folklor Dergisi**, 11 (85), 173-182

Öntürk, Y. Karacabey, K. ve Özbar, N. (2019). "Günümüzde Spor Denilince İlk Akla Neden Futbol Gelir? Sorusu Üzerine Bir Araştırma", **Spormetre Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi**, 17(2), 1-12

Özyurt, M. (2015). **İlkokul Üçüncü Ve Dördüncü Sınıf Değer Eğitimi Programının Geliştirilmesinde Okul Temelli Yaklaşımın Etkililiğinin Değerlendirilmesi**, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep.

Talimciler, A. (2014). **Türkiye'de Futbol Fanatizmi ve Medya İlişkisi**, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Topal, Y. "Değerler Eğitimi ve On Kök Değer", **Mavi Atlas**, 7(1)/2019: 245-254. (http://mufredat.meb.gov.tr/).